ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΚΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

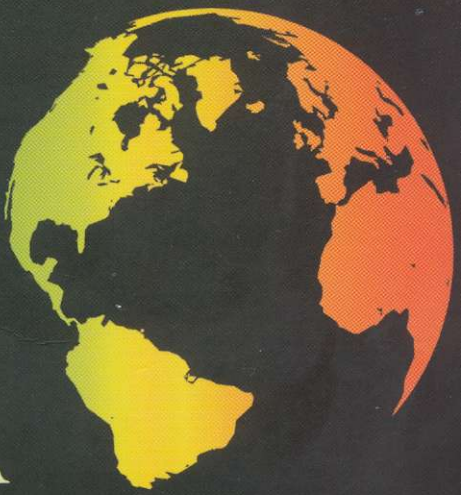

Ελληνικά γράμματα

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΡΙΣΤΕΡΑ

ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΚΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Διόρθωση: Παναγιώτης Τσιαμούρας

Copyright © 2002 «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» - ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης(που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 010 3891800 - fax: 010 3836658
web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία
- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.-fax: 010 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα. Τηλ.: 010 3211246
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα. Τηλ.: 0610 620384 - fax: 0610 272072

Κεντρική διάθεση
- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 010 3302033 - fax: 010 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη. Τηλ.: 0310 500035 - fax: 0310 500034

ISBN 960-393-984-6

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΚΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΑΘΗΝΑ 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ του συγγραφέα 11

ΕΙΣΑΓΩΓΗ Αλέξανδρου Γκεζερλή 13

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΤΟ «ΚΙΝΗΜΑ» ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΚΑΙ Η ΡΕΦΟΡΜΙΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Κεφάλαιο πρώτο: *«Συστημικές» και «μη συστημικές» προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση*

Εισαγωγή 23
Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση 33
Η σοσιαλφιλελεύθερη προσέγγιση 36
Οι «μη συστημικές» προσεγγίσεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς 38
Οι νεο-ορθόδοξες μαρξιστικές προσεγγίσεις 56
α. *Η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης* 58
β. Η αντίληψη της παγκοσμιοποίησης ως «αυτοκρατορίας» 67
Η οικοφεμινιστική προσέγγιση 70
Μια αναρχοσυνδικαλιστική προσέγγιση 77
Η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας 79

Κεφάλαιο δεύτερο: *Οι κύριες τάσεις στο «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης και οι αντιφάσεις του*

Η φύση και το δυναμικό του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης 91

Η τάση της άμεσης δράσης/άμεσης δημοκρατίας 98
Η τάση του ρεφορμισμού ως στρατηγικής 104
Η μεταμοντέρνα τάση 105
Η σοσιαλδημοκρατική τάση 108
Συμπεράσματα για το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης. 108

Κεφάλαιο τρίτο: *Προς μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση*
Μια νέα Δημοκρατική Παγκόσμια Τάξη. 113
Μακροπρόθεσμη στρατηγική για μια δημοκρατική παγκοσμιοποίηση. 115
Περίγραμμα ενός βραχυπρόθεσμου προγράμματος. 118

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Κεφάλαιο τέταρτο: *Μύθος ή πραγματικότητα η παγκοσμιοποίηση;*
Ο μύθος της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογίας 123
Οι βολικοί μύθοι της «Αριστεράς» μας για την παγκοσμιοποίηση. 145
Η σημασία του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης
και οι αντιθέσεις των ελίτ. 155
Σιάτλ-Αθήνα και τα όρια της άμεσης δράσης. 163
Γένοβα: το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης σε σταυροδρόμι. 166
Το κίνημα και η παγκοσμιοποίηση της αντι-«τρομοκρατίας». 170

Κεφάλαιο πέμπτο: *Η νεοφιλελεύθερη και σοσιαλφιλελεύθερη μυθολογία για την παγκοσμιοποίηση*
Κεντροαριστερά και νεοφιλελευθερισμός. 177
Από την κοινωνικοποίηση της αγοράς στην αγοραιοποίηση της κοινωνίας .. 181
Νεοφιλελεύθεροι και σοσιαλδημοκράτες. 191

Κεφάλαιο έκτο: *Η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης και ο ρόλος των ΜΜΕ*
Η ιδεολογία της αγοράς 197
Η ιδεολογία των ψευτοαναγκών και η κοινωνία του θεάματος 201
Το τέλος του μύθου της Προόδου. 205
Η ιδεολογία των ιδιωτικοποιήσεων. 209

Η ιδεολογία της κοινωνίας πολιτών 214
Η ιδεολογία της Νέας Τάξης και τα ατομικά δικαιώματα 217
Η ιδεολογία του τέλους της πολιτικής 228
Ιδεολογία, διανοούμενοι και ο ρόλος των ΜΜΕ 232

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Κεφάλαιο έβδομο: Οι *οικονομικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης*
Η Ευρώπη των αγορών και η διεθνοποίηση της οικονομίας 239
Η διευρυνόμενη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης 252
Η ανεργία στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς 259
Το δουλεμπόριο της παγκοσμιοποίησης 271
Η κρίση της γεωργίας, η τροφική κρίση και η παγκοσμιοποίηση 274
Η «αγοραιοποίηση» της Ρωσίας και της Κίνας 278

Κεφάλαιο όγδοο: *Η οικολογική κρίση στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς*
Οι βολικοί μύθοι για την οικολογική κρίση 287
Συγκέντρωση και τα θύματα της «ανάπτυξης» 299
Η εγκληματική οικολογία της Νέας Τάξης 312
Η άνοδος και η πτώση του οικολογικού κινήματος 317

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Κεφάλαιο ένατο: *Οι συνέπειες της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας*
Οι οικονομικές συνέπειες της διεθνοποίησης
της ελληνικής οικονομίας μετά την ένταξη στην ΕΟΚ/ΕΕ 329
Ο μαρασμός του αγροτικού τομέα μας
στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία 334
Η παγκοσμιοποίηση, οι χρηματιστηριακές κρίσεις και η Ελλάδα 346
Η είσοδος στην ΟΝΕ και στη ζώνη του ευρώ
και η μυθολογία των ελίτ για τα οφέλη μας 357

Παγκοσμιοποίηση και το δικαίωμα στην εργασία 373
α. *Το πρόβλημα της απασχόλησης στη σημερινή διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία* 373
β. Ανεργία και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 376
Κοινωνική ασφάλιση: άλλο ένα θύμα της παγκοσμιοποίησης 384

***Κεφάλαιο* δέκατο:** *Η συγκέντρωση πολιτικής εξουσίας στη διεθνοποιημένη οικονομία*
Η παρακμή της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση 393
Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία 400
Η πολιτική ομογενοποίηση μέσα στην ΟΝΕ 404

***Κεφάλαιο* ενδέκατο:** *Οι πολιτιστικές συνέπειες της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας*
Η παγκοσμιοποίηση και ο νέος ανορθολογισμός 413
Οι πολιτιστικές επιπτώσεις της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας και η Αριστερά 423
Η έκρηξη του ελληνορθόδοξου ανορθολογισμού και οι συνέπειές της 428
Η άνθιση της εγκληματικότητας στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία ... 441
Η κουλτούρα των ναρκωτικών στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία της αγοράς 445
α. *Η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και η παράλληλη μαζική εξάπλωση των ναρκωτικών* 445
β. Εξουσία και ναρκωτικά 452
γ. Ο ελληνικός «εκσυγχρονισμός» στα ναρκωτικά 456

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Για μια «άλλη» παγκοσμιοποίηση 461

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 465

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 471

Πρόλογος

Το κρισιμότερο θέμα της εποχής μας -το οποίο ήδη έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός άτυπου διεθνούς «κινήματος» εναντίον του- είναι αναμφισβήτητα αυτό της παγκοσμιοποίησης. Όμως η συζήτηση πάνω στο ζήτημα αυτό χαρακτηρίζεται από μιαν απερίγραπτη σύγχυση όσον αφορά τις θεμελιώδεις έννοιες και την αποτίμηση της σημασίας του - μια σύγχυση, που συχνά κάθε άλλο παρά τυχαία είναι.

Μερικοί (συνήθως νεοφιλελεύθεροι και «σοσιαλφιλελεύθεροι» της Κεντροαριστεράς) συγχέουν την τεχνολογική παγκοσμιοποίηση, η οποία αναφέρεται στις νέες τηλεπικοινωνιακές τεχνολογίες και την επανάσταση της πληροφορικής, που πράγματι έχει σημαντικές θετικές επιπτώσεις, με την οικονομική παγκοσμιοποίηση, και μιλούν για τις δήθεν θετικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης γενικά.

Αλλοι επικαλούνται το Marx για να δικαιολογήσουν την από μέρους τους υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, ως δήθεν αντικειμενικής βάσης στην εξελικτική διαδικασία «προόδου» που οδηγεί στον κομμουνιστικό παράδεισο.

Ο κοινός παρονομαστής όλων αυτών των ερμηνειών του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, που ξεκινούν τόσο από τη «Δεξιά» όσο και από την «Αριστερά», είναι ότι η σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση είναι όχι μόνο μη αντιστρέψιμη αλλά και (για διαφορετικούς λόγους) ευπρόσδεκτη.

Από την άλλη μεριά, οι αναλυτές που ανήκουν στο χώρο της σοσιαλδη-

μοκρατίας και της ρεφορμιστικής Αριστεράς γενικότερα, δεν βλέπουν καν ένα νέο φαινόμενο στη σημερινή παγκοσμιοποίηση αλλά απλώς μια συνωμοσία του κεφαλαίου, αν όχι ένα μύθο ή μια «χίμαιρα», και διακρίνουν μεταξύ της σημερινής νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και μιας ουτοπικής, ελεγχόμενης από τα κράτη-έθνη, οικονομικής παγκοσμιοποίησης, η οποία θα μπορούσε να προέλθει μέσω της άσκησης λαϊκής πίεσης πάνω στις ελίτ από ένα μαζικό κίνημα «αντίστασης». Όπως όμως θα προσπαθήσω να δείξω στο βιβλίο αυτό, η παγκοσμιοποίηση στη σημερινή οικονομία της αγοράς μόνο νεοφιλελεύθερη μπορεί να είναι, εφόσον νεοφιλελευθερισμός και παγκοσμιοποίηση είναι αλληλένδετα φαινόμενα που αποτελούν απλώς τις όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή, της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς.

Στόχος επομένως του ανά χείρας βιβλίου είναι να δείξει το «συστημικό» χαρακτήρα του φαινομένου της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, δηλαδή να δείξει ότι το φαινόμενο αυτό δεν οφείλεται απλώς στις επιλογές κάποιων «κακών» κυβερνήσεων, όπως υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά, αλλά στην αλληλεπίδραση αντικειμενικών διαδικασιών (που τέθηκαν σε κίνηση με την εγκαθίδρυση της οικονομίας της αγοράς δυο αιώνες πριν) και «υποκειμενικών» συνθηκών (που καθορίζονται ως το αποτέλεσμα της κοινωνικής πάλης ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις εξουσιαζόμενες κοινωνικές ομάδες). Μια τέτοια θεώρηση της παγκοσμιοποίησης συνεπάγεται ότι αντίστοιχα συστημικός πρέπει να είναι και ο χαρακτήρας του κινήματος εναντίον της, με βασική επιδίωξη μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση που θα θεμελιώνεται στην ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης μεταξύ όλων των πολιτών και την επανενσωμάτωση του Ανθρώπου στη Φύση, δηλαδή την Περιεκτική Δημοκρατία.

Στον αγώνα για το κτίσιμο μιας εναλλακτικής δημοκρατικής παγκοσμιοποίησης αφιερώνεται το βιβλίο αυτό.

Τ.Φ.

Λονδίνο, Σεπτέμβρης 2001

Εισαγωγή

Πολλά έχουν ακουστεί τα τελευταία χρόνια για τη νέα «Διεθνή των πολιτών» που δημιουργήθηκε με αφορμή τις κινητοποιήσεις στο Σιάτλ το 1999, την οποία πολλοί χαρακτήρισαν ως τη «Νέα Αριστερά», κατά το πρότυπο της Αριστεράς που γεννήθηκε στη δεκαετία του '60. Δεν μπορεί βέβαια κανένας να αμφισβητήσει τη σπουδαιότητα των γεγονότων αυτών, που έχουν σηματοδοτήσει τη δημιουργία ενός άτυπου διεθνούς «κινήματος» εναντίον της παγκοσμιοποίησης, αποδεικνύοντας ότι οι σύγχρονοι πολίτες (ιδιαίτερα η νεολαία) δεν είναι τόσο απολιτικοποιημένοι όσο θα ήθελαν οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Μάλιστα το γεγονός ότι το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης είναι διεθνές δεν είναι καθόλου ασήμαντο: αυτός είναι ο μόνος τύπος κινήματος που έχει νόημα στις σημερινές συνθήκες, προϋποτιθεμένου όμως ότι η διεθνιστική δράση εναντίον της υπερεθνικής ελίτ, την οποία εξετάζει το βιβλίο αυτό, είναι άρρηκτα δεμένη με την τοπική δράση εναντίον των ντόπιων ελίτ - πράγμα που δεν συμβαίνει με το σημερινό «κίνημα».

Ωστόσο, τα παραπάνω σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εκληφθούν ως αιτία εφησυχασμού: στην τωρινή του μορφή, το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης μπορεί να λειτουργήσει, στην καλύτερη περίπτωση, ως ένα είδος «κινήματος αντίστασης» στην παγκοσμιοποίηση, και να πετύχει κάποιου είδους μεταρρυθμίσεις. Ωστόσο, ένα «κίνημα αντίστασης» δεν ενδιαφέρεται ποτέ για τη δημιουργία «νέων θετικών αληθειών» (κατά την έκφραση του Κορνήλιου Καστοριάδη), αλλά μόνο για σποραδικές απόπειρες άμυνας

απέναντι σε έναν ανίκητο (;) εχθρό. Επομένως, μια κριτική της έως τώρα πορείας του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης θα είναι σίγουρα χρήσιμη. Μια τέτοια κριτική από ριζοσπαστική σκοπιά αποκτά κεφαλαιώδη σημασία σήμερα, που οι θεωρητικές συζητήσεις πάνω σε ζητήματα αυτού του είδους μονοπωλούνται από τους μεταμοντέρνους «διανοούμενους» του κατεστημένου. Ένας από τους στόχους του παρόντος βιβλίου είναι ακριβώς η συμβολή σε μια τέτοια κριτική, από μια αντισυστημική σκοπιά.

Σίγουρα μια εξέταση του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης οδηγεί σε πολύ πιο σπουδαία ζητήματα, που αφορούν τη φύση της ίδιας της παγκοσμιοποίησης. Είναι αλήθεια πως με αφορμή τις κινητοποιήσεις του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης αρκετοί άνθρωποι οδηγήθηκαν στο να ασχοληθούν με την παγκοσμιοποίηση προσπαθώντας να καταλάβουν τι είναι στην πραγματικότητα το «φαινόμενο» αυτό. Η πλειοψηφία των ανθρώπων αυτών κατά πάσα πιθανότητα δεν κατάφερε να ξεκαθαρίσει τη σημασία και τις εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης (σημαντικό ρόλο σ' αυτό παίζει ασφαλώς η πλύση εγκεφάλου πάνω στο ζήτημα από τα ΜΜΕ). Όμως, τι είναι στην πραγματικότητα η παγκοσμιοποίηση; Πώς θεσμοποιείται και για ποιους λόγους γίνεται αυτό; Τι συνέπειες έχει σε πλανητικό επίπεδο, αλλά και στο επίπεδο της καθημερινής ζωής; Είναι, ίσως, μια «καλή» διαδικασία; Μήπως είναι αντικειμενικό γεγονός, οπότε μια συζήτηση για το επιθυμητό της χάνει κάθε νόημα; Τι σχέση έχει με μια πραγματικά διεθνιστική παγκόσμια κοινωνία;

Όλα τα παραπάνω ερωτήματα (και πολλά άλλα ακόμη) βρίσκουν την απάντησή τους σ' αυτό το βιβλίο, μια απάντηση που δίνεται με πλήρη συνείδηση του τόπου στον οποίο μπορεί να σταθεί εκείνος που την εκφέρει. Με άλλα λόγια, η απάντηση αυτή δεν είναι μια «επιστημονική» θέαση της κοινωνίας, της ιστορίας και της οικονομίας, αλλά μια αυτο-συνείδητη ως προς τους στόχους της και τις προϋποθέσεις της αναλυτική απόπειρα. Το ερμηνευτικό σχήμα που προσφέρει ο συγγραφέας είναι ουσιαστικά ένα έργο κατανόησης, που συνίσταται στην αναζήτηση του σημασιακού, του νοηματικού περιεχομένου της παγκοσμιοποίησης. Τούτος ακριβώς είναι και ο κύριος στόχος του έργου αυτού, ενώ κατά την ταπεινή άποψη του γράφοντος ο στόχος αυτός εκπληρώνεται με έναν τρόπο όχι μόνο επεξηγηματικό και σαφή, αλλά και απολαυστικό.

Η ανάλυση που κάνει ο συγγραφέας είναι ρητά βασισμένη στο πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας. Η Περιεκτική Δημοκρατία είναι το πρόταγμα για την άμεση πολιτική δημοκρατία, την οικονομική δημοκρατία (πέρα από τα πλαίσια της οικονομίας της αγοράς και του κρατικού σχεδιασμού), τη δημοκρατία στο κοινωνικό πεδίο και την οικολογική δημοκρατία. Η αντίληψη της Περιεκτικής Δημοκρατίας προέρχεται από τη σύνθεση δύο μεγάλων ιστορικών παραδόσεων, της κλασικής δημοκρατικής και της σοσιαλιστικής, αλλά και των ριζοσπαστικών ρευμάτων στα οικολογικά, τα φεμινιστικά και τα απελευθερωτικά κινήματα στο Νότο. Από τη σκοπιά της Περιεκτικής Δημοκρατίας ο κόσμος αντιμετωπίζει μια πολυδιάστατη κρίση (οικονομική, οικολογική, κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική) η οποία προκαλείται από τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια των διαφόρων ελίτ ως αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης, κατά τους τελευταίους δύο αιώνες, του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» και των συνακόλουθων ιεραρχικών δομών. Το «φαινόμενο» της παγκοσμιοποίησης εντάσσεται στο οικονομικό σκέλος της κρίσης αυτής, και η εξήγησή του ανάγεται στη δυναμική «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς.

Στο σημείο αυτό κρίνουμε ότι πρέπει να σταθούμε στο ζήτημα του πώς καθορίζονται οι κοινωνικές εξελίξεις: από το θεσμικό πλαίσιο, ή από τις αξίες και τις συγκεκριμένες στάσεις των ανθρώπων; Στο παρόν βιβλίο αποφεύγονται με δεξιοτεχνία οι δύο συζυγείς «παγίδες» στις οποίες σχεδόν πάντοτε οδηγούνται οι αναλυτές: από τη μια μεριά η αντίληψη ότι το θεσμικό πλαίσιο (οι «αντικειμενικές» συνθήκες) επικαθορίζει τις λοιπές κοινωνικές εξελίξεις, ενώ από την άλλη μεριά η πεποίθηση ότι οι «υποκειμενικές» συνθήκες είναι όχι απλώς ανεξάρτητες από το θεσμικό πλαίσιο, αλλά εν πολλοίς το διαμορφώνουν. Σύμφωνα με το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ των «υποκειμενικών» παραγόντων (δηλ. το αποτέλεσμα της κοινωνικής πάλης ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις εξουσιαζόμενες κοινωνικές ομάδες σε κάθε ιστορική στιγμή) και των «αντικειμενικών» παραγόντων (δηλ. η δυναμική «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς και οι τεχνολογικές και οργανωτικές συνέπειές της) που έχει καθορίσει διαχρονικά το χαρακτήρα της νεωτερικής κοινωνίας. Εν ολίγοις, η προτεραιότητα δεν δίνεται ούτε στις «αντικειμενικές»

ούτε στις «υποκειμενικές» συνθήκες: μόνο μια σύνθεση των δύο μπορεί να βοηθήσει σε μια κατανόηση της ιστορίας (και συνεπώς και της κοινωνίας, καθώς οι δύο είναι αδιαχώριστες).

Έχοντας εξετάσει το είδος της παρούσας αναλυτικής προσπάθειας, περνάμε τώρα στο *περιεχόμενο* της. Μια σημαντική διάκριση που τονίζει ο Τάκης Φωτόπουλος είναι αυτή ανάμεσα σε «παγκοσμιοποίηση» και «διεθνοποίηση». Η σημερινή οικονομία της αγοράς είναι διεθνοποιημένη (δηλαδή οι αγορές έχουν διεθνοποιηθεί, με την έννοια των ανοιχτών συνόρων για την ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων, ενώ το κράτος εξασφαλίζει ένα σταθερό πλαίσιο για την οικονομία της αγοράς) αλλά όχι παγκοσμιοποιημένη - καθώς η ίδια η παραγωγή δεν έχει διεθνοποιηθεί στην τωρινή οικονομία. Ακόμη κι έτσι, σύμφωνα με την προσέγιση του συγγραφέα η παγκοσμιοποίηση σε καμία περίπτωση δεν είναι «μύθος»: η νέα μορφή της οικονομίας της αγοράς που έχει εγκαθιδρυθεί στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα περίπου, αντιπροσωπεύει μια δομική αλλαγή, μια μετατόπιση σε μια νέα μορφή νεωτερικότητας, δηλαδή μια μετατόπιση από την κρατικιστική στη νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα, και όχι απλώς μια αλλαγή στην οικονομική πολιτική, όπως υποστηρίζουν τα ρεφορμιστικά ρεύματα στους κόλπους της Αριστεράς. Με αυτή την έννοια, η σημερινή παγκοσμιοποίηση (ή, ορθότερα, διεθνοποίηση) είναι πράγματι ένα νέο φαινόμενο, παρόλο που είναι το αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς η οποία εγκαθιδρύθηκε δύο αιώνες πριν.

Στο σύστημα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς οι οικονομικές πολιτικές των εθνικών κυβερνήσεων και η αναπαραγωγή της ίδιας της οικονομίας ανάπτυξης καθορίζονται από τη διακρατική διακίνηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου, ενώ οι διεθνείς θεσμοί εκπροσωπούν τα συμφέροντα των υπερεθνικών οικονομικών ελίτ, και απλώς θεσμοποιούν τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, χωρίς να είναι αυτοί οι «δημιουργοί» της. Χρησιμοποιώντας μια εναλλακτική ορολογία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι διεθνείς αυτοί θεσμοί απλώς *θεσμοποιούν,* χωρίς να *θεσμίζουν* τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς.

Στην πραγματικότητα, το άνοιγμα και η απελευθέρωση των αγορών ήταν απλώς μέρος μιας ιστορικής τάσης (η οποία έχει τεθεί σε κίνηση από τις ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς από τότε που εγκαθιδρύ-

θηκε) για την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές και ιδιαίτερα εκείνων που είχαν ως στόχο την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, οι οποίοι παρεμπόδιζαν την οικονομική «αποτελεσματικότητα» και κερδοφορία. Με άλλα λόγια, τα αιτήματα διαφόρων ρεφορμιστών (οι οποίοι όλως «περιέργως» τυγχάνουν ευρείας αποδοχής από το κατεστημένο), που αναφέρονται σε «αυτόνομες» εθνικές πολιτικές οι οποίες θα αναστρέψουν την «προδοσία» της Αριστεράς από τις σοσιαλφιλελεύθερες κυβερνήσεις, είναι ουτοπικά, με την αρνητική έννοια του όρου.

Έτσι, με βάση την παραπάνω ανάλυση μπορεί να γίνει κατανοητή μια άλλη διάκριση, που γίνεται για πρώτη φορά (απ' όσο γνωρίζουμε) σ' αυτό το βιβλίο: η διάκριση ανάμεσα σε «συστημικές» και «μη συστημικές» προσεγγίσεις. Ο συγγραφέας ονομάζει «συστημικές» όλες εκείνες τις προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση οι οποίες, για να την ερμηνεύσουν, αναφέρονται στα δομικά χαρακτηριστικά του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, είτε σιωπηρά είτε ρητά. Αντίστοιχα, ονομάζει «μη συστημικές» όλες εκείνες τις προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση οι οποίες, για να την ερμηνεύσουν, αναφέρονται σε διάφορους εξωγενείς παράγοντες που δεν είναι άμεσα συνδεδεμένοι με τα δομικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Από τα παραπάνω είναι προφανές πως η προβληματική που έχει αναπτυχθεί από τους υποστηρικτές του προτάγματος της Περιεκτικής Δημοκρατίας εντάσσεται στις «συστημικές» προσεγγίσεις.

Χρησιμοποιώντας ως σημείο εκκίνησης την παραπάνω διάκριση, ο συγγραφέας προσφέρει μια εκτενέστατη κριτική των διαφόρων θεωρητικών θέσεων που έχουν διατυπωθεί για να εξετάσουν το «φαινόμενο» της παγκοσμιοποίησης, δίνοντας περισσότερο βάρος στην ανάλυση των «μη συστημικών» προσεγγίσεων (καθώς αυτές είναι κυρίαρχες ανάμεσα στους ακαδημαϊκούς και στους «διανοούμενους» των ΜΜΕ). Δεν πρόκειται να συζητήσουμε εδώ όλες τις κατηγοριοποιήσεις του συγγραφέα για τις «μη συστημικές» προσεγγίσεις (κάτι τέτοιο θα ήταν όχι απλώς αδύνατο στον περιορισμένο αυτό χώρο, αλλά και ανούσιο). Θα αρκεστούμε απλώς στο να αναφερθούμε στον ιδιαίτερα εύστοχο όρο «ρεφορμιστική Αριστερά», που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για να περιγράψει τις «μη συστημικές» προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση. Σύμφωνα με το βιβλίο αυτό, η ρε-

φορμιστική Αριστερά συναποτελείται από το σύνολο των διανοουμένων, κινημάτων και πολιτικών κομμάτων στην Αριστερά που υιοθετούν μια «μη συστημική» προσέγγιση στην παγκοσμιοποίηση σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση οφείλεται σε εξωγενείς αλλαγές στην οικονομική πολιτική, και, ως τέτοια, είναι αντιστρέψιμη ακόμη και εντός του συστήματος της οικονομίας της αγοράς.

Όπως εύκολα μπορεί να καταλάβει κανείς, η θέση πάνω στην παγκοσμιοποίηση (μια θέση που αντανακλά μύριες άλλες αναλυτικές λεπτομέρειες) διαφοροποιεί την κρατικιστική Αριστερά, αλλά δυστυχώς και ένα τμήμα της συγχυσμένης πάνω στο θέμα ελευθεριακής Αριστεράς, από το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας (από τη σκοπιά του οποίου, όπως προείπαμε, είναι γραμμένο το βιβλίο αυτό). Για παράδειγμα, σήμερα υπάρχει μια ολόκληρη σχολή τέως μαρξιστών διανοουμένων οι οποίοι αυτοχαρακτηρίζονται αντικαπιταλιστές (προφανώς για να διατηρήσουν και την παλιά τους «πελατεία»), ενώ οι θέσεις τους κάθε άλλο παρά αντικαπιταλιστικές είναι. Έτσι, παρατηρείται το εξής «παράδοξο»: βιβλία συγγραφέων που θεωρούν εαυτούς ριζοσπάστες, αν όχι μαρξιστές (μολονότι στην πραγματικότητα υποστηρίζουν καθαρά ρεφορμιστικές θέσεις) αγκαλιάζονται όχι μόνο από τα ΜΜΕ, αλλά και από ένα ευρύ πολιτικό φάσμα που περιλαμβάνει βουλευτές της ηγετικής φατρίας μέσα στο κυβερνών κόμμα, νεορθόδοξους, μέχρι το ΚΚΕ και κόμματα της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς!

Το βιβλίο που ο αναγνώστης κρατά στα χέρια του ξεφεύγει από τέτοιες λογικές, καθώς καταδεικνύει ανοικτά τις αναντιστοιχίες, τα λογικά σφάλματα και τις εσκεμμένες ανακρίβειες τόσο της κρατικιστικής Αριστεράς όσο και των νεοφιλελεύθερων διανοουμένων. Η ανάλυση του Τάκη Φωτόπουλου ανάγει την παρούσα πολυδιάστατη κρίση στο ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», που εξασφαλίζει τη σημερινή πελώρια και συνεχώς διογκούμενη συγκέντρωση εξουσίας. Στο βιβλίο αυτό αποδεικνύεται, όπως προαναφέραμε, ότι ο νεοφιλελευθερισμός και η ίδια η παγκοσμιοποίηση όχι μόνο δεν είναι κάτι άσχετο από τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς αλλά και ότι αποτελούν όψεις του ίδιου νομίσματος. Δηλαδή, η παγκοσμιοποίηση μέσα στην οικονομία της αγοράς δεν μπορεί παρά να είναι νεοφιλελεύθερη - πράγμα

που σημαίνει ότι δεν έχει νόημα η πάλη κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης εάν δεν έχει ως στόχο το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Συνεπώς, στόχος των ριζοσπαστών πρέπει να είναι το κτίσιμο ενός κινήματος με καθαρά αντισυστημικα αιτήματα που θα επιδιώκει τη δημιουργία μιας άλλης διεθνούς οικονομικής τάξης, η οποία θα θεμελιώνεται στην οικονομική δημοκρατία, δηλαδή την ισοκατανομή δύναμης στο οικονομικό πεδίο, και μιας εναλλακτικής πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης που θα στηρίζεται σε αμεσοδημοκρατικές δομές αυτοδιεύθυνσης.

Στη βάση αυτής της προβληματικής, η συζήτηση ξεκίνα με μια λεπτομερέστατη ανάλυση -οι θεωρητικές διακρίσεις που εισάγει ο συγγραφέας είναι πολύτιμες για κάθε σοβαρή εξέταση του ζητήματος- των διαφόρων προσεγγίσεων πάνω στην οικονομική παγκοσμιοποίηση (κεφάλαιο 1), η οποία βέβαια αποτελεί μόνο μια συνιστώσα της παγκοσμιοποίησης. Μια λογική συνέπεια των θεωρητικών διαφορών αυτών είναι οι συγχύσεις και αντιφάσεις που εμφανίζονται στο «κίνημα» ενάντια στην παγκοσμιοποίηση (κεφάλαια 2&4). Το πρώτο μέρος κλείνει με την πρόταση (κεφάλαιο 3) για το κτίσιμο μιας νέας ριζοσπαστικής διεθνιστικής Αριστεράς, με στόχο μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση που θα θεμελιώνεται στην ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης και την επανενσωμάτωση του Ανθρώπου στη Φύση, δηλαδή την Περιεκτική Δημοκρατία. Στο δεύτερο μέρος τα ζητήματα αυτά επεκτείνονται, με μια διεξοδική συζήτηση της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης, καθώς και της σχέσης της με τις θέσεις των διαφόρων τμημάτων της Αριστεράς πάνω στο θέμα (κεφάλαια 4-6). Στο τρίτο μέρος αναλύονται οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης τόσο στο οικονομικό πεδίο (κεφάλαιο 7) όσο και σε σχέση με την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος (κεφάλαιο 8) σε μια απόπειρα να καταδειχθεί η οικο-καταστροφική φύση του συστήματος της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος βλέπουμε πως η παγκοσμιοποίηση σίγουρα δεν είναι μια αφηρημένη «ακαδημαϊκή» έννοια, που αφορά κάποιους στο... εξωτερικό, αλλά ότι έχει θεμελιακές συνέπειες για την Ελλάδα, η οποία σήμερα έχει ενταχθεί πλήρως, μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ΟΝΕ, στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Οι οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές επιπτώσεις της ένταξης αυτής εξετάζονται συστηματικά στα κεφάλαια 9-11. Το συμπέρασμα από την ανάλυση αυτή -δοθεί-

σας της θέσης της Ελλάδας στην ημιπεριφέρεια του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος- είναι πως κάθε κίνημα που θέλει να ενισχύσει την τοπική αυτοδυναμία οφείλει να θέσει ως ενδιάμεσους στόχους α) την έξοδο της χώρας μας από την ΟΝΕ και β) τον αγώνα για το κτίσιμο μιας άλλης συνομοσπονδιακής Ευρώπης των λαών -στη θέση της σημερινής Ευρώπης των αγορών- που θα θεμελιώνεται στην ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης μεταξύ όλων των πολιτών της.

Κλείνουμε με μια υποκειμενική (αλλά σίγουρα όχι αυθαίρετη) συνολική κρίση για το *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία·,* το παρόν έργο αποτελεί, κατά την άποψή μας, σημαντικότατη συμβολή σε μια ριζοσπαστική ανάλυση του κυριότερου φαινομένου της εποχής μας, και καλύπτει ένα κενό στη βιβλιογραφία, όχι μόνο την ελληνική, αλλά και τη διεθνή.

Αλέξανδρος Γκεζερλής
Υπεύθυνος σύνταξης του περιοδικού
Περιεκτική Δημοκρατία

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΤΟ «ΚΙΝΗΜΑ» ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΚΑΙ Η ΡΕΦΟΡΜΙΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ*

* Το πρώτο μέρος (κεφ. 1-3) αποτελείται βασικά από ένα δοκίμιο για την παγκοσμιοποίηση που πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 2, σελ. 233-280). Η μετάφραση, την οποία επιμελήθηκε ο συγγραφέας, είναι του Αλέξανδρου Γκεζερλή.

Κεφαλαιο Πρωτο

«ΣΥΣΤΗΜΙΚΕΣ» ΚΑΙ «ΜΗ ΣΥΣΤΗΜΙΚΕΣ» ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Εισαγωγή

Σήμερα σχεδόν οι πάντες μιλούν για την παγκοσμιοποίηση, αλλά λίγοι επιχειρούν να την ορίσουν. Το πρώτο λοιπόν ερώτημα που προκύπτει από μια εξέταση του λεγόμενου «ζητήματος της παγκοσμιοποίησης» αναφέρεται στην ίδια την έννοια και τη σημασία της παγκοσμιοποίησης. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό θέμα με δεδομένη την παρούσα σύγχυση πάνω στο ζήτημα, που είναι φανερή όχι μόνο σε συζητήσεις ανάμεσα σε πολιτικούς και δημοσιογράφους αλλά ακόμη και ανάμεσα σε θεωρητικούς της Αριστεράς. Παράλληλα είναι προφανές ότι το περιεχόμενο και η σημασία που προσδίδουμε στην παγκοσμιοποίηση έχουν άμεση σχέση με τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και οικολογικές συνέπειες που αποδίδουμε στην παγκοσμιοποίηση - μια εξέταση των οποίων θα μας οδηγήσει αναπόφευκτα στις κύριες προσεγγίσεις πάνω στην παγκοσμιοποίηση.

Η σύγχυση άλλωστε που ανέφερα προκύπτει όχι μόνο εξαιτίας της συνήθους έλλειψης διαύγειας στον ορισμό της παγκοσμιοποίησης, αλλά, κυρίως, εξαιτίας των θεμελιωδών διαφορών στις απόψεις πάνω στη φύση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Όμως, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, αν και συνήθως είναι η οικονομική παγκοσμιοποίηση που έχουν κατά νου πολλοί άνθρωποι, όταν μιλάνε για την παγκοσμιοποίηση, η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι μόνο μια όψη (ή μια συνιστώσα)

-μολονότι είναι η κύρια- της παγκοσμιοποίησης. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε κανείς να μιλήσει ακόμη για τεχνολογική, πολιτική, πολιτιστική και κοινωνική παγκοσμιοποίηση.

Έτσι η τεχνολογική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στις νέες τηλεπικοινωνιακές τεχνολογίες και στην επανάσταση της πληροφορικής.

Η πολιτική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην παρακμή του έθνους-κράτους (τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την οικονομική κυριαρχία).[1]

Η πολιτιστική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην παρούσα ομογενοποίηση της κουλτούρας, όπως εκφράζεται για παράδειγμα από το γεγονός ότι σχεδόν οι πάντες στο σημερινό «παγκόσμιο χωριό» βλέπουν πάνω κάτω τις ίδιες τηλεοπτικές σειρές και τις ίδιες βιντεοταινίες, καταναλώνουν -ή ποθούν να καταναλώνουν- τα ίδια προϊόντα κ.λπ.

Τέλος, η κοινωνική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην ομογενοποίηση του σημερινού τρόπου ζωής, ο οποίος βασίζεται σε μια ατομικιστική και καταναλωτική κουλτούρα.

Μολονότι αυτές οι όψεις (ή συνιστώσες) της παγκοσμιοποίησης είναι σε μεγάλο βαθμό αλληλένδετες, ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι είναι η οικονομική παγκοσμιοποίηση που καθορίζει τις άλλες συνιστώσες της. Αυτό συμβαίνει επειδή, όπως επιχείρησα να δείξω αλλού,[2] σε μια οικονομία της αγοράς το οικονομικό στοιχείο είναι το κυρίαρχο στοιχείο στην κοινωνία - ένα γεγονός που δεν αποκλείει την αυτονομία των άλλων στοιχείων. Με άλλα λόγια, η σχέση ανάμεσα στα διάφορα στοιχεία είναι ασύμμετρη με την έννοια ότι στην οικονομία της αγοράς είναι το οικονομικό στοιχείο που καθορίζει το πολιτικό στοιχείο, ενώ, για παράδειγμα, η κατάσταση ήταν η αντίστροφη στις πρώην «κομμουνιστικές» κοινωνίες στις οποίες ήταν το πολιτικό στοιχείο που καθό-

1. Για τη σχετική ανάδυση μιας Νέας Παγκόσμιας Τάξης που βασίζεται στην ιδεολογία ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να προηγούνται της εθνικής κυριαρχίας, με το νέο ΝΑΤΟ και το ρόλο του στο Κόσοβο να είναι ένα προφανές παράδειγμα, βλ. Τ. φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια,* Αθήνα: Στάχυ, 1999, σελ. 83-134.

2. Βλ. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 1, (Μάρ. 2001), σελ. 27-75.

ριζε το οικονομικό. Ωστόσο, η σχέση ανάμεσα στα διάφορα στοιχεία είναι μια σχέση αυτονομίας και αλληλεξάρτησης. Δηλαδή, η κουλτούρα, η οικονομία και η πολιτική δεν είναι ανεξάρτητες «σφαίρες», αλλά αλληλεξαρτώμενες, και αυτό συμβαίνει ακόμη και στην οικονομία της αγοράς όπου ο διαχωρισμός σε σφαίρες είναι προφανής. Έτσι σε αυτή την προβληματική υπάρχει μια διαδικασία αλληλεπίδρασης στην οποία η οικονομική παγκοσμιοποίηση προωθείται από την τεχνολογική παγκοσμιοποίηση αλλά επίσης την ενισχύει, η πολιτική παγκοσμιοποίηση είναι το αναγκαίο συμπλήρωμα της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, ενώ η κοινωνική και η πολιτιστική παγκοσμιοποίηση είναι οι αναπόφευκτες συνέπειες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Στο υπόλοιπο αυτής της εργασίας, θεωρώντας δεδομένο ότι η κύρια συνιστώσα ή όψη της παγκοσμιοποίησης είναι η οικονομική, θα επικεντρωθώ στην οικονομική παγκοσμιοποίηση.

Αρχικά θα πρέπει να κάνουμε τη βασική διάκριση μεταξύ της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς.

Η «παγκοσμιοποίηση» αναφέρεται στην περίπτωση μιας παγκόσμιας οικονομίας χωρίς σύνορα στην οποία ο οικονομικός εθνικισμός έχει εξαλειφθεί και η ίδια η παραγωγή έχει διεθνοποιηθεί με την έννοια ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν γίνει α-κρατικά σώματα που εμπλέκονται σε έναν ενιαίο εσωτερικό καταμερισμό της εργασίας ο οποίος καλύπτει πολλές χώρες.

Από την άλλη μεριά, η «διεθνοποίηση» αναφέρεται στην περίπτωση όπου οι αγορές έχουν διεθνοποιηθεί, με την έννοια των ανοιχτών συνόρων για την ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων (και, εντός των οικονομικών μπλοκ όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμη και της εργασίας), αλλά τα έθνη-κράτη εξακολουθούν να υπάρχουν και να μοιράζονται την εξουσία με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, σε ένα σύστημα στο οποίο ο ρόλος του κράτους περιορίζεται προοδευτικά στο να εξασφαλίζει ένα σταθερό πλαίσιο για την οικονομικά αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς.

Στο σύστημα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, οι οικονομικές πολιτικές των εθνικών κυβερνήσεων και η αναπαραγωγή της ίδιας

της οικονομίας ανάπτυξης[3] καθορίζονται από τη διακρατική διακίνηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου ενώ οι διεθνείς θεσμοί όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) τυπικά μεν δρουν υπό τις οδηγίες των εθνών-κρατών που συμμετέχουν σ' αυτούς, αλλά στην πραγματικότητα εκπροσωπούν τα συμφέροντα των υπερεθνικών οικονομικών ελίτ, οι οποίες ούτως ή άλλως παίζουν έναν αποφασιστικό ρόλο στη διαδικασία της εκλογής των κυβερνώντων πολιτικών ελίτ στις μείζονες οικονομίες της αγοράς.

Είναι συνεπώς προφανές ότι η σημερινή μορφή της οικονομίας της αγοράς δεν μπορεί να περιγραφεί ως μια «παγκόσμια» οικονομία, εφόσον η παγκοσμιοποίηση, με την παραπάνω έννοια, είναι ακόμη περιορισμένη. Ωστόσο αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι η σημερινή οικονομία της αγοράς είναι πολύ διαφορετική από αυτήν του περασμένου αιώνα, ακόμη και από αυτήν που επικρατούσε μόλις πενήντα χρόνια πριν. Όπως θα επιχειρήσω να δείξω παρακάτω, η νέα μορφή της οικονομίας της αγοράς που έχει εγκαθιδρυθεί στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα περίπου, για την οποία θα έπρεπε να χρησιμοποιούμε τον όρο «διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς» αντί για τον αβάσιμο όρο «παγκοσμιοποιημένη οικονομία», αντιπροσωπεύει μια δομική αλλαγή, μια μετατόπιση σε μια νέα μορφή νεωτερικότητας, δηλαδή μια μετατόπιση από την κρατικιστική στη νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα,[4] και όχι απλώς μια αλλαγή στην οικονομική πολιτική, όπως υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά. Με αυτή την έννοια, η σημερινή παγκοσμιοποίηση (ή, προτιμότερα, διεθνοποίηση) είναι πράγματι ένα νέο φαινόμενο, παρόλο που είναι το αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς η οποία εγκαθιδρύθηκε δύο αιώνες πριν.

3. Με τον όρο «οικονομία ανάπτυξης» εννοώ το βλαστάρι του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, η οποία εγκαθιδρύθηκε πριν από περίπου διακόσια χρόνια, και η δυναμική της οποίας έχει οδηγήσει στη σημερινή διεθνοποιημένη μορφή της. Βλέπε για περαιτέρω ανάπτυξη, Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* Καστανιώτης, 1999, κεφ. 2.

4. Βλ. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», ό.π.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Στην προβληματική αυτού του βιβλίου, οι ρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν στη μεταπολεμική περίοδο με στόχο το άνοιγμα και την «απελευθέρωση» των αγορών δεν δημιούργησαν τη σημερινή μορφή της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όπως υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά, αλλά απλώς θεσμοποίησαν μια διαδικασία που ήδη είχε αρχίσει «από κάτω». Με άλλα λόγια ήταν η δυναμική ανάπτυξη-ή-θάνατος της οικονομίας της αγοράς, και ιδιαίτερα, η ανάδυση και συνεχής επέκταση[5] των πολυεθνικών επιχειρήσεων και η παράλληλη ανάπτυξη της αγοράς ευρωδολαρίου,[6] που οδήγησαν στη σημερινή διεθνοποιημένη μορφή της. Το άνοιγμα και η απελευθέρωση των αγορών ήταν απλώς μέρος μιας ιστορικής τάσης[7] (η οποία έχει τεθεί σε κίνηση από τις ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς από τότε που εγκαθιδρύθηκε) για την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές και ιδιαίτερα εκείνων που είχαν ως στόχο την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος και οι οποίοι παρεμπόδιζαν την οικονομική «αποτελεσματικότητα» και την κερδοφορία.

5. Μια ένδειξη της ταχείας επέκτασης των πολυεθνικών επιχειρήσεων είναι το γεγονός ότι ενώ στην αρχή της δεκαετίας του 1970 οι πωλήσεις των θυγατρικών των πολυεθνικών σε άλλες χώρες αντιστοιχούσαν στο 30% των συνολικών πωλήσεων, στη δεκαετία του 1980 είχαν ξεπεράσει το 40%, *Basic Facts About the United Nations,* UN Dept. of.

6. Η αγορά του ευρωδολαρίου παρείχε ένα «απελευθερωμένο» περιβάλλον, όπου μπορούσε να γίνεται δανεισμός αμερικανικών δολαρίων (και αργότερα και άλλων ισχυρών νομισμάτων, όπως το γιεν, το μάρκο κ.λπ.), χωρίς να υπόκειται στις φορολογικές και άλλες ρυθμίσεις που ίσχυαν στις ΗΠΑ. Η ανάπτυξη της νέας αυτής αγοράς, που εξέφραζε απλώς τις αυξανόμενες ανάγκες των πολυεθνικών επιχειρήσεων, ήταν αποφασιστική για τη μετέπειτα άρση των ελέγχων του συναλλάγματος και του κεφαλαίου, (δηλαδή για την «απελευθέρωση» των αγορών αυτών), επειδή εξέθετε σε σημαντικές πιέσεις τους κρατικούς έλεγχους στη διακίνηση κεφαλαίου, και ιδιαίτερα της Βρετανίας απ' όπου ξεκίνησε αρχικά η αγορά του ευρωδολαρίου τη δεκαετία του 1970. Για μια περιγραφή της σταδιακής άρσης, υπό την πίεση της αγοράς, των ελέγχων πάνω στη διακίνηση του κεφαλαίου στη Βρετανία, βλ. W. Hutton, *The State We're In,* London: Jonathan Cape, 1995, κεφ. 3.

7. Βλ. Τ. φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,ό.π.,* κεφ. 1.

Όσον αφορά, πρώτον, τη θεσμοποίηση του ανοίγματος των αγορών, οι αγορές εμπορευμάτων βρίσκονταν σε μια διαδικασία συνεχούς ανοίγματος σε όλη τη περίοδο που ακολούθησε το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τόσο στο πλανητικό επίπεδο (γύροι της GATT για τη μείωση των δασμών, ώστε οι πολυεθνικές επιχειρήσεις να μπορούν εύκολα να διακινούν εμπορεύματα μεταξύ των θυγατρικών τους) όσο και στο περιφερειακό επίπεδο (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα [ΕΟΚ], Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών [ΕΖΕΣ], Βορειοαμερικανική Συμφωνία για το Ελεύθερο Εμπόριο [NAFTA], Λατινοαμερικανική Κοινή Αγορά [MERCOSUR], Ένωση των Εθνών της Νοτιοανατολικής Ασίας [ASEAN], Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού [APEC]. Ακόμη, οι αγορές κεφαλαίου, οι οποίες, όπως είδαμε, ήδη βρίσκονταν σε μια διαδικασία άτυπου ανοίγματος σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, άνοιξαν και τυπικά στο τέλος της δεκαετίας αυτής, όταν καταργήθηκαν οι έλεγχοι πάνω στο κεφάλαιο και το συνάλλαγμα στη Βρετανία και τις ΗΠΑ και το παράδειγμα τους ακολούθησε ο υπόλοιπος κόσμος στις δεκαετίες του 1980 και 1990.

Δεύτερον, από τη στιγμή που θεσμοποιήθηκε το άνοιγμα των αγορών, η απερίσπαστη διασυνοριακή ροή του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων απαιτούσε την παράλληλη απελευθέρωση όλων των αγορών, δηλαδή την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων οι οποίοι είχαν επιβληθεί στο παρελθόν, στο πλαίσιο της κοινωνικής πάλης για την προστασία της ανθρώπινης εργασίας και της ίδιας της κοινωνίας από την αγορά. Επομένως, παρόλο που το άνοιγμα των αγορών δεν επεκτάθηκε στις αγορές εργασίας (έτσι ώστε να μπορεί να συνεχιστεί η εκμετάλλευση της φτηνής ντόπιας εργασίας, ιδιαίτερα στο Νότο) η «απελευθέρωσή» τους ήταν αναγκαία ώστε να αξιοποιηθούν πλήρως τα πλεονεκτήματα του ανοίγματος των αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου. Η εργασία έπρεπε να γίνει όσο πιο «ελαστική» ήταν δυνατόν, ώστε να είναι εύκολα προσαρμόσιμη στις ραγδαίες αλλαγές στην τεχνολογία και την οργάνωση της παραγωγής.

Οι θεσμικές ρυθμίσεις για την απελευθέρωση των αγορών περιλάμβαναν:

- Τη δημιουργία διεθνών κανονισμών από τον ΠΟΕ (ο οποίος διαδέχθηκε την GATT) που θα έκαναν το εμπόριο όσο πιο ελεύθερο ήταν

δυνατό, μέσω της ελαχιστοποίησης της ικανότητας των εθνικών κυβερνήσεων να επιβάλουν αποτελεσματικούς ελέγχους για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος.

- Τη θεσμοποίηση των ελαστικών αγορών εργασίας σε όλο τον κόσμο, έτσι ώστε να ελαχιστοποιηθεί το κόστος παραγωγής και να γίνει όσο το δυνατό πιο επικερδής η διακίνηση των επενδύσεων κεφαλαίου.
- Την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, η οποία όχι μόνο «απελευθέρωσε» και άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας από οποιαδήποτε αποτελεσματική μορφή κοινωνικού ελέγχου, αλλά έδωσε επίσης στις πολυεθνικές επιχειρήσεις την ευκαιρία να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους σε νέους χώρους.
- Τη δραστική συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, έτσι ώστε, από τη μια μεριά, να διευκολυνθεί η επέκταση του ιδιωτικού τομέα στις κοινωνικές υπηρεσίες (την ώρα που γράφεται το κείμενο αυτό είναι υπό συζήτηση από τον ΠΟΕ μια συμφωνία για την επέκταση της ελευθερίας του εμπορίου στις υπηρεσίες του δημόσιου τομέα - GATS) και από την άλλη, να γίνει δυνατή μια δραστική μείωση των φορολογικών επιβαρύνσεων πάνω στις οικονομικές ελίτ.

Οι ρυθμίσεις για την απελευθέρωση των αγορών, που θα εξετάσουμε λεπτομερέστερα στο τέταρτο κεφάλαιο, συνιστούν την ουσία αυτού που έχει ονομαστεί «νεοφιλελευθερισμός»/«νεοφιλελεύθερες πολιτικές» - ο οποίος στην πραγματικότητα είναι επίσης ένας παραπλανητικός όρος εφόσον τέτοιου είδους πολιτικές έχουν εισαχθεί παγκοσμίως από κυβερνήσεις όλων των πεποιθήσεων, όχι μόνο της «Δεξιάς» (R. Reagan, οικογένεια G. Bush, M. Thatcher κ.ά.) αλλά και της «Κεντροαριστεράς» στην Ευρώπη, την Αυστραλασία κ.λπ. Είναι συνεπώς ξεκάθαρο ότι οι πολιτικές αυτές εκφράζουν τις δομικές αλλαγές της οικονομίας της αγοράς και τις αντίστοιχες επιχειρηματικές ανάγκες της ύστερης νεωτερικότητας. Με αυτή την έννοια, οι πολιτικές αυτές είναι «συστημικές» ή «ενδογενείς» και έγιναν απαραίτητες λόγω της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς. Στην πραγματικότητα οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές οι οποίες εγκαινιάστηκαν από τις οικονομικές ελίτ της ύστερης νεωτερικότητας για να απελευθερώσουν τις διεθνείς αγορές που είχαν ήδη ανοίξει,

απλώς επανέλαβαν μια παρόμοια διαδικασία που είχε εγκαινιαστεί στις αρχές του 19ου από τις οικονομικές ελίτ της πρώιμης νεωτερικότητας για την απελευθέρωση των «εθνικών» αγορών, οι οποίες είχαν αναδυθεί στο τέλος του 18ου αιώνα. Ωστόσο για τη ρεφορμιστική Αριστερά, όπως θα δούμε παρακάτω, τόσο ο νεοφιλελευθερισμός όσο και η παγκοσμιοποίηση είναι απλώς «ουτοπίες» που επιχειρούν να επιβάλουν οι οικονομικές ελίτ, στο πλαίσιο ενός «σχεδίου» που «στοχεύει να δημιουργήσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες μπορεί να πραγματωθεί η νεοφιλελεύθερη «θεωρία»![8] Εντούτοις το ίδιο το γεγονός ότι υπάρχει μια πλατιά συναίνεση για την εφαρμογή τέτοιων πολιτικών μεταξύ όλων των μεγάλων πολιτικών κομμάτων στις μείζονες οικονομίες της αγοράς είναι μια προφανής ένδειξη ότι η σημερινή γενίκευση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, όχι μόνο δεν είναι μια «ουτοπία», αλλά στην πραγματικότητα εκφράζει τις δομικές αλλαγές της ύστερης νεωτερικότητας.

Η προφανής σύγχυση γύρω από τη φύση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης απορρέει από τις αλληλοσυγκρουόμενες απαντήσεις που δίνουν οι διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις στο καθοριστικό ερώτημα αν η παγκοσμιοποίηση είναι ένα φαινόμενο «συστημικής» φύσης ή όχι.

Αν δούμε την παγκοσμιοποίηση ως ένα «συστημικό» φαινόμενο, αυτό συνεπάγεται ότι τη βλέπουμε ως το αποτέλεσμα μιας ενδογενούς αλλαγής στην οικονομική πολιτική (δηλ. μιας αλλαγής που εκφράζει υπάρχουσες τάσεις οι οποίες αντανακλούν τη δυναμική ανάπτυξη-ή-θάνατος της οικονομίας της αγοράς). Σε αυτή την περίπτωση η σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση είναι μη αντιστρέψιμη μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Ονομάζω συνεπώς «συστημικές» όλες εκείνες τις προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση οι οποίες, για να την ερμηνεύσουν, αναφέρονται στα δομικά χαρακτηριστικά του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, είτε σιωπηρά είτε ρητά.

Από την άλλη μεριά, αν δούμε την παγκοσμιοποίηση ως ένα «μη συστημικό» φαινόμενο, αυτό συνεπάγεται ότι τη βλέπουμε ως το αποτέλε-

8. Βλ. π.χ. P. Bourdieu, «The essence of neoliberalism: Utopia of endless exploitation», *Le Monde Diplomatique,* Dec. 1998.

σμα μιας εξωγενούς αλλαγής στην οικονομική πολιτική. Σε αυτή την περίπτωση η παγκοσμιοποίηση είναι μια αντιστρέψιμη εξέλιξη, ακόμη και μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Ονομάζω συνεπώς «μη συστημικές» όλες εκείνες τις προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση οι οποίες, για να την ερμηνεύσουν, αναφέρονται σε διάφορους εξωγενείς παράγοντες που δεν είναι άμεσα συνδεδεμένοι με τα δομικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Στην ίδια κατηγορία μπορούμε ακόμη να κατατάξουμε όλες εκείνες τις αντιλήψεις για τις οποίες η παγκοσμιοποίηση είναι απλώς ένας μύθος ή μια ιδεολογία.

Με βάση το παραπάνω κριτήριο, οι νεοφιλελεύθερες και σοσιαλφιλελεύθερες προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση πρέπει να ιδωθούν ως «συστημικές» προσεγγίσεις εφόσον τη βλέπουν ως ένα φαινόμενο που οφείλεται κυρίως σε αλλαγές στην τεχνολογία και ειδικότερα στην τεχνολογία της πληροφορικής. Αλλά η τεχνολογία, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού[9], δεν είναι ούτε «ουδέτερη» ούτε αυτόνομη. Επομένως, όταν οι νεοφιλελεύθεροι και οι σοσιαλφιλελεύθεροι θεωρούν δεδομένη την υπάρχουσα τεχνολογία, και συνεπώς μη αντιστρέψιμη μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς, σιωπηρά ανάγουν την παγκοσμιοποίηση σε «συστημικούς» παράγοντες, και, επακόλουθα, τη θεωρούν κι αυτή δεδομένη και μη αντιστρέψιμη.

Αντίστοιχα, η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας, η οποία δέχεται ρητά πως είναι η δυναμική ανάπτυξη-ή-θάνατος του συστήματος της οικονομίας της αγοράς που αναπόφευκτα οδήγησε στη σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποιημένη μορφή της, είναι επίσης μια συστημική προσέγγιση. Για την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας η παγκοσμιοποίηση είναι μη αντιστρέψιμη, καθώς κανένας αποτελεσματικός έλεγχος πάνω στις αγορές για να προστατευθεί η εργασία και το περιβάλλον δεν είναι εφικτός μέσα στο σύστημα της διεθνοποιημένης οικο-

9. Βλ. T. Fotopoulos, «Towards a democratic conception of science and technology», *Democracy and Nature,* τόμ. 4, αρ. 1, 1998, σελ. 54-86 (ελληνική έκδοση: *Δημοκρατία και Φύση,* τχ. 3, σελ. 74-108).

νομίας της αγοράς. Ωστόσο, αν και τόσο οι νεο/σοσιαλ-φιλελεύθερες προσεγγίσεις όσο και η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας είναι συστημικές προσεγγίσεις (σιωπηρά στην πρώτη περίπτωση, ρητά στη δεύτερη), υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους προσεγγίσεων. Έτσι, σε αντίθεση με την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας, οι νεο/σοσιαλ-φιλελεύθερες προσεγγίσεις θεωρούν το υπάρχον σύστημα της οικονομίας της αγοράς δεδομένο. Αυτό έχει ως συνέπεια η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας να αναζητά μια εναλλακτική μορφή κοινωνικής οργάνωσης, που συνεπάγεται μια μορφή παγκοσμιοποίησης η οποία δεν είναι εφικτή μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της κρατικιστικής «δημοκρατίας», ενώ οι νεο/σοσιαλ-φιλελεύθερες προσεγγίσεις υιοθετούν τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση με ή χωρίς επιφυλάξεις.

Από την άλλη μεριά, οι προσεγγίσεις που προτείνονται από τη ρεφορμιστική Αριστερά (για έναν ορισμό της βλέπε παρακάτω), θα μπορούσαν να ταξινομηθούν ως «μη συστημικές» προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση. Έτσι, παρόλο που αυτές οι προσεγγίσεις συνήθως υποθέτουν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ένα παλιό φαινόμενο, που τέθηκε σε κίνηση από την ανάδυση του καπιταλισμού -μια υπόθεση η οποία εκ πρώτης όψεως δίνει την εντύπωση ότι αναγνωρίζουν το συστημικό χαρακτήρα των τάσεων που έχουν οδηγήσει στην παγκοσμιοποίηση- αποδίδουν ένα ρητά μη συστημικό χαρακτήρα σ' αυτήν. Το επιχείρημα που χρησιμοποιείται συχνά για να ξεπεραστεί αυτή η κραυγαλέα αντίφαση είναι ότι το καπιταλιστικό σύστημα ήταν πάντοτε παγκοσμιοποιημένο και αυτό που άλλαξε προσφάτως ήταν μόνο η μορφή της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο αυτή η αλλαγή στη μορφή της παγκοσμιοποίησης δεν εκλαμβάνεται ως το αποτέλεσμα της δυναμικής του συστήματος (όπως θα περίμενε κανείς με βάση την υπόθεσή τους ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ένα παλιό φαινόμενο), αλλά, αντί αυτού, ως το αποτέλεσμα μη συστημικών ή εξωγενών εξελίξεων όπως η άνοδος της Δεξιάς και/ή του νεοφιλελεύθερου κινήματος, η ιστορική ήττα της Αριστεράς μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», ο εκφυλισμός της σοσιαλδημοκρατίας κ.λπ. Έτσι, με βάση εντελώς αντιφατικά επιχειρήματα αυτού του είδους, η ρεφορμιστική Αριστερά θεωρεί την παγκοσμιοποίηση αντιστρέψιμη και δεκτική σε

αποτελεσματικές μεταρρυθμίσεις, ακόμη και μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς - αρκεί να ασκηθεί αρκετή πίεση «από τα κάτω», έτσι ώστε οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ να υποχρεωθούν να εισαγάγουν αποτελεσματικά μέτρα για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος.

Τέλος, ανάμεσα στις συστημικές και μη συστημικές προσεγγίσεις, τις οποίες ανέφερα παραπάνω, βρίσκεται ένας αριθμός ενδιάμεσων προσεγγίσεων που χαρακτηρίζονται από ένα μείγμα συστημικών και μη συστημικών στοιχείων και ένα σημαντικό αριθμό αναλυτικών διαφορών σε σχέση με τις συνηθισμένες προσεγγίσεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς. Θα κατατάξω κάτω από την επικεφαλίδα της «ενδιάμεσης προσέγγισης» δυο νεοορθόδοξες μαρξιστικές προσεγγίσεις, την οικοφεμινιστική προσέγγιση και μια προσφάτως αναπτυχθείσα αναρχοσυνδικαλιστική προσέγγιση. Όλες αυτές θα συζητηθούν χωριστά παρακάτω.

Αλλά ας εξετάσουμε πιο λεπτομερώς τις κύριες θεωρητικές προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση.

Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση

Οι νεοφιλελεύθεροι, στους οποίους συγκαταλέγονται οι περισσότεροι ορθόδοξοι οικονομολόγοι, τα συντηρητικά κόμματα και οι κύριοι διεθνείς θεσμοί όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο ΠΟΕ κ.λπ., υιοθετούν μια ανεπιφύλακτα θετική στάση προς την παγκοσμιοποίηση[10]. Σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, η παγκοσμιοποίηση είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα τεχνολογικών και οικονομικών αλλαγών που δημιούργησαν την ανάγκη για το άνοιγμα των αγορών, το ελεύθερο εμπόριο και την ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου (αλλά όχι της εργασίας), τις ιδιωτικοποιήσεις, τις ελαστικές αγορές εργασίας, καθώς και το

10. Βλ., για παράδειγμα, την πρόσφατη απόπειρα των θεωρητικών της Παγκόσμιας Τράπεζας να υποστηρίξουν ότι η παγκοσμιοποίηση ωφελεί τους φτωχούς, D. Dollar and A. Kraay, *Growth is good for the poor*, Washington: World Bank, Μάρ. 2000.

δραστικό περιορισμό του κράτους πρόνοιας και του οικονομικού ρόλου του κράτους γενικότερα. Οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης κηρύσσουν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ευεργετική για όλους, καθώς και για το περιβάλλον, επειδή δήθεν επιτρέπει την ανάπτυξη του υγιούς ανταγωνισμού και, συνεπώς, οδηγεί σε βελτίωση της αποτελεσματικότητας και στη διάδοση όχι μόνο της γνώσης, αλλά επίσης των αγαθών της ανάπτυξης, μέσω αυτού που ονομάζουν «φαινόμενο της διάχυσης προς τα κάτω».

Ωστόσο τα δεδομένα των τελευταίων 25 χρόνων περίπου δείχνουν ότι όσο πιο ανοικτές και ελαστικές γίνονται οι αγορές τόσο μεγαλύτερος γίνεται ο βαθμός συγκέντρωσης του εισοδήματος και του πλούτου σε λίγα χέρια. Έτσι, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία του ΟΗΕ, το εισοδηματικό χάσμα ανάμεσα στο ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού που κατοικεί στις πλουσιότερες χώρες και στο ένα πέμπτο που κατοικεί στις φτωχότερες, το οποίο ήταν 30 προς 1 το 1960, πριν ξεκινήσει η σημερινή παγκοσμιοποίηση, είχε διπλασιαστεί μέχρι το 1990, φτάνοντας το 60 προς 1, ενώ το 1997 έφτασε το 74 προς 1,[11] Ως αποτέλεσμα αυτών των τάσεων, μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, το πλουσιότερο 20 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού κατείχε το 86 τοις εκατό του παγκόσμιου Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος έναντι του 1 τοις εκατό που κατείχε το φτωχότερο 20 τοις εκατό! Βέβαια, τέτοια συγκέντρωση συνεπάγεται μια αντίστοιχη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης, κάτι που επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το ίδιο ένα πέμπτο πλουσίων ανθρώπων ελέγχει σήμερα το 82 τοις εκατό των παγκόσμιων εξαγωγών και το 68 τοις εκατό των ξένων άμεσων επενδύσεων[12]. Είναι συνεπώς ξεκάθαρο, και μπορεί επίσης να δειχθεί θεωρητικά, χρησιμοποιώντας τη ριζοσπαστική οικονομική θεωρία ή ακόμη και τμήματα της ορθόδοξης θεωρίας, ότι η συγκέντρωση εισοδήματος, πλούτου και οικονομικής δύναμης ήταν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα του ανοίγματος και της απελευθέρωσης των αγορών, που αποτελούν την ουσία της παγκοσμιοποίησης.

11. UN, *Human Development Report* 1999, NY: Oxford University Press, 1999.
12. Ό.π.

Όσον αφορά τα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης στο περιβάλλον, λίγοι αμφιβάλλουν για την αρνητική φύση αυτών των αποτελεσμάτων. Είναι πια ευρέως αποδεκτό ότι το φαινόμενο του θερμοκηπίου, το οποίο είναι το κύριο σύμπτωμα της οικολογικής κρίσης σήμερα, οδηγεί ήδη σε καταστροφικές κλιματικές συνέπειες[13]. Ωστόσο, δεν είναι απλώς η αντίσταση κάποιων ισχυρών επιχειρηματικών συμφερόντων που, όπως υποστηρίζουν οι σοσιαλδημοκράτες, εμποδίζει τις πολιτικές ελίτ να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα αντιμετώπισης του προβλήματος. Στην πραγματικότητα, τα αποτελεσματικά μέτρα ενάντια στο φαινόμενο του θερμοκηπίου θα απαιτούσαν πλήρη αλλαγή στο σημερινό τρόπο ζωής. Αυτός ο τρόπος έχει καθοριστεί από τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς και, ιδιαίτερα, τη συγκέντρωση εισοδήματος και πλούτου τόσο μεταξύ χωρών όσο και στο εσωτερικό τους και τη συνακόλουθη αστική συγκέντρωση, καθώς και την κουλτούρα του καταναλωτισμού γενικά και του αυτοκινήτου ειδικότερα. Ένα σύμπτωμα της ίδιας διαδικασίας συγκέντρωσης είναι η βιομηχανική γεωργία, η οποία έχει ήδη οδηγήσει όχι μόνο στην εξόντωση των μικρών αγροτών και στην ανάγκη για επιπλέον εκβιομηχάνιση της γεωργίας μέσω της γενετικής μηχανικής (δήθεν για να λυθεί η τροφική κρίση που διαγράφεται λόγω της αύξησης του πληθυσμού), αλλά επίσης στη μετάδοση ασθενειών, όπως η ασθένεια των «τρελών αγελάδων» (με πιθανά καταστροφικές συνέπειες πάνω στην ίδια την ανθρώπινη ζωή), στην επιδημία αφθώδους πυρετού κ.λπ. Είναι συνεπώς ξεκάθαρο ότι οι περιβαλλοντικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης οφείλονται σε συστημικό αίτια, που αναφέρονται στο σύστημα συγκέντρωσης δύναμης το οποίο θεσμίζεται από την οικονομία της αγοράς και την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», και όχι σε «κακές» οικονομικές πολιτικές και πρακτικές.

13. Βλ., για παράδειγμα, την έκθεση πάνω στις κλιματιστικές μεταβολές της ομάδας επιστημόνων του ΟΗΕ που συναντήθηκε στη Σαγκάη τον Ιανουάριο του 2001: T. Radford and P. Brown, *The Guardian,* 31/1/01.

Η σοσιαλφιλελεύθερη προσέγγιση

Οι σοσιαλφιλελεύθεροι, στους οποίους συγκαταλέγονται οι κεντροαριστερές κυβερνήσεις στην Ευρώπη και την Αυστραλασία, καθώς και κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι του κατεστημένου όπως ο Anthony Giddens, ο Amartya Sen, ο Paul Krugman και άλλοι, υιοθετούν τη σημερινή παγκοσμιοποίηση με λίγες επιφυλάξεις, οι οποίες ισοδυναμούν με κάτι ελάχιστα παραπάνω από μια «παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο». Υπάρχουν πολλές εκδοχές αυτής της προσέγγισης, αλλά το κοινό στοιχείο σε όλες αυτές τις εκδοχές είναι ότι όλες τους υιοθετούν τη θέση ότι η παγκοσμιοποίηση είναι συγχρόνως ένα νέο και μη αντιστρέψιμο φαινόμενο (δηλ. ένα συστημικό φαινόμενο) και, σε συνέπεια με τη θέση αυτή, διερευνούν τρόπους να την κάνουν πιο «ανθρώπινη». Η ρητή -ή κάποιες φορές σιωπηρή- παραδοχή που κάνουν οι σοσιαλφιλελεύθεροι είναι ότι κάθε επιστροφή στον κρατισμό, όπως εκείνος που χαρακτήριζε τις προηγμένες οικονομίες της αγοράς μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, είναι αδύνατη.

Έτσι, μια εκδοχή αυτής της προσέγγισης, που υποστηρίζεται από θεωρητικούς όπως ο Anthony Giddens, ο πατέρας του «Τρίτου Δρόμου», μιλά για «την ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας» - έχοντας εγκαταλείψει στη διαδικασία τις βασικές δεσμεύσεις της παλιάς σοσιαλδημοκρατίας, δηλ. την άμεση κρατική παρέμβαση για να εξασφαλιστούν υψηλά επίπεδα απασχόλησης, κοινωνική πρόνοια και ισότητα. Ωστόσο, τα «οφέλη» των πολιτικών του «Τρίτου Δρόμου»[14] έχουν ήδη αρχίσει να διαφαίνονται στη Βρετανία, όπου τέτοιες πολιτικές είναι σε πλήρη ισχύ από την άνοδο της «Νέας Εργατικής» κυβέρνησης του Blair το 1997. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, κατά τη «Νέα Εργατική» διακυβέρνηση, έχει σημειωθεί σημαντική αύξηση στο πελώριο χάσμα που δημιούργησαν οι συντηρητικές κυβερνήσεις στη δεκαετία του 1980 και στην αρχή της δεκαετίας του 1990: τα εισοδήματα των πλουσίων έχουν μεγαλώσει τρεις φορές πιο γρήγορα από αυτά των φτωχών στη διάρκεια της περιόδου διακυβέρνη-

14. A. Giddens, *The Third Way,* Oxford: Polity Press, 1998.

σης του Blair[15], ενώ η Βρετανία εξακολουθεί να έχει τα χειρότερα σχεδόν επίπεδα παιδικής φτώχειας στο βιομηχανοποιημένο κόσμο[16].

Μια άλλη εκδοχή της ίδιας προσέγγισης υποστηρίζεται από τον Amartya Sen, έναν οικονομολόγο του κατεστημένου και κάτοχο του βραβείου Νόμπελ στα οικονομικά, ο οποίος είναι ένθερμος υποστηρικτής της οικονομίας της αγοράς και του ελεύθερου εμπορίου. Ο Sen τονίζει ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε θεμελιακή σύγκρουση ανάμεσα στην οικονομική παγκοσμιοποίηση (την οποία βλέπει ευνοϊκά) και την προώθηση της δημοκρατίας και της ευημερίας[17]. Για το Sen, το πρόβλημα δεν είναι το ελεύθερο εμπόριο και η οικονομία της αγοράς, αλλά η ανισότητα στην παγκόσμια δύναμη, η οποία ωστόσο πιστεύει ότι μπορεί να ελεγχθεί επαρκώς από τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, που θα μπορούσαν να παίξουν το ρόλο θεσμοφύλακα για τον έλεγχο της ανισότητας, του κατά πόσο το εμπόριο είναι δίκαιο κ.λπ.[18] Προφανώς, για τον κάτοχο του Νόμπελ, η ανισότητα στην παγκόσμια δύναμη δεν έχει τίπο-

15. L. Elliott κ.ά., *The Guardian,* 14/7/2000. Αυτό επιβεβαιώνεται από πιο πρόσφατα στοιχεία της Βρετανικής Στατιστικής Υπηρεσίας που δείχνουν ότι ο συντελεστής Gini -ένας στατιστικός συντελεστής που χρησιμοποιείται για να μετρηθεί η ανισότητα με όρους του εισοδηματικού ανοίγματος (μετά τους φόρους) ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς- έχει αυξηθεί φτάνοντας το 40 (σε μια κλίμακα όπου το μηδέν αντιστοιχεί σε γενική εισοδηματική ισότητα), ξεπερνώντας και το έτος-ρεκόρ, δηλαδή το 1998/9, όπου ο συντελεστής αυτός ήταν 39, δείχνοντας επομένως μεγαλύτερη ανισότητα ακόμη και από την περίοδο που ο θατσερισμός μεσουρανούσε, L. Ward, *The Guardian,* 18/4/01. Μια άλλη έρευνα έδειξε ότι ενώ το 1983 το 14 τοις εκατό των νοικοκυριών στερείτο τριών ή παραπάνω ειδών ανάγκης, επειδή δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να τα αποκτήσει, το 1990 η αναλογία αυτή είχε αυξηθεί στο 21 τοις εκατό και το 1999, μετά από δύο μόλις χρόνια διακυβέρνησης των Εργατικών, ξεπέρασε το 24 τοις εκατό με σχεδόν 7,5 εκατομμύρια ανθρώπους να είναι τόσο φτωχοί, ώστε να μην μπορούν να μετέχουν σε κοινωνικές δραστηριότητες που θεωρούνται αναγκαίες από την πλειοψηφία του πληθυσμού. Την ίδια στιγμή, η λέσχη των εκατομμυριούχων (σε λίρες) στη Βρετανία μεγαλώνει με ρυθμό 17 τοις εκατό το χρόνο και τώρα έχει 74.000 μέλη. F. Lawrence, «"Mass affluents" get richer as the poor get poorer», *The Guardian,* 2/4/01.

16. B. Summerskill, *The Guardian,* 18/2/01.

17. A. Sen, «Freedom's market», *The Observer,* 25/6/2000.

18. J. Steele, «The Guardian Profile: A. Sen», *The Guardian,* 31/3/01.

τα να κάνει με την οικονομία της αγοράς και το ελεύθερο εμπόριο! Ωστόσο, δεν χρειάζεται να είναι κανείς κάτοχος βραβείου Νόμπελ για να καταλάβει την ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της επιτάχυνσης της παγκοσμιοποίησης κατά την τελευταία δεκαετία και της αύξησης στη συγκέντρωση οικονομικής (και συνεπώς πολιτικής) δύναμης, που φανερώνει, για παράδειγμα, το γεγονός ότι οι πλουσιότεροι άνθρωποι στον κόσμο υπερδιπλασίασαν την καθαρή περιουσία τους μέσα σε πέντε μόλις χρόνια, από το 1994 μέχρι το 1999. Ως αποτέλεσμα, το 1999, ο συνδυασμένος πλούτος 200 δισεκατομμυριούχων ανήλθε στο ποσό του 1 τρισεκατομμυρίου 135 δισεκατομυρίων αμερικάνικων δολαρίων, ενώ το συνολικό ετήσιο εισόδημα των 582 εκ. ανθρώπων σε όλες τις «αναπτυσσόμενες» χώρες μαζί ήταν μόλις 146 δις δολάρια, δηλ. περίπου το δέκα τοις εκατό του παραπάνω πλούτου[19].

Είναι συνεπώς προφανές ότι, σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς που θα εξετάσω στη συνέχεια, η σοσιαλφιλελεύθερη προσέγγιση δεν στοχεύει σε οποιοδήποτε ουσιαστικό έλεγχο πάνω στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, καθώς θεωρεί δεδομένο όχι μόνο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» (όπως κάνει επίσης η ρεφορμιστική Αριστερά), αλλά και την ίδια την παγκοσμιοποίηση. Ως τέτοια η σοσιαλφιλελεύθερη προσέγγιση, στην πράξη, παίζει το ρόλο της νομιμοποίησης της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, ώστε να προσελκυστούν οι ψηφοφόροι της μεσαίας τάξης που αποτελούν στις μέρες μας τη βάση εξουσίας των σοσιαλφιλελεύθερων στα κυβερνώντα κεντροαριστερά κόμματα.

Οι «μη συστημικές» προσεγγίσεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς

Ονομάζω «ρεφορμιστική Αριστερά» το σύνολο των διανοουμένων, κινημάτων και πολιτικών κομμάτων στην Αριστερά που υιοθετούν μια «μη

19. UN, *Human Development Report 2000* NY: Oxford University Press, 2000.

συστημική» προσέγγιση στην παγκοσμιοποίηση σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση οφείλεται σε εξωγενείς αλλαγές στην οικονομική πολιτική, και, ως τέτοια, είναι αντιστρέψιμη ακόμη και εντός του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Επομένως, η ρεφορμιστική Αριστερά περιλαμβάνει όλους εκείνους που είτε προτείνουν διάφορες μεταρρυθμίσεις, για να βελτιωθεί η λειτουργία της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς (π.χ. να εξαλειφθεί ο μονοπωλιακός χαρακτήρας της, να καταργηθεί η νεοφιλελεύθερη απορύθμιση των αγορών κ.λπ.), είτε απλώς επικρίνουν τις συνέπειές της χωρίς όμως να προτείνουν κάποια εναλλακτική μορφή κοινωνικής οργάνωσης, υιοθετώντας, ρητά ή σιωπηρά, τη μεταμοντέρνα απόρριψη κάθε «συνολικού» προτάγματος (universalism),[20] είτε τέλος θεωρούν δεδομένο το παρόν σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας». Με αυτή την έννοια, η ρεφορμιστική Αριστερά περιλαμβάνει μεταμαρξιστές, σοσιαλδημοκράτες και άλλους στην ευρεία Αριστερά (π.χ. Pierre Bourdieu, Immanuel Wallerstein, N. Chomsky, Samir Amin, John Gray, Leo Panitch κ.ά. καθώς και τα παρακλάδια τους στην Ελλάδα που συνήθως βρίσκονται στο Συνασπισμό, την εφημερίδα *Εποχή* - Κ. Βεργόπουλος, Π. Κοροβέσης κ.λπ.) που παίρνουν μια αρνητική μεν, αλλά ρεφορμιστική, στάση απέναντι στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Υπάρχουν αρκετές προσεγγίσεις που θα μπορούσαμε να κατατάξουμε στην κατηγορία της ρεφορμιστικής Αριστεράς. Όλες τους μοιράζονται ένα κοινό στοιχείο: σε αντίθεση με τους πολύ πιο ρεαλιστές σοσιαλφιλελεύθερους, οι προσεγγίσεις αυτές υιοθετούν τη θέση ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι ένα νέο φαινόμενο αλλά κάτι που ήδη υπήρχε στην αρχή του περασμένου αιώνα και, στη συνέχεια, προχωρούν στη διερεύνηση τρόπων να αντισταθούν σ' αυτήν - χωρίς να αμφισβητούν βέβαια το συστημικό πλαίσιο προτείνοντας εναλλακτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Η αρνητική τους στάση σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση στηρίζεται στην άποψη ότι, πέρα από τις δυσμενείς συνέπειές της πάνω στην εργασία και το περιβάλλον, είναι επιπλέον ασύμβατη με τη σημερι-

20. Βλ. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», ό.π.

νή «δημοκρατία». Η ρητή -ή κάποιες φορές σιωπηρή- υπόθεση που μοιράζεται η ρεφορμιστική Αριστερά είναι ότι μια επιστροφή σε ένα είδος κρατισμού είναι ακόμη δυνατή σήμερα - πράγμα καθόλου περίεργο εφόσον θεωρούν τη σημερινή παγκοσμιοποίηση ως απλώς το προϊόν νεοφιλελεύθερων πολιτικών (αν όχι μια ιδεολογία για να δικαιολογηθεί ο νεοφιλελευθερισμός), και όχι ως το αποτέλεσμα μιας θεμελιώδους δομικής αλλαγής.

Έτσι, ο Bourdieu, ξεκινώντας με την υπόθεση ότι ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια ουτοπία που επιβλήθηκε κύρια από την αμερικανική ελίτ, συμπεραίνει ότι πρέπει να στραφούμε στο «έθνος-κράτος, ή ακόμη καλύτερα στο υπερεθνικό κράτος -ένα ευρωπαϊκό κράτος στο δρόμο προς ένα παγκόσμιο κράτος- που θα είναι ικανό να ελέγχει και να φορολογεί αποτελεσματικά τα κέρδη που δημιουργούνται στις χρηματοπιστωτικές αγορές και, πάνω απ' όλα, να εξουδετερώνει τον καταστροφικό αντίκτυπο που έχουν οι τελευταίες πάνω στην αγορά εργασίας».[21] Στην προβληματική του, «η παγκοσμιοποίηση είναι περισσότερο ένα πολιτικό πρόταγμα παρά μια οικονομική πραγματικότητα»,[22] μια πολιτική που στοχεύει στο να επεκτείνει σε ολόκληρο τον κόσμο το αμερικανικό οικονομικό μοντέλο.[23]

> Η οικονομική «παγκοσμιοποίηση» δεν είναι μηχανικό αποτέλεσμα των νόμων της τεχνικής ή της οικονομίας, είναι το προϊόν μιας πολιτικής που εφαρμόζεται από ένα σύνολο φορέων και θεσμών (...) η «παγκόσμια αγορά» είναι το προϊόν μιας περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά συντονισμένης πολιτικής (...) αυτό που προτείνεται και επιβάλλεται κατά τρόπο καθολικό ως κανονιστικό πρότυπο κάθε ορθολογικής οικονομικής πρακτικής είναι στην πραγματικότητα η καθολίκευση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών μιας συγκεκριμένης οικονομίας, που

21. P. Bourdieu, «The essence of neoliberalism: Utopia of endless exploitation», ό.π.

22. Βλ. τη συνέντευξη του P. Bourdieu στην επιθεώρηση *Socialist Review* (τχ. 242, Ιούν. 2000).

23. P. Bourdieu, *Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα. Αντεπίθεση πυρών* 2, Αθήνα: Πατάκης, 2001.

αναδύθηκε στο πλαίσιο μιας πολύ συγκεκριμένης ιστορίας και κοινωνικής δομής, της ιστορίας και της κοινωνικής δομής των Ηνωμένων Πολιτειών.

Ανάλογη είναι η στάση που υιοθετείται από ορισμένους συγγραφείς στη ρεφορμιστική Αριστερά, όπως ο Leo Panitch,[24] ο N Chomsky[25] και άλλους, οι οποίοι επίσης υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάτι το καινούργιο και αντιπροσωπεύει κατά βάση ένα είδος νεοφιλελεύθερης συνωμοσίας αμερικανικής προέλευσης, ο στόχος της οποίας είναι να προωθήσει τα συμφέροντα του μονοπωλιακού καπιταλισμού των ΗΠΑ. Η συμβουλή τους στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης είναι να ασκήσει μέγιστη πίεση πάνω στις ελίτ, έτσι ώστε το έθνος-κράτος να αναγκαστεί να αντισταθεί στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. Παρόμοια, ο Immanuel Wallerstein[26] υιοθετεί ρητά την εξωγενή (αν όχι ιδεολογική) φύση της σημερινής παγκοσμιοποίησης τονίζοντας ότι

> η δεκαετία του 1990 κατακλύστηκε από συζητήσεις πάνω στην παγκοσμιοποίηση. Ακούμε από τους πάντες σχεδόν ότι τώρα ζούμε, και για πρώτη φορά, σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης. Ακούμε ότι η παγκοσμιοποίηση έχει αλλάξει τα πάντα: η κυριαρχία των κρατών έχει εξασθενίσει, η ικανότητα του καθενός να αντισταθεί στους κανόνες της αγοράς έχει εξαφανιστεί, η δυνατότητά μας για πολιτιστική αυτονομία έχει ουσιαστικά αναιρεθεί, και η ίδια η ταυτότητά μας έχει τεθεί υπό σοβαρή αμφισβήτηση. Αυτή η κατάσταση «παγκοσμιοποίησης» έχει υμνηθεί από κάποιους και θρηνηθεί από άλλους. Όμως, η συζήτηση αυτή είναι μια γιγαντιαία παρερμηνεία της τωρινής πραγματικότη-

24. L. Panitch, «The New Imperial State», *New Left Review,* Μάρ.-Απρ. 2000.

25. N. Chomsky, «Power in the Global Arena», *New Left Review,* Ιούλ.-Αύγ. 1998. Βλέπε ακόμη τη συνέντευξή του που δημοσιεύθηκε στην *Ελευθεροτυπία* στις 25/2/01.

26. I. Wallerstein, «Globalization or the age of transition? A long-term view of the trajectory of the world-system», στο δικτυακό τόπο του Κέντρου Fernand Braudel: http://fbc.binghamton.edu/.

τας - μια πλάνη που μας την επιβάλλουν ισχυρές ομάδες, και, ακόμη χειρότερα, μια πλάνη που έχουμε επιβάλει στους εαυτούς μας, συχνά σε κατάσταση απόγνωσης (...) Στην πραγματικότητα, οι διαδικασίες που συχνά εννοούνται όταν αναφερόμαστε στην παγκοσμιοποίηση δεν είναι καθόλου νέες. Υπάρχουν εδώ και 500 περίπου χρόνια.

Τέλος, μια ακόμη εκδοχή, που υποστηρίζεται από σοσιαλδημοκράτες όπως ο καθηγητής της LSE John Gray,[27] διακηρύσσει το τέλος της παγκοσμιοποίησης, ακολουθώντας το παράδειγμα του Eric Hobsbawm, του «πρύτανη» των μαρξιστών ιστορικών, ο οποίος, ακόμη και το 1998, διακήρυσσε το τέλος του νεοφιλελευθερισμού![28] Αυτή τη φορά, το επιχείρημα που προβάλλεται για να υποστηριχθεί το υποτιθέμενο τέλος της παγκοσμιοποίησης βασίζεται στη σημερινή πορεία προς την ύφεση της αμερικάνικης οικονομίας και την εκλογή του Bush στην προεδρία των ΗΠΑ. Το κοινό συμπέρασμα όλων των αναλυτών στη ρεφορμιστική Αριστερά (που υιοθετεί και το κύριο σώμα του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης) είναι ότι η πίεση «από τα κάτω» θα μπορούσε να αντιστρέψει τη «νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση» ή τουλάχιστον να υποχρεώσει τις σοσιαλφιλελεύθερες κυβερνήσεις να «επαναδιαπραγματευτούν» τους κανόνες της, και, ιδιαίτερα, τους κανόνες που καθορίζουν τη λειτουργία διεθνών θεσμών όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου - θέση που υποστηρίζουν για παράδειγμα, μεταξύ άλλων, οι Pierre Bourdieu,[29] Samir Amin[30] κ.ά.

Αλλά ας εξετάσουμε πιο αναλυτικά τα επιχειρήματα της ρεφορμιστικής Αριστεράς σύμφωνα με τα οποία η παγκοσμιοποίηση είναι ένας «μύθος», ή μια ιδεολογία. Ίσως η πιο συστηματική έκθεση αυτών των επιχει-

27. J. Gray, «Goodbye to globalisation», *The Guardian,* 27/2/01.

28. P. Anderson, «Renewals», *New Left Review,* αρ. 1 (νέα περίοδος), Ιαν.-φεβ. 2000, σελ. 10.

29. Βλ. ενδεικτικά τη συνέντευξη του P. Bourdieu που δημοσιεύθηκε στη *Hangyoreh Shinmun* στις 4/2/2000.

30. S. Amin στο Μιλάνο «World Forum of alternative solutions», Il *Manifesto /Εποχή,* 16/4/2000.

ρημάτων μέχρι σήμερα βρίσκεται στη μελέτη των Paul Hirst και Grahame Thompson,[31] οι οποίοι υποστηρίζουν τη θέση ότι το έθνος-κράτος εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στη νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Μολονότι ρητός στόχος των συγγραφέων είναι να επιτεθούν στη θέση της παγκοσμιοποίησης που προωθεί η εθνικιστική Δεξιά, η μελέτη τους ουσιαστικά στηρίζει το είδος στρατηγικής και πολιτικής που προτείνονται σήμερα από τη ρεφορμιστική Αριστερά. Τα επιχειρήματά τους μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Ο σημερινός υψηλός βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας δεν είναι πρωτοφανής εφόσον ο βαθμός ανοίγματος της παγκόσμιας οικονομίας το 1913 ήταν στην πραγματικότητα υψηλότερος από τον αντίστοιχο βαθμό ανοίγματος στην περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.[32]
2. Οι καθαρά υπερεθνικές επιχειρήσεις είναι σχετικά σπάνιες μιας και οι περισσότερες επιχειρήσεις έχουν κάποια εθνική έδρα[33].
3. Η παγκόσμια οικονομία σήμερα δεν είναι πραγματικά παγκόσμια εφόσον το εμπόριο, οι ξένες άμεσες επενδύσεις και οι ροές κεφαλαίου γενικότερα συγκεντρώνονται στις «Χώρες της Τριάδας», δηλ. στις χώρες των τριών κύριων οικονομικών περιφερειών (Βόρεια Αμερική, Ευρωπαϊκή Ένωση και Ιαπωνία).[34]
4. Κατά συνέπεια, οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις «έχουν την ικανότητα να ασκούν ισχυρές καθοδηγητικές πιέσεις στις αγορές κεφαλαίου και σε άλλες οικονομικές τάσεις. Οι παγκόσμιες αγορές δεν είναι σε καμία περίπτωση πέραν από ρύθμιση και έλεγχο».[35]

Ας εξετάσουμε λεπτομερέστερα καθένα από τα παραπάνω επιχειρήματα. Όσον αφορά το πρώτο επιχείρημα των συγγραφέων, όπως θα

31. P. Hirst and Gr. Thompson, *Globalisation in Question* Cambridge: Polity Press, 1996.
32. Ό.π., σελ. 27.
33. Ό.π., σελ. 3.
34. Ό.π., σελ. 3.
35. Ό.π., σελ. 4.

προσπαθήσω να δείξω παρακάτω, είναι αλήθεια ότι κατά τη διάρκεια της φιλελεύθερης μορφής της νεωτερικότητας υπήρξε πράγματι μια αρχική διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, η οποία συνοδεύθηκε από μια απόπειρα εγκαθίδρυσης μιας καθαρά φιλελεύθερης διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Όμως αυτή η απόπειρα, για τους λόγους που θα εξετάσω αμέσως, απέτυχε. Έτσι, παρόλο που ήδη στις αρχές του εικοστού αιώνα ήταν εμφανής ένας σημαντικός βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς, η σημερινή διεθνοποίηση είναι τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά διαφορετική από την πρώτη διεθνοποίηση.

Είναι ποσοτικά διαφορετική επειδή, παρά τους αστήρικτους ισχυρισμούς περί του αντιθέτου, ποτέ στο παρελθόν δεν υπήρξε ένας παρόμοιος βαθμός ανοίγματος της αγοράς. Οι κύριοι δείκτες που χρησιμοποιούν οι Hirst και Thompson για να υποστηρίξουν τη θέση ότι το άνοιγμα της οικονομίας της αγοράς σήμερα είναι μικρότερο σε σχέση με το παρελθόν είναι ο βαθμός ανοίγματος της σε σχέση με την κίνηση κεφαλαίου και εμπορευμάτων. Ωστόσο, όσον αφορά πρώτα στο άνοιγμα της οικονομίας της αγοράς στο κεφάλαιο, οι μελέτες που παραθέτουν για να δείξουν το μεγαλύτερο άνοιγμα στην περίοδο πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο σε σχέση με σήμερα, χρησιμοποιούν ένα στατιστικό δείκτη[36] που δεν έχει καθολική ισχύ, καθώς στην περίπτωση της χώρας με

36. Ο στατιστικός δείκτης που χρησιμοποιούν οι Hirst και Thompson (Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν) είναι προφανώς ακατάλληλος -τουλάχιστον όσον αφορά την περίπτωση της οικονομίας των ΗΠΑ- για τη μέτρηση του βαθμού ανοίγματος της σε σχέση με την κίνηση χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Για παράδειγμα, το πλεόνασμα των τρεχουσών συναλλαγών των ΗΠΑ μειώθηκε δραστικά από 32,3 δισεκατομμύρια δολάρια την περίοδο 1960-67 σε λιγότερο από 5 δισεκατομμύρια δολάρια την περίοδο 1968-81 (Ph. Armstrong ef *al. Capitalism Since World War II,* London: Fontana, 1984, Πίνακες 10.7, 12.2 και 16.6.). Αυτό θα έπρεπε να σημαίνει μια αντίστοιχη μείωση στην εκροή κεφαλαίου καθώς και στο βαθμό ανοίγματος των ΗΠΑ στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Όμως η εκροή άμεσων επενδύσεων από τις ΗΠΑ προς άλλες προηγμένες καπιταλιστικές χώρες αυξήθηκε από 3,4% των συνολικών επενδύσεων των ΗΠΑ για την περίοδο 1960-69 σε 4,4% την περίοδο 1970-79 (Gr. Letto-Gillies, «Some Indicators of Multinational Domination of National Economies», *International Review of Applied Economics,* τόμ. 3, αρ. 1, 1989, Πίν. 1) στοιχείο που απο-

το κυριότερο αποθεματικό νόμισμα, τις ΗΠΑ, οδηγούν σε αποτελέσματα που δεν έχουν κανένα νόημα. Από την άλλη μεριά, η χρήση εναλλακτικών δεικτών δείχνει μια δραματική αύξηση στο άνοιγμα της οικονομίας της αγοράς σε σχέση με την κίνηση κεφαλαίου. Και αυτό, όχι μόνο σε σχέση με την κίνηση επενδυτικού κεφαλαίου, όπου παρατηρείται διπλασιασμός της αναλογίας των άμεσων ξένων επενδύσεων στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών στα πρώτα 20 χρόνια της σημερινής παγκοσμιοποίησης,[37] αλλά κυρίως σε σχέση με την κίνηση κερδοσκοπικών κεφαλαίων. Έτσι, οι κερδοσκοπικές ροές/συναλλαγές συναλλάγματος αυξήθηκαν 14 φορές μέσα σε 15 χρόνια παγκοσμιοποίησης (από περίπου 25.000 δις δολ. το 1983 σε πάνω από 350.000 δις δολ. το 1998) ενώ οι κινήσεις κεφαλαίου σε σχέση με το εμπόριο και τις άμεσες ξένες επενδύσεις απλώς διπλασιάστηκαν στην ίδια περίοδο (από περίπου 3.000 δις δολ. το 1983 σε περίπου 7.000 δις δολ. το 1998).[38] Η συνέπεια είναι ότι σήμερα περίπου ένα τρισεκατομμύριο δολάρια αλλάζει κάθε μέρα χέρια.

Περνώντας τώρα στο άνοιγμα όσον αφορά το εμπόριο, σ' αντίθεση με τα στοιχεία που παρουσιάζουν οι Hirst και Thompson, αυτό το άνοιγμα, όχι απλώς δεν είναι μικρότερο σήμερα απ' ό,τι ήταν στην περίοδο πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά αυξήθηκε σημαντικά στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα (δηλ. στην περίοδο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης). Έτσι, το άνοιγμα αυτό κατά τη διάρκεια της μεταπολε-

δεικνύει ακριβώς το αντίθετο! Ο λόγος είναι προφανής. Οι ΗΠΑ, σαν χώρα της οποίας το εθνικό νόμισμα χρησιμοποιείται και ως διεθνές αποθεματικό νόμισμα, δεν εξαρτώνται από τα πλεονάσματα των τρεχουσών συναλλαγών για να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους στο εξωτερικό -όπως συμβαίνει με τις χώρες των οποίων το νόμισμα δεν παίζει παρόμοιο ρόλο- εφόσον αρκεί η εμπιστοσύνη των ξένων προς το νόμισμά τους. Επομένως ο λόγος του ισοζυγίου των τρεχουσών συναλλαγών προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δείκτης του ανοίγματος αυτού στην περίπτωση χωρών με μεγάλα χρηματικά αποθέματα, όπως οι ΗΠΑ, οι οποίες όμως τυχαίνει να είναι και οι χώρες με τη μεγαλύτερη χρηματοπιστωτική σημασία.

37. UN-TCMD, *World Investment Report,* 1993.

38. Ch. Denny, *The Guardian,* 31/8/01.

μικής περιόδου, έχει αυξηθεί στις μεγαλύτερες εμπορικές χώρες του κόσμου (με εξαίρεση την Ιαπωνία). Ως αποτέλεσμα, όπως δείχνει ο παρατιθέμενος Πίνακας, ο μέσος δείκτης ανοίγματος ως προς το εμπόριο αυξήθηκε από 43,6%, που ήταν το 1913, σε 48,3% το 1996. Ακόμη, σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία, ο ίδιος μέσος δείκτης αυξήθηκε πολύ σημαντικά τα τελευταία χρόνια, φθάνοντας το επίπεδο του 53,4 το 1998.[39] Είναι λοιπόν προφανές πως ο ισχυρισμός των Hirst και Thompson ότι το άνοιγμα της οικονομίας της αγοράς στο εμπόριο ήταν μεγαλύτερο το 1913 απ' ό,τι σήμερα (ένας ισχυρισμός που, όλως περιέργως, βασίζεται σε δεδομένα μέχρι το 1973, δηλ. πριν το ξεκίνημα της σημερινής παγκοσμιοποίησης!) δεν μπορεί να υποστηριχθεί από τα υπάρχοντα στοιχεία.

Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι η σημερινή διεθνοποίηση είναι ποιοτικά διαφορετική από αυτή του περασμένου αιώνα. Αυτό συμβαίνει επειδή η προηγούμενη διεθνοποίηση ήταν βασισμένη στα έθνη-κράτη και όχι στις πολυεθνικές επιχειρήσεις όπως σήμερα. Το γεγονός ότι ο βαθμός (τυπικού ή άτυπου) ανοίγματος των αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου ήταν πολύ μικρότερος στο παρελθόν απ' ό,τι είναι σήμερα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον καθορισμό του «φορέα» της διεθνοποίησης σε κάθε περίοδο, καθώς και του βαθμού οικονομικής κυριαρχίας του κράτους. Όταν ο βαθμός του ανοίγματος της αγοράς ήταν σχετικά μικρός (μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970) τα κράτη-έθνη μπορούσαν να ασκήσουν σημαντικό βαθμό ελέγχου πάνω στην οικονομική δραστηριότητα μέσω νομισματικών, συναλλαγματικών και δημοσιονομικών πολιτικών. Από την άλλη μεριά, τη στιγμή που (και ως αποτέλεσμα της επέκτασης των πολυεθνικών επιχειρήσεων) ο βαθμός ανοίγματος της αγοράς άρχισε να αυξάνεται, τα έθνη-κράτη έχασαν ένα σημαντικό μέρος της οικονομικής τους κυριαρχίας. Έτσι, επιθετικές δημοσιονομικές πολιτικές για τον έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας δεν είναι πια δυνατές σε ένα πλαίσιο ανοικτών αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου,

39. Το 1998 ο δείκτης ανοίγματος ως προς το εμπόριο ήταν 51,1 στη Γαλλία, 58,2 στη Γερμανία, 19,6 στην Ιαπωνία, 110,8 στην Ολλανδία, 56,7 στη Βρετανία και 24,3 στις ΗΠΑ. Δηλ. ο μέσος δείκτης για τις σημαντικότερες εμπορικές χώρες ήταν 53,4 (World Bank, *World Development Report* 2000/2001, Πίν. 1 και 15).

ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΝΟΙΓΜΑΤΟΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ* ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

	1913	1950	1973	1980	1996
Γαλλία	35,4	21,2	29,0	44,0	45,0
Γερμανία	35,1	20,1	35,2		46,0
Ιαπωνία	31,4	16,9	18,3	28,0	17,0
Ολλανδία	103,6	70,2	80,1	103,0	100,0
Βρετανία	44,7	36,0	39,3	52,0	58,0
ΗΠΑ	11,2	7,0	10,5	21,0	24,0

* *Λόγος του εμπορίου (εξαγωγές και εισαγωγές) προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές.*

Πηγή: Paul Hirst and Grahame Thompson, Globalisation in Question, *Πίνακας 2.5 (για τις χρονιές 1913, 1950 και 1973) και* World Development Report *της Παγκόσμιας Τράπεζας 1998/99, Πιν. 20.*

ενώ ο σημερινός βαθμός ενσωμάτωσης στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς κάνει σχεδόν αδύνατες οποιεσδήποτε πραγματικά αποκλίνουσες νομισματικές πολιτικές.

Όσον αφορά το δεύτερο επιχείρημα των συγγραφέων ότι οι καθαρά υπερεθνικές επιχειρήσεις είναι σχετικά σπάνιες μιας και οι περισσότερες επιχειρήσεις έχουν κάποια εθνική έδρα, το πραγματικό ζήτημα δεν είναι η αναλογία των πολυεθνικών επιχειρήσεων ως προς το συνολικό αριθμό εταιριών, αλλά η εξουσία που ασκούν. Και τα στατιστικά στοιχεία πάνω σε αυτό είναι αδιαμφισβήτητα.

Στη δεκαετία του 1990, οι 500 πολυεθνικές επιχειρήσεις στην κορυφή της πυραμίδας είχαν υπό τον έλεγχο τους το 70% του παγκόσμιου εμπορίου, το 80% των ξένων επενδύσεων και το 30% του παγκόσμιου Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.[40] Επιπλέον το ζήτημα δεν είναι το εάν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις έχουν μια εθνική βάση, ή, αντίθετα, είναι ακρατικά σώματα, αλλά το εάν οι δραστηριότητές τους και ιδιαίτερα το εμπόριο, οι επενδύσεις και η παραγωγή εκτείνονται πολύ πέρα από τα

40. Βλ. T. Lang and C. Hines, *The New Protectionism,* London: Earthscan, 1993, κεφ. 3. Βλ., επίσης, *The Ecologist,* τόμ. 22, αρ. 4, Ιούλ.-Αύγ. 1992, σελ. 159.

εθνικά τους όρια. Σε αυτή την προβληματική η εθνική έδρα εξακολουθεί να είναι πολύ χρήσιμη για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, εφόσον τους προσπορίζει διάφορα πλεονεκτήματα έναντι των ανταγωνιστών τους, και το γεγονός αυτό είναι απόλυτα συμβατό με τη σημερινή επιταχυνόμενη αγοραιοποίηση[41] της οικονομίας. Στην πραγματικότητα η θέση που υποστηρίζεται εδώ, όσον αφορά τη σημασία που έχουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις σε σχέση με τη διεθνοποίηση, έχει πολλά κοινά στοιχεία με τη θέση της Susan Strange ότι «δεν είναι το φαινόμενο της πολυεθνικής επιχείρησης που είναι καινούργιο, αλλά η αλλαγή του συσχετισμού μεταξύ, από τη μια μεριά, των εταιριών που απευθύνονται αποκλειστικά στην τοπική ή εγχώρια αγορά και, από την άλλη, αυτών που απευθύνονται στην παγκόσμια αγορά και εν μέρει παράγουν σε χώρες άλλες από την αρχική τους έδρα».[42]

Όσον αφορά το τρίτο επιχείρημα των συγγραφέων ότι η παγκόσμια οικονομία σήμερα δεν είναι πραγματικά παγκόσμια εφόσον το εμπόριο, οι ξένες άμεσες επενδύσεις και οι χρηματοπιστωτικές ροές είναι συγκεντρωμένες στις «Χώρες της Τριάδας» (NAFTA, Ευρωπαϊκή Ενωση, Ιαπωνία), είναι πράγματι σωστό ότι ο μεγάλος όγκος του βιομηχανικού εμπορίου των προηγμένων οικονομιών της αγοράς λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε αυτές τις χώρες και μόνο ένα μικρό κλάσμα (περίπου το 1,5% εξαιρώντας την Κίνα) γίνεται ανάμεσα σε αυτές και το Νότο[43]. Ωστόσο αυτό δεν είναι ένα επιχείρημα ενάντια στο γεγονός της παγκοσμιοποίησης, αλλά ενάντια στον τύπο της παγκοσμιοποίησης που λαμβάνει χώρα. Η επέκταση της οικονομίας της αγοράς, καθώς και η διεθνοποίησή της, ήταν πά-

41. Με τον όρο αγοραιοποίηση εννοούμε την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος. Η διαδικασία αγοραιοποίησης ορίζεται ως η ιστορική διαδικασία που έχει οδηγήσει στο μετασχηματισμό των κοινωνικά ελεγχόμενων αγορών του παρελθόντος στη σημερινή οικονομία της αγοράς (βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 1).

42. S. Strange, «Rethinking Structural Change in the International Political Economy: States, Firms and Diplomacy», στο R. Stubbs and G. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order,* London: Macmillan, 1994, σελ. 104.

43. L. Elliott, *The Guardian,* 11/12/2000.

ντοτε ανομοιογενής, ακριβώς εξαιτίας της ουσιαστικά αυτορυθμιζόμενης φύσης της. Επομένως δεν έχει κανένα νόημα να προσδοκάμε ότι η σημερινή διεθνοποίηση, που στηρίζεται στον υψηλότερο βαθμό αγοραιοποίησης στην Ιστορία, θα είναι κάτι το διαφορετικό. Είναι δηλαδή αναπόφευκτη η συγκέντρωση της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς στο Βορρά, ο οποίος έχει ήδη δημιουργήσει, μέσα στη διαδικασία αγοραιοποίησης, εγγενή συγκριτικά πλεονεκτήματα στην παραγωγικότητα, την αποτελεσματικότητα, την τεχνολογία και την ανταγωνιστικότητα.[44]

Τέλος, όσον αφορά το επιχείρημα των συγγραφέων, το οποίο είναι στην πραγματικότητα το κύριο επιχείρημα που χρησιμοποιεί η ρεφορμιστική Αριστερά, ότι οι παγκόσμιες αγορές δεν είναι πέραν ρυθμίσεως και ελέγχου, και ότι οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις «έχουν την ικανότητα να ασκούν ισχυρές καθοδηγητικές πιέσεις στις αγορές κεφαλαίου και σε άλλες οικονομικές τάσεις», θα υποστήριζα ότι η θέση που προτάσσεται σε αυτό το βιβλίο δεν συνεπάγεται την εξάλειψη του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους, πόσο μάλλον την υλική εξαφάνισή του στο πολιτικό επίπεδο. Αυτό που όντως συνεπάγεται είναι ότι το κράτος, τα τελευταία 25 περίπου χρόνια, ουσιαστικά χάνει την οικονομική του κυριαρχία. Στην πραγματικότητα, οι ίδιοι οι συγγραφείς το παραδέχονται αυτό σιωπηρά, όταν χαρακτηρίζουν «ριζοσπαστικό» ακόμα και το στόχο για πλήρη απασχόληση[45] - δηλ. τον κύριο στόχο της σοσιαλδημοκρατίας σ' ολόκληρη την περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης. Είναι συνεπώς ξεκάθαρο ότι, όταν οι συγγραφείς υποστηρίζουν πως «οι διαδικασίες της διεθνοποίησης, όχι μόνο δεν υποβαθμίζουν το έθνος-κράτος, αλλά ενδυναμώνουν τη σημασία του με πολλούς τρόπους»,[46] αυτό που έχουν κατά νου δεν είναι οι αποτελεσματικοί κοινωνικοί έλεγ-

44. Για την άνιση παγκόσμια ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς, βλ. Τ. φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 3 και *Εξαρτημένη ανάπτυξη,* Εξάντας, 1985 και 1987, κεφ. Γ.

45. P. Hirst and Gr. Thompson, *Globalisation in Question,* ό.π., σελ. 6.

46. Ό.π., σελ. 17.

χοι για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, αλλά, κυρίως, οι «ρυθμιστικοί έλεγχοι».[47]

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι ακόμα και όταν οι συγγραφείς αναφέρονται στην πιθανότητα μιας «νέας πολυκεντρικής εκδοχής της μεικτής οικονομίας» για την επίτευξη «φιλόδοξων» στόχων, η μόνη προϋπόθεση που αναφέρουν είναι «μια πολιτική με μεγάλο βαθμό κοινού συντονισμού από την πλευρά των μελών της Τριάδας».[48] Αυτό όμως που δεν εξηγούν είναι το γιατί οι ελίτ, που ελέγχουν την Τριάδα, θα υιοθετήσουν πολιτικές για τη δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας μεικτής οικονομίας. Στην πραγματικότητα, το μόνο επιχείρημα που προτάσσουν οι συγγραφείς για να υποστηρίξουν αυτή τη θέση είναι η παλιά θεωρία της υποκατανάλωσης, ότι δηλαδή η αναπαραγωγή της οικονομίας ανάπτυξης δεν είναι βιώσιμη σ' ένα πλαίσιο μεγάλης ανισότητας, που οδηγεί αναπόφευκτα σε χαμηλή ζήτηση.[49] Αλλά αυτό το επιχείρημα παραβλέπει το γεγονός ότι η οικονομία ανάπτυξης δεν έχει παρουσιάσει ιδιαίτερη δυσκολία στο να αυτοαναπαράγεται, στο βαθμό που η «κοινωνία των δύο τρίτων» επεκτείνει την κατανάλωσή της. Είναι ξεκάθαρο επομένως ότι για τους συγγραφείς, καθώς και για τη ρεφορμιστική Αριστερά γενικότερα, ο μόνος τρόπος για να πειστούν οι ελίτ της Τριάδας να υιοθετήσουν μια τέτοια οικονομία είναι μέσω κάποιας μορφής πίεσης «από τα κάτω» - ανεξάρτητα από το κρίσιμο θέμα αν μια μεικτή οικονομία είναι ακόμη εφικτή σήμερα!

Ο λόγος για τον οποίον η ρεφορμιστική Αριστερά καταλήγει σε τέτοιου είδους ανόητα συμπεράσματα είναι ότι το σημείο εκκίνησής της εί-

47. Αυτό γίνεται φανερό από αποσπάσματα όπως το ακόλουθο: «Οι εθνικές κυβερνήσεις δεν έχουν αποδειχτεί ανίσχυρες απέναντι σε μια τεράστια; "παγκοσμιοποίηση" του διεθνούς χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Αντίθετα, έχουν ενώσει τις δυνάμεις τους για να οργανώσουν μια αποτελεσματική εποπτεία της νέας κατάστασης. Η εποπτεία όμως αυτή παραμένει η περιορισμένη εποπτεία μιας καθοδηγούμενης από την αγορά διεθνούς οικονομίας. Η ρύθμιση δεν προσπαθεί να τροποποιήσει τον καθορισμό των τιμών από τις αγορές σύμφωνα με την κατεύθυνση των ροών κεφαλαίου», P. Hirst and Gr. Thompson, *Globalisation in Question*, ό.π., σελ. 134-35.

48. Ό.π., σελ. 152.

49. Ό.π., σελ. 163.

ναι είτε μια χοντροκομμένη μαρξιστική ανάλυση, που υποθέτει ότι η σημερινή διεθνοποίηση δεν είναι καθόλου διαφορετική από την προηγούμενη διεθνοποίηση, η οποία εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού (αν όχι ακόμη πιο πριν, όπως υποστηρίζει ο Wallerstein) είτε, εναλλακτικά -όπως στην περίπτωση των Hirst και Thompson- μια ανιστόρητη ανάλυση της οικονομίας της αγοράς, που υποθέτει ότι η σημερινή διεθνοποίηση είναι απλώς ένα συγκυριακό φαινόμενο και όχι μια δομική αλλαγή.[50] Το συμπέρασμα που βγάζουν και οι δύο τύποι ανάλυσης είναι ότι η σημερινή «παγκοσμιοποιημένη» οικονομία είναι ακόμη «ελέγξιμη» και ότι συνεπώς το μόνο που είναι αναγκαίο για την εισαγωγή ενός συστήματος αποτελεσματικού ελέγχου πάνω της είναι η δραστική πίεση από το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης.

Ωστόσο το γεγονός ότι η οικονομία της αγοράς είναι ελέγξιμη, με τη στενή έννοια της ρύθμισης, είναι προφανές σε όλους, εκτός ίσως από ορισμένους ακραίους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης. Το πραγματικό ζήτημα είναι εάν τα έθνη-κράτη είναι ακόμα ικανά, σε μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, να επιβάλουν αποτελεσματικούς κοινωνικούς ελέγχους για την προστασία του ανθρώπου και της φύσης, ή εάν αντίθετα τέτοιοι έλεγχοι δεν είναι πια εφικτοί, ούτε στο επίπεδο του έθνους-κράτους ούτε στο επίπεδο του οικονομικού μπλοκ, αλλά ούτε ακόμη και στο πλανητικό επίπεδο.

Έτσι, όσον αφορά το κρατικό επίπεδο, αν λάβουμε υπόψη την τεράστια αύξηση της ξένης διείσδυσης στις χρηματιστηριακές αγορές και στις αγορές κρατικών ομολόγων,[51] που έχει λάβει χώρα στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα περίπου, γίνεται προφανές ότι καμιά εθνική κυβέρνηση δεν μπορεί να ακολουθήσει σήμερα οικονομικές πολιτικές που δεν εγκρίνονται από τις αγορές κεφαλαίου. Οι αγορές αυτές έχουν σήμερα τη δύναμη να δημιουργούν αβάσταχτη οικονομική πίεση στη δανειολη-

50. Ό.π., σελ. 15.

51. Η ξένη διείσδυση στις εθνικές αγορές κρατικών ομολόγων στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες αυξήθηκε κατά 50% τη δεκαετία του 1980 (από 10% το 1983 σε 15% το 1989). Ό.π., Πίν. 2.11.

πτική ικανότητα, στην αξία του νομίσματος και στη ροή επενδύσεων μιας χώρας. Αν υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι ένα σοσιαλδημοκρατικό κόμμα υιοθετεί, ενάντια στο ρεύμα, πολιτικές για να αντιστρέψει την ελαστικοποίηση των αγορών εργασίας ή, εναλλακτικά, πιο επιθετικές πολιτικές για να επιβραδύνει το φαινόμενο του θερμοκηπίου, εύκολα μπορεί να δειχθεί ότι σε συνθήκες ελεύθερης διακίνησης του κεφαλαίου το αποτέλεσμα θα ήταν μια φυγή κεφαλαίου και μια πίεση στις αντίστοιχες συναλλαγματικές και χρηματιστηριακές τιμές, δηλ. εξελίξεις που θα μπορούσαν εύκολα να οδηγήσουν σε μια ύφεση, αν όχι σε μια πλήρη κρίση. Είναι για τους λόγους αυτούς που ο Mitterand και ο Jospen αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν κάθε ιδέα προσφυγής στις παλιές σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές, ενώ ο La Fontaine υποχρεώθηκε να απομακρυνθεί από τη γερμανική κυβέρνηση.

Η περίπτωση του La Fontaine είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική όσον αφορά τη δύναμη των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Όπως την περιγράφει η (ρεφορμίστρια) συγγραφέας ενός πολύ πρόσφατου βιβλίου πάνω στη δύναμη των μεγάλων επιχειρήσεων:[52]

> Στη Γερμανία, όπου, ως αποτέλεσμα της μείωσης των επιχειρηματικών φόρων, τα έσοδα από τη φορολόγηση επιχειρήσεων έχουν μειωθεί κατά 50% στα τελευταία 20 χρόνια οδηγώντας σε μια αύξηση των επιχειρηματικών κερδών της τάξης του 90%, μια ομάδα εταιρειών (στην οποία περιλαμβάνονται η Deutsche Bank, η BMW, η Daimler-Benz και η RWE, ο γερμανικός ενεργειακός και βιομηχανικός όμιλος εταιρειών), το 1999 ματαίωσε την προσπάθεια του υπουργού οικονομικών Ο. La Fontaine να αυξηθεί η φορολογική επιβάρυνση των γερμανικών εταιρειών, απειλώντας πως θα μεταφέρουν τις επενδύσεις ή τα εργοστάσια σε άλλες χώρες εάν η κυβερνητική πολιτική δεν τους βόλευε. «Είναι ένα ζήτημα που θέτει σε κίνδυνο τουλάχιστον 14.000

52. N. Hertz, «Why we must stay silent no longer», *The Observer,* 8/4/01. Βλέπε ακόμη το βιβλίο της ίδιας, *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy,* London: Heinemann, 2001.

θέσεις εργασίας» απείλησε ο Dieter Schweer, εκπρόσωπος του ομίλου RWE. «Εάν η επενδυτική κατάσταση δεν είναι πια ελκυστική, θα εξετάσουμε κάθε δυνατότητα μεταφοράς των επενδύσεων μας στο εξωτερικό». Έτσι, η Daimler-Benz πρότεινε την επανεγκατάσταση στις ΗΠΑ ενώ άλλες εταιρείες απείλησαν πως θα διακόψουν την αγορά κρατικών ομολόγων και τις επενδύσεις στη γερμανική οικονομία. Δοθείσας της δύναμης που έχουν αυτές οι επιχειρήσεις, οι απειλές τους πάρθηκαν στα σοβαρά. Μέσα σε λίγους μήνες η Γερμανία σχεδίαζε φορολογικές ελαφρύνσεις για τις επιχειρήσεις, που θα έριχναν τους φόρους στις γερμανικές εταιρείες κάτω από τα επίπεδα των ΗΠΑ. Όπως σχολίασε εκείνη την περίοδο ένας από τους κυριότερους συμβούλους του G. Schronder στην Washington: «Η Deutsche Bank και οι βιομηχανικοί γίγαντες σαν την Mercedes παραείναι ισχυροί για την εκλεγμένη κυβέρνηση του Βερολίνου».

Η κατάσταση δεν είναι πολύ διαφορετική όσον αφορά τα οικονομικά μπλοκ. Αν ένα μπλοκ, όπως η ΕΕ, αποπειραθεί να εισαγάγει το είδος των πολιτικών που ήταν δημοφιλείς στη διάρκεια της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης (π.χ. πολιτικές με στόχο την επέκταση του κράτους πρόνοιας ανεξάρτητα από τις συνέπειες τους στον πληθωρισμό) ή, εναλλακτικά, αποπειραθεί να εισαγάγει αυστηρούς περιβαλλοντικούς ελέγχους, ασχέτως των συνεπειών τους στην κερδοφορία, τότε αυτό το μπλοκ, αντιμετωπίζει τον άμεσο κίνδυνο μιας σημαντικής φυγής κεφαλαίου προς τα άλλα μπλοκ, με σοβαρές επιπτώσεις στο νόμισμά του, στη συγκεκριμένη περίπτωση το ευρώ, έναντι των νομισμάτων των άλλων μπλοκ. Ο κίνδυνος μάλιστα αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός στην περίπτωση της ΕΕ όπου η χρόνια αδυναμία του ευρώ έναντι του δολαρίου φαίνεται να αντανακλά το γεγονός ότι τα υπολείμματα του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη είναι, ακόμη, πιο σημαντικά από αυτά των ΗΠΑ. Η διαδικασία διεθνοποίησης και ο σημερινός βαθμός ανοίγματος των αγορών συνεπάγονται την ομογενοποίηση των κοινωνικών ελέγχων στις μεγάλες οικονομίες της αγοράς. Από τη στιγμή όμως που η ομογενοποίηση αυτή, κάτω από συνθήκες σκληρού ανταγωνισμού, βασίζεται στην αρχή του «ελάχιστου κοινού παρανομαστή» και με δεδομένη τη σημερινή διαφορά

στους κοινωνικούς ελέγχους των χωρών της Τριάδας, η ιδέα ότι είναι ακόμα εφικτή η εισαγωγή αποτελεσματικών κοινωνικών ελέγχων (που θα προκληθεί με πρωτοβουλία του κράτους ή της «κοινωνίας των πολιτών») καθίσταται κενή νοήματος. Επομένως, οι ιδέες που υιοθετούν σήμερα πολλοί στη ρεφορμιστική Αριστερά ότι η παγκοσμιοποίηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια απόπειρα των ΗΠΑ να επιβάλουν τη δική τους εκδοχή καπιταλισμού ελεύθερης αγοράς, στην οποία θα μπορούσε να αντισταθεί μια ΕΕ που θα βασίζεται σε μια κοινωνική αγορά,[53] (ή, ακόμη χειρότερα, σε ένα νέο είδος «καλού» εθνικισμού)[54] αντανακλούν απλώς την παρούσα ηττοπάθεια της Αριστεράς και τη ροπή της στο να πιστεύει ουτοπικούς μύθους.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να ρωτήσει κανείς: «δεν υπάρχει δυνατότητα για μια διεθνή συμφωνία των χωρών της Τριάδας (της G7+1 για παράδειγμα) που θα επέβαλε τέτοιους αποτελεσματικούς ελέγχους;» Όμως, όπως μπορεί να διαβεβαιώσει οποιοσδήποτε έχει στοιχειώδεις γνώσεις πάνω στην ιστορική δυναμική της οικονομίας της αγοράς και τις πολιτικές και οικονομικές δομές που προέκυψαν από αυτήν τη δυναμική, αυτή είναι μονάχα μια θεωρητική δυνατότητα. Είναι φανερό ότι παρόμοιοι έλεγχοι θα αμφισβητούσαν έντονα τη λογική και δυναμική της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και ως τέτοιοι θα δέχονταν την άμεση και έμμεση επίθεση των πελώριων πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες ελέγχουν όχι μόνο τις οικονομίες της αγοράς αλλά επίσης τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (στα οποία στηρίζεται αποφασιστικά η προβολή των επαγγελματιών πολιτικών), και ασφαλώς τις πηγές χρηματοδότησης των πανάκριβων εκλογικών εκστρατειών τους. Συνεπώς το να απαιτεί κανείς σήμερα την επιβολή κοινωνικών ελέγχων πάνω στις οικονομικές ελίτ, έτσι ώστε να προστατευθούν αποτελεσματικά η εργασία και το περιβάλλον (πέρα από ρυθμιστικούς και άλλους ανώδυνους ελέγχους στις δραστηριότητές τους), ισοδυναμεί με το να απαιτεί την επιβολή δραστικών

53. J. Gray, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, London: Granta books, 1998.

54. Βλ. Fr. Jameson, «Globalisation and strategy», *New Left Review,* Ιούλ.-Αύγ. 2000.

περιορισμών στην ίδια τη δυναμική του συστήματος της οικονομίας της αγοράς - μια δυναμική που στηρίζεται καθοριστικά στην οικονομική υγεία των οικονομικών ελίτ και ιδιαίτερα των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Πάνω σε αυτό, οι φιλελεύθεροι, νεοφιλελεύθεροι και σοσιαλφιλελεύθεροι οικονομολόγοι είχαν πάντοτε δίκιο: κάθε αποτελεσματικός κοινωνικός έλεγχος πάνω στις αγορές για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος θα είχε αναγκαστικά αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική αποτελεσματικότητα (όπως ορίζεται σήμερα) και συνεπώς στην κερδοφορία, τα εισοδήματα και τον πλούτο των οικονομικών ελίτ.

Σε αυτή την προβληματική η εξήγηση που δίνει η ρεφορμιστική Αριστερά για την άνοδο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης με αναφορά στη «μεταστροφή» των παλιών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και την προδοσία από τη μεριά τους των σοσιαλιστικών ιδανικών ή με αναφορά στην «ιστορική ήττα της Αριστεράς» μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», δίνει μια διαστρεβλωμένη εικόνα της πραγματικότητας. Αν και είναι αλήθεια ότι η «έκλειψη» του κινήματος της εργατικής τάξης στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην άνοδο του νεοφιλελευθερισμού, εντούτοις ο αποδεκατισμός της εργατικής τάξης ήταν άμεσα συνδεδεμένος, όπως θα δούμε παρακάτω, με τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς και, ειδικότερα, με τη δραστική αλλαγή στη διάρθρωση της απασχόλησης ως αποτέλεσμα τεχνολογικών και οικονομικών αλλαγών. Επομένως η μεταστροφή των παλιών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων θα μπορούσε να εξηγηθεί με αναφορά στην αλλαγή στη διάρθρωση του εκλογικού σώματος, ως αποτέλεσμα των αντίστοιχων αλλαγών στη διάρθρωση της απασχόλησης, και ακόμη με αναφορά στον αυξημένο βαθμό ανοίγματος της αγοράς - πράγμα που έκανε τις κρατικιστικές πολιτικές, που εφαρμόζονταν κατά τη διάρκεια της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, ασύμβατες με τις αναπτυξιακές ανάγκες της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς.

Είναι συνεπώς προφανές ότι η γενική μετατόπιση προς τα Δεξιά, η οποία έχει σφραγίσει τη νεοφιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας, παρακίνησε πολλούς στην Αριστερά να μετακινηθούν προς τη θέση που κάποτε καταλάμβαναν οι παλιοί σοσιαλδημοκράτες - οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν μετακινηθεί προς το σοσιαλφιλελευθερισμό και έχουν ρε-

αλιστικά αποδεχθεί τη μη αντιστρεψιμότητα της σημερινής παγκοσμιοποίησης. Αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, αν λάβει κανείς υπόψη το γεγονός ότι η αποδοχή της συστημικής φύσης της σημερινής παγκοσμιοποίησης θα είχε σοβαρές πολιτικές συνέπειες. Με άλλα λόγια, η αναγνώριση από την Αριστερά του συστημικού χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης θα την έβαζε σε ένα σημαντικό δίλημμα: είτε να υιοθετήσει τη σημερινή παγκοσμιοποίηση με ορισμένες επιφυλάξεις (όπως κάνουν οι σοσιαλφιλελεύθεροι) είτε να την απορρίψει συνολικά, και να αμφισβητήσει το θεμελιώδη θεσμό που οδήγησε σ' αυτήν κατά πρώτο λόγο - το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Είναι προφανές ότι η σημερινή ηττοπαθής και γενικά κομφορμιστική (συχνά λόγω των μεταμοντέρνων επιρροών) Αριστερά έχει επιλέξει μια ενδιάμεση οδό ανάμεσα σε αυτά τα δύο «άκρα» η οποία συνεπάγεται σημαντικές μεταρρυθμίσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας - οι οποίες, όμως, είναι αδύνατες μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Αυτό που είναι πράγματι ειρωνικό είναι ότι η ρεφορμιστική Αριστερά αιτιολογεί την εγκατάλειψη κάθε οράματος για έναν εναλλακτικό τρόπο οργάνωσης της οικονομίας (πέρα από τα συστήματα της οικονομίας της αγοράς και του κεντρικού σχεδιασμού) με μια επίκληση στο «ρεαλισμό» όταν, στην πραγματικότητα, οι ρεφορμιστικές της προτάσεις σήμερα είναι πολύ πιο ουτοπικές από τα οράματα του σοσιαλιστικού κρατισμού, τα οποία υποστήριζε πριν την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού»!

Αλλά ας περάσουμε τώρα στις «ενδιάμεσες προσεγγίσεις» στην παγκοσμιοποίηση στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω.

Οι νεο-ορθόδοξες μαρξιστικές προσεγγίσεις

Πολύ πρόσφατα, αναπτύχθηκαν δυο νέα είδη νεο-ορθόδοξων μαρξιστικών προσεγγίσεων πάνω στο θέμα της παγκοσμιοποίησης: η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης (Leslie Sklair)[55] και η αντίλη-

55. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class,* Oxford: Blackwell, 2001.

ψη της παγκοσμιοποίησης ως «αυτοκρατορίας» (Michael Hardt και Antonio Negri).[56] Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο των νέων αυτών προσεγγίσεων είναι ότι μολονότι αναπτύσσουν ένα εντελώς διαφορετικό αναλυτικό πλαίσιο από αυτό της ρεφορμιστικής Αριστεράς για τη φύση της παγκοσμιοποίησης καταλήγουν σε παρόμοια ρεφορμιστικά συμπεράσματα! Έτσι, αντίθετα με τις προσεγγίσεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς σύμφωνα με τις οποίες η σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση είναι μια συνωμοσία, αν όχι ένας μύθος, που είναι οπωσδήποτε αντιστρέψιμη ακόμη και μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς, τόσο η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης όσο και αυτή της παγκοσμιοποίησης ως «αυτοκρατορίας» υποθέτουν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ένα πραγματικό, καινούργιο και μη αντιστρέψιμο φαινόμενο. Οι Hardt και Negri μάλιστα προχωρούν ένα βήμα περισσότερο και θεωρούν την παγκοσμιοποίηση όχι μόνο μη αντιστρέψιμη αλλά και ευπρόσδεκτη, ως μια «αντικειμενική» βάση στην οποία θα μπορούσε να κτιστεί μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση (μολονότι η έννοια της εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης ποτέ δεν συγκεκριμενοποιείται).[57] Παρά τις αναλυτικές όμως διαφορές, τα αιτήματα που προβάλλει η Αριστερά, τόσο η ρεφορμιστική όσο και η μαρξιστική, είναι παρόμοια και τα περισσότερα υποθέτουν επιστροφή σε κάποιο είδος διεθνούς κρατισμού που θα έλεγχε την παγκοσμιοποίηση εξασφαλίζοντας, για παράδειγμα, την ελεύθερη κίνηση εργασίας, έναν κοινωνικό μισθό και εγγυημένο ελάχιστο εισόδημα για όλους, ελεύθερη πρόσβαση στις πηγές γνώσης, πληροφοριών και επικοινωνιών κ.λπ.[58]

56. M. Hardt and A. Negri, *Empire,* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001.

57. Δεν είναι περίεργο ότι αυτού του είδους η ανάλυση και τα συμπεράσματα προβάλλονται μαζικά από τα κατεστημένα ΜΜΕ τα οποία ελέγχει η υπερεθνική ελίτ, με τον *Observer* να χαρακτηρίζει την «Αυτοκρατορία» ως το «νέο κομμουνιστικό μανιφέστο» (*The Observer,* 15/7/01· βλ. ακόμη, *New York Times,* 20/7/01) και ότι μετά από όλη αυτή την προβολή το βιβλίο έγινε γρήγορα μπεστ σέλερ!

58. M. Hardt and A. Negri, *Empire,* ό.π., σελ. 393-413.

α. *Η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης*

Η πρόσφατη αυτή προσέγγιση, που αποτελεί μια απόπειρα θεωρητικής ανάλυσης της παγκοσμιοποίησης από μαρξιστική σκοπιά, περιέχει ένα μείγμα συστημικών και μη συστημικών στοιχείων και προσφέρει αναλυτικές παρατηρήσεις πάνω στο ζήτημα οι οποίες είναι σημαντικά διαφορετικές από τις θέσεις που υιοθετεί η ρεφορμιστική Αριστερά. Σημείο εκκίνησης σε αυτή την προσέγγιση είναι η σκληρή κριτική που ασκεί κατά της ρεφορμιστικής Αριστεράς στη βάση του ότι η τελευταία όχι μόνο δεν βλέπει το προφανές γεγονός ότι οι διάφορες διαδικασίες παγκοσμιοποίησης που λαμβάνουν χώρα αυτήν τη στιγμή είναι πραγματικές, αλλά ακόμη χαρακτηρίζει ανόητα την παγκοσμιοποίηση ως ένα είδος ιδεολογίας, αν όχι ένα μύθο ή χίμαιρα![59] Ωστόσο, αυτός ο ρεαλισμός δεν αποτρέπει το δημιουργό της προσέγγισης της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης από το να βγάλει το καθόλου ρεαλιστικό συμπέρασμα ότι οι εθνικές κυβερνήσεις μπορούν να μεταρρυθμίσουν αποτελεσματικά την παγκοσμιοποίηση, ακόμη και μέσα στο υπάρχον σύστημα της οικονομίας της αγοράς, εφόσον «η παγκοσμιοποίηση κατευθύνεται από αναγνωρίσιμους δράστες που λειτουργούν μέσα από θεσμούς που τους ανήκουν και/ή είναι υπό τον έλεγχο τους».[60]

59. Βλ., για την παρ' ημίν ανάπτυξη αυτής της ρεφορμιστικής άποψης, Κ. Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση. Η μεγάλη χίμαιρα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνη, 1999.

60. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class,* ό.π., σελ. 1. Το συμπέρασμα για το ρεφορμιστικό χαρακτήρα της προσέγγισης της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης ενισχύεται από την εκπεφρασμένη επιθυμία του συγγραφέα για μια «πάλη για την υπονόμευση της καπιταλιστικής ηγεμονίας σε παγκόσμια κλίμακα και για την αντικατάστασή της με μια πιο γνήσια δημοκρατία», την οποία στη συνέχεια ορίζει ως βασιζόμενη στις εξής αρχές: «κράτος δικαίου, ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και ελευθερία της έκφρασης, ελεύθερες εκλογές, διαφάνεια στις δημόσιες υποθέσεις - αρχές (οι οποίες) ως ελάχιστες συνθήκες, ακόμη και αν τηρούνται ελλιπώς, είναι μακροπρόθεσμα αναγκαίες, τόσο για τον παγκόσμιο καπιταλισμό που βασίζεται στη μαζική κατανάλωση της αγοράς, όσο και για οποιαδήποτε βιώσιμη σοσιαλιστική εναλλακτική πρόταση» (σελ. 300-301). Είναι προφανές ότι οι απροσδιόριστες «βιώσιμες σοσιαλιστικές εναλλακτικές προτάσεις» μαζί με την παραπάνω περιγραφή των κύριων χαρακτηριστικών της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» φωτογραφίζουν μια μελλοντική κοινωνία που θα βασίζεται σε κάποιο είδος «δημοκρατίας» κρατικιστικού σοσιαλισμού συν κάποιο είδος οικονομίας της αγοράς, που θα έχει «εξαγνιστεί» από το μονοπωλιακό χαρακτήρα της.

Παρ' όλα αυτά, όμως, η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης κάνει ένα σημαντικό βήμα πέρα από τις συνηθισμένες μαρξιστικές ή βαλερσταϊνικές προσεγγίσεις, οι οποίες θεωρούν πως ο καπιταλισμός οργανώνεται πρωταρχικά μέσω εθνικών οικονομιών, με αποτέλεσμα να μην είναι ικανές να δουν ότι η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς είναι ένα νέο φαινόμενο. Αντίθετα, η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης βλέπει την παγκοσμιοποίηση ως ένα νέο φαινόμενο που αποτελεί συνέπεια μιας σειράς τεχνολογικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών-ιδεολογικών καινοτομιών, οι οποίες ξεκίνησαν να αλλάζουν τον κόσμο στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Ο βασικός παράγοντας που προκάλεσε όλες αυτές τις αλλαγές -και πάνω σε αυτό η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης πλησιάζει την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας- ήταν η ανάδυση, στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, των πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες διαφέρουν ριζικά από τις επιχειρήσεις του παρελθόντος.[61] Ήταν αυτή η εξέλιξη που οδήγησε στη σημερινή ανάδυση μιας «υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης» η οποία αποτελείται από στελέχη εταιρειών, γραφειοκράτες, πολιτικούς, ακαδημαϊκούς κ.λπ., οι οποίοι «κινούνται» στο παγκόσμιο επίπεδο, καθώς και τις καταναλωτικές ελίτ. Αυτή η νέα τάξη αρχίζει να δρα ως μια υπερεθνική κυρίαρχη τάξη σε δύο σημαντικές σφαίρες στις οποίες αυτή η προσέγγιση αντιλαμβάνεται δύο αναδυόμενες κεντρικές κρίσεις: την ταυτόχρονη δημιουργία αυξανόμενης φτώχειας και αυξανόμενου πλούτου, και τη μη (οικολογική) βιωσιμότητα του συστήματος. Στην πραγματικότητα, οι δύο αυτές σφαίρες είναι επίσης εκείνες που αναγνωρίζονται από την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας ως οι δύο κύριες συνιστώσες της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης,[62] δηλ. η αυξανόμενη συγκέντρωση εισοδήματος και πλούτου στο εθνικό και διεθνικό επίπεδο, και η οικολογική κρίση - μια κρίση που έχει επιδεινωθεί σημαντικά στο τελευταίο μισό του αιώνα περίπου, ως αποτέ-

61. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class,* ό.π., σελ. 19.

62. Βλ. Τ. φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 259-264 και 273-277.

λεσμα του γεγονότος ότι η ιδεολογία που αποτελεί το συνεκτικό δεσμό της νέας μορφής της οικονομίας της αγοράς είναι ο καταναλωτισμός, ένα παράγωγο της ιδεολογίας ανάπτυξης που στηρίζει τη σημερινή οικονομία της αγοράς.[63]

Υπάρχουν δύο βασικά σημεία κριτικής που θα μπορούσε να προβάλει κανείς ενάντια στην αντίληψη της παγκοσμιοποίησης που υιοθετεί η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης.

Το πρώτο αναφέρεται στο γεγονός πως αυτή η προσέγγιση δίνει την εντύπωση ότι η νέα υπερεθνική καπιταλιστική τάξη είναι η αιτία της σημερινής παγκοσμιοποίησης ενώ, στην πραγματικότητα, είναι μόνο το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας. Με άλλα λόγια, όπως θα δούμε παρακάτω, ήταν η δυναμική της οικονομίας της αγοράς η οποία οδήγησε στις πολυεθνικές επιχειρήσεις και, συνεπώς, στη δημιουργία μιας νέας υπερεθνικής ελίτ, η οποία θεσμοποίησε τη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και την αλληλένδετη νεοφιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας.[64] Αντίστοιχα, ήταν η δυναμική της δημιουργίας εθνικών αγορών και η παράλληλη Βιομηχανική Επανάσταση, που οδήγησαν στη δημιουργία μιας νέας οικονομικής ελίτ η οποία θεσμοποίησε την οικονομία της αγοράς και τη φιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας. Επομένως, παρόλο που το «υποκειμενικό» στοιχείο (με την έννοια της «κοινωνική πάλης» ανάμεσα στις ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς και την υπόλοιπη κοινωνία) ήταν πάντοτε αποφασιστικό στον καθορισμό του τελικού αποτελέσματος σε κάθε μορφή νεωτερικότητας -φιλελεύθερη, κρατικιστική, νεοφιλελεύθερη-[65] η σημασία του «αντικειμενικού» στοιχείου (με την έννοια της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς) δεν πρέπει να υποτιμάται. Φαίνεται ωστόσο ότι η αντίδραση ενάντια στον αντικειμενισμό της μαρξιστικής «επιστήμης» της οικονομίας, που ξέσπασε μετά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού κρατισμού, εξώθησε τους σημερινούς νεομαρξιστές, μεταμαρξιστές κ.λπ. που αποτελούν το κυρίως σώμα της ρεφορμιστικής Αριστεράς, να επικεντρωθούν στο υποκει-

63. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 133-137.
64. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», ό.π.
65. Βλ. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», ό.π.

μενικό στοιχείο σε βάρος του αντικειμενικού στην ερμηνεία της Ιστορίας. Αυτό οδήγησε στις κραυγαλέες αντιφάσεις στην ερμηνεία της παγκοσμιοποίησης που εξετάσαμε παραπάνω. Για τον ίδιο λόγο, ο πατέρας της προσέγγισης της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης, στην προσπάθειά του να τονίσει το ρόλο του κράτους στη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς σε βάρος του ρόλου της δυναμικής ανάπτυξη-ή-θάνατος, αναφέρεται στο «παράδοξο» των κρατών τα οποία, καθώς άνοιξαν τις οικονομίες τους στις ξένες επιχειρήσεις, συνέβαλαν στη δημιουργία της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης.[66]

Το δεύτερο σημείο κριτικής αναφέρεται στην αντίληψη της τάξης που υιοθετεί η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης, η οποία είναι ένα αντιφατικό υβρίδιο της μαρξιστικής έννοιας της τάξης και της ταξινομίας του Bourdieu για τις διάφορες μορφές «κεφαλαίου»:[67] χρηματικό κεφάλαιο, πολιτικό κεφάλαιο, οργανωτικό κεφάλαιο, πολιτιστικό και γνωσιακό κεφάλαιο. Κατά την άποψή μου, παρόλο που αυτή η ταξινομία μπορεί να είναι χρήσιμη σε όσους δεν επιθυμούν να εγκαταλείψουν ολοσχερώς τις μαρξιστικές έννοιες (ακόμη κι αν στη διαδικασία τις κάνουν αγνώριστες και συνεπώς άσχετες με το αρχικό τους νόημα), οδηγεί σε αντιφατικά συμπεράσματα όταν χρησιμοποιείται, όπως κάνει ο Sklair, για να οριστούν, ουσιαστικά, οι διάφορες μορφές εξουσίας στη σημερινή κοινωνία. Έτσι, αν και ο συγγραφέας τονίζει ότι «η κρίσιμη εξουσία πηγάζει σε τελική ανάλυση από την ιδιοκτησία και τον έλεγχο των μέσων παραγωγής»[68] στη συνέχεια περιγράφει τα μέλη της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης ως «τάξη, εφόσον ορίζονται με όρους της σχέσης τους προς τα μέσα παραγωγής, διανομής και ανταλλαγής», και ως καπιταλιστική τάξη, εφόσον «οι κύριες μορφές κεφαλαίου είναι κάτω από την ατομική ή συλλογική ιδιοκτησία και/ή έλεγχο».[69] Ωστόσο, ο ορισμός που δίνει γι' αυτήν τη νέα καπιταλιστική τάξη περιλαμβάνει πολιτικούς, γρα-

66. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class,* ό.π., σελ. 82.

67. P. Bourdieu, *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power,* Cambridge: Polity Press, 1996.

68. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class,* ό.π., σελ. 14.

69. Ό.π. σελ. 295.

φειοκράτες, στελέχη των ΜΜΕ, ακαδημαϊκούς κ.λπ., οι οποίοι δύσκολα θα μπορούσαν να καταταχθούν στα μέλη της καπιταλιστικής τάξης - εκτός βέβαια εάν βάλει κανείς την έννοια του «κεφαλαίου» στην προκρούστεια κλίνη, όπως κάνει ο Sklair, ώστε να καλύπτει κάθε μορφή εξουσίας. Αλλά τότε αυτή η απόπειρα να οριστεί η νέα καπιταλιστική τάξη μπορεί να ιδωθεί απλώς ως μια προφανής προσπάθεια κάλυψης του κύριου προβλήματος της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους, δηλαδή της αποκλειστικής επικέντρωσής της στην οικονομική εξουσία σε βάρος των άλλων μορφών εξουσίας που χαρακτηρίζουν τις δομές και τις σχέσεις εξουσίας της σύγχρονης κοινωνίας.

Από την άλλη μεριά, όλες αυτές οι κατηγορίες, που ο Sklair επιχειρεί να προσαρμόσει στην προκρούστεια κλίνη της έννοιας της τάξης, θα μπορούσαν εύκολα να ενταχθούν στην έννοια μιας «υπερεθνικής ελίτ». Θα μπορούσαμε να ορίσουμε αυτή την «υπερεθνική ελίτ» ως την ελίτ η δύναμη της οποίας (οικονομική, πολιτική ή γενικότερα κοινωνική) συνδέεται με τη δράση της σε υπερεθνικό επίπεδο - ένα γεγονός που συνεπάγεται ότι δεν εκφράζει αποκλειστικά, ή ακόμη και πρωταρχικά, τα συμφέροντα συγκεκριμένου έθνους-κράτους. Η υπερεθνική ελίτ αποτελείται από:

- τις υπερεθνικές οικονομικές ελίτ (δηλ. τα διευθυντικά στελέχη των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των θυγατρικών τους), οι οποίες παίζουν κυρίαρχο ρόλο μέσα στην άρχουσα ελίτ της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, δεδομένης της κυριαρχίας του οικονομικού στοιχείου μέσα σ' αυτήν
- τις υπερεθνικές πολιτικές ελίτ (δηλ. τους γραφειοκράτες και τους πολιτικούς) που στελεχώνουν τους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς ή τους κρατικούς μηχανισμούς στις κυριότερες οικονομίες της αγοράς
- τις υπερεθνικές τεχνοκρατικές ελίτ, τα μέλη των οποίων παίζουν έναν κυρίαρχο ρόλο στα διάφορα διεθνή ιδρύματα, think tanks, στα ερευνητικά τμήματα των μεγάλων διεθνών πανεπιστημίων, στα διεθνή ΜΜΕ κ.λπ.

Η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας αναφέρεται σε μια υπερεθνική «ελίτ» και όχι σε μια υπερεθνική «τάξη», επειδή η πρώτη είναι μια ευρύτερη έννοια από τη μαρξιστική έννοια της τάξης που μόνο μερικώς

εκφράζει την πραγματικότητα των «ταξικών» διαιρέσεων στη νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα.[70] Είναι μια ελίτ, επειδή τα μέλη της κατέχουν κυρίαρχη θέση στην κοινωνία λόγω της οικονομικής, πολιτικής ή ευρύτερα κοινωνικής δύναμής τους. Και είναι μια υπερεθνική ελίτ, επειδή τα μέλη της, εν αντιθέσει προς τις εθνικές ελίτ, βλέπουν ότι ο καλύτερος τρόπος για να διασφαλιστεί η προνομιούχα θέση τους, δεν είναι το να εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή κάποιου πραγματικού ή φανταστικού έθνους-κράτους, αλλά την αναπαραγωγή της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» (και όχι απλώς την προώθηση των συμφερόντων του παγκόσμιου κεφαλαίου, όπως υποστηρίζει η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης). Τούτο συμβαίνει επειδή αυτή η νέα υπερεθνική ελίτ βλέπει τα συμφέροντά της να συναρτώνται περισσότερο με τις διεθνείς παρά με συγκεκριμένες εθνικές αγορές. Παρ' όλα αυτά όχι μόνο οι υπερεθνικές ελίτ δεν διστάζουν να χρησιμοποιούν τη δύναμη συγκεκριμένων κρατών, δηλαδή αυτών που ασκούν σημαντικό έλεγχο πάνω στο σημερινό πολιτικό και οικονομικό σύστημα, για την πραγματοποίηση των σκοπών τους (ακόμη περισσότερο όταν ένα τέτοιο κράτος τυχαίνει να είναι η σημερινή ηγεμονική δύναμη), αλλά στην πραγματικότητα βασίζονται στις κρατικές μηχανές των μεγάλων οικονομιών της αγοράς για να τους πραγματώσουν.

Η ύπαρξη μιας τέτοιας υπερεθνικής ελίτ δεν είναι απλώς μια θεωρητικολογία. Στην πραγματικότητα αυξάνουν οι αποδείξεις για την ύπαρξη μιας τέτοιας υπερεθνικής ελίτ η οποία προωθεί τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, προχωρώντας τις θεσμικές ρυθμίσεις που χρειάζονται για την εύρυθμη λειτουργία της. Για παράδειγμα, λίγοι γνωρίζουν για την Ευρωπαϊκή Στρογγυλή Τράπεζα Βιομηχάνων (European Round Table of Industrialists - ERT) η οποία αποτελεί μια συμμαχία των διευθυντικών στελεχών στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, με αποστολή το σχεδιασμό των πολιτικών προς υιοθέτηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Έτσι, η Πράξη Ενιαίας Αγοράς, η οποία άνοιξε και συνάμα απελευθέρω-

70. Βλ. T. Fotopoulos, «Class Divisions Today - The Inclusive Democracy approach», *Democracy and Nature,* τόμ. 6, αρ. 2, Ιούλ. 2000.

σε τις αγορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σχεδιάστηκε όχι από την ΕΕ αλλά από το Wisse Dekker (πρόεδρο της Philips και μετέπειτα πρόεδρο της ERT) η πρόταση του οποίου αποτέλεσε τη βάση για τη Λευκή Βίβλο της ΕΕ το 1985.[71] Ακόμη, το πλάνο για τη διεύρυνση της ΕΕ, που ενέκρινε η διάσκεψη κορυφής στο τέλος του 1999 στο Ελσίνκι, το οποίο υποχρέωνε τα νέα μέλη ν' απορυθμίσουν τις αγορές τους, να ιδιωτικοποιήσουν τις οικονομίες τους και να επενδύσουν μαζικά στην υποδομή για να διευκολύνεται η διακίνηση εμπορευμάτων, σχεδιάστηκε από τον Percy Barnevik, επικεφαλής της σουηδικής επενδυτικής εταιρείας AB και πρόεδρο μιας ομάδας εργασίας της ERT.

Επιπλέον, η υπερεθνική οικονομική ελίτ στην Ευρώπη, την οποία εκφράζει η ERT, σε συνεργασία με την Υπερατλαντική Οικονομική Σύμπραξη (Transatlantic Economic Partnership), η οποία εκφράζει τα συμφέροντα της αμερικανικής οικονομικής ελίτ, ήδη από το 1995 προετοιμάζει μια ενιαία αγορά που θα περιλαμβάνει μια διευρυμένη και απελευθερωμένη ευρωπαϊκή αγορά μαζί με μια αντίστοιχα διευρυμένη και απελευθερωμένη αμερικανική (βόρεια και νότια) αγορά. Ένα σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση είναι η διαδικασία FTAA, που στοχεύει στην επέκταση της Βορειοαμερικανικής Συμφωνίας για το Ελεύθερο Εμπόριο [NAFTA] σε ολόκληρο το ημισφαίριο. Αυτή η διαδικασία έχει ήδη οδηγήσει στη Διακήρυξη του Κεμπέκ (Απρίλιος 2001), η οποία οραματίζεται τη δημιουργία της μεγαλύτερης ζώνης ελεύθερου εμπορίου στον κόσμο μέχρι το 2005.

Τέλος, φαίνεται ότι η διαδικασία Gats, η οποία συζητείται αυτή την περίοδο στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και στοχεύει στην επέκταση της Γενικής Συμφωνίας για το Εμπόριο στο χώρο των Υπηρεσιών, προσφέρει άλλη μια ευκαιρία στην υπερεθνική ελίτ για να θεσμοποιήσει το ρόλο της. Έτσι, σύμφωνα με ένα εμπιστευτικό έγγραφο της Γραμματείας του ΠΟΕ με ημερομηνία 19 Μαρτίου του 2001, ένα σχέδιο υπό συζήτηση είναι η δημιουργία μιας διεθνούς υπηρεσίας με δυνατότητα άσκησης βέτο πάνω σε κοινοβουλευτικές και ρυθμιστικές αποφάσεις

71. G. Monbiot, «Still bent on world conquest», *The Guardian,* 16/12/99.

(άρθρο VI.4 της Gats).[72] Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, η Επιτροπή επίλυσης διαφορών τής Gats θα έχει την τελική εξουσία να καθορίζει αν ένας νόμος (ή μια ρύθμιση) είναι, στη γλώσσα του υπομνήματος, «πιο επαχθής απ' όσο είναι απαραίτητο».

Είναι συνεπώς προφανές ότι η υπερεθνική ελίτ έχει ήδη ξεκινήσει να κάνει τις αναγκαίες κινήσεις για τη θεσμοποίηση του υπερεθνικού της ρόλου. Ο άμεσος στόχος είναι η κατεδάφιση των «ρυθμιστικών φραγμών» που εμποδίζουν την ελεύθερη ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών, αρχικά μεταξύ της Ευρώπης και της Αμερικής, και μετά μεταξύ αυτού του πελώριου εμπορικού μπλοκ και του υπόλοιπου κόσμου που θα υποχρεωθεί να αποδεχθεί τους εμπορικούς όρους αυτού του μπλοκ. Ο απώτερος στόχος είναι η δημιουργία μιας πελώριας ενιαίας απορυθμισμένης αγοράς που θα ελέγχεται από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, πάνω στην οποία οι κοινωνικοί έλεγχοι για την προστασία της εργασίας ή του περιβάλλοντος θα είναι ελαχιστοποιημένοι.

Σε αυτή την προβληματική, αν και είναι εύλογη η κριτική του Boggs[73] για την αντίληψη της νέας καπιταλιστικής τάξης που υιοθετεί η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης, με βάση το επιχείρημα ότι «χωρίς ένα υπερεθνικό κράτος που θα ελέγχει τις δικές του στρατιωτικές και αστυνομικές δυνάμεις θα ήταν πρόωρο να μιλήσει κανείς για μια υπερεθνική καπιταλιστική τάξη ακόμη και αν πολλά από τα ουσιώδη συστατικά στοιχεία είναι ήδη στη θέση τους», θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι αυτή η κριτική είναι πολύ λιγότερο βάσιμη όσον αφορά την έννοια της υπερεθνικής ελίτ που υιοθετείται εδώ. Η έννοια μιας υπερεθνικής ελίτ, όντας ευρύτερη από την έννοια της τάξης, θα μπορούσε άνετα να συμβιβαστεί με το είδος των εντάσεων και διαιρέσεων στις οποίες αναφέρεται ο Boggs. Με άλλα λόγια, η συνεχιζόμενη επιβίωση εντόνων διαιρέσεων εντός και μεταξύ των πολιτικών και οικονομικών ελίτ δεν

72. Gr. Palast, «Necessity test is mother of Gats intervention», *The Observer,* 15/4/01.

73. C. Boggs, «Economic Globalisation and Political Atrophy», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 2, Ιούλ. 2001.

αποκλείει την ύπαρξη ενός κοινού σκοπού, ο οποίος συνενώνει τις διάφορες ελίτ που αποτελούν την υπερεθνική ελίτ: την εξασφάλιση της ανεμπόδιστης διασυνοριακής ροής του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων και την εξάλειψη όλων των εμποδίων που επιβάλλονται σε αυτήν τη ροή από τις περιφερειακές ελίτ (π.χ. κράτη «ταραξίες») εξαιτίας πολιτικών, οικονομικών ή στρατιωτικών λόγων. Αν και είναι αληθές, επομένως, ότι ακόμη δεν έχουν αρχίσει να εισαγάγονται τυπικές ρυθμίσεις για τη θεσμοποίηση της πολιτικής παγκοσμιοποίησης, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι μια άτυπη μορφή πολιτικής παγκοσμιοποίησης έχει ήδη εγκαινιαστεί από την «υπερεθνική ελίτ», μια παγκοσμιοποίηση που υλοποιείται σήμερα μέσω διεθνών οικονομικών και πολιτικών/στρατιωτικών θεσμών (π.χ. ΠΟΕ και ΝΑΤΟ). Οι περιπτώσεις που ανέφερα παραπάνω και οι δύο πόλεμοι που προκλήθηκαν από τη νέα υπερεθνική ελίτ στη δεκαετία του 1990 (δηλ. ο πόλεμος στον Κόλπο[74] και ο πόλεμος στο Κόσοβο[75]) είναι προφανή παραδείγματα. Είναι, για παράδειγμα, διαφωτιστικό ότι παρ' όλες τις σαφείς διαιρέσεις ανάμεσα στις ελίτ των προηγμένων οικονομιών της αγοράς σε σχέση με αυτούς τους δύο πολέμους, τελικά στάθηκαν στο πλευρό της αμερικανικής ελίτ, η οποία παίζει το ρόλο του πολιτικού/στρατιωτικού βραχίονα της υπερεθνικής ελίτ, για το κοινό καλό της «διεθνούς κοινότητας» - όπως ευφημιστικά αποκαλούν την υπερεθνική ελίτ.

Φαίνεται επομένως ότι η υπερεθνική ελίτ, για διάφορους λόγους, στηρίζεται σήμερα σε αυτό το άτυπο σύστημα πολιτικής παγκοσμιοποίησης. Ανάμεσα σε αυτούς τους λόγους συγκαταλέγονται και οι εξής: η συνεχιζόμενη σημασία της εθνικής ταυτότητας, παρά (ή εξαιτίας της) την πολιτιστική ομογενοποίηση που επιβάλλεται από την παγκοσμιοποίηση, η ανάγκη να διατηρηθεί το προσωπείο μιας λειτουργικής αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» στην οποία οι ντόπιες ελίτ υποτίθεται ότι έχουν ακόμη τη δυνατότητα να παίρνουν αποτελεσματικές αποφάσεις, η ανάγκη για τοπικά, οργανωμένα από το κράτος, ασφαλιστικά δίκτυα με στό-

74. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, Ο *Πόλεμος στον Κόλπο,* Αθήνα: Εξάντας, 1991.
75. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια,* ό.π., σελ. 83-134.

χο την παροχή ελάχιστων κοινωνικών υπηρεσιών για τους άπορους, και τέλος, η ανάγκη ανάθεσης στα έθνη-κράτη ενός σημαντικού τμήματος του μονοπωλίου της βίας, ώστε να είναι ικανά να ελέγχουν τον πληθυσμό, και ιδιαίτερα την κίνηση της εργασίας, κατά τρόπο που θα μεγιστοποιεί τα οφέλη (για την υπερεθνική ελίτ) από την ελεύθερη ροή του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων.

β. Η αντίληψη της παγκοσμιοποίησης ως «αυτοκρατορίας»

Μια άλλη προσέγγιση (Hardt και Negri), που επίσης επικαλείται τη μαρξιστική ορθοδοξία, υιοθετεί μια πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή της άποψης περί «καπιταλιστικής συνωμοσίας», σύμφωνα με την οποία το κεφάλαιο, αντιμετωπίζοντας μια κρίση της ικανότητάς του «να κυριαρχεί στη ουγκρουσιακή σχέση του με την εργασία μέσω μιας κοινωνικής και πολιτικής διαλεκτικής», κατέφυγε σε μια διπλή επίθεση κατά της εργασίας: πρώτον, σε μια άμεση εκστρατεία κατά του συνδικαλιστικού κορπορατισμού και των συλλογικών διαπραγματεύσεων και, δεύτερον, σε μια αναδιοργάνωση του τόπου εργασίας μέσω της αυτοματοποίησης και της εισαγωγής των ηλεκτρονικών υπολογιστών, που ουσιαστικά εξόρισαν την εργασία από την παραγωγή.[76] Η υπόθεση που κάνουν οι Hardt και Negri είναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός ήταν μια επανάσταση «από τα πάνω». Η «επανάσταση» αυτή, όπως τονίζουν στο τελευταίο τους βιβλίο,[77] παρακινήθηκε από τη συσσώρευση των προλεταριακών αγώνων που λειτούργησαν ως ο «καταλύτης της κρίσης» της δεκαετίας του 1970, η οποία, με τη σειρά της, ήταν τμήμα των αντικειμενικών και αναπόφευκτων κύκλων της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Το συμπέρασμα των Hardt και Negri, που αποτελεί και την κύρια θέση του *Empire*, είναι ότι η σημερινή παγκοσμιοποίηση, (που ονομάζουν «Αυτοκρατορία»), δεν καθιερώνει κάποιο εδαφικό κέντρο εξουσίας ούτε στηρίζεται σε σταθερά σύνορα. Είναι ένας αποκεντρωμένος χωρίς σύνορα μηχανισμός εξουσίας που προοδευτικά ενσω-

76. M. Hardt and A. Negri, *Labor of Dionysus*, Minneapolis: University of Minnesota, 1994, σελ. 240-241.

77. M. Hardt and A. Negri, *Empire*, ό.π., σελ. 239.

ματώνει το σύνολο του πλανητικού χώρου μέσα στα ανοικτά και συνεχώς επεκτεινόμενα σύνορα του. Ως τέτοια, η παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να είναι ευπρόσδεκτη διότι αποτελεί την τελευταία παραχώρηση του κεφαλαίου στη δύναμη του εξεγερμένου «πλήθους» (multitude) και εμπεριέχει τους σπόρους μιας εναλλακτικής (κομμουνιστικής) παγκοσμιοποίησης. Το πολιτικό καθήκον μας, ισχυρίζονται, δεν είναι απλώς να αντισταθούμε κατά της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης αλλά να την αναδιοργανώσουμε και να την κατευθύνουμε προς αυτούς τους νέους στόχους.

Το ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της ανάλυσης -η οποία στηρίζεται κυρίως σε αβάσιμους ισχυρισμούς για τη φύση του κράτους πρόνοιας (που βασίζονται στην παραδοχή ότι το κράτος πρόνοιας υπάρχει ακόμη και στη νεοφιλελεύθερη νεωτερικοτητα, αγνοώντας το γεγονός της σχεδόν καθολικής αντικατάστασής του από «ασφαλιστικά δίκτυα») και σε μια συγκεχυμένη αλλά και αντιφατική ανάλυση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης - είναι, όπως ανέφερα παραπάνω, ότι επίσης καταλήγει (όπως και οι ρεφορμιστικές προσεγγίσεις της Αριστεράς και η προσέγγιση της υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης) σε ρεφορμιστικά αιτήματα και σε ένα ασαφές όραμα για μια μελλοντική κοινωνία.

Πέρα όμως από τη διαπίστωση αυτή, το γεγονός ότι η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση δεν είναι ούτε συνωμοσία ούτε μη αντιστρέψιμη μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς δεν σημαίνει βέβαια ότι θα πρέπει να την καλωσορίσουμε, όπως κάνουν οι Hardt και Negri,[78] επειδή δήθεν παρέχει μια «αντικειμενική βάση» για το κτίσιμο μιας εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης - κάτι που μας θυμίζει το συνηθισμένο «αντικειμενιστικό» τύπο ανάλυσης για τα «αναγκαία κακά» τα οποία υποτίθεται συνεπιφέρει η διαδικασία της Προόδου. Όπως υποστήριξα αλλού,[79] η υιοθέτηση της ιδέας της Προόδου (την οποία σήμερα πολλοί λίγοι αποδέχονται) συνεπάγεται επίσης την υιοθέτηση τέτοιων «προοδευτικών» συμπερασμάτων όπως το μαρξιστικό συμπέρασμα για το δήθεν

78. Ή αντίστοιχα κάνει στα παρ' ημίν (με πιο χοντροκομμένο βέβαια τρόπο) ο Αιμ. Ζαχαρέας, βλ. «Κι όμως, ο Μαρξ δεν "χωρούσε" στη Γένοβα...», *Ελευθεροτυπία*, 01/09/01.

79. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 8.

«προοδευτικό ρόλο» της αποικιοκρατίας,[80] ή το αντίστοιχο αναρχικό συμπέρασμα ότι το κράτος είναι ένα «κοινωνικά αναγκαίο κακό».[81] Από την άλλη μεριά, εάν υιοθετήσουμε την άποψη ότι δεν υπάρχει καμία ευθύγραμμη ή διαλεκτική διαδικασία Προόδου και μια συνακόλουθη εξελικτική διαδικασία προς μορφές κοινωνικής οργάνωσης που θεμελιώνονται στην αυτονομία και υποθέσουμε αντίθετα ότι οι ιστορικές απόπειρες για αυτονομία/δημοκρατία αντιπροσωπεύουν μια ρήξη με το παρελθόν, τότε, μπορούμε να θεωρήσουμε τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης, όπως η αποικιοκρατία και το κράτος, ως απλώς «κοινωνικά κακά» χωρίς τίποτα «αναγκαίο» σε σχέση με αυτά, είτε όσον αφορά την ανάδυσή τους στο παρελθόν, είτε όσον αφορά τη μορφή κοινωνικής αλλαγής που σημειώθηκε από τότε ή που θα συμβεί στο μέλλον.

Το ίδιο ισχύει για τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση που δεν έχει τίποτα το «αναγκαίο» πάνω της και αποτελεί απλώς την αναπόφευκτη συνέπεια μιας αρχικής επιλογής που επιβλήθηκε στην κοινωνία από τις οικονομικές και πολιτικές ελίτ: την επιλογή για την οικονομία της αγοράς και την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία».[82] Πέρα όμως από αυτό, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να είναι η «αντικειμενική βάση» για μια δημοκρατική κοινωνία. Μια τέτοια κοινωνία, αντίθετα, θα πρέπει να ξηλώσει αυτό που περνά για πολιτική και οικονομική δημοκρατία σήμερα και να δημιουργήσει νέους γνήσιους δημοκρατικούς θεσμούς που δεν θα έχουν σχέση με τους σημερινούς δήθεν δημοκρατικούς θεσμούς. Με αλλά λόγια, εάν η δημοκρατική κοινωνία σημαίνει (και δεν μπορεί να σημαίνει τίποτα άλλο!) μια νέα κοινωνία που στηρίζεται στην ισοκατανομή εξουσίας, όπως, για παράδειγμα, ο τύπος κοινωνίας που προβλέπει το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας,

80. Βλ. για παράδειγμα, S. Avineri (ed.), *Karl Marx on Colonialism and Modernization,* New York: Anchor Books, 1969, σελ. 13 και A. Brewer, *Marxist Theories of Imperialism,* London: Routledge and Kegan Paul, 1980, σελ. 18.

81. Βλ. G.P. Maximoff (ed.), *The Political Philosophy of Bakunin,* New York: Free Press, 1964, σελ. 145. Βλ. ακόμη M. Bookchin, *The Philosophy of Social Ecology,* Montreal: Black Rose Press, 1995, σελ. xvi.

82. Βλ. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», ό.π.

τότε η μετάβαση σε μια τέτοια κοινωνία θα αντιπροσωπεύει μια ρήξη με το παρελθόν και όχι μια εξελικτική διαδικασία. Με αυτή την έννοια η σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση κάθε άλλο παρά μπορεί να χρησιμεύσει ως η αντικειμενική βάση για μια τέτοια κοινωνία!

Η οικοφεμινιστική προσέγγιση

Άλλη μια «ενδιάμεση» προσέγγιση είναι αυτή του οικοφεμινισμού, υποστηρικτές του οποίου, όπως οι Maria Mies και Veronica Bennholdt-Thomsen[83] πρόσφατα ανέπτυξαν ένα αναλυτικό πλαίσιο για την ερμηνεία της παγκοσμιοποίησης. Σημείο εκκίνησης στην ανάλυση των συγγραφέων είναι μια βασικά ιδεαλιστική εξήγηση της ανόδου του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Έτσι, οι συγγραφείς, σε μια φανερή παρερμηνεία του Polanyi, υποστηρίζουν ότι το βιβλίο του *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*[84] «περιγράφει το πώς αυτή η ιδεολογία (η πίστη σε εγγενείς οικονομικούς νόμους) ρίζωσε, έτσι ώστε στη διάρκεια του 19ου αιώνα η οικονομία έγινε ανεξάρτητη από την κοινωνία».[85] Στην πραγματικότητα, ωστόσο, ο Polanyi ήταν πολύ λιγότερο ιδεαλιστής απ' ό,τι τον περιγράφουν σήμερα οικοφεμινίστριες και σοσιαλδημοκράτες (αν και ο ίδιος ήταν κι αυτός σοσιαλδημοκράτης). Όπως τονίζει ο Polanyi, αφού έχει προηγούμενα υπογραμμίσει ότι το κύριο χαρακτηριστικό της Βιομηχανικής Επανάστασης ήταν η εγκαθίδρυση μιας αυτορυθμιζόμενης αγοράς (του συστήματος της οικονομίας της αγοράς) πάνω στις τοπικές αγορές που υπήρχαν για χιλιάδες χρόνια:[86]

> Η φύση αυτού του θεσμού δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως εάν δεν γίνει αντιληπτή η επίδραση της μηχανής πάνω σε μια εμπορική κοινω-

83. Βλ. M. Mies and V. Bennholdt-Thomsen, *The Subsistence Perspective. Beyond the Globalised Economy*, London: Zed Books, 1999.

84. K. Polanyi, *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press, 1944.

85. M. Mies and V. Bennholdt-Thomsen, *The Subsistence Perspective*, ό.π., σελ. 113.

86. K. Polanyi, *The Great Transformation,* ό.π., σελ. 40.

νια. Δεν διανοούμαστε να ισχυριστούμε πως η μηχανή προκάλεσε αυτό που συνέβη (δηλαδή την οικονομία της αγοράς), αλλά επιμένουμε ότι από τη στιγμή που χρησιμοποιήθηκαν πολύπλοκες μηχανές και εργοστάσια για την παραγωγή σε μια εμπορική κοινωνία, η διαμόρφωση της ιδέας μιας αυτορυθμιζόμενης αγοράς ήταν αναπόφευκτη.

Είναι συνεπώς προφανές ότι για τον Polanyi (όπως επίσης και για το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας) η ανάδυση της οικονομίας της αγοράς μπορεί να εξηγηθεί από την αλληλεπίδραση των αλλαγών στις αντικειμενικές συνθήκες με τις αντίστοιχες παραδειγματικές αλλαγές, και όχι κατά κύριο λόγο από τις πρώτες (όπως συνήθως υποθέτουν οι μαρξιστές) ή τις δεύτερες (όπως κάνουν οι ιδεαλιστές). Ειδικότερα, η άνοδος της οικονομίας της αγοράς θα μπορούσε να εξηγηθεί επαρκώς από την αλληλεπίδραση της αλλαγής στις αντικειμενικές συνθήκες (που προκλήθηκε από τις συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης πάνω στην εμπορική κοινωνία της εποχής) με την αντίστοιχη αλλαγή στο «κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα» (δηλ. την αναπόφευκτη άνοδο της φιλελεύθερης ιδεολογίας στη θέση της «ηγεμονικής» ιδεολογίας) και όχι απλώς από την άνθιση της φιλελεύθερης ιδεολογίας, όπως υποθέτουν οι Mies και Bennholdt-Thomsen. Με τον ίδιο τρόπο η άνοδος της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς σήμερα θα μπορούσε να εξηγηθεί αποτελεσματικά από την αλληλεπίδραση της αλλαγής στις αντικειμενικές συνθήκες (που προκλήθηκε από την άνοδο των πολυεθνικών επιχειρήσεων και την ανάδυση της τεχνολογίας της πληροφορικής) με την αντίστοιχη αλλαγή στο «κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα»[87] (δηλ. την αναπόφευκτη άνοδο της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στη θέση της «ηγεμονικής» ιδεολογίας) και όχι απλώς από την άνθιση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, όπως υποθέτουν οι οικοφεμινίστριες.

87. Το «κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα» ορίζεται ως το σύστημα των πεποιθήσεων, των ιδεών και των αντίστοιχων αξιών, που είναι κυρίαρχες (ή τείνουν να γίνουν κυρίαρχες) σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, σε μια συγκεκριμένη στιγμή στην ιστορία της, δεδομένης της μεγάλης συμβατότητάς τους με τους υπάρχοντες πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς.

Αν δεχτούμε αυτόν το συλλογισμό, μπορούμε τότε να δούμε ξεκάθαρα τις οικοφεμινιστικές αντιφάσεις. Έτσι, οι Mies και Bennholdt-Thomsen υπογραμμίζουν, αναφερόμενες στο Wallerstein[88] ότι η «παγκοσμιοποίηση» δεν είναι ένα νέο φαινόμενο: «από την απαρχή της, η καπιταλιστική οικονομία ήταν πάντοτε ένα παγκόσμιο σύστημα που βασίζεται στην αποικιοκρατία και την περιθωριοποίηση και στην εκμετάλλευση των περιφερειακών χωρών και της γεωργίας». Επομένως, αυτό που οι συγγραφείς θεωρούν πως είναι νέο είναι μόνο η μορφή της παγκοσμιοποίησης, διακρίνοντας σχετικά ανάμεσα σε τρεις μορφές της: την κυρίως αποικιοκρατική φάση (από το 16ο αιώνα μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), τη φάση του λεγόμενου νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας, που ξεκίνησε γύρω στα 1972-73, και την παρούσα φάση, τα βασικά χαρακτηριστικά της οποίας είναι «η καθολίκευση του νεοφιλελεύθερου δόγματος ως της μόνης δυνατής οικονομικής θεωρίας και η εξάλειψη όλων των προστατευτικών φραγμών στο εμπόριο και τις επενδύσεις, όχι μόνο στο Νότο, αλλά και στην Ανατολή και στο Βορρά»[89] Στην πραγματικότητα, ωσάν ο στόχος των συγγραφέων να ήταν να διαλύσουν κάθε αμφιβολία για τη μη συστημική φύση της οικοφεμινιστικής προσέγγισης στην παγκοσμιοποίηση, τονίζουν:[90]

> Αν και η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας είναι τόσο παλιά όσο ο καπιταλισμός, η σύγχρονη χρήση αυτού του όρου αναφέρεται στην περίοδο που ξεκίνησε γύρω στο 1990. Η «παγκοσμιοποίηση» είναι τμήμα της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής, που στοχεύει στην κατάργηση των προστατευτικών κανονισμών, δασμών και ρυθμίσεων... αυτή η πολιτική έχει οδηγήσει στην ενοποίηση των περισσότερων εθνικών οικονομιών σε μια παγκόσμια αγορά. Τρία φαινόμενα έκαναν δυνατή αυτήν τη ραγδαία αλλαγή: πρώτον, η μακροπρόθεσμη πολιτική στρατηγική εκείνων που ήθελαν να αντικαταστήσουν τα κεϊνσιανά οικονομικά της περιόδου μετά το 1945 με το νεοφιλελευθερι-

88. M. Mies and V. Bennholdt-Thomsen, *The Subsistence Perspective,* ό.π., σελ. 28.
89. Ό.π., σελ. 35.
90. Ό.π., σελ. 27.

σμό, δεύτερον, η νέα επικοινωνιακή τεχνολογία, και τρίτον, η κατάρρευση του σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη.

Το προφανές συμπέρασμα που προκύπτει από τα παραπάνω αποσπάσματα είναι ότι για τους βαλερσταϊνικούς και τους οπαδούς τους στο οικοφεμινιστικό στρατόπεδο η άνοδος της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς θα μπορούσε να εξηγηθεί αποτελεσματικά με αναφορά σε εξωγενείς παράγοντες, όπως η κατάρρευση του σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη, και παρόμοιες εξωγενείς αλλαγές στην οικονομική πολιτική που εισήγαγαν οι «κακές» νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις και αναπαρήγαγαν οι διεφθαρμένες σοσιαλφιλελεύθερες κυβερνήσεις. Η οικοφεμινιστική διέξοδος από μια τέτοια οικονομία είναι ένα είδος ουτοπικού ρεφορμισμού που βασίζεται στην παραδοχή ότι η σημερινή παγκοσμιοποίηση είναι αντιστρέψιμη, ακόμη και μέσα στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Εδώ όμως θα έπρεπε να κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα σε δύο εκδοχές αυτού του ουτοπικού ρεφορμισμού.

Σύμφωνα με μια εκδοχή, που εκφράζεται από οικοφεμινίστριες όπως η Vandana Shiva, αυτό που χρειάζεται είναι μια δραστική μεταρρύθμιση των σημερινών θεσμών. Έτσι, όπως τόνισε η Shiva την επαύριον του Σιάτλ,[91]

η αποτυχία της συνάντησης των ηγετών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στο Σιάτλ ήταν ένα ιστορικό ορόσημο με πάνω από έναν τρόπους. Αυτό που είναι καθοριστικό είναι ότι έδειξε πως η παγκοσμιοποίηση δεν είναι ένα αναπόφευκτο φαινόμενο που πρέπει να γίνει αποδεκτό με κάθε κόστος, αλλά ένα πολιτικό σχέδιο στο οποίο μπορούμε να απαντήσουμε πολιτικά... Η αλλαγή των κανονισμών (που έχει θέσει ο ΠΟΕ) είναι η σημαντικότερη δημοκρατική και ανθρωπιστική πάλη της εποχής μας. Είναι ζήτημα επιβίωσης. Οι πολίτες πήγαν στο Σιάτλ με το σύνθημα «No new round, turnaround» (όχι νέος γύρος, νέα πολιτική). Κατάφεραν να εμποδίσουν τη διεξαγωγή ενός νέου γύρου. Η επόμενη πρόκληση είναι να αναποδογυρίσουμε τους κα-

91. V. Shiva, «This round to the citizens», *The Guardian,* 8/12/1999.

νόνες της παγκοσμιοποίησης και του ελεύθερου εμπορίου και να υποτάξουμε το εμπόριο σε υψηλότερες αξίες, όπως η προστασία της γης και οι πόροι ζωής των λαών.

Σύμφωνα όμως με μια άλλη εκδοχή, που προτείνεται από τις Mies και Bennholdt-Thomsen, τα προβλήματά μας δεν θα λυθούν με περισσότερες ρυθμίσεις και εξισωτικές πολιτικές μέσα στο πλαίσιο του υπάρχοντος κράτους πρόνοιας (ή ακόμη και στο πλαίσιο του κράτους πρόνοιας της κρατικιστικής περιόδου). Ωστόσο, αν και η θέση αυτή δίνει την εντύπωση ότι η συγκεκριμένη προσέγγιση απορρίπτει το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και της κρατικιστικής «δημοκρατίας», στην πραγματικότητα, δεν είναι αυτή η πρόθεση. Οι πρωταρχικοί θεσμοί αυτής της κοινωνίας, οι οποίοι εξασφαλίζουν την άνιση κατανομή της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας (το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της κρατικιστικής «δημοκρατίας») δεν θεωρούνται από αυτή την προσέγγιση ως οι κύριες αιτίες της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης και, συνεπώς, δεν αμφισβητούνται. Αντί αυτού, οι συγγραφείς υποθέτουν, εντελώς ουτοπικά, ότι αυτοί οι πρωταρχικοί θεσμοί θα μπορούσαν με κάποιο τρόπο να παρακαμφθούν, και να δημιουργηθεί ένα νέο σύστημα που θα συνδύαζε αυτούς τους θεσμούς με τα οικονομικά και την πολιτική της «αυτοσυντήρησης» (subsistence) Είναι συνεπώς προφανές ότι για τις οικοφεμινίστριες δεν υπάρχει καμία εγγενής αντίφαση μεταξύ της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς και των οικονομικών της αυτοσυντήρησης.

Στο πνεύμα αυτό, οι συγγραφείς προτείνουν[92] την αντιστροφή της παρούσας κατάστασης στην οποία η εμπορευματική παραγωγή έχει προτεραιότητα σε σχέση με την παραγωγή για την αυτοσυντήρηση,[93]

92. M. Mies and V. Bennholdt-Thomsen, *The Subsistence Perspective*, ό.π., σελ. 62-63.

93. Η παραγωγή για την αυτοσυντήρηση περιλαμβάνει όλες εκείνες τις δραστηριότητες που η Ariel Salleh, μια άλλη οικοφεμινίστρια, αποκαλεί αναπαραγωγικές δραστηριότητες της «μεταβιομηχανικής τάξης», δηλ. την απλήρωτη εργασία των γυναικών στο σπίτι, τη γεωργία για την αυτοσυντήρηση, τις παραοικονομικές δραστηριότητες των περιθωριοποιημένων στις πόλεις, το κυνήγι και την εργασία των ιθαγενών λαών. Βλέπε A. Salleh, *Ecofeminism as politics. Nature, Marx and the Postmodern,* London: Zed books, 1997.

και όπου η οικονομία της αγοράς (η χρηματική οικονομία) ουσιαστικά επιδοτείται από την παραγωγή για την αυτοσυντήρηση. Έτσι, τη στιγμή που ο Polanyi αφιέρωσε δεκάδες σελίδες για να δείξει τη θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στην αυτορυθμιζόμενη αγορά και στις τοπικές αγορές που υπήρχαν πριν,[94] οι συγγραφείς, συγχέοντας τους δύο τύπους αγορών, δηλώνουν πως η οικονομία της αγοράς και τα οικονομικά της αυτοσυντήρησης δεν είναι αντιφατικά μεταξύ τους, εφόσον «έχουν υπάρξει, και υπάρχουν ακόμη, αμέτρητα διαφορετικά είδη σχέσεων ανταλλαγής, τόσο εκτός της οικονομίας της αγοράς,[95] όσο και στο πλαίσιο της σύγχρονης οικονομίας της αγοράς». Προφανώς, οι συγγραφείς αγνοούν το γεγονός ότι πολλές από τις δραστηριότητες αυτοσυντήρησης σήμερα εξαφανίζονται σε όλον τον κόσμο, με τους αγρότες να μετατρέπονται σε αγροβιομηχανικους εργάτες ή να εγκαταλείπουν τελείως τα κτήματά τους, καθώς αδυνατούν να επιβιώσουν ως αυτοσυντηρούμενοι αγρότες στο εχθρικό περιβάλλον της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, και με τις γυναίκες να εισέρχονται μαζικά στην παραγωγική διαδικασία και συχνά να μισθώνουν τις υπηρεσίες άλλων γυναικών για να κάνουν τη δουλειά τους στο σπίτι (προκαλώντας, στη διαδικασία, μια αντίστοιχη αύξηση στο ΑΕΠ που δεν λαμβάνει υπόψη τη δουλειά των γυναικών στο σπίτι τους!)

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την οικοφεμινιστική ανάλυση είναι ότι αυτό που χρειαζόμαστε σήμερα είναι να αποκαταστήσουμε το δεσμό μεταξύ του τομέα της αυτοσυντήρησης και της οικονομίας της αγοράς, έτσι ώστε τα χρήσιμα και αναγκαία αγαθά να μπορούν να ανταλλάσσονται ως αξίες χρήσης - κάτι που προϋποθέτει, όπως τονίζουν, ότι «η ίδια η διαδικασία της αγοράς δεν πρέπει να είναι το αντικείμενο ενός κυνηγιού για τα κέρδη, ιδιαίτερα των μονοπωλιακών κερδών».[96] Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, νιώθουν την υποχρέωση να διαφοροποιηθούν από το συμπέρασμα του Polanyi (που τυχαίνει όμως να είναι το θεμελιώδες

94. Polanyi, *The Great Transformation,* ό.π., κεφ. 4-6.

95. K. Mies and V. Bennholdt-Thomsen, *The Subsistence Perspective,* ό.π., σελ. 111.

96. Ό.π., σελ. 115.

συμπερασμό του!) ότι η οικονομία της αγοράς συνεπάγεται το χωρισμό της κοινωνίας από την οικονομία. Έτσι με μια μονοκονδυλιά οι συγγραφείς απορρίπτουν αυτό το πρωταρχικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας και υποστηρίζουν ότι η κοινωνία και η οικονομία μπορούν να ανασυνδεθούν, αρκεί να αποκαταστήσουμε το δεσμό μεταξύ της οικονομίας της αγοράς και της αυτοσυντήρησης!

Μέσα σ' αυτή την προβληματική δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι οικοφεμινίστριες υιοθετούν το «κινημάτων οικο-χωριών» (eco-village movement) και άλλες «στρατηγικές τρόπου ζωής» (lifestyle strategies) οι οποίες, όπως έχω επιχειρήσει να δείξω αλλού,[97] δεν είναι ικανές, από μόνες τους, να ανοίξουν το δρόμο προς μια Περιεκτική Δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, τέτοιες δραστηριότητες όχι μόνο δεν μπορούν να οδηγήσουν σε μια επανενσωμάτωση της Κοινωνίας και της Φύσης αλλά αντιπροσωπεύουν επίσης ένα είδος ουτοπικού ρεφορμισμού. Η δυναμική ανάπτυξη-ή-θάνατος της οικονομίας της αγοράς, που αγνοείται πλήρως από τις οικοφεμινίστριες, δεν θα επέτρεπε ποτέ την ειρηνική συνύπαρξη της αυτοσυντήρησης και της αγοράς, όπως φαντάζονται. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός πως κάθε είδος μεταβατικής στρατηγικής, εκτός από μια στρατηγική που βασίζεται αποκλειστικά πάνω στην επανάσταση, θα πρέπει να παίρνει ως σημείο εκκίνησης το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Αλλά είναι ένα πράγμα να αγωνίζεται κανείς, μέσα στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, για τη μετάβαση σε ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο (μέσω, για παράδειγμα, του κτισίματος ενός μαζικού αντισυστημικού πολιτικού κινήματος, όπως αυτό που προτείνει το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας) και είναι εντελώς άλλο πράγμα να προσπαθεί κανείς να μεταρρυθμίσει το παρόν σύστημα μέσω των δραστηριοτήτων της αυτοσυντήρησης που υποστηρίζουν οι συγγραφείς, δηλ. μέσω δραστηριοτήτων που στο μεν Βορρά περιλαμβάνουν «δραστηριότητες του τρόπου ζωής» και εύκολα περιθωριοποιούμενες κομμούνες, στο δε Νότο δραστηριότητες οι οποίες είναι κυρίως τα υπολείμματα της προνεωτερικής κοινωνίας

97. Βλ. T. Fotopoulos, «The limitations of Life-style strategies: The Ecovillage "Movement" is NOT the way towards a new democratic society», *Democracy and Nature,* τόμ. 6, αρ. 2, Ιούλ. 2000, σελ. 287-308.

που εξαλείφονται σταδιακά υπό την πίεση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Η πρώτη στρατηγική έχει το πραγματικό δυναμικό να δημιουργήσει μια αντισυστημική συνειδητοποίηση σε σημαντική κοινωνική κλίμακα και τελικά να ενώσει την κοινωνία με την οικονομία και την πολιτεία, και να επανενσωματώσει τη μεταβιομηχανική εργασία μέσα σε μια Περιεκτική Δημοκρατία - ουσιαστικό στοιχείο της οποίας είναι η δημοκρατία στο νοικοκυριό.[98] Η δεύτερη στρατηγική δεν έχει ούτε το δυναμικό να αλλάξει την κοινωνία με τον τρόπο που προτείνουν οι οικοφεμινίστριες ούτε είναι ικανή να δημιουργήσει μια αντισυστημική συνειδητοποίηση, δεδομένου ότι δεν αμφισβητεί τους κύριους θεσμούς του σημερινού συστήματος.

Μια αναρχοσυνδικαλιστική προσέγγιση

Άλλη μια «ενδιάμεση» προσέγγιση στην παγκοσμιοποίηση είναι μια προσφάτως αναπτυχθείσα αναρχοσυνδικαλιστική προσέγγιση,[99] η οποία βγάζει ορισμένα συγκεχυμένα συμπεράσματα με βάση ένα περίεργο μείγμα συστημικών και μη συστημικών επιχειρημάτων, που αντλούνται κυρίως από εκλεπτυσμένες (μη «αντικειμενιστικές») μαρξιστικές οικονομικές αναλύσεις. Αυτή η προσέγγιση, όχι μόνο δεν κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην προηγούμενη και τη σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, αλλά και θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ως μια «νέα στρατηγική» του κεφαλαίου να εξουδετερώσει τα αποτελέσματα της κρίσης (με όρους της πτώσης των κερδών) που προκάλεσε η αναζωπύρωση της ευρωπαϊκής και αμερικανικής ταξικής πάλης στο τέλος της δεκαε-

98. Βλ. Τ. φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 380-383.

99. Η προσέγγιση αυτή αναπτύχθηκε σε ένα άρθρο από έναν ανώνυμο συγγραφέα και δημοσιεύθηκε στο βρετανικό οικοαναρχικό περιοδικό Do *or Die, Voices of Ecological Resistance,* (αρ. 8, 1999), με τον τίτλο «Globalisation: Origins-History-Analysis-Resistance». Αν και συνήθως κατατάσσεται σε δικτυακούς τόπους ως ένα «άρθρο ελευθεριακού κομμουνισμού» νομίζω ότι η προσέγγισή του είναι πλησιέστερη προς τον αναρχοσυνδικαλισμό.

τίας του 1960 και στη δεκαετία του 1970. Έτσι, η σημερινή πολυδιάστατη κρίση θεωρείται, στο πλαίσιο μιας ξεπερασμένης προβληματικής ταξικών διαιρέσεων (με τη μαρξιστική έννοια),[100] ως κυρίως μια μονοδιάστατη οικονομική κρίση. Η αναπόφευκτη κατάληξη μιας τέτοιας ανάλυσης είναι το συμπέρασμα, στο οποίο φτάνει επίσης και η ρεφορμιστική Αριστερά, ότι η παγκοσμιοποίηση είναι απολύτως αντιστρέψιμη ακόμη και μέσα στο σημερινό σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της κρατικιστικής «δημοκρατίας». Όπως το θέτει ο συγγραφέας:

> Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια αντικειμενική διαδικασία που δεν μπορεί να σταματηθεί, αλλά μια στρατηγική που θα μπορούσε κατ' αρχήν να ανακοπεί... Μετά το επόμενο χρηματιστηριακό κραχ είναι απολύτως πιθανό ότι οι οπορτουνιστές πολιτικοί θα αρχίσουν να παίρνουν θέση κατά της παγκοσμιοποίησης και των απορυθμισμένων αγορών, με αποτέλεσμα να ενσωματώσουν και να εξουδετερώσουν εκείνα τα ριζοσπαστικά κινήματα που τοποθετούνται επίσης ενάντια στην παγκοσμιοποίηση... Η μόνη επιλογή που μένει τώρα διαθέσιμη σε μας είναι η πλήρης κατάργηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Ωστόσο, αν και όπως δείχνει η τελευταία πρόταση του παραπάνω αποσπάσματος η προσέγγιση αυτή είναι ξεκάθαρα αντισυστημική, η βαθύτατα προβληματική ανάλυσή της για την παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε ρεφορμιστικά συμπεράσματα. Έτσι, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, μια ενδυνάμωση της «ταξικής πάλης» θα μπορούσε να επιδεινώσει τη σημερινή οικονομική κρίση (αν δεν προκαλούσε μια πλήρη χρηματιστηριακή κρίση) σε βαθμό που θα ανάγκαζε τις ελίτ να στραφούν κατά του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης, με προφανή σκοπό την επιστροφή σε κάποιο είδος κρατισμού. Η ομοιότητα αυτού του συμπεράσματος με τα συμπεράσματα που βγάζει η ρεφορμιστική Αριστερά εί-

100. Για τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της σημερινής κρίσης, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 4. και T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity». Για μια νέα θεωρία ταξικών διαιρέσεων, βλ. T. Fotopoulos, «Class Divisions Today», ό.π.

ναι εντυπωσιακή. Η μόνη διαφορά είναι ότι οι ρεφορμιστές της Αριστεράς είναι τουλάχιστον αρκετά συνεπείς ώστε να μη μιλάνε πια για την «πλήρη κατάργηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων»!

Επιπρόσθετα, είναι προφανές ότι οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης δεν αντιλαμβάνονται ότι οι δεδηλωμένα αντισυστημικές προθέσεις τους δεν είναι συνεπείς με τον καθοριστικό στόχο της δημιουργίας μιας μαζικής αντισυστημικής συνειδητοποίησης. Όπως είναι γνωστό, η συντριπτική πλειοψηφία όσων συμμετέχουν στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης αποφάσισαν να συμμετάσχουν σ' αυτό, κατά πρώτο λόγο, επειδή αντιλήφθηκαν τις καταστροφικές συνέπειες της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Το ερώτημα όμως που ανακύπτει είναι πόσοι από αυτούς θα ανέπτυσσαν μια αντισυστημική συνειδητοποίηση εάν πίστευαν (όπως υποστηρίζει αυτή η προσέγγιση) ότι, ακόμη και μέσα στο υπάρχον σύστημα, η παγκοσμιοποίηση και ο νεοφιλελευθερισμός μπορούν να σταματηθούν; Δε θα ήταν πολύ πιο εύκολο (και ασφαλές), για τους περισσότερους από αυτούς, πέρα από ένα σκληρό πυρήνα αντισυστημικών ακτιβιστών, να προσχωρήσουν στη ρεφορμιστική Αριστερά;

Η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας

Ένας χρήσιμος τρόπος για να δει κανείς τη συστημική φύση της σημερινής διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς, σύμφωνα με την προβληματική της Περιεκτικής Δημοκρατίας, είναι να ανατρέξει στο 19ο αιώνα, όταν έγινε η πρώτη απόπειρα για μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Όπως επιχείρησα να δείξω αλλού,[101] η εγκαθίδρυση της σύγχρονης κοινωνίας εμπεριείχε τη θέσμιση του χωρισμού της κοινωνίας από την οικονομία (σύστημα της οικονομίας της αγοράς) και την παράλληλη θέσμιση του χωρισμού της κοινωνίας από την πολιτεία (αντιπροσωπευτική «δημοκρατία»). Από τη στιγμή που εγκαθιδρύθηκε το σύστημα της οικονομίας της αγοράς, ξεκίνησε μια μεγάλη κοινωνική πάλη

101. Βλ. T. Fotopoulos, «The Myth of Postmodernity», ό.π.

η οποία μαινόταν για πάνω από εκατόν πενήντα χρόνια, από τη Βιομηχανική Επανάσταση μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, ανάμεσα σε εκείνους που είχαν υπό τον έλεγχο τους την οικονομία της αγοράς, δηλ. την καπιταλιστική ελίτ που έλεγχε την παραγωγή και τη διανομή, και την υπόλοιπη κοινωνία. Εκείνοι που είχαν υπό τον έλεγχο τους την οικονομία της αγοράς (με την υποστήριξη άλλων κοινωνικών ομάδων που επωφελούνταν από το θεσμικό πλαίσιο) στόχευαν στη μέγιστη δυνατή αγοραιοποίηση της εργασίας και της γης, δηλαδή, στην ελαχιστοποίηση όλων των κοινωνικών ελέγχων που είχαν σκοπό τους να προστατέψουν την εργασία και τη γη, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ελεύθερη ροή τους με ένα ελάχιστο κόστος. Από την άλλη μεριά, όσοι ήταν στο άλλο άκρο, και ιδιαίτερα η εργατική τάξη η οποία αυξανόταν με γοργούς ρυθμούς στη διάρκεια αυτής της περιόδου, στόχευαν στη μεγιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στην εργασία, δηλαδή, στη μεγιστοποίηση της αυτοπροστασίας της κοινωνίας ενάντια στους κινδύνους της οικονομίας της αγοράς, ιδίως την ανεργία και τη φτώχεια.

Ωστόσο αν και οι «υποκειμενικοί» παράγοντες, με την έννοια της παραπάνω κοινωνικής πάλης, έπαιζαν πάντοτε αποφασιστικό ρόλο στον καθορισμό της φύσης και των κύριων χαρακτηριστικών της νεωτερικότητας σε κάθε ιστορική περίοδο, νομίζω ότι θα ήταν λάθος να υποτιμήσει κανείς την καθοριστική επίδραση των «αντικειμενικών» παραγόντων, όπως κάνει ο Καστοριάδης, ένας διακεκριμένος στοχαστής στη δημοκρατική παράδοση, όταν υπερτονίζει το φαντασιακό στοιχείο στην Ιστορία σε βάρος των αντίστοιχων «συστημικών» στοιχείων. Οι «αντικειμενικοί» παράγοντες δρούσαν σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, βέβαια όχι με την αυστηρή έννοια που υιοθετεί η μαρξιστική «επιστήμη» της οικονομίας («νόμοι/τάσεις» της πτώσης του ποσοστού κέρδους, «φάσεις συσσώρευσης» και λοιπά), αλλά με τη γενική έννοια της δυναμικής «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς, η οποία οδήγησε στη διεθνοποίησή της. Τέτοιοι αντικειμενικοί παράγοντες θα μπορούσαν να εξηγήσουν τα κίνητρα και τις κινήσεις των οικονομικών ελίτ, αν και η τελική οικονομική και κοινωνική έκβαση της επακόλουθης κοινωνικής πάλης ήταν πάντοτε τόσο απροσδιόριστη όσο και απρόβλεπτη.

Έτσι, η έκβαση αυτής της κοινωνικής πάλης οδήγησε πρώτα στη φιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας[102] στο 19ο αιώνα, η οποία διήρκησε μόλις μισό αιώνα ανάμεσα στις δεκαετίες 1830 και 1880, και την οποία, μετά από ένα σχετικά σύντομο διάλειμμα με τη μορφή της κρατικιστικής νεωτερικότητας στον 20ό αιώνα, διαδέχθηκε η σημερινή νεοφιλελεύθερη μορφή της στα μέσα της δεκαετίας του 1970 (βλ. κεφ. 4). Κατά τη διάρκεια της φιλελεύθερης μορφής της νεωτερικότητας, η δυναμική «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς οδήγησε σε μιαν αυξανόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, η οποία συνοδεύθηκε από την πρώτη συστηματική απόπειρα των οικονομικών ελίτ να εγκαθιδρύσουν μια αμιγή φιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, με την έννοια του ελεύθερου εμπορίου, μιας «ελαστικής» αγοράς εργασίας και ενός συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών (Κανόνας Χρυσού). Ωστόσο αυτή η πρώτη απόπειρα απέτυχε και η φιλελεύθερη νεωτερικότητα κατέρρευσε, καθώς δεν πληρούσε την αναγκαία συνθήκη για μιαν αυτορυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς, δηλαδή τις ανοικτές και ελαστικές αγορές για τα εμπορεύματα και το κεφάλαιο. Προφανώς τέτοιες αγορές δεν ήταν εφικτές σε μια περίοδο όπου μεγάλες αποικιοκρατικές δυνάμεις, όπως η Αγγλία και η Γαλλία, ασκούσαν ακόμη σχεδόν μονοπωλιακό έλεγχο πάνω σε σημαντικά τμήματα του πλανήτη σε βάρος των ανερχόμενων μη αποικιοκρατικών δυνάμεων (όπως οι ΗΠΑ) ή μικρότερων αποικιοκρατικών δυνάμεων (όπως η Γερμανία).[103] Επομένως η αποτυχία αυτής της πρώτης απόπειρας για διεθνοποίηση ήταν αναπόφευκτη, δοθέντος του ότι οι οικονομικές ελίτ εκείνη την εποχή ήταν καθαρά εθνικές, σε αντίθεση με τη σημερινή κατάσταση στην οποία έχει αναδυθεί μια υπερεθνική οικονομική ελίτ - πράγμα που αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη μιας αληθινά διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς.

Μετά από μια μεταβατική περίοδο προστατευτισμού, τη φιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας διαδέχθηκε, με την αποφασιστική βοήθεια

102. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 48-53.
103. Βλ. Ό.π., σελ. 53-59.

του σοσιαλιστικού κινήματος, μια νέα μορφή νεωτερικότητας, ο κρατισμός, ο οποίος πήρε τη μορφή της σοσιαλδημοκρατίας στη Δύση και του σοβιετικού κρατισμού στην Ανατολή. Η κρατικιστική μορφή της νεωτερικότητας χαρακτηριζόταν από μια συστηματική απόπειρα εξάλειψης της «αγοραίας» κατανομής των οικονομικών πόρων (δηλαδή της κατανομής με βάση την αγορά) στην Ανατολή, και από μια παράλληλη απόπειρα να εισαχθούν σημαντικοί έλεγχοι πάνω στις αγορές για την προστασία της εργασίας στη Δύση. Όμως, για λόγους τους οποίους ανέπτυξα αλλού,[104] και οι δύο μορφές κρατικιστικής νεωτερικότητας κατέρρευσαν.

Έτσι, η ανατολική μορφή της κρατικιστικής νεωτερικότητας κατέρρευσε λόγω της αυξανόμενης ασυμβατότητας μεταξύ, από τη μια μεριά των απαιτήσεων μιας «αποτελεσματικής» οικονομίας ανάπτυξης και, από την άλλη, των θεσμικών ρυθμίσεων (ειδικότερα του κεντρικού σχεδιασμού και της κομματικής δημοκρατίας) που είχαν εισαχθεί σε αυτές τις κοινωνίες, με βάση τη μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία.[105]

Αντίστοιχα, η δυτική μορφή της κρατικιστικής νεωτερικότητας κατέρρευσε λόγω της θεμελιώδους ασυμβατότητας μεταξύ των απαιτήσεων ενός αναπτυσσόμενου κρατισμού και της παράλληλα επιταχυνόμενης διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς.[106] Με άλλα λόγια, η κατάρρευση της κρατικιστικής μορφής της νεωτερικότητας στη Δύση προκλήθηκε από σημαντικές αλλαγές στις αντικειμενικές συνθήκες και στα αποτελέσματα που είχαν οι αλλαγές αυτές στις παραμέτρους της κοινωνικής πάλης. Τέτοιες αλλαγές, όπως ανέφερα παραπάνω, ήταν ο αυξανόμενος βαθμός ανοίγματος των αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου, οι τεχνολογικές αλλαγές, καθώς και οι αντίστοιχες μεταβολές των επιχειρηματικών αναγκών που οδήγησαν, από τη μια μεριά, στην άνοδο του νεοφιλελεύθερου κινήματος και, από την άλλη (μέσω της αποβιομηχάνι-

104. Βλ. Ό.π., σελ. 72-81.

105. Ό.π., σελ. 147-167 και 192-200. Βλέπε ακόμη T. Fotopoulos, «The catastrophe of Marketization», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 2, Ιούλ. 1999, σελ. 275-310.

106. Βλ. Τ. φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 72-81 και 168-192.

σης) στον παράλληλο αποδεκατισμό της εργατικής τάξης και τη συνακόλουθη σημαντική υποχώρηση του εργατικού κινήματος.

Έτσι, σύμφωνα με την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας, η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς είναι μια διαδικασία που τέθηκε σε κίνηση μαζί με την ανάδυση της ίδιας της οικονομίας της αγοράς. Επομένως, αν και είναι αλήθεια ότι σε όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς προωθείτο ενεργά από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, ενόψει -ιδιαίτερα- της επέκτασης του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων στον Τρίτο Κόσμο, ωστόσο, αυτή η διεθνοποίηση ήταν, όπως είδαμε παραπάνω, κυρίως το αποτέλεσμα «αντικειμενικών» παραγόντων που σχετίζονταν με τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς. Οι «υποκειμενικοί» παράγοντες, με τη μορφή της κοινωνικής πάλης, έπαιξαν έναν παθητικό ρόλο σε σχέση με αυτή την εντεινόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, ιδιαίτερα μετά την προαναφερθείσα σημαντική υποχώρηση του εργατικού κινήματος. Με αυτή την έννοια, οι αλλαγές στις πολιτικές των μεγάλων διεθνών θεσμών (ΔΝΤ, ΠΟΕ, ΠΤ κ.λπ.) και οι αντίστοιχες αλλαγές στις εθνικές πολιτικές, που στόχευαν στο άνοιγμα και την απελευθέρωση των αγορών, ήταν «ενδογενείς», δηλαδή αντανακλούσαν και θεσμοποιούσαν υπάρχουσες τάσεις της οικονομίας της αγοράς, και όχι εξωγενείς, όπως υποστηρίζουν όσοι ανήκουν στη ρεφορμιστική Αριστερά.

Είναι συνεπώς ξεκάθαρο ότι παρόλο που είναι αλήθεια ότι, όπως επιχείρησα να δείξω στο *Περιεκτική Δημοκρατία*,[107] η δημιουργία ενός αυτορυθμιζόμενου συστήματος αγοράς στο 19ο αιώνα ήταν αδύνατη χωρίς την κρίσιμη κρατική υποστήριξη για τη δημιουργία των εθνικών αγορών, ωστόσο, από τη στιγμή που στήθηκε αυτό το σύστημα, δημιούργησε τη δικιά του μη αντιστρέψιμη δυναμική η οποία οδήγησε στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Με αυτή την έννοια, αν και η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας έχει επηρεαστεί από το έργο του Polanyi, εντούτοις, διαφέρει σημαντικά από αυτό (ιδιαίτερα όσον αφορά

107. Ό.π., κεφ. 1.

τα σοσιαλδημοκρατικά συμπεράσματά του ότι η σοσιαλδημοκρατία είναι ικανή να σταματήσει την αγοραιοποίηση της οικονομίας), καθώς και από παρόμοιες σοσιαλδημοκρατικές προσεγγίσεις σήμερα, όπως για παράδειγμα αυτή που ανέπτυξε ο John Gray,[108] ο οποίος, χρησιμοποιώντας επίσης το έργο του Polanyi, βλέπει το άνοιγμα των αγορών ως το αποτέλεσμα απλώς της σημερινής κυριαρχίας της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και των αντίστοιχων αλλαγών στις οικονομικές πολιτικές.

Επομένως στην προβληματική της Περιεκτικής Δημοκρατίας, η ανάδυση της νεοφιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς είναι βασικά η συνέπεια αυτής της δυναμικής διαδικασίας και όχι το αποτέλεσμα συνωμοσιών ή των πολιτικών των μοχθηρών νεοφιλελεύθερων κομμάτων και/ή των διεφθαρμένων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, όπως ισχυρίζονται οι ρεφορμιστές στην Αριστερά. Αντιπροσωπεύει, στην πραγματικότητα, την ολοκλήρωση της διαδικασίας αγοραιοποίησης, που απλώς διακόπηκε από την άνοδο του κρατισμού στη δεκαετία του 1930 - ο οποίος ωστόσο κατέρρευσε στη δεκαετία του 1970, όταν έγινε φανερό ότι το είδος κρατικής παρέμβασης στην αγορά, που σφράγισε την κρατικιστική περίοδο της αγοραιοποίησης, δεν ήταν πια συμβατό με τη νέα διεθνοποίηση που αναδύθηκε την ίδια εποχή. Αυτό το θεμελιακό γεγονός είχε ως συνέπεια, στο πολιτικό επίπεδο, το τέλος της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης η οποία σφράγισε την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο - δηλ. της συναίνεσης που περιλάμβανε τόσο τα συντηρητικά όσο και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα που ήταν δεσμευμένα στην ενεργό κρατική παρέμβαση με ενδιάμεσο στόχο τον καθορισμό του συνολικού επιπέδου της οικονομικής δραστηριότητας και απώτερο στόχο την ικανοποίηση μιας σειράς σοσιαλδημοκρατικών αιτημάτων: πλήρης απασχόληση, κράτος πρόνοιας, καλύτερη κατανομή του εισοδήματος κ.λπ. Την κρατικιστική φάση διαδέχθηκε η σημερινή νεοφιλελεύθερη φάση και η ανάδυση της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης, δηλ. η συναίνεση που περιλαμβάνει τόσο κεντροαριστερές όσο και κεντροδεξιές κυβερνήσεις οι οποίες είναι δεσμευμένες στην εφαρμογή του τύπου πολιτικών που είδαμε στην εισαγωγή.

108. J. Gray, *False Dawn,* ό.π.

Ο κύριος στόχος της υπερεθνικής οικονομικής ελίτ, η οποία αναδύθηκε στη μεταπολεμική περίοδο και σήμερα ελέγχει τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, είναι, και πάντοτε ήταν, η μεγιστοποίηση του ρόλου της αγοράς και η ελαχιστοποίηση όλων των αποτελεσματικών ελέγχων πάνω σε αυτήν που θα επιδίωκαν την προστασία της εργασίας ή του περιβάλλοντος, έτσι ώστε να μπορεί να εξασφαλιστεί η μέγιστη «αποτελεσματικότητα» (ορισμένη με στενά τεχνικο-οικονομικούς όρους) και κερδοφορία. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει κατάργηση όλων των ειδών των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές εφόσον κάποιοι από αυτούς, όπως οι ρυθμιστικοί έλεγχοι, είναι αναγκαίοι για την αποτελεσματική λειτουργία των αγορών, ενώ άλλοι (στους οποίους περιλαμβάνεται ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας που προσφέρεται από τα διάφορα ασφαλιστικά δίκτυα για τους απόρους) είναι αναγκαίοι για να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, χωρίς τον κίνδυνο ν' αναβιώσει η κοινωνική πάλη.

Επιπρόσθετα, η υπερεθνική οικονομική ελίτ, συνειδητοποιώντας τη σπουδαιότητα της οικολογικής κρίσης αλλά και μη θέλοντας να αντιπαρατεθεί σε εκείνα τα τμήματά της τα οποία ωφελούνται από οικοκαταστροφικές δραστηριότητες (π.χ. η πετρελαιοβιομηχανία), προσπαθεί να βρει ένα συμβιβασμό με όρους μιας στρατηγικής για μια «αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη», όπως αυτή που προωθείται από Πράσινους πολιτικούς και οργανώσεις (Greenpeace, Friends of the Earth κ.λπ.), οι οποίες χρηματοδοτούνται άμεσα ή έμμεσα από πολυεθνικές επιχειρήσεις.[109] Και αυτό παρά το προφανές γεγονός ότι μια «αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη» μέσα στο υπάρχον σύστημα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς είναι μια εντελώς αντιφατική έννοια.[110] Η περίπτωση της αποχώρησης της κυβέρνησης Bush από τη συνθήκη του Κιότο (η οποία προκλήθηκε από τις πετρελαιοβιομηχανίες που χρηματοδότησαν την εκλογή

109. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class*, ό.π., σελ. 207.

110. Βλ., για παράδειγμα, S. Latouche, «The paradox of ecological economics and sustainable development», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 3, Νοέμ. 1999, σελ. 501-510.

του στη θέση του προέδρου[111]) είναι ένα προφανές παράδειγμα. Φαίνεται ότι, παρά τους μετριοπαθείς και, στην πραγματικότητα, πλήρως ανεπαρκείς στόχους της, η συνθήκη του Κιότο εκφράζει μια ισορροπία που γέρνει προς ορισμένα μέλη της υπερεθνικής ελίτ (τα οποία εκφράζουν τα συμφέροντα των ασφαλιστικών, τουριστικών και γεωργικών βιομηχανιών οι οποίες, για προφανείς λόγους, ανησυχούν ιδιαίτερα για τις συνέπειες του φαινομένου του θερμοκηπίου) σε βάρος των μελών της πετρελαιοβιομηχανίας και συναφών κλάδων. Ήταν αυτή η ανισορροπία που παρακίνησε την κυβέρνηση Bush να επιχειρήσει ν' αποκαταστήσει την ισορροπία, παρά τις φανερά επιβλαβείς συνέπειες στο παγκόσμιο περιβάλλον.

Επομένως, η σημερινή νεοφιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα μια νέα σύνθεση της παλιάς φιλελεύθερης μορφής της νεωτερικότητας, από τη μια μεριά, και της κρατικιστικής μορφής της, από την άλλη - μια σύνθεση στην οποία η ουσιαστικά φιλελεύθερη αυτορυθμιζόμενη αγορά εντάσσεται σε ένα σύστημα κρατικών ελέγχων για την εξασφάλιση ενός ελαχίστου επιπέδου προστασίας της ανθρώπινης ζωής και του περιβάλλοντος.

Ο ρόλος του κράτους σε σχέση με την αγορά σήμερα είναι πολύ διαφορετικός τόσο από το ρόλο που είχε στη φιλελεύθερη φάση, όπου αυτοπεριοριζόταν στο ρόλο του νυχτοφύλακα, όσο και από το ρόλο που είχε στην κρατικιστική φάση, όπου έπαιζε το ρόλο του φύλακα-αγγέλου της κοινωνίας που την προφύλασσε από τις αγορές. Στη νέα σύνθεση το κράτος εξασφαλίζει τη σταθερότητα του περιβάλλοντος της αγοράς, καθώς και την ενδυνάμωση της πλευράς της προσφοράς στην οικονομία (ώστε να βελτιωθούν η ανταγωνιστικότητα και η «αποτελεσματικότητα» - δηλ. τα κέρδη) και την επιβίωση και τον έλεγχο του περιθωριοποιημένου τμήματος του πληθυσμού. Όλα αυτά συνεπάγονται μια φανερή απώλεια της οικονομικής κυριαρχίας, η οποία αντανακλάται επίσης στη δημιουργία τεράστιων οικονομικών μπλοκ, στο πλαίσιο των οποίων ο οικονο-

111. Βλ., για παράδειγμα. E. Vulliamy, «The President who bought power and sold the world», *The Observer,* 1/4/01.

μικός ρόλος του μεμονωμένου έθνους-κράτους υποβαθμίζεται προοδευτικά προς όφελος υπερεθνικών θεσμών.

Τα παραπάνω ισχύουν ιδιαίτερα για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου η σχετική διαδικασία έχει ήδη αρχίσει. Έτσι, η πλήρης απελευθέρωση των αγορών εμπορευμάτων στα πλαίσια του μπλοκ της ΕΕ, σε συνδυασμό με την απελευθέρωση των αγορών εργασίας και κεφαλαίου, δημιουργεί ένα τεράστιο οικονομικό χώρο όπου ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, παρόμοιο με το σύστημα του Κανόνα Χρυσού της προηγούμενης διεθνοποίησης, ήδη άρχισε να λειτουργεί. Αν στη θέση του ευρώ βάλουμε το χρυσό, η Ευρώπη ήδη λειτουργεί με ένα εκσυγχρονισμένο σύστημα Κανόνα Χρυσού το οποίο σήμερα έχει περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας απ' ό,τι στο παρελθόν, με δεδομένο ότι έχει εξαλειφθεί ο βασικός παράγοντας που οδήγησε στην κατάρρευση του Κανόνα Χρυσού, δηλαδή, οι διάφοροι περιορισμοί στις αγορές αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου που αντιπροσώπευαν όχι μόνο τα συμφέροντα των εθνικών οικονομικών ελίτ αλλά επίσης τους μηχανισμούς αυτοπροστασίας της κοινωνίας ενάντια στην αγοραιοποίησή της. Με άλλα λόγια, η εξάλειψη πολλών από αυτούς τους περιορισμούς, που έγινε δυνατή χάρη στη νεοφιλελεύθερη συναίνεση, δημιούργησε μια ιστορική ευκαιρία για να ολοκληρωθεί η διαδικασία αγοραιοποίησης και να έχει η σημερινή νεοφιλελεύθερη μορφή διεθνοποίησης περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας από την προηγούμενη φιλελεύθερη απόπειρα.

Τέλος, η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην Ανατολή[112] και η αντίστοιχη κατάπτωση της σοσιαλδημοκρατίας στη Δύση[113] έχουν δημιουργήσει τις πολιτικές προϋποθέσεις για την ολοκλήρωση της διαδικασίας αγοραιοποίησης. Έτσι, το γεγονός ότι οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές υποστηρίζονται σήμερα, με ασήμαντες αποκλίσεις, τόσο από κεντροδεξιά όσο και από κεντροαριστερά κόμματα στην κυβέρνηση ή στην αντιπολίτευση, και ότι τα βασικά στοιχεία του νεοφιλελευθερισμού

112. T. Fotopoulos, «The catastrophe of Marketisation», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 2, Ιούλ. 1999, σελ. 275-310.

113. T. Fotopoulos, «Welfare state or economic democracy?», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 3, Νοέμ. 1999, σελ. 433-468.

έχουν ενσωματωθεί στις στρατηγικές των διεθνών θεσμών, μέσω των οποίων η υπερεθνική ελίτ ελέγχει την παγκόσμια οικονομία (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΠΟΕ, ΕΕ, NAFTA κ.λπ.), κάνει ξεκάθαρο το γεγονός ότι η νέα συναίνεση αντανακλά επακριβώς τις ριζικές δομικές αλλαγές που προκάλεσε η ανάδυση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς.

Επομένως, το κρίσιμο ζήτημα σήμερα δεν είναι εάν η παρούσα νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία είναι περισσότερο ανοικτή και ενοποιημένη από τη φιλελεύθερη, αλλά εάν έχει μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας για τη δημιουργία μιας αυτορυθμιζόμενης διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς σε σχέση με την πρώτη ανεπιτυχή απόπειρα στο τέλος του 19ου αιώνα και στην αρχή του 20ού. Κατά την άποψή μου, οι πιθανότητες για την επιτυχία της νέας απόπειρας δημιουργίας μιας αυτορυθμιζόμενης οικονομίας της αγοράς είναι πολύ περισσότερες σήμερα. Αυτό συμβαίνει για πολλούς λόγους, οι οποίοι έχουν να κάνουν με το βασικό γεγονός ότι οι τέσσερις σημαντικοί θεσμοί στους οποίους, σύμφωνα με τον Polanyi, στηρίζεται ένα κοινωνικό σύστημα το οποίο βασίζεται σε μια αυτορυθμιζόμενη αγορά, έχουν, για πρώτη φορά στην Ιστορία, εγκαθιδρυθεί. Αυτοί οι θεσμοί είναι οι εξής:

- η αυτορυθμιζόμενη αγορά («οικονομία της αγοράς») - ένας θεσμός που σήμερα έχει προωθηθεί περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε στην ιστορία, ως αποτέλεσμα του βαθμού ελευθερίας που έχουν οι αγορές κεφαλαίου και εμπορευμάτων σήμερα, της οπισθοχώρησης του κρατισμού σε κάθε σημείο της γης και της παγκόσμιας προώθησης ελαστικών αγορών εμπορευμάτων, εργασίας και κεφαλαίου·
- το φιλελεύθερο κράτος («αντιπροσωπευτική δημοκρατία») - ένας θεσμός ο οποίος είναι άρρηκτα δεμένος με την αυτορυθμιζόμενη αγορά και ο οποίος είναι σήμερα παγκόσμιος·
- το σύστημα ισορροπίας δυνάμεων, το οποίο σήμερα, μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, έχει πάρει τη μορφή μιας Νέας Παγκόσμιας Τάξης, η οποία είναι το αναγκαίο συμπλήρωμα της Νέας Οικονομικής Τάξης που αντιπροσωπεύει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς·

- το νέο διεθνές νομισματικό σύστημα, το οποίο εγκαθιδρύθηκε με την υιοθέτηση του ευρώ στο ξεκίνημα της νέας χιλιετίας, και παράλληλες κινήσεις στη Βόρεια και Νότια Αμερική για τη δημιουργία ενός παναμερικανικού δολαρίου. Θα μπορούσε κανείς να περιμένει λογικά ότι τέτοιες κινήσεις θα οδηγήσουν σε σταθερές ισοτιμίες μεταξύ των τριών ισχυρότερων νομισμάτων (αμερικανικό δολάριο, ευρώ, γιεν) και τελικά σ' ένα νέο παγκόσμιο νόμισμα και σ' ένα νέο πλανητικό διεθνές νομισματικό σύστημα το οποίο θα εξασφάλιζε ένα σταθερό οικονομικό περιβάλλον για το νέο ενοποιημένο οικονομικό χώρο, που δημιουργείται από την παγκοσμιοποίηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙΚΥΡΙΕΣΤΑ
ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ

Η φύση και το δυναμικό του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης

Αρχικά, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το ίδιο το γεγονός της ανάδυσης του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης είναι πολύ σημαντική εξέλιξη εφόσον υποδηλώνει πως μέρος της σημερινής νεολαίας επέστρεψε στην πολιτική, παρά τη γενική απάθεια που προκαλεί ο καταναλωτισμός, ο μεταμοντερνισμός, η μαζική έκρηξη της κατάχρησης ναρκωτικών και ο ανορθολογισμός διαφόρων μορφών που βρίσκεται σε άνθιση. Ωστόσο αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει στη συνηθισμένη επιπόλαιη εξιδανίκευση του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης ή σε αυταπάτες για το δυναμικό του. Σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρήσω να εξετάσω προκαταρκτικά μερικά κρίσιμα ζητήματα πάνω στη φύση και το δυναμικό αυτού του «κινήματος» που είναι χρήσιμα σε μια κριτική αποτίμησή του και θα συνεχίσω τη συζήτηση στο τέταρτο κεφάλαιο.

Όπως είναι γνωστό, το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης αποτελείται από ετερογενή στοιχεία με τεράστια ποικιλία στόχων, οι οποίοι ξεκινούν από τα ρεφορμιστικά αιτήματα που προβάλλονται από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ορθόδοξους Πράσινους, συνδικάτα και άλλους, και φτάνουν μέχρι τα επαναστατικά αιτήματα, που υποστηρίζονται κυρίως από αναρχικούς, οικοαναρχικούς και λοιπούς.

Η ετερογενής αυτή φύση του «κινήματος» έχει μια σειρά από πολύ σοβαρές συνέπειες.

Πρώτον, θα μπορούσε κανείς να έχει σημαντικές επιφυλάξεις για το κατά πόσον ο ίδιος ο όρος «κίνημα» είναι κατάλληλος να περιγράψει τις μορφές άμεσης δράσης που έχουν σημαδεύσει τις δραστηριότητες κατά της παγκοσμιοποίησης τα τελευταία χρόνια στο Λονδίνο, το Σιάτλ, την Πράγα, το Κεμπέκ, τη Γένοβα κ.λπ. Δεύτερον, θα μπορούσε κανείς να έχει παρόμοιες επιφυλάξεις γύρω από την υποτιθέμενα «αντισυστημική» φύση αυτού του κινήματος.

Ξεκινώντας από τις επιφυλάξεις γύρω από τον «κινηματικό» χαρακτήρα των ρευμάτων κατά της παγκοσμιοποίησης, η ετερογενής φύση των διαφόρων ομάδων που συμμετέχουν σε αυτές τις ενέργειες κάνει -τουλάχιστον- αμφίβολο το να θεωρηθεί πως όσοι συμμετέχουν σε αυτές τις δραστηριότητες συναποτελούν ένα είδος «κινήματος». Ένα κίνημα προϋποθέτει κοινή ανάλυση της παρούσας κατάστασης ή, το λιγότερο, κοινούς στόχους και κοινά μέσα για να πραγματοποιηθούν οι κοινοί στόχοι. Όμως, οι ακτιβιστές που συμμετέχουν σε αυτές τις δραστηριότητες διαφέρουν σημαντικά όχι μόνο σε ό,τι αφορά τα μέσα που χρησιμοποιούν, τα οποία κυμαίνονται από τη βίαιη άμεση δράση μέχρι την παθητική αντίσταση και τις ειρηνικές διαδηλώσεις, αλλά και σε ό,τι αφορά τους ίδιους τους στόχους τους, για να μην αναφερθούμε στην ανάλυση της παρούσας κατάστασης. Οι οργανωτές της αντι-FTAA συνάντησης στο Κεμπέκ (Απρίλιος 2001) συνόψισαν εύστοχα το χαρακτήρα του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης:

> Πιστεύουμε πως είναι δυνατό να αντιταχθούμε ριζοσπαστικά και δημιουργικά στον ιμπεριαλισμό και το καπιταλιστικό σύστημα, ενώ την ίδια στιγμή να διατηρήσουμε τον ανοικτό χαρακτήρα του κινήματος που είναι αναγκαίος για να αναπτυχθεί ένα ποικίλο και πλουραλιστικό κίνημα αντίστασης.[114]

Είναι συνεπώς προφανές ότι στο όνομα του πλουραλισμού και για χά-

114. «Mobilizing Against the FTAA», στο δικτυακό τόπο http://www.a20.org.

ρη της προσέλκυσης στις διαμαρτυρίες του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ανθρώπων, το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης έχει πάρει τη μορφή των λαϊκών μετώπων της παλαιάς Αριστεράς, τα οποία στην ιστορία έχουν αποδειχθεί ιδιαίτερα αναποτελεσματικά να προκαλέσουν οποιαδήποτε ριζική αλλαγή.

Όσον αφορά την ανάλυση που χρησιμοποιούν οι ακτιβιστές που συμμετέχουν στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης, μπορούμε γενικά να διακρίνουμε μεταξύ των παρακάτω τάσεων: μερικοί από τους ακτιβιστές (προς το παρόν μια μειονότητα) θεωρούν ότι είναι το ίδιο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα που έχει οδηγήσει στη σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και στη θέσμιση πολιτικών και οικονομικών δομών που εξασφαλίζουν τη συγκέντρωση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στα χέρια των διάφορων ελίτ. Άλλοι, απλώς κατακρίνουν την ιδεολογία του συστήματος και ιδιαίτερα την ιδεολογία του καταναλωτισμού και της οικονομικής ανάπτυξης - ωσάν η ιδεολογία να είναι κάτι ανεξάρτητο από τις δομές που έχουν θεσμιστεί από το κοινωνικοοικονομικό σύστημα που θα μπορούσε να είναι ο αποκλειστικός στόχος ενός ριζοσπαστικού κινήματος για την αλλαγή της. Τέλος, υπάρχουν εκείνοι, στην πραγματικότητα η συντριπτική πλειοψηφία, που ασκούν κριτική στα συμπτώματα της λειτουργίας του κοινωνικοοικονομικού συστήματος (συγκέντρωση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, δύναμη πολυεθνικών, συνέπειες πάνω στην εργασία και το περιβάλλον κ.λπ.) και όχι στο ίδιο το σύστημα, συχνά υιοθετώντας τα περισσότερα αιτήματα της ρεφορμιστικής Αριστεράς.

Τέλος, σε ό,τι αφορά τους στόχους των ακτιβιστών που συμμετέχουν στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης, αυτοί προφανώς αποτελούν λογική συνέπεια του είδους της ανάλυσης που χρησιμοποιούν για την ερμηνεία της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, μερικά ρεύματα διακηρύσσουν ότι στόχος τους είναι να ανατρέψουν το παρόν σύστημα συγκέντρωσης της εξουσίας, αν και κανένα δεν προτείνει κάποια συγκεκριμένη εναλλακτική μορφή κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης, και, αντίθετα, περιορίζονται στην παράθεση κάποιων αφηρημένων γενικοτήτων ή εναλλακτικών αξιών. Άλλοι στοχεύουν απλώς στο να πείσουν τον κόσμο για τα δεινά της παγκοσμιοποίησης και του καταναλωτισμού, με την ελπίδα ότι η

άσκηση αρκετής πίεσης από τα κάτω θα πείσει, ή θα υποχρεώσει, τις ελίτ (λόγω του κοινωνικού κόστους που συνεπάγεται η καταστολή της δυσαρέσκειας) να πάρουν κατάλληλα μέτρα ώστε να προστατεύσουν την εργασία και το περιβάλλον. Τέλος, υπάρχουν εκείνοι που πιστεύουν στην «επαναστατική «διάλυση» των σημερινών κοινωνιών μέσω της καταστροφικής ανασυγκρότησης κομματιών και τμημάτων των υπαρχόντων θεσμών, τεχνολογιών και αξιών».[115]

Η παραπάνω ανομοιότητα στόχων και αντιλήψεων φανερώνει επομένως ότι δεν θα μπορούσε κανείς να μιλήσει σοβαρά για ένα «κίνημα», ώστε να μπορέσει να περιγράψει τους ακτιβιστές που συμμετέχουν στις δραστηριότητες ενάντια στην παγκοσμιοποίηση.

Όσον αφορά τις επιφυλάξεις γύρω από την αντισυστημική φύση του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης, είναι ξεκάθαρο ότι η συντριπτική πλειοψηφία όσων συμμετέχουν σ' αυτό υιοθετεί ρεφορμιστικά αιτήματα - πράγμα που έγινε ιδιαίτερα φανερό από το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ το 2001 στο Πόρτο Αλέγκρε, το οποίο αγκαλιάστηκε από ολόκληρη τη «ρεφορμιστική» Αριστερά (όπως ορίστηκε παραπάνω): από το N. Chomsky,[116] Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και συνδικαλιστές, μέχρι διάφορους κοινοβουλευτικούς και τη *Le Monde Diplomatique*! Η ρεφορμιστική φύση του ΠΚΦ συνοψίστηκε εύστοχα από τον Eric Toussaint,[117] πρόεδρο της επιτροπής για τη διαγραφή του χρέους του Τρίτου Κόσμου

115. T. W. Luke, «Globalization, Popular Resistance and Postmodernity», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 2, Ιούλ. 2001.

116. Όπως τονίζει ο N. Chomsky: «Το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ προσφέρει δυνατότητες απαράμιλλης σπουδαιότητας, για να έρθουν σβ επαφή λαϊκές δυνάμεις από πολλές και ποικίλες περιφέρειες τόσο πλουσιότερων όσο και φτωχών χωρών, για να αναπτύξουν εποικοδομητικές εναλλακτικές προτάσεις που θα προστατεύσουν τη συντριπτική πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού από την επίθεση στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, και για να προχωρήσουν στη διάλυση των αθέμιτων συγκεντρώσεων εξουσίας και να επεκτείνουν το χώρο της δικαιοσύνης και της ελευθερίας» (Κείμενο που γράφτηκε ειδικά για την έναρξη του Φόρουμ στο Πόρτο Αλέγκρε, και το οποίο αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Folha de S. Paulo,* στις 10/9/2000).

117. E. Toussaint, *Another world is possible,* ΠΚΦ: Πόρτο Αλέγκρε, 23/2/01.

και συμμετέχοντα στο ΠΚΦ στο Πόρτο Αλέγκρε, που ανακεφαλαίωσε τα σημεία σύγκλισης όσων συμμετείχαν ως εξής:

- Αναγκαιότητα μιας δημοκρατικής και διεθνιστικής εναλλακτικής πρότασης στη νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση.
- Αναγκαιότητα της πραγμάτωσης της ισότητας ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες.
- Αναγκαιότητα της βάθυνσης της κρίσης νομιμότητας της Παγκόσμιας Τράπεζας, του ΔΝΤ, του ΠΟΕ, του Φόρουμ στο Νταβός, της Ομάδας των 7 και των μεγάλων πολυεθνικών.
- Υποστήριξη της διαγραφής του χρέους του Τρίτου Κόσμου και εγκατάλειψη των πολιτικών διαρθρωτικής προσαρμογής.
- Υποστήριξη της προσπάθειας να σταματήσει η απορύθμιση του εμπορίου, της αντίθεσης σε ορισμένες χρήσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών και της απόρριψης του τωρινού ορισμού των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σε σχέση με το εμπόριο («TRIPS»).
- Αντίθεση στις ιδιωτικοποιήσεις.
- Αντίθεση στις μιλιταριστικές πολιτικές (για παράδειγμα, στο Σχέδιο Κολομβία).
- Υποστήριξη του δικαιώματος των λαών για μια ενδογενή ανάπτυξη.
- Εξεύρεση εσόδων μέσω της φορολόγησης του κεφαλαίου με βάση ένα φόρο τύπου Tobin.
- Υποστήριξη των δικαιωμάτων των ιθαγενών λαών.
- Αναγκαιότητα της αγροτικής μεταρρύθμισης και μιας γενικευμένης μείωσης των εργάσιμων ωρών. Αναγκαιότητα μιας κοινής πάλης Βορρά/Νότου και Ανατολής/Δύσης.
- Προώθηση δημοκρατικών εμπειριών όπως ο συμμετοχικός προϋπολογισμός που εφαρμόστηκε στο Πόρτο Αλέγκρε.

Την ίδια στιγμή, λες και η πρόθεσή του ήταν να διαλύσει κάθε υποψία για τη ρεφορμιστική φύση του ΠΚΦ, περιέγραψε τα σημεία απόκλισης ανάμεσα στα διάφορα κινήματα και τους διανοούμενους που έλαβαν μέρος στο ΠΚΦ:

Ορισμένα σημαντικά ερωτήματα παραμένουν θέματα προς συζήτηση: είναι αναγκαίο να «καταργηθούν» η Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ και ο

ΠΟΕ ή μπορούν να μεταρρυθμιστούν; Πρέπει να αγωνιστούμε στις χώρες της περιφέρειας για την αναστολή της πληρωμής του χρέους, ή να στηριχτούμε απλώς σε διαπραγματεύσεις χωρίς να προσφύγουμε σε αυτό το μέτρο;

Το Κάλεσμα Κινητοποίησης στο Πόρτο Αλέγκρε,[118] που υπογράφηκε από περίπου 200 οργανώσεις, κάνει ακόμη πιο ξεκάθαρο το ρεφορμιστικό χαρακτήρα των ακτιβιστών κατά της παγκοσμιοποίησης που υποστήριξαν τη συγκέντρωση του ΠΚΦ. Αυτή η διακήρυξη, ξεκινώντας με ένα υποτιθέμενα ριζοσπαστικό κάλεσμα για «μια μεγάλη συμμαχία για τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας, διαφορετικής από την κυρίαρχη λογική όπου η ελεύθερη αγορά και το χρήμα θεωρούνται το μόνο μέτρο αξίας», προχωρά στον ορισμό της «νέας κοινωνίας» με έναν τρόπο που φανερώνει ότι οι βασικοί θεσμοί συγκέντρωσης της εξουσίας σήμερα, δηλ. το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», θεωρούνται δεδομένοι. Όπως το κείμενο κάνει εντελώς ξεκάθαρο, ο στόχος δεν είναι η ίδια η οικονομία της αγοράς, αλλά η «νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίησή» της, και όχι η ίδια η αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», αλλά η υπονόμευσή της από την παγκοσμιοποίηση, το μιλιταρισμό κ.λπ. Το γεγονός ότι πίσω από τέτοια συμπεράσματα βρίσκεται η ανάλυση της ρεφορμιστικής Αριστεράς είναι προφανές: η παγκοσμιοποίηση δεν θεωρείται το αποτέλεσμα ενδογενών αλλαγών στις οικονομικές πολιτικές, οι οποίες αντανακλούν τη δυναμική ανάπτυξη-ή-θάνατος του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, αλλά απλώς το αποτέλεσμα εξωγενών αλλαγών στις οικονομικές πολιτικές, οι οποίες είναι αντιστρέψιμες, αρκεί να υποβληθούν οι ελίτ σε αρκετή «πίεση από τα κάτω». Δεν είναι επομένως άξιο απορίας ότι αυτό το είδος ανάλυσης καταλήγει σε έναν κατάλογο καθαρά ρεφορμιστικών αιτημάτων, που αραδιάζονται λεπτομερώς στο «Κάλεσμα Κινητοποίησης»: φόρος Tobin, δίκαιο εμπόριο, μη παρέμβαση από το ΔΝΤ, την ΠΤ, τον ΠΟΕ και το ΝΑΤΟ στη διαμόρφωση των εθνικών πολιτικών, αγροτική μεταρρύθμιση κ.λπ. Δεν

118. *Porto Allegre Call for Mobilisation,* Βραζιλία: 19/2/01.

προκαλεί επομένως καμία έκπληξη ότι η συνάντηση του ΠΚΦ στο Πόρτο Αλέγκρε και η ταυτόχρονη συνάντηση των οικονομικών και πολιτικών ελίτ στο Νταβός θεωρήθηκαν από κάποιες ελευθεριακές οργανώσεις, όπως η Association Internationale des Travailleurs (AIT),[119] πως αντιπροσωπεύουν «δυο όψεις του ίδιου καπιταλισμού».

Ποιο όμως είναι το δυναμικό του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης για να προκαλέσει μια συστημική αλλαγή, όπως απαιτούν κάποιοι από τους συμμετέχοντες, ή τουλάχιστον μια ριζική κοινωνική αλλαγή για να μεταβληθεί δραστικά ο χαρακτήρας της σημερινής παγκοσμιοποίησης, όπως ζητάει η πλειοψηφία; Για να απαντήσουμε σ' αυτή την ερώτηση είναι προφανές ότι, με δεδομένη την ετερογενή φύση του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης, πρέπει να αναφερθούμε στις κύριες τάσεις που υπάρχουν μέσα σ' αυτό. Θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε μια ταξινόμηση αυτών των τάσεων.

• Η τάση της άμεσης δράσης/άμεσης δημοκρατίας, που συνήθως υιοθετείται από ελευθεριακές ομάδες (Peoples' Global Action, Reclaim the Streets, Ya Basta! και άλλοι) οι οποίες ήταν κυρίως υπεύθυνες για τα γεγονότα κατά της παγκοσμιοποίησης στο Λονδίνο, το Σιάτλ, την Πράγα, τη Γένοβα και αλλού. Αυτή είναι η μόνη τάση εντός του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης που υποστηρίζει ξεκάθαρα αντισυστημικούς στόχους, αν και κάποια ρεύματα μέσα σ' αυτήν υιοθετούν επίσης και ρεφορμιστικά αιτήματα, κάτι που τους φέρνει κοντά στην επόμενη τάση.

• Η τάση του ρεφορμισμού-ως-στρατηγικής, που υποστηρίζεται κυρίως από την κρατικιστική Αριστερά (μαρξιστές-λενινιστές, τροτσκιστές -όπως το βρετανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα και το ελληνικό παρακλάδι του-, μερικοί ακτιβιστές από τον Τρίτο Κόσμο και λοιποί) και υιοθετεί ρεφορμιστικά αιτήματα, όχι κατ' ανάγκη πιστεύοντας σε ένα σταδιακό μετασχηματισμό της κοινωνίας, αλλά ως μια στρατηγική για να προκαλέσει μια συστημική αλλαγή.

119. Βλέπε τη δήλωση της Association Internationale des Travailleurs (AIT), που υιοθετήθηκε επίσης από διάφορες αναρχοσυνδικαλιστικές ομάδες στη Βραζιλία και την Ισπανία, *Ελευθεροτυπία,* 4/2/01.

• Η μεταμοντέρνα τάση, που έχει υιοθετηθεί από ορισμένους ακτιβιστές, ιδιαίτερα από φεμινίστριες, Πράσινους και άλλους που ανήκουν σε ό,τι παλιότερα ονομαζόταν «νέα κοινωνικά κινήματα» και εκφράζουν σημαντικές μεταμοντέρνες επιρροές. Οι υποστηρικτές αυτής της τάσης υιοθετούν μια στάση η οποία απορρίπτει κάθε πρόταση για ένα «συνολικό» πολιτικό πρόταγμα και για συλλογικά «συμφέροντα» και «ανάγκες» - μια στάση που αναπόφευκτα καταλήγει σε μια ρεφορμιστική στρατηγική συμμαχιών και συνασπισμών μεταξύ και ανάμεσα σε ετερογενείς ομάδες.[120]

• Η σοσιαλδημοκρατική τάση, που σήμερα υποστηρίζεται κυρίως από συνδικαλιστές, ΜΚΟ και πρώην μαρξιστές που έχουν μεταπηδήσει στη σοσιαλδημοκρατία, μετά την αντίστοιχη μεταπήδηση των σοσιαλδημοκρατών στο σοσιαλφιλελευθερισμό. Οι υποστηρικτές αυτής της τάσης υιοθετούν την ανάλυση της ρεφορμιστικής Αριστεράς για την παγκοσμιοποίηση και, αναπόφευκτα, καταλήγουν σε ρεφορμιστικά αιτήματα. Η στρατηγική πίσω από αιτήματα αυτού του είδους είναι η παλιά σοσιαλδημοκρατική στρατηγική της πίεσης για ρεφορμιστικά αιτήματα, με την ελπίδα της προοδευτικής μεταρρύθμισης της κοινωνίας μέσω της δημιουργίας πολιτικών συμμαχιών γύρω από τέτοια αιτήματα.

Όπως είναι προφανές από την παραπάνω περιγραφή των κύριων τάσεων μέσα στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης, οι ρεφορμιστικές τάσεις είναι σαφώς κυρίαρχες και δίνουν σ' αυτό την παρούσα συνολική εικόνα ενός ρεφορμιστικού κινήματος. Αλλά ας δούμε πιο λεπτομερώς καθεμιά από αυτές τις τάσεις.

Η τάση της άμεσης δράσης/άμεσης δημοκρατίας

Η εικόνα που προκύπτει από μια εξέταση των αντισυστημικών ρευμάτων μέσα σ' αυτή την τάση είναι αρκετά συγκεχυμένη, με μερικά από αυτά τα ρεύματα να προωθούν προσφάτως με συνέπεια αντισυστημικά αι-

120. Βλ., για παράδειγμα, S. Tormey, «Post-Marxism, democracy and the Future of Radical Politics», *Democracy and Nature*, τόμ. 7, αρ. 1, Μάρ. 2001, σελ. 119-134.

τήματα (π.χ. η Reclaim the Streets) ενώ άλλα, αναμειγνύοντας αντισυστημικά με ρεφορμιστικά αιτήματα, δεν έχουν κανένα δισταγμό να υιοθετήσουν ακόμη και το ρεφορμιστικό πρόγραμμα του Πόρτο Αλέγκρε (π.χ. η Ya Basta!)[121] Αυτή η σύγχυση αντανακλάται στο μανιφέστο της peoples' Global Action (PGA), μιας «οργάνωσης-ομπρέλα» που σχηματίστηκε το 1998 με το στόχο να κτιστεί, από τα κάτω, ένας παγκόσμιος συνασπισμός από κινήματα βάσης, ενάντια σε εκείνο που αυτά αντιλαμβάνονταν ως μια παγκόσμια συμμαχία στην κορυφή. Αυτό το μανιφέστο[122] εμπεριέχει ένα παράξενο μίγμα από ρεφορμιστικά και αντι-συστημικά αιτήματα. Έτσι, αφού περιγράψει την παγκοσμιοποίηση ως ένα είδος συνωμοσίας του κεφαλαίου για να «επιβάλλει την εξουσία του και να εξουδετερώσει τις αντιδράσεις των λαών», προχωρά στην αποδοχή των αποσπασματικών τοπικών στρατηγικών που αναπτύσσονται σε ολόκληρο τον κόσμο αυτήν τη στιγμή.

> Οι αγώνες μας στοχεύουν στο να πάρουν πίσω τον έλεγχο των μέσων παραγωγής από τα χέρια τόσο του πολυεθνικού όσο και του εθνικού κεφαλαίου, έτσι ώστε να δημιουργήσουμε ελεύθερους, αυτοσυντηρούμενους και κοινοτικά-ελεγχόμενους πόρους ζωής, που στηρίζονται στην αλληλεγγύη και στις ανάγκες των λαών, και όχι στην εκμετάλλευση και την απληστία... Αυτά τα εργαλεία συντονισμού και

121. Η σύγχυση της Ya Basta! είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική. Ένας εξέχων ακτιβιστής αυτής της οργάνωσης τόνιζε σε μια πρόσφατη συνέντευξη σε εφημερίδα της κρατικιστικής εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς: «Υπάρχει μια θολή αντίληψη σύμφωνα με την οποία το κίνημα είναι ενάντια στον καπιταλισμό και τίποτε περισσότερο. Εμείς υποστηρίζουμε ότι μπορούμε από μέρα σε μέρα, από πόλη σε πόλη, από χώρα σε χώρα να δημιουργούμε ένα νέο κόσμο» *(Πριν,* 8 Απριλίου 2001). Προφανώς για την Ya Basta!, για να αλλάξουμε τον κόσμο, είναι αρκετό να παίρνουμε μέρος σε διαδηλώσεις ενάντια στις συναντήσεις κορυφής των ελίτ και να δημιουργούμε «εναλλακτικούς θεσμούς» στη γειτονιά μας, χωρίς να χρειαζόμαστε ενα ξεκάθαρο αντισυστημικό πολιτικό προγράμμά που να αποκλείει Ρεφορμιστικές στρατηγικές, όπως εκείνες του ΠΚΦ, με συγκεκριμένο όραμα για τη μορφή μιας μελλοντικής κοινωνίας, μακροπρόθεσμη στρατηγική και βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα!

122. Peoples' Global Action Manifesto, Γενεύη: Φεβ.-Μάρ. 1998.

ενδυνάμωσης προσφέρουν τους χώρους γιο να γίνουν πράξη μια ποικιλία τοπικών και μικρής κλίμακας στρατηγικών που έχουν αναπτυχθεί από λαούς σε ολόκληρο τον κόσμο στις τελευταίες δεκαετίες, με στόχο να αποσυνδεθούν οι κοινότητες, οι γειτονιές ή οι μικρές κολεκτίβες τους από την παγκόσμια αγορά. Οι άμεσοι δεσμοί μεταξύ των παραγωγών και των καταναλωτών τόσο σε αγροτικές όσο και σε αστικές περιοχές, τα τοπικά νομίσματα, τα άτοκα σχήματα δανειοδότησης και παρόμοια εργαλεία, είναι τα θεμέλια για τη δημιουργία τοπικών, αυτοσυντηρούμενων και αυτοδύναμων οικονομιών, που βασίζονται στη συνεργασία και την αλληλεγγύη, και όχι στον ανταγωνισμό και το κέρδος.

Ωστόσο, οι τοπικές στρατηγικές που υιοθετούνται από το μανιφέστο, όχι απλώς δεν επιτυγχάνουν να αποσυνδέσουν τις τοπικές κοινότητες από την παγκόσμια αγορά, αλλά συνήθως καταλήγουν να είναι εργαλεία ρεφορμισμού. Πράγμα βέβαια καθόλου περίεργο εφόσον οι στρατηγικές αυτές δεν αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα ενός συνεκτικού πολιτικού προγράμματος για συστημική αλλαγή. Συνεπώς, δεν είναι άξιο απορίας ότι κάποιες από αυτές τις στρατηγικές (π.χ. σχήματα LETS, πιστωτικές ενώσεις κ.λπ.) υποστηρίζονται ακόμη και από σοσιαλφιλελεύθερες κυβερνήσεις, όπως η κυβέρνηση του Blair στη Βρετανία, με τον προφανή στόχο να βοηθήσουν το κράτος στην προσπάθειά του να μειώσει τις παροχές κοινωνικών υπηρεσιών και να ανακουφίσει αντίστοιχα τον κρατικό προϋπολογισμό.

Η απόπειρα «συνένωσης όλων αυτών των ιδιαίτερων τοπικών αγώνων», κάτι που θεωρείται ακόμη ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα από τους ακτιβιστές της PGA σήμερα,[123] εκφράζει μια προφανή προσπάθεια να απαλλαχθεί το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης από τον; τωρινό «στρατοσφαιρικό» χαρακτήρα του (κάποιοι τον ονομάζουν «επαναστατικό τουρισμό»), που ήταν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα του είδους των δραστηριοτήτων στις οποίες έχουν αναμειχθεί, ως τώρα, οι ακτιβιστές που συμμετέχουν σ' αυτό. Όπως είναι γνωστό, η κύρια δραστηριότητα

123. Βλ., για παράδειγμα, το κείμενο της PGA: Introduction to the PGA Milano meeting & program, Μάρ. 2001.

αυτού του «κινήματος» μέχρι στιγμής αφορά διαδηλώσεις και άλλα «γεγονότα» άμεσης δράσης κατά τη διάρκεια συνεδρίων των κυριοτέρων διεθνών θεσμών (ΔΝΤ, ΠΤ, ΠΟΕ, Ομάδα των 7), στα οποία έπαιρναν μέρος χιλιάδες ταξιδεύοντες ακτιβιστές και τα οποία παρακολουθούσαν συνήθως απαθώς (αν όχι εχθρικά) η πλειοψηφία των «ντόπιων». Η άμεση επιδίωξη αυτών των δραστηριοτήτων ήταν να διαταράξουν, όσο το δυνατόν πιο πολύ, τις διαδικασίες αυτών των συναντήσεων και να προωθήσουν, μέσω της πρόκλησης της προσοχής των ΜΜΕ, το σκοπό της αντιπαγκοσμιοποίησης. Η τελική επιδίωξη εξαρτάται από τους στόχους της κάθε ιδιαίτερης τάσης, όπως είδαμε παραπάνω.

Ωστόσο, πέρα από το ότι οι ελίτ έχουν ήδη αρχίσει να αντιδρούν αποτελεσματικά σε τέτοιου είδους τακτικές, επιδιώκοντας να μειώσουν τον κίνδυνο διατάραξης καθώς και τη συμπαθητική κάλυψη από τα ΜΜΕ, είναι γεγονός ότι παρόμοιες δραστηριότητες δεν δημιούργησαν ποτέ (ούτε ήταν ικανές να κάνουν κάτι τέτοιο) οποιουσδήποτε σημαντικούς δεσμούς μεταξύ των συμμετεχόντων ακτιβιστών και των κοινοτήτων των τόπων υποδοχής, ούτε καν μεταξύ ακτιβιστών και των δικών τους τοπικών κοινοτήτων.

Οι ακτιβιστές της PGA έχουν, ασφαλώς, πλήρη επίγνωση αυτού του σημαντικού ελαττώματος στην τακτική τους, το οποίο τείνει να δημιουργήσει μια νέα διαίρεση ανάμεσα σε μια πρωτοπορία ακτιβιστών από τη μια μεριά και τις τοπικές κοινότητες από την άλλη, και τονίζουν την ανάγκη δημιουργίας ισχυρών δεσμών μεταξύ αυτού του είδους «στρατοσφαιρικού» ακτιβισμού και των τοπικών αγώνων, γνωρίζοντας πλήρως ότι αυτοί αποτελούν τις πραγματικές δυνάμεις στη βάση που θα μπορούσαν αληθινά να αλλάξουν τη ροή της ιστορίας. Επισημαίνουν ωστόσο τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, ιδιαίτερα στο Βορρά, όπου οι οργανώσεις οι οποίες δρουν τοπικά δεν σκέπτονται κατ' ανάγκη συνολικά, ενώ οι ηγεσίες τους συνήθως είναι ρεφορμιστικές. Όμως, ο τρόπος που προτείνουν για να βγουν από αυτό το αδιέξοδο, δηλ. η οργάνωση Παγκόσμιων Ημερών Δράσης (GDA) που θα έβαζαν στο στόχαστρο τις τοπικές επιπτώσεις της πολιτικής του ΠΟΕ, είναι καταδικασμένος να αποτύχει. Τέτοιες δραστηριότητες απλώς θα ενισχύσουν το είδος της ιδεολογικής «σούπας» που χαρακτηρίζει την παρούσα πολιτική πλατφόρμα του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης και θα δυναμώσουν ακόμη πε-

ρισσότερο τις ρεφορμιστικές τάσεις μέσα σ' αυτό, εφόσον οι περισσότεροι από αυτούς τους αγώνες, και όχι μόνο στο Βορρά, είναι ρεφορμιστικής φύσης.

Είναι προφανές ότι για να ενισχυθούν οι αντισυστημικές τάσεις μέσα στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης, και για να απαλλαγούν από το στρατοσφαιρικό τους χαρακτήρα (ο οποίος -πριν από τα γεγονότα της Γένοβας- είχε ήδη οδηγήσει σε μια συρρίκνωση του αριθμού των συμμετεχόντων ακτιβιστών[124]), πρέπει να δημιουργηθεί ένα αληθινά αντισυστημικό μαζικό πολιτικό κίνημα ενάντια στην οικονομία της αγοράς και την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» Ένα τέτοιο κίνημα θα έπρεπε να διαχωρίσει σαφώς τη θέση του από τις διάφορες ρεφορμιστικές τάσεις της Αριστεράς, οι οποίες δεν μπορούν παρά να προβάλουν ουτοπικά αιτήματα, τα οποία ούτε είναι δυνατόν να ικανοποιηθούν εντός του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου αλλά ούτε είναι ικανά να οδηγήσουν στη δημιουργία μιας αντισυστημικής συνειδητοποίησης.

Περνώντας τώρα στα ρεύματα άμεσης δράσης/άμεσης δημοκρατίας που προβάλλουν ρεφορμιστικά αιτήματα, οι υποστηρικτές αυτών των ρευμάτων επιχειρηματολογούν υπέρ του να εγείρονται ρεφορμιστικά αιτήματα (ιδιαίτερα εκείνα που ανήκουν στο είδος των «μη πραγματοποιήσιμων»), με στόχο να αυξήσουν το κοινωνικό κόστος για τις ελίτ, και στη διαδικασία, να ριζοσπαστικοποιήσουν τη συνειδητοποίηση των συμμετεχόντων στο «κίνημα» και των πολιτών γενικότερα. Για τον ίδιο λόγο, οι υποστηρικτές αυτής της τάσης, όπως και οι υποστηρικτές της κρατικιστικής Αριστεράς που θα εξετάσουμε παρακάτω, δεν έχουν κανέναν δισταγμό να κάνουν συμμαχίες με ρεφορμιστικές τάσεις μέσα στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, όπως το θέτει ο Michael Albert:[125]

124. Βλ., για παράδειγμα, M. Albert, «The movements against neoliberal globalisation from Seattle to Porto Allegre», ομιλία που δόθηκε ηλεκτρονικά λόγω της αδυναμίας του ομιλητού να παραστεί σε ένα αθηναϊκό συνέδριο στις 9 Μαρ. 2001, που οργανώθηκε από το Συνασπισμό, το κόμμα της ελληνικής ρεφορμιστικής Αριστεράς.

125. Στο ίδιο. Ο M. Albert είναι ο υπεύθυνος σύνταξης του περιοδικού Z και του δικτυακού τόπου Z-net - και τα δύο εκφράζουν κυρίως τις απόψεις του Noam Chomsky και των υποστηρικτών του.

> Για να κατακτήσουμε μεταρρυθμίσεις οιασδήποτε κλίμακας, ιδιαίτερα μη ρεφορμιστικές μεταρρυθμίσεις που μας αφήνουν σε μια καλή θέση για να αποκτήσουμε ακόμη περισσότερα οφέλη, πρέπει να ασκήσουμε υπερβολική πίεση στους ανθρώπους που είναι στην εξουσία και μπορούν να ικανοποιήσουν τα αιτήματά μας. Πρέπει να αυξήσουμε το κοινωνικό κόστος για αυτές τις ελίτ μέχρι το σημείο που θα αποφασίσουν ότι το να ενδώσουν είναι ο καλύτερος τρόπος δράσης. Αυτό είναι εξίσου αναγκαίο τόσο για να αλλάξουν οι εμπορικές ρυθμίσεις ή για να καταργηθεί το ΔΝΤ, όσο και για να κατακτηθούν μισθολογικές αυξήσεις ή νέοι νόμοι που περιορίζουν το σεξισμό ή οτιδήποτε άλλο. Οι ελίτ δεν αντιδρούν στην απλή λογική ή την ηθική. Αντιδρούν όμως σε κινήματα που θα κάνουν περισσότερη ζημιά στα συμφέροντά τους, εάν οι ελίτ δεν ενδώσουν παρά αν ενδώσουν.

Ο ίδιος συγγραφέας στη συνέχεια εκφράζει την απογοήτευσή του για την απουσία ενός ξεκάθαρου μακροπρόθεσμου οράματος (προφανώς του τύπου των «συμμετοχικών οικονομικών»[126] των οποίων είναι ο πατέρας) και μιας στρατηγικής που χαρακτηρίζει το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, ο τύπος συμμετοχικών οικονομικών που προτείνει (ο οποίος είναι μια παραλλαγή του σοσιαλιστικού σχεδιασμού και έχει ελάχιστη σχέση με μια πραγματική οικονομική δημοκρατία[127]) μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μετά από μια επιτυχημένη επανάσταση σε εθνική κλίμακα. Την ίδια στιγμή, η στρατηγική που οραματίζεται συνεπάγεται μια πάλη για ρεφορμιστικά αιτήματα. Όμως η πάλη με βάση ένα πρόγραμμα ρεφορμιστικών αιτημάτων δεν θα μπορούσε ποτέ να δημιουργήσει μια επαναστατική αντισυστημική συνειδητοποίηση (ούτε το επέτυχε ποτέ στην Ιστορία), όπως θα δούμε σε σχέση με την επόμενη τάση που είναι συγγενική σε αυτά τα ρεύματα.

126. Βλ., για παράδειγμα, M. Albert and R. Hahnel, *Looking Forward, Participatory Economics for the Twenty First Century,* Boston: South End Press, 1991.

127. Για μια κριτική των «συμμετοχικών οικονομικών», βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 451-453.

Η τάση του ρεφορμισμού ως στρατηγικής

Η τάση αυτή εκφράζει την παλιά μαρξιστική στρατηγική της πίεσης για «μη πραγματοποιήσιμα» ρεφορμιστικά αιτήματα με την ελπίδα ότι η ανικανότητα των ελίτ να τα ικανοποιήσουν και η επακόλουθη αναπόφευκτη κρίση θα θέσει σε κίνηση μια δυναμική που θα οδηγήσει στη ριζοσπαστικοποίηση της συνειδητοποίησης και πιθανώς, σε μια «επαναστατική κατάσταση». Θεωρητικά, επομένως, αυτή είναι μια αντισυστημική προσέγγιση, μολονότι στην πράξη καταλήγει να είναι ρεφορμιστική - κάτι που γίνεται φανερό επίσης από το γεγονός ότι οι υποστηρικτές αυτής της τάσης εσκεμμένα επιδιώκουν μια στρατηγική συμμαχιών με τους υποστηρικτές των καθαρά ρεφορμιστικών τάσεων (συνδικαλιστές, ΜΚΟ, περιβαλλοντιστές). Είναι φανερό ότι τέτοιες «ανίερες συμμαχίες» είναι εφικτές ακριβώς επειδή οι υποστηρικτές αυτής της τάσης δεν προτείνουν κάποιο αντισυστημικό πολιτικό πρόταγμα αλλά αρκούνται στα καθαρά ρεφορμιστικά αιτήματα. Δεν είναι λοιπόν άξιο απορίας ότι ο Alex Callinicos, ο θεωρητικός γκουρού του Βρετανικού Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος και του εδώ παραρτήματος του (ΣΕΚ), βλέπει στον Pierre Bourdieu το διανοούμενο που αντιπροσωπεύει την αναδυόμενη διεθνή Αριστερά, ενώ ο ίδιος προτείνει «μια διεθνή οικονομική ρύθμιση που θα ελέγχει τον καπιταλισμό... μια μεταρρύθμιση της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης»![128]

Ωστόσο, το δυναμικό αυτής της στρατηγικής να ριζοσπαστικοποιήσει τη συνειδητοποίηση και να οδηγήσει σε μια απελευθερωτική κοινωνία έχει ήδη καταδειχθεί στην Ιστορία, όταν παρόμοιες στρατηγικές κατέληξαν είτε σε μια ρεφορμιστική νοοτροπία και σε εύκολα αντιστρέψιμες μεταρρυθμίσεις είτε σε ολοκληρωτικά καθεστώτα. Το πρώτο συνέβη στην περίπτωση της Δυτικής Ευρώπης όπου, ως αποτέλεσμα παρομοίων στρατηγικών, ο μεγάλος όγκος του εργατικού κινήματος ανέπτυξε μια ρεφορμιστική νοοτροπία που οδήγησε στην ανάπτυξη των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και σε σειρά μεταρρυθμίσεων που σήμερα αντεστράφησαν, ενώ τα ίδια τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα μετατράπηκαν

128. Βλ. τη συνέντευξη του A. Callinicos στην *Ελευθεροτυπία,* 1/10/2000.

στα σημερινά σοσιαλφιλελεύθερα κόμματα που διαχειρίζονται τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.[129] Το δεύτερο συνέβη στην περίπτωση των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού» της Ανατολικής Ευρώπης.[130]

Κατά τη γνώμη μου, όλες αυτές οι εξελίξεις δεν είναι παρά το αναπόφευκτο αποτέλεσμα του γεγονότος ότι μια στρατηγική που βασίζεται σε ρεφορμιστικά αιτήματα είναι, από τη φύση της, ανίκανη να δημιουργήσει μια μαζική αντισυστημική συνειδητοποίηση και πολύ περισσότερο μια πραγματικά δημοκρατική συνειδητοποίηση. Μια τέτοια δημοκρατική συνείδηση μπορεί να δημιουργηθεί μόνο στο πλαίσιο μιας μακράς διαδικασίας «δημοκρατίας-εν-δράσει», που τελικά θα οδηγούσε σε μια Περιεκτική Δημοκρατία (βλ. κεφάλαιο 3). Για τον ίδιο λόγο, ακόμη και όταν αυτή η στρατηγική κατάφερε να οδηγήσει σε μια επαναστατική κατάσταση, ούτε και τότε οδήγησε στην ανάδυση μιας μαζικής αντισυστημικής συνειδητοποίησης, αλλά απλώς μονιμοποίησε τη διαίρεση ανάμεσα στην πρωτοπορία και τις «μάζες». Το γεγονός ότι οι κρατιστές όλων των πεποιθήσεων, ιδιαίτερα οι μαρξιστές-λενινιστές και οι τροτσκιστές, προτιμούν αυτήν τη στρατηγική δεν προκαλεί ασφαλώς έκπληξη, με δεδομένη την από μέρους τους υιοθέτηση μιας «επιστημονικής» αντίληψης του απελευθερωτικού προτάγματος και της συγγενούς λενινιστικής αρχής της «συνειδητοποίησης από τα έξω» η οποία, όπως επισήμανε εύστοχα ο Marcuse,[131] είναι μονόδρομος προς το σταλινισμό.

Η μεταμοντέρνα τάση

Όσον αφορά το δυναμικό του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τους ακτιβιστές που εμφορούνται από την ιδεολογία του μεταμοντερνισμού, η στρατηγική των συμμαχιών και των συνασπισμών ανάμεσα σε ετερογενείς ομάδες, που υιοθετούν οι ακτιβιστές αυ-

129. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 168-192.
130. Ό.π., σελ. 147-156.
131. H. Marcuse, *Soviet Marxism,* London: Routledge, 1958, σελ. 145.

τοί, οδηγεί αναπόφευκτα σε μια θεμελιώδη έλλειψη ενότητας, ακόμη και πάνω σε βραχυπρόθεσμους στόχους. Αυτό γίνεται ξεκάθαρο από τη στιγμή που οι υποστηρικτές αυτής της τάσης ορίζουν το κίνημα αρνητικά («αντι»-παγκοσμιοποίηση), χωρίς όραμα για μια μελλοντική κοινωνία, μακροπρόθεσμη στρατηγική και βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα. Όπως περιγράφει ένας υποστηρικτής της τάσης αυτής, ο T. Luke,[132] αυτό που ονομάζει «δημοκρατικό λαϊκισμό»:

> Για τους δημοκρατικούς λάϊκιστές δεν υπάρχει κανένα οριστικό πρόγραμμα που αρθρώνει τι πρέπει να κάνουν. Ο λαϊκισμός δεν προσφέρει μια εγγυημένη συνταγή για το μέλλον ή μια αλάνθαστη μέθοδο για την πραγματοποίηση πετυχημένων πολιτειών. Αντί γι' αυτό, ο νέος λαϊκισμός μόνο ξεκινά τη σκιαγράφηση της τακτικής για το παρόν με το να αναπτύσσει ξεκάθαρα το τι πρέπει να ξηλωθεί στα σημερινά υπο-πολιτικά συστήματα λήψης αποφάσεων από τους «εδικούς».

Όμως, η έλλειψη ενότητας που χαρακτηρίζει τις διάφορες συνιστώσες του «κινήματος» δεν είναι μόνο απόρροια της φύσης του ως συμμαχίας μεταξύ ετερογενών ομάδων εφόσον συχνά είναι εσκεμμένη, όπως τόνισε ο Michael Albert[133] (προφανώς σε πλήρη άγνοια για τις αιτίες του προβλήματος σε σχέση με τις μεταμοντέρνες επιρροές).

> Τα τωρινά κινήματά μας κυριολεκτικά αποφεύγουν να αναζητήσουν μια ευρεία συνολική ενότητα. Δεν προσπαθούν καν να την πετύχουν. Γιατί; Νομίζω ότι πολλοί από μας πιστεύουν ότι η επιδίωξη της ενότητας εύκολα μπορεί να καταλήξει στον αυταρχισμό και το σεχταρισμό.

Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η επίδραση των μεταμοντέρνων τάσεων είναι ισχυρή ακόμη και ανάμεσα σε ελευθεριακούς ακτιβιστές (καθώς και ανάμεσα σε αυτοαποκαλούμενους «ελευθεριακούς» διανοούμενους

132. T. Luke, «Globalization, Popular Resistance and Postmodernity», ό.π.
133. M. Albert, «The movements against neoliberal globalisation from Seattle to Porto Allegre», ό.π.

που επικρίνουν την πρόταση οποιοδήποτε συνολικού πολιτικού προτάγματος σήμερα ως «απολυτότητα»!), οδηγώντας στην ουσιαστική χρεοκοπία του ιστορικού αναρχικού κινήματος ως αντισυστημικου κινήματος.[134]

Δεν είναι επομένως περίεργο ότι αυτή η τάση εναντίον κάθε «συνολικού» προτάγματος (όπως εκφράζεται με τη μορφή της έλλειψης ενός θετικού πολιτικού προτάγματος και την αντίστοιχη έλλειψη ενότητας ανάμεσα στα διάφορα ρεύματα) πείθει τους μεταμαρξιστές[135] και άλλους μεταμοντέρνους αναλυτές να θεωρούν το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης ως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταμοντέρνας πολιτικής. Η συνέπεια ωστόσο αυτής της έλλειψης ενότητας, κοινών στόχων και κοινής στρατηγικής είναι ότι το «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης δείχνει σημάδια ότι έχει ήδη φτάσει στην κορύφωσή του και ότι οι σημερινές κινήσεις των «προοδευτικών» τμημάτων της υπερεθνικής ελίτ να υιοθετήσουν μερικά από τα ρεφορμιστικά αιτήματα του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης[136] εύκολα θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην παρακμή του, μέσω της απώλειας του σημερινού μαζικού χαρακτήρα του.

Επιπρόσθετα, και αυτό μας φέρνει στην επόμενη τάση, δεδομένου ότι το ζήτημα μιας γενικής κοινωνικής αλλαγής δεν τίθεται καν από τους υποστηρικτές παρόμοιων τάσεων το δυναμικό τους, εξ ορισμού, περιορίζεται στην πιθανότητα να οδηγήσουν σε κάποιες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις εντός του υπάρχοντος συστήματος της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας».

134. Βλ. T. Fotopoulos, «The End of Traditional Antisystemic Movements and the Need for A New Type of Antisystemic Movement Today», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 3, Νοέμ. 2001.

135. Βλ. S. Tormey, «Post-Marxism, Democracy and the Future of Radical Politics», ό.π.

136. Βλ., για παράδειγμα, τις κινήσεις της γαλλικής και της γερμανικής κυβέρνησης να εξερευνήσουν τρόπους έλεγχου των διεθνών αγορών κεφαλαίου μέσω μιας γαλλογερμανικής ομάδας εργασίας με στόχο τη μελέτη του προβλήματος «για τον καλύτερο έλεγχο των αγορών κεφαλαίου», J. Hooper «Germany and France target money markets», *The Guardian,* 3/9/01.

Η σοσιαλδημοκρατική τάση

Τέλος, όσον αφορά το δυναμικό του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τους σοσιαλδημοκράτες που συμμετέχουν σε αυτό, τα σχετικά συμπεράσματά μας προκύπτουν από την ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου όπου, όπως προσπάθησα να δείξω, ένας αποτελεσματικός έλεγχος της παγκοσμιοποίησης με στόχο την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος είναι ανέφικτος. Ακόμη και αν η πίεση μέσω του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης οδηγήσει σε κάποιες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που θα στοχεύουν στην εξασφάλιση ενός βαθμού προστασίας για την εργασία και το περιβάλλον, τέτοιες μεταρρυθμίσεις όχι μόνο θα πρέπει να είναι συμβατές με τις απαιτήσεις της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, αλλά και θα ήταν τόσο αμετάκλητες όσο αμετάκλητη ήταν η σοσιαλδημοκρατία στο παρελθόν. Με άλλα λόγια, όσο αναπαράγεται το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», το μόνο που μπορούν να πετύχουν οι μεταρρυθμίσεις («από τα πάνω» ή «από τα κάτω») σήμερα είναι προσωρινές νίκες και αντιστρέψιμες κοινωνικές κατακτήσεις παρόμοιες με εκείνες που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, οι οποίες τώρα κατεδαφίζονται συστηματικά τόσο από νεοφιλελεύθερους όσο και από σοσιαλφιλελεύθερους.[137]

Συμπεράσματα για το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης

Το γενικό συμπέρασμα που μπορούμε να συναγάγουμε όσον αφορά το δυναμικό του σημερινού «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης απορρέει από την ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου για το χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης. Βασικό πόρισμα της ανάλυσης αυτής

137. T. Fotopoulos, «Welfare state or economic democracy?»», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 3, Νοέμ. 1999, σελ. 433-468.

ήταν ότι εφόσον η ανάπτυξη (και συνεπώς η κερδοφορία) των πολυεθνικών επιχειρήσεων βασίζεται στη συνεχή επέκταση των παγκόσμιων αγορών, η οικονομία της αγοράς σήμερα δεν μπορεί παρά να είναι διεθνοποιημένη, πράγμα που συνεπάγεται ότι οι αγορές πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ανοικτές και ελαστικές. Επομένως, η παγκοσμιοποίηση και οι κύριες συνέπειές της, δηλ. η σημερινή συγκέντρωση εξουσίας και η συνεχιζόμενη επιδείνωση της οικολογικής κρίσης, θα εξακολουθούν να παράγονται και αναπαράγονται όσο αναπαράγεται το τωρινό θεσμικό πλαίσιο που εξασφαλίζει τη συγκέντρωση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Με άλλα λόγια, για όσο καιρό το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» δεν αντικαθίσταται από ένα θεσμικό πλαίσιο που θα εξασφαλίζει την ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας μεταξύ όλων των πολιτών, δηλ. μια Περιεκτική Δημοκρατία.

Είναι συνεπώς προφανές ότι η ρεφορμιστική τάση, που είναι γενικά η κυρίαρχη τάση μέσα στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης, είναι ανίκανη να επιφέρει οποιεσδήποτε ριζικές αλλαγές στις παρούσες θεσμικές δομές. Επιπλέον, αντίθετα απ' ό,τι ισχυρίζονται οι κρατιστές καθώς και ορισμένοι ελευθεριακοί, ένα κίνημα που βασίζεται σε ρεφορμιστικά αιτήματα δεν μπορεί καν να δημιουργήσει την αντισυστημική συνειδητοποίηση που είναι αναγκαία για τη συστημική αλλαγή καθώς, από τη φύση του, πρέπει να λειτουργεί σε μια συναινετική πλατφόρμα η οποία απαραίτητα εκφράζει τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή των αιτημάτων των διάφορων ακτιβιστών που συμμετέχουν σ' αυτό. Αυτό σημαίνει ότι είναι παραπάνω από πιθανό πως, με δεδομένη την τωρινή δομή του κινήματος αυτού, η πολιτική πλατφόρμα του θα είναι ρεφορμιστική. Επομένως, οι δραστηριότητες των ακτιβιστών κατά της παγκοσμιοποίησης, καθώς και εκείνων των ακτιβιστών που συμμετέχουν στη δημιουργία εναλλακτικών μορφών οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης χωρίς ξεκάθαρους στόχους και στρατηγικές (εναλλακτικά ΜΜΕ, πιστωτικές ενώσεις, σχήματα LETS κ.τλ.)[138] δεν έχουν καμία ελπίδα να λειτουργήσουν ως κα-

138. T. Fotopoulos, «The limitations of Life-style strategies», ό.π., σελ. 287-308.

ταλύτες για τη συστημική αλλαγή, ή έστω ως στοιχεία μιας μεταβατικής στρατηγικής για τον ίδιο σκοπό. Και αυτό, όχι μόνο διότι οι ενέργειες των ακτιβιστών κατά της παγκοσμιοποίησης δεν έχουν πιθανότητα να πετύχουν τίποτα παραπάνω από μερικές αντιστρέψιμες μεταρρυθμίσεις αλλά επίσης επειδή τέτοιες ενέργειες, από μόνες τους, είναι ελάχιστα χρήσιμες για τη δημιουργία μιας αντισυστημικής συνειδητοποίησης. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν τέτοιες δραστηριότητες δεν αποτελούν καν αναπόσπαστο τμήμα ενός προγραμματικού μαζικού πολιτικού κινήματος για τη συστημική αλλαγή.

Είναι επομένως σαφές ότι μόνο τα αντισυστημικά στοιχεία μέσα στο κίνημα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως καταλύτες για τη δημιουργία ενός κινήματος για μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση. Το πρόβλημα όμως είναι ότι τα αντισυστημικά αυτά στοιχεία, είτε λόγω των μεταμοντέρνων τάσεων μέσα σε αυτά και της εχθρότητας τους στα συνολικά πολιτικά προστάγματα είτε λόγω των προτιμήσεων τους για άμεση δράση, δεν ενδιαφέρονται για τη μακρόχρονη και επίπονη διαδικασία της οικοδόμησης ενός αντισυστημικού κινήματος. Η σιωπηρή υπόθεση που κάνουν είναι ότι μέσω της άμεσης δράσης και της συνακόλουθης κρατικής καταπίεσης η κατάσταση θα επαναστατικοποιηθεί και στη συνέχεια το κίνημα, αυθόρμητα, θα δημιουργήσει κατά κάποιο τρόπο την ανάλυση για την παρούσα κατάσταση, μαζί με ένα σαφές όραμα για τη δομή της μελλοντικής κοινωνίας, πρόγραμμα για τη μεταβατική στρατηγική κ.λπ. Είναι όμως φανερό ότι αυτό αποτελεί μια ρομαντική και ιστορικά εσφαλμένη αντίληψη για τον τρόπο κοινωνικής αλλαγής που μας φέρνει πίσω στην περίοδο (μέσα 19ου αιώνα!) πριν οι άνθρωποι ν' ανακαλύψουν ότι η ανατροπή ενός συστήματος προϋποθέτει την ύπαρξη οργανωμένου αντισυστημικού κινήματος και ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού θα πρέπει να έχει αναπτύξει αντισυστημική συνείδηση πριν να γίνει η μετάβαση σε μια εναλλακτική κοινωνία, με το κτίσιμο των εναλλακτικών θεσμών και τη λειτουργία μέσα σε αυτούς στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Η ιστορία μάς δίδαξε ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να αποφύγουμε την ολοκληρωτική κατάληξη στην οποία οδήγησε το κίνημα του κρατικιστικου σοσιαλισμού.

Το κίνημα επομένως της αντιπαγκοσμιοποίησης θα πρέπει αργά η

γρήγορα να επιλέξει εάν θα είναι πρωταρχικά ένα κίνημα αντίστασης κατά των υπερβολών της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης (όπως το θέλουν να είναι οργανώσεις σαν την ATTAC, το βλαστάρι της *Le Monde Diplomatique* - με την υποστήριξη των προοδευτικών στοιχείων μέσα στην υπερεθνική ελίτ) ή αν αντίθετα θα είναι ένα αντισυστημικό κίνημα για μια νέα δημοκρατική παγκόσμια τάξη. Εάν επιλέξει το πρώτο, είτε για να περισώσει μερικές λαϊκές κατακτήσεις του παρελθόντος είτε για να δημιουργήσει μέσα στη διαδικασία τις συνθήκες για την ανάπτυξη ενός κινήματος αντισυστημικής αλλαγής είναι καταδικασμένο ν' αποτύχει για τους λόγους που είδαμε παραπάνω. Εάν δηλαδή τα ριζοσπαστικά ρεύματα μέσα στο κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης δεν υιοθετήσουν ένα νέο αντισυστημικό πρόταγμα για τη σημερινή εποχή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης αναγκαστικά το κίνημα αυτό θα έχει την τύχη κινημάτων, όπως το οικολογικό κίνημα, που σήμερα έχει χρεοκοπήσει ολοσχερώς με τα κυριότερα τμήματα του, όπως το γερμανικό, να επανδρώνουν τις κυβερνήσεις της κεντροαριστεράς στη διαχείριση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Στο επόμενο κεφάλαιο θα σκιαγραφήσουμε ένα αντισυστημικό πρόταγμα για μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση.

Κεφαλαιο Τριτο

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Μια νέα Δημοκρατική Παγκόσμια Τάξη

Το τελευταίο ερώτημα που εγείρεται από την παγκοσμιοποίηση, αν πάρουμε ως δεδομένο ότι είναι ένα συστημικό πρόβλημα -όπως επιχείρησα να δείξω στο πρώτο κεφάλαιο- αναφέρεται στο κρίσιμο θέμα εάν θα μπορούσαμε να φανταστούμε μια εναλλακτική διεθνοποίηση. Με άλλα λόγια, μια διεθνοποίηση που, όντας εκτός του παρόντος θεσμικού πλαισίου το οποίο προξένησε αυτή την κρίση, θα αποτελούσε επίσης μια διέξοδο από τη σημερινή πολυδιάστατη κρίση.

Κατά την άποψή μου, το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας παρέχει μια σημαντική και ρεαλιστική διέξοδο από τη σημερινή πολυδιάστατη κρίση, και ακόμα έναν τρόπο δημιουργίας μιας νέας παγκοσμιοποίησης, ή μιας Νέας Παγκόσμιας Τάξης, που θα βασίζεται σε πραγματικά δημοκρατικές δομές.

Σημείο εκκίνησης σ' αυτή την προσέγγιση είναι το αναμφισβήτητο γεγονός ότι ο κόσμος, στην αρχή της νέας χιλιετίας, αντιμετωπίζει μια πολυδιάστατη κρίση (οικονομική, οικολογική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική) η οποία προκαλείται από τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια των διαφόρων ελίτ, ως αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης, κατά τους τελευταίους δύο αιώνες, του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» και των συνακόλουθων ιεραρχικών δομών.

Αν δεχτούμε αυτόν το συλλογισμό, τότε μια Περιεκτική Δημοκρατία,[139] που συνεπάγεται την ισοκατανομή της δύναμης σε όλα τα επίπεδα, δεν είναι απλώς μια ουτοπία (με την αρνητική έννοια του όρου) αλλά ίσως η μοναδική διέξοδος από τη σημερινή κρίση.

Μια Νέα Παγκόσμια Τάξη, που θα βασίζεται σε μια Περιεκτική Δημοκρατία είναι μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης που επανενσωματώνει την κοινωνία με την οικονομία, την πολιτεία και τη φύση, μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο που εξασφαλίζει τις αναγκαίες συνθήκες για την ισοκατανομή όλων των ειδών εξουσίας.

Αυτό συνεπάγεται τη δημιουργία θεσμών:

• Πολιτικής δημοκρατίας (άμεσης δημοκρατίας), οι οποίες βασίζονται σε διαδικασίες που εξασφαλίζουν ότι όλες οι πολιτικές αποφάσεις (συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με τη διαμόρφωση και εκτέλεση των νόμων) παίρνονται συλλογικά από το σώμα των πολιτών (το δήμο) και χωρίς αντιπροσώπευση, καθώς και σε δομές, που θεσμοποιούν την ισοκατανομή της πολιτικής δύναμης.

• Οικονομικής δημοκρατίας, όπου οι δήμοι ελέγχουν την οικονομική διαδικασία, μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο δημοτικής ιδιοκτησίας και δημοτικού ελέγχου των μέσων παραγωγής και διανομής, πέρα από τα πλαίσια της οικονομίας της αγοράς και του κρατικού σχεδιασμού.

• Δημοκρατίας στο κοινωνικό πεδίο, όπου όλοι οι θεσμοί του δημόσιου χώρου στους οποίους μπορούν να ληφθούν συλλογικές αποφάσεις (π.χ. χώροι εργασίας, τόποι εκπαίδευσης, πολιτιστικοί θεσμοί κ.λπ.) αυτοκυβερνούνται, κάτω από το γενικό έλεγχο των δήμων, ενώ οι προσωπικές σχέσεις βασίζονται σε ένα σύστημα αξιών που είναι γενικά συμβατό με τους δημοκρατικούς θεσμούς της κοινωνίας, δηλ. ένα σύστημα που βασίζεται στις αρχές τις ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας και της αλληλεγγύης, που θα αποκλείει κάθε μορφή κυριαρχίας στη βάση διαφορών φύλου, φυλής, εθνότητας, πολιτισμού κ.λπ.

• Οικολογικής δημοκρατίας, όπου το θεσμικό πλαίσιο της Περιεκτικής Δημοκρατίας και το σύστημα αξιών που είναι συμβατό με αυτό εξα-

139. Για μια λεπτομερή περιγραφή μιας Περιεκτικής Δημοκρατίας, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 5-6.

σφαλίζουν τις αναγκαίες συνθήκες για την επανενσωμάτωση της κοινωνίας και της φύσης.

Η δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας τάξης, που θα βασίζεται σε μια Περιεκτική Δημοκρατία, συνεπάγεται τη δημιουργία συνομοσπονδιών από Περιεκτικές Δημοκρατίες που θα έχουν δημιουργηθεί στο επίπεδο περιφερειών, εθνών, ηπείρων, και, στο τέλος, στον κόσμο ως σύνολο. Αυτό θα οδηγήσει σε μια παγκοσμιοποίηση που δεν θα βασίζεται στην άνιση κατανομή της εξουσίας και στην κυριαρχία ανθρώπου πάνω σε άνθρωπο και στη Φύση, όπως συμβαίνει στη σημερινή παγκοσμιοποίηση, αλλά στην ισοκατανομή όλων των μορφών εξουσίας ανάμεσα σε αυτόνομα ανθρώπινα όντα και την εξάλειψη όλων των μορφών κυριαρχίας. Θα θεμελιώνεται ακόμη σε ένα αυτοσυντηρούμενο οικονομικό σύστημα που θα καλύπτει τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού του πλανήτη, μέσω ενός μηχανισμού κατανομής των πόρων ανάμεσα στις συνομοσπονδίες, στα πλαίσια ενός πλανητικού συνομοσπονδιακού πλάνου κατανομής των πόρων. Τέλος, η κάλυψη των μη βασικών αναγκών θα καθορίζεται στο τοπικό επίπεδο, με τρόπο που θα εξασφαλίζει την ελευθερία επιλογής, ενώ οι ανταλλαγές των πλεονασμάτων μεταξύ των συνομοσπονδιών θα ρυθμίζονται μέσω πολυμερών συμφωνιών.

Μακροπρόθεσμη στρατηγική για μια δημοκρατική παγκοσμιοποίηση

Το πρόταγμα για μια Περιεκτική Δημοκρατία παρέχει όχι μόνο ένα ρεαλιστικό όραμα μιας εναλλακτικής κοινωνίας, που πραγματικά λείπει σήμερα μετά την κατάρρευση του κρατικιστικού σοσιαλισμού, αλλά επίσης μια μακροπρόθεσμη στρατηγική και ένα βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα που θα μας οδηγήσουν σ' αυτή την κοινωνία.[140] Συνοπτικά, όπως είδαμε

140. Για μια λεπτομερή περιγραφή, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* κεφ. 7. Βλ. ακόμη T. Fotopoulos, «Mass Media, Culture and Democracy», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 1, Μάρ. 1999, σελ. 33-64 και του ιδίου «The limitations of Life-style strategies», ό.π., σελ. 287-308.

στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι δραστηριότητες του σημερινού «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης δεν έχουν καμία πιθανότητα να λειτουργήσουν ως μεταβατικές στρατηγικές προς μια συστημική αλλαγή, αν δεν αποτελέσουν τμήμα ενός προγραμματικού μαζικού πολιτικού κινήματος για μια τέτοια αλλαγή. Στην καλύτερη περίπτωση, το παρόν «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης μπορεί να επιτύχει μόνο κάποιο είδος (εύκολα αντιστρέψιμων) μεταρρυθμίσεων.[141] Με άλλα λόγια, οι σημερινές αντισυστημικες δραστηριότητες δεν θα μπορέσουν ποτέ να γίνουν αληθινά αντισυστημικές έξω από ένα συνεκτικό πολιτικό πρόγραμμα που περιλαμβάνει ένα όραμα, μια στρατηγική και ένα βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα που είναι συμβατά με αυτό.

Η στρατηγική της Περιεκτικής Δημοκρατίας συνεπάγεται το κτίσιμο ενός μαζικού προγραμματικού πολιτικού κινήματος, με ένα αδιαπραγμάτευτα «συνολικό» πολιτικό πρόταγμα (universalist project) που θα επιδιώκει την κοινωνική αλλαγή προς μια γνησίως δημοκρατική κατεύθυνση, ξεκινώντας εδώ και τώρα. Επομένως, ένα τέτοιο κίνημα θα πρέπει να στοχεύει ρητά σε μια συστημική αλλαγή, καθώς και σε μια παράλληλη αλλαγή στα συστήματα αξιών μας. Η στρατηγική αυτή θα περιλαμβάνει τη βαθμιαία ανάμειξη ενός ολοένα και μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων σε ένα νέο είδος πολιτικής και την παράλληλη μετατόπιση των οικονομικών πόρων (εργασία, κεφάλαιο, γη) εκτός της οικονομίας της αγοράς. Ο στόχος μιας τέτοιας στρατηγικής θα πρέπει να είναι η δημιουργία αλλαγών στο θεσμικό

141. Ένα προφανές παράδειγμα είναι το υποτιθέμενο σταμάτημα της MAI (Πολυμερής Συμφωνία Επενδύσεων) που χαιρετίστηκε, από το Chomsky και άλλους στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης εκείνη την εποχή, ως μια νίκη κατά του παγκοσμιοποιητικού κεφαλαίου. Σήμερα φαίνεται ότι η συμφωνία ήδη υλοποιείται «με δόσεις», από την «πίσω πόρτα» του ΔΝΤ, μέσω διμερών συμφωνιών (βλ. T. Fotopoulos, «Mass media, Culture, and Democracy», ό.π., σελ. 33-64) και πιθανώς μέσω του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στο μέλλον, όπως ανέφερα παραπάνω. Η προτεινόμενη Γενική Συμφωνία Εμπορίου στις Υπηρεσίες (GATS) περιέχει ένα σχέδιο δημιουργίας μιας διεθνούς υπηρεσίας με δυνατότητα άσκησης βέτο πάνω στις κοινοβουλευτικές και ρυθμιστικές αποφάσεις, με βάση το κριτήριο της οικονομικής αποτελεσματικότητας (άρθρο VI. 4 της Gats), βλ. G. Palast, «Necessity test is mother of Gats intervention: The World Trade Organisation has plans to replace that outmoded political idea: democracy», ό.π.

πλαίσιο, καθώς και στα συστήματα αξιών, που, μετά από μια περίοδο έντασης μεταξύ των νέων θεσμών και του κράτους, θα αντικαταστήσουν, σε κάποιο σημείο, την οικονομία της αγοράς, την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» καθώς και το κοινωνικό παράδειγμα που τις «νομιμοποιεί», με μια Περιεκτική Δημοκρατία και ένα νέο δημοκρατικό παράδειγμα αντίστοιχα.

Η λογική πίσω από μια τέτοια στρατηγική είναι ότι, εφόσον η συστημική αλλαγή απαιτεί μια ρήξη με το παρελθόν, που επεκτείνεται τόσο στο θεσμικό όσο και στο πολιτιστικό επίπεδο, μια τέτοια ρήξη μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της ανάπτυξης μιας νέας μορφής πολιτικής οργάνωσης και ενός νέου συνεκτικού πολιτικού προτάγματος για συστημική αλλαγή που θα δημιουργήσει μια ξεκάθαρη αντισυστημική συνειδητοποίηση σε μαζική κλίμακα - και όχι στο επίπεδο των πρωτοποριών (όπως στην περίπτωση του κρατικού σοσιαλισμού) ή στο επίπεδο της «γειτονιάς μας» ή της «κομμούνας μας», (όπως στην περίπτωση διαφόρων ελευθεριακών «γκρουπούσκουλων»). Ωστόσο, η δημιουργία μιας νέας κουλτούρας, που πρέπει να γίνει ηγεμονική, πριν ξεκινήσει η μετάβαση στην Περιεκτική Δημοκρατία, είναι δυνατή μόνο μέσω της παράλληλης εγκαθίδρυσης νέων πολιτικών και οικονομικών θεσμών σε σημαντικό κοινωνικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, μόνο μέσα από τον αγώνα για να εγκαθιδρυθούν τέτοιοι θεσμοί είναι δυνατό να κτιστεί ένα μαζικό πολιτικό κίνημα με ένα υψηλό επίπεδο συνειδητοποίησης.

Επομένως, ο στόχος μιας στρατηγικής προς την Περιεκτική Δημοκρατία είναι η δημιουργία, από τα κάτω, «λαϊκών βάσεων πολιτικής και οικονομικής δύναμης», δηλαδή η εγκαθίδρυση τοπικών Περιεκτικών Δημοκρατιών, οι οποίες, σε ένα επόμενο στάδιο, θα συνομοσπονδιοποιηθούν, ώστε να δημιουργήσουν τις συνθήκες για την εγκαθίδρυση μιας νέας συνομοσπονδιακής Περιεκτικής Δημοκρατίας. Συνεπώς ένα καθοριστικό στοιχείο της στρατηγικής της Περιεκτικής Δημοκρατίας είναι ότι οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί της Περιεκτικής Δημοκρατίας αρχίζουν να εγκαθιστώνται αμέσως μόλις ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων σε μια συγκεκριμένη περιοχή έχει σχηματίσει μια βάση για μια «δημοκρατία εν δράσει» - κατά προτίμηση, αλλά όχι κατά αποκλειστικότητα, στη μαζική κοινωνική κλίμακα που εξασφαλίζεται από τη νίκη στις τοπικές εκλογές κάτω από ένα πρόγραμμα Περιεκτικής Δημοκρατίας.

Περίγραμμα ενός βραχυπρόθεσμου προγράμματος

Το βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα συνεπάγεται τη δημιουργία ενός νέου είδους πολιτικής οργάνωσης, που θα αντανακλά την επιθυμητή διάρθρωση της κοινωνίας. Η οργάνωση αυτή δεν μπορεί βέβαια να είναι το συνηθισμένο πολιτικό κόμμα, αλλά θα είναι μια μορφή «δημοκρατίας εν δράσει», η οποία θα αναλαμβάνει διάφορες μορφές παρέμβασης όχι μόνο στο πολιτικό αλλά επίσης στο οικονομικό, στο κοινωνικό, στο οικολογικό και στο πολιτιστικό επίπεδο:

• Στο πολιτικό επίπεδο, μέσω της δημιουργίας «σκιωδών» πολιτικών θεσμών που βασίζονται στην άμεση δημοκρατία, (συνελεύσεις γειτονιάς κ.λπ.) καθώς και διαφόρων μορφών άμεσης δράσης (πορείες, συγκεντρώσεις, δημόσιες συζητήσεις και πολιτική ανυπακοή).

• Στο οικονομικό επίπεδο, μέσω της εγκαθίδρυσης «δημοτικών» μονάδων παραγωγής και κατανάλωσης, δηλαδή οικονομικών μονάδων που η ιδιοκτησία και ο έλεγχος τους ανήκει συλλογικά στους πολίτες που χρηματοδοτούν το στήσιμο τέτοιων μονάδων (στην αρχή, μέσω της ιδιωτικής χρηματοδότησης των πολιτών που εγκαθιδρύουν τις μονάδες, και, μόλις καταληφθεί μια τοπική αρχή, μέσω της τοπικής φορολόγησης) και σε εκείνους που εργάζονται σε αυτές.

• Στο κοινωνικό επίπεδο, μέσω της δημιουργίας αυτοκυβερνούμενων θεσμών στο χώρο εργασίας, στον τόπο εκπαίδευσης κ.λπ., καθώς και μέσω της συμμετοχής σε αγώνες για εργατική δημοκρατία, δημοκρατία στο νοικοκυριό, δημοκρατία στους εκπαιδευτικούς θεσμούς κ.λπ.

• Στο οικολογικό επίπεδο, μέσω της εγκαθίδρυσης οικολογικά βιώσιμων μονάδων παραγωγής και κατανάλωσης και μέσω άμεσης δράσης ενάντια στην καταστροφή της Φύσης από τις επιχειρήσεις.

• Στο πολιτιστικό επίπεδο, μέσω δραστηριοτήτων που στοχεύουν στη δημιουργία μιας τέχνης που ελέγχεται από την κοινότητα και όχι από τις ελίτ όπως σήμερα, καθώς και δραστηριοτήτων που θα στοχεύουν στη δημιουργία εναλλακτικών μέσων επικοινωνίας που θα βοηθήσουν στο να γίνει ηγεμονική κουλτούρα στην κοινωνία το σύστημα αξιών που είναι συμβατό με μια Περιεκτική Δημοκρατία.

Όπως τόνισα αλλού,[142] οι άνθρωποι, που σήμερα είναι αλλοτριωμένοι από όλες τις μορφές εξουσίας και ιδιαίτερα την πολιτική και οικονομική εξουσία, θα είχαν κάθε κίνητρο για να συμμετάσχουν σε ένα τέτοιο κίνημα και να ψηφίσουν στις τοπικές εκλογές για την εγκαθίδρυση μιας «δημοκρατίας εν δράσει» στην περιοχή τους:

> Θα έχουν πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι προβλήματα όπως η ανεργία και η φτώχεια μπορούν να λυθούν μόνο στο πλαίσιο θεσμών Περιεκτικής Δημοκρατίας (δημοτικές επιχειρήσεις, δημοτική πρόνοια κ.λπ.) η εγκαθίδρυση των οποίων θα μπορούσε να ξεκινήσει αμέσως μόλις ένας σημαντικός αριθμός πολιτών σχημάτιζε μια βάση για «δημοκρατία εν δράσει» στην περιοχή τους. Θα γνωρίζουν ακόμη ότι προβλήματα όπως η μόλυνση του αέρα/του νερού/των τροφίμων θα μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά, και σε μαζική κοινωνική κλίμακα, μόνο αν οι πολίτες αρχίσουν να παίρνουν τον έλεγχο της τοπικής εξουσίας στο πλαίσιο θεσμών Περιεκτικής Δημοκρατίας, και όχι στο πλαίσιο κομμούνων εκτός του κύριου πολιτικού και κοινωνικού στίβου. Τέλος, θα γνωρίζουν ότι αν δεν καταλάβουν την πολιτική εξουσία στο τοπικό επίπεδο, και μετά μέσω συνομοσπονδιών των τοπικών βάσεων, στο επίπεδο της περιφέρειας, δεν θα μπορέσουν ποτέ να ελέγξουν τη ζωή τους. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι θα συμμετάσχουν σε έναν αγώνα για την εγκαθίδρυση των θεσμών Περιεκτικής Δημοκρατίας όχι εξαιτίας κάποιας σκοτεινής τους επιθυμίας για μια αφηρημένη έννοια δημοκρατίας, αλλά επειδή η ίδια η δράση τους θα τους βοηθήσει να αντιληφθούν πως η αιτία όλων των προβλημάτων τους (οικονομικών, κοινωνικών, οικολογικών) είναι το γεγονός της συγκέντρωσης της εξουσίας σε λίγα χέρια.

Συμπερασματικά, πιστεύω ότι η ανθρωπότητα βρίσκεται μπροστά σε μια καθοριστική επιλογή στη νέα χιλιετία. Είτε θα συνεχίσουμε τους τω-

142. Βλ. T. Fotopoulos, «The limitations of Life-style strategies: The Ecovillage "Movement" is NOT the way towards a new democratic society», ό.π.

ρινούς τρόπους ζωής, στο πλαίσιο των σημερινών θεσμών, που εξασφαλίζουν την παρούσα πελώρια και συνεχώς αυξανόμενη συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα και τη συνακόλουθη αδιάκοπη επιδείνωση της τωρινής πολυδιάστατης κρίσης, είτε, εναλλακτικά, θα ξεκινήσουμε να κτίζουμε ένα νέο πολιτικό κίνημα που θα περιλαμβάνει τη δημιουργία θεσμών για μια αυτοσυντηρούμενη Περιεκτική Δημοκρατία, δηλ. θα θέσουμε σε κίνηση μια διαδικασία που θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις, για πρώτη φορά στην Ιστορία, για μια νέα και αληθινά Δημοκρατική Παγκόσμια Τάξη.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΜΥΘΟΣ Ή ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ;

Ο μύθος της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογίας

Θα ήταν ίσως χρήσιμο πριν να προχωρήσουμε στην εξέταση του μύθου της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογίας να ξεκαθαρίσουμε την ορολογία που χρησιμοποιούμε, εφόσον παρά πολλές φορές η ορολογία είναι πηγή μεγάλης σύγχυσης. Ο όρος «οικονομία της αγοράς» χρησιμοποιείται εδώ για να ορίσει ένα συγκεκριμένο σύστημα, που αναδύθηκε σ' ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο (την Ευρώπη), και σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή (πριν από δύο αιώνες), και όχι ως γενική ιστορική κατηγορία μιας προσέγγισης που στοχεύει να δείξει την εξέλιξη του οικονομικού συστήματος στη διάρκεια της ιστορίας, όπως υποτίθεται ότι κάνει η μαρξιστική έννοια του τρόπου παραγωγής. Είναι φανερό ότι με την έννοια αυτή η οικονομία της αγοράς δεν ταυτίζεται με τον καπιταλισμό, όπως γίνεται συνήθως. Η οικονομία της αγοράς ορίζεται εδώ ως το αυτορυθμιζόμενο σύστημα στο οποίο τα βασικά οικονομικά προβλήματα (τι, πώς και για ποιον παράγεται) επιλύονται «αυτόματα», μέσω του μηχανισμού των τιμών, και όχι μέσω συνειδητών κοινωνικών αποφάσεων. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι σε μια οικονομία της αγοράς δεν υπάρχει κανένας κοινωνικός έλεγχος. Στο σημείο όμως αυτό, θα πρέπει να εισαγάγουμε μια σημαντική διάκριση μεταξύ των διαφόρων τύπων κοινωνικού ελέγχου, μια διάκριση που θα μας βοηθήσει να ερμηνεύσουμε τη σημερινή αγοραιοποίηση και διεθνοποίηση της οικονομίας.

Υπάρχουν τρεις κυρίως τύποι πιθανών κοινωνικών ελέγχων που μπορεί να επιβληθούν στην οικονομία της αγοράς.

- Πρώτον, οι έλεγχοι που μπορούμε να αποκαλέσουμε ρυθμιστικούς, οι οποίοι εισάγονται συνήθως από αυτούς που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς, προκειμένου να «ρυθμίσουν» την αγορά. Στόχος των ρυθμιστικών ελέγχων είναι να δημιουργήσουν ένα σταθερό πλαίσιο για την ομαλή λειτουργία της οικονομίας της αγοράς, χωρίς να επηρεάζουν τον ουσιώδη αυτορυθμιστικό χαρακτήρα της. Τέτοιοι έλεγχοι ήταν πάντοτε αναγκαίοι για την παραγωγή και αναπαραγωγή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Παραδείγματα ρυθμιστικών ελέγχων αποτελούν οι διάφοροι έλεγχοι που εισάγονται σήμερα από τον τελευταίο γύρο της GATT, ή από τη Συνθήκη του Μάαστριχ, με στόχο τη ρύθμιση της παγκόσμιας και της ευρωπαϊκής αγοράς αντίστοιχα, σύμφωνα με τα συμφέροντα, κυρίως, αυτών που ελέγχουν τις αντίστοιχες αγορές (πολυεθνικές, μεγάλες εθνικές και πολυεθνικές εταιρείες με έδρα την Ευρώπη κ.λπ.).
- Δεύτερον, υπάρχουν οι έλεγχοι που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε κοινωνικούς εν ευρεία εννοία, οι οποίοι, αν και ως πρωταρχικό τους στόχο έχουν την προστασία αυτών που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς απέναντι στον ξένο ανταγωνισμό, μπορεί να έχουν κάποιες έμμεσες συνέπειες που θα μπορούσαν να είναι επωφελείς για την υπόλοιπη κοινωνία. Τυπικά παραδείγματα τέτοιων ελέγχων είναι τα διάφορα προστατευτικά μέτρα που έχουν ως στόχο την προστασία των εγχώριων αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου (δασμοί, έλεγχοι στις εισαγωγές, συναλλαγματικοί έλεγχοι κ.λπ.).
- Τέλος, υπάρχουν οι έλεγχοι που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε κοινωνικούς με τη στενή έννοια, οι οποίοι έχουν ως στόχο την προστασία των ανθρώπων και της φύσης από τις συνέπειες της αγοραιοποίησης. Τέτοιοι έλεγχοι εισάγονται συνήθως ως αποτέλεσμα κοινωνικών αγώνων από την πλευρά αυτών που υφίστανται τις δυσμενείς συνέπειες που έχει η οικονομία της αγοράς είτε στους ίδιους είτε στο περιβάλλον τους. Τυπικά παραδείγματα τέτοιων ελέγχων είναι η κοινωνική ασφάλιση, τα επιδόματα πρόνοιας, μακροοικονομικοί έλεγχοι για τη διασφάλιση πλήρους απασχόλησης κ.λπ.

Όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια, αυτοί που ελέγχουν τη νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς στοχεύουν στην κατάργηση των κοινωνικών ελέγχων (τόσο αυτών με τη στενή όσο και αυτών με την ευρεία έννοια), όχι όμως και των ρυθμιστικών ελέγχων. Οι δήθεν αριστερές προτάσεις επομένως που γίνονται σήμερα από οπαδούς της ρεφορμιστικής Αριστεράς για τον έλεγχο των διεθνοποιημένων αγορών, στο βαθμό που αποτελούν απλώς ρυθμιστικούς έλεγχους, είναι απόλυτα συμβατοί με τα συμφέροντα αυτών που ελέγχουν την παγκόσμια οικονομία σήμερα, γι' αυτό είναι και εφικτοί. Το ίδιο συμβαίνει με μερικούς σχετικά ανώδυνους για τις ελίτ ελέγχους των αγορών, όπως ο φόρος Tobin και οι παρόμοιοι έλεγχοι που εξετάζονται από τη γαλλογερμανική ομάδα εργασίας (βλ. κεφ. 2) τους οποίους προτείνουν τα «προοδευτικά» τμήματα της υπερεθνικής ελίτ. Πράγμα που δεν συμβαίνει όμως με έλεγχους που θα στόχευαν στην αποτελεσματική προστασία της εργασίας η του περιβάλλοντος. Το γεγονός άλλωστε ότι ακόμη και ο σχετικά ανώδυνος φόρος Tobin καταπολεμάται από μεγάλα τμήματα της υπερεθνικής ελίτ είναι ενδεικτικό για το κατά πόσο θα ήταν δεκτοί οποιοιδήποτε αποτελεσματικοί έλεγχοι των αγορών για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος.

Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι οι ίδιοι οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς[143], (σε αντίθεση με τους σοσιαλφιλελεύθερους του Τρίτου Δρόμου που έχουν κατανοήσει πολύ καλά τη σημασία της παγκοσμιοποίησης[144]) αρνούνται το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης που το βλέπουν απλώς ως μια ιδεολογία, είτε ως κάτι που πάντα συνέβαινε είτε τέλος ως παροδικό φαινόμενο. Όσον αφορά πρώτα αυτούς που αρνούνται το ίδιο το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης το επιχείρημα που χρησιμοποιούν είναι ότι η παγκοσμιοποίηση, με την έννοια της διεθνοποίησης της ίδιας της παραγωγής, είναι σήμερα πολύ περιορισμένη. Και αυ-

143. Βλ., για παράδειγμα, το πρόσφατο *Παγκοσμιοποίηση. Η μεγάλη χίμαιρα,* ό.π., που προβλήθηκε μαζικά από τα ΜΜΕ συγκεντρώνοντας το εγκώμιο σοσιαλψιλελεύθερων υπουργών, της ρεφορμιστικής Αριστεράς και των ελληνορθόδοξων!

144. Βλ. για παράδειγμα, A. Giddens, *The Third Way, The renewal of Social Democracy.*

τό είναι σωστό αν δώσουμε στην παγκοσμιοποίηση την έννοια ότι οι μονάδες παραγωγής μετατρέπονται σε ακρατικά σώματα που λειτουργούν σ' ένα χώρο χωρίς σύνορα, όπου οι δραστηριότητές τους δεν έχουν ως πρωταρχικό στόχο τη χώρα που αποτελεί την εθνική τους βάση, αλλά αποτελούν τμήμα ενός ενοποιημένου καταμερισμού εργασίας ο οποίος εξαπλώνεται σε πολλές χώρες. Όμως, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, το επιχείρημα αυτό είναι αβάσιμο σε σχέση με αυτό που ονόμασα διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, που αφορά τη διεθνοποίηση των αγορών κεφαλαίου και εμπορευμάτων και η οποία είναι πράγματι ένα νέο οικονομικό φαινόμενο, με σημαντικές επιπτώσεις στο πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο.

Αλλά, μήπως και αυτή η διεθνοποίηση είναι μια ιδεολογία για να δικαιολογήσει τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που εφαρμόζονται σε όλο τον κόσμο και κατά συνέπεια αποτελεί ένα παροδικό φαινόμενο; Εάν αυτό αληθεύει, τότε η απάντηση στη διεθνοποίηση μπορεί να δοθεί μέσα στο ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς, είτε με την εκλογή των συνεπών σοσιαλδημοκρατών τύπου La Fontain στην κυβέρνηση είτε με την εισαγωγή διάφορων κοινωνικών μορφών οικονομίας στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο με τη μορφή μεταρρυθμίσεων που θα το κοινωνικοποιήσουν, δηλ. θα δημιουργήσουν αποτελεσματικούς κοινωνικούς έλεγχους της οικονομίας της αγοράς. Η θέση που θα υποστηρίξω είναι ότι το σημερινό θεσμικό πλαίσιο των ανοικτών αγορών κεφαλαίου και εμπορευμάτων δεν δίνει καμία δυνατότητα για παρόμοιες επιλογές Με αλλά λόγια, οι πολιτικές που εφαρμόζουν σήμερα τα τ. σοσιαλδημοκρατικά και νυν σοσιαλφιλελευθερα κόμματα στην κυβέρνηση, μαζί με τα χρεοκοπημένα πράσινα κόμματα, είναι πράγματι μονόδρομος και επομένως η μόνη διέξοδος είναι η δημιουργία νέων μορφών κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης στο πλαίσιο ενός περιεκτικού πολιτικού προγράμματος ριζικής αλλαγής, έξω από το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, σε αυτό που ονομάζω Περιεκτική Δημοκρατία.

Για να δούμε όμως γιατί δεν υπάρχουν λύσεις στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο θα πρέπει να κάνουμε μια σύντομη ιστορική παρέκβαση. Όπως είναι φανερό από τον ορισμό που έδωσα παραπάνω, η οικονομία της αγοράς αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται τα αγαθά και οι

υπηρεσίες, πράγμα που σημαίνει ότι είναι ευρύτερος ορισμός από τον καπιταλισμό που αναφέρεται βασικά στις σχέσεις ιδιοκτησίας. Έτσι, αν και ιστορικά η οικονομία της αγοράς συνδέθηκε με τον καπιταλισμό, δηλαδή με την ατομική ιδιοκτησία και έλεγχο των μέσων παραγωγής, η κατανομή των αγαθών και των υπηρεσιών μέσω της αγοράς δεν είναι αδιανόητη μέσα σ' ένα σύστημα κοινωνικής ιδιοκτησίας και ελέγχου των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Η διάκριση μεταξύ του καπιταλισμού και της οικονομίας της αγοράς είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σήμερα, όταν πολλοί, μετά την αποτυχία της σοσιαλιστικής οικονομίας του κεντρικού πλάνου, ανακαλύπτουν εκ νέου τις αρετές μιας «σοσιαλιστικής» οικονομίας της αγοράς.[145] Την ίδια στιγμή, διάφορα «κομμουνιστικά» κόμματα στο Νότο (Κίνα, Βιετνάμ κ.λπ.) έχουν θέσει σ' εφαρμογή μια στρατηγική οικοδόμησης της «σοσιαλιστικής» οικονομίας της αγοράς και ήδη βρίσκονται στο δρόμο που θα τις οδηγήσει σε μια σύνθεση των χειρότερων στοιχείων της οικονομίας της αγοράς (ανεργία, ανισότητα, φτώχεια) και του σοσιαλιστικού κρατισμού (απολυταρχισμός, έλλειψη πολιτικών ελευθεριών κ.λπ.).

Η διαδικασία της αγοραιοποίησης είναι μια διαδικασία η οποία, μέσω της σταδιακής άρσης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές, τείνει να μετατρέπει όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες σ' εμπορεύματα και τους πολίτες σ' απλούς καταναλωτές. Μολονότι η αγορά σήμερα διαπερνά κάθε πλευρά της ζωής, από την οικογενειακή ζωή ως την κουλτούρα, την εκπαίδευση, τη θρησκεία και ούτω καθεξής, εύκολα μπορεί να δειχθεί πως, παρά το γεγονός ότι αγορές υπήρχαν για πάρα πολύ καιρό, η αγοραιοποίηση της οικονομίας είναι ένα πρόσφατο φαινόμενο που αναδύθηκε μόλις στους δυο τελευταίους αιώνες. Ήταν μόνο στην αρχή του 19ου αιώνα που δημιουργήθηκε μια αυτορυθμιζόμενη αγορά, η οποία, για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, καθιέρωσε το θεσμικό διαχωρισμό της κοινωνίας σε οικονομική και πολιτική σφαίρα. Παρόμοιος διαχωρισμός δεν υπήρχε ούτε στην κοινωνία που βασιζόταν σε φυλές, ούτε στη φεουδαρχική ή τη μερκαντιλιστική κοινωνία.[146] Παρ' όλα αυτά, ο οι-

145. Βλ., για παράδειγμα, R. Pollin, «Financial Structures and Egalitarian Economic Policy», *New Left Review,* αρ. 214 (Νοέμ.-Δεκ. 1995).

146. K. Polanyi, *The Great Transformation,* ό.π., σελ. 71.

κονομικός φιλελευθερισμός ερμήνευσε ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού με βάση τις αρχές που χαρακτηρίζουν μια αυτορυθμιζόμενη αγορά, διαστρεβλώνοντας στην πορεία τον πραγματικό χαρακτήρα και τις καταβολές του εμπορίου, των αγορών και του χρήματος, καθώς επίσης και της αστικής ζωής.

Το κρίσιμο στοιχείο που διαφοροποιεί την οικονομία της αγοράς από όλες τις προηγούμενες οικονομίες είναι το γεγονός ότι για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία αναδύθηκε ένα αυτορυθμιζόμενο σύστημα αγοράς - ένα σύστημα στο οποίο αναπτύχθηκαν αγορές ακόμα και για τα μέσα παραγωγής, δηλαδή, την εργασία, τη γη και το χρήμα. Ο έλεγχος του οικονομικού συστήματος από την αγορά σημαίνει, κατά τον Polanyi, ότι η κοινωνία λειτουργεί ως εξάρτημα της αγοράς.[147] Ο ανταγωνισμός, που ήταν η κινητήρια δύναμη του καινούργιου συστήματος, διασφάλιζε ότι η δυναμική του χαρακτηριζόταν από την αρχή «ανάπτυξη-ή-θάνατος». Αυτή η ίδια δυναμική συνεπάγεται ότι η οικονομία της αγοράς, από τη στιγμή που εγκαθιδρυθεί, θα καταλήξει αναπόφευκτα σε μια διεθνοποιημένη οικονομία.

Έτσι, η εισαγωγή νέων συστημάτων παραγωγής κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση σε μια εμπορική κοινωνία, όπου τα μέσα παραγωγής βρίσκονταν υπό ατομική ιδιοκτησία και έλεγχο, οδήγησε αναπόφευκτα (με τη ζωτικής σημασίας υποστήριξη του έθνους-κράτους) στο μετασχηματισμό των κοινωνικά ελεγχόμενων οικονομιών του παρελθόντος, στις οποίες η αγορά έπαιζε έναν περιθωριακό ρόλο στην οικονομική διαδικασία, στις σημερινές οικονομίες της αγοράς. Ο ιδιωτικός έλεγχος της παραγωγής απαιτούσε ότι αυτοί που έλεγχαν τα μέσα παραγωγής θα έπρεπε να είναι οικονομικά «αποτελεσματικοί», προκειμένου να επιβιώσουν του ανταγωνισμού, έπρεπε δηλαδή να διασφαλίζουν:

- την ελεύθερη ροή εργασίας και γης με ελάχιστο κόστος. Όμως, σε συνθήκες ιδιωτικού ελέγχου της παραγωγής αυτή η ροή βρίσκεται σε μια αντίστροφη συναρτησιακή σχέση προς τους κοινωνικούς ελέγχους (με τη στενή έννοια) πάνω στην αγορά. Έτσι όσο πιο αποτελεσματικοί κοινωνικοί έλεγχοι ασκούνται στην αγορά, και ιδιαίτερα στις

147. K. Polanyi, *The Great Transformation*, ό.π., σελ. 57.

αγορές των μέσων παραγωγής (εργασία, κεφάλαιο, γη) τόσο πιο δύσκολο είναι να διασφαλιστεί η ελεύθερη ροή τους με ελάχιστο κόστος. Για παράδειγμα, η νομοθεσία για την προστασία της εργασίας έκανε την αγορά εργασίας λιγότερο ελαστική και, συνακόλουθα, τη ροή εργασίας λιγότερο ομαλή ή πιο ακριβή. Γι' αυτό και, ιστορικά, αυτοί που είχαν ιδιωτικό έλεγχο πάνω στα μέσα παραγωγής κατεύθυναν πάντοτε τις προσπάθειές τους προς την περαιτέρω *αγοραιοποίηση* της οικονομίας, δηλαδή, προς την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά.

- τη συνεχή ροή επενδύσεων σε νέες τεχνικές, μεθόδους παραγωγής και προϊόντα, σε μια προσπάθεια να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα και τους δείκτες πωλήσεων. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής είναι η *οικονομική ανάπτυξη,*[148] που οδήγησε στη σημερινή «οικονομία ανάπτυξης».

Έτσι, αγοραιοποίηση και ανάπτυξη είναι τα δυο θεμελιακά στοιχεία του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Και η μεν διαδικασία αγοραιοποίησης οδήγησε στην ιστορική σύγκρουση μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού, όπου οι μεν φιλελεύθεροι υποστήριζαν τη θέση της ελαχιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές για χάρη της μεγαλύτερης οικονομικής αποτελεσματικότητας, ενώ οι σοσιαλιστές υποστήριζαν τη θέση της μεγιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές μέσω του κράτους που υποτίθεται εξέφραζε το γενικό συμφέρον. Η δε αναπτυξιακή διαδικασία και οι συνακόλουθες περιβαλλοντικές επιπτώσεις της οδήγησαν τα τελευταία περίπου 30 χρόνια στη δημιουργία του οικολογικού κινήματος.

148. Η λογική της οικονομικής ανάπτυξης έχει επαρκώς αναλυθεί τόσο από τη φιλελεύθερη όσο και από τη μαρξιστική προοπτική. Για περαιτέρω ανάλυση από την οικολογική σκοπιά, βλ., για παράδειγμα, M. Jacobs, *The Green Economy,* London: Pluto Press, 1991, σελ. 3-49. Επίσης, το κεφάλαιο με τίτλο «Why Capitalism Needs Growth» [Γιατί ο καπιταλισμός χρειάζεται την οικονομική ανάπτυξη] στο βιβλίο του R. Douthwaite είναι χρήσιμο, παρά τα γενικότερα μειονεκτήματα του βιβλίου, που οφείλονται κυρίως στην προσέγγιση της βαθιάς οικολογίας που υιοθετεί (R. Douthwaite, *The Growth Illusion,* Devon, UK: Resurgence, 1992, σελ. 18-32).

Όσον αφορά τη διαδικασία αγοραιοποίησης ειδικότερα μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κύριες ιστορικές φάσεις ή, αντίστοιχα, μορφές νεωτερικότητας:

1. τη φιλελεύθερη φάση (φιλελεύθερη μορφή νεωτερικότητας) στα μέσα του περασμένου αιώνα, η οποία, μετά από μια μεταβατική περίοδο προστατευτισμού οδήγησε στην
2. κρατικιστική φάση (κρατικιστική μορφή νεωτερικότητας) -μέσα δεκαετίας 1930-μέσα δεκαετίας 1970- και, τέλος,
3. τη σημερινή νεοφιλελεύθερη φάση (νεοφιλελεύθερη μορφή νεωτερικότητας).

Αναλυτικότερα, ο στόχος για την απελευθέρωση των αγορών κατά την πρώτη φάση της διαδικασίας αγοραιοποίησης είχε το παράδοξο αποτέλεσμα να οδηγήσει σε μεγαλύτερη προστασία: είτε εξαιτίας πίεσης από την πλευρά αυτών που έλεγχαν την παραγωγή για τη λήψη μέτρων που θα τους προστάτευαν από τον ξένο ανταγωνισμό είτε εξαιτίας πίεσης από την πλευρά της υπόλοιπης κοινωνίας για τη λήψη μέτρων που θα την προστάτευαν από τον ίδιο το μηχανισμό της αγοράς. Όμως, ο προστατευτισμός, και στις δυο μορφές του, υπονόμευσε την οικονομία της αγοράς που είχε εγκαθιδρυθεί το δέκατο ένατο αιώνα και, στην πραγματικότητα, οδήγησε σχεδόν στην κατάρρευσή της τον εικοστό αιώνα με τη Μεγάλη Κρίση του Μεσοπόλεμου.[149]

Το αποτέλεσμα της αποσύνθεσης της παγκόσμιας οικονομίας και της κατάρρευσης του Κανόνα Χρυσού ήταν ότι όλες οι μεγάλες χώρες εισήλθαν σε μια περίοδο κρατικού παρεμβατισμού για τον έλεγχο της οικονομίας. Με άλλα λόγια, εισήλθαν στην περίοδο του κρατισμού. Αυτό ήταν ένα γεγονός που σηματοδοτούσε μια νέα φάση στη διαδικασία αγοραιοποίησης. Μια φάση που, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, αποτελούσε τη λογική κατάληξη του προστατευτισμού ο οποίος άνθισε κατά τη διάρκεια και μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο[150] και έφτασε στο απόγειο του τη

149. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 1.

150. A.G. Kenwood and A.L. Lougheed, *The Growth of the International Economy,* 1820-1980, London: George Allen & Unwin, 1983, σελ. 185-86.

δεκαετία του 1930 με την υιοθέτηση πολλών άμεσων περιορισμών στο εμπόριο (ποσοστώσεις, συναλλαγματικοί έλεγχοι κ.λπ.).

Η μεταπολεμική περίοδος κρατισμού συνδέθηκε με το φαινόμενο που ονομάστηκε η σοσιαλδημοκρατική συναίνεση η οποία δεν ήταν απλώς ένα συγκυριακό φαινόμενο, όπως υποστηρίζεται συνήθως, αλλά μια δομική αλλαγή με σημαντικές επιπτώσεις στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, ιδεολογικό/θεωρητικό καθώς επίσης και στο πολιτισμικό επίπεδο. Στο οικονομικό επίπεδο, συγκεκριμένα, η σοσιαλδημοκρατική συναίνεση είχε τα θεμέλιά της στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, η οποία, στο μεταπολεμικό απόγειο της, χαρακτηριζόταν από τη μαζική παραγωγή, τις μεγάλες παραγωγικές μονάδες, τη γραφειοκρατική οργάνωση και τη μαζική κατανάλωση. Ο οικονομικός ρόλος του κράτους είχε ιδιαίτερη σημασία σε μια διαδικασία εντατικής συσσώρευσης που βασιζόταν κυρίως στη διεύρυνση της εγχώριας αγοράς. Ο ρόλος αυτός στόχευε στη διαμόρφωση του επιπέδου της οικονομικής δραστηριότητας, όχι μόνο έμμεσα, μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής και του κράτους πρόνοιας, αλλά και άμεσα, μέσω των εθνικοποιημένων επιχειρήσεων και των δημόσιων επενδύσεων. Καθώς ο βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας κατά την περίοδο αυτήν ήταν σχετικά χαμηλός και κατά συνέπεια οι «βαθμοί ελευθερίας» που είχε το κράτος για την εφαρμογή μιας εθνικής οικονομικής πολιτικής ήταν πολύ πιο σημαντικοί απ' ό,τι σήμερα, ο νέος οικονομικός ρόλος του κράτους ήταν τόσο εφικτός όσο και επιθυμητός. Στο βαθμό συνεπώς που το μεταπολεμικό επενδυτικό μπουμ συνεχιζόταν, τα ελλείμματα στον προϋπολογισμό, που αναπόφευκτα δημιουργήθηκαν, δεν προκαλούσαν περαιτέρω προβλήματα στη διαδικασία συσσώρευσης. Στην πραγματικότητα, η περίοδος της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης συνδέθηκε με ένα πρωτοφανές οικονομικό μπουμ. Παράλληλα, την περίοδο αυτήν, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, επιτεύχθηκε αυτό που εννοούσε ο Polanyi με τον όρο «great transformation» («μεγάλος μετασχηματισμός»): το σύστημα της αγοράς, ιδιαίτερα η εργασία και το χρήμα, τέθηκαν υπό σημαντικούς κοινωνικούς ελέγχους.

Παρά την επέκταση όμως του κρατισμού στο εθνικό οικονομικό επίπεδο, η διαδικασία αγοραιοποίησης στο διεθνές επίπεδο (με την έννοια της σταδιακής άρσης των ελέγχων στην κίνηση των εμπορευμάτων και

αργότερα του κεφαλαίου), η οποία είχε διακοπεί μετά τη Μεγάλη Ύφεση και την έκρηξη του προστατευτισμού που ακολούθησε, μεταπολεμικά επανατέθηκε σε κίνηση. Έτσι, οι εμπορικές αντιπαλότητες μεταξύ των κορυφαίων καπιταλιστικών χωρών και οι συνακόλουθες παλιές εθνικιστικές αντιπαλότητες, που σημάδεψαν το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα και οδήγησαν σε δυο παγκόσμιους πολέμους, σταδιακά ξεπεράστηκαν και αντικαταστάθηκαν από μια γοργή επέκταση του εμπορίου (κυρίως μεταξύ των χωρών αυτών). Η μεταπολεμική διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς ενθαρρύνθηκε ενεργά από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, ιδιαίτερα ενόψει της επέκτασης του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων στον Τρίτο Κόσμο. Παρ' όλα αυτά, η διεθνοποίηση αποτελούσε κατά βάση προϊόν «αντικειμενικών» παραγόντων που αναφέρονταν στη δυναμική της οικονομίας της αγοράς και, συγκεκριμένα, στην επέκταση της δραστηριότητας των πολυεθνικών επιχειρήσεων και την παράλληλη ανάπτυξη της αγοράς του ευρωδολαρίου. Κατά συνέπεια, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, οι θεσμικές διευθετήσεις που υιοθετήθηκαν στη μεταπολεμική περίοδο για την απελευθέρωση των αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου περισσότερο θεσμοποίησαν μια υφιστάμενη κατάσταση παρά δημιούργησαν τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς.

Η αυξανόμενη διεθνοποίηση συνεπαγόταν ότι η ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς στηριζόταν, με εντεινόμενο ρυθμό, στη διεύρυνση της παγκόσμιας αγοράς παρά στη διεύρυνση της εγχώριας αγοράς, όπως συνέβαινε πριν - γεγονός που είχε πολύ σημαντικές επιπτώσεις σε σχέση με τον οικονομικό ρόλο του κράτους. Κατά την περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, η οικονομική ανάπτυξη στηριζόταν κυρίως στην αύξηση της εγχώριας ζήτησης, που αναλογούσε περίπου στο 90% της συνολικής ζήτησης των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Σ' αυτό το πλαίσιο, ο κρατικός τομέας έπαιζε ένα σημαντικό ρόλο στον έλεγχο του μεγέθους της αγοράς μέσω της ρύθμισης της συνολικής ενεργού ζήτησης. Τα μέσα που χρησιμοποιούνταν γι' αυτόν το σκοπό ήταν οι δημόσιες καταναλωτικές δαπάνες και οι δημόσιες επενδύσεις, καθώς και η οικονομική δραστηριότητα των εθνικοποιημένων επιχειρήσεων. Η αναγκαία όμως συνθήκη για την αποτελεσματική λειτουργία του οικονομι-

κού συστήματος ήταν ένας σχετικά χαμηλός βαθμός διεθνοποίησης, δηλαδή ένας βαθμός συμβατός με το θεσμικό πλαίσιο που ήταν βασικά προστατευτικό σε σχέση με την εγχώρια αγορά εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας. Ήταν ακριβώς η βαθμιαία αναίρεση αυτής της συνθήκης, στο βαθμό που εντεινόταν η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, που έκανε αδύνατη τη συνέχιση της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης.

Σε συνθήκες εντεινόμενης διεθνοποίησης, το μέγεθος της οικονομίας της αγοράς αυξανόμενα εξαρτάται από τις συνθήκες προσφοράς (οι οποίες με τη σειρά τους καθορίζουν τις εξαγωγικές και εισαγωγικές επιδόσεις), παρά από την άμεση διεύρυνση της εγχώριας αγοράς. Οι συνθήκες προσφοράς γίνονται σημαντικότερες σε σχέση με τη συσσώρευση και την οικονομική ανάπτυξη, από τη στιγμή που είναι το διεθνές εμπόριο που καθορίζει το μέγεθος κάθε επιμέρους εθνικής οικονομίας ανάπτυξης, είτε θετικά (μέσω μιας ανάπτυξης που στηρίζεται στις εξαγωγές) είτε αρνητικά (μέσω μιας αποβιομηχάνισης που οφείλεται στην εισαγωγική διείσδυση). Με άλλα λόγια, σε συνθήκες ελεύθερου εμπορίου, η ανταγωνιστικότητα, αποκτά πολύ πιο αποφασιστική σημασία, όχι μόνο σε σχέση με την ανάπτυξη που στηρίζεται όλο και περισσότερο στις εξαγωγές, αλλά και σε σχέση με τη διείσδυση εισαγωγών που οδηγεί τελικά στο κλείσιμο πολλών εγχώριων επιχειρήσεων και στην ανεργία. Για να το θέσουμε σχηματικά, η οικονομία της αγοράς, καθώς εντείνεται η διεθνοποίηση, μετατρέπεται από μια οικονομία ανάπτυξης «στηριζόμενη στην εγχώρια αγορά» σε μια οικονομία ανάπτυξης «στηριζόμενη στο εμπόριο». Στο πλαίσιο μιας ανάπτυξης που στηρίζεται στο εμπόριο οι συνθήκες που επικρατούν στην παραγωγική πλευρά της οικονομίας, συγκεκριμένα αυτές που αφορούν το κόστος παραγωγής, αποκτούν αποφασιστική σημασία: η συμπίεση του κόστους παραγωγής, (κόστος εργασίας, φόροι και ασφαλιστικές εισφορές των εργοδοτών) γίνεται πολύ σημαντική. Όμως η συμπίεση του κόστους παραγωγής απαιτεί μια δραστική μείωση του κρατισμού, αφού ο κρατισμός είναι υπεύθυνος για τη σημαντική αύξηση του κόστους παραγωγής κατά την περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα. Άμεσα, επειδή η διόγκωση του κράτους πρόνοιας σημαίνει μια αυξανόμενη επι-

βάρυνση των εργοδοτών όσον αφορά τις ασφαλιστικές εισφορές και τους φόρους τους. Έμμεσα, επειδή, στις συνθήκες σχεδόν πλήρους απασχόλησης που επικρατούν κατά την κρατικιστική φάση της διαδικασίας αγοραιοποίησης, η οργανωμένη εργασία μπορεί να ασκήσει επιτυχημένα πιέσεις για αυξήσεις στους μισθούς που υπερβαίνουν σημαντικά την αύξηση στην παραγωγικότητα. Αυτό έγινε ένα ιδιαίτερα οδυνηρό πρόβλημα (γι' αυτούς που έλεγχαν την οικονομία ανάπτυξης) την περίοδο 1968-73, όταν ένα μαζικό απεργιακό κίνημα, ουσιαστικά αυτονομημένο από τη γραφειοκρατική συνδικαλιστική ηγεσία, οδήγησε σε γοργή αύξηση των μισθών και σε μια αντίστοιχη μείωση των κερδών.

Το σωρευτικό αποτέλεσμα του γεγονότος ότι ο κρατικός παρεμβατισμός δεν άφηνε ελεύθερη την αγορά εργασίας να καθορίζει τα επίπεδα των μισθών και της απασχόλησης, όπως απαιτεί μια οικονομία της αγοράς, ήταν η κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1970. Με άλλα λόγια, η κρίση, σ' αντίθεση με την αντίληψη που υποστηρίζεται συνήθως, δεν οφειλόταν κυρίως στην πετρελαϊκή κρίση, αλλά στο γεγονός ότι ο βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς που είχε ήδη επιτευχθεί δεν ήταν πια συμβατός με τον κρατισμό. Και αυτό, διότι:

1) ο αποτελεσματικός έλεγχος που ασκούσε το έθνος-κράτος στην αγορά είχε καταστεί σχεδόν αδύνατος στο πλαίσιο της αυξανόμενης διασυνοριακής κίνησης εμπορευμάτων και κεφαλαίου. Στο βαθμό όμως που το εντεινόμενο άνοιγμα της μεταπολεμικής οικονομίας της αγοράς στο εμπόριο δεν συνοδευόταν από ένα αντίστοιχο άνοιγμα σε σχέση με την κίνηση κεφαλαίου, οι κυβερνήσεις μπορούσαν να ακολουθούν ανεξάρτητες οικονομικές πολιτικές. Μόλις όμως η ανάπτυξη των αγορών των ευρωνομισμάτων μείωσε σημαντικά την αποτελεσματικότητα των ελέγχων που ασκούνταν στις χρηματοπιστωτικές αγορές, οι υπερεθνικές επιχειρήσεις απέκτησαν μεγαλύτερη ικανότητα να υποσκάπτουν εκείνες από τις εθνικές οικονομικές πολιτικές που ήταν ασύμβατες με τους δικούς τους στόχους.

2) η επέκταση του ίδιου του κρατισμού είχε ορισμένα εγγενή στοιχεία που οδηγούσαν σε υψηλότερο πληθωρισμό και/ή σε μια συμπίεση των κερδών, στοιχεία που ήταν ιδιαίτερα οχληρά στο ανταγωνιστικό πλαίσιο που είχε δημιουργήσει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Ένα τέ-

τοιο στοιχείο ήταν η γοργή αύξηση των δημόσιων δαπανών -για τη χρηματοδότηση της διεύρυνσης του κοινωνικού και οικονομικού ρόλου του κράτους- η οποία σε μερικές περιπτώσεις ήταν ταχύτερη από την αύξηση των δημοσίων εσόδων, γεγονός που οδήγησε σε μια πληθωριστική κάλυψη των ελλειμμάτων που προέκυπταν στον προϋπολογισμό.[151] Ένα ακόμα πιο σημαντικό στοιχείο ήταν το γεγονός ότι οι εργοδότες, προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τον αντίκτυπο που είχαν στα κέρδη οι «υπερβολικές» αυξήσεις στους μισθούς (δηλαδή οι αυξήσεις που ξεπερνούσαν τις αυξήσεις στην παραγωγικότητα), μετακύλησαν με επιτυχία ένα σημαντικό μέρος του αυξημένου κόστους εργασίας στους καταναλωτές, χρησιμοποιώντας το πρόσχημα της πετρελαϊκής κρίσης. Όμως, η εντεινόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας και ο συνακόλουθος ισχυρότερος ανταγωνισμός έκανε αυξανόμενα δύσκολη τη μετακύληση των «υπερβολικών» αυξήσεων των μισθών στις τιμές. Το αποτέλεσμα ήταν η συμπίεση των κερδών που αναφέρθηκε πιο πάνω να γίνει ακόμα εντονότερη στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Το αποτέλεσμα αυτών των τάσεων ήταν η κρίση «στασιμοπληθωρισμού» στη δεκαετία του 1970, η οποία έγινε αναπόφευκτη από τη στιγμή που οι κυβερνήσεις, για να μειώσουν τις πληθωριστικές πιέσεις που δημιουργήθηκαν από τις παραπάνω τάσεις και την πετρελαϊκή κρίση, κατέφυγαν σε παραδοσιακές αντιπληθωριστικές πολιτικές. Έτσι, όχι μόνο δεν επιβραδύνθηκε ο πληθωρισμός, αλλά και η ανεργία άρχισε να αυξάνεται σημαντικά, καθώς οι αντιπληθωριστικές πολιτικές ενίσχυαν τη βραχυπρόθεσμη ανεργία, πέρα από τη μακροπρόθεσμη ανεργία που αυξανόταν παράλληλα ως αποτέλεσμα της αναδυόμενης επανάστασης στην πληροφορική.

Συνοψίζοντας, η κατάρρευση του κρατισμού και η άνοδος του νεοφιλελευθερισμού, που θα συζητήσουμε στη συνέχεια, πρέπει να ιδωθούν μέσα στο πλαίσιο της εντεινόμενης διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς, Π οποία κατέστησε τον κρατισμό αυξανόμενα ασύμβατο με αυτήν.

151. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, τα συνολικά δημόσια έσοδα ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν κατά 9% μεταξύ 1951 και 1975, ενώ οι συνολικές δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν κατά 29% την ίδια περίοδο, I. Gough, *The Political Economy of the Welfare State,* London: Macmillan, 1979, Πίν. 5.1, σελ. 77.

Στόχος της επίθεσης του νεοφιλελεύθερου κινήματος, που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970, ήταν οι κοινωνικοί έλεγχοι επί της αγοράς που είχαν εισαχθεί κατά τη διάρκεια της κρατικιστικής φάσης της διαδικασίας αγοραιοποίησης. Οι οικονομικές ελίτ θεωρούσαν πάντοτε ότι ο σοσιαλδημοκρατικός κρατισμός, με τη μορφή των εθνικοποιήσεων, των πολιτικών πλήρους απασχόλησης και του κράτους πρόνοιας, δημιουργούσε ένα τριμερές σύστημα οικονομικής δύναμης (κράτος, συνδικάτα, κεφάλαιο), το οποίο υπονόμευε την ηγεμονία του ιδιωτικού κεφαλαίου. Έτσι, μόλις το επέτρεψε ένας συνδυασμός οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, η επίθεση ενάντια στη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση έγινε αναπόφευκτη. Ο κύριος οικονομικός παράγοντας ήταν, όπως είδαμε, η διεθνοποίηση της οικονομίας που έγινε ασύμβατη με το σοσιαλδημοκρατικό κρατισμό. Οι πολιτικοί παράγοντες αναφέρονται στην παρακμή της Αριστεράς, ως αποτέλεσμα της επέκτασης των μεσαίων τάξεων σε βάρος της χειρωνακτικής εργατικής τάξης, καθώς και της παράλληλης κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Ο απώτατος, επομένως, στόχος του νεοφιλελευθερισμού ήταν η ενίσχυση της δύναμης αυτών που ελέγχουν την οικονομία, μέσω της δραστικής συρρίκνωσης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές. Οι κύριες πολιτικές που προτάθηκαν από τους νεοφιλελεύθερους και εφαρμόστηκαν εν συνεχεία πρώτα από τις κυβερνήσεις Thatcher/Reagan και αργότερα από κυβερνήσεις σ' ολόκληρο τον κόσμο ήταν:

- **Απελευθέρωση των αγορών**
  1. Η αγορά εργασίας αποτελεί τον κύριο στόχο της πολιτικής απελευθέρωσης των αγορών. Έτσι, πολλοί σημαντικοί έλεγχοι εξαλείφονται και άλλοι τροποποιούνται δραστικά με ρητό στόχο να γίνει η αγορά εργασίας περισσότερο «ελαστική», δηλαδή περισσότερο πειθήνια στις συνθήκες της αγοράς. Η αποδυνάμωση αυτών των ελέγχων, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της κρατικής δέσμευσης για πλήρη απασχόληση και την αντισυνδικαλιστική νομοθεσία, σήμαινε ότι οι συνέπειες των τεχνολογικών αλλαγών, που είχαν ήδη οδηγήσει σε δομική ανεργία, δεν αντισταθμίστηκαν με αποτελεσματική κρατική δράση. Αντίθετα, αφέθηκε στις δυνάμεις της

αγοράς να λύσουν το πρόβλημα της ανεργίας. Ακόμα, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, περιορίζοντας το δημόσιο τομέα, συνέβαλαν άμεσα στην αύξηση της ανεργίας. Ως αποτέλεσμα, η ανεργία έχει σήμερα αποκτήσει μαζικές διαστάσεις, ενώ η φτώχεια και η ανισότητα έχουν και αυτές αυξηθεί σε βαθμό ανάλογο με την απορύθμιση της αγοράς εργασίας.

2. Οι αγορές κεφαλαίου έχουν επίσης απελελευθερωθεί, ιδιαίτερα οι διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές (άρση των συναλλαγματικών ελέγχων κ.λπ.). Η απελευθέρωση των αγορών κεφαλαίου έχει αυξήσει τις δυνατότητες φοροδιαφυγής, έχει διαβρώσει τη φορολογική βάση που απαιτείται για τη χρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας, έχει κάνει την εκροή κεφαλαίου ευκολότερη και -πιο σημαντικό- κατέστησε αδύνατη οποιαδήποτε μορφή σχεδιασμού και αποτελεσματικού ελέγχου της εγχώριας συνολικής ζήτησης. Έτσι, τεράστια χρηματικά ποσά κινούνται διαρκώς σ' αναζήτηση κερδοσκοπικών ευκαιριών και περιορίζουν αποφασιστικά τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να ακολουθούν μακροοικονομικές πολιτικές που να αποκλίνουν σημαντικά από αυτές των ανταγωνιστών τους.
3. Τέλος, όπως ήδη είδαμε, οι αγορές εμπορευμάτων έχουν και αυτές απελευθερωθεί, κυρίως ως αποτέλεσμα της τελευταίας συμφωνίας της GATT. Το σωρευτικό αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών απελευθέρωσης των αγορών ήταν ότι «ως τις αρχές της δεκαετίας του 1990, είχε δημιουργηθεί μια σχεδόν τελείως φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων στην περιφέρεια του ΟΑΣΑ, που έδινε στους πρωταγωνιστές της αγοράς μια ελευθερία που δεν είχαν ποτέ από τη δεκαετία του 1920 και μετά».[152]

- **Ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων.** Οι ιδιωτικοποιήσεις είναι σημαντικές όχι μόνο επειδή περιορίζουν τον όγκο του δημόσιου τομέα, αλλά και επειδή δημιουργούν νέες δυνατότητες για το ιδιωτικό

152. E. Helleiner, «From Bretton Woods to Global finance: a world turned upside down» στο R. Stubbs and G. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order,* London: Macmillan, 1994.

κεφάλαιο. Εντούτοις η μετοχοποίηση του ενεργητικού των δημοσίων επιχειρήσεων διαφημίζεται ως ένα είδος «λαϊκού καπιταλισμού», παρά το γεγονός ότι, όπως έχει δείξει η βρετανική εμπειρία, οι ιδιωτικοποιήσεις ενισχύουν ακόμη περισσότερο τη συγκέντρωση του κεφαλαίου.

- **Συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας** σ' ένα ασφαλιστικό δίκτυο και παράλληλη ενθάρρυνση της επέκτασης του ιδιωτικού τομέα στις κοινωνικές υπηρεσίες (υγεία, εκπαίδευση, συνταξιοδοτικά σχήματα κ.λπ.). Η πολιτική αυτή όχι μόνο οδηγεί στην αγοραιοποίηση τομέων της οικονομίας που βρίσκονταν υπό κρατικό έλεγχο, αλλά μειώνει περαιτέρω τον «κοινωνικό μισθό» και αυξάνει ακόμη περισσότερο την «ελαστικότητα» της εργασίας.

- **Ανακατανομή του φορολογικού βάρους προς όφελος των ομάδων υψηλού εισοδήματος.** Ο ρητός στόχος των φορολογικών ελαφρύνσεων είναι η δημιουργία «κινήτρων» προς την οικονομική ελίτ για αποταμίευση και επενδύσεις, ενώ ο σιωπηρός στόχος είναι η αύξηση των καθαρών κερδών και το μοίρασμα του κόστους του ασφαλιστικού δικτύου. Το αναπόφευκτο όμως αποτέλεσμα των νεοφιλελεύθερων φορολογικών πολιτικών ήταν η περαιτέρω χειροτέρευση της κατανομής εισοδήματος.

Ως αποτέλεσμα των πολιτικών αυτών η κερδοφορία, που είχε κατρακυλήσει στα τέλη της κρατικιστικής περιόδου, έχει σχεδόν αποκατασταθεί σήμερα στα επίπεδα του μεταπολεμικού μπουμ.

Η διεθνοποίηση της οικονομίας και οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές συνέπεσαν με σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές (επανάσταση στην πληροφορική) που σηματοδότησαν τη μετάβαση της οικονομίας της αγοράς σε μια μεταβιομηχανική φάση. Το αποτέλεσμα που προέκυψε από τη συνδυαστική δράση των παραγόντων αυτών ήταν μια δραστική αλλαγή στη διάρθρωση της απασχόλησης που εκφράστηκε με τη σημαντικότατη μείωση του μεγέθους της χειρωνακτικής εργατικής τάξης. Έτσι, μια νέα ταξική διάρθρωση αναδείχθηκε στη μεταβιομηχανική διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς που άλλαξε τη σύνθεση του εκλογικού σώματος με συνέπεια τη γοργή παρακμή των παραδοσιακών σοσιαλδημοκρατικών

κομμάτων και την προσπάθειά τους να αποσπάσουν ένα σημαντικό μέρος των ψήφων της προνομιούχου μειονότητας μέσω του «εκσυγχρονισμού» τους (δηλαδή της προσαρμογής τους στις προσταγές της νεοφιλελεύθερης ατζέντας). Γι' αυτό και τα τελευταία 20 περίπου χρόνια όλα τα μεγάλα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, είτε στην εξουσία είτε στην αντιπολίτευση (Γαλλία, Σουηδία, Βρετανία, Γερμανία), έχουν εγκαταλείψει τις παραδοσιακές σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές, όπως η δέσμευση για πλήρη απασχόληση και το κράτος πρόνοιας, και έχουν υιοθετήσει, με μικρές διαφοροποιήσεις, την ουσία του νεοφιλελεύθερου προγράμματος (ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση των αγορών κ.λπ.) στο όνομα της απελευθέρωσης της «κοινωνίας των πολιτών» από το κράτος.

Η νέα συναίνεση δεν συνεπάγεται ότι το κράτος δεν έχει πια κανένα οικονομικό ρόλο να παίξει. Δεν θα πρέπει κανείς να συγχέει το φιλελευθερισμό/νεοφιλελευθερισμό με το laisser-faire. Όπως ανέφερα προηγουμένως, ήταν το ίδιο το κράτος που δημιούργησε το σύστημα των αυτορυθμιζόμενων αγορών. Επιπλέον, κάποια μορφή κρατικής παρέμβασης ήταν πάντοτε αναγκαία για την ομαλή λειτουργία του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Το κράτος καλείται σήμερα να παίξει έναν κρίσιμο ρόλο σε σχέση με την πλευρά της προσφοράς στην οικονομία και συγκεκριμένα καλείται να πάρει μέτρα για να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα, να εκπαιδεύσει το εργατικό δυναμικό στις απαιτήσεις της νέας τεχνολογίας, ακόμη και να επιχορηγήσει, άμεσα ή έμμεσα, τις εξαγωγικές βιομηχανίες. Κατά συνέπεια ο τύπος κρατικού παρεμβατισμού που είναι συμβατός με τη διαδικασία αγοραιοποίησης όχι μόνο δεν αποθαρρύνεται, αλλά, αντίθετα, προωθείται ενεργά από την υπερεθνική ελίτ και ιδιαίτερα από τα «προοδευτικά» στοιχεία της (ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα). Έτσι, δεν αληθεύει ο ισχυρισμός, που συνήθως υποστηρίζεται, ότι η νεοφιλελεύθερη συναίνεση θανάτωσε το γέννημα θρέμμα της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, δηλαδή τη μεικτή οικονομία. Στην πραγματικότητα, έκανε κάτι χειρότερο. Αναπροσδιόρισε το περιεχόμενο της μεικτής οικονομίας ώστε να εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντα της υπερεθνικής ελίτ και να αναπαράγει, στο κατώφλι του 21ου αιώνα, συνθήκες ανισότητας και κοινωνικής αδικίας που επικρατούσαν στις αρχές του 19ου!

Το συνδυαστικό αποτέλεσμα των «αντικειμενικών» (οικονομικών και τεχνολογικών) παραγόντων που οδηγούσαν σε περαιτέρω διεθνοποίηση και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών για την απελευθέρωση των αγορών ήταν ότι, από τη δεκαετία του 1970 και μετά, η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς επιταχύνθηκε με έντονους ρυθμούς οδηγώντας στη σημερινή «νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση».

Συνοψίζοντας, είναι προφανές ότι ήταν εσφαλμένη η εκτίμηση του Polanyi ότι η άνοδος του κρατισμού, στη δεκαετία του 1930, ήταν ένδειξη του ουτοπικού χαρακτήρα της αυτορυθμιζόμενης αγοράς και της ύπαρξης μιας «υπόγειας κοινωνικής διαδικασίας»[153] που οδηγεί στον κοινωνικό έλεγχο της οικονομίας της αγοράς. Στην πραγματικότητα αποδείχτηκε ότι ο κρατισμός αποτέλεσε ένα σχετικά σύντομο διάλειμμα στη διαδικασία αγοραιοποίησης. Μ' αυτή την έννοια ο κρατισμός ήταν ένα μεταβατικό φαινόμενο που οφειλόταν στην αποτυχία της πρώτης απόπειρας για τη δημιουργία ενός συστήματος βασισμένου σε μια διεθνοποιημένη και αυτορυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς. Η αποτυχία αυτή, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, δεν είχε αιτία τον υποτιθέμενο ουτοπικό χαρακτήρα της αγοραιοποίησης της κοινωνίας, όπως πίστευε ο Polanyi, αλλά το γεγονός ότι στην πρώτη φάση αγοραιοποίησης, το 19ο αιώνα, δεν είχαν ακόμη δημιουργηθεί οι αντικειμενικές συνθήκες για την ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής.

Αντίθετα, σήμερα αποκαθίστανται οι τέσσερις θεσμοί στους οποίους, κατά τον Polanyi, στηρίχτηκε η πρώτη απόπειρα εγκαθίδρυσης ενός κοινωνικού συστήματος βασισμένου σε μια διεθνοποιημένη και αυτορυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος. Αυτό όμως, όπως ήδη ανέφερα, δεν σημαίνει ότι εξαλείφονται όλοι οι έλεγχοι πάνω στις αγορές. Όχι μόνο οι «ρυθμιστικοί» έλεγχοι εξακολουθούν να υφίστανται και σε μερικές περιπτώσεις να επεκτείνονται, αλλά ακόμα και ορισμένοι κοινωνικοί έλεγχοι δεν εξαλείφονται. Παραδείγματα κοινωνικών ελέγχων (με την ευρεία έννοια) πάνω στις σημερινές αγορές αποτελούν τα διάφορα «νέα (μη δασμολογικά) προστατευτικά εμπόδια», όπως

153. K. Polanyi, *The Great Transformation,* ό.π., σελ. 29.

οι περιορισμοί στις εξαγωγές και οι «διευθετήσεις εύτακτης αγοράς» (orderly marketing arrangements), που εφαρμόζονται σε πολλούς βιομηχανικούς τομείς των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών, ιδιαίτερα στο χάλυβα, στα υφάσματα και στα αυτοκίνητα.[154] Ακόμη, όσον αφορά τους κοινωνικούς ελέγχους με τη στενή έννοια, παρόλο που το κράτος πρόνοιας βρίσκεται κατά βάση σε αποσύνθεση, στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες διατηρούνται διάφορα «ασφαλιστικά δίκτυα» για την αποτροπή μιας μαζικής αναταραχής. Όμως, τα ασφαλιστικά δίκτυα, που στοχεύουν σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων (στους πολύ φτωχούς κ.λπ.), συνεπάγονται όχι μόνο την εξάλειψη του βασικού χαρακτηριστικού του κράτους πρόνοιας, της καθολικότητάς του, αλλά και τη θεσμοποίηση της φτώχειας.

Η σημερινή νεοφιλελεύθερη μορφή της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς («νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση») μπορεί, επομένως, να θεωρηθεί ότι ολοκληρώνει τον κύκλο που ξεκίνησε τον προηγούμενο αιώνα με την απόπειρα εγκαθίδρυσης μιας φιλελεύθερης εκδοχής της. Έτσι, μετά την κατάρρευση της πρώτης απόπειρας εισαγωγής ενός διεθνοποιημένου αυτορυθμιζόμενου οικονομικού συστήματος, μια νέα σύνθεση επιχειρείται σήμερα. Στόχος της νέας σύνθεσης είναι να αποφευχθούν οι ακραίες συνέπειες του καθαρού φιλελευθερισμού, μέσω του συνδυασμού ουσιαστικά αυτορυθμιζόμενων αγορών με διάφορους τύπους ασφαλιστικών δικτύων και ελέγχων. Ο συνδυασμός αυτός, επιδιώκει την εξασφάλιση της προνομιούχας θέσης, της «υπερτάξης» και των στρωμάτων που απαρτίζουν την «κοινωνία των 2/3», καθώς και την επιβίωση της «υποτάξης», χωρίς να θίγονται τα ουσιαστικά στοιχεία της διαδικασίας αυτορύθμισης. Κατά συνέπεια, το έθνος-κράτος εξακολουθεί να έχει ένα σημαντικό ρόλο να παίξει όχι μόνο στη διασφάλιση, με το μονοπώλιο της βίας που κατέχει, του θεσμικού πλαισίου της οικονομίας της αγοράς,αλλά και στη συντήρηση της υποδομής για την ομαλή λειτουργία της νεοφιλελεύθερης οικονομίας.

154. R. Stubbs and G. Underhill, «Global Issues in Historical Perspective», στο *Political Economy and the Changing Global Order,* London: Macmillan, 1994, σελ. 156.

Το ερώτημα που γεννά η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς είναι το εξής: Υπάρχει η δυνατότητα, στο θεσμικό πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, για την ανάπτυξη αποτελεσματικών κοινωνικών ελέγχων με την ευρεία έννοια, με στόχο την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος που συνθλίβονται από τις απελευθερωμένες και απορυθμιζόμενες αγορές; Η απάντηση που δίνουν στο ερώτημα αυτό οι οπαδοί της προσέγγισης της κοινωνίας των πολιτών είναι ότι, μέσω της ενίσχυσης της κοινωνίας των πολιτών, είναι δυνατή η άσκηση πίεσης για την υιοθέτηση παρομοίων ελέγχων. Όμως τα μοντέλα ριζοσπαστικής δημοκρατίας που έχουν αναπτυχθεί πρόσφατα με βάση αυτή την προσέγγιση είναι τόσο ανιστόρητα όσο και ουτοπικά. Είναι ανιστόρητα διότι δεν βλέπουν τη διεθνοποίηση της οικονομίας ως μια φάση της διαδικασίας αγοραιοποίησης. Και είναι ουτοπικά διότι προϋποθέτουν έναν κρατισμό που είναι σήμερα εντελώς ασύμβατος με τη διεθνοποιημένη οικονομία. Μια από τις σπάνιες εξαιρέσεις της κατηγορίας αυτής μοντέλων που ρητά προϋποθέτει μια διεθνοποιημένη οικονομία είναι το αποκαλούμενο «κοσμοπολίτικο μοντέλο δημοκρατίας» που προτείνεται από τον David Held.[155] Ο συγγραφέας προτείνει μια διαδικασία «διπλού εκδημοκρατισμού»: τον αλληλεξαρτημένο μετασχηματισμό του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών. Η βασική παραδοχή του «κοσμοπολίτικου μοντέλου» είναι ότι στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς η δημοκρατία πρέπει να γίνει μια «υπερεθνική υπόθεση». Αυτό προϋποθέτει ότι πρέπει να ικανοποιηθούν ορισμένοι θεσμικοί

155. D. Held, «Democracy: From City-States to a Cosmopolitan Order?» στο *Prospects for Democracy,* Cambridge: Polity Press, 1993, σελ. 13-52. Βλ. ακόμα, το πιο πρόσφατο βιβλίο του *Democracy and the Global Order,* Cambridge, Polity, 1995, στο οποίο αναπτύσσεται περαιτέρω η πρόταση για ένα κοσμοπολίτικο μοντέλο δημοκρατίας. Στο βιβλίο αυτό ο συγγραφέας, εκκινώντας από ένα φιλελεύθερο ορισμό της αυτονομίας με όρους ίσων δικαιωμάτων (σελ. 147) -ορισμό που δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την κλασική έννοια της αυτονομίας- καταλήγει με μια λίστα προτάσεων παρόμοιων με αυτές που σκιαγράφησα στο κείμενο, οι οποίες, μέσα στο πλαίσιο της λογικής και της δυναμικής της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς (που ο συγγραφέας θεωρεί δεδομένο) δεν ισοδυναμούν παρά μ' ένα ευχολόγιο.

όροι ώστε η ίδια η συνέχιση της δημοκρατίας να συνδέεται με ένα διευρυνόμενο πλαίσιο δημοκρατικών θεσμών και υποκειμένων. Τέτοιες προϋποθέσεις είναι σύμφωνα με το Held: η δημιουργία περιφερειακών κοινοβουλίων (ένα ενισχυμένο ευρωκοινοβούλιο αποτελεί το μοντέλο), η θέσπιση γενικών δημοψηφισμάτων που θα υπερβαίνουν τα σύνορα των εθνών-κρατών, το άνοιγμα των διεθνών κυβερνητικών οργανισμών στο δημόσιο έλεγχο, η θωράκιση ενός συνόλου δικαιωμάτων (πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών) και ένας αναδιαμορφωμένος ΟΗΕ ο οποίος «θα επιδιώκει χωρίς δισταγμούς να θέτει τις αρχές της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης πάνω από αυτές της πολιτικής των υπερδυνάμεων». Ο συγγραφέας προτείνει επίσης διάφορες μεθόδους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον περιορισμό «των δραστηριοτήτων ισχυρών πολυεθνικών ομάδων συμφερόντων στην ανεξέλεγκτη επιδίωξη των συμφερόντων τους» και το μοντέλο καταλήγει με ευχολόγια για τις ιδιωτικές και συνεταιριστικές επιχειρήσεις που θα εξασφαλίζουν ότι «ο modus operandi της παραγωγής, της κατανομής και της εκμετάλλευσης των πόρων θα είναι συμβατός με τη δημοκρατική διαδικασία και ένα κοινό πλαίσιο δράσης».

Όπως καθίσταται φανερό από την παραπάνω παράθεση των θεσμικών προϋποθέσεων του «κοσμοπολίτικου μοντέλου», μερικές από αυτές είναι «ανώδυνες» για τις κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές ελίτ και είναι δυνατό να εκπληρωθούν ούτως ή άλλως ως αποτέλεσμα της σημερινής ανάπτυξης οικονομικών μπλοκ (περιφερειακά κοινοβούλια, περιφερειακά δημοψηφίσματα, μεγαλύτερη διαφάνεια) ενώ άλλες ρυθμίσεις βρίσκονται στην περιοχή της επιστημονικής φαντασίας (π.χ., ποιος θα πιέσει τις υπερδυνάμεις να παραιτηθούν των προνομίων τους σ' έναν αναμορφωμένο ΟΗΕ;) Μεταξύ των δύο αυτών άκρων βρίσκεται μια γκρίζα περιοχή προτεινόμενων ρυθμίσεων (έλεγχοι στις δραστηριότητες των πολυεθνικών, θωράκιση ενός συνόλου οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων) των οποίων η δυνατότητα εφαρμογής εξαρτάται από το περιεχόμενο που εκάστοτε τους προσδίδεται - και το οποίο ο συγγραφέας αφήνει ασαφές. Έτσι, εάν το περιεχόμενο που δίδεται στις ρυθμίσεις αυτές βρίσκεται σε αντίθεση με τις επιταγές της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς (π.χ. εξασφάλιση του δικαιώματος κάθε πολίτη

στην εργασία και καθιέρωση αντίστοιχης ισχυρής κρατικής δέσμευσης, ή υιοθέτηση αυστηρών περιορισμών στις δραστηριότητες των πολυεθνικών με βάση οικολογικά κριτήρια) τότε μεταφερόμαστε και πάλι στην περιοχή της επιστημονικής φαντασίας και ισχύει ό,τι αναφέρθηκε παραπάνω. Εάν, από την άλλη μεριά, το περιεχόμενο που δίδεται στις ρυθμίσεις αυτές δεν επηρεάζει τη λογική και τη δυναμική της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, δηλαδή, εάν οι ρυθμίσεις είναι ανώδυνες για τις κυρίαρχες τάξεις, τότε είναι μεν εφικτές, έχουν όμως μικρή σχέση με τις φιλοδοξίες των υποστηρικτών της προσέγγισης της κοινωνίας των πολιτών να επιβάλουν αποτελεσματικούς κοινωνικούς ελέγχους στις αγορές.

Κατά τη γνώμη μου δεν υπάρχει καμία δυνατότητα, στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο, για αποτελεσματικούς έλεγχους πάνω στην αγορά με στόχο την αποτελεσματική προστασία της εργασίας ή του περιβάλλοντος (όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς), ακόμη και αν η προστασία αυτή δεν ξεπερνά την προστασία που παρεχόταν στη διάρκεια της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης. Στο εθνικό επίπεδο ή ακόμη και στο επίπεδο οικονομικών μπλοκ, όπως η ΕΕ, τέτοιοι έλεγχοι αποκλείονται από τις ανάγκες του ανταγωνισμού που επιβάλλουν οι ανοικτές αγορές.

Σε παγκόσμιο επίπεδο ένας διεθνής κεϊνσιανισμός θα ήταν αντίθετος με τη λογική και τη δυναμική της διεθνοποίησης και ως τέτοιος θα αποτελούσε στόχο των πολυεθνικών που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς σήμερα, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να τον εξουδετερώσουν. Η δε διεθνοποίηση δεν είναι ανατρέψιμη, εφόσον, όπως είδαμε, αποτελεί δομική αλλαγή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Είναι επομένως σαφές ότι η απώτερη αιτία της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης στο οικονομικό, το πολιτικό, το κοινωνικό, το οικολογικό και το πολιτισμικό επίπεδο είναι η τεράστια συγκέντρωση εξουσίας στην οποία αναπόφευκτα οδηγεί η δυναμική της οικονομίας της αγοράς και η αντιπροσωπευτική «δημοκρατία». Η διέξοδος από τη κρίση βρίσκεται κατά συνέπεια στη ριζική αποκέντρωση της εξουσίας, στη δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου που εξασφαλίζει την ισοκατανομή εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, αυτό που ονομάζουμε Περιεκτική Δημοκρατία.

Οι βολικοί μύθοι της «Αριστεράς» μας για την παγκοσμιοποίηση

Τελευταία έχει αναπτυχθεί μια ολόκληρη παραφιλολογία μεταξύ «αριστερών» οικονομολόγων στο εξωτερικό αλλά και στη χώρα μας[156] για τα αίτια της σημερινής οικονομικής κρίσης και τη φύση της παγκοσμιοποίησης. Μια παραφιλολογία την οποία τροφοδότησε και η Έκθεση του ΟΗΕ για την ανθρώπινη ανάπτυξη του 1999, που εκφράζει ανάλογες νεοκεϊνσιανές απόψεις. Ας δούμε όμως συγκεκριμένα τους μύθους αυτούς.

Μύθος πρώτος: η παγκοσμιοποίηση δεν είναι νέο φαινόμενο αφού ανάλογη παγκοσμιοποίηση συνέβη και στο παρελθόν. Η λογική πίσω από αυτή την αντίληψη είναι ότι η σημερινή παγκοσμιοποίηση, στην πραγματικότητα, δεν αποτελεί ένα νέο φαινόμενο, εφόσον η διεθνοποίηση της καπιταλιστικής οικονομίας είχε αρχίσει μαζί με την άνοδο της οικονομίας της αγοράς, αλλά αποτελεί απλώς «την απαράκαμπτη επιλογή των κυβερνήσεων και των κρατών».[157] Στην πραγματικότητα όμως, η σημερινή παγκοσμιοποίηση (ή, ορθότερα, η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς) είναι, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο[158], εντελώς νέο φαινόμενο, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Πράγμα βέβαια καθόλου περίεργο, αν ληφθεί υπόψη ότι η κυριαρχία των πολυεθνικών στο εμπόριο και την παραγωγή καθώς και το σημερινό άνοιγμα των αγορών κεφαλαίου και εμπορευμάτων, που συνιστούν την ουσία της παγκοσμιοποίησης, είναι πρωτόγνωρα φαινόμενα που ολοκληρώθηκαν τις τελευταίες τρεις δεκαετίες.

Μύθος δεύτερος: η σημερινή παγκόσμια οικονομική κρίση, με την έννοια της έκρηξης της ανισότητας και της φτώχειας, είναι αποτέλεσμα των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που εισήγαγαν «κοντόφθαλμες» κυβερνήσεις για να εξυπηρετήσουν τη βουλιμία του κεφαλαίου.[159] Φυσικά, αυ-

156. Βλ., για παράδειγμα, το αφιέρωμα της *Ελευθεροτυπίας* για τη φτώχεια (25/9/1999), όπου γινόταν απόπειρα να εξηγηθεί το φαινόμενο αποκλειστικά με βάση σοσιαλδημοκρατικές απόψεις.

157. Βλ., Κ. Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση,* ό.π., σελ.13.

158. Βλ., Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 1.

159. Βλ. τη συνέντευξη του Κ. Βεργόπουλου στο αφιέρωμα της *Ελευθεροτυπίας* για τη φτώχεια (25/9/99).

τό δεν αποτελεί εξήγηση, διότι η μεν βουλιμία του κεφαλαίου δεν είναι νέο φαινόμενο, ενώ θα ήταν τουλάχιστον αφελές ν' αποδώσουμε τις πολιτικές που εφαρμόζουν με συνέπεια, σχεδόν για μια εικοσαετία, κυβερνήσεις της Δεξιάς αλλά και της «Αριστεράς», στην περιορισμένη αντίληψή τους! Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές δεν είναι συγκυριακό φαινόμενο, όπως ισχυρίζονται βολικότατα οι οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς, αλλά, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, δομικό φαινόμενο, δηλ. φαινόμενο που εκφράζει αλλαγές στη δομή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Οι κυβερνήσεις των Thatcher και Reagan βασικά θεσμοποίησαν την υφιστάμενη κατάσταση, όταν άνοιξαν τις αγορές κεφαλαίου και συναλλάγματος, όπως απαιτούσαν οι ανάγκες των πολυεθνικών που ήδη είχαν αρχίσει να ελέγχουν σημαντικό τμήμα της παγκόσμιας παραγωγής και εμπορίου. Και ήταν το άνοιγμα των αγορών που επέβαλε ένα διαφορετικό τύπο ανάπτυξης, ο οποίος θα στηριζόταν περισσότερο στην εξωτερική, παρά στην εσωτερική, αγορά, όπως συνέβαινε προηγουμένως. Αυτό σήμαινε ότι η ανταγωνιστικότητα και η συνακόλουθη ανάγκη συμπίεσης του πληθωρισμού (στον οποίο είχαν συμβάλει σημαντικά οι κεϊνσιανές πολιτικές) αποκτούσαν καθοριστική σημασία στην ανάπτυξη. Το άνοιγμα επομένως των αγορών, που είναι η απώτερη αιτία για την εγκατάλειψη του κεϊνσιανισμού, το πετσόκομμα του κράτους πρόνοιας και η συνακόλουθη έκρηξη της ανισότητας και της φτώχειας, δεν είναι αποτέλεσμα «κοντόφθαλμων» πολιτικών αλλά αναπόφευκτη συνέπεια της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς. Πρόκειται για στοιχείο, που οι πρώην μαρξιστές και νυν φορείς σοσιαλδημοκρατικών απόψεων, εκείνοι που στελεχώνουν τη σημερινή κατεστημένη «Αριστερά», προτιμούν να αγνοούν.

Μύθος τρίτος: η ιστορία επαναλαμβάνεται, εφόσον οι καπιταλιστικές κυβερνήσεις εφάρμοζαν παρόμοιες πολιτικές και κατά τη δεκαετία του 1930, μέχρι που κατάλαβαν «το αυτονόητο» που υποστήριζε ο J.M. Keynes.[160] Όμως, οι σημερινές αντιπληθωριστικές πολιτικές δεν είναι κάποιο λάθος πολιτικής, ούτε η δεκαετία του '30 συγκρίνεται με την εποχή

160. Ό.π.

μας. Στη δεκαετία του '30 δεν υπήρχε η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και η ανάπτυξη στηριζόταν βασικά στην εσωτερική αγορά. Γι' αυτό και οι κεϊνσιανές πολιτικές συνέβαλαν σημαντικά στην εξασφάλιση υψηλών επιπέδων απασχόλησης, αλλά και επιτάχυναν τον πληθωρισμό. Όμως, η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς αποτελεί την ταφόπετρα του κεϊνσιανισμού, όσο και αν οι οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς προσποιούνται ότι δεν το καταλαβαίνουν. Στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο των ανοικτών αγορών οι κυβερνήσεις δεν έχουν άλλη επιλογή παρά να αφήνουν την οικονομική ανάπτυξη, καθώς και την παράλληλη επίτευξη χαμηλών επιπέδων ανεργίας αλλά και πληθωρισμού, στις «εύκαμπτες» αγορές, χωρίς ουσιαστική κρατική παρέμβαση. Ήδη οι ΗΠΑ και η Βρετανία έχουν επιτύχει σημαντικά το στόχο αυτό και οι υπόλοιποι (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία κ.λπ.) προσπαθούν να τις ακολουθήσουν, ενώ οι ουτοπικοί σοσιαλδημοκράτες τύπου La Fontaine (που αποτελούν το πρότυπο των «αριστερών» μας) εκπαραθυρώνονται. Φυσικά, η «λύση» αυτή σημαίνει χαμηλόμισθες δουλειές, επέκταση της περιστασιακής και μερικής απασχόλησης και επομένως έκρηξη της ανισότητας. Αλλά αυτό δεν σημαίνει επίσης ότι η «λύση» αυτή είναι αποτυχημένη. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν εξασφαλίζει μια τεραστία κερδοφορία για την οικονομική ελίτ.

Μύθος τέταρτος: το σύστημα έχει φθάσει σε αδιέξοδο με την «αυτοκτονική έμμονή» του σε αυτές τις λύσεις.[161] Η άποψη αυτή στηρίζεται στην παλιά θεωρία της υποκατανάλωσης, ότι δηλαδή η αναπαραγωγή της οικονομίας ανάπτυξης δεν είναι βιώσιμη σ' ένα πλαίσιο μεγάλης ανισότητας, που οδηγεί αναπόφευκτα σε χαμηλή ζήτηση. Είναι φανερό όμως ότι οι υποστηρικτές παρόμοιων απόψεων ζουν στο παρελθόν και δεν αντιλαμβάνονται ότι στη μεταβιομηχανική κοινωνία, στο βαθμό που τα προνομιούχα στρώματα στο Βορρά ή το Νότο, επεκτείνουν την κατανάλωσή τους, δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα για την αναπαραγωγή της. Η σημερινή άλλωστε ανάπτυξη προϋποθέτει την ανισότητα, εφόσον είναι αδύνατη η καθολίκευση των καταναλωτικών πρότυπων του 20% του

161. Στο ίδιο.

παγκόσμιου πληθυσμού, το οποίο σήμερα εισπράττει το 86% του παγκόσμιου εισοδήματος. Για παράδειγμα, έχει υπολογιστεί ότι για να παγκοσμιοποιηθεί το σημερινό επίπεδο ζωής του Βορρά, η παγκόσμια βιομηχανική παραγωγή θα πρέπει να αυξηθεί κατά 130 φορές, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το ήδη επιβαρημένο περιβάλλον![162]

Μύθος πέμπτος: αρκεί μια κρίση στη Γουόλ Στριτ, για να επανέλθουμε σε μορφές κρατισμού όπως ο κεϊνσιανισμός, που αποτελεί τη μόνη λύση.[163] Όμως, μια νέα χρηματιστηριακή κρίση, η οποία πράγματι είναι θέμα χρόνου, το πολύ να οδηγούσε στην υιοθέτηση αυστηρότερων ρυθμιστικών ελέγχων. Οι έλεγχοι αυτοί απλώς θα στόχευαν στον καλύτερο έλεγχο των χρηματαγορών, ώστε να επιτυγχάνεται μεγαλύτερη σταθερότητα στο παγκόσμιο σύστημα, και δεν θα επηρέαζαν τα βασικά χαρακτηριστικά του σημερινού συστήματος (ανοικτές αγορές, «εύκαμπτη» εργασία, πετσόκομμα του κράτους πρόνοιας, ιδιωτικοποιήσεις κ.λπ.) που αποτελούν δομικά χαρακτηριστικά της διεθνοποιημένης οικονομίας. Επομένως, είναι προφανές ότι οι «αριστεροί» πανεπιστημιακοί, στο εξωτερικό ή εδώ, που υποστηρίζουν ότι είναι δυνατή η επιστροφή σε κάποια μορφή κρατισμού (εμπνεόμενη από τον κεϊνσιανισμό ή μη) απλώς δεν επιθυμούν να συναγάγουν το αδήριτο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει πια διέξοδος για την κρίση (που εκδηλώνεται με τη σημερινή πελώρια συγκέντρωση) στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Έτσι, προτιμούν να εισηγούνται ανώδυνες, και στην πραγματικότητα ουτοπικές, μεταρρυθμίσεις μέσα στο σύστημα, παίζοντας (συνειδητά ή μη) το ρόλο της «αριστερής» αντιπολίτευσης που τους έχουν αναθέσει οι οικονομικές και πολιτικές ελίτ και απολαμβάνοντας (συνειδητά) τη συνακόλουθη κοινωνική προβολή.

Είναι επομένως φανερό ότι η γενική μετατόπιση του πολιτικού φάσματος προς τα δεξιά, η οποία χαρακτηρίζει το πολιτικό τοπίο διεθνώς, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού», δεν είναι πουθενά κα-

162. M. Carley and I. Christie, *Managing Sustainable Development,* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993, σελ. 50.

163. Βλ. τη συνέντευξη του Κ. Βεργόπουλου, ό.π.

θαρότερη παρά σε σχέση με το σημαντικότερο φαινόμενο των τελευταίων περίπου 25 χρόνων: την παγκοσμιοποίηση. Έτσι, οι αναλύσεις των διανοούμενων της ρεφορμιστικής Αριστεράς και οι πολιτικές που ακολουθούν τα κόμματα στο χώρο αυτόν είναι χαρακτηριστικές. Γενικά, οι μεν παλιοί σοσιαλδημοκράτες έχουν σήμερα γίνει σοσιαλφιλελεύθεροι, οι δε περισσότεροι παλιοί μαρξιστές έχουν μετακομίσει σε κάποιο αναχρονιστικό είδος σοσιαλδημοκρατίας. Έτσι τέως σοσιαλδημοκράτες διανοούμενοι (π.χ, Anthony Giddens και οι εδώ ομοϊδεάτες, όπως ο Ν. Μουζέλης) καθώς και τα αντίστοιχα κόμματα στην Ευρώπη (Εργατικό Κόμμα, το δικό μας ΠΑΣΟΚ κ.λπ.) έχουν προσχωρήσει πλήρως στη συναίνεση που στηρίζει τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, με ελάχιστες διαφορές ως προς το ρόλο του «κοινωνικού κράτους» από τους καθαρούς νεοφιλελεύθερους. Οι σοσιαλφιλελεύθεροι, όπως έδειξαν και στη διάσκεψη κορυφής στο Βερολίνο του Ιουνίου 2000, έχοντας εγκαταλείψει πια τις ελπίδες για ισχυρό κρατικό ρόλο στην εσωτερική και διεθνή οικονομία αναθέτουν στις δυνάμεις της αγοράς τον καθορισμό του μεγέθους της παραγωγής και της απασχόλησης και περιορίζουν τον κρατικό ρόλο στην εισαγωγή «ρυθμιστικών» ελέγχων με στόχο την «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας, την τόνωση των αγορών για να δημιουργήσουν από μόνες τους εισόδημα και απασχόληση κ.λπ. Από την άλλη μεριά, οι περισσότεροι αναλυτές της ρεφορμιστικής Αριστεράς (όπως ο Samir Amin και οι Έλληνες ομοϊδεάτες τους, π.χ., ο Κ. Βεργόπουλος) μετακόμισαν προς τη σοσιαλδημοκρατία και έπαψαν πια να μιλούν για ανατροπή της οικονομίας της αγοράς απαγγέλλοντας ρεφορμιστικά ευχολόγια για το πώς θα έπρεπε να μεταρρυθμιστούν οι διεθνείς οργανισμοί με βάση μια «επαναδιαπραγμάτευση» των κανόνων του διεθνούς εμπορίου των συστημάτων αγοράς κεφαλαίου κ.λπ.[164]

Οι θέσεις αυτές των σοσιαλφιλελευθερων και των ρεφορμιστών αριστερών απορρέουν από τις αντίστοιχες αντιλήψεις που υιοθετούν για την παγκοσμιοποίηση. Το κοινό χαρακτηριστικό των αντιλήψεων αυτών είναι ότι παίρνουν ως δεδομένο το σύστημα της παγκοσμιοποιημένης

164. Βλ. S. Amin, για την παγκοσμιοποίηση, *Il Manifesto/Εποχή* 16/4/2000.

οικονομίας της αγοράς και οι μεν πρώτοι προσαρμόζονται ρεαλιστικά σε αυτή, χαρακτηρίζοντας τη μονόδρομο, ενώ οι δεύτεροι στρουθοκαμηλικά την αρνούνται, χαρακτηρίζοντας την «χίμαιρα» (ή, πιο χοντροκομμένα, «παραμύθι»[165]) και προτείνουν ουτοπικές μέσα στο σύστημα της αγοράς μεταρρυθμίσεις. Αντίθετα, σύμφωνα με την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας την οποία εξετάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι αντιστρέψιμη μέσα στο σύστημα αυτό, πράγμα που θέτει ζήτημα δημιουργίας ενός νέου κοινωνικοοικονομικού συστήματος για να ξεπεραστεί η σημερινή πολυδιάστατη κρίση της οποίας αποτελεί την απώτερη αιτία, πέρα από την αποτυχημένη οικονομία της αγοράς αλλά και τον εξίσου αποτυχημένο κεντρικό σχεδιασμό.

Ας δούμε όμως συνοπτικά τις τρεις αυτές προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση, όπως παρουσιάζονται στη χώρα μας. Σύμφωνα με τη σοσιαλφιλελεύθερη άποψη, που υιοθετεί βασικά το κυβερνών κόμμα και οι θεωρητικοί γκουρού του, που στηρίζονται στην έρευνα κυρίως του Giddens,[166] η παγκοσμιοποίηση είναι ένα νέο φαινόμενο και αποτελεί μονόδρομο με την έννοια ότι το σημερινό άνοιγμα των αγορών και η αλληλεξάρτησή τους είναι μη αντιστρέψιμη. Πράγμα που σημαίνει ότι η επιστροφή σε κάποιο είδος κρατισμού, όπως αυτό που χαρακτήριζε τις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, είναι αδύνατη. Αντίθετα, σύμφωνα με τη ρεφορμιστική άποψη[167] δεν υπάρχει μονόδρομος ούτε τίποτα μη αντιστρέψιμο. Η παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με την άποψη αυτή, υπήρχε ήδη από τις αρχές του αιώνα και αυτό που περνά για νέο φαινόμενο σήμερα αποτελεί ένα ιδεολόγημα, μια «χίμαιρα», δηλαδή μια μυθοποιημένη σύλληψη-άποψη η οποία (όχι τυχαία) στην Ελλάδα προβάλλεται μαζικά από τα ΜΜΕ (των κρατικών πρωτοστατούντων!) και αγκαλιάζεται, λόγω της «βολικότητάς» της, από όλο το «αριστερό» κατεστημένο: από «πεφωτισμένους» υπουργούς

165. Βλ., για παράδειγμα, Β. Ραφαηλίδης, *Ελευθεροτυπία,* 28/4/2000.
166. Βλ. A. Giddens, *The Third Way,* Polity Press, 1998, σελ. 28-30.
167. Βλ., για παράδειγμα, Κ. Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση,* ό.π.

του ΠΑΣΟΚ μέχρι το *Ριζοσπάστη,* την *Εποχή* και τους... ελληνορθόδοξους. Κοινός παρονομαστής όλων αυτών των ρεφορμιστικών προσεγγίσεων είναι ότι η λαϊκή πίεση μπορεί να οδηγήσει στην εκλογή «καλών» σοσιαλδημοκρατών τύπου La Fontaine και την υιοθέτηση μεταρρυθμίσεων που θα ελέγχουν την παγκοσμιοποιημένη οικονομία της αγοράς προς όφελος της εργασίας και του περιβάλλοντος.

Όμως, όπως προσπάθησα να δείξω στις προηγούμενες σελίδες, η παγκοσμιοποίηση, με την έννοια της διεθνοποίησης των αγορών εμπορευμάτων και κεφαλαίου (όχι αναγκαστικά και της παραγωγής) αποτελεί μια δομική αλλαγή, η οποία είναι πράγματι μη αντιστρέψιμη και μονόδρομος - στο πλαίσιο, όμως, της οικονομίας της αγοράς. Και αυτό, διότι η διεθνοποίηση είναι νέο φαινόμενο που αποτελεί μεν εξέλιξη της οικονομίας της αγοράς αλλά ελάχιστη σχέση έχει με τη διεθνοποίηση των αρχών του αιώνα, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Υπ' αυτή την έννοια, η παγκοσμιοποίηση είναι μια αντικειμενική διαδικασία που δεν έχει καμία σχέση με συνομωσίες κ.λπ., ή με τις οικονομικές πολιτικές των «κακών» νεοφιλελεύθερων (Thatcher, Reagan κ.ά.), οι οποίοι απλώς θεσμοποίησαν διαδικασίες άτυπου ανοίγματος των αγορών που ήδη είχαν ξεκινήσει κατά τη δεκαετία του '70, ως αποτέλεσμα των αναγκών των τότε αναπτυσσομένων πολυεθνικών επιχειρήσεων, των οποίων όμως η ίδια η δημιουργία καθώς και επέκταση δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς που εγκαθιδρύθηκε δυο περίπου αιώνες πριν. Το να μιλά επομένως κανείς σήμερα για την επιβολή αποτελεσματικών ελέγχων πάνω στη δραστηριότητα του διεθνούς κεφαλαίου για χάρη της εργασίας και του περιβάλλοντος (πέρα από τους καθαρά ρυθμιστικούς έλεγχους τους οποίους και το ίδιο το πολυεθνικό κεφαλαίο επιθυμεί) είναι σαν να απαιτεί να περιοριστεί η δυναμική του ίδιου του συστήματος και αυτή η ίδια η ύπαρξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων που την καθορίζουν - πράγμα βέβαια αδύνατο στο πλαίσιο του συστήματος.

Με βάση την προβληματική αυτή, οι παλιοί σοσιαλδημοκράτες και νυν σοσιαλφιλελεύθεροι ήταν απόλυτα ρεαλιστικοί, όταν σταδιακά εγκατέλειψαν τα όνειρα για αποτελεσματικό έλεγχο των αγορών και υιοθέτησαν τις πολιτικές μαζικών ιδιωτικοποιήσεων, δραστικής συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους, εγκατάλειψης της πολιτικής πλήρους απασχό-

λησης μέσω του άμεσου έλεγχου της συνολικής ζήτησης κ.λπ. Έτσι, σε αντίθεση με τους σημερινούς παλαιολιθικούς σοσιαλδημοκράτες και τ. μαρξιστές, αναγνώρισαν τη σημασία της σημερινής διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς και την ασυμβατότητά της όχι μόνο με τους έλεγχους που είχαν υιοθετηθεί στη μεταπολεμική περίοδο αλλά και με κάθε αποτελεσματικό έλεγχο που θα περιόριζε τη δυναμική του νέου διεθνοποιημένου συστήματος. Η διαπίστωση αυτή των σοσιαλφιλελεύθερων είναι βέβαια σωστή διότι, με δεδομένο ότι η ανάπτυξη και επομένως η κερδοφορία των πολυεθνικών, οι οποίες ελέγχουν σήμερα την παγκόσμια οικονομία εξαρτάται από την παραπέρα διεύρυνση των αγορών, η οικονομία της αγοράς σήμερα δεν μπορεί παρά να είναι διεθνοποιημένη. Πράγμα που σημαίνει ότι οι αγορές πρέπει να είναι όσο το δυνατό περισσότερο ανοικτές και «ελαστικές». Όσο λοιπόν το σύστημα αναπαράγεται είναι αδύνατη η αντιστροφή της παγκοσμιοποίησης, παρά τα φληναφήματα των οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς, οι οποίοι, ακόμη και εάν κατόρθωναν κάποιες μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, οι μεταρρυθμίσεις αυτές θα ήταν αναγκαστικά παροδικού χαρακτήρα, όπως παροδική αποδείχθηκε και η παλιά σοσιαλδημοκρατία μπροστά στη λαίλαπα της δυναμικής της αγοράς.

Είναι λοιπόν φανερό ότι το ερώτημα εάν η παγκοσμιοποίηση αποτελεί απλώς ιδεολόγημα ή δομική αλλαγή δεν είναι βυζαντινολογία αλλά έχει πελώρια πρακτική σημασία όσον αφορά τη φύση και τον ίδιο το λόγο ύπαρξης της Αριστεράς σήμερα. Εάν δηλαδή δεχθούμε την άποψη του ιδεολογήματος (ή την ανάλογη άποψη που υποστηρίχτηκε από τον Panitch κ.ά. στο συνέδριο για τον Πουλαντζά ότι την παγκοσμιοποίηση εισήγαγαν «κακές» ιμπεριαλιστικές κυβερνήσεις) τότε η απάντηση στη διεθνοποίηση μπορεί να δοθεί μέσα στο ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς, μέσω της εκλογής των «καλών» σοσιαλδημοκρατών τύπου La Fontain στην κυβέρνηση, που θα εισαγάγουν αποτελεσματικούς κοινωνικούς έλεγχους για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος. Αντίθετα, αν δεχθούμε τη θέση της παγκοσμιοποίησης ως δομικής αλλαγής τότε το σημερινό θεσμικό πλαίσιο των ανοικτών αγορών κεφαλαίου και εμπορευμάτων δεν δίνει καμία δυνατότητα για παρόμοιες επιλογές. Στην περίπτωση αυτήν, οι πολιτικές που εφαρμόζουν σήμερα τα

τ. σοσιαλδημοκρατικά και νυν σοσιαλφιλελεύθερα κόμματα, σε συνεργασία με τα χρεοκοπημένα Πράσινα κόμματα, σε ολόκληρη την Ευρώπη, είναι πράγματι μονόδρομος και τούτο σημαίνει ότι η μόνη διέξοδος είναι η δημιουργία νέων μορφών κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, έξω από το σημερινό θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, στο πλαίσιο ενός περιεκτικού πολιτικού προγράμματος ριζικής αλλαγής.

Με άλλα λόγια, ποιο χαρακτήρα θα πάρει η Αριστερά στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς εξαρτάται αποφασιστικά από την απάντηση που θα δώσει στο κρίσιμο ερώτημα κατά πόσο, μετά την κατάρρευση του κρατικιστικού σοσιαλισμού (όπως αυτός εμφανίστηκε στην Ανατολή με τον «υπαρκτό» σοσιαλισμό και στη Δύση με τη σοσιαλδημοκρατία), υπάρχει διέξοδος μέσα στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ή εάν, αντίθετα, το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο αποτελεί την απώτερη αιτία της κρίσης. Η θέση της ρεφορμιστικής Αριστεράς, που υποστηρίζει τα ανοητολογήματα περί της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογίας ή ιμπεριαλιστικής πολιτικής, είναι ότι η ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών, δηλαδή η ενδυνάμωση των διάφορων θεσμών που είναι αυτόνομοι από τον κρατικό έλεγχο (συνδικάτα, κινήσεις πολιτών, συνεταιρισμοί, σχολές σκέψης κ.λπ.) θα οδηγήσει στο «βάθεμα» της δημοκρατίας. Όμως, η προσέγγιση αυτή είναι τόσο ανιστορική όσο και ουτοπική.

Είναι ανιστορική, διότι, όπως οι ίδιοι οι υποστηρικτές της υποστηρίζουν, προϋποθέτει ένα σημαντικό βαθμό κρατισμού για να στηρίξει την ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών. Όμως στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς ένας τέτοιος βαθμός κρατισμού είναι αδύνατος και η διεθνοποίηση της οικονομίας επιβάλλει την ανάλογη διεθνοποίηση εκείνου του τύπου ισχνής κοινωνίας πολιτών που έχει τα εχέγγυα της μεγαλύτερης ανταγωνιστικότητας (π.χ, των ΗΠΑ).

Και είναι ουτοπική, διότι η ίδια η διεθνοποίηση οδηγεί στην αποδυνάμωση των θεσμών της κοινωνίας πολιτών. Το γεγονός άλλωστε ότι οι οπαδοί της κοινωνίας πολιτών προσπαθούν ν' αρνηθούν το ίδιο το φαινόμενο της διεθνοποίησης υποδηλώνει όχι μόνο τον ανιστορικό χαρακτήρα της ανάλυσης αυτής αλλά και την ουτοπική της διάσταση.

Η αποδυνάμωση όμως των θεσμών της κοινωνίας πολιτών δεν οφείλεται, όπως απλοϊκά υποστηρίζουν οι οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς, στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Για παράδειγμα, οι νεοφιλελεύθεροι δεν θα μπορούσαν ποτέ να διαλύσουν τα σωματεία και να κατακερματίσουν την εργατική τάξη, αν δεν είχαν προηγηθεί οι δομικές αλλαγές, που ανέφερα στα προηγούμενα κεφάλαια, οι οποίες ενείχαν και σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές που σηματοδότησαν τη μετάβαση της οικονομίας της αγοράς σε μια μεταβιομηχανική φάση. Το αποτέλεσμα που προέκυψε από το συνδυασμό των αλλαγών αυτών ήταν μια δραστική μεταβολή στη διάρθρωση της απασχόλησης που εκφράστηκε με τη σημαντικότατη μείωση του μεγέθους της χειρωνακτικής εργατικής τάξης. Για παράδειγμα, στην Ομάδα των 7, το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού που απασχολούνταν στη μεταποίηση έπεσε περισσότερο από ένα τρίτο μέσα σε 20 χρόνια (από ένα μέσο 31% το 1972-73, σε 20% το 1992-93).[168] Το γεγονός αυτό είχε σημαντικές επιπτώσεις όσον αφορά τη δύναμη και τη σημασία των συνδικάτων και των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, με τα μέλη των αμερικανικών συνδικάτων να μειώνονται από 35 σε 15 εκατομμύρια[169] και των βρετανικών από 13 εκατομμύρια σε λιγότερα από 9 εκατομμύρια.[170] Αντίστοιχα, η διάρθρωση του εκλογικού σώματος άλλαξε ριζικά (π.χ., στη Βρετανία η αναλογία της χειρωνακτικής εργατικής τάξης μειώθηκε από το μισό στο ένα τρίτο).[171]

Το κρίσιμο επομένως ερώτημα σήμερα για την Αριστερά και την κοινωνία γενικότερα είναι εάν είναι συμβατή η αποτελεσματική προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος με τη διαδικασία αγοραιοποίησης και τη συνακόλουθη διεθνοποίηση ή, εάν, αντίθετα, πρέπει να εγκαταλειφθεί το όλο σύστημα της αγοράς. Αν δεχτούμε τη θέση της ασυμβατότητας, οποιαδήποτε προσπάθεια ενίσχυσης των θεσμών της κοινωνίας

168. International Labor Organization (ILO), *Yearbook of Labor Statistics* (διάφορα έτη).

169. Fr. Fox Piven, «Is it global economics or neo-laissez-faire?», ό.π.

170. W. Hutton, *The State We're In,* ό.π., σελ. 92

171. B. Jessop κ.ά., «Popular capitalism, flexible accumulation and left strategy», *New Left Review,* Σεπτ.-Οκτ. 1987.

πολιτών μέσα στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς είναι μάταιη, στο βαθμό που δεν επιδιώκει να υπερβεί την ίδια την οικονομία της αγοράς. Ο λόγος είναι ότι οποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια θα ήταν αναπόφευκτα ασύμβατη με τις απαιτήσεις της ανταγωνιστικότητας (της αντίστοιχης χώρας ή του αντίστοιχου οικονομικού μπλοκ) που επιβάλλουν οι διεθνοποιημένες αγορές.

Συμπερασματικά, το εάν η Αριστερά θα εξακολουθήσει να υπάρχει ή όχι εξαρτάται από το εάν θα αναλάβει πάλι τον ιστορικό της ρόλο στην αναζήτηση νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης, πέρα από το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, ή εάν θα αποτελέσει απλώς ένα μηχανισμό διαχείρισης της εξουσίας με «αριστερό» πρόσωπο (όπως γίνεται σήμερα στη δυτική Ευρώπη και εδώ). Εάν, θεωρώντας δεδομένο το πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, συνεχίσει να αρνείται στρουθοκαμηλικά τις σημερινές πελώριες δομικές αλλαγές και εξακολουθήσει να επιδιώκει δονκιχωτικά την ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών, τότε θα έχει εξαντλήσει τον ιστορικό της ρόλο. Εάν αντίθετα αγωνιστεί για τη δημιουργία ενός νέου ηγεμονικού παραδείγματος που, από τη μια μεριά, θα ανάγει τη θεμελιακή αιτία της σημερινής γενικευμένης κρίσης στη συγκέντρωση δύναμης σε όλα τα επίπεδα, στην οποία αναπόφευκτα οδηγεί η δυναμική της οικονομίας της αγοράς και η αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» και, από την άλλη, θα προτείνει τη διέξοδο από τη κρίση μέσα από τη ριζική αποκέντρωση της εξουσίας και τη δημιουργία ενός νέου θεσμικού πλαισίου που εξασφαλίζει την ισοκατανομή εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, (αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε περιεκτική δημοκρατία), τότε το μέλλον είναι μπροστά της.

Η σημασία του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης και οι αντιθέσεις των ελίτ

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάστηκαν οι κύριες τάσεις μέσα στο σημερινό κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης και έγινε μια πρώτη αποτίμηση του ρόλου του. Στο παρόν τμήμα θα προσπαθήσουμε μια πιο διεξοδική εκτίμηση της σημασίας του κινήματος αυτού γενικά και ιδιαίτερα σε σχέ-

ση με τις αντιθέσεις μεταξύ των ελίτ, καθώς και τον αντίκτυπο του στη χώρα μας.

Η αποτυχία της συνόδου του ΠΟΕ, στο Σιάτλ το 1999, να οδηγήσει σε ένα νέο γύρο συνομιλιών για την παραπέρα θεσμοποιηση της αγοραιοποίησης της διεθνούς οικονομίας ήταν ένα σημαντικό γεγονός. Για πρώτη φορά σημειώθηκαν μαζικές διαδηλώσεις σε διάφορα σημεία του κόσμου, οι οποίες σηματοδότησαν τη δημιουργία ενός άτυπου διεθνούς κινήματος, (του μόνου τύπου κινήματος που έχει σημασία στις σημερινές συνθήκες), εναντίον της παγκοσμιοποίησης και υπέρ μιας «νέας δημοκρατίας», όπως την αποκαλούσαν οι διαδηλωτές του Σιάτλ. Η θετική όμως σημασία των εκδηλώσεων αυτών μειώνεται σημαντικά, όταν εξετάσουμε τα παράλληλα αρνητικά χαρακτηριστικά τους, που εξετάσαμε προκαταρκτικά στο κεφ. 2, τα οποία αναφέρονται, πρώτον, στη σύνθεση των αντιστεκόμενων στην παγκοσμιοποίηση, δεύτερον, στη μορφή των εκδηλώσεων και τρίτον στα αιτήματά τους.

Όσον αφορά πρώτα τη σύνθεση των διαδηλωτών στο Σιάτλ, αλλά και γενικότερα του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης, μολονότι δεν λείπουν και οι ριζοσπάστες διαδηλωτές που θέτουν θέμα συστημικής αλλαγής, η συντριπτική πλειοψηφία συνίσταται από τέσσερις κατηγορίες:

Πρώτον, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), συνήθως περιβαλλοντικές, καθώς και ακτιβιστές τύπου Γκρινπίς και οπαδούς της κοινωνίας πολιτών, για τους οποίους οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις του ελεύθερου εμπορίου μπορεί να ξεπεραστούν, αρκεί να υιοθετηθούν κατάλληλοι ρυθμιστικοί κανόνες που να είναι δεσμευτικοί για τα κράτη και τις πολυεθνικές. Δηλαδή, κανόνες οι οποίοι θα επιβάλλουν ένα «δίκαιο» εμπόριο στη θέση του σημερινού ελεύθερου εμπορίου. Έτσι, όπως το έθεσε η Vandana Shiva, μια από τις πιο γνωστές φιγούρες του κινήματος αυτού, η οποία πρωτοστατούσε στις εναλλακτικές συζητήσεις που είχαν οργανωθεί στο Σιάτλ, «θέλουμε η νέα χιλιετία να βασίζεται στην οικονομική δημοκρατία, όχι στον οικονομικό ολοκληρωτισμό».[172] Η οικονομική δημοκρατία όμως, για τους υποστηρικτές της άποψης αυτής,

172. V. Shiva, «This round to the citizens», ό.π.

δεν σημαίνει την αντικατάσταση της οικονομίας της αγοράς με ένα άλλο οικονομικά σύστημα που εξασφαλίζει την πραγματική ισοκατανομή οικονομικής δύναμης. Όπως διασαφηνίζει η Shiva, αυτό που απαιτείται είναι να αλλάξουμε τους κανόνες που θέτει αντιδημοκρατικά ο ΠΟΕ «οι οποίοι παραβιάζουν τις αρχές των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της οικολογικής επιβίωσης... ν' αντιστρέψουμε τις αρχές της παγκοσμιοποίησης και του ελεύθερου εμπορίου και να κάνουμε το εμπόριο πειθήνιο στις ανώτερες αξίες της προστασίας της γης και της ανθρώπινης ζωής».[173]

Μια δεύτερη κατηγορία είναι οι βαθείς οικολόγοι και τα παρακλάδια τους, όπως η «Earth First» κ.λπ., για τους οποίους η απώτερη αιτία της σημερινής κρίσης είναι ο βιομηχανικός πολιτισμός, ως απόρροια του Διαφωτισμού και της έννοιας Προόδου την οποία καθιέρωσε. Έτσι, όπως τονίζεται στο μανιφέστο τους, που κυκλοφόρησε στο Σιάτλ,[174] (και το οποίο περιγράφει το Διαφωτισμό ως «ολοκαύτωμα»), η φύση και ο πολιτισμός βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση. Η διέξοδος από την κρίση, για το κίνημα αυτό, είναι η αλλαγή των αξιών για τη σχέση μας προς τη φύση και η παράλληλη δραστική μείωση του παγκόσμιου πληθυσμού.

Μια τρίτη σημαντική κατηγορία αποτελείται από τα μέλη εργατικών συνδικάτων για τα οποία βασική αιτία της κρίσης είναι οι χαμηλοί μισθοί που πληρώνονται στο Νότο, οι περιορισμοί στα συνδικαλιστικά δικαιώματα κ.λπ. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της άποψης αυτής, οι σημερινοί ρυθμιστικοί κανόνες του ΠΟΕ δεν επιβάλλουν σχετικούς περιορισμούς, με αποτέλεσμα τη χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων του Βορρά, την ανεργία και τη συμπίεση των μισθών.

Τέλος, υπάρχουν οι αγρότες του Νότου, αλλά και τμήμα των αγροτών στο Βορρά, κυρίως στην ΕΕ και την Ιαπωνία που αντιμετωπίζουν το κοινό πρόβλημα ότι το άνοιγμα των αγορών οδηγεί εκτός παραγωγής τούς λιγότερο παραγωγικούς η ανταγωνιστικούς από αυτούς. Ιδιαίτερα μάλιστα εάν δεν τυχαίνουν κρατικής επιδότησης, όπως συμβαίνει με τους αγρότες του Νότου. Γι' αυτό και οι αγρότες της ΕΕ και της Ιαπωνίας

173. Ό.π.
174. Ch. Manes, «Green Rage» *The Observer,* 28/11/99.

αγωνίζονται για να περισώσουν τις επιδοτήσεις, οι οποίες αποτελούν το στόχο της ομάδας Cairns αλλά και των ΗΠΑ.

Όσον αφορά τώρα τη μορφή των εκδηλώσεων κατά της παγκοσμιοποίησης αυτές συνήθως καταλαμβάνουν όλο το φάσμα από τις διαδηλώσεις και άλλες μορφές άμεσης δράσης μέχρι τις μορφές τοπικού ακτιβισμού, ή ακόμα και απόπειρες αλλαγής του τρόπου ζωής, σε συλλογικό ή ατομικό επίπεδο. Όμως, χωρίς να παραγνωρίζει κανείς τη σημασία των διαδηλώσεων στην εκδήλωση του λαϊκού φρονήματος και στη δυναμική της συνειδητοποίησης μεγάλων λαϊκών στρωμάτων, είναι φανερό ότι, από μόνες τους, δεν είναι αποτελεσματικές σε μια δυναμική επίτευξης ή ανάσχεσης σημαντικών κοινωνικών αλλαγών στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες μορφές κοινωνικής δράσης που ανέφερα οι οποίες είναι ανίσχυρες, από μόνες τους, να αποτελέσουν τμήμα μιας δυναμικής για την καθιέρωση πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας. Εάν δηλαδή οι μορφές αυτής κοινωνικής δράσης δεν αποτελούν οργανικό τμήμα ενός περιεκτικού πολιτικού προγράμματος για «συστημική» αλλαγή, όπως κάποτε συνέβαινε με το ριζοσπαστικό σοσιαλιστικό κίνημα, είναι καταδικασμένες σε περιθωριοποίηση ή αφομοίωση από το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και παίζουν αντικειμενικά το ρόλο δημιουργίας ενός «δημοκρατικού» προσωπείου, που καλύπτει τη σημερινή βαθύτατα αντιδημοκρατική μορφή κοινωνικής οργάνωσης, η οποία θεμελιώνεται στην πελώρια συγκέντρωση εξουσίας.

Τέλος, όσον αφορά τα αιτήματα του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης, το βασικό αίτημα είναι ένα «δίκαιο» εμπόριο, στη θέση του σημερινού «ελεύθερου» εμπορίου. Όμως, τι σημαίνει ελεύθερο εμπόριο; Ελεύθερο εμπόριο σημαίνει ότι τα προϊόντα που εγκλείουν μεγαλύτερη παραγωγικότητα ή ανταγωνιστικότητα (για λόγους οικονομιών κλίμακας, τεχνολογίας, μάρκετινγκ κ.λπ.) εκτοπίζουν τελικά από την αγορά, εσωτερική ή διεθνή τα προϊόντα χαμηλότερης παραγωγικότητας και **ανταγωνι**στικότητας. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο οι παραγωγοί προϊόντων χαμηλότερης παραγωγικότητας/ανταγωνιστικότητας μπορούν να επιβιώσουν στον ανταγωνισμό αυτόν είναι μέσω της εκμετάλλευσης των «συγκριτικών πλεονεκτημάτων» που διαθέτουν: δηλαδή, της φθηνής εργατικής δύναμης (κάποτε και σε παραβίαση των διεθνών συμφωνιών που

απαγορεύουν, π.χ., την παιδική εργασία) ή του «φθηνού» περιβάλλοντος (πάλι συχνά σε ρητή ή σιωπηρή παραβίαση περιβαλλοντικών περιορισμών). Οι ελίτ επομένως των χωρών του Νότου που αντιπροσωπεύονταν στο Σιάτλ δεν είχαν άλλη διέξοδο, για να επιβιώσουν στον ανταγωνισμό που επιβάλλει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, παρά να επιμείνουν στην προστασία των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που διαθέτουν σε όρους φτηνής εργατικής δύναμης και περιβαλλοντικού κόστους.

Ήταν αυτές οι αντιθέσεις μεταξύ των ελίτ που έπαιξαν το βασικό ρόλο στην αποτυχία της συνόδου του Σιάτλ. Η απόπειρα θεσμοθέτησης ενός νέου γύρου αγοραιοποίησης στο Σιάτλ, οι συζητήσεις μέσα στον ΠΟΕ για την επέκταση της GATT στις υπηρεσίες καθώς και η πρόσφατη απόπειρα της θεσμοθέτησης της κυριαρχίας των πολυεθνικών μέσω της MAI, στην οποία αναφέρθηκα αλλού,[175] αποτελούν τμήματα της ίδιας διαδικασίας που θεσμοποιεί εξελίξεις οι οποίες έχουν ξεκινήσει «από κάτω», από τις δραστηριότητες των πολυεθνικών βασικά, οι οποίες σήμερα ελέγχουν το 70% του παγκόσμιου εμπορίου και έχουν σαν βάση τους κυρίως τις χώρες της Τριάδας (οι 89 από τις 100 μεγαλύτερες έχουν βάση την ΕΕ, τη Βόρεια Αμερική και την Ιαπωνία και οι 5 από τις 10 μεγαλύτερες τις ΗΠΑ).[176]

Οι συγκρούσεις όμως ανάμεσα στους εκπρόσωπους των ελίτ που συγκεντρώθηκαν στο Σιάτλ δεν εξέφραζαν παρά τις βασικές αντιφάσεις της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Στο Σιάτλ, οι ΗΠΑ βρέθηκαν σε αντίθεση με την ΕΕ, η ΕΕ με την ομάδα των χωρών με μεγάλες αγροτικές εξαγωγές στην Αυστραλασία κ.λπ. (Cairns group) και οι χώρες του Βορρά γενικά με αυτές του Νότου.

Έτσι, οι εκπρόσωποι των ελίτ του Βορρά και κυρίως της αμερικανικής ελίτ πρωτοστατούσαν στον αγώνα για να υποχρεωθούν οι ελίτ του Νότου να εισαγάγουν διάφορους ρυθμιστικούς έλεγχους στο εμπόριο με στόχο την αναίρεση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων σε όρους εργατικού και περιβαλλοντικού κόστους του Νότου. Ο λόγος δεν ήταν ότι φο-

175. Τ. Φωτόπουλος, «Το MAI και η σημασία του», *Ουτοπία,* Μάι.-Ιούν. 1998.
176. A. Marr, *Guardian,* 4/12/99.

βούνταν το σχετικό ανταγωνισμό, εφόσον, παρά τα λεγόμενα για εκβιομηχάνιση του Νότου κ.λπ., η μερίδα στο παγκόσμιο εμπόριο του Βορρά (Β. Αμερική, ΕΕ, Ιαπωνία, Αυστραλία) έχει μείνει σταθερή από το 1980 μέχρι σήμερα.[177] Ο βασικός λόγος ήταν ότι οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ του Βορρά ήθελαν με αυτό τον τρόπο να εξασφαλίσουν την υποστήριξη της μεσαίας και της εργατικής τάξης τους στην παραπέρα παγκοσμιοποίηση και αγοραιοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Και αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με ανταλλάγματα. Ένα τέτοιο αντάλλαγμα προς τα μεσαία στρώματα είναι η υπόσχεση ότι ο νέος γύρος συνομιλιών θα περιλάμβανε κάποιες υποχρεώσεις όσον αφορά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της παραγωγής. Παρόμοιο αντάλλαγμα προς την εργατική τάξη των χωρών τους αποτελούσε η υπόσχεση ότι θα υπήρχαν ρυθμίσεις εναντίον του «αθέμιτου» ανταγωνισμού από τα φτηνά εργατικά προϊόντα του Νότου. Ήταν βασικά αυτή η αντίθεση, σε συνδυασμό με τις ανάλογες αντιθέσεις μεταξύ των ελίτ των χωρών του Βορρά για την κατάργηση των επιδοτήσεων των αγροτικών προϊόντων, που τελικά οδήγησε στο ναυάγιο.

Τα βασικά σημεία τριβής, επομένως, στην επιφάνεια, αφορούσαν το περιεχόμενο του νέου γύρου συνομιλιών για την παραπέρα αγοραιοποίηση της διεθνούς οικονομίας, δηλαδή το είδος ρυθμιστικών ελέγχων που θα ρυθμίζουν την απρόσκοπτη λειτουργία της. Στην πραγματικότητα όμως αυτά τα σημεία τριβής δεν εξέφραζαν παρά τις θεμελιακές αντιφάσεις της οικονομίας της αγοράς και της φύσης του ελεύθερου εμπορίου, πράγμα που σημαίνει ότι σε τελική ανάλυση, οι αντιφάσεις αυτές είναι αξεπέραστες. Όμως αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι κάποιος συμβιβασμός αυτών των αντιθέσεων είναι αδύνατος. Η διαδικασία άλλωστε της θεσμοποίησης της διεθνοποίησης δεν πρόκειται να σταματήσει. Είτε στο πλαίσιο του ΠΟΕ, είτε σε διμερές επίπεδο, οπότε μάλιστα θα είναι ακόμη δυσκολότερη η αντίσταση κατά των οικονομικά ισχυρότερων ελίτ.

177. Μεταξύ 1980 και 1996 η μερίδα στο παγκόσμιο εμπόριο των χωρών του Βορρά (ΗΠΑ, Καναδάς, Ιαπωνία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Ελβετία και ΕΕ) έμεινε σταθερή στο 65% περίπου.

Όμως, όπως προσπάθησα να δείξω και στο δεύτερο κεφάλαιο, η αποτυχία των ελίτ στο Σιάτλ δεν πρέπει να αποτελεί πηγή πανηγυρισμών και ευφορίας, σαν αυτή από την οποία διακατέχονται σήμερα οι ρεφορμιστές της Αριστεράς, οι οπαδοί της κοινωνίας πολιτών, οι «ρεαλιστές» οικολόγοι κ.λπ. Το ναυάγιο των συνομιλιών δεν σηματοδοτεί, από μόνο του, μια μάχη που κερδήθηκε εναντίον των ελίτ, ούτε καν ένα σημαντικό βήμα στη διαδικασία συνειδητοποίησης όσων αντιστέκονται στην παγκοσμιοποίηση. Και δεν είναι νίκη κατά των ελίτ, διότι η σύνοδος του Σιάτλ δεν αποτελούσε παρά μόνο μια απόπειρα θεσμοποίησης μιας διαδικασίας που ήδη έχει ριζώσει, αυτή της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς. Άλλωστε ένας νέος γύρος συμφωνήθηκε το 2001 στο Κατάρ. Ούτε αποτελεί σημαντικό βήμα όσον αφορά τη συνειδητοποίηση των λαϊκών στρωμάτων εφόσον λίγοι άνθρωποι, πέρα από τους ήδη συνειδητοποιημένους ριζοσπάστες ακτιβιστές, συνειδητοποίησαν, ως αποτέλεσμα των κινητοποιήσεων αυτών, ότι είναι το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς που είναι η απώτερη αιτία της διεθνοποίησης και όχι απλώς οι κακοί νεοφιλελεύθεροι ή οι σοσιαλφιλελεύθεροι που πρόδωσαν τα σοσιαλιστικά ιδανικά, ή ακόμα ο ίδιος ο ΠΟΕ.

Όμως, η ευθύνη για τη σημερινή πελώρια συγκέντρωση εισοδήματος δεν ανήκει σε διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΠΟΕ, το ΔΝΤ κ.λπ., αλλά στο θεσμικό πλαίσιο που δημιουργεί την πελώρια ανισοκατανομή οικονομικής και πολιτικής δύναμης, η οποία εκφράζεται μέσω των θεσμών αυτών. Δεν είναι δηλαδή ο ΠΟΕ που δημιουργεί τη συγκέντρωση μέσω του ελεύθερου εμπορίου αλλά το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς που στηρίζει την επέκταση του εμπορίου και την ίδια την ανάπτυξη στην αγοραιοποίηση και τη διεθνοποίηση. Ούτε βέβαια είναι ο ΠΟΕ που καταργεί τη δημοκρατία. Δημοκρατία με την έννοια της ισοκατανομής της πολιτικής δύναμης δεν υπήρχε ποτέ ούτε μεταξύ κρατών ούτε πολλώ μάλλον στο εσωτερικό τους, είτε ανήκουν στο Βορρά είτε στο Νότο. Αντίστοιχα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι δεν είναι καν το ίδιο το ελεύθερο εμπόριο που αποτελεί την απώτερη αιτία της πελώριας ανισότητας την αιτία των δεινών. Η αγοραιοποίηση είναι αναγκαίο επακόλουθο της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς και αφότου μια χώρα ενσωματωθεί σε αυτή δεν έχει άλλη επιλογή, για να είναι ανταγωνιστική,

από την παραπέρα αγοραιοποίηση και ανάπτυξη. Ο ΠΟΕ απλώς θέτει την υποδομή, σε όρους ρυθμιστικών ελέγχων, για την καλύτερη οργάνωση της αγοραιοποίησης και της ανάπτυξης.

Συμπερασματικά, το λαϊκό κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης που διογκώνεται σήμερα σε ολόκληρο τον κόσμο κινδυνεύει άμεσα από το θανάσιμο εναγκαλισμό του από τις περιβαλλοντικές Kat μεταρρυθμιστικές οργανώσεις, καθώς και τα γραφειοκρατικά συνδικάτα, που το αποπροσανατολίζουν και το στρέφουν είτε σε ανώδυνους στόχους είτε ακόμη και σε ανορθολογικές αν όχι οικοφασιστικές κατευθύνσεις. Διότι είναι βέβαια εντελώς ουτοπικά τα αιτήματα για ισότιμο εμπόριο μεταξύ ανισότιμων εταίρων, όπως προτείνουν, για παράδειγμα, οι ΜΚΟ. Όσο η πλανητική οικονομία στηρίζεται στην οικονομία της αγοράς θα υπάρχουν πελώριες αντικειμενικές ανισότητες μεταξύ των εταίρων και δεν είναι δυνατή η εφαρμογή τέτοιων ρυθμιστικών κανόνων που θα μπορούσαν να τις ξεπεράσουν. Απλώς, οι επαγγελματίες πολιτικοί θα προσπαθούν, κάτω από την πίεση ενός κινήματος καθοδηγούμενου από παρόμοιες κινήσεις, να συμβιβάζουν τα ασυμβίβαστα, με μπαλώματα από εδώ και από εκεί, τα οποία όμως ούτε την αποτελεσματική προστασία της Φύσης, ούτε πολύ περισσότερο της εργασίας, μπορούν να επιφέρουν. Συγχρόνως, η αδυναμία αυτών των κινήσεων να επιτύχουν αποτελεσματικούς ελέγχους της εργασίας και του περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με τη διόγκωση της ανισότητας και την επιδείνωση της οικολογικής κρίσης στην οποία αναπόφευκτα οδηγεί η δυναμική της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, θα ενδυναμώνει όλο και περισσότερο τις ακραίες ανορθολογικές και οικοφασιστικες τάσεις, ή/και και τις εθνικιστικές τάσεις προστατευτισμού, που θα παίζουν το ρόλο της ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης στις κινήσεις αυτές. Το αβίαστο συμπέρασμα είναι ότι μόνο το κτίσιμο μιας νέας ριζοσπαστικής Αριστεράς, με στόχο την ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας και την επανενσωμάτωση του Ανθρώπου στη Φύση, δηλαδή την Περιεκτική Δημοκρατία, αποτελεί τη διέξοδο από την πολυδιάστατη κρίση της σημερινής κοινωνίας.

Σιάτλ-Αθήνα και τα όρια της άμεσης δράσης

Τα γεγονότα στο Σιάτλ είχαν τον αντίκτυπο τους και στην Αθήνα, με τις εκδηλώσεις που πυροδότησε η σχεδόν ταυτόχρονη επίσκεψη του πλανητάρχη Clinton στην περιοχή -μια επίσκεψη κατ' εξοχήν προκλητική εφόσον πραγματοποιήθηκε λίγους μήνες μετά τη νατοϊκή εγκληματική ενέργεια που είχε ιδιαίτερα ευαισθητοποιήσει τον ελληνικό λαό. Ο νατοϊκός πόλεμος, σε συνέχεια της πολιτικής των ΗΠΑ έναντι της χώρας μας σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο (στήριξη του μετεμφυλιακου αστυνομικού κράτους, της χούντας και του διαμελισμού της Κύπρου- γεγονότα στα οποία οι ΗΠΑ έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο), ήταν αναπόφευκτο ότι θα οδηγούσε στην έξαρση του λαϊκού φρονήματος για την πολιτική της αμερικανικής ελίτ, που εκπροσωπούσε ο Clinton.

Φυσικά, το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι γιατί δεν παρατηρήθηκε ανάλογη έξαρση στην επίσκεψη Bush πριν μερικά χρόνια, όταν η Νέα Τάξη (δηλαδή η πολιτική μορφή της παγκοσμιοποίησης) είχε ήδη αρχίσει να υλοποιείται με τον πόλεμο στον Κόλπο. Η απάντηση, που δείχνει και τους περιορισμούς ενός κινήματος που δεν είναι ουσιαστικά αυτόνομο, θα μπορούσε να είναι ότι, αντίθετα με τη νατοϊκή εκστρατεία στο Κόσοβο, η εκστρατεία κατά του Ιράκ δεν δίχασε αντίστοιχα την πολιτική και οικονομική ελίτ μας που διέβλεπε μόνο οφέλη από αυτή σε σχέση με τον έλεγχο του πετρελαίου από τη Δύση και τη συνακόλουθη συγκράτηση της τιμής του (και του διεθνούς πληθωρισμού) σε μακροπρόθεσμα χαμηλά επίπεδα. Η στάση της ελίτ τότε δικαιώθηκε από τα γεγονότα και δεν είναι άσχετη με τη σημερινή «επιτυχία» της σχετικά με την ένταξη στο ευρώ. Αντίθετα η νατοϊκή εκστρατεία δίχασε την πολιτική και οικονομική ελίτ μας. Έτσι η εκσυγχρονιστική πτέρυγά της υποστήριζε με κάθε τρόπο το νατοϊκό έγκλημα (παρά τις θεατρινίστικες -με τη συγκατάθεση των δυτικών- διαφωνίες της που στόχευαν μόνο στην εσωτερική κατανάλωση) διαβλέποντας τη γενικότερη σημασία που θα είχε για την παγίωση της οικονομίας της αγοράς στα Βαλκάνια (από την οποία ελπίζει να ωφεληθεί) η πλήρης ένταξη της περιοχής στη Νέα Τάξη και τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγο-

ράς.[178] Ένα άλλο τμήμα της ελίτ μας όμως στράφηκε εναντίον της νατοϊκής εκστρατείας, διαβλέποντας τον κίνδυνο αλλαγής συνόρων στην περιοχή και υποβάθμισης του ρόλου της σε σχέση με άλλες ελίτ της περιοχής, ιδιαίτερα την τούρκικη. Έτσι παρουσιάστηκε το φαινόμενο όχι μόνο η Αριστερά (εξωκοινοβουλευτική και μη) αλλά και θεσμοί του κατεστημένου (το μεγαλύτερο τμήμα της Δεξιάς, η πλειοψηφία των ΜΜΕ, η Εκκλησία κ.λπ.) να στραφούν εναντίον της νατοϊκής εκστρατείας, πράγμα που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία της μαζικής αντίδρασης εναντίον της.

Όσον αφορά το Σιάτλ, όπως είδαμε στο προηγούμενο τμήμα, οι διαδηλωτές είχαν βαθύτερους στόχους, εφόσον δεν εξέφραζαν απλώς μια διαμαρτυρία για την άσκηση της εξουσίας, αλλά επιδίωκαν να θέσουν σε κίνηση μια δυναμική που θα οδηγήσει στην ανατροπή των στόχων της συνόδου της ΠΟΕ. Και ο στόχος της συνόδου αυτής δεν είναι άλλος παρά να ενισχύσει ακόμη περισσότερο τη διαδικασία ανοίγματος των αγορών και «αγοραιοποίησης» (δηλαδή ελαχιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές). Πράγμα που θα οδηγήσει αναγκαστικά σε ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στα χέρια του κλαμπ των πιο ανταγωνιστικών τμημάτων της παγκόσμιας οικονομικής ελίτ, σε βάρος των λαών και των περιοχών που έχουν την ατυχία να βρίσκονται έξω από το κλαμπ αυτό, δηλαδή σε βάρος της συντριπτικής πλειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού. Όμως, ούτε η πολιτική της αμερικανικής ελίτ σε σχέση με τη χώρα μας, ούτε βέβαια η πολιτική της ΠΟΕ αποτελούν θέμα «κακής» πολιτικής, όπως ισχυρίζονταν πολλοί από τους οργανωτές των διαδηλώσεων κατά του W. Clinton και της ΠΟΕ. Οι πολιτικές αυτές βρίσκονται σε απόλυτη συνέπεια με τους στόχους των ελίτ που παίρνουν τις σχετικές αποφάσεις.

Η αμερικανική πολιτική έναντι της χώρας μας στη μεταπολεμική περίοδο ήταν απόλυτα συμβατή όχι μόνο με τα συμφέροντα της αμερικανικής οικονομικής ελίτ αλλά και της δικής μας, ακόμα και όταν έπρεπε να θυσιαστεί η πολιτική μας ελίτ, όπως συνέβη στην περίοδο της χούντας.

178. Βλ., για παραπέρα ανάλυση, Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια,* ό.π.

Αντίστοιχα, οι πολιτικές που ακολουθούν σήμερα διεθνείς οργανισμοί όπως η ΠΟΕ, το ΔΝΤ, η Διεθνής Τράπεζα κ.λπ. είναι σε αγαστή σύμπνοια με τα συμφέροντα του κυρίαρχου τμήματος της υπερεθνικής οικονομικής ελίτ (δηλαδή των πολυεθνικών που έχουν την έδρα τους στις μητροπολιτικές χώρες) για την αναπαραγωγή του σημερινού συστήματος τεράστιας συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης στα χέρια των ολίγων. Επομένως τόσο στη μια περίπτωση όσο και στην άλλη ο συγκεκριμένος τρόπος ενάσκησης της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας είναι απόλυτα συμβατός με τους στόχους αυτών που την ελέγχουν. Η διαπίστωση αυτή μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι είναι η απουσία πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας, με τη μόνη αυθεντική έννοια της ισοκατανομής της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας μεταξύ των πολιτών, που αποτελεί την απώτερη αιτία για τις παραπάνω πολιτικές. Δηλαδή, η απουσία μιας «Περιεκτικής Δημοκρατίας» που θα εξασφάλιζε δημοκρατικές δομές και διαδικασίες, οι οποίες αποτελούν την αναγκαία συνθήκη για τον έλεγχο της πολιτικής και οικονομικής διαδικασίας από το σώμα των πολιτών και όχι από πολιτικές και οικονομικές ελίτ.

Με βάση την προβληματική αυτήν, οι διαδηλώσεις στην Αθήνα και το Σιάτλ, μολονότι απαραίτητες για να εκφράσουν τη λαϊκή αντίθεση στις ασκούμενες πολιτικές, από μόνες τους, δεν μπορούν να έχουν καμία σχεδόν σημασία σε σχέση με την ανατροπή τους. Όσο δηλαδή η ενάσκηση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, λόγω των σημερινών θεσμοποιημένων δομών και διαδικασιών, ανατίθεται σε διάφορες ελίτ είναι φυσικό οι ελίτ αυτές να εκμεταλλεύονται την εξουσία αυτή για τη διαιώνιση των προνομίων τους χρησιμοποιώντας τα ΜΜΕ και άλλους κοινωνικούς θεσμούς για τη «νομιμοποίηση» της εξουσίας τους, μέσω μιας διαδικασίας «εσωτερίκευσης» των θεσμών που την καθιερώνουν. Το συμπέρασμα είναι ότι μορφές κοινωνικής δράσης, όπως οι διαδηλώσεις, καθώς και άλλες μορφές άμεσης δράσης, τοπικού ακτιβισμού, ή ακόμα και απόπειρες αλλαγής του τρόπου ζωής σε συλλογικό ή ατομικό επίπεδο, είναι ανίσχυρες, από μόνες τους, να αποτελέσουν τμήμα μιας δυναμικής για την καθιέρωση πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας. Εάν δηλαδή οι μορφές αυτής κοινωνικής δράσης δεν αποτελούν οργανικό τμήμα ενός περιεκτικού πολιτικού προγράμματος για «συστημική» αλλαγή,

όπως κάποτε συνέβαινε με το ριζοσπαστικό σοσιαλιστικό κίνημα, είναι καταδικασμένες σε περιθωριοποίηση ή αφομοίωση από το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και παίζουν αντικειμενικά το ρόλο δημιουργίας ενός «δημοκρατικού» προσωπείου, που καλύπτει τη σημερινή βαθύτατα αντιδημοκρατική μορφή κοινωνικής οργάνωσης η οποία θεμελιώνεται στην πελώρια συγκέντρωση εξουσίας.

Γένοβα: το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης σε σταυροδρόμι

Η τελευταία δυναμική εμφάνιση του «κινήματος» κατά της παγκοσμιοποίησης στη Γένοβα έκανε ακόμη πιο φανερό το «δυϊσμό» του κινήματος: από τη μια μεριά, τα ρεφορμιστικά ρεύματα, δηλαδή τα ανομοιογενή ρεύματα ακτιβιστών που συμπαρατάσσονται με βάση το αίτημα για «αντίσταση» στα συμπτώματα της παγκοσμιοποίησης, ελπίζοντας ότι με την αντίστασή τους θα εξαναγκάσουν την υπερεθνική ελίτ να πάρει κάποια μέτρα με στόχο την «παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο» (φόρος Tobin, μείωση των χρεών του Νότου κ.λπ.). Και από την άλλη, τα αντισυστημικά ρεύματα, δηλαδή τα πιο ριζοσπαστικά ρεύματα τα οποία, μην πιστεύοντας ότι μέσα στην οικονομία της αγοράς είναι δυνατή η αποτελεσματική προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, δεν αρκούνται στην αντίσταση κατά της παγκοσμιοποίησης, αλλά απαιτούν την ανατροπή της ίδιας της οικονομίας της αγοράς την οποία θεωρούν υπεύθυνη για τη σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Από την αντίπαλη όχθη, η υπερεθνική ελίτ, φαίνεται αποφασισμένη να ξεχωρίσει πια οριστικά την ήρα από το στάρι, δηλαδή τα αντισυστημικά από τα ρεφορμιστικά ρεύματα. Αυτό έδειξε η αντίδρασή της στην τελευταία πριν από τη Γένοβα εκδήλωση του κινήματος της αντιπαγκοσμιοποίησης, στο Γκέτεμποργκ -όχι τόσο με τα κλομπς αλλά κυρίως με τις δηλώσεις ηγετικών στελεχών της καθώς και υφισταμένων τους, όπως ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ. Η πολιτική που ακολουθεί η υπερεθνική ελίτ είναι η γνωστή τακτική του «καρότου και του βούρδουλα». Έτσι, τα μεν ρεφορμιστικά ρεύματα μέσα στο «κίνημα» ευνοούνται με κάθε τρόπο τόσο από τις ελίτ που προθυμοποιούνται για «υπεύθυνες συζητήσεις» μαζί τους

και χρηματοδοτούν τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που τα στελεχώνουν, όσο και από τα ΜΜΕ, για παράδειγμα, η *Monde Diplomatique* τα έχει θέσει και επίσημα υπό τη προστασία της προωθώντας το Πόρτο Αλέγκρε, τη γαλλική οργάνωση ATTAC κ.λπ. Αντίθετα τα αντισυστημικά ρεύματα (που συνήθως είναι και τα πιο μαχητικά) αντιμετωπίζονται σαν κοινοί εγκληματίες από τις ελίτ και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς τους καθώς και τα ΜΜΕ.

Ο απώτερος στόχος της υπερεθνικής ελίτ είναι να υποχρεώσει το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης να χάσει κάθε ριζοσπαστισμό και να καταλήξει και αυτό, όπως το πάλαι ποτέ ριζοσπαστικό οικολογικό κίνημα, σε άλλο ένα ανώδυνο για τις ελίτ λόμπι ή κοινοβουλευτικό κόμμα. Όμως, στην εκστρατεία για να επικρατήσουν τελικά τα ρεφορμιστικά ρεύματα μέσα στο «κίνημα» κατά της παγκοσμιοποίησης δεν έχουν επιστρατευθεί μόνο οι μηχανισμοί καταστολής και τα ΜΜΕ. Ακόμη σημαντικότερος είναι ο ρόλος που παίζουν σχετικά οι διάφοροι «προοδευτικοί» διανοούμενοι, δημοσιογράφοι κ.λπ., συνήθως τ. μαρξιστές και αριστεριστές και νυν βολεμένοι μέσα στην οικονομία της αγοράς, που καλύπτουν ιδεολογικά τις επιλογές τους χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την κατάρρευση του σοσιαλιστικού «προτάγματος» στην κρατικιστική μορφή του («υπαρκτός» σοσιαλισμός). Όλοι αυτοί υιοθετούν τη μεταμοντέρνα αντίληψη σύμφωνα με την οποία όχι μόνο δεν χρειάζεται πια ένα νέο πολιτικό πρόταγμα (δηλαδή μια νέα συνολική λύση) που θα οδηγήσει στην αντικατάσταση της οικονομίας της αγοράς, αλλά και ότι παρόμοια συνολική λύση είναι επικίνδυνη διότι οδηγεί στον ολοκληρωτισμό.

Αλλά όσον αφορά, πρώτον, την ανάγκη συνολικής εναλλακτικής λύσης, οι μόνοι που δεν τη βλέπουν είναι οι (άμεσα ή έμμεσα) απολογητές του σημερινού θεσμικού πλαισίου. Είναι φανερό ότι εφόσον το θεσμικό αυτό πλαίσιο, το οποίο θεμελιώνεται στην οικονομία της αγοράς και τη φιλελεύθερη «δημοκρατία» που εγκαθιδρύθηκαν περίπου δυο αιώνες πριν, αποτελεί επίσης συνολική λύση, μόνο μια εναλλακτική συνολική λύση αποτελεί διέξοδο στην πολυδιάστατη βαθιά κρίση (οικονομική, πολιτική, οικολογική, κοινωνική, πολιτιστική) στην οποία το σύστημα αυτό οδήγησε ιστορικά.

Όσον αφορά τον ισχυρισμό των «μεταμοντέρνων» διανοούμενων

κ.λπ. (τους οποίους ο Καστοριάδης εύστοχα χαρακτήρισε ένθερμους θιασώτες ενός γενικευμένου κομφορμισμού) για τον δήθεν κίνδυνο που ελλοχεύει σε κάθε συνολική λύση να οδηγήσει σε ολοκληρωτισμό, η μοναδική βάση στην οποία στηρίζεται ο ισχυρισμός αυτός είναι η ιστορική εμπειρία του κρατικιστικού σοσιαλισμού (τ. «υπαρκτός»). Όμως το γεγονός ότι ο σοσιαλισμός αυτός αποτελούσε μόνο μια μορφή σοσιαλισμού, που επικράτησε ιστορικά πάνω στις ελευθεριακές μορφές σοσιαλισμού οι οποίες δεν δοκιμάστηκαν ποτέ στην πράξη, αποσιωπάται από τους σημερινούς βολεμένους μεταμοντέρνους «διανοούμενους». Και ας είναι τα χαρακτηριστικά του κρατικιστικού σοσιαλισμού που τον διαφοροποιούσαν από τις ελευθεριακές μορφές του (μετατροπή του σοσιαλιστικού προτάγματος σε «αντικειμενική» επιστήμη, αντίληψη για το κράτος, πρωτοπορίες, ιεραρχικές κομματικές δομές κ.λπ.) εκείνα ακριβώς τα στοιχεία που οδήγησαν στον ολοκληρωτισμό -πέρα βέβαια από το ρόλο των αντικειμενικών συνθηκών (χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης, ψυχρός πόλεμος κ.λπ.). Εντούτοις οι μεταμοντέρνοι αυτοί διανοούμενοι όχι απλώς αποσιωπούν το κρίσιμο αυτό γεγονός, αλλά προχωρούν παραπέρα και προσπαθούν να δυσφημήσουν κάθε απόπειρα διατύπωσης ενός εναλλακτικού προτάγματος με την κατηγορία του «ολοκληρωτισμού». Και αυτό, παρά το γεγονός ότι σήμερα δεν λείπουν οι προτάσεις που προσπαθούν ακριβώς να αφομοιώσουν τα πικρά ιστορικά μαθήματα και να συνθέσουν το αίτημα της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας και της πραγματικής δημοκρατίας με τα αιτήματα των ριζοσπαστικών ρευμάτων μέσα στα παλιά και νέα κινήματα (ελευθεριακό σοσιαλιστικό, οικολογικό, φεμινιστικό κ.λπ.), χωρίς «αντικειμενικές» αλήθειες, πρωτοπορίες και ιεραρχίες.[179]

Όσον αφορά τα ρεφορμιστικά ρεύματα που μετείχαν στη Γένοβα θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις βασικές τάσεις. Η πρώτη τάση απορρίπτει ανοικτά κάθε εναλλακτική λύση στο σημερινό σύστημα.[180] Είναι φανερό ότι οι υποστηρικτές της τάσης αυτής είτε ανήκουν στους (κατά Chomsky) «κομισάριους του συστήματος», είτε απλώς ιδεολογικοποιούν

179. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π.
180. Βλ. Π. Μπρικνέρ, *Ελευθεροτυπία,* 3/6/01.

τις επιλογές τους κάνοντας τη βολική υπόθεση ότι το σημερινό σύστημα μπορεί να ξεπεράσει την πολυδιάστατη κρίση του «από μέσα», για παράδειγμα, μέσω της πίεσης της κοινωνίας πολιτών. Και αυτό υποστηρίζεται όταν κάτι παρόμοιο δεν κατόρθωσε να επιτύχει ούτε και η ίδια η κατάληψη της εξουσίας από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, με αποτέλεσμα η σοσιαλδημοκρατία, δηλαδή ο καπιταλισμός με ανθρώπινο πρόσωπο, να έχει καταρρεύσει σήμερα παντού!

Μια δεύτερη, συναφής, τάση, αφού ξεκινά με τη σωστή διαπίστωση ότι τα σημερινά κόμματα της Κεντροαριστεράς στην εξουσία αντιμετωπίζουν μονόδρομο στην πολιτική που ακολουθούν διότι, από τη στιγμή που δεν αμφισβητούν την οικονομία της αγοράς που αναπόφευκτα οδήγησε στη σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, αναπόφευκτα θα καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει άλλος δρόμος από την αγορά. Προς επιβεβαίωση επικαλούνται το «γεγονός» ότι η Αριστερά δεν έχει πια να προτείνει μια εναλλακτική συνολική λύση. Ο ψευδής αυτός ισχυρισμός υποστηρίζεται ασύστολα τη στιγμή ακριβώς που παρόμοιες προτάσεις όχι μόνο υπάρχουν αλλά τελευταία πληθαίνουν.[181]

Τέλος, μια τρίτη τάση αοριστολογεί γενικά για το στόχο της αυτοθέσμισης της κοινωνίας, χωρίς οι υποστηρικτές της να εξηγούν πώς ένας τέτοιος στόχος θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από ένα κίνημα αντίστασης κατά της παγκοσμιοποίησης, όπου για πολλούς από τους μετέχοντες σε αυτό η οικονομία της αγοράς και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία, αν όχι και η ίδια η ΕΕ -δηλαδή, η Ευρώπη των αγορών- θεωρούνται μη αμφισβητήσιμα δεδομένα. Η τάση επομένως αυτή, με το να μη θέτει θέμα συνολικής εναλλακτικής πρότασης, σιωπηρά υιοθετεί το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο μέσα από μια υποτιθέμενα «επαναστατική» ρητορική. Έτσι, μια ανίερη συμμαχία «αντιεξουσιαστών» και μεταμοντέρνων καταδικάζει κάθε ριζοσπαστική κριτική της οικονομίας της αγοράς

181. Βλ., για παράδειγμα, την πρόταση του Murray Bookchin για ένα συνομοσπονδιακό κοινοτισμό, την πρόταση του M. Albert για συμμετοχική οικονομία, τις προτάσεις της αμερικανικής ελευθεριακής Αριστεράς στο *Discussion Bulletin,* καθώς και το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας *(Περιεκτική Δημοκρατία, τχ.* 2, Ιούλης 2001).

είτε ως στείρα άρνηση, όταν δεν προτείνει συνολική εναλλακτική λύση, είτε ως ολοκληρωτική, όταν προτείνει!

Συμπερασματικά, η Γένοβα έκανε ακόμη πιο φανερό ότι το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης έχει φθάσει σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι. Είτε δηλαδή τα αντισυστημικα ρεύματα μέσα σε αυτό θα επικρατήσουν, οδηγώντας στο κτίσιμο ενός πραγματικού κινήματος με το δικό του πολιτικό «πρόταγμα», στρατηγική και βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα, είτε θα επικρατήσουν τα ρεφορμιστικά ρεύματα, όπως ακριβώς έγινε και στο οικολογικό κίνημα, οδηγώντας στη δημιουργία ενός ακόμη ανώδυνου (για την ελίτ) μεταμοντέρνου κοινωνικού κινήματος.

Το κίνημα και η παγκοσμιοποίηση της αντι-«τρομοκρατίας»

Οι αντιτρομοκρατικοί» νόμοι που εισάγονται στη μια χώρα μετά την άλλη τα τελευταία χρόνια δεν αποτελούν συμπτωματικά γεγονότα, ούτε είναι δυνατό να ερμηνευθούν επαρκώς, εάν δεν αναφερθούμε στα βαθύτερα «συστημικά» αίτια της αντιτρομοκρατικής» νομοθεσίας. Δηλαδή, εάν δεν συσχετίσουμε τις εξελίξεις αυτές με το γεγονός της δημιουργίας μιας υπερεθνικής ελίτ, όπως προσπάθησα να δείξω στο πρώτο κεφαλαίο, που στηρίζει την παγκοσμιοποίηση και προχωρά τώρα στη φίμωση των ριζοσπαστικότερων αντιδράσεων εναντίον της.

Όπως δηλαδή ήταν φυσικό, η νέα «άγρια» μορφή της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, την οποία εκφράζει η σημερινή νεοφιλελεύθερη μορφή της νεωτερικότητας, έχει δημιουργήσει παγκόσμιες αντιδράσεις οι οποίες παίρνουν διάφορες μορφές. Από τη σύσταση οικοακτιβιστικών οργανώσεων (π.χ. η οργάνωση Earth First! στη Βρετανία και την Αμερική) που στοχεύουν σε βίαιες μορφές αντίδρασης κατά της περιουσίας των πολυεθνικών επιχειρήσεων που επιδίδονται ανενόχλητα στην καταστροφή του περιβάλλοντος, μέχρι την πρόσκαιρη κατάληψη δρόμων, οικονομικών κέντρων κ.λπ. (π.χ. η βρετανική οργάνωση Reclaim the Streets). Και από την οργάνωση μαζικών διαδηλώσεων που καταλήγουν σε βίαια επεισόδια (π.χ. Σιάτλ) μέχρι ειρηνικών εκδηλώσεων με μεταρρυθμιστικά αιτήματα (π.χ. Πόρτο Αλέγκρε) τα οποία η ρεφορμιστική

Αριστερά μας, θρασύτερη από εκείνη του εξωτερικού, βαφτίζει «ανατρεπτικά» (πράγμα που δικαιολογεί και την υποστήριξή τους από τη γνωστή..· ανατρεπτική εφημερίδα *Le Mondel).*

Δεν ήταν λοιπόν περίεργο ότι οι παγκόσμιες ελίτ, μπροστά στο διογκούμενο αυτό κύμα αντιδράσεων, άρχισαν να παγκοσμιοποιούν τους μηχανισμούς ελέγχου (βλ. π.χ. Συνθήκη Σένγκεν) και καταπίεσης, με τον εκσυγχρονισμό του νομικού οπλοστασίου τους. Η νεοφιλελεύθερη άλλωστε συναίνεση, στην οποία έχουν προσχωρήσει σήμερα όλα τα κόμματα εξουσίας, επιτρέπει παντού την απρόσκοπτη εισαγωγή των δρακόντειων μέτρων που προβλέπουν οι αντιτρομοκρατικοί νόμοι. Ο απώτερος στόχος της νομοθεσίας είναι να φιμώσει κυρίως τις ριζοσπαστικότερες αντιδράσεις κατά της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Το σκοπό αυτόν προσπαθεί να τον πετύχει κυρίως με δυο τρόπους: από τη μια μεριά εκφοβίζοντας τους πολλούς και διοχετεύοντας τις αντιδράσεις τους σε σχετικά ανώδυνα για τις ελίτ μεταρρυθμιστικά αιτήματα, όπως αυτά του Πόρτο Αλέγκρε, και, από την άλλη, απομονώνοντας και συντρίβοντας τις ριζοσπαστικές αντιδράσεις αντισυστημικού χαρακτήρα.

Ο βρετανικός τρομονόμος, για παράδειγμα, ορίζει ως «τρομοκρατία» τη δραστηριότητα ή ακόμη και την απειλή δραστηριότητας που επιδιώκει να επηρεάσει την κυβέρνηση ή να εκφοβίσει το κοινό (ή τμήμα του) με στόχο την προώθηση πολιτικών, θρησκευτικών ή ιδεολογικών στόχων. Ως τέτοια δραστηριότητα ορίζονται όχι μόνο πράξεις εναντίον της ζωής αλλά και πράξεις που ενέχουν σοβαρή ζημία κατά της περιουσίας ή αποβλέπουν στη σοβαρή διατάραξη ηλεκτρονικών συστημάτων. Έτσι οι δραστηριότητες, π.χ., των οικοακτιβιστων να σταματήσουν την κατασκευή αυτοκινητόδρομων μέσα στα δάση ή να παρεμποδίσουν την καλλιέργεια γενετικά τροποποιημένων προϊόντων τώρα υπάγονται στις δρακόντειες ποινές του αντιτρομοκρατικού νόμου, όπως επίσης υπάγονται και δραστηριότητες μπλοκαρίσματος του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου κυβερνητικών παραγόντων που αποτελούσαν συνήθη πρακτική των σύγχρονων ακτιβιστών. Το ίδιο εύκολα θα μπορούσαν να υπαχθούν στο νόμο αυτόν οι δραστηριότητες των καταληψιών, των ακτιβιστών κατά των McDonalds κ.λπ., ακόμη και εκείνων που δεν χαφιεδίζουν στις αρχές για τις οργανώσεις που σχεδιάζουν τέτοιες δραστηριότητες. Συγχρόνως, η

προτροπή γιο επαναστατικές ενέργειες στο εξωτερικό, π.χ. κατά του τυραννικού ισραηλινού καθεστώτος, θεωρείται τρομοκρατία (όχι όμως και οι βομβαρδισμοί της Βαγδάτης από τις ελίτ!). Αντίστοιχα οι δραστηριότητες των ακτιβιστών του 19ου αιώνα που εμπόδιζαν την περίφραξη της κοινοτικής γης, καταστρέφοντας τους φράχτες των καταπατητών της, σήμερα θα θεωρούνταν τρομοκρατικές. Όπως εύκολα θα μπορούσαν να επιβάλουν ισόβια στη φεμινίστρια Pankhurst που διακήρυσσε ότι «υπάρχει κάτι το οποίο οι κυβερνήσεις προστατεύουν περισσότερο από την ανθρώπινη ζωή, την ασφάλεια της περιουσίας, γι' αυτό θα χτυπήσουμε τον εχθρό στην περιουσία του». Για να εξασφαλίζεται μάλιστα η καταδίκη των ακτιβιστών ήρθη, με παράλληλο νόμο, η αρμοδιότητα των ορκωτών δικαστηρίων στα εγκλήματα αυτά, εφόσον ως γνωστόν οι ένορκοι είναι πιο κοντά στο λαϊκό συναίσθημα από τους δικαστές οι οποίοι σαν δημόσιοι υπάλληλοι υπόκεινται στις κρατικές πιέσεις.

Ο ελληνικός τρομονόμος, στα ίδια χνάρια με το βρετανικό, περιλαμβάνει στις αντιτρομοκρατικές διατάξεις τα εγκλήματα «κατά της ιδιοκτησίας και των περιουσιακών δικαιωμάτων», χωρίς να κάνει μάλιστα καμία διάκριση όσον αφορά τα πολιτικά ή μη κίνητρά τους. Και είναι μάλιστα ενδεικτικό του συντηρητικού χαρακτήρα της κριτικής της Αριστεράς μας πάνω στο θέμα ότι δεν άσκησε καμία κριτική στο «τσουβάλιασμα» της βίας κατά προσώπων και της «βίας» κατά περιουσίας κάτω από την ίδια αντιτρομοκρατική» ρύθμιση. Παράλληλα, τα μέλη, π.χ., ενός γκρουπούσκουλου που συλλαμβάνονται κατέχοντας «εκρηκτικές ύλες» (που θα μπορούσαν να είναι και τα γνωστά «γκαζάκια») με στόχο να κάνουν υλική ζημία στα γραφεία μιας πολυεθνικής, η οποία κατασκευάζει πολεμικά αεροπλάνα που σκορπίζουν το θάνατο σε χιλιάδες αμάχους, απειλούνται με κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών. Και με τη βοήθεια των εφετών, που με βάση τον τρομονόμο αντικαθιστούν τους ένορκους, η απειλή αυτή εύκολα θα υλοποιείται. Έτσι, όπως εύστοχα χαρακτήρισε τη νέα αντιτρομοκρατική νομοθεσία γνωστός βρετανός ακτιβιστής κατά των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων, «η κυβέρνηση δημιουργεί μια ιδιωτική υπηρεσία ασφάλειας για τις πολυεθνικές».[182]

182. L. Anderson, *The Guardian,* 3/5/2000.

Είναι επομένως φανερό ότι ο συνδυασμός της δρακόντειας νομοθεσίας κατά των ακτιβιστών με παράλληλη νέα νομοθεσία για το δραστικό περιορισμό των διαδηλώσεων, που ήδη εισάχθηκε στη Βρετανία και κάτι ανάλογο σχεδιάζεται και εδώ, θα καταστήσει ευδιάκριτα τα όρια των δραστηριοτήτων της παραδοσιακής Αριστεράς και ιδιαίτερα της ρεφορμιστικής.

Όμως, ήταν η επίθεση στη Ν. Υόρκη και την Ουάσινγκτον το Σεπτέμβρη του 2001 που έδωσε την ευκαιρία και το πρόσχημα στην υπερεθνική ελίτ να ολοκληρώσει την παγκοσμιοποίηση της αντι-«τρομοκρατίας», συμπληρώνοντας την εσωτερική αλλαγή νομοθεσίας σε διάφορα κράτη στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω. Σύμφωνα με το κοινό μοτίβο των ελίτ και των κομισάριών τους στα ΜΜΕ για το λουτρό αίματος στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον, επρόκειτο για μια ανεξήγητη επίθεση κατά της δημοκρατίας, της ελευθερίας και του πολιτισμού, την οποία προκάλεσαν θρησκόληπτοι φανατικοί. Αντίθετα, οι πιο «μυημένοι» μιλούσαν για «σύγκρουση πολιτισμών». Έτσι, οι *New York Times*, το κατ' εξοχήν όργανο του αμερικανικού κατεστημένου, συνοψίζοντας το μοτίβο αυτό απέδωσε τα αίτια της επίθεσης στο «θρησκευτικό φανατισμό» και «την οργή αυτών που άφησε πίσω της η παγκοσμιοποίηση» - στοιχεία που υποτίθεται γεννούν την «αποστροφή στο δυτικό πολιτισμό και στις πολιτιστικές αξίες του».[183] Στην πραγματικότητα, όμως, η επίθεση αυτή ούτε ανεξήγητη ήταν ούτε στρεφόταν κατά της δημοκρατίας, της ελευθερίας και του πολιτισμού ούτε βέβαια είχε σχέση με θρησκευτικούς φανατισμούς και «πολέμους πολιτισμών». Αντίθετα, οι ηθικοί αυτουργοί της επίθεσης αυτής ήταν οι ίδιες οι ελίτ και το σύστημα συγκέντρωσης εξουσίας, το οποίο στηρίζεται στην οικονομία της αγοράς και στην αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», που δημιουργεί και στηρίζει τις ελίτ αυτές. Οι ίδιες ελίτ είναι υπεύθυνες και για το λουτρό αίματος και την τρομοκρατία που θα εξαπολύσουν σύντομα σε ολόκληρο τον κόσμο με πραγματικό στόχο την κατάπνιξη κάθε αντίδρασης στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και τη στρατιωτική γροθιά που τη στηρίζει.

183. *New York Times,* «The National Defense», 12/9/01.

Η επίθεση δεν ήταν ανεξήγητη, διότι οι Άραβες που τη διεκπεραίωσαν μεγάλωσαν σε ένα περιβάλλον όπου έβλεπαν το σιωνιστικό Ισραήλ να εξανδραποδίζει συστηματικά τα αδέλφια τους στην Παλαιστίνη, σε μια εθνοκάθαρση μπροστά στην οποία ωχριά αυτή για την οποία οι δυτικές ελίτ βομβάρδισαν ανηλεώς το γιουγκοσλαβικό λαό. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν είχαν πλήρη γνώση ότι αυτό ήταν δυνατό μόνο χάρη στην πελώρια δωρεάν στρατιωτική και οικονομική βοήθεια της αμερικανικής ελίτ, πέρα από τη διπλωματική βοήθεια (αμερικανικό βέτο) που επέτρεπε στους Ισραηλινούς να γράφουν στα παλαιότερα των παπουτσιών τους όλες τις αποφάσεις του ΟΗΕ για την κατάφωρη από μέρους τους παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Όλα αυτά βέβαια δεν γίνονταν διότι δήθεν το Ισραήλ ήταν ο «καρπός της πιο τραγικής ιστορίας: του Ολοκαυτώματος» όπως υποστηρίζει η σιωνιστική προπαγάνδα την οποία παπαγαλίζουν ανόητα ανιστόρητες δημοσιογραφικές «αναλύσεις».[184] Η Hannah Arendt, που ήταν και αυτή Εβραία, είχε προβλέψει ότι το σιωνιστικό κράτος θα κατέληγε σε ένα πολεμικό και ρατσιστικό κράτος, ενώ η λύση υπήρχε ήδη από το 1948: η δημιουργία μιας συνομοσπονδίας των Παλαιστινίων και των Εβραίων αντί για το τρομοκρατικό εξάμβλωμα που δημιούργησαν οι σιωνιστές, με την υποστήριξη των οικονομικών ελίτ της Δύσης για χάρη του έλεγχου του πετρελαίου που στήριξε τη μεταπολεμική «ανάπτυξη». Από τότε το σιωνιστικό κράτος επεκτείνεται συνεχώς αρπάζοντας τη γη των Παλαιστινίων και ξεριζώνοντάς τους από τα σπίτια τους με την ωμή βία, με συνέπεια σήμερα 6 εκ. Παλαιστίνιοι (τρία τέταρτα του παλαιστινιακού λαού) να έχουν είτε εξοριστεί είτε εκδιωχθεί από τον τόπο τους. Όταν μάλιστα τολμούν να αντισταθούν στην κτηνώδη κατοχή τότε βαφτίζονται τρομοκράτες, ενώ οι ιντιφάντες τους πνίγονται στο αίμα (πάνω από 600 Παλαιστίνιοι νεκροί και 25.000 τραυματίες μόνο κατά τη διάρκεια της τελευταίας) με αμερικανικά όπλα.

Ούτε βέβαια είναι ανεξήγητη η επίθεση, αν πάρουμε υπόψη ότι έγινε από ανθρώπους που μεγάλωσαν βλέποντας τους αδελφούς τους στο Ιράκ να σφάζονται στην κυριολεξία από την τελειότερη πολεμική μηχανή

184. Βλ. για παράδειγμα, Τ. Παπαδοπούλου, *Ελευθεροτυπία,* 6/9/01.

στον κόσμο, στον «πόλεμο» του Κόλπου, όπου σκοτώθηκαν 200.000 Ιρακινοί έναντι μηδενικών απωλειών της Δύσης, ενώ άλλο ένα εκατομμύριο πολίτες (μισό εκατομμύρια παιδιά ανάμεσά τους) πέθαναν από το κτηνώδες εμπάργκο που επέβαλαν οι δυτικές ελίτ.

Πέραν όλων αυτών, αποτελεί θράσος να χαρακτηρίζεται η επίθεση ως επίθεση κατά της δημοκρατίας και της ελευθερίας, όταν είναι ακριβώς η σημερινή έλλειψη πραγματικής δημοκρατίας που καθιστά αθώα τα περισσότερα θύματα της επίθεσης στη Ν. Υόρκη και την Ουάσινγκτον. Διότι βέβαια ήταν οι πολιτικές ελίτ, που στο σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας συγκεντρώνουν στα χέρια τους την πολιτική εξουσία, εκείνες που αποφάσισαν τον εξανδραποδισμό των Παλαιστινίων, των Ιρακινών και παλιότερα των Ινδονήσιων, των Λατινοαμερικάνων (Χιλή, Νικαράγουα κ.λπ.). Όμως είναι οι αθώοι, που δεν τους ρώτησε κανένας γι αυτά τα εγκλήματα, αυτοί που πλήρωσαν με τη ζωή τους τις πράξεις των ελίτ. Επίσης είναι οι οικονομικές ελίτ, που στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς συγκεντρώνουν στα χέρια τους την οικονομική εξουσία, εκείνες που κυρίως καρπώνονται τα οφέλη του συστήματος αυτού, με αποτέλεσμα 200 δισεκατομμυριούχοι ανάμεσα τους να έχουν οκταπλάσιο πλούτο από το συνολικό ετήσιο εισόδημα 582 εκ. ανθρώπων σε όλες τις «αναπτυσσόμενες» χώρες μαζί.[185] Κανένας βέβαια δεν ρώτησε αυτούς που έχασαν τη ζωή τους εάν εγκρίνουν την καταδίκη σε θάνατο 10 εκ. παιδιών το χρόνο,[186] και εκατομμυρίων άλλων ανθρώπων στην εξαθλίωση, που επιβάλλει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση στην οποία οδήγησε η οικονομία της αγοράς.

Όσον αφορά τη δήθεν σύγκρουση πολιτισμών, είναι φανερό ότι αποτελεί χρήσιμο ιδεολόγημα για την καλλιέργεια της πολεμικής υστερίας και τη δικαιολόγηση μέτρων που θα περιορίσουν ακόμη περισσότερο τις κατακτημένες ελευθερίες των λαών. Οι απώτερες αιτίες της σύγκρουσης δεν έχουν να κάνουν με πολιτιστικές διαφορές, εκτός βέβαια αν βα-

185. UN, *Human Development Report 2000,* NY: Oxford University Press, 2000.

186. UNICEF, *Η κατάσταση των παιδιών στον κόσμο,* 2002.

φτίσουμε «πολιτισμό» το σύστημα που διαιωνίζει τη συγκέντρωση της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στα χέρια των ελίτ!

Η επίθεση επομένως είναι απλώς η «γλώσσα έσχατης ανάγκης», όπως εύστοχα χαρακτηρίστηκε, που άρχισαν να χρησιμοποιούν οι καταπιεσμένοι και οι καταδιωγμένοι, όταν διαπίστωσαν ότι κάθε άλλη γλώσσα που χρησιμοποίησαν μέχρι τώρα δεν είχε αποτέλεσμα και κατέφυγαν στη «γλώσσα που δεν χρειάζεται μετάφραση»:[187] τη γλώσσα της απελπισίας (κάτι που προφανώς δεν καταλαβαίνουν ούτε οι Αμερικανοί «ελευθεριακοί» του δικτυακού τόπου Z-net[188])!

Δεν θα πρέπει όμως να νομιστεί ότι οι ίδιες οι ελίτ έχουν επιλογή, παρά τα ευχολόγια των σοσιαλδημοκρατών[189] που ονειρεύονται ριζική αλλαγή της αμερικανικής πολιτικής και της παγκοσμιοποίησης - πράγμα που ισοδυναμεί με προτροπή προς τις ελίτ «να κατεβάσουν τα ρολά». Διότι είναι βέβαια αστείο να ισχυρίζεται κανείς ότι θα πάψει η υπερεθνική ελίτ να υποστηρίζει το χωροφύλακα της Μ. Ανατολής και των πετρελαίων, δηλ. το σιωνιστικό Ισραήλ, ή ότι θα ελέγξει αποτελεσματικά την παγκοσμιοποίηση, ανεξάρτητα από τις συνέπειες στη δυναμική της οικονομίας της αγοράς.

Φυσικά, η «τρομοκρατία» δεν είναι μέθοδος που μπορεί να μας οδηγήσει σε μια δημοκρατική κοινωνία, εφόσον δεν μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία δημοκρατικής συνείδησης. Επιπρόσθετα, δεν «νομιμοποιείται» η χρήση των κτηνωδών τακτικών των ελίτ, οι οποίες περιφρονούν την ανθρώπινη ζωή, και από αυτούς που ονειρεύονται μια άλλη κοινωνία. Η μακρά και επίπονη διαδικασία για το κτίσιμο ενός νέου μαζικού κινήματος, που θα δημιουργήσει μια νέα παγκόσμια δημοκρατική τάξη, η οποία θα στηρίζεται στην ισοκατανομή εξουσίας μεταξύ των λαών και των πολιτών σε κάθε χώρα,[190] αποτελεί τη μόνη διέξοδο από την πολυδιάστατη κρίση (οικονομική, πολιτική, κοινωνική, οικολογική, πολιτιστική) που βιώνει η σημερινή κοινωνία.

187. Saskia Sassen, *The Guardian,* 12/9/01.
188. Βλ. M. Albert and S. Shalom, «Z-net's September 11 Talking Points».
189. Βλ., για παράδειγμα, Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα,* 16/9/01.
190. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π.

Κεφαλαιο Πεμπτο

Η ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Κεντροαριστερά και νεοφιλελευθερισμός

Η όψιμη προσχώρηση του ΠΑΣΟΚ στην ευρωπαϊκή «Κεντροαριστερά» (διάβαζε σοσιαλφιλελευθερισμό) έδωσε το έναυσμα για μια σχετικά ευρεία συζήτηση και στη χώρα μας αναφορικά με την έννοια και το περιεχόμενο της Κεντροαριστεράς σε σχέση με το νεοφιλελευθερισμό.[191] Η συζήτηση αυτή είναι διαφωτιστική, διότι δίνει μια σχετικά σαφή εικόνα των απόψεων των διανοούμενων που περιστοιχίζουν τα κόμματα εξουσίας για τη σημερινή γενικευμένη κρίση, καθώς και για το σύγχρονο ρόλο των κομμάτων αυτών. Σχηματικά θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τις απόψεις αυτές σε νεοφιλελεύθερες και σοσιαλφιλελεύθερες με αντίστοιχη πολιτική έκφραση στην Κεντροδεξιά και την Κεντροαριστερά.

Έτσι, από τη νεοφιλελεύθερη σκοπιά υποστηρίζεται[192] ότι τα κοινωνικά και οικονομικά αδιέξοδα που αντιμετωπίζουν οι δυτικές κοινωνίες σήμερα και ιδιαίτερα η διογκούμενη ανεργία και τα συνακόλουθα τεράστια κοινωνικά προβλήματα, καθώς και η ίδια η κοινωνία των 2/3, δεν είναι

191. Βλ., για παράδειγμα, ανοικτή συζήτηση μεταξύ Ν. Μουζέλη, Κ. Τσουκαλά και Γ. Κριμπά, *Ελευθεροτυπία,* 21-23/10/96 και την ανταλλαγή μεταξύ Α. Ανδριανόπουλου, Θ. Γιαλκέτση και Τ. Γιαννίτση, *Ελευθεροτυπία,* 27/12/96 και 19/12/96.

192. Α. Ανδριανόπουλος, *Ελευθεροτυπία,* 7/12/96.

προϊόντα νεοφιλελεύθερων πολιτικών επιλογών. Αντίθετα, οφείλονται: πρώτον, στην εισβολή των νέων τεχνολογιών που δημιούργησαν μιαν «ανισότητα στην πληροφόρηση» - γεγονός που μεγάλωσε δραματικά τις στρατιές των ανέργων και δημιούργησε την ίδια την κοινωνία των 2/3- δεύτερον, στην παγκοσμιοποίηση (με την έννοια της μεγάλης κινητικότητας του κεφαλαίου κ.λπ.) την οποία διαχωρίζουν από το νεοφιλελευθερισμό' τρίτον, στην πολιτική των σοσιαλδημοκρατών που, με τη συνεχή επέκταση του κρατισμού, στην οποία ωθούσαν οι σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι της μέσω του κράτους επέκτασης των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων (πλήρη απασχόληση, υγεία, εκπαίδευση, αναδιανομή εισοδήματος κ.λπ.), «απονεύρωσε το δημιουργικό δυναμισμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και δημιούργησε τεράστια χρέη». Το συμπέρασμα από την ανάλυση αυτή είναι αβίαστο.

Οι νεοφιλελεύθερες επιλογές μέσω της περιστολής των κρατικών δαπανών, διευκολύνουν τη διοχέτευση πόρων σε έργα τεχνολογικής υποδομής και τον εκσυγχρονισμό της παιδείας, ενώ η απελευθέρωση αγορών και οι περικοπές επιδοτήσεων ανοίγουν το δρόμο για ελεύθερο ανταγωνισμό, οδηγούν σε νέες τεχνολογικά προηγμένες επενδύσεις και δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας. Φυσικά οι νεοφιλελεύθεροι δεν μιλούν για το τι είδους νέες θέσεις εργασίας δημιουργούν οι πολιτικές αυτές (βασικά σε μερική ή περιστασιακή απασχόληση, χαμηλόμισθη εργασία κ.λπ.) ούτε για την τεράστια ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος και την καταβαράθρωση των κοινωνικών υπηρεσιών, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η «εξυγίανση» και ο «εκσυγχρονισμός» των κοινωνικοασφαλιστικών συστημάτων.

Το ενδιαφέρον όμως στοιχείο της νεοφιλελεύθερης μυθολογίας είναι ότι, πέρα από την (αναμενόμενη) απόδοση ευθυνών στην οικονομική πολιτική των σοσιαλδημοκρατών, αναγνωρίζουν τη σημασία μερικών «αντικειμενικών» διαδικασιών, όπως η παγκοσμιοποίηση, που οδήγησαν στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο. Αντίθετα, η σοσιαλφιλελεύθερη μυθολογία, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να δικαιώσει την ύπαρξη της σοσιαλδημοκρατίας σήμερα και να αποφύγει την αναγωγή της παγκοσμιοποίησης στην ίδια τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς, αποδίδει όλες τις ευθύνες για τη σημερινή κατάσταση στον «κακό» νεοφιλελευθερισμό. Έτσι

υποστηρίζεται[193] ότι το πραγματικό αίτιο της σημερινής κρίσης δεν είναι ούτε η διόγκωση του κράτους ούτε η παγκοσμιοποίηση, η απελευθέρωση των αγορών και οι νέες τεχνολογίες αλλά το γεγονός ότι ο νεοφιλελευθερισμός από το 1979 προώθησε επιλογές με «πολύ οριοθετημένο κοινωνικό περιεχόμενο» (παγκόσμια κινητικότητα κεφαλαίων, τεχνολογικές επιλογές κ.λπ.) δημιουργώντας μονόδρομους για όσους ασκούν την οικονομική πολιτική.

Δεν θα σταθούμε εδώ στο γεγονός, το οποίο αδυνατούν φαίνεται να αντιληφθούν οι σοσιαλφιλελεύθεροι, ότι η έκρηξη των κρατικών δαπανών στην 20ετία της κρίσης (1973-93) ήταν συνέπεια της επέκτασης του κρατισμού στην προηγούμενη περίοδο. Δηλαδή ότι ήταν η δημιουργία του κοινωνικού κράτους στην περίοδο πριν από την κρίση που είχε συνέπεια ότι, όταν η ανεργία άρχισε να φουντώνει εξαιτίας της διεθνοποίησης και των συνακόλουθων νεοφιλελεύθερων πολιτικών και τεχνολογικών επιλογών, το αποτέλεσμα ήταν η αυτόματη επέκταση των κοινωνικών δαπανών, εφόσον το κράτος έπρεπε να δαπανά περισσότερα για επιδόματα ανεργίας κ.λπ. Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι το ερώτημα εάν η σημερινή νεοφιλελεύθερη συναίνεση, στην οποία οι σοσιαλφιλελεύθεροι προσποιούνται ότι δεν συμμετέχουν, είναι αποτέλεσμα της στρατηγικής των «κακών» νεοφιλελεύθερων ή, αντίθετα, εκφράζει δομικές αλλαγές στην οικονομία της αγοράς. Στην πραγματικότητα, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, τόσο η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς όσο και η συνακόλουθη νεοφιλελεύθερη συναίνεση δεν αποτελούν, όπως απλοϊκά παρουσιάζουν το θέμα οι σοσιαλφιλελεύθεροι, το αποτέλεσμα εσκεμμένης στρατηγικής αλλά τη συνέπεια αλληλεπίδρασης αντικειμενικών και υποκειμενικών συνθηκών. Όπως, αντίστοιχα, η σοσιαλδημοκρατική συναίνεση ανάγεται επίσης σε αντικειμενικούς παράγοντες, όπως το μεταπολεμιό οικονομικό μπουμ (1950-70), που στηρίχθηκε στην εσωτερική ζήτηση καθώς και τη συνακόλουθη αύξηση της επιρροής της εργατικής τάξης, αλλά και στην εσκεμμένη στρατηγική αντιμετώπισης του «υπαρκτού» σοσιαλισμού, μέσω της ενίσχυσης της σοσιαλδημοκρα-

193. Τ. Γιαννίτσης, *Ελευθεροτυπία,* 19/12/96.

τίας και της εγκαθίδρυσης του κοινωνικού κράτους, που σήμερα αποσυνθέτει η νεοφιλελεύθερη συναίνεση. Το αδιέξοδο των σοσιαλφιλελεύθερων της Κεντροαριστεράς είναι φανερό και γίνεται σαφέστερο από την αμηχανία των διανοούμενων υποστηρικτών της, όταν προσπαθούν να ορίσουν το περιεχόμενο της. Έτσι άλλοι την ορίζουν ως «τον εξανθρωπισμό του καπιταλισμού με νέα μετακεϊνσιανά μέσα που δεν έχουμε βρει ακόμη»[194] (sic!) ενώ άλλοι την εντοπίζουν στην προσπάθεια για την αναζήτηση μιας νέας μορφής κράτους[195] (τη στιγμή που το κράτος-έθνος πνέει τα λοίσθια!).

Πέρα όμως από την εκατέρωθεν μυθολογία, στην πολιτική πρακτική σήμερα, οι δύο κύριες τάσεις στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης που εξετάσαμε, δηλαδή ο σοσιαλφιλελευθερισμός/Κεντροαριστερά και ο καθαρός νεοφιλελευθερισμός/Δεξιά εμφανίζονται ως εξής. Το πρότυπο του καθαρού νεοφιλελευθερισμού είναι το αγγλοσαξονικό μοντέλο της «ελαστικής» αγοράς εργασίας και γενικότερα της ελαχιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά, όπως παρουσιάζεται για παράδειγμα στην Αμερική. Αντίστοιχα, το πρότυπο του σοσιαλφιλελευθερισμού ήταν αρχικά το απωανατολικό μοντέλο της Ιαπωνίας και των Ασιατικών Τίγρεων (που επιτύγχαναν μια σχετικά δικαιότερη κατανομή εισοδήματος και μικρή ανεργία) και, στη συνέχεια, ο «Τρίτος Δρόμος» του Blair. Όμως το μεν γερμανικό μοντέλο, ιστορικό κατάλοιπο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης ήδη καταρρέει, το δε απωασιατικό μοντέλο βρίσκεται σε βαθιά κρίση, όπως δείχνει η κρίση του ιαπωνικού «θαύματος» και η αναγκαστική εισαγωγή βασικών στοιχείων του αγγλοσαξονικού μοντέλου στην Κορέα, στη Σιγκαπούρη κ.λπ. Τέλος, το «νεο» Εργατικό Κόμμα στη Βρετανία, όπως θα δούμε στις επόμενες σελίδες, έχει ουσιαστικά υιοθετήσει όλη τη φιλοσοφία της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

194. Ν. Μουζέλης, *Ελευθεροτυπία,* 21/10/96.
195. Τ. Γιαννίτσης, *Ελευθεροτυπία,* 19/12/96.

Από την κοινωνικοποίηση της αγοράς στην αγοραιοποίηση της κοινωνίας

Τον Ιούλη του 1945, μετά από μια σαρωτική εκλογική νίκη, οι βρετανοί Εργατικοί ανέβαιναν στην εξουσία σηματοδοτώντας μια ριζοσπαστική αλλαγή όχι μόνο στη χώρα αυτή αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη: την άνοδο της σοσιαλδημοκρατίας και ό,τι αυτή σήμαινε. Το Μάη του 1997, οι βρετανοί Εργατικοί ανεβαίνουν πάλι στη εξουσία. Η νίκη τους είναι ακόμη πιο σαρωτική σε σχέση με το 1945. Αλλά εδώ τελειώνουν οι ομοιότητες και αρχίζουν οι ριζικές διαφορές. Το 1945 οι Εργατικοί ξεκινούσαν στη Βρετανία μια προσπάθεια για την καθιέρωση ενός νέου κοινωνικού μοντέλου όπου το κράτος θα επιχειρούσε τη σοσιαλδημοκρατική κοινωνικοποίηση της αγοράς. Δηλαδή την υποταγή της οικονομίας της αγοράς στα κελεύσματα που επέτασε ο στόχος της προστασίας της εργασίας. Μέσα σε λίγα χρόνια, και με την έμμεση πίεση που ασκούσε το «αντίπαλο δέος» που είχε επεκταθεί σε ολόκληρη την ανατολική Ευρώπη, το μοντέλο αυτό επεκτείνεται σε ολόκληρη την Ευρώπη (δυτική και ανατολική) και διαρκεί μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70. Αντίθετα, το 1997, οι Εργατικοί ξεκινούν στη Βρετανία μια προσπάθεια για την καθιέρωση ενός νέου κοινωνικού μοντέλου όπου το κράτος θα επιχειρήσει την πλήρη αντιστροφή του στόχου του 1945: τη σοσιαλφιλελεύθερη αγοραιοποίηση της κοινωνίας. Δηλαδή, την υποταγή της εργασίας στα κελεύσματα της οικονομίας της αγοράς, σε ένα πλαίσιο «νεοφιλελευθερισμού με ανθρώπινο πρόσωπο».

Το βασικό ερώτημα που γεννιέται σχετικά είναι τι άλλαξε μεταξύ 1945 και 1997; Μήπως ότι η νέα γενιά των Εργατικών στη Βρετανία (και των σοσιαλδημοκρατών στην Ευρώπη γενικότερα) είναι ενδοτική, προδίδει τις αρχές της κ.λπ.; Ή μήπως η αλλαγή αυτή υποδηλώνει βαθύτερες κοινωνικές αλλαγές που κάνουν τη σοσιαλδημοκρατία γενικά άχρηστη στη σημερινή εποχή; Η πρώτη εκδοχή θα συνεπαγόταν το αφελές συμπέρασμα ότι η σοσιαλδημοκρατία είναι δυνατή, ακόμη και στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, αρκεί να βρει την «έξυπνη» ηγεσία που θα την «εκσυγχρονίσει». Η δεύτερη και ρεαλιστικότερη εκδοχή συνεπάγεται την αποδοχή του αναμφισβήτητου πια ιστορικού γεγονότος

ότι η κοινωνικοποίηση της αγοράς είναι ακατόρθωτη, πράγμα που θέτει βέβαια θέμα αλλαγής του ίδιου του θεσμικού πλαισίου της οικονομίας της αγοράς. Ας δούμε όμως συγκεκριμένα τις διαφορές μεταξύ 1945 και 1997.

Το 1945 οι αντικειμενικές συνθήκες ήταν εντελώς διαφορετικές από τις σημερινές. Ο κρατισμός, δηλαδή η ενεργή κρατική επέμβαση στην οικονομία και η παρέμβαση στο μηχανισμό της αγοράς με στόχο τον έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας, βρισκόταν σε άνοδο μετά τη σχεδόν κατάρρευση του μηχανισμού της αγοράς κατά τη δεκαετία του '30, την εμπειρία με τον κρατικό σχεδιασμό στη διάρκεια του πολέμου, την επέκταση του άκρατου σοβιετικού κρατισμού στην ανατολική Ευρώπη κ.λπ. Ακόμη, η ιδεολογία της οικονομίας της αγοράς είχε σχεδόν καταρρεύσει κάτω από τα θεωρητικά κτυπήματα ακόμη και ορθόδοξων οικονομολόγων (Keynes) που είχαν δείξει το αυτονόητα: ότι το σύστημα αυτό δεν μπορεί να εξασφαλίσει την πλήρη απασχόληση, ούτε βέβαια την κάλυψη των βασικών αναγκών όλων των πολιτών και όχι απλώς των προνομιούχων. Στο υποκειμενικό επίπεδο υπήρχε μια γενική ριζοσπαστικοποίηση των εκλογικών σωμάτων στην Ευρώπη, τα οποία ακόμη κυριαρχούνταν από την εργατική τάξη, που έθεταν σαφή αιτήματα για την κοινωνικοποίηση της αγοράς, δηλαδή την εισαγωγή δραστικών ελέγχων στη λειτουργία της. Ελέγχων, που με δεδομένο το χαμηλό βαθμό διεθνοποίησης της οικονομίας και των δραστικών περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίου, ήταν απόλυτα εφικτοί.

Ο παραπάνω συνδυασμός αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων οδήγησε στην άνοδο της σοσιαλδημοκρατίας στη Βρετανία και από εκεί σε ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ήταν οι μαζικές κρατικοποιήσεις βασικών οικονομικών τομέων με στόχο την άσκηση κοινωνικού ελέγχου πάνω σε αυτές και την εξαφάνιση του ιδιωτικού κέρδους, ιδιαίτερα στην παροχή υπηρεσιών που καλύπτουν βασικές ανάγκες, ο δραστικός έλεγχος της αγοράς εργασίας, η ανάληψη κρατικής δέσμευσης για την εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης μέσω του άμεσου ελέγχου του επιπέδου οικονομικής δραστηριότητας, η επέκταση των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, η αναδιανομή εισοδήματος και πλούτου για την επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας,

η εισαγωγή του εθνικού συστήματος υγείας και γενικότερα του κράτους-πρόνοιας. Όλα αυτά εξέφραζαν μια βασική φιλοσοφία: ο αλτρουισμός και η αλληλεγγύη είναι η κινητήρια δύναμη της ανθρωπότητας.

Και ας έλθουμε τώρα στο 1997. Οι αντικειμενικές συνθήκες είναι εντελώς διαφορετικές. Ο κρατισμός έχει καταρρεύσει όχι μόνο στην αυθεντική εκδοχή του (αν. Ευρώπη) αλλά και στη σοσιαλδημοκρατική μορφή του, μετά τη νεοφιλελεύθερη «επανάσταση». Η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς έχει προχωρήσει σε βαθμό πρωτόγνωρο στην ιστορία της (πράγμα που συνέβαλε αποφασιστικά στην κατάρρευση του κρατισμού), οι αγορές έχουν «απελευθερωθεί» από κοινωνικούς ελέγχους ή απορυθμιστεί. Η ιδεολογία της οικονομίας της αγοράς έχει γίνει ηγεμονική. Όχι βέβαια διότι σήμερα η οικονομία της αγοράς λύνει καλύτερα τα προβλήματα από ό,τι το έκανε στο παρελθόν. Κάθε άλλο, καθώς η μαζική ανεργία, η μερική απασχόληση και η περιστασιακή εργασία με τις συνακόλουθες χαμηλές αμοιβές και την ανασφάλεια έχουν αντικαταστήσει τη σχεδόν πλήρη απασχόληση της σοσιαλδημοκρατικής περιόδου. Στο υποκειμενικό επίπεδο, οι αλλάγες είναι αντίστοιχες. Το εκλογικό σώμα κυριαρχείται από τη μεσαία τάξη, δεδομένου ότι τα θύματα της οικονομίας της αγοράς (χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι, άνεργοι κ.λπ.) βασικά απέχουν από την εκλογική διαδικασία - γεγονός που επιβεβαιώθηκε και από τις βρετανικές εκλογές τόσο του 1997, όταν η αποχή έφθασε τα όρια μεταπολεμικού ρεκόρ (29%), όσο και του 2001, όταν η συνολική αποχή ξεπέρασε και αυτό το όριο, αγγίζοντας σχεδόν το 40%. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι η αποχή αυτή ήταν πολύ μεγαλύτερη σε περιοχές της χώρας με μεγάλη αναλογία ψηφοφόρων στα όρια της φτώχειας και συνοδευόταν συνήθως με απόλυτη μείωση των ψήφων των Εργατικών. Αντίθετα η μικρότερη αποχή αλλά συγχρόνως και η μεγαλύτερη μεταστροφή ψηφοφόρων προς το «νέο» Εργατικό Κόμμα σημειώθηκε στις προνομιούχες περιοχές με μεγάλη αναλογία ψηφοφόρων της μεσαίας τάξης η οποία, σήμερα, επανδρώνει βασικά και το κόμμα.

Σε ποιες αλλαγές προέβη η κυβέρνηση Blair όταν κατέλαβε την εξουσία; Ουσιαστικά, σε καμία! Όλες οι βασικές μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο νεοφιλελευθερισμός παραμένουν σήμερα αλώβητες. Συγκεκριμένα:

I. Ούτε μία από τις μαζικά ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις δεν επανακρατικοποιήθηκε, όπως συνήθιζε να κάνει το «παλιό» Εργατικό Κόμμα. Αντίθετα, το «νέο» Εργατικό Κόμμα προχώρησε σε νέες ιδιωτικοποιήσεις που δεν είχαν τολμήσει ούτε οι συντηρητικοί (σιδηρόδρομοι, υπόγειος Λονδίνου, έλεγχος εναέριας κυκλοφορίας) και σήμερα συζητά την ημι-ιδιωτικοποίηση υπηρεσιών όπως η υγεία και η εκπαίδευση!

II. Ούτε ένα από τα δικαιώματα των εργαζομένων που σφάγιασε ο θατσερισμός (απαγόρευση «συμπαθητικών» απεργιών, δραστικός περιορισμός του δικαιώματος απεργίας κ.λπ.) δεν αποκαταστάθηκε από τον μπλερισμό, ενώ ακόμη και η μετριοπαθής πρόταση της TUC (του αντίστοιχου της ΓΣΕΕ) για την αναγνώριση ενός συνδικάτου, όταν αυτό ζητηθεί από ορισμένο αριθμό εργατών, φαλκιδεύτηκε από την κυβέρνηση Blair με βάση τις αντιπροτάσεις των βιομηχάνων!

III. Ούτε ένας απο τους φορολογικούς συντελεστές που αφορούν τα εύπορα στρώματα δεν αυξήθηκε, παρά το γεγονός ότι ο θατσερισμός είχε προχωρήσει σε δραστική μείωσή τους, ενισχύοντας ακόμη περισσότερο την ανισότητα που έχει πάρει πια βικτωριανές διαστάσεις. Χαρακτηριστικά, ακόμη και το ελάχιστο ημερομίσθιο που επανέφερε ο Blair καθορίστηκε σε επίπεδο πείνας, ιδιαίτερα για τους νέους, για να μην αποθαρρυνθούν οι επιχειρηματίες!

IV. Οι αγορές εμπορευμάτων, κεφαλαίου και προπαντός εργασίας συνεχίζουν να απορρυθμίζονται (δηλαδή να καταργούνται οι κοινωνικοί έλεγχοι πάνω σε αυτές) για χάρη της ανταγωνιστικότητας, ενώ ο Blair υποστηρίζει την πλήρη ελαστικοποίηση της εργασίας.

V. Ο μπλερισμός όχι μόνο δεν επανέφερε την κρατική δέσμευση για την πλήρη απασχόληση που κατάργησε ο νεοφιλελευθερισμός, αλλά και υποστηρίζει ότι ο ρόλος του κράτους πρέπει να περιορίζεται στη βελτίωση της υποδομής (εκπαίδευση, μετεκπαίδευση εργατικού δυναμικού).

VI. Ο μπλερισμός όχι μόνο δεν στηρίζει το κράτος πρόνοιας, αλλά και συνεχίζει τη νεοφιλελεύθερη πολιτική αντικατάστασής του με ένα «ασφαλιστικό δίκτυο» που θα στοχεύει σε αυτούς που έχουν «πραγματική» ανάγκη, δηλ. τους άπορους. Οι μπλερικοί μάλιστα και οι απο-

λογητές τους έχουν το θράσος να υποστηρίζουν ότι η κατάργηση της αρχής της καθολικότητας στην παροχή των κοινωνικών υπηρεσιών, που σημαίνει την κατάργηση της πολιτικής του «ενός έθνους», για το οποίο αγωνίζονταν οι παλιοί σοσιαλδημοκράτες, είναι μέτρο υπέρ της... ισότητας και οδηγεί σε μια καλύτερη διανομή των κοινωνικών πόρων. Με άλλα λόγια, αντί να προσπαθήσουν να μεγεθύνουν την πίτα των κοινωνικών πόρων, που πετσοκόφτηκε από τους νεοφιλελεύθερους, για να επιτύχουν τη μείωση των φόρων των πλουσίων, προσπαθούν να την ξαναμοιράσουν!

Η συνέπεια όλων αυτών είναι ότι η Βρετανία έχει σήμερα τη μεγαλύτερη ανισότητα από τη βικτωριανή εποχή και σχεδόν εξισώνει σήμερα τη χώρα αυτή, που κάποτε ήταν σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο, με την Ελλάδα που δεν διέθετε ποτέ κράτος πρόνοιας. Έτσι, η Βρετανία συναγωνίζεται την Ελλάδα και την Πορτογαλία ως προς το ποια θα κερδίσει την πρώτη θέση στην ανισότητα μέσα στην ΕΕ. Χαρακτηριστικά, παρά την έκρηξη της φτώχειας που καταδικάζει το ένα τέταρτο του πληθυσμού να ζει στα όρια της φτώχειας, το «νέο» Εργατικό Κόμμα έχει ουσιαστικά κρατήσει τα κοινωνικά επιδόματα «παγωμένα», με βάση τη φιλελεύθερη αντίληψη που υιοθετούν ανώτατα στελέχη του κόμματος ότι το ατομικό συμφέρον και όχι ο αλτρουισμός αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ανθρωπότητας.[196] Όχι άδικα, επομένως, ακόμη και Βρετανοί διανοούμενοι της «εκσυγχρονιστικής Αριστεράς» χαρκτήρισαν το «νέο» Εργατικό Κόμμα ως «μια ρήξη με οποιαδήποτε σοβαρή δέσμευση για κάποια μορφή σοσιαλδημοκρατίας... μια ιστορική ήττα για την Αριστερά».[197]

Όμως, η Κεντροαριστερά δεν κατέκτησε την εξουσία μόνο στη Βρετανία. Η παράλληλη άνοδος της Κεντροαριστεράς» στη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία (πριν την πρόσφατη άνοδο του Berlusconi), την Ελλάδα κ.λπ. σηματοδότησε μια βασική πολιτική αλλαγή όπου τη διαχείριση της διεθνοποιημένης νεοφιλελεύθερης οικονομίας της Ευρώπης ανέλα-

196. *The Observer*, 4/5/97.
197. M. Jaques and St. Hall, *The Observer,* 20/4/97.

βαν οι σοσιαλφιλελεύθεροι παραλαμβάνοντας τη σκυτάλη από τους καθαρόαιμους νεοφιλελεύθερους. Η αλλαγή όμως αυτή δεν σήμανε, επίσης, καμία ουσιαστική αλλαγή σε σχέση με τους στόχους και τα μέσα της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης που εξετάσαμε στις προηγούμενες σελίδες. Δεδομένου όμως ότι ο «μπλερισμός» ασκεί σημαντική επιρροή σε όλες τις κεντροαριστερές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, θα άξιζε να δούμε πιο συγκεκριμένα τη «φιλοσοφία» του.

Η διαφημιζόμενη ως βασική αρχή του μπλερισμού είναι ότι «η δουλειά είναι ο καλύτερος τρόπος για την αποφυγή της φτώχειας για ανθρώπους ικανούς προς εργασία». Φυσικά η αρχή αυτή ούτε νέα είναι ούτε μπλερική. Στην ουσία αποτελεί απλή παράφραση της θατσερικής αρχής ότι η αιτία της ανεργίας είναι η «κουλτούρα εξάρτησης» από το κοινωνικό κράτος που είχαν δημιουργήσει τα διάφορα κοινωνικά επιδόματα για την προστασία των ανέργων και των φτωχών. Γι' αυτό και τα επιδόματα αυτά πετσοκόφτηκαν από τους νεοφιλελεύθερους, τη στιγμή μάλιστα που η φτώχεια και η ανεργία-υποαπασχόληση φούντωναν. Ένα βασικό σύμπτωμα της κουλτούρας εξάρτησης υποτίθεται ότι είναι η «παγίδα της φτώχειας», περίπτωση δηλαδή κατά την οποία ένας άνεργος μπορεί να βρίσκει προτιμότερο να ζει με το επίδομα ανεργίας παρά να ψάξει για μια χαμηλόμισθη εργασία, που μετά τη φορολογία θ' απέδιδε χαμηλότερο εισόδημα. Γι' αυτό και ένας από τους στόχους του μπλερισμού ήταν το χτύπημα της «παγίδας της φτώχειας» μέσω του συντονισμού της κοινωνικής με τη φορολογική πολιτική. Η συνέπεια των νέων μέτρων είναι, όπως υπολόγισε πρόσφατη έρευνα του Rowntree Foundation[198], μια μητέρα που μεγαλώνει παιδί, θα πρέπει να εργάζεται 45 ώρες τη βδομάδα, για 50 βδομάδες (με μισθό πάνω από το μίνιμουμ) ώστε, με το νέο σύστημα, το εισόδημά της να φτάσει το οικογενειακό επίδομα που εισέπραττε προηγουμένως. Στην πραγματικότητα, βέβαια, τα νέα μέτρα εισάγουν τη γνωστή τακτική του «καρότου και του μαστίγιου» για την «επίλυση» του προβλήματος της ανεργίας. Το καρότο είναι ότι με τα νέα μέτρα προσφέρεται ένα μίνιμουν εισόδημα (κάτω από το όριο φτώχειας) σε κάθε οικογένεια που το ένα τουλάχιστον μέλος της εργάζεται

198. S. Williams, *The Guardian,* 11/2/98.

σε πλήρη απασχόληση. Το μαστίγιο είναι ότι οι άνεργοι δεν θα έχουν πια την πολυτέλεια επιλογής μεταξύ μιας κακοπληρωμένης δουλειάς π.χ. σε ένα σουπερμάρκετ και του επιδόματος ανεργίας, εφόσον, εάν αρνηθούν την οποιαδήποτε άθλια δουλειά τούς προσφέρει το γραφείο ευρέσεως εργασίας, θα χάνουν αυτόματα το επίδομα ανεργίας.

Η βασική αντίληψη που υποστηρίζουν οι οπαδοί του μπλερισμού είναι ότι αποτελεί έναν «τρίτο δρόμο» μεταξύ του άγριου θατσερισμού και του κορπορατίστικου κρατικιστικού σοσιαλισμού της συμβατικής σοσιαλδημοκρατίας, αποτελώντας στην ουσία του μια ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας και κάτι αντίστοιχο του θατσερισμού ως προς τη σημασία του.[199] Κατά τη γνώμη μου ο μπλερισμός με κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει μια δομική αλλαγή αντίστοιχη του θατσερισμού, που σηματοδότησε τη μετάβαση από τη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση (1950-75). Και αυτό διότι, στην πραγματικότητα, απλώς αποτελεί τη συνέχιση του νεοφιλελευθερισμού, την οποία αποπειράται να συγκαλύψει με ψευτοαριστερό μανδύα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι σχετικές δημοσκοπήσεις επιβεβαιώνουν πως το «νέο» Εργατικό Κόμμα ελάχιστη έχει σχέση με την εργατική τάξη και σήμερα είναι καθαρά ένα κόμμα της μεσαίας τάξης της οποίας τα συμφέροντα (καθώς και αυτά της οικονομικής ελίτ) υποστηρίζει με συνέπεια. Δεδομένου δε ότι σήμερα είναι η μεσαία τάξη που καθορίζει με τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής της στην εκλογική διαδικασία τα εκλογικά αποτελέσματα στις καπιταλιστικές μητροπόλεις, τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν είναι περίεργα. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν, όπως έδειξε σχετική έρευνα, η συντριπτική πλειοψηφία των μελών του Εργατικού Κόμματος ανήκει στη μέση αστική τάξη (περίπου 75%).[200] Όπως αντίστοιχα δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο συντηρητικός βρετανικός τύπος, που ελέγχεται από μεγιστάνες του πλούτου, όπως ο Murdoch, έχει μεταστραφεί σήμερα σχεδόν σύσσωμος υπέρ του μπλερισμού. Αλλά τότε ποιες είναι οι υποτιθέμενες διαφορές μεταξύ των αρχών της Κεντροαριστεράς και αυτών της νεοφι-

199. Ν. Μουζέλης, «Ο μπλερισμός ως απάντηση στον νεοφιλελευθερισμό», *Το Βήμα της Κυριακής,* 5/4/98.

200. P. Whiteley and P. Seyd, *New Labour, New Grass Roots Party,* 1998.

λελεύθερης συναίνεσης; Σύμφωνα με τον γκουρού της ελληνικής Κεντροαριστεράς,[201] οι διαφορές αυτές μπορεί να συνοψιστούν στις εξής δύο βασικές αρχές. Πρώτον, στην κατάργηση της καθολικότητας στην παροχή των κοινωνικών υπηρεσιών και, δεύτερον, στην κοινωνική ενεργοποίηση των ανέργων. Ας δούμε όμως συγκεκριμένα τις αρχές αυτές που υποτίθεται διαφοροποιούν την Κεντροαριστερά.

Η αρχή της καθολικότητας αποτελούσε ως γνωστόν τη θεμελιακή αρχή της παλιάς σοσιαλδημοκρατίας και στήριζε την ιδεολογία του «ενός έθνους». Σήμερα τόσο οι νεοφιλελεύθεροι όσο και οι σοσιαλφιλελεύθεροι στοχεύουν στην κατάργηση της αρχής αυτής. Σύμφωνα όμως με τους απολογητές του σοσιαλφιλελευθερισμού, ενώ ο στόχος των νεοφιλελεύθερων είναι η συρρίκνωση των κοινωνικών πόρων, ο στόχος της Κεντροαριστεράς είναι «η ανακατανομή τους κατά πιο δίκαιο και αποτελεσματικό τρόπο».[202] Έτσι, οι σοσιαλφιλελεύθεροι, παίρνοντας δεδομένο το πετσόκομμα των κοινωνικών πόρων από τους νεοφιλελεύθερους, ασχολούνται απλώς με την αναδιανομή τους, σχεδιάζοντας την κατάργηση των κοινωνικών επιδομάτων για τους μη άπορους. Και αυτό τη στιγμή ακριβώς που τα αποτελέσματα της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς (μαζική ανεργία, φτώχεια κ.λπ.) έχουν αυξήσει ριζικά τις ανάγκες σε κοινωνικές υπηρεσίες. Όμως αυτός ακριβώς είναι ο στόχος της αναδιανομής: η συμπίεση των κοινωνικών δαπανών και η αντίστοιχη μείωση του φορολογικού βάρους, κυρίως των εύπορων στρωμάτων, τα οποία, σε ένα προοδευτικό φορολογικό σύστημα, σηκώνουν το μεγαλύτερο βάρος της χρηματοδότησης των κοινωνικών πόρων. Έτσι, οι σοσιαλφιλελεύθεροι, αντί να αυξήσουν τα φορολογικά βάρη των εύπορων στρωμάτων, με το διπλό στόχο να σταματήσει η μετατροπή του κράτους-πρόνοιας σε οργάνωση φιλόπτωχων και να μειωθεί η ανισότητα μέσω της συνακόλουθης αναδιανομής του εισοδήματος και πλούτου, προσπαθούν να εξαπατήσουν την κοινή γνώμη ότι δήθεν με την κατάργηση της καθολικότητας στοχεύουν στην ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη! Η στάση τους αυτή δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί εφόσον

201. Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα*, 1/3/98.
202. Ό.π.

παίρνουν δεδομένο ότι η αύξηση του φορολογικού βάρους θα σήμαινε μείωση της ανταγωνιστικότητας, πράγμα ανεπίτρεπτο στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Και όλα αυτά πέρα βέβαια από το γεγονός ότι η κατάργηση της καθολικότητας, στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς -όπως υποστήριξα αλλού[203]- αναπόφευκτα οδηγεί τελικά στην ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών υπηρεσιών (υγεία, εκπαίδευση, ασφάλιση κ.λπ.), όπως ήδη συζητείται από τον ΠΟΕ (Gats).

Πρώτη εφαρμογή, για παράδειγμα, της μεταρρύθμισης αυτής ήταν η από μέρους της κυβέρνησης Blair εισαγωγή διδάκτρων για τους μη άπορους φοιτητές. Έτσι, αντί οι σοσιαλφιλελεύθεροι να αυξήσουν τη φορολογία των ευπόρων για να χρηματοδοτήσουν τον εκσυγχρονισμό της παιδείας (για τον οποίο υποτίθεται ότι αγωνίζονται) στερούν το δικαίωμα σε αυτή από τα θύματα της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης. Διότι είναι φανερό ότι, παρά τα φληναφήματα των σοσιαλφιλελευθέρων, η κατάργηση της δωρεάν παιδείας απλώς θα πλήξει εκείνους για τους οποίους τα δίδακτρα έχουν κρίσιμη σημασία στην απόφαση για εκπαίδευση. Και αυτοί δεν είναι βέβαια οι εύποροι, αλλά ούτε και οι άποροι (κυρίως άνεργοι) τους οποίους υποτίθεται ότι στοχεύουν να βοηθήσουν οι σοσιαλφιλελεύθεροι με τις απαλλαγές από την πληρωμή διδάκτρων. Διότι τα παιδιά των απόρων έτσι κι αλλιώς δεν ελκύονται στην ανώτερη εκπαίδευση -για πολλούς λόγους- ακόμη και με δωρεάν παιδεία. Αυτοί επομένως που πληρώνουν παρόμοιες «προοδευτικές» μεταρρυθμίσεις είναι εκείνο το τμήμα του πληθυσμού που σπρώχνεται στις χαμηλόμισθες καινούργιες θέσεις εργασίας τις οποίες δημιουργεί η «εύκαμπτη» αγορά εργασίας. Και αυτοί ολοένα αυξάνονται. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, που αποτελεί για τον μπλερισμό πρότυπο υψηλής ανάπτυξης και απασχόλησης, το 20% του πληθυσμού στη βάση της πυραμίδας εισπράττει λιγότερο από το 5% του ΑΕΠ,[204] ένα τέταρτο των οικογενειών ζουν σήμερα σε συνθήκες φτώχειας και 41 εκ. πολίτες δεν έχουν ιατρική περίθαλψη.[205]

203. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* Καστανιώτης, 1997, κεφ. 4.

204. *World Development Report 1997,* Πίν. 5.

205. *The Guardian,* 11/2/98.

Με βάση τη δεύτερη βασική αρχή της Κεντροαριστεράς, δηλ. την κοινωνική ενεργοποίηση, ο άνεργος δεν δικαιούται κοινωνικής βοηθείας, απλώς και μόνο διότι το κοινωνικό σύστημα της οικονομίας της αγοράς τον καταδίκασε στην ανεργία. Για να έχει αυτό το δικαίωμα, θα πρέπει να παύσει να είναι παθητικός παραλήπτης ενός επιδόματος και να μετατραπεί σε «ενεργό πολίτη» που προσφέρει τις υπηρεσίες του στην κοινωνία. Στην πράξη, αυτό σημαίνει την αναγκαστική συμμετοχή των ανέργων (αν δεν θέλουν να χάσουν και αυτό το γλίσχρο επίδομα που εισπράττουν) σε εκπαιδευτικά προγράμματα ή προγράμματα «προσωπικής εργασίας» για το περιβάλλον, την κοινότητα κ.λπ. Περιττό να σημειωθεί ότι τα μεν εκπαιδευτικά προγράμματα σπάνια βοηθούν τους ανέργους να βρουν δουλειά, ενώ τα προγράμματα εργασίας καταλήγουν σε εξοικονόμηση δωρεάν εργατικών πόρων για ανάγκες που δεν καλύπτει ο μηχανισμός της αγοράς. Μια παραλλαγή της αρχής αυτής που προωθεί ο μπλερισμός και τα εδώ παρακλάδια του είναι η αντικατάσταση της «εξάρτησης» από το κράτος με την υποτιθέμενη ενδυνάμωση της αυτοδυναμίας του πολίτη. Έτσι οι άνεργοι υποχρεώνονται να δεχθούν οποιαδήποτε εργασία τους προσφέρει το γραφείο ευρέσεως εργασίας με την απειλή, πάλι, περικοπής ή κατάργησης των κοινωνικών επιδομάτων τους. Με τον τρόπο αυτόν, οι σοσιαλφιλελεύθεροι πετυχαίνουν με ένα σμπάρο δυο τρυγόνια. Από τη μια μεριά, μειώνουν τεχνητά τον αριθμό των ανέργων, ενώ, από την άλλη, μειώνουν τις σχετικές δημόσιες δαπάνες, κάνοντας ακόμη ευκολότερη τη μείωση του φορολογικού βάρους των εύπορων. Παράλληλα δημιουργούν μια στρατιά ανθρώπων που είναι έτοιμοι να δεχθούν οποιαδήποτε δουλειά τούς προσφέρουν οι επιχειρήσεις, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα εισόδημα οριακά ψηλότερο από το πενιχρό επίδομα. Πράγμα που κάνει ακόμη πιο «εύκαμπτη» την αγορά εργασίας και ανταγωνιστική την οικονομία - ακριβώς όπως απαιτεί η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς.

Νεοφιλελεύθεροι και σοσιαλδημοκράτες

Πέρα όμως από τη διαμάχη μεταξύ νεοφιλελεύθερων και σοσιαλφιλεύθερων και τον τρόπο που μεταφέρεται στη χώρα μας, θα άξιζε να δούμε και το πώς μεταφέρεται η διαμάχη μεταξύ νεοφιλελεύθερων και σοσιαλδημοκρατών/οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς στην Ελλάδα. Η διαμάχη μεταξύ νεοφιλελεύθερων και σοσιαλδημοκρατών με αφορμή την κριτική Ανδριανοπούλου στους Chomsky, Galbraith κ.ά. έθεσε εκ νέου το θέμα της σχέσης των αναλύσεων της παραδοσιακής Αριστεράς με τη σημερινή πραγματικότητα. Έτσι, ο γνωστός νεοφιλελεύθερος πολιτικός σε σειρά άρθρων του[206] υποστήριξε την άποψη ότι οι σοσιαλδημοκρατικές θέσεις για το χαρακτήρα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς εκφράζουν παρωχημένες ιδεοληψίες που δεν λαμβάνουν υπόψη ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι προϊόν κάποιας συνωμοσίας ανάμεσα σε κυβερνήσεις και μεγάλες επιχειρήσεις αλλά το φυσικό επακόλουθο των τεχνολογικών αλλαγών που χαρακτηρίζουν τη μεταβιομηχανική κοινωνία. Πράγμα που σημαίνει ότι οι θέσεις των σοσιαλδημοκρατών διανοούμενων για μεγαλύτερο κρατικό έλεγχο των αγορών, αν όχι για την επιστροφή σε κάποιο είδος διεθνοποιημένου κεϊνσιανισμού, δεν έχουν σχέση με τη σημερινή οικονομική πραγματικότητα. Ακόμη, παραπέμποντας στο γνωστό γκουρού του νεοφιλελευθερισμού, το Hayek, υποστηρίζει ότι μόνο η ελεύθερη αγορά μπορεί να εξασφαλίσει την ελευθερία επιλογής που αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της ελευθερίας γενικότερα αλλά και απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική αποτελεσματικότητα.

Από την άλλη μεριά γνωστός σοσιαλδημοκράτης οικονομολόγος,[207] αφού έβαλε στο ίδιο τσουβάλι τον επαναστατικό μαρξισμό με το μεταρρυθμιστικό κεϊνσιανισμό της σοσιαλδημοκρατίας, κάνει ολοφάνερη την πνευματική φτώχεια της σοσιαλδημοκρατικής διανόησης, όταν θεωρεί ως «αναγκαιότητα» τη συμφιλίωση της Αριστεράς με την αγορά, και χαρακτηρίζει το μηχανισμό της αγοράς ως ένα «εξαίρετο μηχανισμό για

206. Α. Ανδριανόπουλος, *Ελευθεροτυπία*, 2/7/99 και *Τα Νέα*, 3/7/99.
207. Σπ. Παπασπηλιόπουλος, *Ελευθεροτυπία,* 10/7/99.

τον οικονομικό υπολογισμό και την κατανομή των πόρων (παρά τα "ελαττώματα" του»(!), καταλήγοντας με το γνωστό ευχολόγιο για την ανάγκη αποτροπής της μετατροπής της οικονομίας της αγοράς σε κοινωνία της αγοράς. Τέλος, στο διεθνή σοσιαλδημοκρατικό χώρο δεν λείπουν οι ρομαντικοί που, σε πιο προχωρημένη κατάσταση εθελοτυφλίας, ονειρεύονται ένα «μοντέρνο κράτος πρόνοιας και κοινωνικής αλληλεγγύης»[208] ή βαυκαλίζονται ακόμη με το όνειρο του σοσιαλισμού της αγοράς.[209]

Κατά τη γνώμη μου, τόσο η νεοφιλελεύθερη όσο και η σοσιαλδημοκρατική θέση είναι ανιστόρητες και κατά συνέπεια έχουν ελάχιστη σχέση με την πραγματικότητα. Έτσι είναι ανιστόρητες οι θέσεις νεοφιλελεύθερων, όπως του Hayek, αλλά και των κλασικών φιλελευθέρων που προηγήθηκαν, οι οποίοι ερμηνεύουν ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού με βάση τις αρχές που χαρακτηρίζουν μια αυτορυθμιζόμενη αγορά, διαστρεβλώνοντας, στην πορεία, τον πραγματικό χαρακτήρα και τις καταβολές του εμπορίου, των αγορών και του χρήματος, καθώς επίσης και της αστικής ζωής. Όλες όμως οι ανθρωπολογικές ή κοινωνιολογικές υποθέσεις που περιέχονται στη φιλοσοφία του οικονομικού φιλελευθερισμού έχουν ανασκευαστεί από την κοινωνική ανθρωπολογία, από τη μελέτη των πρωτόγονων οικονομιών, την ιστορία του πρώιμου πολιτισμού και τη γενική οικονομική ιστορία[210]. Το σύστημα της οικονομίας της αγοράς έχει ιστορία μόλις δυο αιώνων και οι αγορές που προϋπήρχαν ήταν κάτω από αυστηρούς κοινωνικούς έλεγχους, εφόσον το τι, πώς και για ποιον θα παραγόταν κάτι δεν καθοριζόταν, όπως σήμερα, με βάση τις απαιτήσεις μιας απρόσωπης αγοράς η δυναμική της οποίας οδηγεί στη συνεχή ανάπτυξη. Πράγμα που έκανε αδιανόητη την ύπαρξη προβλημάτων όπως η ανεργία και η μαζική καταστροφή του περιβάλλοντος.

Παρόμοια ανιστόρητη είναι η νεοφιλελεύθερη άποψη ότι η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς είναι απλά το αποτέλεσμα τεχνολογικών μεταβολών. Η μεταπολεμική διεθνοποίηση της οικονομίας

208. Βλ. για παράδειγμα, τις απόψεις του P. Glotz που αναφέρονται επιδοκιμαστικά στο βιβλίο του Δ. Μαρκή, *Υπό την σκιάν* του *Πλάτωνος,* Στάχυ 1997.

209. Τζ. Ρέμερ, *Ένα μέλλον για τον σοσιαλισμό,* Στάχυ, 1995.

210. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 1.

της αγοράς αποτελεί κατά βάση προϊόν «αντικειμενικών» παραγόντων που αναφέρονται στη δυναμική της οικονομίας της αγοράς και, συγκεκριμένα, στην επέκταση της δραστηριότητας των πολυεθνικών επιχειρήσεων και τη συνακόλουθη ανάπτυξη της αγοράς των «ευρωνομισμάτων», όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Αυτό δείχνει ότι αντίστοιχα ανιστόρητες είναι οι θέσεις των σοσιαλδημοκρατών σύμφωνα με τις οποίες η διεθνοποίηση και συνακόλουθα ο νεοφιλελευθερισμός αντιπροσωπεύουν απλώς μια ανατρέψιμη αλλαγή πολιτικής, αν όχι το αποτέλεσμα συνωμοσιών των αρχουσων ελίτ, όπως υποστηρίζει ο Chomsky. Τόσο η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς όσο και η νεοφιλελεύθερη συναίνεση (που συνθέτουν τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση), όπως εκφράζεται από τις πολιτικές των νεοφιλελεύθερων (Thatcher, Reagan κ.λπ.) που συνεχίζουν οι σοσιαλφιλελεύθεροι (Blair, Schronder κ.λπ.) αντιπροσωπεύουν δομικές αλλαγές στην οικονομία της αγοράς οι οποίες είναι μη ανατρέψιμες στο πλαίσιο του συστήματος αυτού. Και αυτό διότι, όπως μπορεί να δείξει τόσο η ορθόδοξη όσο και η ριζοσπαστική οικονομική θεωρία, το βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς, ο ανταγωνισμός, αναπόφευκτα οδηγεί στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης, στη δημιουργία τεράστιων εθνικών και αργότερα πολυεθνικών επιχειρήσεων που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς. Εάν λοιπόν για ένα μικρό σχετικά τμήμα της ιστορίας της οικονομίας της αγοράς (μέσα δεκαετίας του 1930-μέσα δεκαετίας του 1970), ήταν δυνατή η επιβολή σχετικά αποτελεσματικών κρατικών ελέγχων πάνω στην οικονομία της αγοράς σε εθνικό επίπεδο, η μεταπολεμική ανάπτυξη της διεθνοποίησης έκανε ασύμβατους τους έλεγχους αυτούς με την «αποτελεσματική» λειτουργία της οικονομίας της αγοράς και οδήγησε στην έκλειψή τους. Σήμερα, ο μόνος τρόπος για την αποτελεσματική επιβολή κοινωνικών ελέγχων όπως εκείνους που ονειρεύονται οι σοσιαλδημοκράτες και οι Πράσινοι συνοδοιπόροι τους θα ήταν είτε η επιστροφή σε κάποιο είδος προστατευτισμού σε εθνικό ή ηπειρωτικό επίπεδο είτε η επιβολή ενός διεθνούς κεϊνσιανισμού. Όμως ο μεν προστατευτισμός είναι ασύμβατος με τη σημερινή διαπλοκή δραστηριοτήτων των πολυεθνικών που ελέγχουν την παγκόσμια οικονομία, ο δε παγκόσμιος κεϊνσιανισμός (ιδιαίτερα για την επίτευξη οικολογικών στόχων) θα σήμαινε τον περιορι-

σμό της αναπτυξιακής δυναμικής του συστήματος και θα ήταν ασύμβατος με την «αποτελεσματικότητα» που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει η αυτορυθμιζόμενη αγορά.

Είναι λοιπόν φανερό ότι το σύστημα της οικονομίας της αγοράς που υποστηρίζουν οι νεοφιλελεύθεροι και αγκαλιάζουν οι σοσιαλδημοκράτες κάθε άλλο παρά αποτελεσματικό είναι στην κατανομή των οικονομικών πόρων, όταν σήμερα η συντριπτική πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού είτε δεν καλύπτει ούτε τις βασικές ανάγκες της, είτε ζει σε συνθήκες ανασφάλειας και συνεχούς ποιοτικής υποβάθμισης. Εξίσου αποτυχημένο αποδείχθηκε το σύστημα κεντρικού σχεδιασμού που όχι μόνο δεν εξασφάλιζε την ελευθερία επιλογής αλλά ούτε και υψηλή αποτελεσματικότητα στην ικανοποίηση των αναγκών, ακόμη και των βασικών. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η λύση είναι ν' αγκαλιάσουμε τη Νέα Τάξη, οικονομική και πολιτική, όπως κάνουν σήμερα οι σοσιαλδημοκράτες και οι «Πράσινοι», με βάση ανιστόρητες και ουτοπικές ελπίδες βελτίωσης της οικονομίας της αγοράς «εκ των έσω» και ευχολόγια για την αποτροπή της μετατροπής της οικονομίας της αγοράς σε κοινωνία της αγοράς. Εάν, δηλαδή, τόσο ο συγκεντρωτικός σχεδιασμός όσο και η οικονομία της αγοράς οδηγούν αναπόφευκτα στη συγκέντρωση δύναμης, τότε ούτε ο πρώτος ούτε η δεύτερη μπορούν να παραγάγουν τις ροές πληροφοριών και τα κίνητρα που είναι απαραίτητα για την αποτελεσματική λειτουργία οποιουδήποτε οικονομικού συστήματος.

Επομένως μόνο μέσα από γνήσιες δημοκρατικές διαδικασίες, όπως αυτές που συνεπάγεται μια Περιεκτική Δημοκρατία, είναι δυνατή η αποτελεσματική ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Και αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί με μια σύνθεση του δημοκρατικού σχεδιασμού και της ελευθερίας επιλογής, χωρίς να καταφύγουμε σε μια πραγματική αγορά, η οποία αναπόφευκτα θα οδηγούσε σε όλα τα προβλήματα που συνδέονται με το σύστημα της μέσω της αγοράς κατανομής των οικονομικών πόρων. Σε ένα τέτοιο σύστημα το γενικό κριτήριο της κατανομής των οικονομικών πόρων δεν θα ήταν η αποτελεσματικότητα, όπως ορίζεται σήμερα με στενά τεχνοοικονομικά κριτήρια, αλλά μια άλλη αποτελεσματικότητα που θα εξασφάλιζε την πραγματική ικανοποίηση των αναγκών, ιδιαίτερα των βασικών, όλων των πολιτών. Και αυτό θα ήταν από-

λυτα εφικτό σε ένα σύστημα οικονομικής δημοκρατίας, δηλ. ισοκατανομής της οικονομικής δύναμης, που θα ενείχε ένα στοιχείο «αγοράς» (μέσω της δημιουργίας μιας τεχνητής «αγοράς» η οποία θα εξασφάλιζε την πραγματική ελευθερία επιλογής χωρίς να οδηγεί στα προβλήματα που συνδέονται με τις πραγματικές αγορές) και ένα στοιχείο δημοκρατικού σχεδιασμού που θα θεμελιωνόταν στις αποφάσεις των συνελεύσεων των πολιτών.[211]

211. Για μια περιγραφή του μοντέλου οικονομικής δημοκρατίας, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία*, κεφ. 6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ! ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΜΕ

Η ιδεολογία της αγοράς

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αντιστροφής των ρόλων που παρατηρείται σήμερα στο πολιτικό πεδίο -ορατό και στην Ελλάδα όπου η παραδοσιακή Δεξιά φαίνεται να υιοθετεί ολοένα και συχνότερα θέσεις πιο «αριστερές» σε σύγκριση με κόμματα που υποτίθεται ότι ανήκαν στον αριστερό χώρο (ΠΑΣΟΚ) ή στελέχη κομμάτων «με τη βούλα» αριστερών (Συνασπισμός), καθώς και από πρώην διανοούμενους της Αριστεράς που σήμερα παίρνουν πιο φιλελεύθερες θέσεις ακόμη και από εκείνες των νεοφιλελεύθερων κ.ο.κ.- είναι η θέση που παίρνει η «Αριστερά» και η «Δεξιά» σχετικά με τη δημοκρατία και την αγορά. Κάποτε, δηλαδή μόλις πριν δέκα περίπου χρόνια, η αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» (σε εισαγωγικά, διότι δημοκρατία και αντιπροσώπευση είναι αντιφατικές έννοιες) ήταν στο στόχαστρο της Αριστεράς η οποία ακόμη προσέβλεπε σε εναλλακτικές μορφές λαϊκής διακυβέρνησης. Σήμερα, η ίδια φιλελεύθερη «δημοκρατία» (ή φιλελεύθερη ολιγαρχία κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό του Καστοριάδη), που τότε θεωρούνταν μέσο διαστρέβλωσης της λαϊκής βούλησης για χάρη των συμφερόντων των ελίτ, αγκαλιάζεται από την «Αριστερά» και μπαίνει στο στόχαστρο των νεοφιλελεύθερων ελίτ!

Έτσι η σημερινή διεθνής Αριστερά, από τον Bobbio που χαρακτηρίζει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία ως «το μόνο τρόπο για μια αποτελε-

σματική δημοκρατία»[212] μέχρι το Habermas, και από τους οικολόγους που κάποτε μιλούσαν για αντικόμματα και άμεση δημοκρατία μέχρι τους παλιούς αριστεριστές και σήμερα βολεμένους μεταμοντερνιστές, όλοι έγιναν φανατικοί θιασώτες της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του μαϊντανού της «κοινωνίας πολιτών». Όπως παρατηρεί ένας παλαίμαχος της πρώην «Νέας» Αριστεράς (που σήμερα προσχωρεί και αυτή στη σοσιαλδημοκρατία που εγκατέλειψαν πια οι παλιοί σοσιαλδημοκράτες για να μετακομίσουν στο σοσιαλφιλελευθερισμό) «κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών (στην Αριστερά) είναι η προσυπογραφή της αρχής που διατύπωσε ένας παλιός αριστεριστής και μετέπειτα ένας από τους πατέρες του κομφορμιστικού μεταμοντερνισμου (ο Lyotard) ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία και ο καπιταλισμός είναι ο ανυπέρβλητος ορίζοντας της εποχής μας».[213]

Από την άλλη μεριά όμως, οι νεοφιλελεύθερες οικονομικές ελίτ οι οποίες ελέγχουν τη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, έχουν επιδοθεί σε μια εκστρατεία υποβάθμισης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας υπέρ της «οικονομικής δημοκρατίας» της αγοράς και των νέων κοινωνικών κινημάτων (οικολόγοι, φεμινίστριες κ.λπ.), προφανώς ως λιγότερο απειλητικών γι' αυτές από ό,τι ακόμη και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Όπως υποστηρίζει ο Thomas Frank, μια νέα ιδεολογία αναπτύσσεται από τις οικονομικές ελίτ την οποία ονομάζει «λαϊκισμό της αγοράς».[214] Σύμφωνα με την ιδεολογία αυτήν, η αγορά είναι πολύ πιο δημοκρατικός θεσμός από ό,τι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία εφόσον, εκτός από μέσο ανταλλαγής, είναι επίσης συναινετικό μέσο, ένα ισχυρό εργαλείο οικονομικής δημοκρατίας! Έτσι, η οικονομική δημοκρατία δεν είναι πια η κυριαρχία του λαού στην οικονομία, δηλαδή η ισοκατανομή της οικονομικής δύναμης,[215] αλλά το αντίθετο της, δηλαδή η καθιέρωση

212. Βλ. P. Anderson, «The affinities of Norberto Bobbio», *New Left Review,* Ιούλ.-Αύγ. 1988.

213. P. Anderson, *The Origins of Postmodernity,* Verso, 1998, σελ. 46.

214. Th. Frank, *One Market Under God,* Seeker & Warburg, 2001.

215. Βλ. *Περιεκτική Δημοκρατία,* αρ. 1 (Φεβ. 2001), Εκδ. Ελεύθερος Τύπος.

της ανισοκατανομής οικονομικής δύναμης που επιφέρει η οικονομία της αγοράς η οποία όμως, σύμφωνα με τέως αριστερούς και νυν καθηγητές (αμπελο)φιλοσοφίας, εξασφαλίζει «αμοιβαίο όφελος»[216] στην πραγματικότητα, την υπερκάλυψη των αναγκών των ολίγων και την ανεπαρκή κάλυψη ακόμη και των βασικών αναγκών των πολλών.

Η τάση αυτή δεν είναι βέβαια εντελώς νέα, εφόσον από τον καιρό που άνθισε το νεοφιλελεύθερο κίνημα στους ακαδημαϊκούς κύκλους πρώτα (Σχολή Σικάγου, νεκρανάσταση του Hayek κ.λπ.) και μετά σε αυτούς των αγγλοαμερικανών επαγγελματιών πολιτικών (Thatcher, Reagan) ήδη υποστηρίζονταν παρόμοιες απόψεις (συνήθως, όμως, χωρίς αναφορές στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία) και σήμερα έχουν πια περάσει στα εγχειρίδια της θεωρίας του μάνατζμεντ για να τις παπαγαλίζουν οι τεχνοκράτες. Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές, τα βασικά προβλήματα μιας επιχείρησης σήμερα προκαλούνται από το γεγονός ότι ο απασχολούμενος δεν έχει ατομική φωνή και είναι αντικείμενο καταπίεσης από γραφειοκρατικά συνδικάτα. Αυτό το στοιχείο, σύμφωνα με την άποψη αυτήν, δημιουργεί την επιτακτική ανάγκη «ενδυνάμωσης του ατόμου» και πάλης κατά των «οργανωμένων συμφερόντων», που σήμερα υποτίθεται οτι δεν είναι πια οι ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς αλλά οι... συντεχνίες, δηλαδή τα εργατικά συνδικάτα.

Στο ίδιο μήκος κύματος, το αμερικανικό περιοδικό *Newsweek,* γιορτάζοντας το τέλος του 20ού αιώνα δεν δίστασε να τον ονομάσει «λαϊκό αιώνα», με βάση το γεγονός -όπως υποστηρίζει ο συντάκτης του Kenneth Auchincloss- ότι για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία «οι απλοί άνθρωποι του λαού άλλαξαν την ιστορία». Βέβαια, για τον αρθρογράφο οι απλοί αυτοί άνθρωποι δεν ήταν οι ρώσοι εργάτες και αγρότες που πήραν μέρος στην Επανάσταση του 1917 (έστω και αν αυτή η πρώτη απόπειρα απέτυχε οικτρά) ή οι αντίστοιχοι Ισπανοί που μέχρι να συντριβούν από το διεθνή φασισμό είχαν επίσης αλλάξει την ιστορία με τις καινούργιες μορφές λαϊκής διακυβέρνησης που είχαν δημιουργήσει ούτε φυσικά οι φοιτητές και εργάτες του Μάη του '68 που, έστω για λίγες εβδομά-

216. Βλ. Δ. Δημητράκος, *Το Βήμα,* 18/2/01.

δες, είχαν δώσει δείγματα για το πώς θα μπορούσε να είναι μια άλλη κοινωνία. Αντίθετα, για τον αμερικανό αρθρογράφο , οι απλοί άνθρωποι του λαού που άλλαξαν την Ιστορία είναι οι φεμινίστριες, οι ακτιβιστές των αντιπολεμικών κινημάτων κ.λπ. και... οι επιχειρηματίες, όπως ο Bill Gates, ο πλουσιότερος άνθρωπος σήμερα στον κόσμο.

Φυσικά δεν αποτελεί έκπληξη ότι τα κινήματα που αναφέρει ο αρθρογράφος, τα οποία μαζί με το οικολογικό και άλλα παρόμοια κινήματα αποτελούν τα «νέα κοινωνικά κινήματα», δεν συνιστούν, στη σημερινή μορφή τους, καμία απειλή για τις κυρίαρχες ελίτ (γι' αυτό άλλωστε χρηματοδοτούν, άμεσα ή έμμεσα και τις ΜΚΟ που ξεπηδούν από αυτά). Όπως είναι γνωστό, η σημερινή νεοφιλελεύθερη συναίνεση[217] και οι «εύκαμπτες» αγορές εργασίας (που μόλις θεσμοποιήθηκαν και στην Ελλάδα) έχουν δημιουργήσει σοβαρά αισθήματα ανασφάλειας στους εργαζόμενους και στους νέους, όσον αφορά την ικανότητά τους να καλύψουν βασικές τους ανάγκες. Η ανασφάλεια αυτή, με τη σειρά της, έχει οδηγήσει σε μια σημαντική υποχώρηση των ριζοσπαστικών ρευμάτων μέσα στα κινήματα αυτά (όπου σήμερα έχουν επικρατήσει τα συντηρητικά ρεύματα τα οποία παίρνουν δεδομένο όλο το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο), στην ουσιαστική αποχώρηση των φοιτητών από τη δημόσια ζωή, στο μαρασμό (σε συνδυασμό με το αποδεκατισμό της εργατικής τάξης λόγω της αποβιομηχάνισης) των εργατικών συνδικάτων κ.λπ.

Το οικολογικό κίνημα ιδιαίτερα, που κάποτε έδινε την ελπίδα ενός ριζοσπαστικού «αντισυστημικού» κινήματος, σήμερα έχει καταντήσει απλώς ένα περιβαλλοντολογικό κίνημα που παίζει το ρόλο ενός ακόμη «λόμπι» στους προθάλαμους (ή ακόμη και στους θαλάμους) της εξουσίας. Έτσι, στη μεν Αμερική, εκτός από τους σχετικά λίγους που προσπάθησαν να συμμετάσχουν στο πολιτικό παιχνίδι του κατεστημένου με τον «τρίτο» υποψήφιο (Ναντέρ), οι υπόλοιποι έχουν στραφεί σε διάφορες μορφές ανορθολογισμού και μυστικισμού που συνοδεύονται με πράξεις άμεσης δράσης. Στη δε Ευρώπη οι οικολόγοι μετέχουν πια καθαρά

217. Για μια περαιτέρω ανάλυση, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 1-2.

στο πολιτικό παιχνίδι της εξουσίας ή αγκαλιάζουν τη σοσιαλφιλελεύθερη ιδεολογία της «κοινωνίας των πολιτών». Τα αποτελέσματα τα είδαμε ήδη. Ο κατάπτυστος ρόλος που έπαιξαν τα ευρωπαϊκά οικολογικά κόμματα (με επικεφαλής πρώην «επαναστάτες» και νυν αξιοθρήνητους επαγγελματίες πολιτικούς τύπου Fischer, Cohn-Bendit κ.λπ.) στους εγκληματικούς βομβαρδισμούς του NATO εναντίον του γιουγκοσλαβικού λαού (και όχι βέβαια του Μιλόσεβιτς, όπως παραπλανητικά ισχυρίζονται οι Πράσινοι απολογητές του NATO),[218] εξάλειψε οποιαδήποτε ελπίδα ότι το Πράσινο κίνημα θα μπορούσε να παίξει έναν αντισυστημικό ρόλο στη σημερινή κοινωνία. Το γεγονός μάλιστα ότι όσα από αυτά τα κόμματα μετείχαν στις επιτιθέμενες κυβερνήσεις ουσιαστικά συναίνεσαν ακόμη και στη χρήση μιας μορφής πυρηνικών όπλων (τη στιγμή που φωνασκούν κατά της πυρηνικής ενέργειας), θέτει σε αμφισβήτηση ακόμη και τον οικολογικό-περιβαλλοντολογικό ρόλο που έχουν επιλέξει!

Η ιδεολογία των ψευτοαναγκών και η κοινωνία του θεάματος

Το θέαμα είναι ο ήλιος που ποτέ δεν βασιλεύει
στο βασίλειο της σύγχρονης παθητικότητας (G. Debord)[219]

Πριν από μερικά χρόνια, ενώ η Βρετανία πενθούσε το χαμό της «πριγκίπισσας του παραμυθιού», η χώρα μας πανηγύριζε την ανάθεση των Ολυμπιακών. Και μιλώ για τη «Βρετανία» και την «Ελλάδα» έχοντας πλήρη συνείδηση του γεγονότος ότι οι γενικοί αυτοί όροι έχουν πολύ μικρό νόημα σε μια ιεραρχική κοινωνία όπου η οικονομία της αγοράς διασπά το κοινωνικό σύνολο με τις τεράστιες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που αναπόφευκτα δημιουργεί. Όμως στην προκειμένη περίπτωση αυτό δεν αληθεύει. Σύσσωμοι σχεδόν οι λαοί και στις δύο χώρες, ανεξάρτητα από ταξικές και άλλες διακρίσεις που διαπερνούν το κοινωνικό

218. Για το ρόλο των Πρασίνων, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια*, ό.π.

219. G. Debord, *Society of the Spectacle,* Black and Red, 1970.

σύνολο «μετείχε» (έστω και από την πολυθρόνα του μπροστά στην τηλεόραση) στο γενικό πένθος/πανηγύρι. Πράγμα που επιβεβαίωσε για άλλη μια φορά τον εύστοχο χαρακτηρισμό της σημερινής κοινωνίας ως «κοινωνίας του θεάματος» όπου το «θέαμα παρουσιάζεται συγχρόνως ως η ίδια η κοινωνία, ως τμήμα της κοινωνίας και ως μέσο ενοποίησης».[220] Μιας ενοποίησης όμως που στην πραγματικότητα, όπως σημείωνε ο Debord, επανενώνειτο χωριστό ως χωριστό, εφόσον «το θέαμα δεν είναι παρά η κοινή γλώσσα της γενικευμένης διάσπασης του κοινωνικού συνόλου και της ιδιώτευσης».

Τα παραπάνω φαινόμενα δεν είναι καθόλου περίεργα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, όπου η ικανοποίηση πρωταρχικών ανθρώπινων αναγκών αντικαθίσταται με μιαν ασταμάτητη δημιουργία ψευτοαναγκών που τελικά ανάγονται στην πρωταρχική ψευτοανάγκη της διατήρησης της κυριαρχίας της ίδιας της οικονομίας της αγοράς. Δεν προκαλεί λοιπόν κατάπληξη ότι, με την αποφασιστική συμβολή των ΜΜΕ, μια ψευτοανάγκη δημιουργήθηκε στη Βρετανία την οποία η μοναρχία έπρεπε να ικανοποιήσει - πράγμα που έπραξε, στο βαθμό βέβαια του εφικτού. Έτσι μέσα στο γενικό πένθος και στην υστερία που καλλιεργούσαν τα ΜΜΕ (τα ίδια που προηγούμενα είχαν οδηγήσει -έστω έμμεσα- στο θάνατο της Νταϊάνας) ένα λαϊκό έντυπο μαζικής κυκλοφορίας κυκλοφόρησε με τον τίτλο «Ο λαός σας υποφέρει, μιλήστε μας κυρία».[221] Ο τίτλος βέβαια απευθυνόταν στη βασίλισσα Ελισάβετ η οποία μέχρι τότε έπαιρνε την εκδίκησή της για το «ρέμπελο» παιδί του κατεστημένου αποφεύγοντας να εκδηλώσει οποιοδήποτε συναίσθημα. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι ενώ ο λαϊκός τύπος (που ελέγχεται από οικονομικά ολιγοπώλια), εξανέστη για την ψευτοανάγκη του λαού, δεν αισθάνθηκε ποτέ την αντίστοιχη διάθεση να υπενθυμίσει στη βασίλισσα με παρόμοια πρωτοσέλιδα τις πραγματικές ανάγκες του λαού «της», ο οποίος πράγματι υποφέρει από τη φτώχεια, την ανεργία και την ανασφάλεια που ενέτεινε τα τελευταία 18 χρόνια ο νεοφιλελευθερισμός των συντηρητικών και συνεχίζει σήμερα ο σοσιαλφιλελευθερισμός του «νέου» Εργατικού Κόμματος.

220. Ό.π.
221. *Daily Mirror,* 4/9/97.

Όμως η υπενθύμιση μιας πραγματικής ανάγκης, την οποία, μάλιστα δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσει η σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, είναι ασύμβατη με την κοινωνία του θεάματος και ως τέτοια δεν έχει θέση στους πρωτοσέλιδους τίτλους των λαϊκών εντύπων. Και αυτό τη στιγμή που στη Βρετανία:

- ο αριθμός των ανθρώπων κάτω από την επίσημη γραμμή φτώχειας από 5 εκ. το 1979 είχε φθάσει τα 14 εκ. το 1993[222]
- το ένα τρίτο των παιδιών ανήκε σε φτωχές οικογένειες,[223] πράγμα που σημαίνει ότι είχαν τις μισές πιθανότητες από τα παιδιά της ανώτερης κοινωνικής τάξης να ενηλικιωθούν[224]
- το ποσοστό θνησιμότητας μεταξύ των φτωχών Βρετανών ηλικίας 25-39 ετών ήταν πενταπλάσιο από αυτό των ανώτερων κοινωνικών τάξεων[225] και οι θάνατοι από καρδιακά νοσήματα στους φτωχούς ήταν τριπλάσιοι από αυτούς στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις[226]
- τα παιδιά των φτωχών, ιδιαίτερα στις περιοχές με υψηλά ποσοστά ανεργίας, είχαν 7% πιθανότητες να μπουν στο πανεπιστήμιο, έναντι 73% που είχαν τα παιδιά από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις[227]
- οι άστεγοι νέοι ηλικίας 16-25 ετών ανέρχονταν στους 150.000 με 250.000,[228] ενώ συγχρόνως 790.000 σπίτια παρέμειναν ακατοίκητα.[229]

Αντίστοιχα στην Ελλάδα, η οικονομική ελίτ, που σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο στηριζόταν βασικά στις επενδύσεις στον κατασκευαστικό κλάδο για να εξασφαλίσει την επιβίωσή της,[230] καλλιέργησε συστηματικά την ψευτοανάγκη της ανάθεσης των Ολυμπιακών στη χώρα μας, εκμεταλλευόμενη το λαϊκό συναίσθημα για κάποια «πρωτιά» μέσα στη

222. The Stationary Office, *Households Below Average Income,* 1996.
223. Eurostat, *Statistics in focus,* 1997/6.
224. Hilary Graham, «Health Variations Program», *The Guardian,* 25/6/97.
225. Dr. R. Smith, *The Guardian,* 26/2/97.
226. Desmond Julian, «National Heart Forum», *The Guardian,* 24/7/97.
227. P. Batey and P. Brown, «Higher Education Funding Council for England», *The Guardian,* 19/4/97.
228. *The Guardian,* 2/4/97.
229. B. Lawrence, «Empty Home Agency», *The Guardian,* 17/2/97.
230. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 2.

γενική οικονομική και πολιτιστική παρακμή. Και αυτό έχοντας πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι η πρωτιά αυτή όχι μόνο δεν επρόκειτο να βελτιώσει την ποιότητα ζωής του μέσου Έλληνα από οικονομική και περιβαλλοντική άποψη αλλά, αντίθετα, ήταν βέβαιο ότι θα τη χειροτέρευε. Διότι, βέβαια, δεν χρειαζόταν βαθιά γνώση της οικονομίας για ν' αντιληφθεί κανείς ότι τα έργα υποδομής που θα εκτελούνταν για την Ολυμπιάδα, είτε ήταν νέα (αθλητικές εγκαταστάσεις, νέα οδικά δίκτυα κ.λπ.) είτε αφορούσαν την επιτάχυνση και ολοκλήρωση έργων που είχαν ήδη αρχίσει (μετρό, αεροδρόμιο):

- θα είχαν βραχυπρόθεσμα μόνο θετικά αποτελέσματα στο ρυθμό ανάπτυξης εφόσον, με το να μη συμβάλουν στην επέκταση και αναδιάρθρωση της παραγωγικής δομής της χώρας, θα διαιώνιζαν το τεράστιο άνοιγμα μεταξύ εγχωρίου παραγωγικού δυναμικού και κατανάλωσης το οποίο φανερώνει το χρόνιο και συνεχώς διογκούμενο έλλειμα στο εμπορικό ισοζύγιο
- μακροπρόθεσμα, θα ενίσχυαν το στρεβλό επενδυτικό πρότυπο που χαρακτήριζε ολόκληρη την μεταπολεμική «ανάπτυξη», πράγμα που θα έχει ακόμα χειρότερες οικονομικές συνέπειες σε σύγκριση με την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1950-70), διότι, τότε μεν, το κατασκευαστικό μπουμ επέτρεπε μια ταχεία εσωστρεφή «ανάπτυξη» (χάρη στην προστατευόμενη εσωτερική αγορά[231]), ενώ το σημερινό αντίστοιχο μπουμ θα είναι θνησιγενές, εφόσον, με δεδομένη την παραγωγική δομή, θα μεγαλώσει ακόμη περισσότερο το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο καθώς και την πραγματική απόκλιση από τις άλλες χώρες της ΕΕ (σε όρους παραγωγικότητας, ανταγωνιστικότητας κ.λπ.)
- δεν επρόκειτο να συμβάλουν, παρά μόνο πρόσκαιρα, στην απασχόληση τη στιγμή που το ποσοστό ανεργίας είναι διψήφιο, ενώ το πρόβλημα της απασχόλησης των νέων είναι πια εκρηκτικό και η αναλογία των πτυχιούχων ανέργων αυξάνεται ταχύτατα[232]
- δεν επρόκειτο να βοηθήσουν τα 2,3 εκ. φτωχών (σχεδόν το ένα τέ-

231. Τ. Φωτόπουλος, *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομίας ανάπτυξης,* Γόρδιος, 1993, κεφ. 13.

232. *Το Βήμα,* 15/6/97.

ταρτο του πληθυσμού) εφόσον όχι μόνο δεν επρόκειτο να βελτιώσουν την τεράστια ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα[233] αλλά αντίθετα θα τη χειροτέρευαν, δεδομένου ότι πολύ λίγοι θα μπορούσαν να ωφεληθούν από αυτά (μεγαλοκατασκευές, προμηθευτές, ξενοδόχοι, εισαγωγείς, διαφημιστές κ.λπ.)

- στο βαθμό που οι Ολυμπιακοί θα επιβάρυναν τον προϋπολογισμό (πράγμα πολύ πιθανό, αν κρίνουμε από την εμπειρία άλλων πόλεων) η συνέπεια θα ήταν η συνέχιση της «άθλιας κατάστασης στην παιδεία, την υγεία και τις κοινωνικές δαπάνες γενικότερα.
- θα είχαν αρνητικές συνέπειες στο ήδη βεβαρημένο (εξαιτίας της προηγούμενης οικοδομικής δραστηριότητας) περιβάλλον της Αττικής, ιδιαίτερα μάλιστα αν ληφθεί υπόψη ότι πόλεις με πλήρες μετρό (όχι σαν το υποτυπώδες υπό κατασκευή αθηναϊκό μετρό που σίγουρα δεν θα λύσει το κυκλοφοριακό πρόβλημα) κάθε άλλο παρά μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ρύπανσης.

Παρ' όλα αυτά, η ελληνική κοινωνία του θεάματος πέτυχε την ενοποίηση όλων από την πολυεκατομμυριούχο πρόεδρο της επιτροπής διεκδίκησης μέχρι τον άνεργο νέο με το αβέβαιο μέλλον, από την οικονομική ελίτ που έδειξε τον ενθουσιασμό της με το μπουμ στο Χρηματιστήριο μέχρι την «πλέμπα» που ζει κάτω απο τη γραμμή της φτώχειας. Στη σημερινή κοινωνία της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης, ακόμη περισσότερο από ό,τι συνέβαινε προηγουμένως, το θέαμα παίρνει τη θέση της πραγματικότητας, η ψευτοανάγκη υποκαθιστά την πραγματική ανάγκη. Μόνο έτσι άλλωστε «νομιμοποιούνται» οι σοσιαλφιλελεύθεροι να μιλούν για τη «νέα» Βρετανία ή τη «νέα» Ελλάδα που κτίζουν...

Το τέλος του μύθου της Προόδου

Ποιο είναι το σημαντικότερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τους τελευταίους αιώνες της χιλιετίας που πέρασε; Κατά τη γνώμη μου, το στοιχείο αυτό είναι η μυθοποίηση της Προόδου που άρχισε εδώ και διακόσια πε-

233. Eurostat, ό.π.

ρίπου χρόνια και αποτέλεσε το βασικό χαρακτηριστικό του Διαφωτισμού αλλά και των κύριων ιδεολογιών που ο ίδιος γέννησε (δηλαδή του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού), καθώς και η σημερινή κατάρρευση του μύθου της Προόδου. Το βασικό γεγονός που χαρακτήριζε τη μετάβαση από την «παραδοσιακή» κοινωνία στη σύγχρονη κατά τους τελευταίους δυο αιώνες δεν ήταν, όπως συνήθως υποστηρίζεται, η βιομηχανική επανάσταση η οποία, σε συνθήκες που θα επέτρεπαν το συλλογικό έλεγχο πάνω στα μέσα παραγωγής, θα μπορούσε να είχε οδηγήσει σε μια τελείως διαφορετική κοινωνία. Όμως η συγκεκριμένη ταξική διάρθρωση που είχε ήδη δημιουργηθεί απέτρεπε κάτι τέτοιο με αναπόφευκτη συνέπεια τις δυο κοσμοϊστορικές θεσμικές αλλαγές που σημάδεψαν τη ρήξη με την παραδοσιακή κοινωνία: μια οικονομική και μια πολιτική. Η οικονομική αλλαγή αφορούσε τη θεσμοποίηση της οικονομίας της αγοράς που συνέβη, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, όταν οι «αγορές» της παραδοσιακής κοινωνίας μετατράπηκαν βαθμιαία, με την αποφασιστική κρατική υποστήριξη, στο ουσιαστικά αυτορυθμιζόμενο «σύστημα» της οικονομίας της αγοράς, όπου οι κοινωνικοί έλεγχοι πάνω στις αγορές ελαχιστοποιούνται - σύστημα, που ξεκινώντας από την Ευρώπη, σήμερα έχει «κατακτήσει» όλο τον κόσμο. Η πολιτική αλλαγή αφορούσε την παράλληλη καθιέρωση της αμερικανικής αντίληψης της «δημοκρατίας», της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», που σήμερα έχει γενικευθεί, αντικαθιστώντας την κλασική έννοιά της, η οποία γεννήθηκε σε αυτό τον τόπο.

Οι παραπάνω θεσμικές αλλαγές σήμαιναν τον οριστικό διαχωρισμό της κοινωνίας από την οικονομία και την πολιτεία και είχαν ως τελικό αποτέλεσμα την καθιέρωση της δυτικής ηγεμονίας (οικονομικής, πολιτικής αλλά και πολιτιστικής-ιδεολογικής) σε παγκόσμιο επίπεδο. Εάν σταθούμε ιδιαίτερα στην ιδεολογική-πολιτιστική ηγεμονία, το θεμελιακό στοιχείο που στήριζε αυτή την ηγεμονία ήταν οι ιδέες του Διαφωτισμού που είχαν αναπτυχθεί στην Ευρώπη του 17ου και 18ου αιώνα. Οι ιδέες δηλαδή που επανέφεραν τον κλασικό ελληνικό ορθολογισμό στην αντίληψη του εαυτού μας ως τμήμα του σύμπαντος, μετά από ένα σκοταδιστικό διάλειμμα που κράτησε σχεδόν δύο χιλιετίες! Σύμφωνα με τις ιδέες αυτές, οι στόχοι του ορθολογικού ανθρώπου της σύγχρονης κοινωνίας δεν ορίζονται ετε-

ρόνομα από κάποιες «ιερές» Γραφές αλλά από τον ίδιο τον άνθρωπο και συνοψίζονται στο τρίπτυχο «γνώση-ελευθερια-ευτυχία». Ήταν δε ακριβώς η επιτυχημένη εφαρμογή του ορθολογισμού - μέσω των μαθηματικών και των θετικών επιστημών- στην τεχνολογία που δημιούργησε το μύθο της συνεχούς (γραμμικής ή διαλεκτικής) Προόδου.

Δεν ήταν φυσικά περίεργο ότι ο μύθος αυτός αγκαλιάστηκε αμέσως από τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα της οικονομίας της αγοράς, καθώς και από τη φιλελεύθερη ιδεολογία που τα εξέφραζε, εφόσον η δυναμική του συστήματος αυτού, δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη, ήταν απόλυτα συμβατή με την έννοια της Προόδου. Εκείνο που ήταν περισσότερο περίεργο ήταν το γεγονός (στο οποίο δεν μπορούμε να επεκταθούμε εδώ) ότι τον ίδιο μύθο αγκάλιασαν και τα μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα που ήταν αντίθετα στην αγοραιοποίηση, καθώς και η σοσιαλιστική ιδεολογία, με αποτέλεσμα τα καθεστώτα του «υπαρκτού» να υιοθετήσουν την ίδια αναπτυξιακή ιδεολογία οδηγώντας αναπόφευκτα στις γνωστές αντιφάσεις μεταξύ της σοσιαλιστικής ηθικής και της οικονομίας ανάπτυξης που κατέληξαν στην κατάρρευσή τους.

Κατά το τελευταίο όμως τέταρτο του αιώνα η ιδεολογία της ανάπτυξης και συνακόλουθα η ίδια η έννοια της Προόδου τέθηκαν σε ριζική αμφισβήτηση. Σε αυτό συνέβαλαν μια σειρά από αλλαγές τόσο στον τομέα της επιστήμης και της ιδεολογίας όσο και στις αντικειμενικές συνθήκες. Όσον αφορά τις πρώτες, η «βεβαιότητα» του νευτώνειου μοντέλου που καθόριζε τις θετικές επιστήμες και κατ' επέκταση τις κοινωνικές αντικαταστάθηκε από την αβεβαιότητα των σημερινών πιθανοκρατικών μοντέλων, της θεωρίας του χάους και της πολυπλοκότητας. Πρώτο θύμα της αλλαγής αυτής ήταν η «αντικειμενική αλήθεια» που υποτίθεται εξέφραζαν οι «επιστημονικές» θεωρίες (είτε ορθόδοξες είτε μαρξιστικές) για την κοινωνική και οικονομική εξέλιξη. Όσον αφορά τις αντικειμενικές εξελίξεις, η δυναμική του συστήματος της οικονομίας της αγοράς οδήγησε μεν σε μια πρωτόγνωρη οικονομική ανάπτυξη αλλά και σε μια πρωτοφανή οικονομική ανισότητα και συγκέντρωση πλούτου τόσο μεταξύ Βορρά και Νότου όσο και στο εσωτερικό τους. Η Πρόοδος επομένως αποδείχτηκε ότι αφορούσε τους λίγους πάνω στον πλανήτη που έτυχε να γεννηθούν στις χώρες ή/και από τους γονείς «που έπρεπε».

Η ίδια δυναμική του συστήματος κατέδειξε ότι η φοβερά άνιση αυτή Πρόοδος είχε και ένα καθολικό αποτέλεσμα: την καταστροφή του περιβάλλοντος την οποία πληρώνουμε όλοι σήμερα, μολονότι βέβαια σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό οι μη προνομιούχοι σε σχέση με τους προνομιούχους. Παράλληλα, η Πρόοδος σε όρους τεχνολογικής προόδου έδειξε ότι δεν έχει σχέση με την πρόοδο σε όρους ελευθερίας. Το γεγονός ότι όλοι οι ενήλικοι ψηφίζουν δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι πολίτες σήμερα απλώς αποδέχονται παθητικά τις επιλογές των ελίτ τους, ενώ αυτοί που χαρακτηρίζονταν ως πολίτες στην κλασική Αθήνα (που δεν κατάφερε βέβαια ποτέ να γίνει πλήρης πολιτική και οικονομική δημοκρατία για όλους τους κατοίκους της) έκαναν οι ίδιοι τις επιλογές που διαφέντευαν τη ζωή τους. Η ιστορία επομένως δεν θεμελιώνει την ύπαρξη μιας προοδευτικής διαδικασίας προς μια ελεύθερη κοινωνία, που διασφαλίζει τον υψηλότερο βαθμό ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας στο πολιτικό, στο οικονομικό και στο κοινωνικό επίπεδο αλλά, αντίθετα, χαρακτηρίζεται από σκαμπανεβάσματα χωρίς καμία μακροπρόθεσμη «τάση»: από την κλασική φιλοσοφία και δημοκρατία, στον αποβλακωτικό θρησκευτικό δογματισμό και τα απολυταρχικά καθεστώτα του δυτικού και του βυζαντινού Μεσαίωνα και από εκεί στη σημερινή παντοκρατορία της αγοράς και των πολυεθνικών. Τέλος, όσον αφορά την ηθική πρόοδο, δηλαδή την εξέλιξη προς ηθική βελτίωση σε σχέση με την αμοιβαιότητα, την αλληλεγγύη κ.λπ., είναι πια γενικά αποδεκτό ότι η όποια υλική πρόοδος δεν συνοδεύτηκε από μια αντίστοιχη ηθική πρόοδο. Αντίθετα, η εγκαθίδρυση της σύγχρονης κοινωνίας συνοδεύτηκε από μια σαφή τάση προς αυξανόμενο εγωισμό και ανταγωνισμό και από τον ευτελισμό της ανθρώπινης ύπαρξης στα σημερινά δουλοπάζαρα για μετανάστες ή στα μαζικά κολαστήρια που λέγονται φυλακές, όπου κλειδώνονται οι πιο «άτακτοι» από τους μη προνομιούχους, για να μην αναφέρω τις «ελαστικές» αγορές εργασίας όπου η επιβίωση εξαγοράζεται με το στρες της ανασφάλειας.

Όμως, η σημερινή κατάρρευση του μύθου της Προόδου δεν σημαίνει φυσικά ότι θα πρέπει να επανέλθουμε στο θρησκευτικό σκοταδισμό, όπως προτείνουν οι δικοί μας ελληνορθόδοξοι που επαναφέρουν το λαό μας στο βυζαντινό Μεσαίωνα, ή γενικότερα στον ανορθολογισμό, όπως προτείνουν τα διάφορα ρεύματα στη Δύση (Νέα Εποχή, ταοϊσμός κ.λπ.)

που ξεπέρασαν μεν το δυτικό θρησκευτικό ανορθολογισμό για να πέσουν όμως σε... εξωτικά παρακλάδια του ανορθολογισμού. Άλλο πράγμα είναι να επικρίνει κάποιος την επιστήμη και την τεχνολογία, όπως εξελίχτηκαν τα τελευταία διακόσια χρόνια, όχι άσχετα βέβαια από τις συνθήκες στις οποίες αναπτύσσονταν (δηλ. τις συνθήκες που απαιτούσαν την ικανοποίηση των αναγκών του συστήματος της οικονομίας της αγοράς) και διαφορετικό να επικρίνει τις ίδιες τις πηγές γνώσης που, όσον αφορά τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα, δεν μπορεί παρά να είναι ο Λόγος και τα δεδομένα των αισθήσεων και όχι κάποια... θεία Αποκάλυψη. Ακόμη, είναι προφανώς άλλο να απορρίπτει κάποιος την ύπαρξη μιας και μοναδικής Αλήθειας και εντελώς διαφορετικό να συμπεραίνει ότι όλες οι παραδόσεις, είτε στηρίζονται στην πραγματική φιλοσοφία (δηλ. την αμφισβήτηση) είτε στο δόγμα, είτε είναι από τη φύση τους δημοκρατικές είτε ολιγαρχικές, είναι ισότιμες. Εάν υπήρξε κάποια πρόοδος το τελευταίο τέταρτο του αιώνα ίσως αυτή συνίσταται στο γεγονός ότι αναγνωρίζεται πια ευρύτατα πως το ίδιο το περιεχόμενο της Προόδου είναι θέμα συνειδητής επιλογής μεταξύ διαφορετικών παραδόσεων (με κριτήριο που δεν μπορεί να είναι άλλο από αυτό της ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας) και όχι αποτέλεσμα κάποιων αδήριτων αντικειμενικών «νόμων» κοινωνικής ή φυσικής εξέλιξης ή κάποιων θεϊκών δογμάτων.

Η ιδεολογία των ιδιωτικοποιήσεων

Τα τελευταία χρόνια η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση, με την αξιωματική αντιπολίτευση να υπερθεματίζει και την άτυπη αντιπολίτευση των νεορθόδοξων και πατριωτών (όπως εκπροσωπείται απο τον... προκαθήμενο της εκκλησίας) σιωπηρά να εγκρίνει, προχωρεί ακάθεκτα στο πρόγραμμα των «διαρθρωτικών» αλλαγών. Στο πρόγραμμα δηλαδή που εντάσσει πλήρως τη χώρα μας στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς: ιδιωτικοποιήσεις, ελαστικοποίηση αγορά εργασίας, πετσόκομμα κοινωνικού μισθού κ.λπ. Είναι το πρόγραμμα που εφαρμόζουν σήμερα οι οικονομικές ελίτ ανά τον κόσμο με βάση τις προδιαγραφές της υπερεθνικής ελίτ, όπως εκφράζονται μέσω του ΔΝΤ, της Διεθνούς Τράπεζας,

της Παγκόσμιας Οργάνωσης Εμπορίου κ.λπ. Από τη σκοπιά αυτήν, είναι χαρακτηριστικό ότι ο νέος προκαθήμενος της εκκλησίας μιλά γενικά και αόριστα για παγκοσμιοποίηση παραλείποντας βέβαια να αναφερθεί στο ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς που επιβάλλει τις παραπάνω διαρθρωτικές αλλαγές. Φυσικά δεν θα περίμενε κανείς από τον αρχιεπίσκοπο να θέσει τέτοια θέματα τη στιγμή μάλιστα που σήμερα δεν το κάνουν ούτε πρώην μαρξιστές και αριστεριστές και νυν επανακάψαντες στην «πατρίδα και την ορθοδοξία».[234] Πράγμα βέβαια καθόλου τυχαίο, εφόσον εκείνο που ενδιαφέρει πραγματικά τους νεορθόδοξους και υπερπατριώτες σε σχέση με τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς δεν είναι οι χιλιάδες άνεργοι και φτωχοί που θα προστεθούν στις στρατιές των ήδη υπαρχόντων, ως άμεση συνέπεια των «διαρθρωτικών» αλλαγών, και η συνακόλουθη παραπέρα έκρηξη της ανισότητας. Εκείνο που τους ενδιαφέρει πραγματικά είναι ότι η διεθνοποίηση αποτελεί απειλή κατά του έθνους, διότι εκφράζει μιαν «απόπειρα αποσύνδεσης Ορθοδοξίας και Ελληνισμού»! Αντίστοιχα, οι «εκσυγχρονιστές» πανεπιστημιακοί, βουλευτές κ.λπ., που θέτουν δειλά θέμα διαχωρισμού κράτους και εκκλησίας για χάρη του εκσυγχρονισμού «μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΕ», απλώς δικαιώνουν το χαρακτηρισμό τους ως «ευρωλιγούρηδων» που τους προσάπτουν οι νεοορθόδοξοι.

Όμως, αν αφήσουμε τις εύγλωττες «παραλείψεις» των νεοορθόδοξων και υπερπατριωτών, πώς δικαιολογούν οι σοσιαλφιλελεύθεροι τις ιδιωτικοποιήσεις και τι διδάσκει η σχετική διεθνής εμπειρία; Δεν θα αναφερθώ στα δήθεν οφέλη από τις ιδιωτικοποιήσεις στο μικροοικονομικό επίπεδο των επιχειρήσεων και το μακροοικονομικό της οικονομίας γενικότερα, πράγμα που ήδη έκανα παλαιότερα.[235] Ακόμη, δεν θα επαναλάβω τα στοιχεία που δείχνουν ότι η αύξηση της αποδοτικότητας των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων, όπως έδειξε η βρετανική εμπειρία, οφείλεται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στη μείωση της εργατικής τους δύναμης

234. Βλ., για παράδειγμα, Γ. Καραμπελιάς, Κ. Ζουράρις κ.ά. στο περιοδικο *Άρδην*, τ. 11.

235. Τ. Φωτόπουλος, *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομίας ανάπτυξης,* ό.π., κεφ. 4.

που κάποτε έφθανε και το 50%.[236] Πράγμα, βέβαια, που σημαίνει ότι αποτελεί απόπειρα εξαπάτησης των εργαζόμενων ο ισχυρισμός της κυβέρνησης ότι θα εξασφαλίσει τις δουλειές των απασχολούμενων στις υπό ιδιωτικοποίηση επιχειρήσεις. Θα αναφερθώ μόνο στα «επιχειρήματα» του τσαρίσκου της οικονομίας για τα οφέλη των ιδιωτικοποιήσεων σε ημερίδα που οργάνωσε το Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (1998). Σύμφωνα, λοιπόν, με τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας, η κυβερνητική πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων στηρίζεται σε δυο λόγους. Πρώτον, στη δυνατότητα που προσφέρουν οι ιδιωτικοποιήσεις για την άντληση φθηνών κεφαλαίων, μέσω του Χρηματιστηρίου, από τον ιδιωτικό τομέα - πράγμα ιδιαίτερα χρήσιμο τη στιγμή που η μέσω της φορολογίας άντληση πόρων «έχει εξαντλήσει τα όριά της». Δεύτερον, στη δυνατότητα βελτίωσης της ποιότητας των διοικήσεων των επιχειρήσεων που προσφέρει η έκθεσή τους «στον έλεγχο και το μάτι της αγοράς».

Όσον αφορά το πρώτο επιχείρημα, είναι γνωστό από τη βρετανική εμπειρία ότι τα μεν κέρδη των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων αυξήθηκαν κατακόρυφα, αλλά όχι όμως και οι επενδύσεις σε αυτές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των επιχειρήσεων παροχής νερού που υποτίθεται ότι ιδιωτικοποιήθηκαν ακριβώς για να δημιουργηθεί μια ροή επενδύσεων προς τις επιχειρήσεις αυτές που χρησιμοποιούσαν ένα απαρχαιωμένο δίκτυο το οποίο χαρακτήριζαν τεράστιες διαρροές. Οι επενδύσεις, με τη σειρά τους, θα σήμαιναν καλύτερη ποιότητα υπηρεσιών και χαμηλότερους λογαριασμούς για τους καταναλωτές. Στην πραγματικότητα, όμως, τίποτα από αυτά δεν συνέβη. Όπως αποκάλυψε έρευνα ανεξάρτητου οργανισμού, ο μέσος λογαριασμός νερού αυξήθηκε (σε πραγματικές τιμές) περίπου κατά 42% στα επτά χρόνια της ιδιωτικοποίησης. Την ίδια περίοδο, τα κέρδη έφθασαν τα 10 δις στερλίνες, ενώ τα μερίσματα στους μέτοχους ξεπέρασαν τα 4 δις στερλίνες[237] Όσον αφορά δε τις επενδύσεις, τα αποτελέσματα είναι τόσο άθλια ώστε ακόμη και η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση Blair αναγκάστηκε να

236. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., σελ. 70-75.
237. Centre for the study of regulated industries, *The Guardian,* 5/12/96.

καταδικάσει την ουσιαστική ανυπαρξία επενδύσεων και υποσχέθηκε να επιβάλει υποχρεωτικούς στόχους για την ετήσια μείωση των διαρροών.[238] Ενδεικτικά, το 1994-95, τα κέρδη ανήλθαν σε 1.700 εκ. στερλίνες, ενώ οι επενδύσεις μόλις έφθασαν τα 460 εκ.[239] Και όλα αυτά, με παράλληλες μαζικές απολύσεις προσωπικού. Παρόμοια, η επιχείρηση γκαζιού μείωσε μεν τους λογαριασμούς, όταν η κατακραυγή για τα υπέρογκα κέρδη και τις σκανδαλώδεις αυξήσεις μισθών στους διευθυντές της έφθασαν στο κατακόρυφο, αλλά παράλληλα απέλυσε 23.000 εργάτες μέσα σε τρία χρόνια και απείλησε να απολύσει άλλες 20.000, αν συνεχιστούν οι πιέσεις των διοικητικών αρχών για παραπέρα μειώσεις τιμών.[240]

Όσον αφορά το δεύτερο επιχείρημα του ΥΠΕΘΟ, δηλαδή ότι η ιδιωτικοποίηση βελτιώνει την ποιότητα των διοικήσεων των επιχειρήσεων εφόσον τις εκθέτει στον ανταγωνισμό, στην πραγματικότητα αυτό που συμβαίνει είναι ότι μόνο οι μισθοί των διευθυντών των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων αυξάνουν στα επίπεδα των αντίστοιχων ιδιωτικών επιχειρήσεων, όχι όμως και η αποδοτικότητά τους. Έτσι, μεταξύ 1990 και 1995 οι μισθοί των διευθυντών των βρετανικών επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας αυξήθηκαν πενταπλάσια από τους μισθούς του προσωπικού τους. Σύμφωνα όμως με έρευνα του Βρετανικού Πανεπιστήμιου Γουώργουικ δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι η πελώρια αύξηση των διευθυντικών μισθών οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητάς τους.[241]

Γενικά, με βάση τη βρετανική εμπειρία, μπορούμε τώρα να καταλήξουμε σε μερικά συμπεράσματα για τα πιθανά αποτελέσματα των ιδιωτικοποιήσεων στην Ελλάδα, που πιθανότατα βέβαια θα είναι ακόμη χειρότερα από εκείνα της Βρετανίας, λόγω της σχετικά υπανάπτυκτης παραγωγικής και χρηματοπιστωτικής δομής στη χώρα μας που φανερώνει το γεγονός ότι έχουμε το χειρότερο εμπορικό ισοζύγιο, τη μεγαλύτερη (και ταχύτερα αυξανόμενη) ανεργία νέων μέσα στην ΕΕ κ.λπ. Τα κέρδη και η

238. A. Barnett, *The Observer,* 25/5/97.
239. *The Observer,* 13/8/95.
240. *The Guardian,* 14/5/96.
241. *The Guardian,* 1/3/95.

αποδοτικότητα αυξήθηκαν παντού μετά τις ιδιωτικοποιήσεις, παράλληλα και σε αντιστοιχία με τις απολύσεις προσωπικού. Όμως, τα αυξημένα κέρδη σπάνια μεταφράστηκαν σε αυξημένες επενδύσεις για τον εκσυγχρονισμό τους και συνακόλουθα σε μειωμένους λογαριασμούς και καλύτερες υπηρεσίες στους καταναλωτές (γι' αυτό και τα παράπονα των καταναλωτών μετά τις ιδιωτικοποιήσεις έχουν σπάσει κάθε ρεκόρ). Αυτό που συμβαίνει συνήθως είναι ότι η διόγκωση των κερδών σημαίνει απλώς μεγαλύτερα μερίσματα στους μέτοχους, πράγμα που αυξάνει μεν τη τιμή των μετοχών στο Χρηματιστήριο αλλά δεν συμβάλλει βέβαια στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος, για το οποίο υποτίθεται ότι κόπτονται οι σοσιαλφιλελεύθεροι.

Με βάση την εμπειρία αυτή δεν είναι περίεργο ότι οι ιδιωτικοποιήσεις στην Ελλάδα, αλλά και παντού, συνοδεύονται από μια συστηματική προσπάθεια υπονόμευσης των δικαιωμάτων των εργαζόμενων. Είτε αυτό γίνεται νομοθετικά, όπως για παράδειγμα έγινε στη Βρετανία είτε/και άτυπα με την απειλή της ανεργίας. Δεν είναι λοιπόν εκπληκτική η συμβουλή του προέδρου μιας ιδιωτικοποιημένης επιχείρησης νερού στους μάνατζερ των βρετανικών σιδηρόδρομων: «η μόνη μέθοδος για μια επιτυχή ιδιωτικοποίηση είναι ο αφανισμός ή ο ευνουχισμός των συνδικάτων».[242] Πολιτική την οποία έμμεσα εφαρμόζει και η «σοσιαλιστική» μας κυβέρνηση, όταν προσπαθεί να στρέψει τους καταναλωτές, που υποτίθεται θα ωφεληθούν από τις ιδιωτικοποιήσεις των ΔΕΚΟ, κατά των εργαζομένων σ' αυτές. Όπως έχω αναπτύξει αλλού,[243] ίσως η μόνη λύση για την εξασφάλιση της απασχόλησης των εργαζόμενων, αλλά και της ποιοτικής ικανοποίησης των αναγκών των καταναλωτών, να είναι η δημιουργία ενός κινήματος πολιτών για να περιέλθουν οι ΔΕΚΟ στον έλεγχο των δήμων. Η παράλληλη δημιουργία αμεσοδημοκρατικών θεσμών στους δήμους, που θα έδιναν τον έλεγχο των δήμων και των δημοτικοποιημένων επιχειρήσεων στους ίδιους τους δημότες, θα επέτρεπε τη

242. *The Observer,* 13/8/95

243. T. Fotopoulos, *Towards an Inclusive Democracy,* London & N.Y.: Cassell, 1997, κεφ. 7.

μετάβαση σε μια Περιεκτική Δημοκρατία, μέσω της βαθμιαίας μετατόπισης παραγωγικών πόρων από την οικονομία της αγοράς στους πολίτες.

Η ιδεολογία της κοινωνίας πολιτών

Η σοσιαλφιλελεύθερη άποψη για την παγκοσμιοποίηση θεμελιώνεται ιδιαίτερα στην ιδεολογία της κοινωνίας πολιτών, η οποία μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού» αλλά και της παλιάς σοσιαλδημοκρατίας έχει γίνει σήμερα κυρίαρχη. Θα άξιζε λοιπόν να δούμε από κοντά τι ακριβώς σημαίνει η κοινωνία πολιτών, τι εκφράζει και ποια είναι η δυναμική της, ιδιαίτερα σήμερα που πολλοί μιλούν ακόμη και για τη γέννηση μιας «διεθνούς κοινωνίας πολιτών» που ήδη έκανε την εμφάνισή της στο Σιάτλ.

Περιληπτικά η κοινωνία πολιτών συνίσταται από όλες εκείνες τις οργανώσεις και εκείνους τους θεσμούς που βρίσκονται, θεωρητικά τουλάχιστον, έξω από τον κρατικό έλεγχο αλλά και αυτόν της οικονομίας της αγοράς: συνδικάτα, σύλλογοι, κινήσεις πολιτών, συνεταιρισμοί, εκκλησία, ΜΚΟ κ.λπ. Όπως είναι φανερό από την περιγραφή αυτήν, ελάχιστες από τις κινήσεις αυτές μπορούν να διεκδικήσουν τον τίτλο της αυτονομίας από τις ελίτ οι οποίες ελέγχουν το κράτος και την οικονομία της αγοράς, ιδιαίτερα μάλιστα στην Ελλάδα. Ακόμη, πολλά από τα σημαντικότερα στοιχεία της κοινωνίας πολιτών, όπως τα εργατικά συνδικάτα -τα οποία κάποτε είχαν σημαντικό βαθμό αυτονομίας από το κράτος και τα κόμματα στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς- σήμερα, οπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, παρακμάζουν μετά τον αποδεκατισμό της εργατικής τάξης που έχει φέρει η παγκοσμιοποίηση και η μεταβιομηχανική κοινωνία.

Αλλά και οι ΜΚΟ, όπως η Γκρίνπις και η Διεθνής Αμνηστία (ΔΑ), έδειξαν σαφώς και επανειλημμένα πόσο αυτόνομες είναι από κρίσιμες επιλογές των πολιτικών και οικονομικών ελίτ που ελέγχουν το κράτος και την οικονομία της αγοράς αντίστοιχα. Η στάση τους σε σημαντικά γεγονότα όπως η νατοϊκή επιδρομή στο Κόσοβο, η ουσιαστική εξολόθρευση των πολιτικών κρατουμένων στην Τουρκία ή η Ζιμπάμπουε όπου εκόπτοντο για τις παραβιάσεις των ατομικών δικαιωμάτων από τους αφρικανούς

καταληψίες της γης σε βάρος των λευκών γαιοκτημόνων που απέκτησαν τη γη ελέω... αποικιοκρατίας) δείχνει σαφώς το είδος αυτονομίας που απολαμβάνουν. Ούτε βέβαια είναι τυχαίο ότι οι διανοούμενοι οπαδοί της κοινωνίας πολιτών ήταν βασικοί υποστηρικτές της νατοϊκής επιδρομής στο Κόσοβο. Είναι άλλωστε ενδεικτικό ότι στην Ελλάδα οι ίδιες οι κινήσεις για την προώθηση της κοινωνίας των πολιτών όχι μόνο ανεξάρτητες από το κράτος δεν είναι αλλά και υποστηρίζουν (και στηρίζονται - αν δεν επιχορηγούνται- από) το κυβερνών κόμμα. Η κυριότερη, για παράδειγμα, οργάνωση για τη διάδοση της κοινωνίας πολιτών παίρνει με συνέπεια τις κυβερνητικές θέσεις σε όσα κρίσιμα θέματα ανακύπτουν, από τον Οτσαλάν μέχρι τις αγροτικές και μαθητικές καταλήψεις, ενώ οι ιθύνοντες της ανταμείβονται με δική τους εκπομπή στην κρατική τηλεόραση για να διαφημίζουν την κοινωνία πολιτών! Αντίστροφα, όταν οι κινήσεις πολιτών τυχαίνει να είναι πράγματι ανεξάρτητες από τις ελίτ και διαμαρτύρονται για την οικοκαταστροφική «ανάπτυξη» (βλ., για παράδειγμα, τις κινήσεις στην Ελευσίνα κατά της επέκτασης των διυλιστηρίων) τότε απλώς αγνοούνται από αυτές.

Όπως είναι φανερό από τα παραπάνω, η κοινωνία πολιτών προϋποθέτει τη διάκριση μεταξύ κοινωνίας και κράτους καθώς και τη διάκριση μεταξύ κοινωνίας και οικονομίας. Όμως οι διακρίσεις αυτές δεν υπήρχαν πάντα. Η διάκριση κοινωνίας-πολιτείας δεν υπήρχε στην κλασική Αθήνα, η δε διάκριση κοινωνίας-οικονομίας εισήχθη με την ανάδυση της οικονομίας της αγοράς, τα τελευταία 200 περίπου χρόνια. Ήταν όμως ο διαχωρισμός της κοινωνίας από την πολιτεία και την οικονομία που αναπόφευκτα οδήγησε στη σημερινή συγκέντρωση εξουσίας, πολιτικής και οικονομικής, στα χέρια των ολίγων και δημιούργησε την ανάγκη στοιχειώδους αντισταθμίσματος της με τα σημερινά ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες καθώς και τις κινήσεις πολιτών και όχι το γεγονός ότι σήμερα επιτύχαμε την «ανοικτή», δηλαδή την ελεύθερη κοινωνία, όπως άκριτα υποστηρίζουν πανεπιστημιακοί οπαδοί της κοινωνίας πολιτών. Διαφορετικά θα έπρεπε να καταλήξουμε σε «σοφά» συμπεράσματα, σαν αυτο που εξ αντιδιαστολής συνάγεται από μια τέτοια «ανάλυση» ότι η κλασική Αθηναϊκή δημοκρατία ήταν μια κλειστή κοινωνία ολοκληρωτικού χαρακτήρα, σε αντίθεση με τις σημερινές... «ανοικτές δημοκρα-

τίες»![244] Δεν είναι άλλωστε περίεργο ότι ανέκαθεν βασικό αίτημα των απελευθερωτικών κινημάτων ήταν η πραγματική επανενσωμάτωση της κοινωνίας με την πολιτεία και την οικονομία που εξασφαλίζει την ισοκατανομή κάθε εξουσίας - αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε Περιεκτική Δημοκρατία,[245] δηλαδή την πραγματικά ανοικτή, ελεύθερη κοινωνία. Αντίθετα, αίτημα των μεταρρυθμιστικών κινημάτων, στα οποία ανήκει και αυτό της κοινωνίας πολιτών, ανέκαθεν ήταν ο εξαναγκασμός των ελίτ στην παραχώρηση μερικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, τις οποίες αυτές με την πρώτη ευκαιρία θα ανακαλέσουν. Η ιστορία των μεταπολεμικών σοσιαλδημοκρατικών κατακτήσεων (πλήρης απασχόληση, κοινωνικό κράτος, δωρεάν υγεία και εκπαίδευση κ.λπ.), που σήμερα έχουν όλες αναιρεθεί από τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, προφανώς δεν αποτέλεσε μάθημα για τους οπαδούς της κοινωνίας πολιτών...

Η αποτυχία όμως και η συνακόλουθη κατάρρευση του «υπαρκτού» σοσιαλισμού έχει οδηγήσει στη σημερινή απεμπόληση των απελευθερωτικών αιτημάτων με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας «Αριστεράς» η οποία, μη βλέποντας πια την «ενοποιητική ολότητα του συστήματος, αντικαθιστά αυτή την ολότητα με παρεκβατικές έννοιες όπως αυτή της κοινωνίας πολιτών».[246] Σύμφωνα με τη σιωπηρή υπόθεση που βρίσκεται πίσω από την προσέγγιση της κοινωνίας πολιτών δεν είναι το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο (οικονομία αγοράς, αντιπροσωπευτική δημοκρατία) που ευθύνεται για τη σημερινή πολυδιάστατη κρίση (πολιτική, οικονομική, οικολογική, πολιτισμική), αλλά η κακή εφαρμογή των θεσμών Kat οι αξίες που επικράτησαν τα τελευταία χρόνια. Έτσι, στις μεταμοντέρνες αναλύσεις που βασίζονται στην κοινωνία πολιτών δεν υπάρχει πια «κοινωνικό σύστημα» ούτε «ταξικές» διαμάχες (όχι αναγκαστικά με τη μαρξιστική έννοια)[247] που να πηγάζουν από την ανισοκατανομή εξουσίας, αλλά απλώς ένας πλουραλισμός αποσπασματικών και μερικευμένων συγκρού-

244. Δ. Δημητράκος, *Το Βήμα*, 4/7/99.

245. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π,, κεφ. 5-6.

246. E. Meiksins Wood, *Democracy Against Capitalism,* Cambridge University Press, 1995, σελ. 259.

247. T. Fotopoulos, «Class divisions today», ό.π.

σεων που συνήθως βασίζονται στην «ταυτότητα» (εθνική, θρησκευτική, φύλου, φυλής κ.λπ.)· Συνακόλουθα, στις αναλύσεις αυτές δεν τίθεται καν θέμα αντικατάστασης του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου που έχει οδηγήσει στη σημερινή πελώρια συγκέντρωση εξουσίας, αλλά απλώς θέμα «εμβάθυνσης» των δικαιωμάτων και της δημοκρατίας. Αντίθετα, για την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας είναι αδύνατο το ξεπέρασμα της κρίσης μέσα στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, εφόσον και οι ίδιες οι αξίες προσδιορίζονται σε αποφασιστικό βαθμό από το ίδιο πλαίσιο.

Συμπερασματικά, η κατάρρευση του σοσιαλιστικού κινήματος έχει οδηγήσει την παραδοσιακή «Αριστερά» και τους οπαδούς της κοινωνίας πολιτών στην εγκατάλειψη του αγώνα για τη δημιουργία ενός νέου κοινωνικού συστήματος που θα οδηγούσε στο ξεπέρασμα της χρόνιας και εντεινόμενης πολυδιάστατης κρίσης. Έτσι, οι σημερινές προσπάθειες στο πλαίσιο των εκδηλώσεων της κοινωνίας πολιτών για «περισσότερη δημοκρατία» και βελτίωση των όρων ζωής, όπως έδειξαν οι αντίστοιχες προσπάθειες στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατίας, δεν έχουν καμία πιθανότητα, στη δυναμική τους, να οδηγήσουν στην πραγμάτωση της Περιεκτικής Δημοκρατίας, αλλά απλώς παγιδεύουν τους λαϊκούς αγώνες σε ένα σισύφειο αγώνα χωρίς καμία προοπτική. Σήμερα, επομένως, ίσως περισσότερο παρά ποτέ, είναι ανάγκη να κτιστεί ένα νέο κίνημα με καθαρά αντισυστημικά αιτήματα, όπως αυτό της Περιεκτικής Δημοκρατίας, που αποτελεί τη σύνθεση των αιτημάτων της σοσιαλιστικής και της δημοκρατικής παράδοσης καθώς και εκείνων των νέων κινημάτων (οικολογικό, φεμινιστικό κ.λπ.), που θα αγωνιζόταν για την παράλληλη αλλαγή θεσμών και αξιών.

Η ιδεολογία της Νέας Τάξης και τα ατομικά δικαιώματα

Μολονότι η Νέα Τάξη δεν είναι ακριβώς σημερινό φαινόμενο, εφόσον έχει αρχίσει και αναπτύσσεται εδώ και περίπου μια δεκαετία, εντούτοις, ήταν ο εγκληματικός νατοϊκός πόλεμος που την έφερε στο προσκήνιο και ξεκαθάρισε το πολιτικοστρατιωτικό και ιδεολογικό περιεχόμενο της. Δεδομένου όμως ότι πολλοί γενικολογούν για τη Νέα Τάξη ή απλώς την

ταυτίζουν με την αμερικανική πλανηταρχία, θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε το περιεχόμενο της. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν το συγκεκριμένο περιεχόμενο έχει σημαντικές συνέπειες για τον προσδιορισμό του χαρακτήρα του αντινεοταξικού αγώνα και συνακόλουθα του νοήματος που μπορεί να έχει η Αριστερά σήμερα.

Το οικονομικό περιεχόμενο της Νέας Τάξης καθορίζεται από τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, τα κύρια χαρακτηριστικά της οποίας εξετάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Το βασικό αποτέλεσμα της διεθνοποίησης αυτής σε σχέση με τα κράτη-έθνη είναι η δραστική μείωση της οικονομικής κυριαρχίας τους, εφόσον οι οικονομικές πολιτικές τους καθορίζονται σήμερα αποφασιστικά από τη διασυνοριακή κίνηση κεφαλαίου και εμπορευμάτων. Αυτό δεν σημαίνει, όπως ήδη είδαμε, ότι τα κράτη δεν μπορούν πια να επιβάλουν διάφορους ρυθμιστικούς έλεγχους, τους οποίους άλλωστε απαιτεί η ομαλή λειτουργία της οικονομίας της αγοράς. Αυτό που σημαίνει είναι ότι καμία κυβέρνηση (ή ακόμα και οικονομικό μπλοκ, όπως η ΕΕ) δεν μπορεί πια να επιβάλει αποτελεσματικούς ελέγχους για την προστασία της εργασίας ή του περιβάλλοντος από τις δυνάμεις της αγοράς, δηλ. ελέγχους οι οποίοι δεν θα ήταν «ανταγωνιστικοί», συγκρίσιμοι με ό,τι ισχύει σε ανταγωνιστικές χώρες και μπλοκ. Η ανάγκη για «σταθερότητα» όσον αφορά το οικονομικό, αλλά και το πολιτικό, κλίμα είναι ακόμη μεγαλύτερη σε μια διεθνοποιημένη οικονομία από ό,τι στο παρελθόν, όταν η παγκόσμια οικονομία αποτελείτο από μια σειρά ημιανοικτές εθνικές οικονομίες. Όπως λοιπόν στην παλιά εθνική οικονομία το έθνος-κράτος επέβαλλε τους κανόνες λειτουργίας της οικονομίας της αγοράς, μέσω του μονοπωλίου της βίας που εξασκούσε, στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία ο ρόλος της επιβολής των κανόνων λειτουργίας της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, και ιδιαίτερα της δημιουργίας του κατάλληλου κλίματος σταθερότητας, ανατίθεται σε διεθνείς οικονομικούς και πολιτικοστρατιωτικους οργανισμούς.

Οι οργανισμοί αυτοί περιλαμβάνουν όχι μόνο το ΔΝΤ, το Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου, τη Διεθνή Τράπεζα κ.λπ., αλλά και την «Ομάδα των 7», καθώς και το νέο ΝΑΤΟ και τον ελεγχόμενο από τις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς ΟΗΕ. Χαρακτηριστικά, ο συγγραφέας μιας πρό-

σφατης σειράς άρθρων στους *New York Times* αναφερόταν ρητά στο γεγονός ότι σήμερα η προώθηση της απορύθμισης των αγορών και της κατάργησης όλων των εμποδίων στην κίνηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου[248] αποτελεί τμήμα της δραστηριότητας του Στέητ Ντιπάρτμεντ (και έμμεσα του ΝΑΤΟ). Ο νατοϊκός πόλεμος, ανεξάρτητα από τους συγκεκριμένους στόχους του, που απέβλεπαν στην ενσωμάτωση της Γιουγκοσλαβίας στη Νέα Τάξη (μέσω της ολοκλήρωσης της αποσύνθεσής της), είχε ακριβώς ως γενικό στόχο τη σταθεροποίηση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς στην κρίσιμη αυτήν περιοχή της Ευρώπης.[249] Ακόμη, έδωσε την ευκαιρία να εφαρμοστεί στην πράξη η «νέα στρατηγική αντίληψη» του ΝΑΤΟ που σηματοδότησε την επίσημη μετατροπή του σε επιθετικό οργανισμό για την επιβολή της Νέας Τάξης στον κρίσιμο ευρωατλαντικό χώρο. Τέλος, το ιδεολογικό περιεχόμενο της Νέας Τάξης, που αποτυπώθηκε στον καθορισμό των περιπτώσεων που δίνουν στο ΝΑΤΟ δικαίωμα επέμβασης ακόμη και όταν παραβιάζεται η εθνική κυριαρχία, έχει ήδη οριστεί από τους ιδεολόγους της Νέας Τάξης. Σύμφωνα με την ιδεολογία αυτήν, που διατυπώθηκε καθαρά από ένα βασικό υπερασπιστή της, το κλασικό παράδειγμα οπορτουνιστή επαγγελματία πολιτικού, τον Cohn-Bendit,[250] η «ηθική κυριαρχία» υπερτερεί της εθνικής κυριαρχίας, πράγμα που δικαιώνει την αρχή της περιορισμένης εθνικής κυριαρχίας που ήδη εφάρμοσε το ΝΑΤΟ στη Γιουγκοσλαβία. Ανάλογες θέσεις υποστηρίζουν και οι άλλοι υποστηρικτές του πόλεμου μέσα στην «Αριστερά» που συντάχθηκαν με τη Νέα Τάξη (Anthony Giddens, Alain Tourain, Edgar Morin, Jurgen Habermas, Alain Lipietz κ.ά.), οι οποίοι, όχι τυχαία, έχουν από καιρό υιοθετήσει το οικονομικό περιεχόμενο της Νέας Τάξης.

Είναι επομένως φανερό από τα παραπάνω ότι η Νέα Τάξη έχει καθαρό «συστημικό» χαρακτήρα, αναφέρεται δηλαδή στο ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και των πολιτικών εκφράσεών της. Αυτό είναι

248. N. Kristof, *International Herald Tribune,* 16-19/2/99.

249. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. T. Fotopoulos, «The First War of the Internationalised Market Economy», *Democracy and Nature,* Ιούλ. 1999.

250. *Liberation,* 5/6/99.

κάτι που ήδη έχουν αντιληφθεί οι ακτιβιστές σε χώρες όπως η Βρετανία οι οποίοι εγκατέλειψαν τους αγώνες για συγκεκριμένα αιτήματα (απόπειρες να σταματήσουν την κατασκευή αυτοκινητόδρομων κ.λπ.), συνειδητοποιώντας το μάταιο των αγώνων αυτών, και εγκαινίασαν εκδηλώσεις με καθαρά αντισυστημικό χαρακτήρα.[251] Η διαπίστωση αυτή για το συστημικό χαρακτήρα της Νέας Τάξης έχει μια σειρά πολιτικές συνέπειες σε μερικές από τις οποίες θ' αναφερθώ στη συνέχεια.

Πρώτον, η πολιτική που ακολουθούν σήμερα οι κεντροαριστερές κυβερνήσεις δεν οφείλεται, όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς,[252] σε «εξαχρείωση και πολιτικό εκφυλισμό» αλλά στο γεγονός ότι στο θεσμικό πλαίσιο της Νέας Τάξης το οποίο εγκολπώνονται δεν έχουν άλλη επιλογή. Με αυτή την έννοια οι σοσιαλφιλελεύθεροι πράγματι αντιμετωπίζουν «μονόδρομο».

Δεύτερον, το ίδιο ισχύει για τους άθλιους ευρωπαίους Πράσινους οι οποίοι συμμετέχουν στις σοσιαλφιλελεύθερες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις (για τη νίκη των οποίων στις Ευρωεκλογές πανηγύριζε και η δική μας δήθεν αντικαπιταλιστική «Πράσινη Πολιτική»!). Η «Τρίτη Αριστερά» που αναγγέλλουν οι «ριζοσπάστες» Cohn-Bendit και Lipietz[253] δεν αποτελεί παρά τον τελικό ευτελισμό της έννοιας της «Αριστεράς» στα χέρια εκκολαπτόμενων «Πράσινων» επαγγελματιών πολιτικών, οι οποίοι φιλοδοξούν να αντικαταστήσουν τους σοσιαλφιλελεύθερους στο ρόλο της διαχειριστικής «Αριστεράς» του κατεστημένου.

Τρίτον, με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, το μέτωπο κατά της Νέας Τάξης ή θα έχει συστημικό περιεχόμενο ή δεν έχει λόγο ύπαρξης. Αυτό σημαίνει ότι σε ένα τέτοιο μέτωπο δεν έχουν θέση άτομα και οργανώσεις που δηλώνουν αριστερή ταυτότητα (συνήθως με βάση κάποιες παλιές περγαμηνές) αλλά υιοθετούν το οικονομικό και πολιτικό (αν όχι και το ιδεολογικό) περιεχόμενο της Νέας Τάξης μιλώντας για ριζική αναμόρφωση της ΕΕ (ή του ΝΑΤΟ) «από μέσα» και «ξεχνώντας» βολικότατα ότι η διεθνοποίηση δεν είναι αναστρέψιμη στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Όπως δεν έχουν θέση σε

251. *The Observer,* 20/6/99.
252. Βλ., για παράδειγμα, Κ. Βεργόπουλος, *Ελευθεροτυπία,* 20/6/99.
253. *Liberation,* 18/6/99.

ένα τέτοιο μέτωπο οι διάφοροι «πατριώτες» και ελληνορθόδοξοι για τους οποίους η Νέα Τάξη ορίζεται όχι με θεσμικά αλλά πολιτιστικά κριτήρια (εθνικότητα, θρησκεία, δυτικός πολιτισμός κ.λπ.). Τα «πατριωτικά» μέτωπα, όπως αυτά που καταστρώνει το ΚΚΕ (όχι τυχαία ο *Ριζοσπάστης* κάνει τώρα αναφορές στις... σοφές ρήσεις του Κ. Μοσκώφ για το «Χριστό που προχωρά πάνω στη Γη υψώνοντας παντού την κόκκινη σημαία!»[254]), όχι μόνο αποπροσανατολίζουν τα λαϊκά στρώματα -που αποτελούν τα θύματα της Νέας Τάξης- για το πραγματικό νόημά της, αλλά και «νομιμοποιούν» από τ' αριστερά εκείνες ακριβώς τις τάσεις στις οποίες αναθέτει η ελίτ το ρόλο της ανώδυνης εξωκοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης.

Όπως ανέφερα παραπάνω, οι ευρωπαίοι «αριστεροί» απολογητές που ηγήθηκαν της ιδεολογικής εκστρατείας, η οποία νομιμοποίησε την εγκληματική νατοϊκή επίθεση, μιλούσαν για μια «νέα εποχή» στις διεθνείς σχέσεις η οποία σηματοδοτείται από την υπόθεση Pinochet και τον πόλεμο. Το βασικό στοιχείο της νέας αυτής εποχής είναι αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «δόγμα της περιορισμένης εθνικής κυριαρχίας». Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μια καθολική αξία η οποία πρέπει να έχει προτεραιότητα έναντι άλλων αξιών, όπως για παράδειγμα αυτή της εθνικής κυριαρχίας. Η παγκοσμιοποίηση, για τους απολογητές της Νέας Τάξης, έχει επίσης το νόημα ότι οποτεδήποτε οι καθολικές αξίες (που ορίζονται κατά το δοκούν από τη «διεθνή κοινότητα», δηλαδή την υπερεθνική ελίτ) παραβιάζονται, οι διεθνείς οργανισμοί που εκφράζουν τη βούληση αυτής της «κοινότητας» (ο ΟΗΕ ή, εάν αυτό δεν είναι δυνατό λόγω του βέτο της Ρωσίας και της Κίνας, το ΝΑΤΟ) θα πρέπει να τις εφαρμόζουν με οποιαδήποτε αναγκαία μέσα, ανεξάρτητα από τις επιταγές της εθνικής κυριαρχίας, οι οποίες δεν θα πρέπει ποτέ να αναιρούν τη θεμελιακή σημασία των καθολικών αξιών.

Όμως, όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια, το δόγμα αυτό είναι εσφαλμένο, ασύμμετρο και δυνητικά καταπιεστικό:

- Είναι εσφαλμένο, διότι η γενική υιοθέτηση της αρχής ότι τα ανθρώπι-

254. *Ριζοσπάστης,* 26/6/99.

να δικαιώματα προηγούνται της εθνικής κυριαρχίας προϋποθέτει ότι ζούμε σε μια κοινωνία και έναν κόσμο όπου μπορούμε να ορίσουμε με αναμφισβήτητο τρόπο τις περιπτώσεις παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι όμως φανερό ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα. Ζούμε σε έναν κόσμο και μια κοινωνία που χαρακτηρίζονται από πελώριες ανισότητες στην κατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης. Αυτό σημαίνει ότι το «κοινωνικό παράδειγμα» (δηλ. οι αξίες, οι πεποιθήσεις κ.λπ.) που υιοθετούν οι ελίτ οι οποίες ελέγχουν την πολιτική και οικονομική εξουσία -και επομένως τους αντίστοιχους διεθνείς οργανισμούς (ΟΗΕ, G8, ΝΑΤΟ)- μπορεί να διαφέρει ριζικά από το κοινωνικό παράδειγμα των υπόλοιπων στρωμάτων, τα οποία, μολονότι συνιστούν τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού, δεν διαθέτουν παρόμοια δύναμη! Όμως, είναι το κοινωνικό παράδειγμα των ελίτ που καθορίζει ποιες είναι οι καθολικές αξίες, ποιο είναι το περιεχόμενο τους και πότε παραβιάζονται. Για παράδειγμα, η επανάκτηση της γης από τους μαύρους της Ζιμπάμπουε που είχαν υφαρπάξει οι λευκοί αποικιοκράτες θεωρείται από τις ελίτ στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς και τις ανθρωπιστικές οργανώσεις που ελέγχουν, όπως η Διεθνής Αμνηστεία, ως μια παραβίαση ατομικών δικαιωμάτων ενώ για το λαό της Ζιμπάμπουε αυτό αποτελεί ασφαλώς μιαν απελευθερωτική πράξη.

- Είναι ασύμμετρο, διότι, όπως σημειώνει ο Richard Falk, το δικαίωμα της ανθρωπιστικής επέμβασης δεν είναι συμμετρικό - είναι το δικαίωμα των ισχυρών να επεμβαίνουν στις υποθέσεις των αδυνάτων, αλλά όχι και αντίστροφα. Η «ανθρωπιστική» επέμβαση, όπως εύστοχα την παρομοίασε ο ίδιος, μοιάζει με το Μισισιπή: ρέει μόνο από το Βορρά προς το Νότο. Η Ουρουγουάη δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει αεροπλάνα Β-52 για να τιμωρήσει τη Βρετανία για τη πολιτική της στη Βόρεια Ιρλανδία, ούτε η Υεμένη μπορεί να εκτοξεύσει πύραυλους Κρουζ από τα πλοία της εναντίον της Ουάσινγκτον σε αλληλεγγύη με τους καταπιεσμένους στα γκέτο των αμερικανικών πόλεων.[255] Σε αυτό θα

255. Βλ. S. R. Shalom, «Reflections on NATO and Kosovo», *New Politics,* καλοκαίρι 1999.

μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι ακόμα και εάν η απόφαση για το πότε θα γίνονται ανθρωπιστικές επεμβάσεις αφηνόταν σε ένα διεθνή οργανισμό όπως ο ΟΗΕ, πάλι δεν θα υπήρχε καμία εγγύηση για την αδύνατη χώρα, δεδομένου του απόλυτου σχεδόν έλεγχου που ασκούν πάνω στον οργανισμό αυτόν και σε παρόμοιους διεθνείς οργανισμούς οι πανίσχυρες ελίτ των αναπτυγμένων οικονομιών της αγοράς. Το γεγονός άλλωστε αυτό εξηγεί και το γιατί η μαζική εθνοκάθαρση των Παλαιστινίων στα χέρια των σιωνιστών, καθώς και η πραγματική γενοκτονία στη Ρουάντα, δεν προκάλεσαν καμία ανάλογη επέμβαση με αυτή του Κοσόβου, για να μην αναφέρουμε την Κύπρο, το Κουρδιστάν, το Τιμόρ κ.λπ.

- Τέλος, το δόγμα αυτό είναι δυνητικά άκρως καταπιεστικό, εφόσον θα μπορούσε εύκολα να χρησιμοποιηθεί από τις ελίτ των αναπτυγμένων οικονομιών της αγοράς για να συντρίψουν οποιοδήποτε απελευθερωτικό κίνημα που θα επιχειρούσε να εγκαθιδρύσει ένα διαφορετικό τύπο κοινωνίας, που θα εξασφάλιζε την ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Η καθιέρωση, για παράδειγμα, μιας Περιεκτικής Δημοκρατίας, στη θέση της σημερινής πολιτικής και οικονομικής ολιγαρχίας, θα παραβίαζε την αντίληψη των κυρίαρχων ελίτ για τη δημοκρατία και τις ανθρώπινες άξιες και θα νομιμοποιούσε τη χρήση ωμής βίας από την πανίσχυρη στρατιωτική μηχανή τους για τη συντριβή της.

Το νέο αυτό δόγμα διατυπώθηκε επίσημα από τον Blair σε ομιλία του στο Σικάγο (που προορίζεται να μείνει ιστορική όπως η αντίστοιχη του Churchill, όταν κήρυξε τον Ψυχρό Πόλεμο) λίγο πριν από τη διάσκεψη κορυφής του ΝΑΤΟ στην Ουάσινγκτον. Η ουσία της ομιλίας αυτής συνοψίζεται στη διαπίστωση ότι οι δημοκρατίες θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων χωρών, εάν υπάρχει κίνδυνος για τα ατομικά δικαιώματα.[256] Στη συνέχεια, το δόγμα αυτό υιοθετήθηκε πλήρως στη «νεα στρατηγική αντίληψη» του ΝΑΤΟ. Έτσι το άρθρο 20 του νέου καταστατικού κάνει φανερό ότι μόνο μια πε-

256. *Financial Times*, 28/5/99.

ριορισμένη έννοια της εθνικής κυριαρχίας αναγνωρίζεται από το νέο ΝΑΤΟ. Αυτό είναι το προφανές συμπέρασμα που μπορεί να συναχτεί από τις αναφορές που κόνει το άρθρο 20 σε εθνοτικές και θρησκευτικές διαμάχες, σε αποτυχημένες προσπάθειες για μεταρρυθμίσεις και στην κατάχρηση των ατομικών δικαιωμάτων η οποία, σύμφωνα με τη νέα «στρατηγική αντίληψη» θα μπορούσε να οδηγήσει σε κρίσεις οι οποίες θα επηρέαζαν την ευρωατλαντική σταθερότητα, ή σε ανθρώπινο πόνο και ένοπλες συγκρούσεις που θα απειλούσαν την ασφάλεια της συμμαχίας μέσω της εξάπλωσής τους σε γειτονικές χώρες (περίπτωση Γιουγκοσλαβίας).

Μπορούμε να αντλήσουμε δυο βασικά συμπεράσματα από το νέο δόγμα, που μετατρέπεται ταχύτατα σε ιδεολογία της Νέας Τάξης.

Το πρώτο συμπέρασμα είναι ότι το δόγμα αυτό ανατρέπει το Χάρτη του ΟΗΕ που ρητά δηλώνει ότι «τίποτα στο Χάρτη δεν δίνει το δικαίωμα στα Ηv. Εθνη να επεμβαίνουν σε θέματα που ανήκουν ουσιαστικά στην εσωτερική δικαιοδοσία του κάθε κράτους... εκτός αν το Συμβούλιο Ασφαλείας διαπιστώσει απειλή σε βάρος της ειρήνης, διατάραξη της ειρήνης ή επιθετική πράξη». Η ανατροπή του Χάρτη γίνεται ξεκάθαρη εάν πάρουμε υπόψη ότι στη συνέλευση του Σαν Φρανσίσκο που ίδρυσε τον ΟΗΕ, αμέσως μετά τον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο, απορρίφθηκε πρόταση που εξασφάλιζε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων έστω και σε βάρος της εθνικής κυριαρχίας. Παρ' όλα αυτά, με δεδομένο τον έλεγχο που ασκούν οι αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς πάνω στον ΟΗΕ σήμερα, δεν θα πρέπει να εκπλαγούμε αν δούμε στο προσεχές μέλλον απόπειρες για την αναθεώρηση του Χάρτη ώστε να περιληφθεί κάποια εκδοχή του δόγματος περιορισμένης κυριαρχίας που ήδη υιοθέτησε το ΝΑΤΟ.

Το δεύτερο συμπέρασμα το οποίο θα μπορούσαμε να συναγάγουμε είναι ότι η εθνική κυριαρχία, που βασικά θα υποφέρει από το νέο δόγμα, δεν είναι βέβαια αυτή των ισχυρών κρατών στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς, αλλά εκείνη των αδύνατων κρατών.[257] Έτσι, η ιδεολο-

257. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. Τ. Fotopouloq, «The First War of the Internationalised Market Economy», ό.π.

γία της Νέας Τάξης ουσιαστικά νομιμοποιεί την ανισότητα μεταξύ λαών στο πολιτικοστρατιωτικό επίπεδο, ως συμπλήρωμα της οικονομικής ανισότητας που επιβάλλει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς.

Στο σημείο όμως αυτό θα άξιζε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στο θέμα των ατομικών δικαιωμάτων που αποτελούν τη βάση της ιδεολογίας της Νέας Τάξης.[258]

Όπως υποστήριξα παραπάνω,[259] η ιδεολογία της Νέας Τάξης στηρίζεται στο δόγμα της «περιορισμένης κυριαρχίας», σύμφωνα με το οποίο η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μια καθολική αξία η οποία έχει προτεραιότητα έναντι άλλων αξιών, όπως αυτή της εθνικής κυριαρχίας. Την αρχή αυτήν υποστήριξαν μετά πάθους τα αξιοθρήνητα Πράσινα κόμματα και σωρεία «αριστερών» διανοουμένων, καθώς και διάφορες ΜΚΟ.

Όπως όμως είναι γνωστό, η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων[260] διακρίνει μεταξύ πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και, από την άλλη, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων. Τα πολιτικά δικαιώματα βασίζονται στην κλασική φιλελεύθερη παράδοση, στοχεύουν στον περιορισμό της κρατικής εξουσίας και περιλαμβάνουν τις γνωστές ατομικές ελευθερίες: ελευθερία λόγου και έκφρασης, σκέψης, επικοινωνίας, συνάθροισης, κίνησης κ.λπ. καθώς και τα δικαιώματα προστασίας από διακρίσεις, αυθαίρετη σύλληψη, βασανιστήρια αλλά και το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας.[261] Αντίθετα, τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα έχουν ως ιστορική αφετηρία τη σοσιαλιστική παράδοση και στοχεύουν στην εξασφάλιση της ισότιμης συμμετοχής στην παραγωγή και τη διανομή του κοινωνικού προϊόντος. Στην κατηγορία αυτή δικαιωμάτων ανήκουν, για παράδειγμα, τα δικαιώματα εργασίας, αμειβόμενης άδειας, κοινωνικής ασφάλισης, το δικαίωμα

258. Για τη σχέση της Περιεκτικής Δημοκρατίας με τα ατομικά δικαιώματα, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., σελ. 413-17.

259. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια,* ό.π.

260. Άρθρο 1 του Καταστατικού της ΔΑ.

261. Άρθρα 2-21 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ.

σε ένα βιοτικό επίπεδο που εξασφαλίζει την υγεία και ευημερία του εργαζόμενου και της οικογενείας του, το δικαίωμα στη μόρφωση κ.λπ.[262]

Το σημείο εκκίνησης στη «δεύτερη γενιά» των κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων ήταν η συνειδητοποίηση ότι η φιλελεύθερη αντίληψη διαχώριζε εντελώς τις ατομικές ελευθερίες από την κοινωνικοοικονομική τους βάση, δηλαδή αγνοούσε τη δύναμη που δημιουργείται ως απόρροια της οικονομικής θέσης. «Τα ίσα δικαιώματα», σύμφωνα με το Marx, «είναι επίσης αστικά δικαιώματα (με την έννοια ότι προϋποθέτουν την ανισότητα), επομένως, τα δικαιώματα αυτά, όπως κάθε δικαίωμα, είναι κατά το περιεχόμενο τους δικαιώματα της ανισότητας».[263] Όμως τόσο οι ΜΚΟ, όσο και οι δυτικές ελίτ, δείχνουν με την καθημερινή πρακτική τους ότι δεν ασχολούνται με την εξαθλίωση στην οποία έχει οδηγηθεί η πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Έτσι, η καθημερινή καταπάτηση των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων, τόσο στο Νότο όσο και στο Βορρά, με τα εκατομμύρια των άνεργων, των αστέγων και των εξαθλιωμένων, δεν απασχολεί τις δυτικές ελίτ και τις διεθνείς ΜΚΟ όπως η Διεθνής Αμνηστία, ενώ όλοι κόπτονται για την καταπάτηση των πολιτικών δικαιωμάτων, για παράδειγμα, μιας δράκας λευκών στη Ζιμπάμπουε. Η ΔΑ μάλιστα έχει φροντίσει να κατοχυρώσει και νομικίστικα την επιλογή αυτή διακηρύσσοντας στο καταστατικό της ότι υιοθετεί ως εντολή της *να προωθεί* την υιοθέτηση όλων των δικαιωμάτων, αλλά να *αντιτίθεται σε* σοβαρές παραβιάσεις μόνον των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Έτσι, όλα αυτά τα χρόνια δεν είχε λόγο (με τη βούλα μάλιστα του καταστατικού της!) να διαμαρτυρηθεί για την εξαθλίωση στην οποία ήταν καταδικασμένοι οι μαύροι της Ζιμπάμπουε αλλά σήμερα, όταν πια αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη βία για να απαιτήσουν το δικαίωμα στη ζωή, η ΔΑ και άλλες «ανθρωπιστικές» οργανώσεις εξεγέρθηκαν και απαιτούν το σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων των γόνων των αποικιοκρατών. Εάν μάλιστα η υπερεθνική ελίτ που ελέγχει τη Νέα Διεθνή Τάξη είχε ζωτικά συμφέροντα στη Ζιμπάμπουε, ανάλογα με αυτά που είχε στο Ιράκ

262. Άρθρα 22-27 της Διακήρυξης.

263. K. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, Progress Publishers, 1966, σελ. 16.

ή το Κόοοβο, δεν θα δίσταζε να προχωρήσει και στη γενοκτονία του λαού της Ζιμπάμπουε, όπως έπραξε και συνεχίζει ατιμώρητα να πράττει στο Ιράκ, ενώ οι διεθνείς ΜΚΟ δεν διανοούνται να αρχίσουν καμπάνιες για το μαζικό αυτό έγκλημα και περιορίζονται σε τυπικές διαμαρτυρίες!

Οι δικαιολογίες που προβάλλουν οργανώσεις όπως η ΔΑ για την επιλεκτική αυτή μεταχείριση των δικαιωμάτων είναι ότι η τακτική αυτή οφείλεται δήθεν σε «πρακτικούς λόγους» που έχουν σχέση με το απαιτούμενο κόστος της έρευνας σε σχέση με τον προϋπολογισμό τους κ.λπ. Πράγμα που δημιουργεί το ερώτημα μήπως η επιλογή να προστατεύουν στην πράξη μόνο τα πολιτικά δικαιώματα δεν είναι τυχαία. Είναι άραγε άσχετη η επιλογή αυτή με τις αντίστοιχες επιλογές των δυτικών ελίτ που αγωνίζονται σήμερα για την παγκόσμια επικράτηση του συστήματος που ορίζουν ως «δημοκρατία», δηλαδή του συστήματος που εύστοχα χαρακτηρίστηκε από τον Καστοριάδη «φιλελεύθερη ολιγαρχία»; Είναι τυχαίο ότι επιλέγουν να μην αντιτίθενται κατά των μαζικών παραβιάσεων των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων (ή των δικαιωμάτων στην ποιότητα ζωής που έχουν σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος) παρόλο που η παραβίαση των δικαιωμάτων αυτών αφορά τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της γης; Και είναι άσχετη η επιλογή αυτή με το γεγονός ότι η ίδια η παγκόσμια τάξη στηρίζεται στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης που δημιουργεί το σύστημα της οικονομίας της αγοράς (και την αντιπροσωπευτική δημοκρατία); Δηλαδή, ένα σύστημα που οδηγεί, από τη μια μεριά, στην κοινωνική και οικονομική εξαθλίωση της πλειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού και, από την άλλη, στην αναπαραγωγή των προνομίων των ελίτ, αλλά και αυτών των μεσαίων τάξεων της Δύσης που χρηματοδοτούν τις διεθνείς ΜΚΟ (ΔΑ, Γκρίνπις κ.λπ.). Ή, για να το πούμε αλλιώς, ένα σύστημα που έχει καταδικάσει το φτωχότερο 20% του παγκόσμιου πληθυσμού να εισπράττει το 1% του παγκόσμιου εισοδήματος, ενώ το πλουσιότερο 20% εισπράττει το 86% - πράγμα που ανάγκασε ακόμη και τον ΟΗΕ να διακηρύξει ότι η συγκέντρωση αυτή αποτελεί παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων![264]

264. UN, *Human Development Report,* 2000.

Συμπερασματικά, παρά το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μελών των ανθρωπιστικών οργανώσεων για τα ατομικά δικαιώματα είναι βέβαιο ότι θεωρούν πως επιτελούν μια αγαθοεργή αποστολή, αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι οργανώσεις αυτές σήμερα επιτελούν το ρόλο του στυλοβάτη της ιδεολογίας της Νέας Τάξης η οποία στηρίζει τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς - γι' αυτό και υποστηρίζονται ανάλογα από τα πεφωτισμένα τμήματα της υπερεθνικής ελίτ.

Η ιδεολογία του τέλους της πολιτικής

Η τάση προς την επιτάχυνση της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς έχει ήδη οδηγήσει σε μια έντονη διαμάχη σχετικά με το μέλλον της πολιτικής και της δημοκρατίας. Οι αναλυτές που παίρνουν ως δεδομένο το σημερινό θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και της φιλελεύθερης «δημοκρατίας» είναι μοιρασμένοι όσον αφορά τις ερμηνείες τους για το μέλλον. Από τη μια μεριά, βρίσκονται αυτοί που υποστηρίζουν την άποψη ότι οι σημερινές τάσεις οδηγούν, μακροπρόθεσμα, στο τέλος όχι μόνο του έθνους-κράτους αλλά και της «πολιτικής» και της «δημοκρατίας», όπως οι όροι αυτοί ορίζονται στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο.[265] Από την άλλη μεριά, βρίσκονται οι οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς, που, όπως είδαμε στο πρώτο κεφαλαίο, επιχειρούν να περάσουν την άποψη ότι το έθνος-κράτος εξακολουθεί να είναι το πιο κατάλληλο μέσο για την αναπαραγωγή της οικονομίας ανάπτυξης και ότι η θέση της παγκοσμιοποίησης είναι παραφουσκωμένη.[266]

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της θέσης του «τέλους της πολιτικής», ο φυσικός χώρος για την έκφραση του γενικού συμφέροντος, δηλαδή η πολιτική σφαίρα στην οποία στηρίχτηκε η φιλελεύθερη δημοκρατία, εξαφανίζεται στη σημερινή εποχή των δικτύων. Γι' αυτούς η πολιτική

265. J.-M. Guehenno, *The End of the Nation-State,* Minneapolis: University of Minnesota Press,1995.

266. Βλ., γιο παράδειγμα, P. Hirst and G. Thompson, *Globalisation in Question,* Polity, 1996.

σήμερα είναι ένα τεχνητό κατασκεύασμα, που ελάχιστα προσφέρεται στην επίλυση των πρακτικών προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου. Έτσι, η σημερινή περίοδος οδηγεί σε μια «αυτοκρατορική εποχή», με τη διφορούμενη σημασία, πρώτον, ενός κόσμου που είναι συγχρόνως ενοποιημένος και χωρίς κέντρο και, δεύτερον, με την έννοια ότι η νέα εποχή διαδέχεται το έθνος-κράτος, όπως η ρωμαϊκή αυτοκρατορία διαδέχτηκε τη ρωμαϊκή δημοκρατία. Οι πολίτες της νέας παγκόσμιας κοινότητας είναι απλώς νομικά υποκείμενα, κάτοχοι δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, σ' έναν αφηρημένο χώρο, τα όρια του οποίου έχουν γίνει ιδιαίτερα ασαφή.

Δεν θα είχα κανένα πρόβλημα να συμφωνήσω με την παραπάνω θέση σχετικά με το επικείμενο τέλος της «πολιτικής» και της «δημοκρατίας», με την προϋπόθεση όμως ότι στους όρους αυτούς θα δίναμε τους επικρατούντες σήμερα ορισμούς. Δηλαδή, ότι θα ορίζαμε την πολιτική ως τη διαχείριση της κρατικής εξουσίας και τη δημοκρατία ως τη σημερινή φιλελεύθερη ολιγαρχία. Όπως, όμως, έχω υποστηρίξει αλλού,[267] η σημερινή «πολιτική» και η σημερινή «δημοκρατία» αποτελούν κατάφωρες διαστρεβλώσεις της πραγματικής σημασίας των όρων αυτών και βρίσκονται πράγματι σε διαδικασία εξαφάνισης, αν όχι τυπικά, τουλάχιστον ουσιαστικά. Ακριβώς όπως στο παρελθόν η «εθνικοποίηση» της αγοράς οδήγησε στο θάνατο των κοινοτήτων, των ελεύθερων πόλεων και των ομοσπονδιών τους, μπορεί κανείς εύλογα να υποθέσει ότι η σημερινή διεθνοποίηση της αγοράς θα οδηγήσει στο θάνατο των εθνών-κρατών και της εθνικής πολιτικής. Στην πραγματικότητα, ακόμα κι αν οι σημερινοί πολιτικοί θεσμοί επιβιώσουν, στο μέλλον, θα στερούνται οποιουδήποτε πραγματικού νοήματος- θα είναι υπολείμματα του παρελθόντος, παρόμοια με τις μοναρχίες που εξακολουθούν να υφίστανται σε κάποιες δυτικές χώρες.

Όμως, ακόμη και εάν κανείς συμφωνήσει με την υπόθεση για το τέλος του έθνους-κράτους και το συνακόλουθο τέλος της πολιτικής και της δημοκρατίας (με την τρέχουσα σημασία των όρων), αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να συμφωνήσει και με τα συμπεράσματα των υποστηρι-

267. T. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy,* ό.π., κεφ. 5.

κτών αυτής της υπόθεσης. Με άλλα λόγια, μολονότι είναι προφανές ότι στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο, η πολιτική και η δημοκρατία δεν έχουν κανένα ουσιαστικό νόημα, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι και οι ίδιες περιττές. Αυτό που είναι προφανώς περιττό είναι το σημερινό θεσμικό πλαίσιο, το οποίο όμως τόσο οι υποστηρικτές του έθνους-κράτους, όσο και αυτοί που υποθέτουν το τέλος του, θεωρούν δεδομένο!

Έτσι, μερικοί υποστηρικτές της θέσης του «τέλους της πολιτικής», αφού πρώτα επικρίνουν οποιαδήποτε μορφή πολιτικής δομής που υπακούει σε κάποια εδαφική αρχή, συμπεριλαμβανομένης και της ομοσπονδιακής μορφής, προτείνουν την «οικοδόμηση «εικονικών κοινοτήτων» οι οποίες θα μας απελευθερώσουν από τους περιορισμούς της γεωγραφίας και από τις παραδοσιακές πολιτικές δομές που έχουν για τόσο καιρό περιχαρακώσει τις δραστηριότητές μας».[268] Θα μπορούσε όμως κανείς να αντιπαρατηρήσει ότι ούτε η πραγματική πολιτική ούτε μια Περιεκτική Δημοκρατία είναι δυνατές παρά μόνο εάν ορίζονται σε σχέση με συγκεκριμένη εδαφική περιοχή. Αυτό δεν σημαίνει τοπικισμό και επιστροφή σε πρωτόγονες μορφές ζωής. Αυτό που πράγματι σημαίνει είναι η δημιουργία συνομοσπονδιών αυτόνομων περιφερειών, στο εθνικό, ηπειρωτικό και πλανητικό επίπεδο. Η πρόταση αυτή ξεκινά από την πίστη ότι ο μόνος τρόπος διασφάλισης της κοινωνικής και ατομικής αυτονομίας, στο πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, είναι η επανένωση της κοινωνίας και της οικονομίας, με άλλα λόγια η δημιουργία θεσμών που θα στηρίζουν μια Περιεκτική Δημοκρατία.

Η παραπάνω πρόταση για μια συνομοσπονδία περιφερειών διαφέρει ριζικά από τη συνήθη πρόταση των πράσινων, κοκκινοπράσινων κ.λπ. για μια «Ευρώπη των περιφερειών»[269]. Και αυτό, διότι η συνομοσπονδιακή πρόταση υποθέτει όχι μόνο την εξάλειψη του έθνους-κράτους αλλά και την εξαφάνιση του ίδιου του θεσμικού πλαισίου που οδηγεί αναπόφευκτα στο διαχωρισμό της πολιτικής από την οικονομία και τη συνακόλουθη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια διάφορων ελίτ. Ακόμη, όχι τυ-

268. J.-M. Guehenno, *The End of the Nation-State,* ό.π. σελ. 141.

269. Βλ., για παράδειγμα, P. Kemp *et at., Europe's Green Alternative: A Manifesto for a New World,* Greenprint, 1992.

χαία, η συνομοσπονδιακή πρόταση έχει έλθει σήμερα πάλι στην επικαιρότητα, αν και για διαφορετικούς λόγους, από κάποια «κινήματα ταυτότητας» στη δυτική Ευρώπη (από τους Φλαμανδούς ως τους Λομβαρδούς και από τους Σκοτσέζους ως τους Καταλανούς). Παρά το γεγονός ότι τα κινήματα αυτά βλέπουν τη συνομοσπονδιακή λύση ως το καλύτερο μέσο για να διατηρήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, ταυτόχρονα, εκφράζουν, με στρεβλό τρόπο βέβαια, το αίτημα για ατομική και κοινωνική αυτονομία. Η στρέβλωση αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι η αγοραιοποίηση της κοινωνίας έχει υποβαθμίσει τις κοινοτικές αξίες που σημάδεψαν ιστορικά την ουσία των κοινοτήτων (αμοιβαιότητα, αλληλεγγύη, συνεργασία) προς όφελος των αξιών της αγοράς (ανταγωνισμός, ατομικισμός). Το αποτέλεσμα είναι ότι σήμερα το αίτημα για πολιτισμική αυτονομία δεν θεμελιώνεται στις κοινοτικές αξίες, αλλά, αντίθετα, στις αξίες της αγοράς, δηλαδή σε αξίες που ενθαρρύνουν εντάσεις και συγκρούσεις με άλλες πολιτισμικές κοινότητες. Σ' αυτή την προβληματική, η σημερινή νεορατσιστική έκρηξη στην Ευρώπη σχετίζεται άμεσα με την αποτελεσματική υπονόμευση των κοινοτικών αξιών από το νεοφιλελευθερισμό, καθώς και με την αυξανόμενη ανισότητα και φτώχεια που ακολουθεί την ανάδυση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η δυναμική του συστήματος της οικονομίας της αγοράς και της φιλελεύθερης «δημοκρατίας» έχει οδηγήσει στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία και κοινωνία που χαρακτηρίζεται από πολιτικές και οικονομικές δομές οι οποίες έχουν απογυμνώσει την «πολιτική» αλλά και τη «δημοκρατία» από κάθε νόημα. Επιπλέον η εγκαθίδρυση της οικονομίας της αγοράς έχει οδηγήσει στην ανάδυση της σημερινής οικονομίας ανάπτυξης που έχει καταλήξει στη σημερινή πελώρια συγκέντρωση εισοδήματος, πλούτου και δύναμης, τόσο μεταξύ Βορρά και Νότου, όσο και στο εσωτερικό τους: μεταξύ των ελίτ και μιας μεσαίας τάξης (της οποίας το μέγεθος ποικίλλει ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης) και των υπόλοιπων κοινωνικών στρωμάτων. Με αυτή την έννοια πράγματι φθάσαμε στο τέλος της πολιτικής, όπως την ξέραμε.

Το ερώτημα επομένως είναι εάν θα συνεχιστεί και ενταθεί η σημερινή αλλοτρίωση των πολιτών από αυτό που θεωρείται σήμερα ως πολιτική

και η συνακόλουθη απόσυρσή τους από τα κοινά ή εάν αντίθετα η απογύμνωση της πολιτικής από κάθε νόημα θα λειτουργήσει σαν καταλύτης για την ενεργοποίησή τους με στόχο τη δημιουργία νέων πολιτικών και οικονομικών δομών, στις οποίες η πολιτική θα αποκτήσει πραγματικό νόημα.

Ιδεολογία, διανοούμενοι και ο ρόλος των ΜΜΕ

Ο ρόλος των ΜΜΕ στη στήριξη του θεσμικού πλαισίου της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς είναι καθοριστικός. Το ποιες ιδέες προβάλλονται και γίνονται γνωστές στο ευρύ κοινό και, αντίστοιχα, το ποιοι διανοούμενοι «πασάρονται» σε αυτό αποτελεί, όπως είναι φανερό, σημαντικό τμήμα της διαδικασίας στήριξης του θεσμικού πλαισίου.

Μια ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της εξουσίας που ασκούν τα ΜΜΕ[270] και κυρίως τα ηλεκτρονικά μέσα είναι ο τρόπος με τον οποίο επηρεάζουν όχι μόνο την προβολή του έργου των διανοούμενων μέσω του έλεγχου που ασκούν στην πρόσβασή τους σε αυτά αλλά ακόμα και την αναγνώριση τους μεταξύ των συνάδελφων τους στον επιστημονικό χώρο. Όπως εύστοχα περιγράφει τη σχετική διαδικασία ο Pierre Bourdieu,[271] «μολονότι οι δημοσιογράφοι κατέχουν μια κατώτερη και εξαρτημένη θέση στο πεδίο της πολιτιστικής παραγωγής, ασκούν μια πολύ ιδιαίτερη μορφή κυριαρχίας μέσω του έλεγχου που ασκούν πάνω στα μέσα δημόσιας έκφρασης, ελέγχοντας στην πραγματικότητα την ίδια τη δημόσια ύπαρξη, δηλαδή την ικανότητα κάποιου να αναγνωρίζεται ως «δημόσιο πρόσωπο» - πράγμα βέβαια που έχει κρίσιμη σημασία για πρόσωπα όπως οι πολιτικοί και μερικοί διανοούμενοι».

Δεν είναι λοιπόν περίεργο που στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια κάθε σεβόμενος εαυτόν διανοούμενος επιδιώκει να έχει τη δική του τακτι-

270. Βλ. το αφιέρωμα του περιοδικού *Democracy and Nature* «ΜΜΕ, κουλτούρα και δημοκρατία», Μάρ. 1999.

271. P. Bourdieu, *On Television and Journalism,* London: Pluto, 1996, σελ. 46.

κή εκπομπή στην τηλεόραση, πράγμα που δεν είναι δύσκολο να επιτύχει αρκεί να έχει τις κατάλληλες προσβάσεις στα κέντρα εξουσίας και -προπαντός- να συμπλέει με τα δυο ιδεολογικά στρατόπεδα της κατεστημένης σκέψης στην Ελλάδα, δηλαδή είτε το εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο (που περιλαμβάνει και τη ρεφορμιστική Αριστερά) είτε το στρατόπεδο των ελληνορθόδοξων. Έτσι μια σειρά επιλεγμένων διανοούμενων έχουν αποκτήσει κατά καιρούς ο καθένας την τηλεοπτική εκπομπή του, στα κρατικά κυρίως κανάλια που, στην Ελλάδα, δεν ενδιαφέρονται τόσο για τα ποσοστά θεαματικότητας όσο για την πελατειακή λειτουργία τους, σε αντίθεση, για παράδειγμα, με το επίσης κρατικό BBC όπου το φαινόμενο είναι αδιανόητο, παρά την ύπαρξη σημαντικότερων και πολύ περισσότερων διανοούμενων του είδους στη Βρετανία. Περιττό να σημειωθεί ότι και τα δυο ιδεολογικά στρατόπεδα δεν θέτουν σε καμία αμφισβήτηση το θεσμικό πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αφού η μεν ρεφορμιστική Αριστερά μέσα στο εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο απλώς επικρίνει τις ακραίες συνέπειες της διεθνοποίησης ενώ το ελληνορθόδοξο στρατόπεδο βασικά αμφισβητεί τις πολιτιστικές συνέπειες της ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην ΕΕ και τον αντίστοιχο δυτικό πολιτιστικό «ιμπεριαλισμό».

Οι δημοσιογράφοι λοιπόν αυτοί που ελέγχουν τα κρατικά κανάλια ή τις στήλες εφημερίδων μαζικής κυκλοφορίας που ασχολούνται με τη σκέψη (για παράδειγμα, τα ένθετα για βιβλία ή τα διάφορα εβδομαδιαία αφιερώματα που τελευταία ανθίζουν στον ελληνικό τύπο) μπορούν, όπως τονίζει ο Bourdieu, «να επιβάλουν σε ολόκληρη την κοινωνία τη δική τους αντίληψη των προβλημάτων και τη δική τους οπτική γωνία».[272] Και αυτό γιατί, παρά τον ανταγωνισμό μεταξύ δημοσιογραφικών συγκροτημάτων και αντίστοιχα των ίδιων των δημοσιογράφων, το δημοσιογραφικό πεδίο θεμελιώνεται πάνω σε ένα σύνολο κοινών παραδοχών και

272. Ό.π., σελ. 47. Βλ. για τα παρ' ημίν, για παράδειγμα, την περίπτωση του υπεύθυνου της «Βιβλιοθήκης» της *Ε\ευθεροτυπίας*, Θ. Γιαλκέτση, που έχει μετατρέψει ένα υποτιθέμενα ουδέτερο όργανο παρουσίασης της σύγχρονης σκέψης σε όργανο προβολής των απόψεων της ρεφορμιστικής Αριστεράς και ενταφιασμού κάθε αντισυστημικής άποψης.

πεποιθήσεων που ξεπερνά τις διαφορές αυτές. Το σύνολο αυτό των κοινών παραδοχών και πεποιθήσεων στη χώρα μας δεν υπερβαίνει τα δυο ιδεολογικά στρατόπεδα που ανέφερα παραπάνω. Έτσι, οι δημοσιογράφοι που ελέγχουν τα σχετικά κανάλια και στήλες, όταν συμβαίνει κάποιο σημαντικό γεγονός ή όταν θέλουν να κάνουν κάποιο αφιέρωμα για να σχολιαστεί ένα σημαντικό κοινωνικό γεγονός (η παγκοσμιοποίηση, η σημασία του αιώνα που πέρασε ή αυτού που ανέτειλε κ.λπ.) θα καλέσουν κατά κανόνα «κατεστημένους» διανοούμενους, δηλαδή διανοούμενους που εκφράζουν απόψεις μέσα στο στενό φάσμα που ορίζουν τα όρια των δυο ιδεολογικών στρατοπέδων. Δηλαδή, σε ένα φάσμα που θα περιλαμβάνει απόψεις οι οποίες δέχονται ως δεδομένο το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και απλώς εκφράζουν ενστάσεις που δεν ξεπερνούν τα όρια μιας ρεφορμιστικής κριτικής του πλαισίου αυτού.[273] Οι τυχόν εξαιρέσεις στον κανόνα αυτόν γίνονται με στόχο να «αποδειχτεί» ο δήθεν πλουραλισμός τους.

Επομένως το ποιοι διανοούμενοι ανθολογούνται ή επιλέγονται για μαζική προβολή ως οι «κορυφαίοι» διανοούμενοι που καλούνται να σχολιάσουν την πραγματικότητα είναι αποτέλεσμα επιλογής αυτών που ελέγχουν τα σχετικά αφιερώματα και κανάλια με βάση τα παραπάνω κριτήρια. Όπως εύστοχα περιγράφει τη διαδικασία των εβδομαδιαίων αφιερωμάτων ο Bourdieu, «τα εβδομαδιαία αφιερώματα των εφημερίδων λατρεύουν αυτού του είδους τη δραστηριότητα, να δίνουν δηλαδή τη λίστα των «ιν» διανοούμενων, των διανοούμενων που «μετράνε».[274] Έτσι, η επιλογή διανοούμενων που εκφράζει το στενό φάσμα που ανέφερα και η αγνόηση ή υποβάθμιση του έργου των υπόλοιπων λειτουργεί ως μορφή «κατασκευής συναινέσεων»[275] ή άσκησης (συνειδητής ή

273. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το πρόσφατο βιβλίο για την παγκοσμιοποίηση γνωστού οικονομολόγου της ρεφορμιστικής Αριστεράς που προβλήθηκε μαζικά από τα ΜΜΕ (ιδιαίτερα τα κρατικά) και έτυχε της ενθουσιώδους υποδοχής από υπουργούς της σοσιαλφιλελεύθερης κυβέρνησης και «ανανεωτικούς αριστερούς» μέχρι... ελληνορθόδοξους και τροτσκιστές!

274. Ό.π., σελ. 57.

275. Ό.π., N. Chomsky and E. S. Herman, *Manufacturing Consent,* New York: Pantheon, 1988.

μη) λογοκρισίας[276] αντίστοιχα. Συγχρόνως, όλοι αυτοί οι διανοούμενοι που προβάλλονται μαζικά από τα ΜΜΕ, για το πολύ κοινό, που δεν έχει ούτε το χρόνο ούτε συχνά τη δυνατότητα να προσεγγίσει εναλλακτικούς μη κατεστημένους τρόπους σκέψης, αποτελούν «τους» διανοούμενους, μόνο και μόνο διότι προβάλλονται, οι ίδιοι και οι ίδιοι, συνεχώς από τα μίντια. Σήμερα, μάλιστα, η δύναμη αυτών που ελέγχουν τα ένθετα/αφιερώματα (ή αντίστοιχα τα σχετικά κανάλια) να προβάλλουν τους επιλεγόμενους διανοούμενους του κατεστημένου είναι ακόμη μεγαλύτερη παρά στο παρελθόν. Ο κατακλυσμός εκδόσεων και πληροφοριών, όπου οι αναγνώστες συνήθως βρίσκονται σε άγνοια ακόμη και για το ποιες είναι οι νέες εκδόσεις ή τα νέα ρεύματα σκέψης, κάνει ακόμα δυσκολότερη την επιλογή (γι' αυτό και στην Ελλάδα κατεστημένοι διανοούμενοι αναλαμβάνουν να κάνουν «ευκολότερη» την επιλογή με εκπομπές για τα σύγχρονα «μονοπάτια της σκέψης» που βέβαια κατά κανόνα δεν θέτουν σε αμφισβήτηση τις θεσμικές παραμέτρους του συστήματος).

Μια άλλη παρενέργεια της προνομιακής πρόσβασης που εξασφαλίζουν στα ΜΜΕ μερικοί από τους διανοούμενους είναι ότι η πρόσβαση αυτή παίζει αποφασιστικό ρόλο στην καθιέρωση τους όχι μόνο στο ευρύ κοινό (με αντίστοιχες επιπτώσεις στις πωλήσεις των βιβλίων τους κ.λπ., δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο αυτοκαθιέρωσης) αλλά και μέσα στα γνωστικά πεδία τους, πράγμα που συνήθως δημιουργεί μια τεράστια αναντιστοιχία μεταξύ πραγματικών προσόντων των διανοούμενων αυτών και της θέσης τους στην ακαδημαϊκή ιεραρχία κ.λπ. Η διαδικασία αυτή χαμηλώνει το «τίμημα εισόδου» σε μια σειρά γνωστικών πεδίων και μπορεί να καθιερώσει κάποιους ως «κορυφαίους» φιλοσόφους, κοινωνιολόγους, οικονομολόγους, ιστορικούς κ.λπ. απλώς και μόνο λόγω της προνομιακής πρόσβασης τους στα ΜΜΕ, με συνέπεια ακόμη και αποφάσεις για το ποια πανεπιστημιακά τμήματα θα τύχουν προνομιακής μεταχείρισης στα ερευνητικά προγράμματά τους να κρίνονται με βάση τις «διασημότητες» που περιλαμβάνουν στο ακαδημαϊκό τους προσωπικό.[277]

276. P. Bourdieu, ό.π., σελ. 47.
277. Ό.π., σελ. 60.

Καταλήγοντας, είναι ίσως περιττό να προστεθεί ότι όλοι αυτοί οι οποίοι προβάλλονται μαζικά ως οι «κορυφαίοι διανοούμενοι» κ.λπ. είναι ακριβώς αυτοί για τους οποίους συνήθως ο ίδιος ο τίτλος του διανοούμενου είναι λίαν αμφίβολος. Και αυτό διότι, όπως είχε τονίσει ο Καστοριάδης, όταν οι «διανοούμενοι» εγκαταλείπουν την κριτική του θεσμικού πλαισίου και «προσχωρούν ενθουσιωδώς σ' αυτό που υπάρχει απλώς γιατί υπάρχει» τότε παίζουν απλώς το ρόλο του απολογητή του συστήματος.[278] Διότι, βέβαια, ιστορικό χαρακτηριστικό της ιντελιγκέντσιας[279] είναι η κριτική της θεσμισμένης πραγματικότητας. Όμως η κριτική της θεσμισμένης πραγματικότητας δεν μπορεί ποτέ να γίνει «από τα μέσα», από «διανοούμενους» που έχουν προαποδεχτεί την πραγματικότητα αυτή στους βασικούς θεσμούς της. Δεν αποτελεί δηλαδή πραγματική κριτική της πραγματικότητας η επίκριση των συνεπειών του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου (της συγκέντρωσης οικονομικής και πολιτικής δύναμης ή της διογκούμενης ανισότητας που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση) στο πλαίσιο μιας προβληματικής που δεν θέτει θέμα αμφισβήτησης των ίδιων των θεσμών (της οικονομίας της αγοράς που οδήγησε στην παγκοσμιοποίηση). Η κριτική που περιορίζεται απλώς στην αμφισβήτηση της κακής λειτουργίας των θεσμών -δηλαδή το είδος κριτικής που ασκούν οι «κατεστημένοι» διανοούμενοι τους οποίους προβάλλουν μαζικά τα ΜΜΕ- και όχι των ίδιων των θεσμών δεν έχει καμία σχέση με τον ιστορικό ρόλο των διανοουμένων.

278. Κ. Καστοριάδης, *Ο θρυμματισμένος κόσμος,* Ύψιλον, 1992, σελ. 24.

279. Βλ., για παράδειμα, M. Bookchin, *The Third Revolution,* Cassell, 1996, σελ. 15 και 269.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΟΙΟΙΚΟΝΟΜ

ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η Ευρώπη των αγορών και η διεθνοποίηση της οικονομίας

Την προηγούμενη δεκαετία, η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης εισήλθε σ' ένα υψηλότερο στάδιο που κατέληξε στην ενσωμάτωση ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών σε μια Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ). Η ένωση αυτή με κανένα τρόπο δεν αντιπροσωπεύει το παλιό σοσιαλιστικό όραμα για μια «Ευρώπη των λαών». Δεν αντιπροσωπεύει καν μια συγχώνευση κρατών σε ένα νέο υπερκράτος, αν και η πιθανότητα ενός μελλοντικού ομοσπονδιακού κράτους, όπως αυτό που προτείνει η Γερμανία σήμερα, δεν μπορεί να αποκλειστεί. Αυτό που αντιπροσωπεύει είναι η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής οικονομίας της αγοράς, ως συστατικό στοιχείο της κυρίαρχης σήμερα διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Αλλά πώς ξεκίνησε η διαδικασία αυτή, ποιοι παράγοντες κατέστησαν αναγκαία την ενοποίηση και τι σημασία θα έχει η ΟΝΕ για τους λαούς της Ευρώπης, σ' αντίθεση με τη σημασία που θα έχει για τις οικονομικές ελίτ που πήραν την απόφαση για την ενοποίηση; Αυτά είναι ορισμένα από τα ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μιαν απάντηση στις επόμενες σελίδες.

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, οι δύο βασικές και αντικρουόμενες τάσεις που σημάδεψαν το πρώτο τέταρτο του αιώνα μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν, πρώτον, η επέκταση του κρατισμού (με την έννοια του ενεργού κρατικού ελέγχου της οικονο-

μίας και της εκτεταμένης παρέμβασης στον αυτορυθμιζόμενο μηχανισμό της αγοράς με στόχο τον άμεσο καθορισμό του επιπέδου της οικονομικής δραστηριότητας, δηλαδή του επιπέδου της παραγωγής, της απασχόλησης κ.λπ.) και, δεύτερον, η διογκούμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Η επέκταση του κρατισμού δεν αντανακλούσε μόνο τις οικονομικές ανάγκες των οικονομικών ελίτ, όπως θα υπέθετε κανείς με βάση το γεγονός ότι η οικονομική ανάπτυξη και η αύξηση των κερδών βασίζονταν, σε μεγάλο βαθμό, στην κρατική δραστηριότητα που στόχευε στη δημιουργία συνθηκών αύξησης της εγχώριας ζήτησης. Αντανακλούσε επίσης -κυρίως με τη μορφή της επέκτασης του κράτους πρόνοιας και της κρατικής δέσμευσης για πλήρη απασχόληση- το αίτημα των λαών της Ευρώπης για τη δημιουργία μιας κοινωνίας διαφορετικής από την προπολεμική κοινωνία της μαζικής ανεργίας, της φτώχειας και της στέρησης.

Η μεταπολεμική όμως αυτή επέκταση του κρατισμού είχε μια πολύ σημαντική οικονομική συνέπεια. Όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, η επέκταση του κρατισμού οδήγησε σε μια μακροπρόθεσμη αύξηση του κόστους παραγωγής: άμεσα, επειδή η επέκταση του κράτους πρόνοιας συνεπαγόταν μια αυξανόμενη επιβάρυνση των εισφορών και των φόρων των εργοδοτών και έμμεσα, επειδή υπό συνθήκες πλήρους σχεδόν απασχόλησης, η οργανωμένη εργατική δύναμη μπορούσε να ασκήσει επιτυχώς πιέσεις για αυξήσεις των μισθών που ξεπερνούσαν σημαντικά τις αυξήσεις παραγωγικότητας. Αυτό αποτέλεσε ένα πρόβλημα ιδιαίτερα επίπονο γι' αυτούς που είχαν τον έλεγχο της καπιταλιστικής παραγωγής κατά την περίοδο 1968-73, όταν ένα μαζικό απεργιακό κίνημα, που στην πραγματικότητα δεν ελεγχόταν από τη γραφειοκρατική ηγεσία των εργατικών συνδικάτων, οδήγησε σε μια γοργή αύξηση των μισθών και σε μιαν αντίστοιχη διάβρωση των κερδών.

Όμως παρά την ταχύρυθμη επέκταση του κρατισμού κατά την περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο, η διογκούμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, που αποτελούσε αποτέλεσμα της δυναμικής της, προωθούνταν ενεργά από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Οι παλιές εθνικιστικές και εμπορικές αντιπαλότητες αντικαταστάθηκαν από μια γοργή επέκταση του εμπορίου (κυρίως μεταξύ τους) έτσι ώστε, στο τε-

λος της δεκαετίας του 1970, το ένα έκτο των μεταποιητικών προϊόντων που καταναλώνονταν στις ευρωπαϊκές χώρες να έχει παραχθεί εκτός των συνόρων τους. Από τότε, η διεθνοποίηση της οικονομίας έχει επιταχυνθεί παραιτέρω. Όμως οι ανάγκες του κρατισμού για συνεχή επέκταση του κράτους πρόνοιας που έμμεσα επιβάρυνε το κόστος παραγωγής έρχονταν σε σύγκρουση, όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, με τις ανάγκες της διεθνοποιημένης οικονομίας για την ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Έτσι προέκυψε η αντιπαλότητα μεταξύ κρατισμού και διεθνοποίησης και η κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1970. Παράλληλα, η δημιουργία άτυπων αγορών για «ευρωνομίσματα», που επέβαλαν οι ανάγκες της επέκτασης των πολυεθνικών είχε ως αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις αυτές να μπορούν πια να υπονομεύουν εκείνες τις εθνικές (μακρο)οικονομικές πολιτικές που ήταν ασύμβατες με τους δικούς τους στόχους. Η οικονομική κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1970, που επιδεινώθηκε από την κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος, οδήγησε στην ανάδυση του κινήματος του νεοφιλελευθερισμού και στη συνέχεια στην υιοθέτηση συστημικών νεοφιλελεύθερων πολιτικών από τις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς που τελικά γενικεύτηκαν σε διεθνές επίπεδο.

Τέλος, είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια ότι η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς δεν σημαίνει την εξάλειψη κάθε οικονομικού ρόλου του κράτους αλλά τον επανακαθορισμό του εντός ενός θεσμικού πλαισίου που συνεπάγεται τη συνεχή μείωση της οικονομικής κυριαρχίας του. Αυτό συνεπάγεται ότι σημαντικό τμήμα του οικονομικού ρόλου του κράτους μεταβιβάζεται σήμερα σε υπερεθνικά όργανα. Η σημερινή δηλαδή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς συνεπάγεται τη δημιουργία τεράστιων οικονομικών μπλοκ στο πλαίσιο των οποίων ο οικονομικός ρόλος του επιμέρους έθνους-κράτους υποβαθμίζεται προοδευτικά προς όφελος των υπερεθνικών θεσμών. Αυτό ισχύει, ιδιαίτερα, για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου η σχετική διαδικασία έχει ήδη προχωρήσει σημαντικά, αλλά ισχύει επίσης και για τη Βορειοαμερικανική Συμφωνία για το Ελεύθερο Εμπόριο (NAFTA).

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση αποτελεί ένα υποπροϊόν της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς. Η καθιέρωση της ελευθερίας διακίνησης κε-

φαλαίου και εμπορευμάτων κατέστησε την ενοποίηση, πρώτα σε μια ενιαία αγορά και τώρα σε μια νομισματική ένωση, αναγκαία, ώστε να μπορέσει η δυτική Ευρώπη να επιβιώσει στον ανταγωνισμό με τα μπλοκ της Βόρειας Αμερικής και της Άπω Ανατολής. Η διαδικασία ενοποίησης, που άρχισε στη δεκαετία του 1950 με τη Συνθήκη της Ρώμης, επιταχύνθηκε με την Πράξη Ενιαίας Αγοράς που τέθηκε σε εφαρμογή το 1993, και με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία πήρε τη θέση της Συνθήκης της Ρώμης που, μετά την ανανέωσή της στο Άμστερναμ, έχει ήδη τεθεί σε πλήρη εφαρμογή. Η επιτάχυνση της διαδικασίας ενοποίησης έγινε αναγκαία από τη διογκούμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και τον εντεινόμενο ανταγωνισμό με τα άλλα δύο μέρη της Τριάδας (Βόρεια Αμερική και Άπω Ανατολή). Οι υποστηρικτές της επιτάχυνης της διαδικασίας αυτής ισχυρίστηκαν ότι, στην υπερανταγωνιστική διεθνοποιημένη οικονομία του εικοστού πρώτου αιώνα που ανέτειλε, μόνο μια αγορά ηπειρωτικών διαστάσεων θα μπορούσε να παρέχει την ασφάλεια και τις οικονομίες κλίμακας που απαιτούνται για την επιβίωση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Και πράγματι, στη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας, το οικονομικό χάσμα μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών και των άλλων μελών της Τριάδας μεγάλωσε σημαντικά. Χαρακτηριστική ένδειξη του διευρυνόμενου χάσματος αποτελεί το γεγονός ότι το ποσοστό εξαγωγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις παγκόσμιες εξαγωγές μειώθηκε κατά 7% μεταξύ 1980 και 1994, ενώ το ποσοστό των εξαγωγών των ΗΠΑ έπεσε μόνο κατά 2%, το δε αντίστοιχο ιαπωνικό, αυξήθηκε μαζικά κατά 31%. Η αποτυχία της Ευρώπης οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι η ανταγωνιστικότητά της έχει, για μεγάλο διάστημα, μείνει πίσω από την ανταγωνιστικότητα των άλλων περιφερειών - γεγονός που δεν είναι άσχετο με τον πολύ μεγαλύτερο βαθμό κρατισμού που χαρακτηρίζει το «ευρωπαϊκό» μοντέλο της οικονομίας της αγοράς σ' αντίθεση με τα μοντέλα της Βόρειας Αμερικής και της Άπω Ανατολής.

Η κατάρρευση της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης που ακολούθησε την άνθηση της νεοφιλελεύθερης τάσης κατά την περασμένη δεκαετία, σήμαινε ότι η τάση που τελικά επικράτησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν αυτή που ταύτιζε την οικονομική ενοποίηση με τη δραστική συρρίκνωση του εθνικού ελέγχου επί της οικονομικής δραστηριότητας, χωρίς την πα-

ράλληλη εγκαθίδρυση ενός υπερεθνικού ελέγχου - εκτός από το νομισματικό έλεγχο. Συνακόλουθα, η εκτελεστική εξουσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει περιοριστεί στη δημιουργία ενός ομοιογενούς θεσμικού πλαισίου που επιτρέπει την ανεμπόδιστη επιχειρηματική δραστηριότητα, και ταυτόχρονα παρέχει κάποιες ελάχιστες εγγυήσεις (αυτές που είναι συμβατές με τις επιταγές της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης) σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος και του κοινωνικού χώρου. Έτσι η Πράξη Ενιαίας Αγοράς και η Συνθήκη του Μάαστριχτ θέτουν ως κύριο στόχο τους την τόνωση της ανταγωνιστικότητας, μέσω της εξάλειψης όλων των «θεσμικών» εμποδίων στον ελεύθερο ανταγωνισμό που είχαν εισαχθεί από τη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση. Τέτοια θεσμικά εμπόδια αποτελούσαν ο κεϊνσιανικού τύπου κρατικός παρεμβατισμός για τη διασφάλιση πλήρους απασχόλησης που επιτάχυνε τον πληθωρισμό, το ευρύ κράτος πρόνοιας που δημιουργούσε δημοσιονομικά προβλήματα, οι «περιοριστικές πρακτικές» των εργατικών συνδικάτων και, τέλος οι δημόσιες επιχειρήσεις, οι οποίες δεν λειτουργούσαν πάντοτε στη βάση μικροοικονομικών κριτηρίων για την αύξηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας.

Έτσι, ο βασικός στόχος της Συνθήκης του Μάαστριχτ ήταν η αντιμετώπιση των συμπτωμάτων αυτών των θεσμικών εμποδίων και, ιδιαίτερα, του πληθωρισμού και των τεράστιων ελλειμάτων του δημοσίου τομέα, που προκλήθηκαν από την επέκταση του κρατισμού. Επομένως, η ΟΝΕ, καθώς επίσης η ενιαία αγορά, σηματοδοτεί όχι την ενοποίηση λαών ή έστω την ενοποίηση κρατών, αλλά απλώς την ενοποίηση ελεύθερων αγορών. Όμως οι ελεύθερες αγορές δεν σημαίνουν μόνο την ανεμπόδιστη διακίνηση εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού, αλλά και «ελαστικότητα», δηλαδή εξάλειψη των εμποδίων στην ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών και των μισθών καθώς και το γενικό περιορισμό του κρατικού ελέγχου επί της οικονομικής δραστηριότητας. Και αυτή είναι, στην πραγματικότητα, η ουσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή η περαιτέρω αγοραιοποίηση της οικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι, ο στόχος του νέου θεσμικού πλαισίου είναι προφανής: η μεγιστοποίηση της ελευθερίας του οργανωμένου κεφαλαίου, η συγκέντρωση του οποίου διευκολύνεται με κάθε τρόπο, και η ελαχιστοποίηση της ελευθερίας

της οργανωμένης εργατικής δύναμης, η οποία επιδιώκεται με κάθε διαθέσιμο μέσο και, ιδιαίτερα, με την απειλή της ανεργίας.

Είναι ενδεικτικό ότι ο εθνικός οικονομικός έλεγχος πάνω στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας και απασχόλησης (ο οποίος σήμερα εξαλείφεται σταδιακά μέσω κατάργησης της δημοσιονομικής ελευθερίας που επιβάλλεται από τα κριτήρια «σύγκλισης») δεν αντικαθίσταται από έναν κοινό ευρωπαϊκό έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας για την εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης (και, βέβαια, δεν έχουν καμιά σχέση με τέτοιο έλεγχο τα ευχολόγια που κατά καιρούς υιοθετούν οι διασκέψεις κορυφής). Έτσι ενώ για την πάλη ενάντια στον πληθωρισμό, ο οποίος θέτει άμεσα σε κίνδυνο την ανταγωνιστικότητα και τα περιθώρια κέρδους του ευρωπαϊκού κεφαλαίου, προβλέφτηκε ακόμα και η δημιουργία ενός νέου υπερεθνικού θεσμού (κοινή κεντρική τράπεζα), η πάλη ενάντια στην ανεργία αφήνεται, στην πράξη, στις δυνάμεις της αγοράς, τις οποίες τα κράτη-έθνη καλούνται να ενισχύσουν με διάφορους τρόπους που θα δημιουργήσουν κίνητρα για την αύξηση της απασχόλησης. Τέλος, το καταρρέον εθνικό κράτος-πρόνοιας δεν αντικαθίσταται από μια κοινή κοινωνική πολιτική που θα εγγυόταν την κάλυψη των βασικών αναγκών (υγεία, εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.) και ένα βασικό εισόδημα για όλους, που θα μείωνε δραστικά την «ευρωφτώχεια» που έχει πάρει μαζικές διαστάσεις. Έτσι, για χάρη της τόνωσης της ναταγωνιστικότητας ώστε να αντιμετωπιστούν η Αμερική και η Άπω Ανατολή, το ευρωπαϊκό ιδεώδες έχει σήμερα εκφυλιστεί σ' ένα είδος «αμερικανοποιημένης Ευρώπης», όπου η σκανδαλώδης πολυτέλεια στέκεται δίπλα στην έσχατη φτώχεια και η άνετη ζωή της «κοινωνίας του 40%»[280] είναι το αντεστραμμένο είδωλο της περιθωριοποίησης των υπολοίπων.

Οι ρυθμίσεις της ΟΝΕ (Κοινή Ευρωπαϊκή Τράπεζα, ευρώ, κριτήρια σύγκλισης) στην πραγματικότητα σημαίνουν ότι έχει αφαιρεθεί από τα κράτη-μέλη κάθε δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικής οικονομικής πολιτικής, είτε πρόκειται περί νομισματικής και δημοσιονομικής είτε περί συναλλαγματικής πολιτικής. Η ανταμοιβή υποτίθεται ότι είναι ένα ισχυρό

280. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 1.

κοινό νόμισμα, χαμηλές τιμές και επιτόκια, καθώς και μεγαλύτερη ανάπτυξη, ως αποτέλεσμα της αύξησης των επενδύσεων και του εμπορίου που υποτίθεται θα επιφέρει η μείωση της αστάθειας και της νομισματικής αναταραχής καθώς και η συρρίκνωση του κόστους των συναλλαγών που συνεπάγεται το κοινό νόμισμα. Όμως η έλλειψη, σε εθνικό επίπεδο, μιας επιθετικής δημοσιονομικής πολιτικής σημαίνει ότι, για να μπορεί το κάθε κράτος-μέλος του συστήματος να παραμένει ανταγωνιστικό, θα πρέπει να επιδιώκει την επίτευξη δύο βασικών στόχων. Πρώτον, να διατηρεί το κόστος παραγωγής σε όσο δυνατό χαμηλότερα επίπεδα και, δεύτερον, να δημιουργεί όσο το δυνατό μεγαλύτερο εισόδημα από κέρδη, μερίσματα κ.λπ. Ο πρώτος στόχος μπορεί να επιτευχθεί είτε μέσω της μεγιστοποίησης της παραγωγικότητας και/είτε μέσω της ελαχιστοποίησης της φορολογίας της οικονομικής ελίτ και, συνακόλουθα, των δημοσίων δαπανών. Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε ιδέα για φορολόγηση του κεφαλαίου (αντί για τις σημερινές περικοπές στις δαπάνες πρόνοιας) αποκλείεται, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα παρακινούσε τις πολυεθνικές να μεταφερθούν πάραυτα σε άλλα οικονομικά μπλοκ ή στους διάφορους φορολογικούς παραδείσους. Πέρα από αυτούς τους λόγους η αύξηση της φορολογίας στα ανώτερα εισοδήματα αποκλείεται και διότι θα συναντήσει την άρνηση των μεσαίων στρωμάτων τα οποία συνιστούν την «ικανοποιημένη μειονότητα» (κατά τον ορισμό του Galbraith), αλλά και την εκλογική πλειοψηφία που καθορίζει σήμερα στη Δύση το εκλογικό αποτέλεσμα.

Αυτό σημαίνει ότι στο καθεστώς ΟΝΕ, με δεδομένη την έλλειψη οποιουδήποτε άλλου αποτελεσματικού οικονομικού ελέγχου επί των αγορών, το βάρος της οικονομικής προσαρμογής θα πέφτει στις αγορές εργασίας. Για το λόγο αυτόν η αγορά εργασίας αποτελεί τον κύριο στόχο της φιλελευθεροποίησης. Έτσι, πολλοί σημαντικοί έλεγχοι σήμερα εξαλείφονται ή τροποποιούνται ριζικά (νομοθεσία για το κατώτατο ημερομίσθιο, έλεγχοι σχετικά με την εργασιακή ασφάλεια στον ιδιωτικό τομέα, τη μερική απασχόληση, τη διαδικασία απολύσεων κ.λπ.) με ρητό στόχο να γίνει το εργατικό δυναμικό περισσότερο «ευέλικτο», δηλαδή, περισσότερο πειθήνιο στις συνθήκες της αγοράς. Η εξασθένιση των ελέγχων αυτών, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της κρατικής δέσμευσης για πλήρη απα-

σχόληση και με τη νομοθεσία που στόχευε στον περιορισμό της δύναμης των συνδικάτων, σήμαινε ότι οι συνέπειες των τεχνολογικών αλλαγών, που ήδη οδηγούσαν σε διαρθρωτική ανεργία, δεν αντισταθμίστηκαν από αποτελεσματική κρατική δράση. Αντίθετα, αφέθηκε στις δυνάμεις της αγοράς να λύσουν το πρόβλημα της ανεργίας. Επιπλέον, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, με τη συρρίκνωση του δημοσίου τομέα που επιδίωκαν, συνεισέφεραν και άμεσα στη μαζική αύξηση της ανεργίας.

Θα μπορούσε όμως να υποθέσει κανείς ότι η σημερινή περίοδος μαζικής ανεργίας αποτελεί μια μεταβατική περίοδο στη μετάβαση της οικονομίας της αγοράς από τις συνθήκες σχετικά πλήρους απασχόλησης της περιόδου της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης σε μια νέα περίοδο μαζικής χαμηλόμισθης εργασίας που στηρίζεται όλο και λιγότερο στην πλήρη απασχόληση. Η εξέλιξη αυτή είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα τόσο της φιλελευθεροποίησης των αγορών εργασίας όσο και μιας συστηματικής προσπάθειας από την πλευρά των πολιτικών ελίτ να μειώσουν την καθαρή ανεργία, η οποία συνεπιφέρει ένα υψηλό πολιτικό κόστος και απονομιμοποιεί την οικονομία της αγοράς/ανάπτυξης. Έτσι μετά την κατάρρευση του γερμανικού μοντέλου «κοινωνικής αγοράς», μπορεί με ασφάλεια να προβλεφτεί ότι ο έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών της Τριάδας θα δημιουργήσει συνθήκες όχι τόσο μαζικής καθαρής ανεργίας, αλλά χαμηλόμισθης απασχόλησης, ημιαπασχόλησης και περιστασιακής εργασίας στο πλαίσιο «ευέλικτων» αγορών εργασίας. Την τάση αυτή διαμορφώνουν σήμερα, από τη μια μεριά, οι ΗΠΑ και η Βρετανία και, από την άλλη, η Ολλανδία, με το «ολλανδικό» μοντέλο να αποτελεί στην πραγματικότητα μια μορφή «αγγλοαμερικανικού μοντέλου με ανθρώπινο πρόσωπο». Έτσι, σήμερα, η Βρετανία και η Ολλανδία έχουν από τους χαμηλότερους δείκτες ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δείκτες οι οποίοι ανταγωνίζονται το δείκτη ανεργίας των ΗΠΑ. Επίσης, πράγμα που έχει ακόμα μεγαλύτερη σπουδαιότητα, η Ολλανδία και οι ΗΠΑ βρίσκονταν μεταξύ των πέντε πιο ανταγωνιστικών χωρών. Την ίδια στιγμή, όλες οι πρόσφατες εκθέσεις δείχνουν ότι, ως αποτέλεσμα αυτής της τάσης, παρατηρείται μια γοργά αυξανόμενη ανασφάλεια και ανισότητα μεταξύ των «τυχερών» που κατέχουν θέσεις πλήρους απασχόλησης και του υπόλοιπου πληθυσμού. Τέλος, θα πρέπει να τονιστούν τα ανομοιογενή απο-

τελέσματα της ΟΝΕ. Μια κοινή νομισματική και συναλλαγματική πολιτική μπορεί να λειτουργήσει μόνο αν υπάρχει ένας υψηλός βαθμός ομοιογένειας των οικονομικών συνθηκών, όσον αφορά την παραγωγικότητα, τις επενδύσεις, την υποδομή, τους φυσικούς πόρους κ.λπ. Όσο μεγαλύτερη είναι η ανομοιογένεια στα πλαίσια της ένωσης τόσο μεγαλύτερα τα προβλήματα, καθώς είναι αναπόφευκτη η ανάπτυξη εντάσεων μεταξύ των ισχυρών και των αδύναμων κρίκων του συστήματος που θα ενισχύονται από το γεγονός ότι τα αδύναμα μέρη δεν θα έχουν πια κανένα μέσο για να αντισταθούν (δασμολογική προστασία, δυνατότητα αλλαγής των επιτοκίων ή της αξίας του νομίσματος κ.λπ.) και θα πρέπει να βασίζονται αποκλειστικά στη μεγαλύτερη ανεργία και την «ελαστικότητα» της αγοράς εργασίας για να μειώσουν το κόστος εργασίας. Επίσης, μια μεγάλη μεταφορά εισοδήματος από τα ισχυρά προς τα αδύναμα μέρη είναι αδύνατη δεδομένης της χαμηλής φορολογικής βάσης του κοινοτικού προϋπολογισμού (περίπου το ένα δέκατο της ομοσπονδιακής φορολογικής βάσης των ΗΠΑ). Έτσι, όχι μόνο δεν υπάρχει ένας αποτελεσματικός κεντρικός μηχανισμός ανακατανομής των πόρων, αλλά τα μέλη έχουν και μικρότερη δημοσιονομική αυτονομία, καθώς πρέπει να συμμορφώνονται προς τα αυστηρά κριτήρια σύγκλισης που εφαρμόζονται και μετα την ολοκλήρωση, υπό την απειλή βαριών προστίμων (Σύμφωνο Σταθερότητας). Με τους περισσότερους οικονομικούς ελέγχους πάνω στις αγορές να έχουν εξαλειφθεί, οι χώρες των οποίων ο πληθωρισμός είναι μεγαλύτερος ή των οποίων η παραγωγικότητα είναι χαμηλότερη από το μέσο όρο, θα πρέπει να παίρνουν αντιπληθωριστικά μέτρα, που θα συμπιέζουν τους μισθούς και τις τιμές, ώστε να βελτιώνεται η ανταγωνιστικότητα και να μένουν ανέγγιχτα τα κέρδη των οικονομικών ελίτ.

Στο πλαίσιο της προβληματικής αυτής, δεν έχει νόημα να κατηγορούμε τους σοσιαλδημοκράτες και τους σοσιαλφιλελεύθερους της Κεντροαριστεράς ότι «προδίδουν» τα σοσιαλιστικά ιδεώση και ότι συναινούν στο νεοφιλελεύθερο περιεχόμενο της νέας Ευρώπης που δημιουργείται. Ούτε βέβαια έχει νόημα να αποδίδουμε όλα τα δεινά στη σημερινή συμπίεση των ρυθμών ανάπτυξης, η οποία για τους ευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες οικονομολόγους οφείλεται στις πολιτικές ύφεσης που υιοθετούνται από τα κράτη-μέλη της ΕΕ στην προσπάθεια τους να ανταποκρι-

θούν στα κριτήρια σύγκλισης και το Σύμφωνο Σταθερότητας. Αν αποδεχθούμε ερμηνείες σαν κι αυτές, τότε η αντικατάσταση του νεοφιλελεύθερου θεσμικού πλαισίου είναι απλώς ζήτημα ανάληψης της εξουσίας από τους «πραγματικούς» σοσιαλιστές, οι οποίοι, στο πλαίσιο μιας οικονομικής ανάκαμψης, θα επανεγκαθιδρύσουν το θεσμικό πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης. Στην πραγματικότητα, όμως, δεν υπάρχει καμιά προδοσία ούτε η ριζική αλλαγή του θεσμικού πλαισίου, «έκτων έσω», είναι δυνατή στο μέλλον. Με άλλα λόγια, αν πάρουμε ως δεδομένο αυτό που οι σοσιαλδημοκράτες και οι συνοδοιπόροι τους στο Πράσινο κίνημα παίρνουν ως δεδομένο, δηλαδή τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, καθώς και την ανάγκη συνεχούς βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας με την περαιτέρω απελευθέρωση των αγορών εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας, τότε το περιεχόμενο της σοσιαλδημοκρατίας αναγκαστικά θα είναι αυτό που υποστηρίζεται σήμερα από τους σοσιαλφιλελεύθερους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, μέσα στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας, που συνιστά τη σημερινή μορφή της νεωτερικότητας, η ελαχιστοποίηση του κοινωνικού ρόλου του κράτους δεν αποτελεί επιλογή αλλά προϋπόθεση προκειμένου το ευρωπαϊκό κεφάλαιο να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά το κεφάλαιο της Άπω Ανατολής και της Αμερικής, το οποίο αντιμετωπίζει πολύ ασθενέστερα θεσμικά εμπόδια στις χώρες αυτές δεδομένης της έλλειψης σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης. Κατά συνέπεια, σήμερα, η σοσιαλδημοκρατία δεν έχει νόημα ούτε στο εθνικό επίπεδο ούτε στο υπερεθνικό επίπεδο της ΕΕ. Οποιαδήποτε προσπάθεια από την πλευρά των ευρωπαίων σοσιαλδημοκρατών, με στόχο τη δραστική ενδυνάμωση του κοινωνικού ρόλου του κράτους, θα καθιστούσε την Ευρώπη λιγότερο ανταγωνιστική σε σχέση με την Άπω Ανατολή ή τις Ηνωμένες Πολιτείες και θα είχε ως αποτέλεσμα μια μαζική διαφυγή ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Το ίδιο ανέφικτος θα ήταν σήμερα ένας νέος πανευρωπαϊκός κεϊνσιανισμός - εκτός αν επρόκειτο να συνδυαστεί με μια αυτοδύναμη ανάπτυξη που θα στηριζόταν σε μια αυστηρά προστατευόμενη (δασμολογικά) εσωτερική αγορά. Όμως μια τέτοια λύση θα βρισκόταν σε άμεση αντίφαση με τη λογική και τη δυναμική του συστήματος. Για τους ίδιους λόγους, οι προτάσεις για την επαναδιαπραγμάτευση των Συνθηκών Μάαστριχτ/Άμστερνταμ, προκει-

μένου να εισαχθούν σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θα ήταν εξίσου ουτοπικές (με την αρνητική σημασία του όρου).

Παρ' όλα αυτά, οι ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες, όντες αντιμέτωποι με το γεγονός ότι η υιοθέτηση της «κοινωνικής αγοράς» δεν είναι πια εφικτή στο εθνικό επίπεδο, προτείνουν τώρα τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής «κοινωνικής αγοράς». Η πρόταση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι χώρες της ΕΕ, από κοινού, έχουν τη δύναμη να ρυθμίσουν τις νομισματικές αγορές, να ελέγξουν τη διακίνηση κεφαλαίου και να παίξουν κάποιο ρόλο στον εξαναγκασμό των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας για μια καλύτερη ρύθμιση των μεταξύ τους σχέσεων.

Όμως η πρόταση για ελέγχους πάνω στην οικονομία της αγοράς μπορεί να σταθεί μόνο αν οι έλεγχοι αυτοί έχουν απλώς ρυθμιστικό χαρακτήρα. Είναι προφανές ότι οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία δεν θα έχουν καμία δυσκολία να αποδεχθούν την εισαγωγή τέτοιων ελέγχων που θα κάνουν τη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς ομαλότερη. Αλλά, αν οι έλεγχοι αυτοί πάρουν τη μορφή αποτελεσματικών κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, ούτε η Ιαπωνία ούτε οι ΗΠΑ θα έχουν κανένα κίνητρο (ούτε καμία πίεση από την πλευρά της εκλογικής τους βάσης, δεδομένης της ασθενούς σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης που υπάρχει σ' αυτές τις χώρες) για να αποδεχθούν τέτοιους ελέγχους, οι οποίοι θα τους στερήσουν ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα που έχουν απέναντι στις ευρωπαϊκές, και ιδιαίτερα στις γερμανικές βομηχανίες. Το παράδειγμα της στάσης των ΗΠΑ του Bush σε σχέση με τη Συνθήκη του Κιότο είναι ενδεικτικό. Κατά συνέπεια, μόνο εάν οι χώρες της ΕΕ ήταν διατεθειμένες να αποκοπούν από τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς θα ήταν σε θέση να εισαγάγουν παρόμοιους ελέγχους σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η πρόταση για ένα «νέο προστατευτισμό», με στόχο την προστασία της απασχόλησης ή του περιβάλλοντος, έχει τελευταία κερδίσει κάποιο έδαφος μεταξύ μερικών ευρωπαίων σοσιαλιστών και περιβαλλοντιστών, πέρα βέβαια από τους εθνικιστικούς ακροδεξιούς κύκλους.[281]

281. Βλ. T. Lang and C. Hines, *The New Protectionism,* London: Earthscan, 1993.

Αλλά το γεγονός ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις παίζουν ένα ζωτικό ρόλο στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και ότι οι δραστηριότητες τους δεν είναι απλώς ενδοπεριφερειακές αλλά και διαπεριφερειακές, καθορίζει τη μοίρα του κλήματος για τον προστατευτισμό. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ήταν κυρίως το διαπεριφερειακό εμπόριο που απεκόμισε τα μεγαλύτερα οφέλη στην περίοδο της επιταχυνόμενης διεθνοποίησης (1958-89) και όχι το ενδοπεριφερειακό. Έτσι, παρά την ανάπτυξη του ενδοπεριφερειακού εμπορίου, ιδιαίτερα στα πλαίσια της ΕΕ, οι μεγαλύτερες εμπορευματικές ροές κατά την περίοδο 1958-89 σημειώθηκαν στο διαπεριφερειακό εμπόριο, συγκεκριμένα στο εμπόριο μεταξύ της Βόρειας Αμερικής και της ΕΕ με την Ασία. Είναι προφανές ότι η δυναμική της οικονομίας της αγοράς που ορίζεται από το «ανάπτυξη ή θάνατος» δεν μπορεί να περιοριστεί εντός των συνόρων ενός οικονομικού μπλοκ όπως αυτό της Ευρώπης (ΕΕ) ή αυτό της Βόρειας Αμερικής (NAFTA) κατά τον ίδιο τρόπο που δεν περιορίστηκε ποτέ ιστορικά εντός των συνόρων του έθνους-κράτους.

Το αίτημα επομένως για ένα νέο προστατευματισμό, όταν θεωρεί δεδομένο το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και του ανταγωνισμού (όπως συμβαίνει στην περίπτωση των οπαδών του προστατευτισμού, είτε προέρχονται από την «αριστερά» και το Πράσινο κίνημα είτε από τη Δεξιά) είναι εξίσου ανιστορικό και ουτοπικό με την αρνητική σημασία του όρου. Είναι ανιστορικό, επειδή αγνοεί τις δομικές αλλαγές που οδήγησαν στη σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. Είναι ουτοπικό, επειδή παραβλέπει το γεγονός ότι οποιαδήποτε αποτελεσματική προσπάθεια παρέμβασης στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς με τη μορφή προστατευτισμού (είτε του «παλιού» είτε του «νέου» τύπου) θα είναι αναγκαστικά αναποτελεσματική και μη ανταγωνιστική και, ως τέτοια, ενάντια στη λογική και τη δυναμική του ίδιου του συστήματος. Επιπλέον είναι ουτοπικό, επειδή υποθέτει ότι το «πρασίνισμα» του εμπορίου ή του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας ή του ίδιου του καπιταλισμού, είναι απλώς ζήτημα να πεισθούν οι λαοί για τα κακά της «ιδεολογίας» του ελεύθερου εμπορίου.

Αντίστοιχα ουτοπικά είναι το αίτημα του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης σήμερα να γίνουν «δικαιότερα» το εμπόριο, το ΔΝΤ κ.λπ.,

όπως και τα αιτήματα για τη ριζική μεταρρύθμιση της ΕΕ μέσω μιας διαφορετικής κατανομής του πλούτου - κυρίως μέσω φορολογίας- και μιας δραστικής μείωσης του χρόνου εργασίας χωρίς αντίστοιχη μείωση των αποδοχών των εργαζομένων. Είναι όμως προφανές ότι τέτοια μέτρα, και ιδιαίτερα μια μαζική μείωση του χρόνου εργασίας χωρίς αντίστοιχες περικοπές των αποδοχών, που αναγκαστικό θα επηρεάσει αρνητικά την ανταγωνιστικότητα, δεν θα γίνουν ποτέ δεκτά από τις οικονομικές ελίτ. Η αποδοχή παρόμοιων αιτημάτων θα τις έφερνε πολύ απλά αντιμέτωπες με την απειλή της εξαφάνισης στον ανταγωνισμό με τα άλλα μέρη της Τριάδας.

Είναι δηλαδή φανερό πως οι αποτελεσματικοί έλεγχοι στην εργασία ή το περιβάλλον είναι εφικτοί σήμερα μόνο αν ξεπερνούν τα εθνικά όρια, και αυτά ακόμη των οικονομικών μπλοκ, και γίνονται δεκτοί από την αναδυόμενη υπερεθνική ελίτ που εξετάσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Όμως παρόμοιοι έλεγχοι πρέπει αναγκαστικά να στηρίζονται, για να γίνουν αποδεκτοί, στο «γενικό συμφέρον» της υπερεθνικής ελίτ. Και το γενικό αυτό συμφέρον μπορεί να επιβάλει την υιοθέτηση κάποιων ελέγχων της αγοράς, για να αποφευχθεί μια επικίνδυνη κοινωνική ένταση λόγω της διογκούμενης συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης ή της επιδεινούμενης οικολογικής κρίσης, αλλά ποτέ δεν θα απαιτούσε την αποδοχή ελέγχων που θα έρχονταν σε αντίφαση με την ίδια τη λογική και τη δυναμική της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, την οποία εκφράζουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Κατά συνέπεια το πραγματικό ζήτημα είναι αν η πολιτική, η οικονομική και η κοινωνική εξουσία θα πρέπει να ανήκει, όπως συμβαίνει σήμερα, στις κυρίαρχες ελίτ ή, αντίθετα, στους πολίτες και στις κοινότητες τους, μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο τελείως διαφορετικό από το σημερινό. Είναι λοιπόν σαφές ότι η μόνη διέξοδος από τη σημερινή πολυδιάστατη κρίση θα ήταν η δημιουργία ενός νέου μαζικού απελευθερωτικού κινήματος που θα είχε ως στόχο την αντικατάσταση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και του υποπροϊόντος της, της ΕΕ, από ένα νέο ριζοσπαστικό θεσμικό πλαίσιο βασισμένο στην Περιεκτική Δημοκρατία (πολιτική, οικονομική, οικολογική, κοινωνική) το οποίο θα είχε ως στόχο την ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών των πολιτών και όχι αυτών που

δημιουργούνται από την ίδια την οικονομία ανάπτυξης. Σ' ένα τέτοιο σύστημα βασισμένο στην πολιτική και πολιτισμική αυτονομία των ευρωπαϊκών περιφερειών, καθώς και στην οικονομική αυτοδυναμία τους, θα μπορούσε να θεμελιωθεί μια νέα και πραγματική Ευρωπαϊκή «Κοινότητα».

Η διευρυνόμενη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης

Η κρίση που ξέσπασε στα διεθνή χρηματιστήρια το 1998, η οποία μέσα σε δύο μόνο μήνες είχε οδηγήσει σε απώλειες της τάξης των 4 τρις δολ.,[282] δεν αποτελούσε απλώς κρίση του άγριου καπιταλισμού στη Ρωσία ούτε, πολύ περισσότερο, της ίδιας της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης, όπως ονειρεύονταν οι σοσιαλδημοκράτες. Στην πραγματικότητα, όπως τόνιζε και η Alisson Cottrell,[283] αυτή ήταν «η πρώτη γνήσια παγκόσμια κρίση», η πρώτη δηλαδή κρίση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Και αυτό διότι η προηγούμενη μεγάλη κρίση, που άρχισε με το κραχ του 1929, στην πραγματικότητα δεν ήταν παγκόσμια, εφόσον η Ασία, για παράδειγμα, ουσιαστικά δεν συμμετείχε. Η πρόσφατη δηλαδή κρίση αφορά τα ίδια τα θεμέλια της σημερινής οικονομίας της αγοράς και ιδιαίτερα την απελευθέρωση και απορύθμιση των αγορών κεφαλαίου και εμπορευμάτων που έχουν επιφέρει την απώλεια της οικονομικής κυριαρχίας των κρατών-εθνών. Η κρίση, άλλωστε είχε ουσιαστικά αρχίσει από το 1997, με την κατάρρευση των ασιατικών «θαυμάτων» που οδήγησε σε μια δραστική πτώση της τιμής του πετρελαίου (σχεδόν στο μισό της τιμής του) και γενικά των τιμών πρωτογενών προϊόντων που, σε πραγματικά επίπεδα, έπεσαν στο χαμηλότερο επίπεδο από τη δεκαετία του '30!

Όταν, λοιπόν, η ρωσική κυβέρνηση δήλωσε ουσιαστικά αδυναμία να καλύψει τις υποχρεώσεις της στις ξένες τράπεζες, σε σχέση με το χρέος της, αυτό δημιούργησε μια κατάσταση σχεδόν πανικού στη Δύση, όχι μόνο για τις άμεσες ζημίες των τραπεζών που ήταν «εκτεθειμένες», οι

282. W. Hutton, *The Observer,* 6/9/98.
283. *The Observer,* 23/8/98.

οποίες έφθασαν περίπου τα 9 δις δολ.,[284] αλλά κυρίως από το φόβο μήπως το παράδειγμα της ρωσικής ελίτ υιοθετηθεί και από άλλες καταχρεωμένες χώρες στη Λατινική Αμερική και αλλού, οδηγώντας σε παγκόσμια ύφεση- πράγμα που τελικά αποφεύχθηκε μεν τότε αλλά χωρίς τίποτα να αποκλείει κάτι τέτοιο να συμβεί στο μέλλον με την αφορμή νέων χρηματιστηριακών κρίσεων, οι οποίες τελευταία πληθαίνουν σε συχνότητα. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι που ανάγουν τις κρίσεις αυτές σε μια υποβόσκουσα κρίση της πραγματικής οικονομίας.

Έτσι, όπως έδειξε, για παράδειγμα, σχετική έρευνα, υπάρχει μια μακροπρόθεσμη πτώση του κέρδους στην «Ομάδα των 7» (δηλαδή των μεγαλύτερων καπιταλιστικών οικονομιών) στην περίοδο 1970-90, κατά την οποία εντείνεται η διεθνοποίηση της οικονομίας.[285] Την περίοδο αυτή, το ποσοστό κέρδους στη μεταποίηση των «7» είναι 40% χαμηλότερο από ό,τι ήταν κατά την περίοδο 1950-70, προκαλώντας παράλληλη πτώση στο ρυθμό ανάπτυξης των επενδύσεων, της παραγωγικότητας, της παραγωγής και της απασχόλησης. Η αιτία είναι ότι όσο εντείνονται η διεθνοποίηση και ο ανταγωνισμός τόσο πιο αρνητικές γίνονται οι επιπτώσεις στα κέρδη. Ο άναρχος χαρακτήρας της οικονομίας της αγοράς οδηγεί τις πιο παραγωγικές επιχειρήσεις να εισάγουν νέα προϊόντα σε χαμηλότερες τιμές, αναγκάζοντας τους παραγωγούς υψηλού κόστους να προσπαθούν να αμυνθούν, μειώνοντας το κόστος μέσω απολύσεων και ανάλογων ενεργειών, που, τελικά, καταλήγουν σε ακόμη πιο αρνητικές επιδράσεις στην κερδοφορία. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι το ΔΝΤ συχνά τονίζει τα τελευταία χρόνια ότι ένας από τους σημαντικότερους κίνδυνους για τη διεθνή οικονομία είναι μια κατάρρευση των χρηματιστηρίων. Παράλληλα, ο πολύς μεγαλοκερδοσκόπος Soros δεν παύει να επαναλαμβάνει ότι η παγκόσμια κρίση χειροτερεύει, παρά τη φαινομενική ηρεμία μεταξύ κρίσεων στα χρηματιστήρια.

Πού οφείλεται όμως η κρίση αυτή η οποία μας απειλεί όλους μας; Οφείλεται μήπως απλώς στις αντιπληθωριστικές πολιτικές των κυβερνή-

284. W. Hutton, *The State We're In,* ό.π.

285. R. Brenner, «The economics of global turbulence» *New Left Review* 229, Μαρ.-Ιούν. 1998.

σεων όπως υποστηρίζουν διάφοροι σοσιαλδημοκράτες οικονομολόγοι; Ή μήπως τα αίτια είναι «συστημικά» αναφέρονται δηλαδή στο ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς, όπως αναγνωρίζει ακόμη και ο Soros σε πρόσφατο βιβλίο του;[286] Κατά την άποψη του Soros (που είναι σύμφωνη με την άποψη που έχουμε υποστηρίξει αλλού),[287] η κεντρική αιτία της κρίσης είναι η άνιση σχέση μεταξύ καπιταλιστικού κέντρου στο Βορρά (ΕΕ, Β. Αμερική, Ιαπωνία, Αυστραλία) και περιφέρειας του Νότου. Έτσι, δεδομένου ότι η ανάπτυξη του Νότου στηρίζεται στην εισροή κεφαλαίου από το Βορρά, που σήμερα γίνεται κυρίως μέσω των διεθνών χρηματαγορών, το σύστημα είναι δομικά ευάλωτο σε πανικούς στην περιφέρεια, όπως αυτοί που σημειώθηκαν σε σχέση με τη Ρωσία, κατόπιν με τη Βραζιλία κ.λπ. Όπως υποστηρίζει ο ίδιος, οι δραστικές περικοπές των επιτοκίων αποτελούν επίσης τμήμα της υποβόσκουσας κρίσης, την οποία μάλιστα χειροτέρεψαν εφόσον ενδυνάμωσαν τις αποκλίσεις μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Και αυτό διότι οι επενδυτές για να αντισταθμίσουν την απώλεια κερδών στο κέντρο απαιτούν όλο και μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους για να αναλάβουν τον κίνδυνο των επενδύσεων στην περιφέρεια. Η διεύρυνση δηλαδή του ανοίγματος Βορρά-Νότου στα επιτόκια ενέτεινε παραπέρα την ασταθή σχέση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Δεδομένου μάλιστα ότι η ικανότητα των κεντρικών τραπεζών και των ρυθμιστικών μηχανισμών να αντισταθμίσουν τις μαζικές μετακινήσεις κεφαλαίου, που σήμερα φθάνουν το ένα τρις δολ. ημερησίως, καθημερινά μειώνεται, το συμπέρασμα που καταλήγει είναι ότι μια μαζική κρίση είναι επί θύραις.

Φυσικά, ο Soros δεν είναι... αντικαπιταλιστής. Μολονότι αναγνωρίζει τα «συστημικά» αίτια της κρίσης δεν επιδιώκει βέβαια την ανατροπή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Απλώς επιτίθεται εναντίον αυτού που ονομάζει «φονταμενταλισμό της αγοράς», δηλαδή της τάσης για την πλήρη αγοραιοποίηση της οικονομίας. Όμως η τάση αυτή, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, δεν είναι ένα απλό καπρίτσιο των κα-

286. G. Soros, *The crisis of global capitalism*, Little Brown, 1998.
287. T. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy*, ό.π., κεφ. 4.

κών νεοφιλελεύθερων και των συνοδοιπόρων τους σοσιαλδημοκρατών, αλλά αντιπροσωπεύει μια ιστορική τάση της οικονομίας της αγοράς που με τη σημερινή διεθνοποίησή της έχει φθάσει στο απόγειο της. Η θεμελιακή επομένως αιτία της κρίσης είναι η διευρυνόμενη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στο διαπεριφερειακό (μεταξύ Βορρά και Νότου) αλλά και στο διαταξικό επίπεδο που επιφέρει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Και τα δυο είδη συγκέντρωσης εντείνουν τη γενική αστάθεια του συστήματος και οδηγούν πολλούς κλάδους σε υπερπαραγωγή.

Έτσι, όσον αφορά τη διαπεριφερειακή συγκέντρωση, ενώ το 1980 οι υψηλού εισοδήματος οικονομίες στο Βορρά, στον οποίο κατοικούσε το 18% του παγκόσμιου πληθυσμού, συγκέντρωναν το 72% του παγκόσμιου εισοδήματος, μετά 20 χρόνια οι χώρες αυτές, όπου τώρα κατοικεί μόλις το 16% του παγκόσμιου πληθυσμού, συγκεντρώνουν το 78,5% του εισοδήματος.[288] Παρ' όλα αυτά δεν λείπουν οι νυν βολεμένοι «εκσυγχρονιστές» και τ. «δηλωμένοι» μαρξιστές[289] που υποστηρίζουν ότι το καπιταλιστικό σύστημα «έχει να συνεισφέρει κάτι το μόνιμο στον οποιοδήποτε τρόπο οργάνωσης κάθε οικονομίας», διότι προσέφερε υλική ευημερία, άδικη μεν, αλλά ευημερία (προφανώς, η ευημερία που προσφέρει το σκανδαλωδώς προσοδοφόρο επάγγελμα του ευρωβουλευτού ίσως συμβάλλει αποφασιστικά στο όψιμο ξεκαθάρισμα της σκέψης)! Η στάση βέβαια αυτή δεν είναι περίεργη, ιδιαίτερα όταν προέρχεται από αρχολίπαρους πρώην ριζοσπάστες «σοσιαλιστές» που δεν διακρίνονται καν για τη συνέπεια που διακρίνει μερικούς, λιγότερο «ριζοσπάστες» αλλά τιμιότερους, σοσιαλδημοκράτες όπως ο πρώην υπαρχηγός του Εργατικού Κόμματος, Roy Hattersley που κατέρριψε «από μέσα» το σοσιαλιστικό προσωπείο της βρετανικής (και έμμεσα της αντίστοιχης ελληνικής) Κεντροαριστεράς σε άρθρο του με τίτλο «Γιατί δεν πιστεύω πια στους Εργατικούς».[290] Ο κύριος λόγος για την απόφαση αυτή του Hattersley, (ο οποίος θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα 50 χρόνια που υπηρετεί το κόμμα δεν ανήκε ποτέ στην αριστερά πτέρυγα των Τ. Ben κ.ά.), ήταν η από μέρους

288. Word Bank, *World Development Report 2000101*, Πίν. 1.
289. Γ. Κατηφόρης, *Το Βήμα,* 8/3/98.
290. *The Guardian,* 26/7/97.

των Εργατικών οριστική εγκατάλειψη του στόχου της ισότητας, που παραδοσιακά αποτελούσε το διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ σοσιαλιστών και φιλελεύθερων, και η αντικατάστασή του από το στόχο της φιλελεύθερης (και βολικής) ισότητας ευκαιριών![291]

Σήμερα, οι βρετανοί σοσιαλφιλελεύθεροι είναι σαφείς επ' αυτού. Όπως τονίζει ένας θεωρητικός του σοσιαλφιλελευθερισμού, ο John Gray της LSE, «ο στόχος της μεγαλύτερης ισότητας, μέσω της αναδιανεμητικής φορολογικής και κοινωνικής πολιτικής, η επιδίωξη της πλήρους απασχόλησης, μέσω της οικονομικής ανάπτυξης, το κράτος πρόνοιας που φροντίζει για τον πολίτη "από την κούνια μέχρι τον τάφο" - όλα αυτά είναι πια ξεπερασμένα».[292] Αντίστοιχα, ο David Blankett, που άρχισε την καριέρα του ως υπουργός Παιδείας καταργώντας «σοσιαλιστικότατα» το δικαίωμα στη δωρεάν εκπαίδευση, δήλωνε ότι «καμιά κυβέρνηση που μπαίνει στον 21ο αιώνα δεν έχει ελπίδα να δημιουργήσει μια πιο ίση κοινωνία παίρνοντας απλώς εισόδημα από τη μια κοινωνική ομάδα και αναδιανέμοντάς το σε μια άλλη, όπως πιστεύαμε παλιά, όταν οι πλούσιοι ήταν πολύ πλούσιοι και οι υπόλοιποι ήταν φτωχοί».[293]

Το χαρακτηριστικό, αλλά και ενδεικτικό του θράσους των σοσιαλφιλελεύθερων, είναι ότι όλα αυτά λέγονται στο ίδιο «το σπίτι του κρεμασμένου», τη Βρετανία, όπου σχετική μελέτη έδειξε ότι η μεγαλύτερη κοινωνική αλλαγή στη χώρα τα τελευταία 20 χρόνια είναι η αύξηση της ανισότητας.[294] Έτσι, μεταξύ 1979 και 1993/94 το φτωχότερο 10% του πληθυσμού είδε το εισόδημά του να μειώνεται κατά 18% τη στιγμή που το αντίστοιχο εισόδημα του 10% πλουσιότερου τμήματος του πληθυσμού είδε μια αύξηση του πραγματικού εισοδήματος του κατά 61%[295] και σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία η ανισότητα αυτή χειροτέρευσε από τότε.[296]

291. Βλ. το άρθρο του υπ. Οικονομικών Gordon Brown, *The Guardian*, 2/8/97.
292. J. Gray, *After Social Democracy,* Demos, 1997.
293. *The Guardian,* 26/7/97.
294. P. Johnson, *Inequality in the UK,* Institute of Fiscal Studies, 1997.
295. The Stationary Office, *Households Below Average Income,* 1996.
296. Μεταξύ 1979 και 1997 το εισόδημα του 10% των πλουσιότερων αυξήθηκε κατά 70%, ενώ του 10% των φτωχότερων μειώθηκε κατά 9%, D. Brindle, *The Guardian,* 16/10/98.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, το άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ πλουσίων και φτωχών στη Βρετανία να είναι ανάλογο με αυτό της Νιγηρίας, ενώ η αναλογία ατόμων που ζούσαν σε συνθήκες φτώχειας ανερχόταν στο 22%, στη Βρετανία (από 6% πριν την άνοδο της Thatcher) -ίδια δηλαδή με αυτή της Ελλάδας- έναντι 6% στη Δανία.[297]

Βέβαια αυτή η έκρηξη της ανισότητας δεν παρουσιάζεται μόνο στη Βρετανία. Απλώς εκεί εμφανίζεται σαφέστερα επειδή η χώρα αυτή ήταν η πρώτη που αντικατέστησε τη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση με τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση, πρώτα με τους «καθαρούς» νεοφιλελεύθερους της Thatcher και σήμερα με τους σοσιαλφιλελεύθερους του Blair. Η συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στα χέρια των ολίγων είναι δομικό χαρακτηριστικό της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όπου για χάρη της ανταγωνιστικότητας και του κέρδους, το επίπεδο οικονομικής δραστηριότητας καθορίζεται σχεδόν αποκλειστικά από τις δυνάμεις της αγοράς ενώ οι κοινωνικοί έλεγχοι πάνω σε αυτές ελαχιστοποιούνται. Έτσι, μεταξύ 1989 και 1996, όταν με την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» η νεοφιλελεύθερη συναίνεση έγινε καθολικό φαινόμενο, ο αριθμός των (σε δολάρια) δισεκατομμυριούχων σχεδόν τριπλασιάστηκε (από 157 σε 447) και το 1996 η καθαρά αξία της περιουσίας των 10 πλουσιότερων δισεκατομμυριούχων ήταν μιάμιση φορά το συνολικό εθνικό εισόδημα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών όπου ζουν 534 εκ. άνθρωποι.[298] Πράγμα βέβαια καθόλου περίεργο, όταν είναι γνωστό ότι στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας οι 350 μεγαλύτερες εταιρείες ελέγχαν το 40% του παγκόσμιου εμπορίου, οι δε 500 μεγαλύτερες εταιρείες, μολονότι απασχολούσαν μόνο το 5% του παγκοσμίου πληθυσμού, ελέγχαν το 25% της παγκόσμιας παραγωγής.[299] Όπως εύστοχα τόνιζε σχετικά ένας έγκυρος αναλυτής:

στην πραγματικότητα οι πολυεθνικές καθορίζουν σήμερα την ατζέντα

297. Eurostat, *Statistics in focus,* 1997/6.
298. UN, *Human Development Report 1997,* Oxford University Press, σελ. 38.
299. J. Vidal, *McLibel Burger Cultur on Trial,* MacMillan, 1997.

> της ΕΕ, της NAFTA, της GATT και των Ασιατικών Τίγρεων, αφού μέλη τους στελεχώνουν τις συμβουλευτικές επιτροπές των διεθνών οργανισμών, των οποίων οι συνεδριάσεις δεν είναι δημόσιες. Οι ίδιες εταιρίες συμβουλεύουν τους επαγγελματίες πολιτικούς έχοντας εύκολη πρόσβαση σε κάθε κυβερνητικό επίπεδο... η ατζέντα των εταιρειών αυτών σχεδιάζεται αποκλειστικά με στόχο τη μεγιστοποίηση των εσόδων των ολίγων σε βάρος των μυριάδων πολιτών.[300]

Η ανισότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση γενικά και την Ελλάδα ειδικότερα παρουσιάζει αντίστοιχη έξαρση μετά την καθιέρωση της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης. Σύμφωνα με σχετική έρευνα της ΕΕ το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού της εισπράττει πάνω από το 25% του συνολικού εισοδήματος (στην Ελλάδα αυτό φθάνει το 27%), ενώ το φτωχότερο 10% εισπράττει το 2%! Αυτή η ανισότητα, κατά την προηγούμενη δεκαετία, οδήγησε 57 εκ. άτομα στην ΕΕ να ζουν σε συνθήκες φτώχειας (όπως την ορίζει η Κομισιόν), από τα οποία τα 2.3 εκ. (σχεδόν το ένα τέταρτο του πληθυσμού) ζουν στην Ελλαδα.[301] Είναι μάλιστα ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η Ελλάδα, μαζί με τη Βρετανία και την Πορτογαλία, παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ανισότητα στην ΕΕ. Έτσι, τόσο η Βρετανία, μετά από νεοφιλελεύθερη (συντηρητική) διακυβέρνηση 18 ετών, όσο και η Ελλάδα, μετά απο ισόχρονη σοσιαλφιλελεύθερη (ΠΑΣΟΚική) διακυβέρνηση παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό ανισότητας, που (μαζί με αυτόν της Πορτογαλίας) είναι οι χειρότεροι στην Ευρωπαϊκή Ένωση.[302]

Όμως, ο άγριος ανταγωνισμός που ακολουθεί τη διεθνοποίηση δεν έχει οδηγήσει μόνο σε αυτή την πελώρια συγκέντρωση οικονομικής δύναμης αλλά και σε γενική πτώση των τιμών, που παραπέρα εντείνει τη συγκέντρωση. Έτσι, οι χώρες του Νότου, που τόσα χρόνια ενθαρρύνονταν από τους διεθνείς οργανισμούς να στηρίξουν την ανάπτυξή τους

300. J. Vidal, *The Guardian*, 20/6/97.

301. Eurostat, ό.π.

302. Σύμφωνα με την έρευνα της Eurostat, ο συντελεστής Gini, που μετρά το βαθμό ανισότητας, ήταν 0.37 στη Βρετανία και 0.38 στην Ελλάδα, έναντι 0.25 στη Δανία.

στις εξαγωγές, σήμερα βλέπουν τα έσοδα από αυτές να μειώνονται δραστικά, τα νομίσματα τους να κλονίζονται και ν' αναγκάζονται να κόβουν τις εισαγωγές, εντείνοντας παραπέρα την κρίση. Ακόμη, όπως και στη δεκαετία του 1930, η πτώση των τιμών προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωση, όπως δείχνουν οι συγχωνεύσεις μεγαθήριων όπως η Exxon και η Mobil, η Total και η Petrofina. Η συνέπεια είναι ένας φαύλος κύκλος που διαιωνίζεται, με τον ανταγωνισμό να οδηγεί σε παραπέρα συγκέντρωση και μεγαλύτερη ανισότητα στην κατανομή του παγκόσμιου εισοδήματος και πλούτου μέχρις ότου το μπαλόνι σκάσει για άλλη μια φορά, όπως στη δεκαετία του 1930.

Συμπερασματικά, η κρίση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς δεν πρόκειται να σταματήσει ούτε τη διαδικασία της διεθνοποίησης ούτε τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση που τη στηρίζει ούτε, βέβαια, σηματοδοτεί την επιστροφή σε κάποιο είδος κεϊνσιανισμού, όπως ονειρεύονται οι απανταχού οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς. Ακόμη και αν προσωρινά εισαχθούν κάποιες αλλαγές προς αυτή την κατεύθυνση, για ν' αποφευχθεί μια καταστροφική κρίση, οι μακροπρόθεσμες τάσεις για διεθνοποίηση και απελευθέρωση των αγορών γρήγορα θα επανέλθουν. Και, φυσικά, καμία κρίση, όσο σοβαρή και αν είναι, δεν πρόκειται από μόνη της να οδηγήσει στην ανατροπή της οικονομίας της αγοράς. Η κρίση είναι ενδημικό στοιχείο της οικονομίας της αγοράς και, όσο απουσιάζει ένα μαζικό κίνημα που θα έχει συνειδητοποιήσει την ανάγκη συστημικής αλλαγής, το πιθανότερο είναι ότι, σε περίπτωση που τελικά ξεσπάσει μια ανεξέλεγκτη κρίση απλώς θα οδηγήσει σε βαθιά ύφεση και μαζική ανεργία και στην πιθανή ανάδυση νέων ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Η ανεργία στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς

Η αγορά εργασίας αποτελεί τον κύριο στόχο της απελευθέρωσης των αγορών στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Έτσι πολλοί σημαντικοί κοινωνικοί έλεγχοι καταργούνται (για παράδειγμα, η μονιμότητα των υπαλλήλων στις ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις) και άλλοι τροποποιούνται δραστικά (όπως έλεγχοι σε σχέση με τη μερική απασχόληση

και τις απολύσεις, μείωση των επιδομάτων ανεργίας κ.λπ.) με ρητό στόχο την «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας. Δηλαδή, με στόχο να γίνει η εργασία περισσότερο «επιδεκτική» στις αλλαγές των συνθηκών της αγοράς. Στην πραγματικότητα, όμως, όπως υποστηρίζουν τώρα ακόμη και νεοκεϊνσιανοί αναλυτές, ο στόχος είναι «να μετατραπεί η εργασία σε εμπόρευμα - όχι μόνο σε σχέση με τον τρόπο καθορισμού των μισθών και των εργατικών συνθηκών, αλλά ακόμη και αναφορικά με τον τρόπο που διευθύνεται η εργασία στον τόπο δουλειάς».[303] Η δραστική χαλάρωση των κοινωνικών αυτών ελέγχων, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της κρατικής δέσμευσης για πλήρη απασχόληση και την αντισυνδικαλιστική νομοθεσία, σημαίνουν ότι τα αποτελέσματα των τεχνολογικών αλλαγών που ήδη έχουν οδηγήσει σε διαρθρωτική ανεργία (επανάσταση πληροφορικής) δεν αντισταθμίζονται με αποτελεσματική κρατική δραστηριότητα. Αντίθετα, αφήνεται στις δυνάμεις της αγοράς να «λύσουν» το πρόβλημα της απασχόλησης ενώ, παράλληλα, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, με τη δραστική περικοπή του δημόσιου τομέα, συνεισφέρουν και άμεσα στην αύξηση της ανεργίας.

Το αποτέλεσμα ήταν αρχικά η μαζική αύξηση της ανεργίας και η αντίστοιχη αύξηση της φτώχειας και της ανισότητας, σε αναλογία με την απορύθμιση και ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας. Έτσι, η ανεργία στις 7 πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες (ΗΠΑ, Ιαπωνία, Καναδάς, Γερμανία, Γαλλία, Βρετανία, Ιταλία) αυξήθηκε κατά 56% από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '70 μέχρι το 1980 και κατά άλλο ένα 50% μέχρι το 1994.[304] Εντούτοις, η περίοδος αυτή της μαζικής ανεργίας ήταν μεταβατική (τουλάχιστον στο Βορρά) και σηματοδοτούσε τη μετάβαση της οικονομίας αγοράς από τις συνθήκες σχεδόν πλήρους απασχόλησης στην περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης (1945-75), σε μια περίοδο, που ήδη ανέτειλε, χαμηλόμισθης, περιστασιακής ή μερικής απασχόλησης και συγκεκαλυμμένης ανεργίας. Η εξέλιξη αυτή είναι αποτέλε-

303. W. Hutton, *The State We're In,* ό.π., σ.103.

304. Από ένα μέσο όρο 3,4% ανεργίας το 1973 σε 5,3% το 1980 και 8% το 1994, P. Armstrong *et al.*, ό.π. Πίν. 14.1 και OECD, *Economic Outlook,* αρ. 57, 1995.

σμα τόσο της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας όσο και μιας συστηματικής προσπάθειας των πολιτικών ελίτ να μειώσουν την ανοικτή ανεργία, που έχει σημαντικό πολιτικό κόστος και οδηγεί στην πλήρη αναξιοπιστία της οικονομίας της αγοράς.

Η νεοφιλελεύθερη μυθολογία, που εναγκαλίζονται και οι σοσιαλφιλελεύθεροι, υποστηρίζει ότι η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας οδηγεί σε χαμηλά ποσοστά ανεργίας. Για παράδειγμα, το κύριο έντυπο όργανο του σοσιαλφιλελευθερισμού στη χώρα μας έθετε πριν μερικά χρόνια το ερώτημα: «είναι τυχαίο και συμπτωματικό άραγε ότι από τις 24 χώρες του ΟΟΣΑ το πιο χαμηλό ποσοστό ανεργίας το έχουν τρεις, οι ΗΠΑ, η Βρετανία και η Ολλανδία που έχουν κοινό παρονομαστή την απελευθερωμένη αγορά εργασίας;».[305] Και πράγματι, η ανεργία μειώθηκε στις χώρες αυτές. Εκείνο όμως που αποσιωπούν οι σοσιαλφιλελεύθεροι είναι τι είδους εργασία δημιούργησαν οι απελευθερωμένες αγορές εργασίας. Σειρά από σχετικές μελέτες δίνουν την απάντηση: οι περισσότερες από τις δουλειές που δημιουργήθηκαν αφορούσαν χαμηλόμισθη απασχόληση (συνήθως περιστασιακή εργασία) η οποία αντικαθιστούσε τη σχετικά απασχόληση καλά αμειβόμενη πλήρη απασχόληση.

Έτσι, ενώ πριν μερικά μερικά χρόνια πανηγυριζόταν το γεγονός ότι στις ΗΠΑ η ανοικτή ανεργία ήταν περίπου η μισή από αυτή στην ΕΕ,[306] σεμνά αποσιωπάτο το γεγονός ότι περίπου 30% της εργατικής δύναμης στις ΗΠΑ απασχολείται σήμερα σε περιστασιακή απασχόληση[307] και ότι η μεγάλη πλειοψηφία των νέων θέσεων εργασίας πληρώνονται πολύ λιγότερο από τις παλιές. Μια σχετική έρευνα των *New York Times,*[308] με βάση τα επίσημα στοιχεία του αμερικάνικου Υπ. Εργασίας, είναι αποκαλυπτική για τις σημερινές τάσεις. Μεταξύ 1979 και 1995 πάνω από 43 εκ. Αμερικανοί έχασαν δουλειές πλήρους απασχόλησης και μολονότι οι περισσότεροι από αυτούς βρήκαν νέα απασχόληση, μόνο το 35% βρήκαν δου-

305. Ν. Νικολάου, *Το Βήμα*, 6/4/97.

306. 5,6% στις ΗΠΑ έναντι 10,7% στην ΕΕ το 1995, OECD, *Economic Outlook,* αρ. 58, 1995.

307. H. Henderson, *Resurgence,* Μάι.-Ιούν. 1993.

308. L. Uchitelle and N R. Kleinfield, *International Herald Tribune,* 6/3/96.

λειά με τον ίδιο ή ανώτερο μισθό. Αντίθετα, 25 χρόνια πριν, η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που έχαναν τη δουλειά τους έβρισκαν νέα απασχόληση, με περίπου ίδια αμοιβή.

Το αποτέλεσμα είναι ότι σήμερα στις ΗΠΑ υπάρχει μεγαλύτερη ανασφάλεια σε σχέση με την εργασία από ό,τι τον καιρό της μεγάλης οικονομικής κρίσης τη δεκαετία του 1930. Ένα άλλο αποτέλεσμα είναι η δραστική επιδείνωση της κατανομής εισοδήματος. Έτσι, ενώ το μέσο εισόδημα ενός αμερικάνικου νοικοκυριού αυξήθηκε 10% μεταξύ 1979 και 1994, το 97% από αυτή την αύξηση πήγε στα 20% των πλουσιοτέρων,[309] ενώ τα δύο τρίτα των αμερικανών εργατών είδαν τους μισθούς τους να πέφτουν δραστικά, χάνοντας το 18% της αγοραστικής τους δύναμης μεταξύ 1973 και 1990.[310]

Ανάλογες είναι οι τάσεις στην άλλη χώρα-«όαση» μέσα στην έρημο της ανεργίας: τη Βρετανία όπου το ποσοστό της επίσημης ανεργίας φθίνει συνεχώς τα τελευταία χρόνια και σήμερα είναι περίπου 1,6 εκ. (5,4%). Στην πραγματικότητα όμως, αν συνυπολογιστούν οι γυναίκες και οι εργαζόμενοι σε «αναγκαστική» μερική απασχόληση (διότι αδυνατούν να βρουν πλήρη απασχόληση), η πραγματική ανεργία ανέρχεται σε 4 εκ. δηλ. στο 13,7%.[311] Η ευέλικτη αγορά εργασίας που εισήγαγε ο θατσερισμος και συνεχίζουν οι σοσιαλφιλελεύθεροι του Blair σημαίνει ότι οι περισσότερες νέες δουλειές είναι σε χαμηλόμισθη μερική απασχόληση ή σε περιστασιακές και προσωρινές (με βραχύχρονα συμβόλαια) εργασίες. Ήδη άλλωστε από το 1993 τα δύο τρίτα των βρετανικών θέσεων εργασίας δεν ήταν σε «σταθερές» δουλειές με επιδόματα, διακοπές κ.λπ. (ενώ το 1975 το 56% ήταν σε θέσεις πλήρους απασχόλησης[312]) και η κατάσταση χειροτερεύει από τότε. Στην περίοδο, για παράδειγμα, 1993-96 μόνο το 38% των νέων δουλειών αφορούσαν μόνιμη πλήρη απασχόληση.[313] Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι οι Βρετανοί σήμερα εργάζο-

309. Ό.π.

310. L. Thurow, *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America,* Brealy, 1992.

311. Industrial Society/The *Guardian,* 13/10/2000.

312. W. Hutton, *The Guardian,* 3/4/95.

313. *The Guardian,* 19/3/97.

νται περισσότερο από όλους μέσα στην ΕΕ, με το 30% των ανδρών σε πλήρη απασχόληση να εργάζονται πάνω από 48 ώρες τη βδομάδα. Όπως τονίζει ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Λάνκαστερ S. Fleetwood, «οι εργάτες σήμερα μπορούν ή να έχουν είτε μια ανασφαλή κακοπληρωμένη και γεμάτη στρες δουλειά, ή να μην έχουν καθόλου δουλειά».[314] Το επιθυμητό (για τους εργοδότες) αποτέλεσμα ήταν ότι, παρά τη σημαντική μείωση της ανεργίας, δεν αυξήθηκαν αντίστοιχα το κόστος εργασίας και ο πληθωρισμός, όπως συνέβαινε στο παρελθόν.[315]

Τέλος, το «ολλανδικό θαύμα» αποδείχθηκε άλλος ένας αντικατοπτρισμός και η ακράδαντη πίστη των ολλανδών σοσιαλφιλελεύθερων ότι θα μπορούσαν να παντρέψουν την κοινωνική δικαιοσύνη με την ανοικτή αγορά πρόσφατα εξατμίστηκε, με την απασχόληση να γίνεται ασταθής και όλοι να μιλούν για επικείμενο «στασιμοπληθωρισμό».[316]

Οι τάσεις αυτές τείνουν σήμερα ν' αναπαραχθούν σε όλο το Βορρά, ιδιαίτερα μετά τη κατάρευση του γερμανικού μοντέλου του «καπιταλισμού της κοινωνικής αγοράς». Ο άγριος ανταγωνισμός μεταξύ ΕΕ, NAFTA και Άπω Ανατολής δημιουργεί σήμερα συνθήκες όχι τόσο ανοικτής ανεργίας, αλλά χαμηλόμισθης απασχόλησης στο πλαίσιο ελαστικών αγορών εργασίας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στο τέλος της προηγούμενης δεκαετίας οι ΗΠΑ ήταν επικεφαλής στον κατάλογο ανταγωνιστικότητας, ενώ η Βρετανία ήταν ο ανερχόμενος αστέρας, τη στιγμή που η Γερμανία έπεφτε στη 14η θέση και η Γαλλία στη 20ή.[317] Άλλωστε, ο γενικός γραμματές του ΟΟΣΑ στη συνάντηση των υπ. Εργασίας των «7» στη Λίλη, ήδη από το 1995 είχε προβλέψει ότι το αύριο θα είναι πλησιέστερο στο αγγλοσαξωνικό παρά στο ευρωπαϊκό μοντέλο, εφόσον οι αγγλοσαξωνικές χώρες, με τις πιο ελαστικές αγορές, είναι εκείνες που δημιουργούν τις περισσότερες θέσεις εργασίας.[318]

314. *The Guardian,* 13/9/99.
315. R. Marris, *The Observer,* 23/5/99.
316. David Walker,«Goodbye Third Way», *The Guardian,* 3/9/01.
317. Institute of management development, 1997 Report/The *Guardian,* 27/3/97.
318. *Ελευθεροτυπία,* 2/4/96.

Πράγματι, οι εξελίξεις από τότε δικαίωσαν την πρόβλεψη αυτή. Έτσι, χάρη στις «ελαστικές αγορές εργασίας», το ποσοστό ανεργίας στους «7» μειώθηκε σήμερα περίπου στο 7% (από 8% το 1994). Μόνο στα τελευταία 4 χρόνια, η ανεργία στην ΕΕ μειώθηκε περίπου κατά 22,5% (από 10,7% στις αρχές του 1997 σε 8, 4% σήμερα). Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι το 80% των νέων προσλήψεων κατά την τελευταία πενταετία αφορά δουλειές προσωρινής ή μερικής απασχόλησης όπου σήμερα απασχολούνται το 27% των μισθωτών των χωρών της ΕΕ!

Στη Γαλλία, για παράδειγμα, η οποία υποτίθεται αποτελούσε ένα οχυρό κατά του αγγλοσαξονικού μοντέλου, οι θέσεις εργασίας που δημιούργησε το νέο εργασιακό μοντέλο του Jospin -στο οποίο βασικά στηρίχτηκαν και οι δικοί μας σοσιαλφιλελεύθεροι- που συνδύασε την «ελαστική» εργασία με το 35ωρο (μοντέλο για το οποίο πανηγύριζαν, ως δήθεν απάντηση στο νεοφιλελευθερισμό, οι δικές μας «προοδευτικές» δυνάμεις «της Αριστεράς και της Οικολογίας»[319]) αφορούν στη συντριπτική τους πλειοψηφία θέσεις χαμηλόμισθης μερικής ή βραχυχρόνιας απασχόλησης, με ταυτόχρονη μείωση των εργοδοτικών εισφορών και περιορισμούς στα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα των εργαζομένων[320]. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι το ποσοστό των εργαζομένων που αμείβονται με τον κατώτατο μισθό έχει διπλασιαστεί κατά την τελευταία δεκαετία (από 7,8% σε 15,6%).

Έτσι, ο άκρατος ανταγωνισμός που συνεπάγεται η παγκοσμιοποίηση και η συνακόλουθη ελαστικοποίηση της εργασίας σημαίνει για την πλειοψηφία πολύ περισσότερη χαμηλόμισθη δουλειά (υπερωρίες, πολυθεσία κ.λπ.) και στρες. Σύμφωνα με σχετική μελέτη, τα τελευταία 20 χρόνια, παρά τη μείωση των ωρών εργασίας, μειώνεται συγχρόνως και ο χρόνος ανάπαυσης: στις ΗΠΑ κατά 140 ώρες το χρόνο και στη Βρετανία κατά 7 ώρες την εβδομάδα[321]. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η τελευταία Έκθεση (2000) του ILO (ΟΗΕ) βρήκε ότι το στρες έχει φτάσει σε επίπεδα ρε-

319. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Ελευθεροτυπία,* 19/10/97.

320. Βλ. την ομιλία του γάλλου εκπροσώπου στη Διεθνή Διάσκεψη Συνδικάτων, που οργάνωσε το ΕΚ Αθήνας, *Καθημερινή,* 25/2/2000.

321. J. Vidal, *The Guardian,* 28/8/2000.

κόρ στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς, εξαιτίας της ελαστικότητας της αγοράς εργασίας, η οποία, με την ευκολία των απολύσεων και τα βραχυχρόνια συμβόλαια που έχει εισαγάγει, ενίσχυσε δραστικά τις απαιτήσεις των εργοδοτών για μεγαλύτερη παραγωγικότητα, αλλά και την ανασφάλεια των εργαζόμενων.

Στην Ελλάδα, η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση, μετά τη νίκη της στις τελευταίες εκλογές και με την παθητική «για την τιμή των όπλων» αντίσταση των γραφειοκρατικών συνδικάτων, προχωρά ακάθεκτη στην «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας, έχοντας μάλιστα το θράσος να ισχυρίζεται (με τη συμπαράσταση των «εκσυγχρονιστών» σε όλα τα κόμματα) ότι στοχεύει στη μείωση της ανεργίας! Στην πραγματικότητα ο στόχος της Κεντροαριστεράς εδώ και στο εξωτερικό είναι η συγκάλυψη της ανεργίας, όπως άλλωστε κάνει φανερό η διεθνής εμπειρία.

Η ανεργία διπλασιάστηκε στη χώρα μας από το 1984 μέχρι το 1997 (από 3,6% σε 7%) και από τότε, χάρη στις προσπάθειες του «νέου» σοσιαλφιλελεύθερου ΠΑΣΟΚ, αυξήθηκε ακόμη 60%, ξεπερνώντας σήμερα το 11%, ενώ σχεδόν ένας στους τρεις νέους κάτω των 25 ετών είναι άνεργος! Και αυτό, παρά το γεγονός ότι τι εργατικό κόστος μειωνόταν δραστικά όλη την προηγούμενη δεκαετία,[322] ενώ τα κέρδη στις μεγάλες επιχειρήσεις πολλαπλασιάζονταν. Η αιτία δεν είναι βέβαια οι μετανάστες από τα κράτη του τ. «υπαρκτού», όπως άμεσα ή έμμεσα διακηρύσσουν οι ελίτ καλλιεργώντας την ξενοφοβία και το ρατσισμό. Οι μετανάστες καταλαμβάνουν ανειδίκευτες θέσεις εργασίας και βασικά ανταγωνίζονται τους δικούς μας απόφοιτους του δημοτικού, όπου όμως η ανεργία μειώνεται, ενώ, αντίθετα, φουντώνει στους απόφοιτους της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.[323] Δηλαδή, οι μετανάστες ουσιαστικά παίζουν το ρόλο της φτηνής αύξησης της παραγωγής (και της παραγωγικότητας) και της παράλληλης σωτήριας για τους εργοδότες συμπίεσης των μισθών.

Η αιτία της ελληνικής ανεργίας είναι η χρόνια έλλειψη παραγωγικών επενδύσεων και το παράλληλο στέρεμα των παραδοσιακών πηγών συ-

322. OECD *Economic Survey, Greece* 1998, Πίν. 3.
323. Βλ. σχετικά έρευνα του ΕΚΚΕ, *Ελευθεροτυπία*, 19/3/2000.

γκάλυψης της ανεργίας, δηλαδή της μετανάστευσης και της επέκτασης του δημόσιου τομέα. Έτσι, οι σοσιαλφιλελεύθεροι, στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, το οποίο παίρνουν ως δεδομένο, δεν έχουν παρά να ακολουθήσουν το παράδειγμα των ευρωπαίων συνάδελφων τους, δηλαδή να συγκαλύψουν την ανεργία με την επέκταση της μερικής απασχόλησης (που στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα χαμηλή αφού φτάνει μόνο το 6%, έναντι 17% στην ΕΕ)[324] και γενικότερα των μορφών «ελαστικής» απασχόλησης. Η αναμενόμενη συνέπεια είναι ότι στα προσεχή χρόνια, με τη βοήθεια και του πρόσκαιρου «μπουμ» από την Ολυμπιάδα και τα έργα υποδομής που χρηματοδοτεί η ΕΕ, θα υπάρξει κάποια παροδική μείωση της ανεργίας, αλλά και θα φουντώσει παραπέρα η φτώχεια (στην οποία ήδη είναι καταδικασμένο το 20% του λαού) και η ανισότητα, ενώ θα εντατικοποιηθεί ακόμη περισσότερο η εργασία και η ανασφάλεια.

Πριν αφήσουμε όμως το θέμα της απασχόλησης στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε την επίδραση της νεοφιλελεύθερης μυθολογίας πάνω στη «ρεαλιστική» οικολογική σκέψη. Ένας μύθος για παράδειγμα που καλλιεργείται από τους «ρεαλιστές» οικολόγους που υιοθετήθηκε και από ακτιβιστικές οργανώσεις όπως η Greenpeace[325] είναι ότι δήθεν δεν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ απασχόλησης και περιβάλλοντος στην οικονομία της αγοράς. Ότι δηλαδή μια κατάλληλη φορολογική μεταρρύθμιση μπορεί να έχει ευεργετικά αποτελέσματα τόσο στην απασχόληση όσο και στο περιβάλλον και ότι επομένως ο ισχυρισμός της ριζοσπαστικής οικολογικής Αριστεράς, ότι η οικονομία της αγοράς θέτει καθημερινά διλήμματα μεταξύ απασχόλησης ή προστασίας του περιβάλλοντος, είναι αβάσιμος.

Φυσικά, τα επιχειρήματα των «ρεαλιστών» Πρασίνων μόνο στη θεωρία μπορούν να αντικρουστούν, γιατί στην πράξη οι εργαζόμενοι ξέρουν πολύ καλά ότι η επιβίωσή τους στην οικονομία της αγοράς δεν τους επιτρέπει την πολυτέλεια να έχουν οικολογικές ευαισθησίες, όντας υποχρε-

324. Έκθεση Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ 2000.

325. Δήμος Τσαντίλης, *Περιβάλλον και απασχόληση. Προς μια οικολογική φορολογική μεταρρύθμιση,* Greenpeace, 1996.

ωμένοι να δέχονται κάθε είδους απασχόληση που τους προσφέρουν αυτοί που ελέγχουν την οικονομική δραστηριότητα. Γι' αυτό και οι συχνές συγκρούσεις μεταξύ εργαζόμενων και οικολόγων στο εξωτερικό αλλά τελευταία και στην Ελλάδα. Στην πραγματικότητα όχι μόνο οι εργαζόμενοι αλλά και οι πιο «φωτισμένες» κυβερνήσεις γνωρίζουν πολύ καλά τη σύγκρουση απασχόλησης και περιβάλλοντος και την εκμεταλλεύονται ανάλογα. Η βρετανική κυβέρνηση άλλωστε συχνά ανέθετε στο παρελθόν σε ιδιωτικές επιχειρήσεις να στρατολογήσουν άνεργους από την «υποτάξη», τους οποίους προσλάμβαναν ως ιδιωτικούς φρουρούς ασφαλείας, για να... δέρνουν τους οικολόγους ακτιβιστές που διαμαρτύρονταν εναντίον της κατασκευής αυτοκινητόδρομων κ.λπ. που θα επέφεραν σημαντική καταστροφή στο περιβάλλον.[326] Έτσι, με ένα σμπάρο η συντηρητική κυβέρνηση πετύχαινε δυο τρυγόνια: να αποκρύψει την κρατική καταστολή που απαιτεί η λειτουργία της οικονομίας της ανάπτυξης και να φέρει σε σύγκρουση τους οικολόγους ακτιβιστές με τα θύματα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς.

Ας δούμε όμως συγκεκριμένα το επιχείρημα των «ρεαλιστών» Πρασίνων, το οποίο ουσιαστικά βασίζεται στη νεοφιλελεύθερη ανάλυση οτι η βασική αιτία τόσο για τη σημερινή ανεργία όσο και για την περιβαλλοντική καταστροφή είναι το γεγονός ότι οι αγορές δεν είναι πραγματικά ελεύθερες αλλά διαστρεβλώνονται από διάφορες μονοπωλιακές δομές.[327] Το αποτέλεσμα είναι ότι οι (σχετικές) τιμές γης, εργασίας και κεφαλαίου δεν αντανακλούν το πραγματικό τους οικονομικό, κοινωνικό αλλά και περιβαλλοντικό κόστος. Έτσι η τιμή των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος γενικότερα, είναι σχετικά χαμηλή (τα «κοινά αγαθά» ούτε καν κοστολογούνται) και δεν αντανακλά το κόστος της εκμετάλλευσής του. Σε αυτό συμβάλλει το γεγονός ότι η ενέργεια υποφορολογείται ενώ η κατανάλωση φυσικών πόρων δεν φορολογείται καθόλου. Αντίστροφα, το κόστος εργασίας είναι υψηλό, λόγω της ύπαρξης «μονοπωλιακών δομών» (πράγμα που αποτελεί ευφημισμό για τη δύναμη της οργανωμένης

326. J. Vidal, *The Guardian,* 25/1/96.

327. Βλ., για παράδειγμα, James Robertson, «Θεσμική αναδόμηση και μεταβατική στρατηγική», *Δημοκρατία και Φύση,* αρ. 2, Οκτ. 96, σελ. 27.

εργασίας η οποία έχει επιβάλει στους εργοδότες να πληρώνουν τμήμα της κοινωνικής ασφάλισης των εργαζομένων καθώς και προοδευτική φορολογία πάνω στα κέρδη και εισοδήματά τους). Το αποτέλεσμα της διαστρέβλωσης αυτής των τιμών είναι, κατά την άποψη αυτήν, η άγρια εκμετάλλευση του περιβάλλοντος και η ανεργία. Και η λύση; Μα είναι απλή, υποστήριζε ο τότε διευθυντής του ελληνικού τμήματος της Greenpeace και νυν υφυπουργός περιβάλλοντος(!). Δεν έχουμε παρά να υιοθετήσουμε μια φορολογική μεταρρύθμιση η οποία θα οδηγήσει στην αντιστροφή της υπερφορολόγησης εργασίας και υποφορολόγησης των φυσικών πόρων που «θα έκανε φθηνότερη την απασχόληση και πιο πολύτιμους τους φυσικούς πόρους με αποτέλεσμα την αύξηση των θέσεων εργασίας και την προστασία του περιβάλλοντος».[328]

Η πρόταση αυτή δεν είναι βέβαια νέα, αφού ήδη έχει υιοθετηθεί από όλους τους διεθνείς οργανισμούς που διακρίνονται για... τη ριζοσπαστικότητα των προτάσεών τους: από τον ΟΟΣΑ, μέχρι τη Διεθνή Τράπεζα και τη Λευκή Βίβλο της Κομισιόν. Και όχι ασκόπως. Κάθε πρόταση για τη μείωση του κόστους εργασίας είναι απόλυτα συμβατή με τον αγώνα των οικονομικών μπλοκ για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Παράλληλα, οι περιβαλλοντικές οργανώσεις ενθαρρύνονται στην προβολή παρόμοιων προτάσεων από «μερικές διορατικές επιχειρήσεις που βρίσκουν ότι ο καλύτερος "κυματοθραύστης" εναντίον ενός ριζοσπαστικού πράσινου κινήματος που θα έθετε θέμα κοινωνικοοικονομικού συστήματος είναι η δημιουργία και προαγωγή ενός εναλλακτικού μοντέλου "περιβαλλοντισμού της ελεύθερης αγοράς"».[329]

Έτσι, οι «ρεαλιστές» οικολόγοι και ακτιβιστές υιοθετούν τις προτάσεις για δραστική μείωση, αν όχι κατάργηση των φόρων, πάνω στην εργασία (δηλ. τις εργοδοτικές εισφορές ασφάλισης, τον προοδευτικό φόρο στα εισοδήματα και κέρδη κ.λπ.) και υποστηρίζουν την αντικατάσταση των σημερινών φόρων και επιδομάτων με συστήματα που φορολο-

328. Βλ. συνέντευξη του Η. Ευθυμιοπούλου στην *Ελευθεροτυπία* 21/6/96.

329. S. Diamond, «Free market environmeritalism" *Z magazine,* Δεκ. 1991, σελ. 54.

γούν την ενέργεια και τη νομή της γης.[330] Εκείνο βέβαια που παραλείπουν ν' αναφέρουν οι φωστήρες του πράσινου «ρεαλισμού» είναι ότι, ακόμη και εάν, στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, το «πρασίνισμα» του συστήματος φόρων και κοινωνικών επιδομάτων ήταν δυνατό (πράγμα που εγγίζει τα όρια της... επιστημονικής φαντασίας) συστήματα σαν τα προτεινόμενα οδηγούν σίγουρα σε μεγαλύτερη ανισότητα. Καμιά μελέτη δεν έχει δείξει με ποιο τρόπο η κατάργηση της φορολόγησης των εργοδοτικών εισφορών στην ασφάλιση, και της φορολόγησης των εισοδημάτων και των κερδών (που σημαίνει την κατάργηση της προοδευτικότητας του συστήματος), σε συνδυασμό με την παράλληλη εισαγωγή έμμεσων φόρων πάνω στην κατανάλωση ενέργειας, θα αντισταθμίζονταν με κοινωνικές παροχές, eco-bonuses κ.λπ., κατά τρόπο που να μη χειροτερεύει η σημερινή παγκόσμια ανισότητα που ήδη έχει φθάσει ύψη ρεκόρ. Είναι επομένως φανερό ότι φορολογικές μεταρρυθμίσεις σαν τις προτεινόμενες δεν πρόκειται να προστατεύσουν την εργασία αλλά αντίθετα στοχεύουν στην επέκταση της απασχόλησης μέσω της παραπέρα συμπίεσης του άμεσου και έμμεσου εργατικού κόστους, που είναι βέβαια και ο στόχος της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης. Μήπως όμως παρόμοιες φορολογικές μεταρρυθμίσεις μπορούν να προστατεύσουν το περιβάλλον και να άρουν συγχρόνως την «τεχνητή» σύγκρουση με την απασχόληση; Όμως η θεμελιακή σύγκρουση μεταξύ απασχόλησης και περιβάλλοντος δημιουργείται από την επίδραση των περιβαλλοντικών περιορισμών στην ανταγωνιστικότητα. Το Γραφείο Τεχνολογικών Εκτιμήσεων των ΗΠΑ προειδοποιεί σχετικά ότι με δεδομένο το σημερινό πιο έντονο διεθνή ανταγωνισμό «οι αυστηρότερες περιβαλλοντικές ρυθμίσεις αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο οι περιβαλλοντικές μεταρυθμίσεις να γίνουν μεγαλύτερο ανταγωνιστικό μειονέκτημα στο μέλλον».[331] Γι' αυτό άλλωστε και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήδη έχει προτείνει να απαλλαχθούν οι ενεργοβόρες βιομηχανίες από τον πολυσυζητημένο (μέτριο) φόρο πάνω στην ενέργεια. Όπως μάλιστα τονίζεται σε

330. Βλ. J. Robertson, *Beyond the Dependency Culture,* London: Adamantine Press,1998, σελ. 183-190.

331. Office of Technology Assessment, *Trade and Environment,* 1992, σελ. 8.

σχετική έρευνα[332], ο λόγος για τον οποίο τα διάφορα οικονομετρικά μοντέλα που χρησιμοποιούν οι «ρεαλιστές» Πράσινοι δεν φανερώνουν μια πολύ ισχυρότερη αρνητική στατιστική συσχέτιση μεταξύ περιβαλλοντικών περιορισμών και ανταγωνιστικότητας είναι ότι, κάτω από την απειλή των πολυεθνικών οτι θα μετακομίσουν σε... πιο ανεκτικά περιβάλλοντα, καμιά κυβέρνηση δεν τολμά ούτε καν να σχεδιάσει αυστηρούς περιβαλλοντικούς περιορισμούς.

Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να υποστηρίξει τη θέση ότι μολονότι ο ακτιβισμός των περιβαλλοντικών οργανώσεων βοηθά στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε σχέση με επιμέρους προβλήματα, συγχρόνως, δημιουργεί έναν εφησυχασμό ότι η συνεχής χειροτέρευση της οικολογικής χρήσης θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί με μπαλωματικές λύσεις μέσα στο θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς. Δηλαδή, χωρίς τη δημιουργία ενός νέου πολιτικού κινήματος που θα ανέπτυσσε μεν παρόμοιες αμυντικές δραστηριότητες κατά της καταστροφής του περιβάλλοντος, οι οποίες όμως θα ήταν αυστηρά εντεταγμένες σε ένα περιεκτικό πολιτικό πρόγραμμα ριζοσπαστικής κοινωνικής αλλαγής. Αντίθετα, με την προώθηση του περιβαλλοντισμού της ελεύθερης αγοράς στον οποίο επιδίδονται οι ακτιβιστικές οργανώσεις, δικαιώνουν ένα σημαντικό ριζοσπάστη οικολόγο που έγραψε πρόσφατα ότι «με το να γίνει κανείς μέλος παρόμοιων οργανώσεων μπορεί στην πραγματικότητα να εμποδίζει τη μετάβαση σε μια βιώσιμη κοινωνία, εφόσον οι περισσότερες από αυτές ενισχύουν την εντύπωση ότι αυτό που χρειαζόμαστε και μόνο είναι περισσότερη οικονομική βοήθεια, δενδροφύτευση, ανακύκλωση κ.λπ., χωρίς καμιά ανάγκη για θεμελιακή αλλαγή του τρόπου ζωής ή του κοινωνικοοικονομικού συστήματος».[333]

332. Βλ. P. Ekins, «Το μέλλον του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου», *Δημοκρατία και Φύση*, αρ. 2, σελ. 87-88.

333. T. Trainer, *The Conserver Society,* Zed books, 1995, σελ. 212-13.

Το δουλεμπόριο της παγκοσμιοποίησης

Ένα νέο φαινόμενο που συνδέεται με τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς αφορά την ανάπτυξη του νέου δουλεμπορίου από το Νότο στο Βορρά που κάθε χρόνο προκαλεί εκατοντάδες θύματα. Το νέο αυτό δουλεμπόριο, όσον αφορά την Ευρώπη, συνίσταται στη μεταφορά λαθρομεταναστών από χώρες του Τρίτου Κόσμου και του τ. «υπαρκτού» σοσιαλισμού στις πλούσιες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με κύρια διαμετακομιστικά κέντρα στην πορεία προς το «φρούριο Ευρώπη» τις μεσογειακές χώρες-μέλη της ΕΕ και ιδιαίτερα την Ελλάδα, όπως βεβαιώνει το International Maritime Bureau του Λονδίνου. Μια βασική διαφορά του νέου σε σχέση με το κλασικό δουλεμπόριο είναι ότι οι σύγχρονοι δούλοι πληρώνουν οι ίδιοι τα έξοδα μεταφοράς τους που ανέρχονται και μέχρι 10 χιλ. δολ. το «κεφάλι». Το νέο δουλεμπόριο έχει τζίρο πολλών δις δολ. και αποτελεί τη νέα ανθούσα δραστηριότητα στην οποία επιδίδονται η μαφία και οι έμποροι όπλων και ναρκωτικών. Οι νέοι δουλέμποροι προσελκύονται στη δραστηριότητα αυτή όχι μόνο από τα υψηλά κέρδη αλλά και από το γεγονός ότι είναι πολύ πιο ακίνδυνη από το λαθρεμπόριο όπλων και ναρκωτικών. Η έκταση που έχει πάρει το νέο δουλεμπόριο τελευταία γίνεται φανερή από το γεγονός ότι σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Μετανάστευσης που εδρεύει στη Γενεύη, μισό με ένα εκατομμύριο παράνομοι μετανάστες μεταφέρονται κάθε χρόνο στην Ευρώπη. Γι' αυτό άλλωστε το θέμα της παράνομης μετανάστευσης αποτελεί το υπ' αριθμό ένα πρόβλημα με το οποίο ασχολείται σήμερα η Europol - η υπό γένεση ευρωπαϊκή FBI. Όσον αφορά τα κίνητρα των λαθρομεταναστών δεν αποτελούν απλώς, όπως ισχυρίζονται οι νεοφιλελεύθεροι και σοσιαλφιλελεύθεροι - σε μια φανερή απόπειρα απόκρυψης των πραγματικών αιτιών της λαθρομετανάστευσης- «επιλογή» των ίδιων των μεταναστών με στόχο τη βελτίωση της ζωής τους. Όπως παραδέχεται ακόμη και το Διεθνές Συμβούλιο Εκκλησιών, στην πραγματικότητα, «δεν υπάρχει επιλογή: ή ολόκληρη η οικογένεια πρέπει να φύγει ή ένας από τους δύο γονιούς, ώστε να μπορεί να στείλει πίσω μια επιταγή που θα εξασφαλίζει ένα τουλάχιστον γεύμα την ημέρα».[334]

334. *The Observer,* 12/1/97.

Οι λόγοι που οδηγούν τους λαθρομετανάστες στην κατάσταση της «μη επιλογής» αναφέρονται άμεσα στις νέες οικονομικές δομές που εγκαθιδρύει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, οι οποίες θεμελιώνονται, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, στην «αγοραιοποίηση» της οικονομίας, δηλαδή την απελευθέρωση και απορύθμιση των αγορών. Αναφέρονται δηλαδή:

- στην άρση των προστατευτικών δασμών που επιβάλλει η νέα GATT, η οποία οδηγεί στην εισαγωγή αγροτικών προϊόντων σε τιμές χαμηλότερες από αυτές που εισπράττουν οι ντόπιοι παραγωγοί. Το αποτέλεσμα είναι το ξερίζωμα των αγροτών από τη γη τους και η συρροή τους στα αστικά κέντρα-τερατουπόλεις, που αναπτύσσονται σε όλο τον κόσμο, είτε η απόπειρα διαφυγής τους προς τη Δύση που φαντάζει για αυτούς σαν παράδεισος μέσα από τα δυτικά τηλεοπτικά σήριαλ. Ενδεικτικά, το ποσοστό απασχολούμενων με τη γεωργία στις χαμηλού και μέσου εισοδήματος χώρες της περιφέρειας μειώθηκε κατά περίπου 6 ποσοστιαίες μονάδες μέσα σε μια δεκαετία (1980-1990).[335]
- στο δραστικό περιορισμό του κρατικού τομέα, είτε με τις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις κρατικών επιχειρήσεων είτε με το σταμάτημα προσλήψεων -αν όχι τις απολύσεις- από το δημόσιο τομέα και τη συνακόλουθη μείωση της συνολικής απασχόλησης. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι 1,6 δις άνθρωποι σε 100 χώρες έχουν σήμερα χαμηλότερα βιοτικά επίπεδα από ό,τι 15 χρόνια πριν, ενώ ακόμη και στις χώρες όπου σημειώνεται «ανάπτυξη», συνήθως, η ανάπτυξη αυτή δεν συνοδεύεται από αύξηση της συνολικής απασχόλησης[336]. Το αποτέλεσμα σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, είναι το ένα τρίτο σχεδόν του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού να είναι άνεργο ή να έχει απασχόληση που δεν του εξασφαλίζει τα κατώτερα όρια διαβίωσης.

335. *World Development Report 1997,* Πίν. 4.
336. UN, *Human Development Report 1996.*

- στην έκρηξη της ανισότητας που επιφέρει η ουσιαστική άρση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές, τόσο όσον αφορά την κατανομή εισοδήματος στο εσωτερικό κάθε χώρας, αλλά και όσον αφορά την παγκόσμια κατανομή εισοδήματος η οποία σήμερα καθορίζεται σχεδόν αποκλειστικά από τις δυνάμεις της αγοράς. Ουδεμία έκπληξη επομένως προκαλεί το γεγονός ότι ενώ το 1960 τα άτομα στην κορυφή της παγκόσμιας κοινωνικής πυραμίδας ήταν 30 φορές πλουσιότερα από το 20% των φτωχότερων στη βάση, στο τέλος της δεκαετίας του 1990 είχαν γίνει 74 φορές πλουσιότερα.[337]

Όσον αφορά τέλος τη στάση των κυρίαρχων ελίτ σε σχέση με το θέμα της λαθρομετανάστευσης, φαίνεται ότι προσδιορίζεται βασικά από «ποσοτικά» κριτήρια. Με άλλα λόγια, η οικονομική ελίτ δεν είναι κατ' αρχήν εναντίον της λαθρομετανάστευσης και αντιτίθεται σε αυτή μόνο όταν παίρνει χαρακτήρα μαζικό και ανεξέλγκτο. Στο βαθμό δηλαδή που η λαθρομετανάστευση είναι βασικά ελεγχόμενη γίνεται ανεκτή, εφόσον επιτελεί σημαντική οικονομική αλλά και ιδεολογική λειτουργία. Έτσι στο οικονομικό επίπεδο, δεδομένου ότι οι παράνομοι μετανάστες στερούνται εξ ορισμού οποιουδήποτε κοινωνικού και οικονομικού δικαιώματος, αποτελούν αντικείμενο άγριας εκμετάλλευσης σε δουλειές και μεροκάματα που δύσκολα θα προσέλκυαν τους ντόπιους. Οι λαθρομετανάστες επομένως συνιστούν εύκολο μέσο άσκησης πίεσης πάνω στους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας των υπόλοιπων εργαζομένων και εγκαθιδρύουν μια υποδομή που κάνει εύκολη την «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας. Ακόμη, στο ιδεολογικό επίπεδο, οι λαθρομετανάστες ενισχύουν το «άλλοθι» των ελίτ ότι η βασική αιτία της ανεργίας είναι η μετανάστευση (νόμιμη και παράνομη) και όχι το ίδιο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Από την άλλη μεριά, η ίδια η αθλιότητα της ύπαρξής τους, που αναπόφευκτα οδηγεί μερικούς από αυτούς σε παράνομες δραστηριότητες, αποτελεί το βασικό προσάναμμα για την εξάπλωση του ρατσισμού και την άνθηση των νεοφασιστικών οργανώσεων.

337. UN, *Human Development Report 1999.*

Η κρίση της γεωργίας, η τροφική κρίση και η παγκοσμιοποίηση

Ένας τομέας στον οποίο είναι ιδιαίτερα φανερές οι συνέπειες της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς είναι ο αγροτικός και η συναφής αλυσίδα διατροφής όπου τα τελευταία χρόνια οι κρίσεις διαδέχονται η μια την άλλη. Έτσι, μετά τις «τρελές αγελάδες», τις διοξίνες στα κοτόπουλα, τα αντιβιοτικά στους χοίρους και τα κοτόπουλα, πρόσφατα προστέθηκε και ο αφθώδης πυρετός για να καταστρέψει ό,τι είχε απομείνει από την εμπιστοσύνη του καταναλωτή σε σχέση με αυτά που τον τρέφει η αγροτική «βιομηχανία». Και αναφέρομαι εσκεμμένα σε «βιομηχανία» διότι οι απώτερες αιτίες των αλλεπάλληλων τροφικών κρίσεων αλλά και της γενικότερης κρίσης της γεωργίας είναι η εκβιομηχάνισή της στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς, καθώς και η παγκοσμιοποίηση της τελευταίας ως συνέπεια της δυναμικής της.

Η αγροτική εκβιομηχάνιση στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς σημαίνει μια τεράστια συγκέντρωση σε όλα τα στάδια (παραγωγή, διανομή, κατανάλωση). Μια συγκέντρωση που καταλήγει αναπόφευκτα στον έλεγχο της τροφικής αλυσίδας από μια οικονομική ελίτ, δηλαδή τις πολυεθνικές που ελέγχουν την παγκόσμια παραγωγή τροφίμων, χημικών και μηχανημάτων, τα σουπερμάρκετ που ελέγχουν τη διανομή κ.λπ.. Η συγκέντρωση αυτή ήταν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της γενικότερης συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης που επιφέρει η δυναμική της οικονομίας της αγοράς και της συνακόλουθης πληθυσμιακής συγκέντρωσης στα αστικά κέντρα. Ως συνέπεια της συγκέντρωσης αυτής, που δεν αφορά μόνο τα εισοδήματα που είδαμε παραπάνω αλλά και τον πληθυσμό, ενώ ο αστικός πληθυσμός πριν 25 χρόνια ήταν μόλις 38% του παγκόσμιου πληθυσμού σήμερα φθάνει το 46% και μέχρι το 2015 υπολογίζεται να ξεπεράσει το 54%.[338] Τέλος, η συγκέντρωση αυτή συνοδεύθηκε, αλλά και διευκολύνθηκε, από την παράλληλη παγκοσμιοποίηση της οικονομίας της αγοράς που στον αγροτικό τομέα σήμαινε τριπλασιασμό του παγκόσμιου εμπορίου σε τρόφιμα μεταξύ 1965 και 1998.[339]

338. *UN, Human Development Report 1999.*
339. G. Monbiot, *The Guardian,* **1**/3/01.

Η εκβιομηχάνιση αυτή σήμαινε ακόμη τη σημαντική αύξηση της παραγωγής, εφόσον είχε ως συνέπεια την αύξηση της παραγωγικότητας όσων απόμειναν στη γεωργία, αλλά και τη συνακόλουθη συμπίεση των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Ο μέσος αγρότης στη Βρετανία, για παράδειγμα, παράγει σήμερα τρεις φορές περισσότερα τρόφιμα από ό,τι πριν 25 χρόνια. Σύμφωνα μάλιστα με τους απολογητές της οικονομίας της αγοράς, ήταν ακριβώς η αγροτική εκβιομηχάνιση που έκανε δυνατό τον επισιτισμό του συνεχώς διογκούμενου παγκόσμιου πληθυσμού. Η τιμή όμως που πληρώνουμε γι' αυτού του είδους την εκβιομηχάνιση και αύξηση της παραγωγικότητας δεν είναι αυτή που πληρώνουμε στο σουπερμάρκετ. Για να δούμε την πραγματική τιμή που πληρώνουμε ως κοινωνία θα πρέπει να εξετάσουμε τις συνέπειες της εκβιομηχάνισης σε σχέση με τους ίδιους τους αγρότες, το περιβάλλον και την ίδια την υγεία μας.

Ας αρχίσουμε με τους αγρότες. Η συγκέντρωση και η παγκοσμιοποίηση έχουν ως συνέπεια ότι οι πολυεθνικές και οι μεγαλοαγρότες από τη μια μεριά και τα σουπερμάρκετ από την άλλη εκτοπίζουν τους μικρούς αγρότες, μέσω της συμπίεσης των τιμών που επιβάλλει ο παγκόσμιος ανταγωνισμός. Συγχρόνως η εξάρτηση του αγρότη από τις πολυεθνικές για την προμήθεια φυτοφαρμάκων, μηχανημάτων κ.λπ. δημιουργεί άλλο έναν παράγοντα εκτόπισης των μικροαγροτών. Για να επιβιώσει ο αγρότης πρέπει να ελαχιστοποιεί τα έξοδα παραγωγής. Στον αγώνα αυτόν, που είναι ιδιαίτερα έντονος όσο πιο απορυθμισμένες είναι οι αγορές, οι κτηνοτρόφοι, για παράδειγμα, είναι αναγκασμένοι να καταφεύγουν σε μεθόδους (όσον αφορά τον τρόπο διαβίωσης και διατροφής των ζώων) που εύκολα καταλήγουν σε ασθένειες, οι οποίες με την παγκοσμιοποίηση μεταδίδονται αστραπιαία. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την Κομισιόν της ΕΕ, τα τελευταία δύο χρόνια ήταν από τα χειρότερα που γνωρίζουμε όσον αφορά τον αφθώδη πυρετό, με πάνω από 60 χώρες (συμπεριλαμβανόμενων πολλών που δεν είχαν κρούσματα για πολλές γενιές) να παρουσιάζουν κρούσματα - μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Ως συνέπεια των τάσεων αυτών, το αγροτικό εισόδημα φθίνει με αποτέλεσμα την ερήμωση της υπαίθρου, που δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο. Το αγροτικό εισόδημα στη Βρετανία, για παράδειγμα, έχει πέσει στο μισό

του εισοδήματος του 1970[340] ενώ η Κομισιόν προβλέπει ότι μέσα σε μια γενιά θα εξαφανιστεί η μισή γεωργία στον ευρωπαϊκό Βορρά.[341]

Ας έλθουμε τώρα στις συνέπειες στο περιβάλλον, φυτικό και ζωικό. Η εντατική χρήση χημικών στην καλλιέργεια έχει αρνητικές συνέπειες όχι μόνο στην ποιότητα των τροφίμων (π.χ. άγευστα φρούτα και λαχανικά) αλλά και στο έδαφος. Είναι γνωστό, για παράδειγμα, ότι η εντατική καλλιέργεια και ιδιαίτερα τα λιπάσματα έχουν μολύνει τις υδατικές πήγες. Ακόμη, η μονοκαλλιέργεια, που αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της εντατικής καλλιέργειας, είχε ως συνέπεια την εξαφάνιση από τον περασμένο αιώνα του 75% της παγκόσμιας αγροτικής ποικιλότητας[342]. Όσον δε αφορά τις συνέπειες της εκβιομηχάνισης σε σχέση με τα ζώα, είναι γνωστές οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης/συνωστισμού των ζώων μέσα σε κλουβιά, όπου τα γεμίζουν με αντιβιοτικά, με μοναδικό στόχο την ταχεία ανάπτυξη για το σφαγείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της στάσης αυτής αποτελεί η μαζική σφαγή των ζώων που γίνεται σήμερα στην Ευρώπη εξαιτίας του αφθώδους πυρετού. Όπως αποκαλύφθηκε, η σφαγή αυτή δεν επιβάλλεται καν από λόγους αντιμετώπισης της ασθένειας αλλά για καθαρά οικονομικούς λόγους. Ελάχιστα από τα προσβληθέντα ζώα θα έχαναν τη ζωή τους από αυτήν. Πολλά όμως θα γίνονταν λιγότερο παραγωγικά. Έτσι με βάση τα συμπεράσματα ερευνών «κόστους-ωφελειών» προκύπτει ότι είναι οικονομικότερη η σφαγή από τον εμβολιασμό και με κίνητρο να διατηρήσει η κάθε χώρα το στάτους της «απαλλαγμένης από αρρώστια» περιοχής -απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή της στο διεθνές εμπόριο- έχουμε τη σημερινή μαζική σφαγή που στη Βρετανία πήρε πελώριες διαστασεις.[343]

Τέλος, ας έλθουμε στις συνέπειες της αγροτικής εκβιομηχάνισης στην υγεία μας. Δεν είναι βέβαια περίεργο ότι πολλά από τα χημικά προϊόντα που χρησιμοποιούνται από τη μεγάλης κλίμακας μονοκαλλιέργεια καταλήγουν στα τρόφιμα και τα σώματά μας. Μια έρευνα της Αμερι-

340. D. Walker, *The Guardian,* 5/3/01.
341. M. Woollacott, *The Guardian,* 2/3/01.
342. S. Gorelick, *The Ecologist,* Φεβ. 2001.
343. A. Woods, *The Guardian,* 28/2/01.

κανικής Υπηρεσίας Περιβαλλοντικής Προστασίας, για παράδειγμα, βρήκε ότι το 80% των ενήλικων και το 90% των παιδιών έχουν μετρήσιμες ποσότητες εντομοκτόνων στα ούρα τους.[344] Οι καρκίνοι γενικά έχουν αυξηθεί κατά 50% κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα (με βάση στοιχεία κατά ηλικίες) και, σύμφωνα με τον καθηγητή περιβαλλοντικής ιατρικής S. Epstein του Παν. Ιλλινόις, η αιτία είναι ότι η παγκόσμια παραγωγή συνθετικών οργανικών χημικών έχει αυξηθεί κατά 600 φορές σε σχέση με το 1940![345]

Ούτε βέβαια προκαλεί έκπληξη ότι στη Βρετανία οι τροφικές δηλητηριάσεις πενταπλασιάστηκαν σε λιγότερο από 20 χρόνια. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν πάρουμε υπόψη ότι η χρήση αντιβιοτικών στα ζώα, με στόχο την επιτάχυνση της ανάπτυξής τους και την αντιμετώπιση των ασθενειών που δημιουργούν οι συνθήκες διαβίωσής τους, δεκαπενταπλασιάστηκε σε 30 χρόνια και ότι σήμερα περισσότερα αντιβιοτικά χρησιμοποιούνται από τα ζώα παρά από τους ανθρώπους[346] Αναπόφευκτα, οι ασθένειες που έχουν σχέση με τη διατροφή σκοτώνουν περισσότερους ανθρώπους στη Δύση από οποιαδήποτε άλλη αιτία.[347]

Είναι επομένως φανερό ότι η βαθιά αυτή κρίση είναι «συστημική», αφορά δηλαδή το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και δεν είναι δυνατό να ξεπεραστεί με τη στροφή στην καλλιέργεια βιολογικών προϊόντων ή γενικότερα στην παραδοσιακή γεωργία, όπως προτείνουν ως πανάκεια οι οικολόγοι. Μια τέτοια επιστροφή απαιτεί ριζική αποκέντρωση στην παραγωγή και την κατανάλωση, δηλαδή την αντιστροφή της συγκέντρωσης που ιστορικά επέφερε η δυναμική της οικονομίας της αγοράς· πράγμα αδύνατο μέσα στο σύστημα αυτό. Γι' αυτό και η προσπάθεια των οικολόγων για την εξάπλωση της βιολογικής καλλιέργειας στο υπάρχον σύστημα απλώς οδηγεί σε ένα νέο κοινωνικό διχασμό, που είναι εν εξελίξει στη Δύση, όπου τα μεν προνομιούχα κοινωνικά στρώματα θα καταφεύγουν στα βιολογικά προϊόντα για να μειώσουν τις συνέπει-

344. S. Gorelick, ό.π.
345. G. Monbiot, *The Guardian,* 4/1/01.
346. A. Browne and P. Harris, *The Observer,* 25/2/01.
347. M. Fort, *The Observer,* 25/2/01.

ες στην υγεία τους, ενώ οι υπόλοιποι θα είναι αναγκασμένοι να καταναλώνουν τα «δεύτερα» της μαζικής αγροτικής «βιομηχανίας».

Η «αγοραιοποίηση» της Ρωσίας και της Κίνας

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό θα άξιζε να εξετάσουμε τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τα καθεστώτα του τ. «υπαρκτού» σοσιαλισμού, με κύριες αναφορές τη Ρωσία, καθώς και την περίπτωση της Κίνας η οποία, μολονότι στο πολιτικό επίπεδο χαρακτηρίζεται από παρόμοια δομή με αυτή των καθεστώτων του «υπαρκτού», στο οικονομικό επίπεδο έχει πολύ μικρή σχέση με τα καθεστώτα αυτά, ή ακόμη και με το προηγούμενο μαοϊκο καθεστώς. Η διαδικασία αγοραιοποίησης της Ρωσίας, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,[348] δεν άρχισε με την κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος. Στην πραγματικότητα, είχε ήδη αρχίσει τον περασμένο αιώνα, όταν διακόπηκε βίαια από την Επανάσταση του 1917 και την εισαγωγή του συγκεντρωτικού σχεδιασμού. Το γεγονός όμως ότι η σημερινή νέα φάση της διαδικασίας αυτής γίνεται σε συνθήκες διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς έχει καθοριστικές συνέπειες για το χαρακτήρα της, πέρα βέβαια από τις μη οικονομικές συνέπειες. Και αυτό, διότι ο σοσιαλδημοκρατικός κρατισμός, δηλαδή ο τύπος κρατισμού που επικρατούσε κατά τη διάρκεια της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης στη Δύση μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970, ήταν πια αδύνατος για κάθε χώρα ενσωματωμένη στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Όμως, αυτόν ακριβώς τον τύπο της μικτής οικονομίας της αγοράς ονειρευόταν η ρωσική ιντελιγκέντσια, η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανατροπή του προηγούμενου καθεστώτος. Έναν τύπο δηλαδή που δεν ήταν πια συμβατός με τις ανοικτές αγορές κεφαλαίου και εμπορευμάτων και τις απορυθμισμένες αγορές εργασίας, στις οποίες θεμελιώνεται η σημερινή οικονομία της αγοράς.[349] Ένας παρό-

348. T. Fotopoulos, «The catastrophe of marketization», ό.π.

349. Για περαιτέρω ανάπτυξη του θέματος, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία*, ό.π., κεφ. 1.

μοιος κρατισμός θα απαιτούσε η Ρωσία να συνεχίσει την ουσιαστική αποκοπή της από την παγκόσμια αγορά, πράγμα που αντίκειτο προς τα συμφέροντα τόσο της νέας ελίτ των μεταπρατών των ξένων προϊόντων και των ξένων και ντόπιων πλουτοκρατών που αγόρασαν για ένα κομμάτι ψωμί τις ιδιωτικοποιημένες δημόσιες επιχειρήσεις, όσο και των δυτικών ελίτ, που σε συνεργασία με τους πρώτους, έπαιξαν βασικό ρόλο στη διαμόρφωση του νέου καθεστώτος.

Έτσι, η ρωσική ιντελιγκέντσια (αλλά και οι τεχνοκράτες, για τους δικούς τους λόγους) όντας αντιμέτωπη με την πραγματικότητα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, εγκατέλειψε, «με τη βοήθεια» των δυτικών, τα όνειρά της για ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών, αποτελεσματικούς κοινωνικούς έλεγχους στις αγορές κ.λπ. και προσχώρησε στο δυτικό σοσιαλφιλελευθερισμό, παίζοντας το ρόλο της «αντιπολίτευσης» στον καθαρό νεοφιλελευθερισμό που πρεσβεύουν οι ελίτ. Η δυτική «βοήθεια» μάλιστα έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο, εφόσον οι διεθνείς οργανισμοί (ΔΝΤ κ.λπ.) δεν επέτρεπαν την παραχώρηση ούτε ενός δολαρίου στη νέα ρωσική ελίτ, με τη μορφή δανείου ή ξένης βοήθειας, εάν δεν συνδεόταν με μεγαλύτερη αγοραιοποίηση της οικονομίας, δηλαδή άρση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές που προστάτευαν την εργασία, ιδιωτικοποιήσεις, καθώς και παράλληλη δραστική μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων -πράγμα που σήμαινε τη βαθμιαία καταστροφή της κοινωνικής υποδομής της χώρας (συστήματα υγείας, εκπαίδευσης και κοινωνικών υπηρεσιών).

Στο οικονομικό επίπεδο, η βασική συνέπεια της αγοραιοποίησης της ρωσικής οικονομίας ήταν η καταστροφική αποβιομηχάνιση της χώρας. Οι βιομηχανικές επενδύσεις είναι σήμερα 16 φορές χαμηλότερες από το 1992,[350] με αποτέλεσμα τη μαζική πτώση του βιομηχανικού ρυθμού ανάπτυξης. Έτσι, αυτός ο ρυθμός μειωνόταν με ένα μέσο ετήσιο ρυθμό 11% την προηγούμενη δεκαετία,[351] οδηγώντας σε μια δραματική πτώση της βιομηχανικής παραγωγής σε σχέση με τη συνολική παραγωγή (από 50%,

350. Simin Pirani, *The Observer,* 16/5/99.
351. *World Development Report 1998/99,* Πίν. 11.

το 1989, σε 39% το 1997).[352] Με αλλά λόγια, η Ρωσία «πέτυχε» ένα βαθμό αποβιομηχάνισης (που σήμαινε την απώλεια 22% περίπου του βιομηχανικού προϊόντος στο συνολικό προϊόν), που άλλες χώρες στο αντίστοιχο επίπεδο ανάπτυξης χρειάστηκαν διπλάσιο χρόνο για να τον επιτύχουν! Ακόμη και οι τυπικοί οικονομικοί δείκτες δείχνουν το μέγεθος της οικονομικής καταστροφής στη χώρα αυτή, με το κατά κεφαλή εισόδημα το 1998 να είναι μόλις το 58% αυτού το 1980![353] Πράγμα βέβαια καθόλου περίεργο όταν το ποσοστό αύξησης του ΑΕΠ, το οποίο παρουσίαζε αύξηση περίπου 3% το χρόνο κατά τη δεκαετία του 1980, στη μετασοβιετική δεκαετία του 1990 παρουσιάζει μια δραματική μείωση που ξεπερνά το 7% ετησίως.[354] Αντίστοιχα, η κατανομή εισοδήματος που, σύμφωνα με δυτικές μελέτες[355] ήταν καλύτερη από ό,τι σε δυτικές χώρες με το ίδιο επίπεδο ανάπτυξης την περίοδο του «υπαρκτού», σήμερα, είναι μια από τις χειρότερες στον κόσμο, με το μισό πληθυσμό της να βρίσκεται κάτω από τη γραμμή της φτώχειας.[356]

Οι καταστροφικές κοινωνικές συνέπειες της αγοραιοποίησης ήταν επομένως αναπόφευκτες. Ενδεικτικά, το ποσοστό θνησιμότητας σημειώνει δραστική αύξηση στη μετασοβιετική Ρωσία, τη στιγμή που το αντίστοιχο παγκόσμιο ποσοστό σημειώνει μείωση, με αποτέλεσμα ο ρωσικός πληθυσμός την προηγούμενη δεκαετία να μειωθεί κατά 6 εκ., γεγονός πρωτόγνωρο για μια σύγχρονη χώρα σε καιρό ειρήνης.[357] Έτσι, ενώ ο μέσος Ρώσος ζούσε περίπου 64 χρόνια στη Σοβ. Ένωση του 1990, στη Ρωσία του 1996 μόλις έφθανε το 60ό έτος[358] και σήμερα το 30% του

352. *World Development Report 1996* και *1998/99,* Πίν. 1 και 12 αντίστοιχα.

353. Ό.π., Πίν. 7.

354. *World Development Report 1998/99*, Πίν. 11 και *Human Development Report 2000,* Πίν. 13.

355. M. Ellman, *Socialist Planning,* Cambridge University Press, 1979, σελ. 267-68.

356. UN, *Human Development Report 2000,* Πίν. 5.

357. J. Gray, *The Guardian,* 22/8/00 και 24/2/1997. Βλ. και M. Ellman, «The increase in death and disease under "katastroika"», *Cambridge Journal of Economics,* αρ. 18, 1994, σ. 349.

358. World Bank, *World Development Report 1996* και *1998/99.*

πληθυσμού δεν αναμένεται καν να φθάσει την ηλικία αυτή[359] - ποσοστά που κατατάσσουν τη χώρα στις «μπανανιές» της Λατινικής Αμερικής και όχι στην Ευρώπη. Όλα αυτά βέβαια δεν προκαλούν έκπληξη, αν ληφθεί υπόψη ότι η Ρωσία σήμερα έχει ένα από τα χειρότερα συστήματα υγείας στον κόσμο και ότι ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας την κατατάσσει στις τελευταίες 60 από τις 190 χώρες του κόσμου!

Αλλά ας έλθουμε τώρα στη διαδικασία αγοραιοποίησης της κινέζικης κοινωνίας και οικονομίας, η οποία αντικατοπτρίζει και την αντίστοιχη διαδικασία στο Βιετνάμ και το Λάος. Κατ' αρχάς, θα έπρεπε να σημειώσουμε ότι το βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ του είδους οικονομίας που αντικατέστησε τον «υπαρκτό» σοσιαλισμό της αν. Ευρώπης και αυτού που εγκαθιδρύεται στις χώρες της Άπω Ανατολής είναι ότι ενώ στην αν. Ευρώπη το κεντρικό πλάνο και οι δημόσιες επιχειρήσεις αντικαθίστανται από μια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, στην Άπω Ανατολή και ιδιαίτερα στην Κίνα το μεγαλύτερο τμήμα της βιομηχανικής παραγωγής είναι ακόμη κάτω από δημόσιο έλεγχο. Εντούτοις, η δυναμική της οικονομίας της αγοράς που ετέθη σε κίνηση από τις μεταρρυθμίσεις του Ντενγκ, κατά τη γνώμη μου, οδηγεί αναπόφευκτα σε μια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, παρά τη σφαγή της Τιεναμέν και παρόμοιες που πιθανόν να την ακολουθήσουν, στην προσπάθεια της κινέζικης ηγεσίας ν' αποφύγει την τύχη της σοβιετικής.

Η μετατροπή της κινέζικης οικονομίας σε μια οικονομία της αγοράς άρχισε το 1979. Αντίθετα όμως με το δρόμο που ακολούθησε η αν. Ευρώπη, ο δημόσιος τομέας εξακολουθεί να κυριαρχεί στην οικονομία ελέγχοντας υγεία, εκπαίδευση, συγκοινωνίες, επικοινωνίες, τράπεζες, εξωτερικό εμπόριο και το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανίας. Έτσι, οι επιχειρήσεις κάτω από κοινωνικό έλεγχο (κρατικές, δημοτικές, κοοπερατίβες κ.λπ.) μέχρι πριν λίγα χρόνια παρήγαν πάνω από το 85% του συνολικού βιομηχανικού προϊόντος.[360] Ο προφανής στόχος της κινέζικης γραφειοκρατίας είναι ν' αφήσει τις δυνάμεις της αγοράς όσο το δυνατόν πιο

359. UN, *Human Development Report 2000,* Πίν. 5.

360. P. Bowles and Xiao-yuan Dong, «Current Successes and Future Challenges in China's Economic Reforms», *New Left Review,* Νοέμ.-Δεκ. 1994.

ελεύθερες στο μικροοικονομικό επίπεδο των επιχειρήσεων και να διατηρήσει παράλληλα το γενικό έλεγχο πάνω στην μακροοικονομική κατανομή των παραγωγικών πόρων, μέσω της κρατικής ιδιοκτησίας και του πλάνου. 0 στόχος όμως αυτός είναι σαφώς αντιφατικός εφόσον, αναπόφευκτα, η δυναμική της οικονομίας της αγοράς στο μικρποικονομικό επίπεδο θα ενισχύσει τελικά το ρόλο της αγοράς σε βάρος του πλάνου στη γενική κατανομή των παραγωγικών πόρων. Ήδη στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας σχετική έρευνα τόνιζε: «Στην κινέζικη βιομηχανία ήδη εμφανίζονται αγορές με λειτουργικότητα και αύξουσα σημασία στην κατανομή των παραγωγικών πόρων... η ενισχυμένη σπουδαιότητα της αγοράς είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το μαρασμό του πλάνου».[361]

Τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων του Ντενγκ, με βάση τα συμβατικά κριτήρια «επιτυχίας» της οικονομίας ανάπτυξης, είναι θεαματικά και παρακίνησαν ακόμη και «προοδευτικούς» διανοούμενους να μιλούν για το «κινέζικο θαύμα», τη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη Δύση στην Ανατολή κ.λπ. Η ίδια η Διεθνής Τράπεζα πριν λίγα χρόνια γιόρταζε το γεγονός ότι, ως αποτέλεσμα της εισαγωγής της οικονομίας της αγοράς, το μέσο ετήσιο ποσοστό αύξησης του κινέζικου ΑΕΠ από το 1979 και μετά ήταν 8,8%, ενώ το κατά κεφαλή εισόδημα διπλασιάστηκε στην περίοδο 1977-87.[362] Εντούτοις είναι πολύ αμφίβολο εάν ακόμη και αυτός ο τύπος «επιτυχίας» είναι βιώσιμος, τουλάχιστον στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Και αυτό, διότι όσον μεν αφορά το δημόσιο τομέα, το σημαντικότερο τμήμα της επέκτασής του δεν αντιπροσωπεύει «εντατική» ανάπτυξη, δηλ. ανάπτυξη που οφείλεται σε βελτιώσεις στην παραγωγικότητα, αλλά «εκτατική» ανάπτυξη που στηρίζεται στη χρησιμοποίηση των τεράστιων αποθεμάτων εργατικού δυναμικού.[363] Όσο δε αφορά τον ιδιωτικό τομέα, η πραγματική κινητήρια δύναμη της ανάπτυξής του ήταν οι ξένες επενδύσεις στο βιομηχανικό τομέα, οι περισσότερες από τις

361. W. Byrd, *The Market Mechanism and Economic Reform in China,* 1991, σ. 219.

362. World Bank, *World Development Report 1991,* Σχ. 1.1.

363. R. Smith, «The Chinese Road to Capitalism», *New Left Review,* Μάι.-Ιούν. 1993.

οποίες συγκεντρώνονται στη νότια Κίνα. Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη αναλυτική ικανότητα για να προβλέψει κανείς ότι τα χαμηλότερα έξοδα παραγωγής που απολαμβάνουν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις (π.χ. το γεγονός ότι δεν υποχρεώνονται όπως οι δημόσιες στην πληρωμή «κοινωνικού μισθού») θα οδηγήσουν αναγκαστικά στη νίκη των ιδιωτικών πάνω στις δημόσιες επιχειρήσεις και των ξένων επιχειρήσεων πάνω στις ντόπιες, όπως σημαντικές μελέτες ήδη προβλέπουν.[364] Έτσι, η κληρονομιά που άφησε στους διαδόχους του ο Ντενγκ είναι μια δυαδική οικονομία και μια αντίστοιχη δυαδική διάρθρωση εξουσίας, όπου η αγορά αποκτά αυξανόμενο έλεγχο πάνω στην οικονομία, σε βάρος της κομματικής γραφειοκρατίας, η οποία είναι αναγκασμένη σε τελική ανάλυση να καταφεύγει στην καταστολή για να κρατηθεί στην εξουσία.

Το κινέζικο παράδειγμα αποτελεί περίτρανη απόδειξη τόσο για το αδύνατον όσο και για το ανεπιθύμητο μιας «σοσιαλιστικής» οικονομίας της αγοράς. Όχι μόνο η δυναμική της οικονομίας αυτής οδηγεί στην εξαφάνιση των κατάλοιπων «σοσιαλισμού» αλλά και έχει ήδη δημιουργήσει τα συνήθη αποτελέσματα της οικονομίας της αγοράς. Έτσι, παρά το γεγονός ότι η κοινωνική ιδιοκτησία είναι ακόμη ο κανόνας, η ανισότητα, η ανεργία και η ανασφάλεια ανθούν στη σημερινή Κίνα. Ακόμη, το γεγονός ότι οι επενδύσεις στις οποίες ωθούν οι δυνάμεις της αγοράς, κυρίως ξένες, συγκεντρώνονται στις δυναμικά πιο κερδοφόρες περιοχές έχει οδηγήσει σε τεράστιες περιφερειακές ανισότητες, ανάλογες αυτών που σημειώνονται μεταξύ Γερμανίας και των φτωχότερων χωρών της αν. Ευρώπης.[365] Δεν είναι λοιπόν εκπληκτικό ότι σύμφωνα με σχετική έρευνα, το κατά κεφαλή εισόδημα στην πλουσιότερη περιοχή της Κίνας ήταν στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας 86 φορές υψηλότερο από αυτό στη φτωχότερη [366]

364. Βλ. R. Smith, «New problems for old: The institution of capitalist economic and environmental irrationality in China», *Democracy and Nature*, τόμ. 5, αρ. 2, Ιούλ. 1999.

365. C. Brammal and M. Jones, «Rural Income Inequality in China Since 1978», *Journal of Peasant Studies,* Οκτ. 1993.

366. Σύγκριση του εισοδήματος στην Εθνική Οικονομική Ζώνη Zhuhai με αυτό στην επαρχία Qinglong της Guizhou, Andrew Higgins, *The Guardian,* 30/5/96.

Όσον αφορά την ανεργία, σύμφωνα με εκτιμήσεις κυβερνητικών αξιωματούχων, περίπου 200 εκ. χωρικών ήταν χωρίς απασχόληση στα μέσα της περασμένης δεκαετίας[367] και υπολογίζεται ότι ο αριθμός τους θα έχει φθάσει τα 300 εκ. σήμερα. Ένα πελώριο παλιρροιακό κύμα χωρικών, που υπολογίζεται σε περίπου 140 εκ. (σχεδόν ένα τρίτο του αγροτικού δυναμικού) ήδη ψάχνει για δουλειά στις ανθούσες περιοχές της ανατολικής ακτής. Όπως γραφικά περιέγραφε την τύχη αυτών των μεταναστών αυτόπτης μάρτυς: «οι λίγοι τυχεροί που βρίσκουν δουλειά είναι εύκολη λεία για τους αδίστακτους επιχειρηματίες οι οποίοι, θέτοντας το κέρδος πάνω από την ασφάλεια, εξαναγκάζουν τους εργάτες να δουλεύουν πολλές ώρες σε άθλια εργοστάσια. Κατά μέσο όρο, σχεδόν 500 εργάτες την εβδομάδα σκοτώνονται στην Κίνα σε εργατικά ατυχήματα - πράγμα που αποτελεί ένα άθλιο ρεκόρ το οποίο έχει στιγματιστεί από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας και διεθνή συνδικάτα».[368]

Παράλληλα, ο ανταγωνισμός μεταξύ των διάφορων επαρχιών για την προσέλκυση ξένων επιχειρήσεων έχει οδηγήσει στη δημιουργία εξαγωγικών ζωνών όπου οι παραχωρήσεις στο ξένο κεφαλαίο έχουν δημιουργήσει, όπως άλλωστε και στα άλλα ασιατικά καπιταλιστικά «θαύματα», «έναν παράδεισο κτισμένο πάνω στην αδυσώπητη εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας, τις υποχρεωτικές υπερωρίες κ.λπ.»[369] Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι τα ποσοστά θνησιμότητας στην Κίνα αυξάνουν, η περιβαλλοντική καταστροφή έχει ενταθεί ενώ η διευρυνόμενη εισοδηματική ανισότητα συχνά οδηγεί σε τοπικές κοινωνικές αναταραχές.[370]

Ανάλογα είναι τ' αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων στο Βιετνάμ. Όπως παρατηρεί ο ιστορικός Gabriel Kolko, «οι κομμουνιστές κυβερνήτες προσπαθούν να αναμείξουν καπιταλιστικούς θεσμούς με τη λενινιστική κυριαρχία της κομματικής ελίτ».[371] Και στις δύο χώρες, καταλήγει ο Kolko, οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς έχουν δημιουργήσει νέες κατη-

367. S. Long, *The Guardian,* 8/1/94.
368. C. Field, *The Observer,* 13/2/94
369. R. Smith, ό.π.
370. R. Smith, 1993 και 1998. Βλ. και P. Bowles and Xiao-yuan Dong, ό.π.
371. G. Kolko, *Anatomy of a War,* The New Press, 1994.

γορίες πλουσίων και φτωχών και διευρύνουν το άνοιγμα μεταξύ πόλης και υπαίθρου οδηγώντας μακροπρόθεσμα σε μια ταξική κοινωνία, με τη δυτική έννοια του όρου.

Τα παραπάνω όμως δεν δείχνουν απλώς τις εγκληματικές συνέπειες της αγοραιοποίησης της ρωσικής και της κινέζικης οικονομίας. Φανερώνουν επίσης τον εντελώς ουτοπικό χαρακτήρα των προτάσεων των δικών μας οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς που μιλούν για «αντίσταση» στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, ως εάν το φαινόμενο αυτό να αποτελεί κάποια «παρέκκλιση» από την «κανονική» οικονομία της αγοράς που, εάν το επιδιώξουμε, μπορούμε να το αποβάλουμε σαν καρκίνωμα από τον οργανισμό της και να επανέλθουμε στο χαμένο σοσιαλδημοκρατικό παράδεισο της δεκαετίας του 1960. Όταν ακόμη και χώρες του μεγέθους της Ρωσίας και της Κίνας είναι σήμερα αναγκασμένες, για να επιβιώσουν στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, να εφαρμόζουν τις πολιτικές που τις έχουν φέρει στη σημερινή κατάσταση μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κανείς τις πιθανότητες επιτυχίας που θα είχε μια απόπειρα «αντίστασης» από χώρες του δικού μας μεγέθους. Οι παράμετροι που καθορίζουν σήμερα την κοινωνική, πολιτική και οικονομική δραστηριότητα μιας χώρας είναι, σε γενικές γραμμές, παρόμοιες για κάθε χώρα που είναι ενσωματωμένη στη διεθνοποιημένη οικονομία των ανοικτών αγορών και συνοψίζονται στην ανάγκη ελαχιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές σε σχέση με την προστασία της εργασίας και του περιβάλοντος. Πράγμα που σημαίνει ότι μόνο η ίδια η αλλαγή του θεσμικού πλαισίου, μέσα από τον αγώνα για το κτίσιμο μιας νέας διεθνούς τάξης βασισμένης στην οικονομική δημοκρατία με την έννοια της ισοκατανομής της οικονομικής δύναμης, θα επέτρεπε ένα διαφορετικό τρόπο ανάπτυξης θεμελιωμένο στην πραγματική προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος.

Κεφαλαιο Ογδοο

Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Οι βολικοί μύθοι για την οικολογική κρίση

Η δεύτερη Παγκόσμια Συνδιάσκεψη Κορυφής για τη Γη το 1997 στη Νέα Υόρκη επιβεβαίωσε το αυτονόητο. Δηλαδή, ότι «γενικά» η προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης δεν είναι σήμερα καλύτερη από ό,τι το 1992» (όταν με πανηγύρια γιορταζόταν η πρώτη Συνδιάσκεψη του Ρίο) και, ακόμη, ότι η κατάσταση του παγκοσμίου περιβάλλοντος από τότε «συνέχισε να χειροτερεύει».

Η απουσία αυτή οποιασδήποτε σημαντικής προόδου (που είχαμε προβλέψει αλλού[372]) δεν οφείλεται στην ολιγωρία ή στην αδιαφορία των κυβερνήσεων ή στην αναποτελεσματικότητα των διεθνών οργανισμών, όπως συνήθως υποστηρίζεται. Στα 25 χρόνια από την πρώτη Συνδιάσκεψη για το Περιβάλλον στη Στοκχόλμη κάποια πρόοδος έχει πράγματι σημειωθεί, έστω και αν η πρόοδος αυτή είναι τελείως ανισομερής και αφορά κυρίως τις πλουσιότερες περιοχές του πλανήτη. Η πρόοδος όμως αυτή αφορά τα «εύκολα» περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως τα χαρακτηρίζει ο Tom Burke,[373] της ανακύκλωσης, της ρύπανσης της γης, του αέρα, του νερού, της ηχορύπανσης κ.λπ. Όσον αφορά όμως τα «δύσκο-

372. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 6.
373. *New Statesman,* 20/6/97.

λα» περιβαλλοντικά προβλήματα ή δεν έχει σημειωθεί καμία σημαντική πρόοδος, ή παρουσιάζεται συνεχής χειροτέρευση, κάποτε μάλιστα με επιταχυνόμενους ρυθμούς. Ενδεικτικά, όσον αφορά το φαινόμενο του θερμοκηπίου και τη συνακόλουθη κλιματική μεταβολή, το διοξείδιο του άνθρακα στην ατμόσφαιρα, που για 750 χρόνια πριν την άνοδο της οικονομίας της αγοράς ήταν στάσιμο, έχει αυξηθεί κατά 30% από τότε και το 3% της αύξησης αυτής σημειώθηκε μετά το Ρίο, όπου όμως 125 χώρες είχαν συμφωνήσει να μειώσουν τις εκπομπές στα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2000! Ακόμη, όσον αφορά την αποδάσωση, από το Ρίο μέχρι σήμερα, 86 εκ. εκτάρια -5 Αγγλίες- έχουν καταστραφεί. Τέλος η καταστροφή της βιολογικής ποικιλίας συνεχίζεται ανενόχλητη και μόνο από το 1992 μέχρι σήμερα περίπου 100.000 είδη έχουν εξαφανιστεί.

Η Διάσκεψη για το Περιβάλλον και τις κλιματικές αλλαγές, που έγινε στο Κιότο μερικούς μήνες αργότερα από την παραπάνω συνδιάσκεψη, όχι μόνο δεν συνέβαλε στην αποφυγή της σημαντικής κλιματολογικής μεταβολής που σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις έχει ήδη αρχίσει, αλλά έχει ήδη οδηγήσει και στην παραπέρα επιδείνωσή της. Το γεγονός αυτό δεν είναι βέβαια εκπληκτικό, αν ληφθεί υπόψη ότι η συμφωνία του Κιότο αφήνει ουσιαστικά ελεύθερες τις αμερικανικές και ευρωπαϊκές πολυεθνικές εταιρίες να συνεχίζουν και ν' αυξάνουν τη ρύπανση της ατμόσφαιρας, η οποία είναι υπαίτια για το φαινόμενο του θερμοκηπίου και την κλιματολογική μεταβολή. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Το 1995, η Διακυβερνητική Επιτροπή του ΟΗΕ για την κλιματολογική μεταβολή δημοσίευσε τα πορίσματα της έρευνάς της που είχαν συμφωνηθεί από περίπου 2.000 επιστήμονες και ειδικούς.[374] Σύμφωνα με την έκθεση της επιτροπής, η κλιματολογική μεταβολή είναι ένα γνήσιο πρόβλημα, που συναρτάται με την ανθρώπινη δραστηριότητα. Οι ατμοσφαιρικές συγκεντρώσεις των αερίων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου αυξήθηκαν ραγδαία τα τελευταία 200 περίπου χρόνια. Όπως παρατηρήθηκε, παρόμοια επίπεδα συγκεντρώσεων διοξειδίου του άν-

374. IPCC, *Second Assessment Report,* Cambridge University Press, 1995.

θρακα στην ατμόσφαιρα δεν έχουν σημειωθεί τα τελευταία 200 εκατομμύρια χρόνια! Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι η μέση θερμοκρασία του πλανήτη έχει ήδη ανεβεί κατά 0,6 βαθμούς Κελσίου στην περίοδο αυτή, ενώ στην Ανταρκτική, όπου ήδη λιώνουν οι πάγοι, η αύξηση είναι 2,5 βαθμοί από το 1940 μέχρι σήμερα.

Τα μέλη της επιτροπής, ήδη από την πρώτη έκθεσή τους, το 1990, είχαν συμπεράνει ότι, για να αποκλεισθεί ο κίνδυνος μιας επικίνδυνης κλιματολογικής μεταβολής, οι εκπομπές θερμοκηπίου θα έπρεπε να μειωθούν κατά 60% με 80% μέχρι το 2020 ή το αργότερο μέχρι το 2050, σε σχέση με το 1990. Μία τέτοια δραστική μείωση θα περιόριζε την αύξηση της θερμοκρασίας, που ήδη είναι αναπόφευκτη, σε μισό βαθμό Κελσίου - αύξηση που δεν θεωρείται επικίνδυνη. Αντ' αυτού, στη Διάσκεψη του Ρίο, το 1992, οι εκπρόσωποι των ελίτ του Βορρά (πλην ΗΠΑ) ανέλαβαν πολιτική δέσμευση, όχι για τη μείωση αλλά απλώς για τη σταθεροποίηση των εκπομπών θερμοκηπίου στα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2000. Ο ίδιος ο Κλίντον το 1993 ανάλαβε σχετική δέσμευση για τις ΗΠΑ που, από μόνες τους, προκαλούν σχεδόν το ένα τέταρτο των σχετικών εκπομπών. Από τότε, οι αμερικανικές εκπομπές είχαν αυξηθεί κατά 8% μέχρι το 1997 (έναντι αύξησης των παγκόσμιων εκπομπών κατά 3%) και υπολογιζόταν ότι μέχρι το 2000 θα έχουν αυξηθεί κατά περίπου 13%.[375] Στο Κιότο, οι ίδιοι εκπρόσωποι (συν ΗΠΑ) ανέλαβαν νομική δέσμευση να μειώσουν τις εκπομπές με ένα μέσο όρο χαμηλότερο του 7% την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα. Στην πραγματικότητα όμως ούτε οι ΗΠΑ ούτε ο Νότος (οι εκπρόσωποι του οποίου δεν υπέγραψαν τη συμφωνία) ήταν πιθανό να μειώσουν τη ρύπανση της ατμόσφαιρας. Και αυτό διότι στο Κιότο εισήχθηκε και μιαν άλλη καινοτομία. Μετά την αγοραιοποίηση της φύσης, που επέφερε η άνοδος της οικονομίας της αγοράς, στο Κιότο υιοθετήθηκε, κατ' αμερικανική απαίτηση, και η αγοραιοποίηση της ρύπανσης! Έτσι, οι ΗΠΑ θα μπορούσαν ανενόχλητα ν' αυξάνουν τη ρύπανση εφόσον αντιστάθμιζαν την αύξηση αυτή με αντίστοιχη μείωση της ρύπανσης αλλού (π.χ. στην πρώην Σοβιετική Ένωση όπου, λόγω της τρο-

375. M. Kettle, *Guardian Weekly*, 26/10/97.

μακτικής αποβιομηχάνισης, παρουσιάζεται μείωση των εκπομπών θερμοκηπίου) την οποία θα μπορούσαν ν' «αγοράζουν». Παρ' όλα αυτά ούτε η συμφωνία του Κιότο ήταν αποδεκτή από την αμερικανική ελίτ, όπως έδειξε η εχθρική αντίδραση του Κογκρέσου και στη συνέχεια η απόσυρση της κυβέρνησης Bush από τη συμφωνία.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν, βέβαια, όπως για παράδειγμα υποστηρίχτηκε από τα ελληνικά ΜΜΕ, ότι ο μοναδικός υπεύθυνος είναι η «κακή» Αμερική έναντι της «καλής» ΕΕ, που υποτίθεται υποστήριζε στο Κιότο μια δραστική μείωση των εκπομπών θερμοκηπίου. Στην πραγματικότητα, ακόμη και αν γίνονταν δεκτές οι προτάσεις της ΕΕ, η διαφορά θα ήταν σχεδόν ασήμαντη. Έτσι σύμφωνα με τέσσερις διεθνώς γνωστούς ακαδημαϊκούς, που ειδικεύονται στα κλιματολογικά θέματα,[376] η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη είναι πια αναπόφευκτη, εξαιτίας της τεράστιας συσσώρευσης αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα. Με βάση τους υπολογισμούς τους, στην περίπτωση που δεν θα αναληφθεί καμιά σημαντική δραστηριότητα μέχρι το 2050, η θερμοκρασία του πλανήτη θ' αυξηθεί κατά 1,4 βαθμούς Κελσίου. Πράγμα που σημαίνει ότι περίπου 22 εκ. ανθρώπων θα κινδυνεύσουν από την πείνα, 23 εκ., που ζουν κοντά στις ακτές θα κινδυνεύσουν από πλημμύρες, ενώ 110 εκ. ανθρώπων, που ζουν σε χώρες με στενότητα νερού, θ' αντιμετωπίσουν οξεία έλλειψη. Στην περίπτωση που θα γινόταν δεκτό στο Κιότο το σχέδιο της ΕΕ για τη μείωση των εκπομπών κατά 15% μέχρι το 2010 ή, ακόμη καλύτερα, κατά 30%, όπως πρότεινε η Βραζιλία, η θερμοκρασία του πλανήτη θ' ανέβαινε κατά 1,2 βαθμούς. Πράγμα που θα σήμαινε ότι οι άνθρωποι που θα κινδύνευαν από πείνα θα ήταν 18 εκ. (αντί για 22) και από πλημμύρες 20 εκ. (αντί 23) ενώ η στενότητα νερού θα παρέμενε βασικά η ίδια.

Πού οφείλεται όμως αυτός ο «παραλογισμός» των ελίτ; Γιατί την καμπάνια αμφισβήτησης των συμπερασμάτων των επιστημόνων του ΟΗΕ χρηματοδοτεί ένα κονσόρτσιουμ (που το Σεπτέμβριο ανέλαβε στην Αμερική μια τεράστια διαφημιστική καμπάνια που κόστισε 17 εκ. δολ.) το

376. Dr. M. Hulme, Prof. M. Parry, Dr. N. Arnell and Dr. R. Nicholls, *The Guardian*, 2/12/97.

οποίο αντιπροσωπεύει σχεδόν όλες τις σημαντικές αμερικανικές και ευρωπαϊκές επιχειρήσεις στις βιομηχανίες πετρελαίου, αυτοκινήτων, χάλυβα, άνθρακα, ηλεκτρικού, γκαζιού, χημικών, πλαστικών και στις αερομεταφορές;[377] Η προφανής απάντηση βέβαια είναι διότι οι ελίτ που ελέγχουν τους τομείς αυτούς αγωνίζονται για τη διατήρηση των κερδών τους, που θα κινδύνευαν από τυχόν μείωση της δραστηριότητάς τους. Όμως τότε γιατί τα αμερικανικά συνδικάτα, καθώς και σημαντικά ευρωπαϊκά συνδικάτα εργαζομένων στις βιομηχανίες αυτές, υποστηρίζουν άμεσα ή έμμεσα τη μη λήψη σημαντικών μέτρων για τον περιορισμό των εκπομπών θερμοκηπίου; Η απάντηση είναι, διότι αντίθετα με τις ανοησίες των «ρεαλιστών» οικολόγων, η λήψη δραστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης πράγματι συνεπάγεται (στο σημερινό βέβαια πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς) αύξηση της ανεργίας. Αυτό γίνεται φανερό, αν εξετάσουμε την ευρωπαϊκή εμπειρία που μπορεί να εξηγήσει και τη «γαλαντομία» της ΕΕ στο Κιότο. Τα μέλη της ΕΕ με τη μεγαλύτερη αναλογία εκπομπών θερμοκηπίου είναι η Γερμανία και η Βρετανία, που από μόνες τους προκαλούν σχεδόν το 50% των εκπομπών της ΕΕ. Στις χώρες αυτές σήμερα σημειώνεται η σημαντικότερη μείωση των σχετικών εκπομπών. Όμως το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται βασικά σε οικονομικούς λόγους. Δηλαδή, στο γεγονός ότι η μεν βρετανική ιδιωτικοποιημένη επιχείρηση ηλεκτρικού στράφηκε στο φθηνότερο φυσικό γκάζι αντί για τον άνθρακα, η δε δυτικογερμανική οικονομική ελίτ έκλεισε τα μη ανταγωνιστικά (και «βρόμικα») εργοστάσια της Ανατολικής Γερμανίας. Το αποτέλεσμα όμως ήταν ότι περίπου 170.000 ανθρακωρύχοι έγιναν άνεργοι στη Βρετανία, ενώ στην πρώην Ανατολική Γερμανία η επίσημη ανεργία (που συγκαλύπτεται από τα μαζικά προγράμματα μετεκπαίδευσης) φθάνει σήμερα το 18%.[378]

Για να δώσουμε μια εξήγηση της ανικανότητας των ελίτ να πάρουν αποτελεσματικά μέτρα για την αποτροπή μιας καταστροφικής κλιματολογικής μεταβολής θα πρέπει να φτάσουμε στα αίτια της οικολογικής

377. S. Beder, «Who killed the Kyoto summit?»», *Guardian Weekly,* 7/12/97.
378. I. Traynor, *The Guardian,* 7/2/97.

κρίσης, καθώς και σε μια σειρά βολικών μύθων που αναπτύσσονται για τα αίτια αυτά από περιβαλλοντιστές, ακτιβιστικές οργανώσεις τύπου Greenpeace κ.λπ.

Ο πρώτος βασικός μύθος είναι ότι η Βιομηχανική Επανάσταση είναι η απώτερη αιτία της κρίσης. Σύμφωνα με το μύθο αυτόν, η οικολογική κρίση μπορεί ν' αποδοθεί στην εκβιομηχάνιση που άρχισε δύο περίπου αιώνες πριν και οδήγησε στο σημερινό οικοκαταστροφικό παραγωγικό και καταναλωτικό πρότυπο. Όμως, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,[379] δεν ήταν απλώς η εισαγωγή της μηχανικής παραγωγής και η υιοθεσία μιας «μηχανιστικής αντίληψης της Φύσης» που οδήγησαν στο σημερινό τύπο κοινωνικής οργάνωσης. Αντίθετα, ήταν το γεγονός ότι η μηχανική παραγωγή εισάχθηκε κάτω από συνθήκες ατομικής ιδιοκτησίας και ελέγχου των μέσων παραγωγής που, από μια μεριά, οδήγησε στην αγοραιοποίηση της οικονομίας (οικονομία αγοράς) και, από την άλλη, στην οικονομική ανάπτυξη (οικονομία ανάπτυξης). Η αγοραιοποίηση ήταν το αποτέλεσμα της προσπάθειας αυτών που έλεγχαν την οικονομία να ελαχιστοποιήσουν τους κοινωνικούς ελέγχους πάνω στις αγορές. Η οικονομική ανάπτυξη ήταν συνέπεια μιας διαδικασίας, η οποία στο επίπεδο της επιχείρησης, ενείχε την επιδίωξη του κέρδους με τη συνεχή βελτίωση της αποτελεσματικότητας, μέσω των επενδύσεων σε νέες τεχνικές, μεθόδους παραγωγής, προϊόντα κ.λπ. Παράλληλα, στο ιδεολογικό επίπεδο, η Βιομηχανική Επανάσταση συνοδεύτηκε με την επικράτηση της ιδεολογίας ανάπτυξης -ένα βασικό προϊόν του Διαφωτισμού- που ταύτιζε την Πρόοδο με την απεριόριστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Έτσι, ήταν η άνοδος της οικονομίας της αγοράς και η δυναμική που τη χαρακτηρίζει που οδήγησαν στην καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης και όχι απλώς η Βιομηχανική Επανάσταση. Εάν όμως η μετεξέλιξη της οικονομίας της αγοράς σε οικονομία ανάπτυξης ήταν βασικά αποτέλεσμα αντικειμενικών διαδικασιών δεν μπορούμε να δώσουμε την ίδια εξήγηση για την άνοδο της «σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης στις ανατολικές χώρες, όπου η οικολογική καταστροφή ήταν ίδια, αν όχι μεγαλύ-

379. T. Fotopoulos, *Towards an Inclusive Democracy,* ό.π.

τερη, με αυτή της Δύσης. Στις ανατολικές χώρες, υποκειμενικοί παράγοντες και κυρίως το γεγονός ότι βασικό στοιχείο της μαρξιστικής ιδεολογίας ήταν η ταύτιση της Προόδου με την οικονομική ανάπτυξη, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Και στις δύο όμως εκδοχές της οικονομίας ανάπτυξης η λογική του συστήματος που απορρέει από το θεμελιακό στόχο της μεγιστοποίησης της ανάπτυξης και τον ενδιάμεσο στόχο της αύξησης της οικονομικής αποτελεσματικότητας, οδηγεί στην εκτόπιση του περιβάλλοντος από τους υπολογισμούς για το κόστος της ανάπτυξης και σε μιαν αδίστακτη προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί η Φύση ως μέσο για την επίτευξη του παραπάνω στόχου.

Ένας δεύτερος ακόμη βολικότερος μύθος είναι ότι η κύρια αιτία της οικολογικής κρίσης είναι η συγκεκριμένη «κακή» τεχνολογία που εφαρμόζουμε σήμερα, πράγμα που συνεπάγεται ότι αρκεί οι φωστήρες ανάμεσα στους περιβαλλοντιστές και τις ακτιβιστικές οργανώσεις τύπου Greenpeace να μας δείξουν ποιες είναι οι φιλικές προς το περιβάλλον τεχνολογίες για να λυθεί το οικολογικό πρόβλημα. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στην εσφαλμένη αντίληψη της «ουδετερότητας» της τεχνολογίας. Είναι προφανές όμως ότι η προσέγγιση αυτή παραβλέπει την κοινωνική θέσμιση της επιστήμης και της τεχνολογίας[380] και το γεγονός ότι ο σχεδιασμός και ιδιαίτερα η εφαρμογή νέων τεχνικών έχει άμεση συνάφεια με την κοινωνική οργάνωση γενικά και με την οργάνωση της παραγωγής ειδικότερα.[381] Σε μια οικονομία της αγοράς, όπως σε κάθε κοινωνία, η τεχνολογία ενσωματώνει σαφείς σχέσεις παραγωγής, την ιεραρχική της οργάνωση και, φυσικά, τον πρωταρχικό της στόχο που, στην περίπτωση μιας οικονομίας της αγοράς, αναφέρεται στη μεγιστοποίηση της οικονομικής ανάπτυξης και της αποτελεσματικότητας (ορισμένης στη βάση στενών τεχνοοικονομικών κριτηρίων) με σκοπό το κέρδος. Έτσι η τεχνολογία σχεδιάζεται πάντοτε, ή τουλάχιστον υιοθετούνται μό-

380. Τ. Φωτόπουλος, «Προς μια δημοκρατική αντίληψη της επιστήμης και της τεχνολογίας», *Δημοκρατία και Φύση,* αρ. 3.

381. Ό.π. Βλ. επίσης, F. Stewart, *Technology and Underdevelopment,* Macmillan, 1978, κεφ. 1, και C. Castoriadis, *Philosophy, Politics, Autonomy,* Oxford University Press, 1991, σελ. 192.

νον εκείνα τα σχέδια που εξυπηρετούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τους αντικειμενικούς στόχους της οικονομίας της αγοράς/ανάπτυξης.

Το «πρασίνισμα του καπιταλισμού» επομένως που ονειρεύεται η Greenpeace και οι αντίστοιχοι περιβαλλοντιστές είναι δυνατό μόνο στο βαθμό που δεν έρχεται σε σύγκρουση με τη λογική και τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς, δηλαδή στις ελάχιστες περιπτώσεις όπου νέες τεχνολογίες, νέες μορφές ενέργειας ή νέα προϊόντα κάνουν δυνατή την παραπέρα επικερδή επέκταση της αγοράς. Όπου όμως αυτό δεν είναι δυνατό, κυρίως λόγω έλλειψης ανταγωνιστικότητας, οι μεν νέες τεχνολογίες, μορφές ενέργειας κ.λπ. απλώς περιθωριοποιούνται, οι δε προτεινόμενοι από τους περιβαλλοντιστές έλεγχοι της αγοράς αγνοούνται ή μπλοκάρονται, όπως συνέβη με τη Διάσκεψη του Ρίο.

Οι εξηγήσεις επομένως της οικολογικής κρίσης που αναφέρονται στα συμπτώματα της οικονομίας αγοράς/ανάπτυξης (καπιταλιστική εκβιομηχάνιση και τεχνολογία, ιδεολογία ανάπτυξης ή αντίστοιχα, υπανάπτυξη, υπερπληθυσμός κ.λπ.) και όχι στην ίδια την οικονομία αγοράς απλώς συσκοτίζουν τα πραγματικά αίτια της οικολογικής (και αντίστοιχα της οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής κρίσης). Τα αίτια αυτά ανάγονται στη συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα που χαρακτηρίζει τη σημερινή κοινωνία. Ενδεικτικά, οι 500 μεγαλύτερες εταιρείες ελέγχουν σήμερα το 42% του παγκόσμιου πλούτου, ενώ πάνω από το 40% των 12 πιο σημαντικών βιομηχανικών κλάδων στον κόσμο (αυτοκίνητα, αεροναυπηγική, ηλεκτρονικά, χάλυβας, πετρέλαιο, κομπιούτερς, ΜΜΕ κ.λπ.) ελέγχονται από 5 ή λιγότερες εταιρείες και 10 μόνο εταιρείες ελέγχουν κάθε πτυχή της παγκόσμιας αλυσίδας τροφίμων.[382] Δεν είναι λοιπόν εκπληκτικό ότι στο φτωχότερο ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού αναλογεί σήμερα το 1,1% του παγκοσμίου εισοδήματος έναντι 1,4% το 1991 και 2,3% το 1960 και ότι η ανισότητα διευρύνεται συνεχώς.[383] Η ανισότητα όμως αποτελεί βασική αιτία της καταστροφής του περιβάλλοντος εφόσον

382. J. Vidal, *McLibel, Burger Culture on Trial*, ό.π.

383. Ο λόγος του εισοδήματος του 20% των πλουσιότερων προς αυτό του 20% των φτωχότερων ήταν 78:1 το 1994, 61:1 το 1991 και 30:1 το 1960, UN, *Human Development Report 1997.*

αποτελεί τον κύριο παράγοντα καθορισμού των σημερινών οικοκαταστροφικών παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων με τις ΗΠΑ να αποτελούν τον κύριο γενεσιουργό παράγοντα των εκπομπών θερμοκηπίου και συγχρόνως το κύριο εμπόδιο στην εφαρμογή ακόμη και των εντελώς ανεπαρκών μέτρων που συμφωνήθηκαν στο Κιότο.

Η συγκέντρωση όμως οικονομικής και πολιτικής δύναμης, την οποία δημιουργεί η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και το πολιτικό της συμπλήρωμα, η αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», αποτελεί καθοριστικό παράγοντα όχι μόνο στην παραγωγή και αναπαραγωγή της οικολογικής κρίσης αλλά και στην «κατανομή» των συνεπειών της. Για να πάρουμε πάλι το παράδειγμα του θερμοκηπίου, οι πλημμύρες που κάποτε θεωρούνταν θεομηνία τα τελευταία χρόνια αποτελούν πια ενδημικό φαινόμενο στον πλανήτη μας και χιλιάδες άνθρωποι χάνουν εξαιτίας τους κάθε χρόνο τη ζωή τους, Όχι όμως αναλογικά. Ίδιας έντασης πλημμύρες συμβαίνουν, για παράδειγμα, και στις ΗΠΑ και το Μπαγκλαντές, αλλά είναι πάντα στο δεύτερο όπου έχουμε τα περισσότερα θύματα. Και ακόμη και μέσα στις ΗΠΑ είναι στις φτωχογειτονιές και τα γκέτο των μαύρων και των ισπανόφωνων όπου κάθε φορά, που γίνεται πλημμύρα, θα σημειωθούν οι μεγαλύτερες καταστροφές.

Είναι δηλαδή οι φτωχοί και οι αδύνατοι που κυρίως πληρώνουν τις καταστροφές αυτές, τόσο στην Ελλάδα όσο και παντού. Οι πλημμύρες στη χώρα μας δεν είχαν ποτέ συνέπειες στις βίλες και στα διαμερίσματα των βόρειων αθηναϊκών προαστίων, ενώ καταστρέφουν περιοδικά τα χαμόσπιτα των φτωχογειτονιών της. Αντίστοιχα, οι τυφώνες που με την ίδια ένταση χτυπούν τις ΗΠΑ και τη Λατινική Αμερική προκαλούν συνήθως μόνο υλικές ζημίες στα καλοχτισμένα αμερικανικά σπίτια που τις καλύπτουν οι ιδιωτικές ασφάλειες, ενώ γκρεμίζουν τις χαμοκέλες της Λατ. Αμερικής και θάβουν ζωντανούς στα συντρίμμια τους αυτούς που «ζούσαν» σε αυτά. Το φαινόμενο δεν είναι βέβαια μεμονωμένο. Όπως υποστηρίζει ο Peter Walker του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στη Γενεύη, μερικά χρόνια πριν, μόνο το 5% των παγκόσμιων καταστροφών είχαν σχέση με φυσικά αίτια.

Σήμερα σχεδόν το ένα τρίτο όλων των καταστροφών έχουν σχέση με το κλίμα.[384]

384. *The Guardian*, 19/9/98.

Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα τα κοινωνικοοικονομικά αίτια αυτών των φαινομένων και των συνεπειών τους. Σήμερα γίνεται όλο και πιο πολύ αποδεκτό από τους ειδικούς επιστήμονες ότι τα πρόσφατα έντονα κλιματικά φαινόμενα (πλημμύρες, τυφώνες, ξηρασίες κ.λπ.) έχουν άμεση σχέση με το φαινόμενο του θερμοκηπίου,[385] που σύμφωνα με υπολογισμούς του βρετανικού Hadley Centre for Climate Change, οδηγεί στη γρήγορη θέρμανση της Γης, με το 1998 να είναι το θερμότερο έτος από τότε που άρχισαν να τηρούνται αρχεία, 140 χρόνια πριν.[386] Είναι επίσης γενικά αποδεκτό ότι οι αιτίες του φαινομένου αυτού είναι κοινωνικοοικονομικές, μολονότι δεν υπάρχει συμφωνία αν είναι το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και ιδιαίτερα η σημερινή διεθνοποιημένη μορφή του που αποτελούν την αιτία, ή απλώς οι λάθος αξίες, πολιτικές και τεχνολογίες, όπως υποστηρίζουν οι «ρεαλιστές» οικολόγοι που πλημμυρίζουν τα Πράσινα κόμματα, τις οργανώσεις τύπου Greenpeace και τα τηλεοπτικά ΜΜΕ. Σύμφωνα με την αντίληψη που έχω υποστηρίξει αλλού[387] η βασική αιτία της οικολογικής κρίσης ανάγεται στη συγκέντρωση οικονομικής και πολιτικής δύναμης που αναπόφευκτα επιφέρει η δυναμική της οικονομίας της αγοράς και η συνακόλουθη οικονομία ανάπτυξης. Γι' αυτό, άλλωστε, οι ΗΠΑ με το 4% του παγκόσμιου πληθυσμού προκαλούν 23% των εκπομπών θερμοκηπίου. Έτσι η δυναμική της οικονομίας της αγοράς οδηγεί στην πελώρια ανισότητα και στον άκρατο καταναλωτισμό των εύπορων κοινωνικών στρωμάτων αλλά και στη μάχη επιβίωσης των υπόλοιπων. Η συνέπεια είναι ότι τόσο ο καταναλωτισμός όσο και η μάχη επιβίωσης καταλήγουν στην οικολογική καταστροφή, με τις εκπομπές θερμοκηπίου, την υπερεκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, το κόψιμο/κάψιμο (ιδιαίτερα στην Ελλάδα) των δασών, την αλλαγή πορείας των ποταμιών (ή το μπάζωμα των ρεμάτων στην Ελλάδα) κ.λπ.

Όμως, τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα όχι μόνο υφίστανται τις οικολογικές συνέπειες ενός συστήματος από το οποίο ωφελούνται άλλοι

385. P. Brown, *The Guardian*, 9/11/98.

386. P. Brown, *Guardian Weekly,* 8/11/98.

387. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π. και *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π.

αλλά και δεν απολαύουν σχεδόν καμίας προστασίας από αυτό. Αντίθετα, οι πολιτικές λιτότητας και διαρθρωτικών προγραμμάτων που επιβάλλουν οι οικονομικές ελίτ μέσω διεθνών οργανισμών (ΔΝΤ, Διεθνής Τράπεζα κ.λπ.) ενισχύουν την παγκόσμια ανισότητα, ενώ συγχρόνως ενθαρρύνουν το ξεπούλημα των φυσικών πόρων ιδιαίτερα των φτωχών χωρών (ξυλείας, ορυκτών κ.λπ.) και μειώνουν τη δυνατότητα των κυβερνήσεών τους να αναλάβουν προστατευτικά μέτρα (π.χ. αντιπλημμυρικά έργα) ή δαπάνες για την ενίσχυση της κοινωνικής ευημερίας (στέγαση, υγεία κ.λπ.). Η ανάθεση της οικονομικής ανάπτυξης στην αγορά σημαίνει ότι οι επενδύσεις ανατίθενται ουσιαστικά στις πολυεθνικές, οι οποίες σπάνια έχουν οικονομικό ενδιαφέρον για την ανάληψη έργων που θα ενίσχυαν τη δυνατότητα των ασθενέστερων στρωμάτων να αντιμετωπίζουν τη κρίση. Όπως έχει αντιληφθεί ακόμη και η γνωστή φιλανθρωπική οργάνωση Oxfam, που δεν αποτελεί βέβαια κάποια... ανατρεπτική οργάνωση, «η δυνατότητα των λαών να επιβιώσουν των φυσικών καταστροφών έχει άμεση σχέση με τη φτώχεια τους».[388]

Αλλά τα ασθενέστερα κοινωνικά στρωματά δεν πληρώνουν μόνο τις συνέπειες της οικολογικής κρίσης. Τώρα καλούνται να πληρώσουν ακόμη και τα μέτρα για την αντιμετώπιση της! Έτσι, οι «ρεαλιστές» οικολόγοι μέσα στη γερμανική κυβέρνηση (που ελέγχει την ΕΕ) είναι φανατικοί υποστηρικτές του «πράσινου» φόρου πάνω στην ενέργεια, ο οποίος κάνει ακριβότερη τη χρήση της, με στόχο τη μείωση της κατανάλωσης και των αντίστοιχων επιπτώσεων στο θερμοκήπιο. Φυσικά, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης στην οποία συμμετέχουν τώρα και οι «ρεαλιστές» οικολόγοι, τα έσοδα από το φόρο αυτόν δεν θα πάνε στις πετσοκομμένες δαπάνες κοινωνικής ευημερίας, αλλά στα πορτοφόλια των οικονομικών ελίτ, μέσω της μείωσης των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών. Διότι έτσι, σύμφωνα με τον «Τρίτο Δρόμο» των σοσιαλφιλελεύθερων, θα μειωθεί το εργατικό κόστος και θα ενθαρρυνθούν οι εργοδότες να αυξήσουν την απασχόληση! Και ποιος πληρώνει τον πράσινο φόρο; Μα, φυσικά, πάλι τα ασθενέστερα στρώματα. Εφόσον πρόκειται για

388. K. Watkins, *The Guardian*, 19/9/98.

έμμεσο φόρο αυτό σημαίνει ότι εκείνος που κατέχει ένα μηχανάκι και εκείνος που διαθέτει τρεις Μερσεντές πληρώνουν τον ίδιο φόρο στη βενζίνη.

Στην πραγματικότητα, όμως, οι φόροι στην ενέργεια αποτελούν τμήμα γενικότερου σχεδίου. Η εντεινόμενη οικολογική κρίση ωθεί σήμερα τις ευρωπαϊκές ελίτ στο σχεδιασμό μέτρων με κοινό στόχο να περιοριστεί η χρήση του ιδιωτικού αυτοκίνητου και γενικότερα των ΙΧ οχημάτων. Τα συζητούμενα μέτρα είναι η αύξηση των φόρων πάνω στην ιδιοκτησία και χρήση αυτοκίνητου (κυρίως του «μη καθαρού»), στη χρήση των δρόμων, (ακόμη και μέσα στις πόλεις), στη βενζίνη, στα τέλη για παρκάρισμα κ.λπ. Έτσι, το αυτοκίνητο σχεδιάζεται να γίνει πάλι ένα είδος πολυτελείας για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως συνέβαινε προπολεμικά. Και αυτό, τη στιγμή που οι μετακινήσεις (ανθρώπων και πραγμάτων) με αυτοκίνητο γίνονται όλο και περισσότερες, λόγω του τρόπου κοινωνικής οργάνωσης και ζωής που έχει επιβάλει η ίδια η οικονομία της αγοράς. Μια πρόσφατη έκθεση στη Βρετανία, για παράδειγμα, έδειξε ότι αυτοί που κυρίως θα πλήρωναν έναν πράσινο φόρο στην ενέργεια θα ήταν φτωχοί αγρότες γιωταχήδες, οι οποίοι όμως έχουν περισσότερη ανάγκη τ' αυτοκίνητά τους (και προκαλούν λιγότερα καυσαέρια) από τους γιωταχήδες που ζουν στην εξοχή και ταξιδεύουν στην πόλη για τη δουλειά τους.[389] Ακόμη, η έκκληση των οικολόγων για καθαρότερα αυτοκίνητα (έκκληση που φαίνεται ότι εισακούν τώρα οι αυτοκινητοβιομηχανίες οι οποίες μυρίζονται επέκταση της αγοράς και των κερδών τους) και η συνακόλουθη πρόταση για την επιβολή χαμηλότερου φόρου στα αυτοκίνητα αυτά θα έχει παρόμοια αποτελέσματα. Διότι βέβαια είναι τα ανώτερα εισοδηματικά στρώματα που μπορούν να αγοράσουν τα αυτοκίνητα νέας τεχνολογίας.

Έτσι, οι «ρεαλιστές» οικολόγοι, κινούμενοι πάντοτε μέσα στη λογική της οικονομίας της αγοράς, προτείνουν μέτρα που στοχεύουν στη μείωση της οικολογικής βλάβης μέσω της χειροτέρευσης της θέσης των

389. I. Skinner and M. Ferguson, *Transport Taxation and Equity,* Institute For Public Policy Research, 1998.

ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων. Γι' αυτό άλλωστε και αυξάνει η εκλογική επιρροή τους πάνω στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα που καθορίζουν το εκάστοτε αποτέλεσμα των εκλογών.

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι όσο η συγκέντρωση της εξουσίας, μέσα στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, εξακολουθεί να εντείνεται, η σημερινή πολυδιάστατη κρίση γενικά και η οικολογική κρίση ειδικότερα θα συνεχίσουν να επιδεινώνονται. Επιπλέον, οι διάφορες οικολογικές οργανώσεις και τα διάφορα κόμματα, με το να μη συνδέουν την κρίση με το θεσμικό πλαίσιο της ίδιας της οικονομίας της αγοράς, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη μιας νέας ριζοσπαστικής συνειδητοποίησης, δεν έχουν καμιά ελπίδα να αποφύγουν την περιθωριοποίησή τους και την ενσωμάτωσή τους στο πλαίσιο αυτό, ούτε βέβαια να σταματήσουν την επιδεινούμενη οικολογική κρίση. Η οικολογική κρίση όπως έχω αναπτύξει επανειλημμένα στο παρελθόν, δεν είναι θέμα πολιτιστικό, θέμα ήθους, παραλογισμού των ελίτ, ή θέμα αλλαγής πολιτικής, όπως υποστηρίζουν οι «ρεαλιστές» οικολόγοι.[390] Αντίθετα, είναι θέμα δημιουργίας ενός μαζικού κινήματος για την αλλαγή ολόκληρου του θεσμικού πλαισίου της οικονομίας της αγοράς και της συνακόλουθης οικονομίας ανάπτυξης και αντικατάστασής του με θεσμούς Περιεκτικής (άμεσης και οικονομικής) Δημοκρατίας.[391]

Συγκέντρωση και τα θύματα της «ανάπτυξης»

Οι δεκάδες χιλιάδες νεκροί και τραυματίες και οι εκατοντάδες χιλιάδες άστεγοι που άφησε στο δρόμο του ο σεισμός στην Κωνσταντινούπολη πριν δυο χρόνια και οι σημαντικές καταστροφές που έφερε στη συνέχεια ο σεισμός στην Αθήνα αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις των συνεπειών που έχει το είδος ανάπτυξης στο οποίο οδηγεί η οικονομία της αγοράς και η συνακόλουθη συγκέντρωση. Αντίστοιχα, η ετήσια δα-

390. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π.
391. Βλ. Τ. Fotopoulos, *Towards an Inclusive Democracy,* ό.π.

σοκαταστροφή στη χώρα μας, αλλά και σε πολλά αλλά μέρη του πλανήτη, καθώς και η καταστροφή του περιβάλλοντος για χάρη του τουρισμού είναι επίσης συμπτώματα, όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια, του ίδιου είδους ανάπτυξης.

Βασικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης που γίνεται χωρίς κοινωνικό σχεδιασμό αλλά αφήνεται στις άναρχες δυνάμεις της αγοράς είναι, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,[392] η ανισομέρεια. Μια ανισομέρεια που σημαίνει ότι μερικοί κλάδοι παραγωγής που τυχαίνει να είναι οι πιο κερδοφόροι αναπτύσσονται υπέρογκα σε σχέση με άλλους, δημιουργώντας τεράστιες διαφορές στην παραγωγικότητα και στην κατανομή εισοδημάτων. Αυτό δεν αποτελεί βέβαια παρά τη λογική συνέπεια ενός συστήματος στο οποίο η δυναμική της αναπτυξιακής διαδικασίας προσδιορίζεται πρωταρχικά από μικροοικονομικά κριτήρια, που αφορούν την αποδοτικότητα της ατομικής επιχείρησης και όχι τις οικονομικές, πολιτιστικές ή οικολογικές ανάγκες των διάφορων περιφερειών. Συνέπεια της ανισομέρειας αυτής είναι η σημερινή τεράστια συγκέντρωση οικονομικής δύναμης, εισοδημάτων και πλούτου που, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφαλαία, συνεπάγεται ότι το 20% του πληθυσμού του πλανήτη ελέγχει το 86% του παγκόσμιου εισοδήματος[393] και 225 δισεκατομμυριούχοι έχουν ίδιο πλούτο με το εισόδημα 2,5 δισεκατομμυρίων ανθρώπων, σχεδόν δηλαδή το μισό του παγκόσμιου πληθυσμού.[394] Η Ελλάδα μάλιστα χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερα υψηλό βαθμό συγκέντρωσης εισοδήματος, με το 10% των πλουσιότερων να εισπράττουν πάνω από το 26% του εισοδήματος και το 10% των φτωχότερων το 2%.[395]

Όμως, η ανισομέρεια αυτή είναι ακόμα μεγαλύτερη έξω από το μικρό κύκλο των αναπτυγμένων οικονομιών της αγοράς. Έτσι, στις χώρες αυτές παρατηρείται τη μεταπολεμική περίοδο μια ταχεία και πολύ μεγάλη συγκέντρωση οικονομικής δραστηριότητας γύρω από έναν πολύ μικρό αριθμό αστικών κέντρων, όπου συγκεντρώνεται όλη η βιομηχανική δρα-

392. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη ανάπτυξη,* Εξάντας, 1985 & 1987.
393. UN, *Human Development Report 1999,* σελ. 2.
394. UN, *Human Development Report 1998.*
395. *Οικονομικός Ταχυδρόμος,* 24/9/98.

στηριότητα αλλά και άφθονο εργατικό δυναμικό καθώς και υποδομή (κρατικές υπηρεσίες, τράπεζες, συγκοινωνίες κ.λπ.) που εξασφαλίζουν τη μέγιστη αποδοτικότητα. Σημαντικό τμήμα του πληθυσμού εγκαταλείπει τις παραδοσιακές του κοινότητες και ασχολίες και συσσωρεύεται στα αστικά κέντρα όπου συγκεντρώνονται και οι ευάριθμοι «σύγχρονοι» τομείς, συνήθως χρηματοδοτούμενοι από ξένες επενδύσεις. Στην Κωνσταντινούπολη, για παράδειγμα, έχει συγκεντρωθεί το ένα τρίτο των εργοστασίων της χώρας.

Τα αστικά κέντρα των χωρών αυτών όμως αποτελούν κακή απομίμηση των αστικών κέντρων στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς και η συγκέντρωση του πληθυσμού σε αυτά είναι πολύ μεγαλύτερη. Παρά το γεγονός ότι ο αστικός πληθυσμός στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς είναι κατά μέσο όρο πολύ υψηλότερος από αυτόν στις μη αναπτυγμένες, η κατανομή είναι καλύτερη και δεν παρατηρείται η συνεχής συγκέντρωση σε τερατουπόλεις, όπως η Αθήνα, που συγκεντρώνει το 30% του συνολικού πληθυσμού, ή η Κωνσταντινούπολη, όπου στοιβάζονται 10 εκ. άνθρωποι (15% του πληθυσμού). Στην Τουρκία ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε κατά 73% μεταξύ 1975 και 1997 (από περίπου 41,5% σε 72%) και προβλέπεται να φθάσει το 84,5% το 2015[396] (η Ελλάδα είχε προηγηθεί, με την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη να συγκεντρώνουν τα 2/3 του αστικού πληθυσμού ήδη από το 1981). Αντίθετα, στις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς παρατηρείται μετατόπιση από τις μητροπόλεις σε μικρότερα αστικά κέντρα.[397] Όπως παρατηρεί ο Tim Radford, τα τελευταία 40 περίπου χρόνια εκατομμύρια ανθρώπων μετακόμισαν από ισχυρά παραδοσιακά κτίσματα χαμηλής τεχνολογίας στην ύπαιθρο, σε εξαθλιωμένες φτωχογειτονιές στις τερατουπόλεις, πολλές από τις οποίες βρίσκονται σε περιοχές που κινδυνεύουν από σεισμούς, πλημμύρες, τυφώνες, ηφαίστεια κ.λπ.[398] Δεδομένου τώρα ότι υπολογίζεται πως στην αρχή της χιλιετίας ο μισός παγκόσμιος πληθυσμός θα ζει

396. UN, *Human Development Report 1999,* Πίν. 16.

397. T. Champion, στο *Applied Geography,* (ed.) M. Pacione, Routledge, 1999.

398. T. Radford, *The Guardian,* 19/8/99.

σε αστικά κέντρα και ότι το 90% της αστικής έκρηξης θα είναι στις μη αναπτυγμένες χώρες, πολλοί από τους ανθρώπους αυτούς είναι υποψήφια θύματα που περιμένουν μια καταστροφή.[399]

Μια άλλη διαφορά με τα αστικά κέντρα στις αναπτυγμένες οικονομίες είναι ότι η συγκέντρωση πληθυσμού σε αυτά έγινε σε πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ό,τι στις υπανάπτυκτες εφόσον η οικονομία ανάπτυξης είχε αρχίσει να εγκαθιδρύεται στις χώρες αυτές από τον περασμένο αιώνα και όχι μέσα στα τελευταία 40-50 χρόνια. Αυτό σημαίνει ότι υπήρχαν καλύτερες δυνατότητες χωροταξικού σχεδιασμού και έλεγχου και, όπου ήταν δυνατό, αποφεύχθηκε το στοίβαγμα σε πολυκατοικίες και προτιμήθηκαν τα χαμηλά κτίρια μέχρι δυο ορόφων, όπως στη Βρετανία. Αντίθετα στις υπανάπτυκτες τερατουπόλεις στοιβάζονται εκατομμύρια ανθρώπων σε πολυώροφα κτίρια με φτηνές προδιαγραφές. Εάν συμβεί οι πόλεις αυτές να είναι και σε σεισμογενή περιοχή, όπως στην Κωνσταντινούπολη τότε, όπως τονίζει σχετική μελέτη, «το να χτίζει κανείς πολυώροφα κτίρια, είτε από χάλυβα είτε από μπετόν αρμέ, σε έναν τόπο που χτυπιέται από δυνατούς σεισμούς είναι σαν να παίζει τη ζωή του σε ρουλέτα».[400] Όμως οι ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς λίγο ενδιαφέρονται γι' αυτό. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν είναι συνήθως η ζωή των φτωχότερων στρωμάτων που παίζεται στη ρουλέτα.

Τέλος, μια τρίτη σημαντική διαφορά με τα αστικά κέντρα των αναπτυγμένων οικονομιών της αγοράς είναι ότι ακόμη και όταν αποτελούνται από πολυώροφα κτίρια σε σεισμογενείς περιοχές, όπως συμβαίνει στην Καλιφόρνια, η συγκέντρωση εισοδήματος και πλούτου στις χώρες αυτές τους επιτρέπει να τηρούν υψηλές τεχνικές προδιαγραφές που εμποδίζουν τις εκατόμβες. Δεν είναι τυχαίο ότι ο σεισμός στην Καλιφόρνια πέρυσι, που ήταν περίπου της ίδιας ισχύος με αυτόν της Κωνσταντινούπολης, άφησε 50 μόνο νεκρούς. Όπως τονίζει ο Dr. Browitt της Βρετανικής Γεωλογικής Έρευνας «μέρος του προβλήματος είναι ότι ακόμη

399. T. Radford, *The Guardian,* 18/8/99.

400. Ν. Ράπτης, *Ας συζητήσουμε για σεισμούς, πλημμύρες και... τραμ,* 1981, σελ. 158.

και αν ξέρουμε πώς να σχεδιάσουμε και να κατασκευάσουμε γι' αυτό το είδος (καταστρεπτικού) σεισμού, σε περιοχές όπου υπάρχει έλλειψη πόρων τα σχέδια αυτά δεν θα υλοποιηθούν».[401] Είναι φανερό ότι σε σεισμογενείς περιοχές όπως η Κωνσταντινούπολη (ή αντίστοιχα στην Ελλάδα) που δεν διαθέτουν τους οικονομικούς πόρους των αναπτυγμένων οικονομιών της αγοράς, η λύση είναι μονώροφα σπίτια από ελαφριά υλικά,[402] εφόσον οι πιέσεις στα παραδοσιακά υλικά (τούβλα κ.λπ.) είναι πολύ μικρότερες από ό,τι στο τσιμέντο.[403] Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στον πρόσφατο σεισμό όλα τα παλιά κτίσματα έμειναν όρθια και το παλιό τείχος της Πόλης έμεινε άθικτο, εκτός από τμήμα του που είχε ανακαινιστεί πριν μερικά χρόνια! Όμως, μια τέτοια λύση που θα έσωζε εκατομμύρια ζωές σε όλο τον κόσμο αποκλείεται εξ ορισμού από τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς και της συνακόλουθης «οικονομίας ανάπτυξης» που έχει οδηγήσει στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς η οποία εντείνει ακόμη περισσότερο τη συγκέντρωση με όλα τα παρεπόμενάτης!

Ο σεισμός στην Αθήνα, που ακολούθησε αμέσως σχεδόν μετά τον καταστροφικό σεισμό της Κωνσταντινούπολης, ήλθε να επιβεβαιώσει και έμπρακτα την παραπάνω υπόθεση για τα αίτια των μαζικών καταστροφών που προκαλούν παρόμοιοι σεισμοί. Οι ομοιότητες μεταξύ των δυο περιπτώσεων είναι τόσο εμφανείς ώστε οι υποτιθέμενες διαφορές ωχριούν μπροστά τους. Και αυτό αφορά ιδιαίτερα τη βασικότερη διαφορά ότι στην Τουρκία θρηνούν χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες ενώ στην Αθήνα εκατοντάδες. Στην πραγματικότητα όμως η διαφορά αυτή είναι φαινομενική. Σύμφωνα με τον επιστημονικό συνεργάτη της εφημερίδας *The* Guard/an,[404] ο σεισμός του 5,9 ήταν σχετικά ήπιος και πιθανότατα εξαπέλυσε καταστροφική ενέργεια που ήταν 2.000 φορές μικρότερη από το σεισμό στην Τουρκία. Δεδομένου ότι όλα τα υπόλοιπα στοιχεία του τούρκικου σεισμού ήταν παρόντα στην Αθήνα (πελώρια πυκνοκατοί-

401. T. Radford, *The Guardian,* 18/8/99.
402. Ν. Ράπτης, ό.π., σελ. 161.
403. S. Steedman στο T. Radford, *The Guardian,* 19/8/99.
404. T. Radford, *The Guardian,* 8/9/99.

κηση, εκατομμύρια άνθρωποι στοιβαγμένοι σε πολυκατοικίες, κτίσιμο σε ακατάλληλα για σεισμογενείς περιοχές εδάφη, κακές κατασκευές, ιδιαίτερα στις φτωχές περιοχές κ.λπ.) μπορεί κανείς εύκολα να φανταστεί ποιες θα ήταν οι συνέπειες σε ανθρώπινες ζωές, αν ο σεισμός στην Αθήνα ήταν ανάλογης έντασης με αυτόν στην Κωνσταντινούπολη.

Γιατί όμως όλες αυτές οι ομοιότητες μεταξύ Αθήνας και Κωνσταντινούπολης όσον αφορά τις συνέπειες των αντιστοιχών σεισμών; Όπως υποστήριξα παραπάνω, η βασική αιτία της μαζικής καταστροφής στην Τουρκία ήταν ο τεράστιος βαθμός ανισομέρειας που χαρακτηρίζει την οικονομική ανάπτυξη της γείτονας χώρας που οδήγησε στη δημιουργία μιας τερατούπολης, η οποία έκανε εύκολο το καταστροφικό έργο του σεισμού. Όμως, η ανισομερής ανάπτυξη δεν αποτελεί μόνο προνόμιο της Τουρκίας, ούτε καν της Ελλάδος. Η ανισομέρεια αποτελεί θεμελιακό χαρακτηριστικό κάθε οικονομίας της αγοράς η οποία οδηγεί σε μιαν ανάπτυξη που γίνεται βασικά χωρίς κοινωνικό σχεδιασμό με βάση τα κελεύσματα των άναρχων δυνάμεων της αγοράς. Σε χώρες όμως των οποίων η οικονομική δομή τους δεν αναπτύχθηκε ιστορικά μέσα από μια αυτόχθονη και εσωστρεφή διαδικασία, όπως στα καπιταλιστικά κέντρα, αλλά, αντίθετα, καθορίστηκε από τον τρόπο με τον οποίο οι χώρες αυτές ενσωματώθηκαν στην παγκόσμια οικονομία της αγοράς, η αναπτυξιακή διαδικασία παίρνει μια ειδική μορφή που χαρακτηρίζεται από ένα σημαντικά υψηλότερο βαθμό ανισομέρειας.[405] Η ανισομέρεια αυτή αναφέρεται όχι μόνο σε διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά τομείς, κλάδους, προϊόντα, ή ακόμη και στάδια παραγωγής, αλλά και σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης κατά γεωγραφικές περιφέρειες.

Έτσι, αυτού του είδους η «ανάπτυξη» οδηγεί σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό γεωγραφικής συγκέντρωσης και αντίστοιχα περιφερειακών ανισοτήτων στο εσωτερικό των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών χωρών, σε σχέση με αυτό των μητροπολιτικών. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, η πρωτεύουσα συγκέντρωνε τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και ιδιαί-

405. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη ανάπτυξη,* ό.π., κεφ. ΣΤ.

τερα τη διοικητική υποδομή που προσέλκυαν, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, το 73% των βιομηχανικών μονάδων και το 49% της δευτερογενούς απασχόλησης.[406] Ανάλογη ήταν και η συγκέντρωση των υπηρεσιών στην πρωτεύουσα για να εξυπηρετήσουν όχι μόνο τον κρατικό Λεβιάθαν αλλά και το συγκεντρωμένο ιδιωτικό τομέα. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η περιοχή του λεκανοπέδιου γρήγορα συγκέντρωσε τον πληθυσμό σχεδόν της μισής χώρας αφού οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη απορροφητικότητα εργασίας στη μεταπολεμική περίοδο ήταν οι κατασκευές και οι υπηρεσίες· κλάδοι των οποίων η ανάπτυξη συγκεντρωνόταν βασικά στην περιοχή αυτήν. Μέσα σε 30 χρόνια η αναλογία του αθηναϊκού στο συνολικό πληθυσμό σχεδόν διπλασιάστηκε, από 18% το 1951 σε 31% το 1981. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ήδη το 1981 η πυκνοκατοίκηση στην περιφέρεια πρωτεύουσας, που αυξήθηκε κατά 63% σε 20 μόλις χρόνια (1961-81), ήταν σχεδόν εκατονταπλάσια από τη μέση πυκνοκατοίκηση της χώρας![407]

Φυσικά, η τεράστια αυτή συγκέντρωση δεν οφείλεται μόνο στους παραπάνω στενά οικονομικούς παράγοντες αλλά και σε άλλους παράγοντες οι οποίοι όμως έμμεσα ανάγονται συνήθως σε οικονομικούς. Τέτοιοι παράγοντες που λειτούργησαν ως πόλοι έλξης ήταν οι καλύτερες δυνατότητες υγειονομικής περίθαλψης, εκπαίδευσης κ.λπ. που παρουσίαζε η πρωτεύουσα. Για παράδειγμα, στην Αθήνα αντιστοιχούσε ένας γιατρός σε 215 κάτοικους στις αρχές της περασμένης δεκαετίας έναντι ενός γιατρού σε 14.000 κάτοικους στην υπόλοιπη χώρα.[408] Ανάλογα ισχύουν για τη σημασία του πολιτιστικού παράγοντα. Δεδομένου ότι η οικονομία της αγοράς λειτουργεί με βάση τους νόμους της ζήτησης και της προσφοράς η συγκέντρωση τεράστιου πληθυσμού στην πρωτεύουσα λειτουργούσε ως «κράχτης» για να προσελκύει κάθε είδους πολιτιστική δραστηριότητα στο κέντρο, ερημώνοντας πολιτιστικά την υπόλοιπη χώρα και δημιουργώντας άλλο ένα κίνητρο φυγής από την ύπαιθρο, ιδιαίτερα, χώρα.

406. OECD, *Regional Problems and Policy in Greece,* 1981.
407. *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1987,* II:6.
408. Ό.π.

Η αδυναμία, επομένως, της μεταπολεμικής ανάπτυξης να δημιουργή. οει συνθήκες πλήρους απασχόλησης κατά αποκεντρωτικό τρόπο οδήγησε στη συγκέντρωση του πλεονάζοντος πληθυσμού (που δεν μπόρεσε να βρει διέξοδο στη μετανάστευση), κατ' αρχήν, στην περιοχή του λεκανοπέδιου και, δευτερευόντως, στη Θεσσαλονίκη. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ήδη από το 1981 το 66% του αστικού πληθυσμού συνωστιζόταν σε δυο πόλεις: την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκέντρωση αυτή είναι η μεγαλύτερη στη δυτική Ευρώπη, εφόσον η Ελλάδα παρουσιάζει τη μεγαλύτερη περιφερειακή ανισότητα από όλες τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, ακόμη και αυτές της ημιπεριφερείας (Πορτογαλία, Ισπανία, νότια Ιταλία).[409]

Όμως, αυτήν τη συγκέντρωση δεν μας τη χάρισε ο θεός ούτε υπήρχε πάντα. Στις αρχές του αιώνα (το 1907) οι 14 μεγαλύτερες πόλεις συγκέντρωναν μόλις το 17% του συνολικού πληθυσμού.[410] Όταν όμως άρχισε η σταδιακή ενσωμάτωση της χώρας στην οικονομία της αγοράς την περίοδο του μεσοπόλεμου, τότε που η μικρασιατική καταστροφή πρόσφερε το φθηνό εργατικό δυναμικό και οι προστατευτικοί δεσμοί το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για κάποια επέκταση της βιομηχανικής παραγωγής,[411] η συγκέντρωση στα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην Αθήνα διπλασιάστηκε με αποτέλεσμα ενώ το 1920 ο αστικός πληθυσμός ήταν μόνο 23% του συνόλου, το 1961 να ξεπεράσει το 43%.[412] Η «απογείωση» όμως της συγκέντρωσης στην πρωτεύουσα συμβαίνει από τη δεκαετία του 1960 και μετά, όταν ολοκληρώνεται η ενσωμάτωση της χώρας στη διεθνή οικονομία της αγοράς με τη σύνδεση και αργότερα την ένταξή της στην ΕΟΚ. Ενδεικτικά, το 1961 στο σύνολο της χώρας υπήρχαν 64 περίπου κάτοικοι ανά τ.χλμ., ενώ στην περιοχή πρωτεύουσας υπήρχαν 4.339 κάτοικοι. Μέχρι το 1981 οι κάτοικοι ανά τ.χλμ. στο σύνολο της χώρας έφθαναν τους 74, ενώ στην περιοχή του λεκανοπέδιου τους 7.090.

409. A. Williams, *Southern Europe Transformed*, Harper and Row, 1984, σ. 214.

410. *Εξαρτημένη ανάπτυξη,* ό.π., σελ. 311.

411. Μιχ. Ψαλιδόπουλος, *Η κρίση του 1929 και οι έλληνες οικονομολόγοι,* 1989, κεφ. 3.

412. *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1987,* II:5.

Μέσα δηλαδή σε μια εικοσαετία είχε αυξηθεί η πυκνοκατοίκηση στην πρωτεύουσα κατά περίπου 64%![413]

Έτσι, όσο η χώρα ενσωματωνόταν περισσότερο στην οικονομία της αγοράς αυτό σήμαινε μια παραπέρα «αγοραιοποίηση», δηλαδή όλο και λιγότερους κοινωνικούς έλεγχους πάνω στην αναπτυξιακή διαδικασία για χάρη της «ανάπτυξης». Ο ανταγωνισμός, που καθορίζει τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς, φρόντιζε ώστε η οικονομική δραστηριότητα και αντίστοιχα ο ενεργός πληθυσμός της χώρας να συγκεντρώνονται στην περιοχή με τα μεγαλύτερα εχέγγυα οικονομικής «αποτελεσματικότητας» και συνακόλουθα κερδοφορίας. Αυτό σήμαινε όλο και περισσότερες πολυκατοικίες για να στεγάσει το 31% του πληθυσμού που συνωθείτο σε μια έκταση που μόλις καταλάμβανε το 0,3% της συνολικής έκτασης της χώρας. Αυτό επίσης σήμαινε τη δημιουργία διάφορων φαύλων κύκλων (κτίσιμο σε ακατάλληλα εδάφη, κακές κατασκευές που ικανοποιούσαν τις ανάγκες εύκολου κέρδους μερικών, αλλά και στέγασης ή απασχόλησης πολλών άλλων) που δυνητικά αύξαναν την καταστρεπτικότητα φυσικών φαινομένων όπως οι σεισμοί, πλημμύρες κ.λπ. Και, φυσικά, εκείνοι που πληρώνουν περισσότερο την «ανάπτυξη», είτε στην Αθήνα είτε στην Κωνσταντινούπολη, είναι τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα τα οποία παίρνουν και το μικρότερο μερίδιο από αυτήν...

Ένα άλλο θύμα του είδους ανάπτυξης που επιβάλλει η οικονομία της αγοράς είναι τα δάση. Στην Ελλάδα, μόνο μεταξύ 1955 και 1998, περίπου 13 εκ. στρέμματα δασικής γης κάηκαν από πυρκαγιές. Εκείνο που είναι όμως λιγότερο γνωστό είναι ότι από αυτά, μόνο τα 2 εκ. στρέμματα κάηκαν πριν τη μεταπολίτευση του 1974. Οι οικολογικές και κλιματολογικές επιπτώσεις από την καταστροφή αυτήν ήδη γίνονται φανερές και δεν χρειάζεται να ξανατονιστούν εδώ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, εάν αφαιρέσουμε τους τυχαίους παράγοντες και αυτούς που αναφέρονται στο κλίμα (ξηρασία κ.λπ.), καθώς και αυτούς που οφείλονται στην αναποτελεσματική δασοπυρόσβεση, η δασική καταστροφή των τελευταίων 25 χρόνων οφείλεται σε εμπρησμούς. Εάν τώρα από τους εμπρησμούς

413. Ό.π., II:6.

αυτούς αφαιρέσουμε ένα μικρό ποσοστό που οφείλεται σε ψυχολογικές ανωμαλίες κάποιων εμπρηστών (είναι αυτοί που συνήθως συλλαμβάνονται) και ένα μεγαλύτερο ποσοστό που οφείλεται σε πολιτικούς λόγους (χουντικοί, ακροδεξιοί κ.λπ.) τότε μένουν οι οικονομικοί εμπρησμοί. Και υπάρχουν πολλές θεωρητικές και εμπειρικές ενδείξεις που πείθουν ότι οι οικονομικοί εμπρησμοί αποτελούν τη σημαντικότερη αιτία της δασοκαταστροφής. Το ίδιο το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των δασοπυρκαγιών συνέβη μετά τη μεταπολίτευση είναι άκρως ενδεικτικό. Διότι με τη Χούντα συντελείται η διαστρεβλωμένη οικονομική ανάπτυξη της χώρας μας μέσω της ενσωμάτωσης της στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς που τότε ανέτελλε - ενσωμάτωση που ολοκληρώθηκε με την ένταξή μας στην ΕΟΚ.[414] Στη διάρκεια αυτής της αναπτυξιακής διαδικασίας δημιουργήθηκε στη χώρα μια σαθρή παραγωγική δομή αλλά και μια καταναλωτική κοινωνία που χρηματοδοτούν, στην αρχή, τα μεταναστευτικά εμβάσματα και ο τουρισμός, και σήμερα οι μεταβιβάσεις από την ΕΕ.

Η τεχνητή αυτή ευμάρεια (η οποία με τη σταδιακή μείωση των μεταβιβάσεων από την ΕΕ ήδη άρχισε να εξαντλείται) οδήγησε σε έναν τύπο ανάπτυξης όπου η οικοδομική δραστηριότητα αποτελούσε τον κύριο παράγοντά της, τόσο από μεριά παραγωγής και επενδύσεων όσο και από τη μεριά της κατανάλωσης. Στο πλαίσιο αυτό, σε συνδυασμό με την αφόρητη ζωή των τσιμεντουπόλεων, προέκυψε η ανάγκη για το εξοχικό, την οποία έσπευσαν να καλύψουν οι οικοπεδοφάγοι, συνήθως μέσω της ντε φάκτο ιδιωτικοποίησης δημόσιων δασικών εκτάσεων (τις οποίες κατόπιν οι επαγγελματίες πολιτικοί, με το αζημίωτο βέβαια, μετέτρεπαν σε ντε γιούρε ιδιωτικές). Έτσι, προέκυψαν οι πυρκαγιές, τόσο για να διευκολύνουν την ιδιωτικοποίηση των καταπατημένων, όσο και ως αποτέλεσμα της έλλειψης υποδομής και κυρίως οργανωμένων χωματερών που θα στήριζαν τη λειτουργικότητα των αυθαίρετων.

Τα φαινόμενα αυτά, ακόμη και η συγκέντρωση του πληθυσμού σε αστικά κέντρα και κυρίως την πρωτεύουσα, δεν είναι ιδιόμορφα ελληνι-

414. Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη ανάπτυξη,* ό.π.

κά, αφού αποτελούν τυπικά χαρακτηριστικά της διαστρεβλωμένης οικονομικής ανάπτυξης σε ολόκληρο το Νότο. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η μεγαλύτερη δασοκαταστροφή συμβαίνει σήμερα στην περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια όπου ανήκει και η χώρα μας. Όμως για τους απολογητές του νεοφιλελευθερισμού η αιτία της περιβαλλοντικής καταστροφής δεν έχει καμία σχέση με το μοντέλο ανάπτυξης που επιβάλλει η οικονομία της αγοράς τόσο στην περιφέρεια όσο και στα μητροπολιτικά κέντρα όπου, μέσα στα 200 χρόνια της ιστορίας της, έχει κάνει πολύ μεγαλύτερη καταστροφή στο περιβάλλον από όση έχει σημειωθεί σωρευτικά σε όλη την ανθρώπινη ιστορία. Έτσι, ακραιφνής νεοφιλελεύθερος[415] ανακάλυψε πρόσφατα «τα οικονομικά του περιβάλλοντος» για να υποστηρίξει τη θέση ότι η αιτία της καταστροφής του περιβάλλοντος γενικά και των δασών ειδικότερα είναι ότι η οικονομία της αγοράς δεν κατάφερε ακόμη να τα ενσωματώσει πλήρως στο οικονομικό σύστημα, μέσω της ιδιωτικοποίησής τους.

Είναι όμως τόσο περισσό το θράσος και η ιστορική άγνοια των νεοφιλελεύθερων αναλυτών (αναφέρομαι βέβαια στους καλοπροαίρετους και όχι στους ιδεολογικούς κομισάριους, κατά την έκφραση του Chomsky) ώστε θα άξιζε να δούμε τις ιστορικές διαστρεβλώσεις στις οποίες βασίζουν τα επιχειρήματά τους. Κατ' αρχήν, τα οικονομικά του περιβάλλοντος δεν είναι τίποτα άλλο παρά η εφαρμογή της φιλελεύθερης νεοκλασικής θεωρίας στην «ανάλυση» προβλημάτων του περιβάλλοντος. Όπως και ολόκληρη η νεοκλασική ανάλυση, η προσέγγιση αυτή παίρνει δεδομένη την οικονομία της αγοράς, σαν να υπήρχε από καταβολής κόσμου, καθώς και τη συνακόλουθη ανισοκατανομή εισοδήματος και πλούτου που είναι η πηγή των εξουσιαστικών σχέσεων. Στόχος της είναι να εξηγήσει και να προτείνει λύσεις στα τεράστια οικολογικά προβλήματα, μέσω μιας ανιστορικής προσέγγισης που προσπαθεί να καλουπώσει τους κοινωνικούς παράγοντες στα στενά πλαίσια των τιμών της αγοράς, της ανάλυσης κόστους-ωφελειών και του κίνητρου του κέρδους. Έτσι η ανάλυση αυτή καταλήγει σε μια προσπάθεια θεωρητικής δικαίωσης της αγο-

415. Τ. Μίχας, *Ελευθεροτυπία*, 20/8/98.

ραιοποίησης του περιβάλλοντος, στην οποία ήδη προχωρά ακάθεκτα η νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς.[416]

Συνοπτικά, το επιχείρημα είναι ότι επειδή οι πλουτοπαραγωγικές πηγές του περιβάλλοντος είναι ελεύθερες ή υποτιμημένες τείνουν να υπερχρησιμοποιούνται και να κακοποιούνται, με αποτέλεσμα την περιβαλλοντική καταστροφή. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η απουσία ή ο ασαφής καθορισμός ατομικών ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων πράγμα που, υποτίθεται, δεν δημιουργεί κίνητρο για την προστασία τους. Δεν είναι τυχαίο, υποστηρίζουν οι νεοφιλελεύθεροι, ότι τα φαινόμενα της μόλυνσης του περιβάλλοντος γνώρισαν τη μεγαλύτερη όξυνση στην ανατολική Ευρώπη από όπου απουσίαζε η ατομική ιδιοκτησία. Έτσι, με μια απλοϊκή μονοκονδυλιά, περιορίζεται το θέμα στο ζήτημα της ιδιοκτησίας και αγνοούνται οι άλλοι παράγοντες οι οποίοι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην αυξημένη μόλυνση των ανατολικών κρατών: μεγιστοποίηση της εκτατικού τύπου ανάπτυξης «για να φθάσουμε και ξεπεράσουμε τις ΗΠΑ», συνακόλουθη χρησιμοποίηση των πιο φθηνών μεθόδων παραγωγής που συνήθως είναι εχθρικές στο περιβάλλον, χαμηλή τεχνολογία κ.λπ. Αντίστοιχα, οι νεοφιλελεύθεροι επικαλούνται τη μεγαλοφυία του... Robert Smith ο οποίος ανακάλυψε το φαινόμενο της «τραγωδίας της κοινοκτημοσύνης» (sic). Σύμφωνα με το φαινόμενο αυτό, όταν ένας φυσικός πόρος ανήκει σε όλους, στην ουσία δεν ανήκει σε κανένα και επομένως κανένας δεν έχει κίνητρο να τον διατηρήσει ή συντηρήσει, ενώ όταν ιδιωτικοποιηθεί, το ατομικό συμφέρον και τα οικονομικά κίνητρα οδηγούν τον ιδιοκτήτη στην καλή διαχείριση του πόρου, εφόσον αποβλέπει στο κέρδος από τη διατήρηση της μακροπρόθεσμης κεφαλαιακής άξιας του.

Για τους νεοφιλελεύθερους «επιστήμονες», επομένως, δεν έχει καμία σημασία το γεγονός ότι για χιλιάδες χρόνια τα δάση και το περιβάλλον γενικότερα δεν ήταν ιδιωτικά και ότι σε όλη αυτή την περίοδο οι ζημιές από την ανθρώπινη δραστηριότητα ήταν σχετικά ελάχιστες. Ούτε βέβαια

416. Βλ. S. Beder, «The Environment Goes to market», *Democracy and Nature,* τόμ. 3, αρ. 3 (*Δημοκρατία και Φύση,* αρ. 2, Οκτ. 1996).

υπάρχει χώρος στα θεωρητικά «μοντελάκια» τους για το γεγονός, για παράδειγμα, ότι τα μισά από τα τροπικά δάση του πλανήτη εξαφανίστηκαν στον αιώνα μας και ότι πρόσφατα η διαδικασία επιταχύνθηκε. (Τη δεκαετία του '80 και μόνο ο ετήσιος ρυθμός καταστροφής των τροπικών δασών αυξήθηκε κατά 36%, ενώ την προηγούμενη δεκαετία μια δασική περιοχή μεγέθους όση η Αυστρία εξαφανιζόταν κάθε χρόνο![417]) Αντίθετα, για τους νεοφιλελεύθερους φωστήρες, οι Ινδονήσιοι και οι Λατινοαμερικάνοι καταστρέφουν σήμερα μαζικά τα δάση τους διότι ανακάλυψαν την... ασάφεια των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Και όχι βέβαια επειδή η εισαγωγή της οικονομίας της αγοράς στον τόπο τους, που εντάθηκε με την εισβολή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, κατέστρεψε την οικονομική αυτοδυναμία τους έτσι ώστε σήμερα δεν έχουν άλλο τρόπο επιβίωσης από το να καταστρέφουν το ίδιο το περιβάλλον τους με το οποίο ζούσαν αρμονικά για χιλιάδες χρόνια. Και για να έλθουμε και στα δικά μας, η φιλελεύθερη λογική συνεπάγεται δύο τινά: είτε ότι τα αττικά δάση στις αρχές του αιώνα ήταν ιδιωτικά και δεν το είχαμε αντιληφθεί, είτε ότι οι Αθηναίοι είχαν τότε πλήρη σαφήνεια για τα ιδιοκτησιακά δικαιώματά τους στα δάση σε αντίθεση με τους σημερινούς. Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός πως η Αττική ήταν τότε καταπράσινη και το 1916 το ποσοστό δάσωσης έφθανε το 65%, έναντι 15% σήμερα![418]

Στο μόνο που θα συμφωνούσα με τους νεοφιλελεύθερους είναι ότι πράγματι η αλλαγή της συμπεριφοράς των πολιτών προς το δάσος δεν μπορεί να επιτευχθεί με την παιδεία ή την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης, όπως βαυκαλίζονται οι σοσιαλφιλελεύθεροι και διάφοροι «οικολόγοι». Η λύση όμως δεν είναι η πλήρης ιδιωτικοποίηση των δασών που προτείνουν οι νεοφιλελεύθεροι, διότι είναι ακριβώς η προσπάθεια ντε φάκτο ιδιωτικοποίησης των δασών που στη διαστρεβλωμένη οικονομία ανάπτυξης του Νότου έχει οδηγήσει στη σημερινή καταστροφή. Η λύση βρίσκεται στην πλήρη κοινωνικοποίησή τους, με την έννοια της «δημοτικοποίησής» τους. Δηλαδή, της μεταβίβασης τους (αφού γκρεμιστούν οι

417. P. Ghazi, *The Observer,* 11/4/93.
418. *Το Βήμα,* 26/7/98.

αυθαίρετες βίλες) στη συλλογική ιδιοκτησία και φροντίδα των δημοτικών συνελεύσεων των όμορων δήμων, με την υποχρέωση να μετασχηματίσουν την καμένη γη σε χώρους βλάστησης για διάφορες χρήσεις και φυσικά πάρκα.

Η εγκληματική οικολογία της Νέας Τάξης

Όπως προσπάθησα να δείξω στο πρώτο κεφάλαιο, η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς έχει οδηγήσει στη δημιουργία μιας νέας υπερεθνικής ελίτ, η οποία μάλιστα, σύμφωνα με πρόσφατη μαρξιστική μελέτη,[419] παίζει το ρόλο της άμβλυνσης των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης όσον αφορά τη διογκούμενη συγκέντρωση εισοδήματος, πλούτου και οικονομικής δύναμης, από τη μια μεριά, και την οικολογική κρίση, από την άλλη. Το γεγονός όμως αυτό, όπως τόνισα στα προηγούμενα κεφάλαια, δεν θα πρέπει να οδηγεί σε εσφαλμένα συμπεράσματα για τις σχετικές δυνατότητες της νέας αυτής ελίτ. Το κίνητρο των πεφωτισμένων τμημάτων αυτής της ελίτ να μειώσουν το κοινωνικό κόστος της διογκούμενης συγκέντρωσης και το οικολογικό κόστος της ανάπτυξης δεν θεμελιώνεται βέβαια σε κάποιο... αλτρουισμό αλλά στο ωμό συμφέρον της να μειώσει την απειλή που δημιουργεί για το σύστημα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς η εγγενής σε αυτό πολυδιάστατη κρίση. Με άλλα λόγια, το κίνητρο αυτό δεν πρέπει να οδηγεί σε δραστηριότητες που συγκρούονται με τη λογική και τη δυναμική του ίδιου του συστήματος, δηλαδή το «γενικό συμφέρον» της υπερεθνικής ελίτ και όπου τυχόν δημιουργείται μια παρόμοια ασυμβατότητα είναι προφανές ότι το κίνητρο αυτό θα αγνοηθεί. Μια τέτοια περίπτωση ασυμβατότητας μεταξύ του «γενικού συμφέροντος» της υπερεθνικής ελίτ για την αναπαραγωγή του συστήματος και του «ειδικού συμφέροντος» της για την επίδειξη οικολογικής ευαισθησίας αποτέλεσαν οι δυο πόλεμοι τους οποίους διεξήγαγε η υπερεθνική ελίτ στο πλαίσιο της Νέας Διεθνούς Τάξης

419. L. Sklair, *The Transnational Capitalist Class,* ό.π.

την οποία εγκατέστησε την προηγούμενη δεκαετία: ο πόλεμος στον Κόλπο[420] και αυτός στα Βαλκάνια.[421] Περιττό να σημειωθεί ότι το γενικό συμφέρον επικράτησε του ειδικού.

Ήδη από το 1990, πριν αρχίσει ο πόλεμος στον Κόλπο, το αμερικανικό Πεντάγωνο είχε εκδώσει λεπτομερείς οδηγίες για το πώς ν' αντιμετωπίζονται ατυχήματα με απεμπλουτισμένο ουράνιο (ΑΟ),[422] ενώ από το 1994 ζητούσε ειδικές συνθήκες αποθήκευσης των βλημάτων αυτών στην Ελλάδα. Οι εγκληματικές συνέπειες της χρήσης ραδιενεργών βλημάτων ΑΟ, που για πρώτη φορά δοκιμάστηκαν -και σε μαζικότερη έκταση- στο Ιράκ, ήταν γνωστές εδώ και χρόνια από τις διάφορες ανεξάρτητες έρευνες που έρχονται συνεχώς στο φως για τα θύματα στο Ιράκ. Το έγκλημα όμως αυτό έγινε ευρύτερα γνωστό όταν ξέφυγε από τα «ψιλά» των εφημερίδων ή τις ειδικές έρευνες και έγινε πρώτη είδηση στην τηλεόραση σε σχέση με την πιθανότητα τα βλήματα ΑΟ που χρησιμοποιήθηκαν στη νατοϊκή επίθεση στο Κόσοβο να είχαν συνέπειες στην υγεία των στρατιωτών που πήραν μέρος σε αυτήν. Η δημοσιότητα αυτή ήταν αναμενόμενη, εφόσον το πρόβλημα δεν αφορούσε πια το λαό κάποιας ασιατικής χώρας, αλλά πιθανώς και τα ίδια «τα παιδιά μας», εδώ στην Ευρώπη. Με αλλά λόγια, διότι πέρα από τα «κανονικά» θύματα βλάπτονταν πιθανώς και οι θύτες, όχι βέβαια οι πραγματικοί θύτες, δηλαδή οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ που αποφάσισαν τους πόλεμους αυτούς, αλλά οι άνεργοι που οι ίδιες έχουν στρατολογήσει για να κάνουν τη βρόμικη δουλειά τους στους ευρωπαϊκούς μισθοφορικούς στρατούς ή, ακόμη χειρότερα, τα παιδιά που κάνουν τη θητεία τους.

Σήμερα, είναι ακόμη δύσκολο να προσκομιστούν αναμφισβήτητες αποδείξεις για τις συνέπειες των βομβαρδισμών στο Κόσοβο, όπου χρησιμοποιήθηκαν κάπου 31.000 βλήματα ΑΟ εφόσον είναι ακόμη νωρίς για να εκδηλωθούν τα συμπτώματα στην υγεία. Οι μελέτες για τη σύνδεση ΑΟ με καρκίνους είναι αλληλοσυγκρουόμενες, πράγμα αναμενόμενο όταν υπάρχουν συμφέροντα που διακυβεύονται από τα πορίσματά τους.

420. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, Ο *Πόλεμος στον Κόλπο,* ό.π.
421. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια,* ό.π.
422. R. North-Taylor, *The Guardian,* 30/7/99.

Συγχρόνως, η καμπάνια υποβάθμισης του γεγονότος στο εξωτερικό αλλά και εδώ, (ακόμη και από επαγγελματίες πολιτικούς - με το αζημίωτο της «Αριστεράς» που «πουλάνε» οικολογική ευαισθησία[423]), βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Δεν είναι τυχαίο για παράδειγμα, το γεγονός ότι μόλις σήμερα αποκαλύπτεται πως το βρετανικό Υπ. Άμυνας, που μέχρι πρόσφατα αρνιόταν να προβεί σε έλεγχους των «βετεράνων» του Κόλπου, παρά τις επανειλημμένες καταγγελίες τους για προβλήματα στην υγεία τους, εδώ και τέσσερα χρόνια, είχε μελέτη που προειδοποιούσε για τη σύνδεση ΑΟ και καρκίνων. Ούτε είναι βέβαια περίεργο ότι ακόμη και σήμερα προσπαθεί να βάλει εμπόδια στην ποιότητα των ελέγχων. Έτσι, όπως κατάγγειλε ο Μ. Hooper, ομότιμος καθηγητής ιατρικής χημείας στο Παν. Σάντερλαντ, τα τεστ, στα οποία επρόκειτο να υποβάλει τους στρατιώτες το βρετανικό υπουργείο, αποτελούν ουσιαστικά «επιστήμη Μίκυ-Μάους» και «κυνική προδοσία» εφόσον δεν στοχεύουν στις επιπτώσεις στα εσωτερικά όργανα από τη μακροχρόνια χαμηλού επιπέδου έκθεση σε ραδιενέργεια, αλλά στις επιπτώσεις από την υψηλού επιπέδου έκθεση σε «διαλυμένη ουσία».[424] Ο ίδιος καθηγητής με βάση την έρευνά του προβλέπει ότι μεταξύ 3% και 20% των βρετανών στρατιωτών στον Κόλπο θα προσβληθούν από καρκίνο.

Όμως δεν χρειάζεται να στηριχθούμε σε αντικρουόμενες μελέτες και προβλέψεις για να δούμε το μέγεθος του εγκλήματος. Αρκούν τα υπάρχοντα στοιχεία. Μολονότι είναι ακόμη νωρίς για συμπτώματα από τους βομβαρδισμούς στα Βαλκάνια, τα κρούσματα συσσωρεύονται, ιδιαίτερα από τους παλιότερους βομβαρδισμούς στη Βοσνία όπου χρησιμοποιήθηκαν 11.000 βλήματα απεμπλουτισμένου ουρανίου. Έτσι, σύμφωνα με το βρετανικό Centre of Conflict Recovery, τα τελευταία δυο χρόνια ο αριθμός των καρκίνων στην περιοχή του Σεράγεβο είναι ίσος με τον αριθμό που συναντά κανείς σε μια πόλη ίσου μεγέθους στη διάρκεια 20 χρόνων![425] Όμως, εκεί που είναι αναμφισβήτητες οι επιπτώσεις από τη

423. Βλ., για παράδειγμα, τη συνέντευξη του Μ. Παπαγιαννάκη στη ΝΕΤ, 10/1/01.
424. R. Norton-Taylor, *The Guardian,* 10/1/01.
425. J. Beavis and J. Ryan, «Leonard Cheshire Centre of Conflict Recovery», *The Guardian,* 10/1/01.

χρήση των εγκληματικών αυτών όπλων κατά της ζωής και του περιβάλλοντος είναι στο Ιράκ όπου, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Πεντάγωνου, χρησιμοποιήθηκαν πάνω από 940.000 βλήματα ΑΟ.[426] Τα στοιχεία είναι ενδεικτικά:

- σύμφωνα με τις ιατρικές αρχές του Ιράκ, σήμερα γεννιέται τριπλάσιος αριθμός παιδιών με γενετικές ανωμαλίες σε σχέση με την προπολεμική περίοδο, πράγμα που επιβεβαίωσε (στο βαθμό που ήταν δυνατό) και ανεξάρτητη έρευνα της *The Guardian,* που διαπίστωσε αυξημένες γεννήσεις με δυσμορφίες στο νότιο Ιράκ (ακέφαλα ή τυφλά βρέφη, μογγολισμός, ανωμαλίες σε εσωτερικά όργανα όπως οι πνεύμονες και η καρδιά κ.λπ.).[427]
- τα κρούσματα καρκίνου του θυρεοειδούς έχουν διπλασιαστεί στα τελευταία 10 χρόνια, ιδιαίτερα στο νότιο Ιράκ, έτσι ώστε, σύμφωνα με ανακοίνωση της Dr. Kamas σε συνέδριο στο Λονδίνο το 1999, «δεν υπάρχει οικογένεια στην περιοχή από τη Μπάσρα μέχρι τη Μοσούλη που δεν έχει κάποιο κρούσμα καρκίνου ή δυσμορφίας».[428]
- σύμφωνα με τις αποκαλύψεις στην εφημερίδα *The Observer* του ειδικού βρετανού επιστήμονα Dr. Chris Busby, μετά από επιτόπια έρευνα στα σύνορα Κουβέιτ-Ιράκ, ενώ στο έδαφος δεν υπήρχε ραδιενέργεια, στην ατμόσφαιρα ήταν 10 φορές μεγαλύτερη από ό,τι στην πλησιέστερη πόλη Μπάσρα και 20 φορές ψηλότερη από ό,τι στη Βαγδάτη,[429] πράγμα που διαψεύδει παταγωδώς τους αμερικανοβρετανικούς ισχυρισμούς περί γρήγορης μετά την έκρηξη διάλυσης των μικροσκοπικών αναπνεύσιμων μορίων ΑΟ.

Οι διάφορες ερευνητικές επιτροπές που οι ελίτ συγκρότησαν εσπευσμένα, κάτω από την κατακραυγή, είναι λίαν απίθανο ότι θα καταλήξουν σε πρόταση απαγόρευσης των όπλων αυτών (εκτός αν κάποια νέα τεχνολογία τα ξεπεράσει) εφόσον, για την ώρα, η διατρητικότητά τους

426. *The Guardian,* 30/7/99.
427. M. O'Kane, *The Guardian,* 21/12/98.
428. R. Norton-Taylor, *The Guardian,* 30/7/99.
429. P. Beaumont, *The Observer,* 7/1/01.

(δηλαδή η ικανότητά τους να διατρυπούν αντίπαλα οπλικά συστήματα και κυρίως τανκς), είναι πολύ σημαντικότερη από την ανθρώπινη ζωή. Έστω και αν πρόκειται για τη ζωή των ίδιων των στρατιωτών που χρησιμοποιούν οι ελίτ για τα συμφέροντά τους. Το φαινόμενο βέβαια δεν είναι πρωτόγνωρο. Είναι γνωστό, για παράδειγμα, ότι τα θύματα από καρκίνους και γενετικές ανωμαλίες εξαιτίας των πυρηνικών δοκιμών ανέρχονται σε εκατομμύρια.[430]

Όμως, δεν είναι μόνο η «Νέα Τάξη» της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης η οποία είναι εγκληματική. Κάθε «τάξη» που στηρίζεται στη συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια των ολίγων είναι εγκληματική και θα χρησιμοποιήσει οποιοδήποτε μέσο στη διάθεσή της για τη διατήρηση της εξουσίας της και τη διαιώνιση των προνομίων που απολαμβάνουν οι ολίγοι. Η «Τάξη» επομένως αυτή δεν παύει να είναι εγκληματική

- είτε χρησιμοποιεί όπλα εναντίον της ανθρώπινης ζωής και του περιβάλλοντος, όπως στο Ιράκ και τη Γιουγκοσλαβία
- είτε χρησιμοποιεί εμπάργκο και κυρώσεις που, όπως βεβαιώνει το έγκυρο ιατρικό περιοδικό *Lancet,* έχουν διπλασιάσει τη θνησιμότητα μεταξύ των παιδιών στο Ιράκ[431]
- είτε βομβαρδίζει, χωρίς καμία εντολή από τον ΟΗΕ, μια χώρα (Ιράκ) τα τελευταία δυο χρόνια έχοντας προκαλέσει, σύμφωνα με τον παραιτηθέντα συντονιστή του ΟΗΕ[432] στο Ιράκ, το θάνατο 144 άμαχων πολιτών και τον τραυματισμό άλλων 446.

Υπάρχει όμως και ένα ιδιαίτερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τη Νέα Τάξη σε σχέση με κάθε προηγούμενη. Αυτή τη φορά τα εγκλήματα κατά της ζωής και του περιβάλλοντος δεν τα διαπράττουν κάποια δικτατορικά καθεστώτα αλλά τα «υποδείγματα» της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», στα οποία μάλιστα συμμετέχουν και κόμματα που δήθεν αγωνίζονται για τη ζωή (σοσιαλδημοκρατικά), το περιβάλλον (οικολογικά) και τα

430. Βλ. και τη σημαντική εργασία του Ν. Ράπτη, *Ο εφιάλτης των πυρηνικών,* 1986.

431. Dr. M. AN, *Lancet,* 26/5/2000.

432. G. H. von Sponeck, *The Guardian,* 4/11/01.

ανθρώπινα δικαιώματα - για την παραβίαση μάλιστα των οποίων κατέφυγαν και στα φοβερά αυτά εγκλήματα!

Η άνοδος και η πτώση του οικολογικού κινήματος

Δεν είναι λίγοι, ιδιαίτερα ανάμεσα σε αυτούς που παρακολουθούν από κάποια απόσταση τις οικολογικές οργανώσεις και κόμματα, που τακτικά εκπλήσσονται από τις δραστηριότητές τους, τόσο στο εξωτερικό όσο και στα παρ' ημίν. Έτσι, πολλοί εξεπλάγησαν όταν τα κυριότερα Πράσινα κόμματα στην Ευρώπη συνέργησαν στην εγκληματική νατοϊκή επιδρομή κατά της Γιουγκοσλαβίας και τα σημαντικότερα ονόματα στην Πράσινη πολιτική και διανόηση πρωταγωνίστησαν σε αυτήν:[433] Το ίδιο έκπληξη προκάλεσε σε πολλούς το γεγονός ότι στελέχη του παρ' ημίν οικολογικού κινήματος, που μιλούν μάλιστα για «οικολογικό ριζοσπαστισμό», χαρακτήρισαν απλώς ως «σφάλματα ή αντιφάσεις» τη συνεργία των ευρωπαίων Πρασίνων στο νατοϊκό έγκλημα που ουσιαστικά απέκοψε οριστικά, όχι μόνο αυτούς, αλλά και όσους δεν διέκοψαν κάθε συνεργασία μαζί τους, από οποιοδήποτε απελευθερωτικό κίνημα άξιο του ονόματος του.[434] Άλλοι πάλι εξεπλάγησαν όταν είδαν γνωστά στελέχη του ίδιου κινήματος να ευλογούν το κυβερνών κόμμα και να εκλιπαρούν θέση στους εκλογικούς συνδυασμούς του, προφανώς σε επιβράβευση του... οικολογικού έργου του ΠΑΣΟΚ στην καταστροφή του περιβάλλοντος για χάρη των «μεγάλων έργων» που χρηματοδοτεί η ΕΕ. Με δεδομένη επομένως τη σύγχυση, που ιδιαίτερα στη χώρα μας δεν είναι πάντα τυχαία, για το τι είναι ριζοσπαστική οικολογία, περιβαλλοντισμός κ.λπ. θα άξιζε να ασχοληθούμε με το ξεκαθάρισμα των εννοιών αυτών που θα μας βοηθούσε να αποφεύγουμε εκπλήξεις όπως αυτές που ανέφερα.

Όπως είναι γνωστό, η συνειδητοποίηση των οικολογικών επιπτώσεων της «οικονομίας ανάπτυξης» οδήγησε, ιδιαίτερα στο τελευταίο τέταρτο

433. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια*, ό.π.
434. Βλ., για παράδειγμα, Γ. Σχίζας, *Ελευθεροτυπία*, 10/2/2000.

του αιώνα, στην ανάπτυξη διάφορων οικολογικών προσεγγίσεων. Συνοπτικά, η οικολογία εξετάζει τη δυναμική ισορροπία της φύσης, την αλληλεξάρτηση ζώντων και μη ζώντων πραγμάτων. Αναγκαστικά, επομένως, η οικολογία εξετάζει και τη σχέση του ανθρώπου (που είναι βέβαια τμήμα της φύσης) με τον υπόλοιπο φυσικό κόσμο, το περιβάλλον γενικότερα. Όμως, όταν αρχίσουμε και εξετάζουμε τη σχέση ανθρώπου-περιβάλλοντος, τότε θα πρέπει να εισαγάγουμε μια βασική διάκριση. Ή θα μιλήσουμε γενικά για τη σχέση του ανθρώπινου είδους με το περιβάλλον, υποθέτοντας ότι ο άνθρωπος είναι ένα είδος Ροβινσώνα Κρούσου που ζει στο νησί του ή, εάν πάρουμε δεδομένο ότι ο άνθρωπος είναι κοινωνικό άτομο, θα πρέπει να μιλήσουμε για τη σχέση κοινωνίας-περιβάλλοντος.

Από τη στιγμή όμως που μιλάμε για κοινωνία πρέπει να πάρουμε θέση σε σχέση με το κοινωνικό σύστημα με το οποίο η εκάστοτε κοινωνία είναι οργανωμένη. Το γεγονός ότι η οικολογική ζημιά, που συνέβη από τον καιρό που καθιερώθηκε το σημερινό θεσμικό πλαίσιο (οικονομία της αγοράς, αντιπροσωπευτική δημοκρατία) εδώ και 200 χρόνια, είναι μεγαλύτερη από όλη την προηγηθείσα ζημιά σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία φανερώνει την άμεση σχέση θεσμικού πλαισίου και οικολογικής κρίσης. Υπάρχουν δυο δρόμοι που μπορεί να ακολουθήσει κάποιος εδώ. Ο ένας δρόμος είναι να εξετάσει ρητά τη σχέση του συγκεκριμένου κοινωνικού συστήματος με το περιβάλλον, υποθέτοντας ότι οι θεσμοί που το υλοποιούν και οι αξίες που εκφράζουν αυτοί οι θεσμοί αποτελούν το κλειδί για να ερμηνεύσουμε τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και επομένως την οικολογική κρίση - που αναμφισβήτητα είναι ανθρώπινο έργο. Ο δεύτερος δρόμος είναι να πάρει δεδομένο το σύστημα αυτό και να μιλήσει γενικά για τη σχέση ανθρώπου προς το περιβάλλον, υποθέτοντας (συνήθως σιωπηρά) ότι η σημερινή οικολογική κρίση δεν έχει καμία σχέση με το συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα ή, ακόμη και αν έχει σχέση, οπωσδήποτε δεν οφείλεται στο ίδιο το σύστημα αλλά απλώς στην κακή λειτουργία του.[435] Στην πρώτη περίπτωση έχουμε τις διάφο-

435. Βλ., για παράδειγμα, Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα της Κυριακής,* 20/2/2000.

ρες μορφές ριζοσπαστικής οικολογίας και στη δεύτερη τις διάφορες μορφές αυτού που ονομάζω «τεχνοκρατική οικολογία».

Έτσι, στην κατηγορία της ριζοσπαστικής οικολογίας ανήκουν οι προσεγγίσεις που θέτουν σαφώς θέμα αμφισβήτησης και αντικατάστασης του θεσμικού πλαισίου όπως

- η προσέγγιση της κοινωνικής οικολογίας,[436] η οποία θεωρεί ότι οι αιτίες της σημερινής οικολογικής κρίσης βρίσκονται στις ιεραρχικές δομές κυριαρχίας και εκμετάλλευσης που χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική κοινωνία
- ο οικοσοσιαλισμός,[437] στο βαθμό που αποδίδει τις αιτίες της οικολογικής κρίσης στο ίδιο το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και ιδιαίτερα στις σχέσεις και συνθήκες παραγωγής, θέτοντας σαφώς ως στόχο την αντικατάστασή τους - πράγμα που τον διακρίνει από τις σοσιαλδημοκρατικές ή «ρεαλιστικές» προσεγγίσεις στην οικολογία που βασικά ανήκουν στον περιβαλλοντισμό (στην Ελλάδα, όμως, οι πάντες δηλώνουν οικοσοσιαλιστές, παρόλο που όχι μόνο δεν θέτουν θέμα αμφισβήτησης της οικονομίας της αγοράς αλλά και συντάσσονται με κόμματα όπως ο Συνασπισμός που υιοθετούν την ΕΕ και την ΟΝΕ!)
- η προσέγγιση της «Περιεκτικής Δημοκρατίας»,[438] σύμφωνα με την οποία η οικολογική κρίση αποτελεί τμήμα μιας γενικότερης πολυδιάστατης κρίσης (πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής) που έχει απώτερη αιτία την τεράστια συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, στην οποία αναπόφευκτα οδηγεί η δυναμική της οικονομίας της αγοράς και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Όπως είναι φανερό, οι περισσότερες από τις προσεγγίσεις αυτές, όπως και αυτή του περιβαλλοντισμού, επιχειρούν μια σύνθεση μεταξύ μιας οικολογικής ανάλυσης των επιπτώσεων της ανάπτυξης και των κλασικών

436. Βλ, για παράδειγμα, τα έργα του M. Bookchin, και κυρίως το *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία,* Εξάντας, 1993.

437. Βλ., για παράδειγμα, D. Pepper, *Eco-Socialism,* Routledge, 1993 και *Modern Environmentalism,* Routledge, 1996.

438. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π.

παραδόσεων του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού. Έτσι, ο οικοσοσιαλισμός είναι μια ρητή προσπάθεια σύνθεσης της οικολογίας με το μαρξισμό (δηλ. τον κρατικιστικό σοσιαλισμό), ενώ η κοινωνική οικολογία είναι μια προσπάθεια σύνθεσης της οικολογίας με τον ελευθεριακό σοσιαλισμό. Παράλληλα, η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας αποτελεί σύνθεση της σοσιαλιστικής με τη δημοκρατική παράδοση και τα ριζοσπαστικά ρεύματα στα «νέα κοινωνικά κινήματα» (Πράσινοι, φεμινιστικό κ.λπ.).

Στη δεύτερη κατηγορία της τεχνοκρατικής οικολογίας ανήκει βασικά ο περιβαλλοντισμός (που υποστηρίζουν σήμερα νεοφιλελεύθεροι αλλά και σοσιαλφιλελεύθεροι), τμήμα του οποίου αποτελεί και η προσέγγιση της «βιώσιμης ανάπτυξης». Το κοινό χαρακτηριστικό των περιβαλλοντολογικών προσεγγίσεων είναι ότι παίρνουν ως δεδομένο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς το οποίο υποτίθεται ότι με κατάλληλες οικονομικές πολιτικές και τεχνολογίες θα μπορούσε να γίνει «φιλικό προς το περιβάλλον». Στην κατηγορία αυτή ανήκουν σήμερα και τα ευρωπαϊκά Πράσινα κόμματα στην εξουσία, τα οποία αποδέχονται πλήρως τη Νέα Τάξη, όπως εκφράζεται στο οικονομικό επίπεδο με τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και στο πολιτικό επίπεδο με το νέο ρόλο του ΝΑΤΟ, μετά το νέο δόγμα μειωμένης εθνικής κυριαρχίας που υιοθετήθηκε στην Ουάσινγκτον και τέθηκε σε εφαρμογή με τους κτηνώδεις νατοϊκούς βομβαρδισμούς. Το ίδιο είδος τεχνοκρατικής οικολογίας υποστηρίζουν και οι διάφορες ακτιβιστικές οικολογικές οργανώσεις τύπου Greenpeace, Φίλοι της Γης κ.λπ. Η στάση επομένως όλων αυτών των κομμάτων και οργανώσεων στο νατοϊκό πόλεμο δεν θα πρέπει να εκπλήσσει κανένα αφού είναι απόλυτα συνεπής με την από μέρους τους αποδοχή της Νέας Τάξης και εφόσον παίρνουν ως δεδομένο, στο πλαίσιο της τεχνοκρατικής οικολογικής κοσμοθεωρίας τους, το θεσμικό πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς.

Ο περιβαλλοντισμός αντιπροσωπεύει μια ρητή προσπάθεια σύνθεσης της ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας[439] (νεοκλασικής η κεϊνσιανής) με

439. Βλ., για παράδειγμα, M. Common, *Environmental and Resource Economics,* Longman, 1988.

την οικολογία, όπου οι αιτίες των οικολογικών προβλημάτων αποδίδονται σε διάφορες «εξωτερικοτητες» στο γεγονός δηλαδή ότι οι τιμές του μηχανισμού της αγοράς δεν εκφράζουν (για διάφορους λόγους), το πραγματικό περιβαλλοντικό κόστος της παραγωγής - πράγμα που συνεπάγεται ότι, με τις κατάλληλες οικονομικές πολιτικές, τα περισσότερα, αν όχι όλα, οικολογικά προβλήματα θα μπορούσαν να λυθούν. Όμως, οι προτεινόμενες από τον περιβαλλοντισμό λύσεις, ακόμη και αν ήταν εφαρμόσιμες, το πολύ να είχαν επίδραση στα ηπιότερα οικολογικά προβλήματα, όπως αυτό της μόλυνσης, αλλά σίγουρα δεν μπορούν να έχουν επίδραση σε προβλήματα που συνδέονται με το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και τη δυναμική του (προβλήματα θερμοκηπίου, αποψίλωσης δασών, εξαφάνισης ειδών, εντατικής γεωργίας κ.λπ.), η λύση των οποίων προϋποθέτει ριζική αλλαγή του τρόπου ζωής - πράγμα αδύνατο στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς που ακριβώς παράγει και αναπαράγει αυτό τον τρόπο ζωής.

Καθοριστικό ορόσημο στην ιστορία του οικολογικού κινήματος αποτέλεσαν τα αποτελέσματα των γερμανικών εκλογών του 1998. Όχι διότι η εκλογή των σοσιαλδημοκρατών σηματοδοτούσε την επάνοδο σε κάποιο είδος πανευρωπαϊκής μεικτής οικονομίας, όπως ονειρεύονταν τότε οι σοσιαλφιλελεύθεροι της Κεντροαριστεράς, εφόσον κάτι τέτοιο θα σήμαινε να γυρίσουμε το ρολόι πίσω στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες όταν ο βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς δεν είχε σύγκριση, ποσοτικά και ποιοτικά, με το σημερινό, αλλά διότι η συμμετοχή των γερμανών Πρασίνων σε κυβέρνηση συνασπισμού με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα σηματοδοτούσε το οριστικό τέλος του οικολογικού κινήματος ως κινήματος για ριζική κοινωνική αλλαγή. Μολονότι οι γερμανοί Πράσινοι δεν είναι οι πρώτοι που συμμετέχουν σε συμμαχική κυβέρνηση, οι συνήθως οπορτουνιστικές συμμαχίες αλλού (π.χ. στη Γαλλία) δεν είχαν αντίστοιχη σημασία, εφόσον κανένα άλλο Πράσινο κόμμα δεν είχε το «βάρος» του γερμανικού στο παγκόσμιο οικολογικό κίνημα.

Το γερμανικό Πράσινο Κόμμα ιδρύθηκε το 1980 από ακτιβιστές στα λεγόμενα «νέα κοινωνικά κινήματα» (οικολόγοι, φεμινίστριες κ.λπ.) αλλά και από απογοητευμένους οπαδούς των παλαιών κινημάτων (σοσιαλιστές, αναρχικοί κ.ά). Όλοι αυτοί αποτελούσαν ουσιαστικά «τα παιδιά του

1968» τους οποίους ένωνε η διογκούμενη οικολογική και κοινωνική κρίση, η επαπειλούμενη πυρηνική καταστροφή αλλά και το θεμελιακό αίτημα για μια πραγματική δημοκρατία, πέρα από τη φιλελεύθερη ολιγαρχία και το σοσιαλιστικό κρατισμό που ήδη κατέρρεε, είτε ως σοσιαλδημοκρατία είτε ως «υπαρκτός σοσιαλισμός». Όπως είναι φανερό, το Πράσινο Κόμμα δεν ήταν ένα κανονικό κόμμα, ούτε το έβλεπαν έτσι οι ιδρυτές του που από την αρχή διακήρυσσαν ότι αποτελεί απλώς την εκλογική έκφραση ενός κινήματος που είχε μέχρι τότε πλούσια άμεση δράση στο ενεργητικό του. Γι' αυτό και, ακόμη και όταν οι Πράσινοι μπήκαν στη Βουλή, διακήρυσσαν τη δέσμευσή τους σε μια πρακτική συλλογικής λήψης αποφάσεων όπου όλα τα μέλη ήταν ίσα και οι βουλευτές θα ήταν απλώς η φωνή της οργάνωσης. Με στόχο τους μάλιστα το κέντρο του πολιτικού βάρους να μένει έξω από το Κοινοβούλιο είχαν υιοθετήσει σειρά σχετικών μέτρων (ετήσια συνέδρια για τον καθορισμό της πολιτικής, εναλλαγή βουλευτών κ.λπ.). Σκοπός ήταν το «αντικόμμα», δηλαδή μια αμεσοδημοκρατική κατά το δυνατό οργάνωση κινηματικού χαρακτήρα, που θα εκμεταλλευόταν όμως τα πλεονεκτήματα που προσέφερε η συμμετοχή στις κοινοβουλευτικές εκλογές και κυρίως τους χρηματικούς πόρους και την πρόσβαση στα ΜΜΕ.

Στο προγραμματικό επίπεδο, όπως διακήρυσσαν στο αρχικό τους πρόγραμμα, αίτημα ήταν «μια νέα οικονομική τάξη, προσανατολισμένη προς τις ανθρώπινες ανάγκες, που θα είναι οικολογική κοινωνική και δημοκρατική». Μολονότι, όπως σημειώθηκε,[440] ποτέ δεν έδωσαν μια καθαρή αντίληψη της εναλλακτικής κοινωνίας, εντούτοις, δήλωναν σαφώς ότι «οι επικρατούσες σχέσεις ιδιοκτησίας και έλεγχου πάνω στα μέσα παραγωγής είναι βασική αιτία για την κοινωνική αλλοτρίωση και εκμετάλλευση ανθρώπου και φύσης». Ήταν δηλαδή φανερό ότι για τους γερμανούς Πράσινους η ριζική κοινωνική αλλαγή ήταν προϋπόθεση της εναρμόνισης της κοινωνίας με τη φύση. Όπως όμως τόνιζαν οι ριζοσπαστικές πτέρυγες μέσα στο κόμμα, η επίτευξη των προγραμματικών στόχων ήταν αδύνατη εάν το κόμμα έχανε την αυτονομία του, εάν δηλαδή προ-

440. W. Hulsberg, *The German Greens,* Verso 1988, σελ. 126.

χωρούσε σε συμμαχίες με αλλά κόμματα. Γι' αυτό και σχεδόν ολόκληρη η περασμένη δεκαετία χαρακτηρίστηκε από μια σφοδρή ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ των «ρεαλιστών» (στους οποίους συγκαταλέγονται ο J. Fischer, νυν υπ. Εξωτερικών και ο θλιβερός πρώην εξεγερμένος Cohn-Bendit) και των «φονταμενταλιστών». Οι «ρεαλιστές» προσπαθούσαν να μετατρέψουν το κόμμα από κολεκτιβιστικό αντι-κόμμα που αμφισβητούσε το υπάρχον σύστημα σε ένα επαγγελματικό, περιβαλλοντικό, ρεαλιστικό κόμμα.[441] Όταν λοιπόν το 1990 το κόμμα υπέστη σοβαρή εκλογική ήττα, οι «ρεαλιστές» απέδωσαν την ευθύνη στις αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες που είχαν οδηγήσει σε ένα αναποτελεσματικό κομματικό μηχανισμό. Η κατηγορία δεν ήταν αβάσιμη[442] εφόσον πράγματι δεν είναι δυνατό το πάντρεμα της άμεσης με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία στο κοινοβουλευτικό πλαίσιο.

Από εκεί και πέρα ο κατήφορος ήταν αναπόφευκτος. Το συνέδριο του 1991 ενέκρινε το πρόγραμμα δράσης του Fischer για τη «δομική μεταρρύθμιση» που ουσιαστικά εξάλειφε τα χαρακτηριστικά του αντικόμματος, συμπεριλαμβανομένης της εναλλαγής βουλευτών. Το ίδιο συνέδριο συμφώνησε πάνω σε ένα κείμενο (που η γνωστή συγγραφέας Jutta Ditfurth χαρακτήρισε «πολύ πιο συντηρητικό από την εγκύκλιο του πάπα για τον καπιταλισμό»[443]) το οποίο χαρακτήριζε την αντίθεση στον καπιταλισμό ξεπερασμένη. Τότε αποχώρησαν από το κόμμα οι φονταμενταλιστες και το κόμμα μετατράπηκε σε «κανονικό» κόμμα, κατά το χαρακτηρισμό του τ. προέδρου των χριστιανοδημοκρατών. Το 1992 μάλιστα οι Πράσινοι ερωτοτροπούσαν για συμμαχία με τους χριστιανοδημοκράτες ενώ ο Fischer δήλωνε ότι το οικολογικό πρόγραμμα θα πραγματοποιείτο ευκολότερα με αυτούς παρά με τους σοσιαλδημοκράτες![444] Πράγμα βέβαια καθόλου περίεργο, ιδιαίτερα μάλιστα όταν η κοινωνική βάση του

441. J. Biehl, «From movement to parliamentary party: notes on several European Green movements», *Society and Nature,* τόμ. 1, αρ. 3 [ελλ. έκδ.: *Κοινωνία και Φύση,* αρ. 3 (Γεν.-Απρ. 93)].

442. D. Richardson *etal.* (eds.), *The Green Challenge,* Routledge, 1995, σελ. 33.

443. Συνέντευξη στο *Green Perspectives,* καλοκαίρι 1991.

444. J. Biehl, «From movement to parliamentary party: notes on several European Green movements», ό.π.

Πράσινου κόμματος αποτελούνταν βασικά από τη βολεμένη μεσαία τάξη που αντετίθετο στην οικονομία της αγοράς μόνο για τη συνεχή χειροτέρευση της ποιότητας ζωής.

Έτσι οι γερμανοί Πράσινοι, με αντάλλαγμα κάποιες παραχωρήσεις των σοσιαλδημοκρατών σε θέματα στα οποία άλλωστε δεν διαφωνούσαν κατ' αρχήν (σταδιακή μείωση της πυρηνικής ενέργειας, προστασία των μεταναστών, κάποια περιβαλλοντικά μέτρα και νομιμοποίηση της κάνναβης) αλλά και με σημαντικές παραχωρήσεις από μέρους τους (μη διάλυση του ΝΑΤΟ κ.λπ.) μετατράπηκαν σε κόμμα εξουσίας σε πανεθνικό επίπεδο. Όμως, δεν είναι μόνο στη Γερμανία όπου οι Πράσινοι έχουν εγκαταλείψει ή ευνουχίσει την κινηματική τους μορφή, τις αμεσοδημοκρατικες μορφές οργάνωσης και τις προγραμματικές τους αρχές για ριζική κοινωνική αλλαγή. Όπως τονίζει η Janet Biehl:[445]

> οι Πράσινοι σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες έχουν εξελιχθεί, κατά βάση, σε επαγγελματίες πολιτικούς... και τα ριζοσπαστικά τους αιτήματα για γενικό κοινωνικό μετασχηματισμό έχουν μετατραπεί σε απλό περιβαλλοντισμό.

Η συνέπεια, αναπόφευκτα, είναι ότι η επίδρασή τους σε σχέση με την πολυδιάστατη κρίση και ιδιαίτερα την οικολογική είναι τόσο περιθωριακή, όσο και η αντίστοιχη των άλλων κομμάτων εξουσίας. Διότι, βέβαια, όταν η αποτυχία της «ρεαλιστικής» οικολογίας έχει γίνει πια φανερή σε όλους με τη συνεχή επιδείνωση των μεγάλων οικολογικών προβλημάτων και όταν, ακόμη και η επιτυχία που διακήρυσσαν για ένα από αυτά, δηλ. τα μέτρα που υιοθετήθηκαν για την τρύπα του όζοντος, δεν οφείλεται στη δραστηριότητά τους και στα... πράσινα ψυγεία της Greenpeace αλλά μόνο στο γεγονός ότι οι μεγάλες πολυεθνικές ICI και DUPONT αποφάνθηκαν ότι ήταν πιο επικερδής η παραγωγή υποκατάστατων αντί για τα οζονογόνα CFC,[446] δεν υπάρχει αμφιβολία ότι φθάσαμε στο τέλος του οικολογικού κινήματος που, με ελάχιστες εξαιρέσεις, έχει ενσωματωθεί

445. Ό.π.
446. J. Vidal, *The Guardian,* 30/9/98.

πλήρως στο σημερινό οικοκαταστροφικό θεσμικό πλαίσιο και δεν θέτει πια θέμα «συστημικής» αλλαγής.

Υπάρχει λοιπόν διέξοδος πέρα από τον ακτιβισμό των αντιρασιοναλιστών ακτιβιστών τύπου «Πρώτα η Γη» και τη «μαχόμενη οικολογία» που, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, παίζει το ρόλο του οικολογικού μαϊντανού στις διάφορες μετωπικές σούπες για το «πρασίνισμα» του κράτους και του καπιταλισμού; Είναι δυνατή πια η δημιουργία ενός ριζοσπαστικού μαζικού οικολογικού κινήματος; Κατά τη γνώμη μου, έχει τόσο πολύ ταυτιστεί η έννοια της οικολογίας με τον περιβαλλοντισμό σήμερα ώστε η δυνατότητα αυτή είναι σχεδόν μηδαμινή. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν εκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο ζουν στην ανασφάλεια και την εξαθλίωση της οικονομίας της αγοράς και θεωρούν πολυτέλεια το περιβάλλον.

Είναι λοιπόν φανερό, όπως προσπάθησα να δείξω και στο πρώτο μέρος, ότι το οικολογικό κίνημα έχει εγκαταλείψει το στόχο της ανάπτυξης ενός συνολικού πολιτικού προστάγματος για κοινωνική αλλαγή και έχει μετατραπεί, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, σε ένα μονοθεματικό τμήμα της ρεφορμιστικής Αριστεράς. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι οι νέοι σήμερα προσελκύονται από το «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης (το οποίο βέβαια τα Πράσινα κόμματα όπως και αυτά της ρεφορμιστικής Αριστεράς προσπαθούν να χειραγωγήσουν) ενώ τα οικολογικά κόμματα έχουν χάσει κάθε ριζοσπαστική δυναμική. Είναι επομένως σαφές ότι ήλθε ο καιρός για την υπέρβαση του μονοθεματικού οικολογικού κινήματος και τη δημιουργία ενός νέου κινήματος που θα εκφράζει μια σύνθεση της σοσιαλιστικής και της δημοκρατικής παράδοσης με τα ριζοσπαστικά ρεύματα μέσα στα νέα κινήματα. Μια τέτοια σύνθεση επιδιώκει το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας[447] του οποίου ρητός στόχος είναι η επανενσωμάτωση της κοινωνίας στη Φύση.

447. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

ΟΙΣΥΝΕΠ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Οι οικονομικές συνέπειες της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας μετά την ένταξη στην ΕΟΚ/ΕΕ

Τελευταία καλλιεργείται ο μύθος της «ισχυρής Ελλάδας» (που υποστηρίζεται από το κυβερνών κόμμα), και ο συναφής μύθος της παγκοσμιοποίησης ως «πρόκλησης» (που υποστηρίζεται από τους «εκσυγχρονιστές» σε όλα τα κόμματα, συμπεριλαμβανομένων των οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς). Δεν θ' αναφερθώ στην πολιτικά «ισχυρή» Ελλάδα, δηλαδή τη δήθεν εφαρμογή μιας αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής από την πολιτική ελίτ, γιατί μόνο ως ανέκδοτο μπορεί να εκληφθεί, ιδιαίτερα μετά τις καρπαζοεισπρακτικές επιδόσεις της σε σχέση με την ουσιαστική παράδοση Οτσαλάν, τη συνεργεία στο έγκλημα κατά του γιουγκοσλαβικού λαού κ.λπ.

Ας δούμε όμως το μύθο της ισχυρής οικονομίας. Οι δείκτες που τον στηρίζουν είναι η μείωση των ελλειμμάτων, που στην πραγματικότητα όμως οφείλεται βασικά σε αυτό που οι Αγγλοσάξονες ονομάζουν «δημιουργική λογιστική» (κοινώς «μαγείρεμα») και η μείωση του πληθωρισμού/επιτοκίων, που θα γινόταν όμως έτσι και αλλιώς λόγω της διεθνούς πτώσης των τιμών τα τελευταία χρόνια. Η μόνη επομένως εξέλιξη που θα μπορούσε να αποτελεί πραγματική σύγκλιση με την ΕΕ είναι η σχετικά ταχεία αύξηση του ΑΕΠ τα τελευταία χρόνια και η μείωση του ανοίγματος ως προς το κατά κεφαλή ΑΕΠ. Όμως, όπως θα προσπαθήσω να δείξω,

μια λεπτομερέστερη ανάλυση των στοιχείων δείχνει ότι στην πραγματικότητα και αυτή η εικόνα είναι απατηλή, εφόσον η αύξηση του ΑΕΠ δεν οφείλεται βασικά σε αύξηση και ποιοτική βελτίωση του βιομηχανικού και του αγροτικού προϊόντος, που θα υποδήλωνε μια μακροπρόθεσμη ενδυνάμωση της παραγωγικής δομής και θα δικαίωνε την προπαγάνδα για το «καλύτερο αύριο» μέσα στην ΟΝΕ. Αντίθετα, η αύξηση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις μαζικές (αλλά προσωρινές) μεταβιβάσεις εισοδημάτων από την ΕΕ (επιδοτήσεις, έργα υποδομής, «σεμινάρια» κ.λπ.) που χρηματοδότησαν σημαντικά την εξάπλωση των υπηρεσιών (αλλά και των εισαγωγών). Πράγμα που σημαίνει ότι με την εξάντληση, σε λίγα χρόνια, του «πακέτου Πρόντι» και το στέρεμα αυτής της πηγής εισοδήματος από την ΕΕ, που θα επιταχύνει η εισδοχή των χωρών της ανατολικής Ευρώπης, θα μείνουμε με μια αποδιαρθρωμένη παραγωγική δομή, την οποία δημιούργησε το άνοιγμα της οικονομίας στην παγκόσμια αγορά και ιδιαίτερα η ένταξή της στην ΕΕ. Η περιβόητη δηλαδή «ανάπτυξη» θα αποδειχθεί άλλη μια φούσκα σαν και αυτές του Χρηματιστηρίου.

Για να δούμε όμως του λόγου το αληθές, ας συγκρίνουμε την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας πριν την ένταξή της στην ΕΟΚ (το 1981) και μετά την ένταξη οπότε και συντελέστηκε η ενσωμάτωση της οικονομίας μας στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ορισμένα κοινωνικά στρώματα ωφελήθηκαν από την ένταξή μας στην ΕΟΚ και στην κατηγορία αυτή δεν ανήκουν μόνο τα μέλη της οικονομικής ελίτ της χώρας (μεγαλοεισαγωγείς, μεγαλοβιομήχανοι, μεγαλοαγρότες κ.λπ.) αλλά και κοινωνικά στρώματα, όπως οι αγρότες που εισέπραξαν σημαντικό ποσό από τα κοινοτικά κονδύλια - τα οποία βασικά χρύσωσαν το χάπι της παράλληλης αποσάρθρωσης της παραγωγικής δομής της χώρας.

Οι εξελίξεις στην παραγωγή και το εμπορικό ισοζύγιο μετά την ένταξη είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές της αποδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής μας, ως συνέπεια του άγριου ανταγωνισμού, στον οποίο υποχρεώθηκαν οι μέχρι τότε δασμοβίωτοι βασικά παραγωγικοί τομείς μας, με τους ασύγκριτα παραγωγικότερους και πιο ανταγωνιστικούς αντίστοιχους τομείς των εταίρων μας. Έτσι, σε ολόκληρη την περίοδο 1980-99 το αγροτικό προϊόν αυξανόταν με μέσο ρυθμό αύξησης 0,9% και το βιο-

μηχανικό προϊόν με τον... εκπληκτικό ρυθμό της μέσης ετήσιας αύξησης 0,4% (και οι δυο σημαντικά χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους ρυθμούς ανάπτυξης των εταίρων μας).[448] Η αναπόφευκτη συνέπεια ήταν ότι τόσο η αγροτική όσο και η βιομηχανική παραγωγή αποτελούν σήμερα ακόμη μικρότερη αναλογία των αντίστοιχων ευρωπαϊκών σε σχέση με την προΕΕ εποχή, διαψεύδοντας το μύθο της δήθεν σύγκλισης των οικονομιών! Παράλληλα, ολόκληροι κλάδοι της βιομηχανίας μας, που παράγουν πάνω από το μισό των συνολικών μεταποιητικών προϊόντων μας, έχουν πάθει πραγματική καθίζηση μετά την ένταξη, όπως δείχνει η πελώρια μείωση των δεικτών βιομηχανικής παραγωγής σε σχέση με αυτούς τους κλάδους. Έτσι, με βάση το 1980 (1980=100), οι δείκτες παραγωγής στους παρακάτω τομείς είχαν διαμορφωθεί ως εξής το 1998: υφαντικά είδη 67,1, είδη υπόδησης και ένδυσης 41,0, είδη ξύλου και φελλού 57,0, έπιπλα 73,2, εκτυπώσεις και εκδόσεις 77,0, δέρμα και γουναρικά 34,9, προϊόντα από μη μεταλλικά ορυκτά 99,6, μεταλλικά προϊόντα 73,4, μεταφορικά μέσα 72,5, διάφορα είδη 52,5.[449]

Η συνέπεια του βαλτώματος της παραγωγής καθρεφτίζεται στη συνεχή χειροτέρευση του εμπορικού ισοζυγίου. Έτσι, ενώ την περίοδο 1970-89 οι εξαγωγές μας κάλυπταν περίπου το 40% των εισαγωγών μας (ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά στον κόσμο) την περίοδο 1990-2000 μόλις κάλυπταν το 30%,[450] ως αποτέλεσμα βασικά του κατακλυσμού των ελληνικών αγορών με κοινοτικά προϊόντα, ακόμη και από γεωργικά προϊόντα(!), και της αδυναμίας της ντόπιας παραγωγής να αντισταθεί στη διείσδυση αυτή. Όμως, ενώ σήμερα οι εξαγωγές μας καλύπτουν περίπου το ένα τρίτο των εισαγωγών μας οι εξαγωγές των εταίρων μας υπερκαλύπτουν (107%) τις εισαγωγές τους, ο δε παγκόσμιος μέσος όρος είναι σχεδόν τριπλάσιος του ελληνικού (97%) και μάλιστα βελτιώθηκε από το 1980 (93%)![451] Το γεγονός αυτό δεν είναι βέβαια εκπληκτικό εάν ληφθεί

448. WB, *World Development Report 2000/2001*, Πίν. 11.

449. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της* Ελλάδος, Μάι.-Ιούν. 1999.

450. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος,* Δεκ. 2000, *Ελευθεροτυπία,* 12/8/01 και Τ. Φωτόπουλος, Η *νεοφιλελεύθερη συναίνεση,* ό.π., Πίν. 2.

451. WB, *World Development Report 1998/99,* Πίν. 20.

υπόψη ότι οι σχετικά μικρές μεταποιητικές εξαγωγές μας (που καλύπτουν μόλις το 50% των εξαγωγών μας, έναντι 80% των εταίρων μας) συνίστανται από ολιγάριθμα χαμηλής τεχνολογίας προϊόντα (οι μισές εξαγωγές αφορούν 9 προϊόντα![452]) που συνεχώς εκτοπίζονται από τις ανταγωνίστριες χώρες της ημιπεριφέρειας. Έτσι, οι υψηλής τεχνολογίας εξαγωγές μας αποτελούν μόλις το 7% των μεταποιητικών εξαγωγών μας, έναντι 29% στην υπόλοιπη ΕΕ.[453] Ακόμη χειρότερα, η δυσμενής αυτή εξέλιξη στο εξωτερικό εμπόριο δεν αφορά μόνο τα αγαθά αλλά και τις υπηρεσίες. Το «ισοζύγιο των πόρων» που περιλαμβάνει και τις υπηρεσίες χειροτερεύει συνεχώς στη χώρα μας (από -6% του ΑΕΠ το 1980 σε -8% σήμερα), ενώ το αντίστοιχο ισοζύγιο των εταίρων μας βελτιώνεται δραστικά στην ίδια περίοδο (από -3% το 1980 σε +3,8% σήμερα),[454] πράγμα που αποτελεί άλλη μια ένδειξη της διεύρυνσης της πραγματικής απόκλισης, παρά τα παραμύθια των «εκσυγχρονιστών».

Οι μεταβιβάσεις εισοδημάτων και κεφαλαίου από το εξωτερικό και ιδιαίτερα οι σημαντικές μεταβιβάσεις από την ΕΕ, όλα αυτά τα χρόνια, κάλυπταν μεν το έλλειμμα αυτό, αλλά παράλληλα συγκάλυπταν τη συντελούμενη αποδιάρθρωση της παραγωγικής δομής. Χαρακτηριστικά, οι μεταβιβάσεις αυτές από την ΕΟΚ, που το 1981 κάλυπταν μόλις το 5% του ελλείμματος με την ΕΟΚ, το 1997 κάλυπταν το ένα τρίτο του.[455] Όμως, η συγκάλυψη αυτή της αποδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής δεν μπορούσε βέβαια να κρύψει και την ανεργία που όσο εντεινόταν ο μαρασμός του αγροτικού τομέα και η καθίζηση του μεταποιητικού σταδιακά φούντωνε και σήμερα έχει τριπλασιαστεί σε σχέση με το 1981.

Τι σημαίνουν όλα αυτά; Σημαίνουν ότι ο λόγος για τον οποίο η οικονομική ελίτ επιδίωξε την ένταξη, δηλαδή να διευρύνει την αγορά για τα ελληνικά προϊόντα, όχι μόνο δεν οδήγησε στο ποθούμενο αποτέλεσμα αλλά αντίθετα κατέληξε στη δραστική συρρίκνωσή της, μετά τον κατακλυσμό της εσωτερικής αγοράς από τα κοινοτικά προϊόντα. Πράγμα που

452. OECD, *Survey on Greece 1998*, σελ. 32.
453. WB, *World Development Report 2000/2001,* Πίν. 19.
454. WB, *World Development Report 2000/2001,* Πίν. 13.
455. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος,* διάφορα έτη.

σημαίνει ότι όταν στο προσεχές μέλλον εξαντληθούν και τα κονδύλια των «πακέτων» από την ΕΕ και οι μεταβιβάσεις από το κέντρο σχεδόν εκμηδενιστούν, τότε η ουσιαστική ανυπαρξία παραγωγικής δομής και ο αναμενόμενος παραπέρα μαρασμός του αγροτικού τομέα μαζί με τον περιορισμό της μεταποίησης σε μερικούς «ελίτ» κλάδους, σε συνδυασμό με το ήδη φανερό βαθμιαίο στέρεμα των άλλων πηγών που τροφοδοτούσαν την ελληνική οικονομία στη μεταπολεμική περίοδο (μετανάστευση, τουρισμός, ναυτιλία) θα οδηγήσουν σε στασιμότητα, αν όχι σε μαρασμό, και διαιώνιση, αν όχι χειροτέρευση, της ανεργίας και της φτώχειας. Τότε μόνο η τυχόν επιτυχία της ΟΝΕ να οδηγήσει σε σημαντική ανάκαμψη των οικονομιών στο Βορρά θα μπορούσε να ανακόψει την πορεία αυτή, με τη δημιουργία μιας νέας «ευλογίας» μετανάστευσης ή και κάποιων ξένων επενδύσεων, οι οποίες όμως προϋποθέτουν ότι το εργατικό δυναμικό θα έχει «τιθασσευτεί» κατάλληλα, μέσω της «ελαστικότητας» της αγοράς εργασίας.

Είναι λοιπόν φανερό ότι το άνοιγμα της οικονομίας στην παγκόσμια αγορά, που άρχισε μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ, είχε βασικά αρνητικές συνέπειες στην οικονομία γενικά και στην παραγωγική δομή ειδικότερα. Χαρακτηριστικά, ενώ το κατά κεφαλή εισόδημα της Ελλάδας ήταν το 53% του κοινοτικού το 1980, το 1998 είχε πέσει στο 45%.[456] Παρ' όλα αυτά, οι «θεωρητικοί εγκέφαλοι», όχι μόνο της ΝΔ αλλά και του «σοσιαλιστικού» ΠΑΣΟΚ και του Συνασπισμού, υποστηρίζουν την αστήρικτη άποψη (που τυχαίνει να βολεύει) ότι η «πρόκληση» της παγκοσμιοποίησης πρέπει να αντιμετωπιστεί όχι ως απειλή αλλά «ως εξαιρετική ευκαιρία» για την «ανάπτυξη».[457] Όμως ποια ευκαιρία έχουμε σε ένα αγώνα όπου εμείς θα παλεύουμε δεμένοι πισθάγκωνα; Γιατί περί αυτού βέβαια πρόκειται όταν, ενώ το «φάρμακο» της παγκοσμιοποίησης ήδη αποδιάρθρωσε την παραγωγική μας δομή, ο γιατρός μας (ντόπιες και ξένες ελίτ) συ-

456. Στοιχεία που υπολογίστηκαν με βάση τον Πίν. 7 του UN, *Human Development Report 2000.*

457. Αυτό φαίνεται ότι βρίσκει σε αγαστή σύμπνοια τον υπουργό Ανάπτυξης του ΠΑΣΟΚ και τον Κ. Βεργόπουλο του Συνασπισμού και του Espace Marx(!), *Το Βήμα της Κυριακής,* 25/12/99.

νταγογράφησε ακόμη μεγαλύτερες δόσεις από την ίδια οικογένεια φαρμάκων: την ένταξη στην ΟΝΕ!

Φυσικά οι ελίτ κρατούν απληροφόρητο το ελληνικό κοινό για τις συνέπειες της ένταξής μας στην ΕΟΚ/ΕΕ. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, δεν έχει γίνει η παραμικρή ουσιαστική συζήτηση στα ΜΜΕ πάνω στο θέμα, όπως έχει συμβεί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα όπου υπάρχει απόκλιση στις σχετικές απόψεις των κομμάτων εξουσίας (κυρίαρχο παράδειγμα η Βρετανία). Έτσι στη χώρα μας η «συζήτηση» μέχρι σήμερα κρατήθηκε σε πρωτόγονο επίπεδο, εφόσον η συναίνεση όλων των κομμάτων -πλην ΚΚΕ- στον «ευρωπαϊκό προσανατολισμό» της χώρας, σήμαινε ότι οι μόνες απόψεις που προβάλλονται μαζικά από τα ΜΜΕ και κυρίως την τηλεόραση είναι αυτές που, παίρνοντας δεδομένο τον προσανατολισμό αυτόν, αναλώνονται σε διαδικαστικές λεπτομέρειες για την ένταξή μας. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η μόνη «αντιπολίτευση» που προβάλλεται (για ευνόητους λόγους) από τα ΜΜΕ είναι η σκοταδιστική αντίθεση των νεο-ορθόδοξων στους «ευρωλιγούρηδες» που αναπόφευκτα, καταλήγει σε κωμικοτραγικές καταστάσεις, όπως όταν πριν μερικά χρόνια η πιο μαχητική λαϊκή αντίδραση στη συνθήκη Σέγκεν προήλθε από τα πιο καθυστερημένα τμήματα του λαού, όχι για τη διαγραφόμενη απειλή στα ατομικά δικαιώματα, αλλά για τον αντιορθόδοξο και αντιχριστιανικό χαρακτήρα της!

Ο μαρασμός του αγροτικού τομέα μας στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία

Το χαρακτηριστικό παράδειγμα των αρνητικών επιπτώσεων της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας ιδιαίτερα μετά την ένταξή της στην ΕΟΚ/ΕΕ είναι ο μαρασμός του αγροτικού μας τομέα. Το γεγονός ότι ο μαρασμός αυτός αφορά τους αντίστοιχους τομείς των περισσότερων χωρών στον κόσμο σήμερα δεν αποτελεί βέβαια δικαιολογία ή εξήγηση, όπως υποστηρίζουν οι ελίτ, διότι είναι ακριβώς η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς που έφερε το αποτέλεσμα αυτό οδηγώντας στην εξαθλίωση εκατομμύρια αγρότες σε όλο τον κόσμο που σήμερα συρρέουν στα αστικά κέντρα ή αναγκάζονται να μεταναστεύουν (συνήθως παράνομα) για να επιβιώσουν.

Στη χώρα μας, το τέλος της δεκαετίας του '90 σημαδεύτηκε από μια οξεία και διογκούμενη αγροτική κρίση η οποία ήδη καταλήγει στη βαθμιαία δραστική συρρίκνωση του αγροτικού τομέα μας. Κατά τη γνώμη μου, τα αίτια της κρίσης αυτής δεν ανάγονται απλώς στην ανευθυνότητα της εκάστοτε ελίτ που διαχειριζόταν την οικονομική πολιτική γενικά και την αγροτική πολιτική ειδικότερα, ούτε στην «ανικανότητα» των αγροτών μας να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, όπως συνήθως υποστηρίζεται. Τα πραγματικά αίτια της κρίσης ανάγονται στην «αγοραιοποίηση» της οικονομίας γενικά (δηλ. τη βαθμιαία απελευθέρωση των αγορών) και της γεωργίας ειδικότερα, μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ. Παρ' όλα αυτά, δεν έλειψαν «αναλύσεις» που περισπούδαστα απέρριπταν τη σχέση του μαρασμού της γεωργίας με την αγοραιοποίηση και την παγκοσμιοποίηση:

> Ορισμένοι ανέφεραν ακόμη την παγκοσμιοποίηση των αγορών, την ΚΛΠ και την ΓΚΑΤΤ. Όλα αυτά είναι ένας ακόμη μύθος... αυτά είναι μεγάλα προβλήματα που δεν έχουν λύση. Είναι προβλήματα γραφείου και θεωρίας. Είναι στατιστικά προβλήματα που έχουν λίγη σχέση με την πραγματικότητα.[458] ($ίο!)

Χωρίς βέβαια να αμφισβητείται η ευθύνη των κυβερνήσεων, το θέμα δεν είναι τι έπραξε ο εκάστοτε υπουργός Γεωργίας, αλλά τι θα μπορούσε να πράξει σε συνθήκες αγοραιοποίησης της γεωργίας για να σταματήσει την καταστροφή. Και η απάντηση, που επιβεβαιώνεται από αντίστοιχες εμπειρίες στις άλλες χώρες του κοινοτικού Νότου, οι οποίες, μετά την ένταξή τους στην ΕΟΚ, παρουσιάζουν ανάλογη χειροτέρευση του αγροτικού τους ισοζυγίου προς όφελος του Βορρά είναι: ελάχιστα, που οπωσδήποτε δεν θα απέτρεπαν την κρίση.

Στο ίδιο μήκος κύματος, αυτήν τη φορά στο «επιστημονικό» επίπεδο (αν δεχθεί κανένας ότι η οικονομική είναι επιστήμη - πράγμα τουλάχιστον αμφισβητήσιμο), οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς[459] υποστηρίζουν ότι η ΚΛΠ και η Κοινότητα γενικότερα έχουν μεν ευθύνη

458. *Ελευθεροτυπία*, Έρευνα Μιχ. Κουρμούση κ.ά., 17/2/97.

459. Βλ., για παράδειγμα, άρθρο του Κ. Βεργόπουλου στην *Ελευθεροτυπία,* 18/2/97.

για το σημερινό χάλι της γεωργίας μας, αλλά ότι «θα ήταν κακή υπηρεσία σ' αυτή να της αποδίδουμε περισσότερες ευθύνες από ό,τι της έχουμε αναθέσει, προκειμένου να συγκαλύψουμε τις δικές μας». Και αυτό, με βάση το αστήρικτο (σε σχέση με την ελληνική περίπτωση) επιχείρημα ότι «παρά τις εντυπώσεις, η ΚΑΠ δεν αφορά παρά το 20%, κατά μέσο όρο, της ευρωπαϊκής αγροτικής παραγωγής ενώ το υπόλοιπο παραμένει στις ρυθμίσεις των εθνικών κυβερνήσεων». Εκείνο όμως που αποσιωπά η άποψη αυτή είναι ότι η ΚΑΠ αφορά πολύ μεγαλύτερο ποσοστό της ελληνικής αγροτικής παραγωγής από το μέσο ευρωπαϊκό, αν ληφθεί υπόψη ότι σε όλα σχεδόν τα αποκαλούμενα «εθνικά» προϊόντα μας (που καλύπτουν το 75% των καλλιεργειών μας - σιτάρι, καλαμπόκι, βαμβάκι, καπνός, βιομηχανική ντομάτα, γάλα κ.λπ.) η Κοινότητα έχει επιβάλει άμεσσο ή έμμεσο έλεγχο της παραγωγής μας με ποσοστώσεις, άδειες καλλιέργειας, τέλη συνυπευθυνότητας, επιδοτήσεις κ.λπ.

Η φιλοσοφία υπέρ του ελεύθερου εμπορίου (δηλ. της αγοραιοποίησης της γεωργίας, είτε στο πλαίσιο της ΕΕ είτε στο παγκόσμιο επίπεδο) βασίζεται στη θεωρία ότι οι εισαγωγές από πιο ανταγωνιστικές χώρες θα κρατήσουν τις τιμές χαμηλές προς όφελος των καταναλωτών, σύμφωνα με την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Στην πραγματικότητα, όμως όσον αφορά τα αγροτικά προϊόντα, το εμπόριο διαμορφώνεται όχι με βάση το συγκριτικό πλεονέκτημα αλλά τη συγκριτική επιδότηση, πράγμα που σημαίνει ότι οι παραγωγοί των πλούσιων χωρών του Βορρά διαθέτουν ένα απόλυτο πλεονέκτημα έναντι των λοιπών. Στα δημητριακά, για παράδειγμα, όπου οι ΗΠΑ και η ΕΕ δαπανούν περίπου 16 δις δολ. για την επιδότηση μόνο του σίτου και του καλαμποκιού[460] οι παγκόσμιες τιμές είναι αυτές των βαριά επιδοτούμενων προϊόντων του πλούσιου Βορρά που εκτοπίζουν τους ανεξάρτητους μικροπαραγωγούς του Νότου καταστρέφοντας την οικονομική αυτοδυναμία τους και δημιουργώντας νέες μορφές εξάρτησης από το Βορρά. Ακόμη, αντίθετα με τα υποστηριζόμενα από τους κομισάριους των διεθνών οργανισμών,[461] η δι-

460. K. Watkins, «Free trade and farm fallacies», *The Ecologist,* Νοέμ.-Δεκ· 1996.

461. OECD, *Globalization and linkages to 2020,* Paris, 1997.

θνοποίηση των προϊόντων διατροφής δεν αποτελεί απάντηση στο πρόβλημα της φτώχειας. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν τα αποτελέσματα της διεθνοποίησης αυτής είναι η καταδίκη ενός τετάρτου του παγκόσμιου πληθυσμού σε πείνα. Και αυτό παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με το World Food Programme του ΟΗΕ υπάρχουν τρόφιμα για να θρέψουν μιάμιση φορά τον πληθυσμό της Γης!

Γενικά, όπως παρατηρεί ένας έγκυρος μελετητής του φαινομένου, «τα ελλείμματα στα αγροτικά ισοζύγια των χωρών του Νότου καλλιεργήθηκαν επιμελώς από τους διαμορφωτές πολιτικής στον Βορρά... στην πραγματικότητα τα ελλείμματα είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια των αντι-κινήτρων, που δημιουργούσαν για την τοπική γεωργία οι φθηνές (δηλ. οι βαριά επιδοτούμενες) εισαγωγές».[462] Είναι γνωστό, για παράδειγμα ότι τα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη, η Κοινότητα, μέσω των ΝΕΠ, επιδοτούσε τις εισαγωγές μας κτηνοτροφικών προϊόντων (κρέατα, γαλακτοκομικά κ.λπ.) με αποτέλεσμα τα προϊόντα αυτά να πωλούνται στην αγορά μας σε τιμές με τις οποίες δεν μπορούσαν να επιβιώσουν πολλοί έλληνες κτηνοτρόφοι, που οδηγήθηκαν μαζί με τις συνεταιριστικές βιομηχανίες γαλακτοκομικών, στον αφανισμό.[463] Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι εισαγωγές κρεάτων/γαλακτοκομικών υπερδιπλαστιάστηκαν από την ένταξή μας στην ΕΟΚ. Γενικότερα, οι εισαγωγές τροφίμων αυξήθηκαν κατά 114% από την ένταξή μας στην ΕΟΚ μέχρι το 1994, ενώ οι εξαγωγές τροφίμων αυξήθηκαν μόλις κατά 53%[464] με συνέπεια μετά την ένταξη ένα τεράστιο και συνεχώς διογκούμενο έλλειμμα στο αγροτικό ισοζύγιο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι η αγοραιοποίηση της γεωργίας που εισάγει η GATT στην πραγματικότητα δεν εμποδίζει τη συνέχιση της υψηλής επιδότησης των αγροτικών προϊόντων του Βορρά, όπου οι άμεσες επιδοτήσεις με βάση τις τιμές απλώς αντικαταστάθηκαν από τις άμεσες επιδοτήσεις στον παραγωγό οι οποίες εξαιρούνται από τις διατάξεις για

462. K. Watkins, ό.π.

463. Έρευνα Μιχ Κουρμούση, ό.π.

464. Υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία του *Μηνιαίου Στατιστικού Δελτίου Τραπέζης της Ελλάδος.*

τη μείωση των επιδοτήσεων. Έτσι, όποιος έχει την οικονομική δύναμη να πληρώνει τις μεγαλύτερες επιδοτήσεις επιπλέει στον αγροτικό ανταγωνισμό. Αν προσθέσουμε λοιπόν στις αυξημένες κοινοτικές επιδοτήσεις υπέρ του Βορρά σε σχέση με το μεσογειακό Νότο, τις υψηλότερες εθνικές επιδοτήσεις τις οποίες οι πλούσιες χώρες έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν στους αγρότες τους, τότε μπορούσε να αντιληφθούμε σε τι είδους ελεύθερο ανταγωνισμό ρίχνεται η ελληνική γεωργία όταν για τα προϊόντα του Βορρά η συνολική στήριξη φθάνει σχεδόν τα δύο τρίτα της αξίας παραγωγής (25% κοινοτικής στήριξης συν 40% εθνικής στήριξης) -και αντίστοιχη είναι η στήριξη των προϊόντων των ΗΠΑ- ενώ για τα ελληνικά προϊόντα η συνολική στήριξη μόλις ξεπερνά το ένα τρίτο της αξίας παραγωγής (20% κοινοτική συν... 17% εθνική).[465]

Η συνέπεια είναι ότι η αγοραιοποίηση της γεωργίας οδηγεί τους παραγωγούς του Νότου σε άνισο ανταγωνισμό με τα υπερεπιδοτούμενα αγροτικά συστήματα εντάσεως κεφαλαίου του Βορρά, την υψηλότερη συγκέντρωση σε ολοένα μεγαλύτερες αγρο-μπίσνες -που μειώνουν τα έξοδα παραγωγής με τη μεγένθυση της καλλιεργούμενης έκτασης και το συνακόλουθο ξερίζωμα από τη γη εκατομμυρίων αγροτών-, καθώς και την απώλεια της αυτοδυναμίας σε τρόφιμα. Έτσι αντίθετα με τα ευχολόγια της Κομισιόν που επαναλαμβάνουν οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς, ότι δήθεν «παύει η στήριξη των μεγάλων αγροτικών επιχειρήσεων»,[466] το αντίθετο ακριβώς είναι το αποτέλεσμα της αγοραιοποίησης της γεωργίας. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το μέσο μέγεθος καλλιεργήσιμης έκτασης έχει αυξηθεί τελευταία πάνω από 20% ενώ ο αριθμός των αγροτικών επιχειρήσεων που ασχολούνται με γαλακτοκομικά και δημητριακά είναι σήμερα το 1/3 του αριθμού τους πριν 30 χρόνια.[467]

Και όλα αυτά, χωρίς να αναφερθούμε στην αγοραιοποίηση της γεωργίας από τη μεριά των μεθόδων παραγωγής (σπόροι, λιπάσματα κ.λπ.) που παράγονται στο Βορρά και αποτελούν άλλη μια σημαντική πηγή

465. Κ. Βεργόπουλος, ό.π.
466. Ό.π.
467. K. Watkins, «Free trade and farm fallacies», ό.π.

υπονόμευσης της αυτοδυναμίας των αγροτών μας. Συμπερασματικά, το αγροτικό πρόβλημα θα συνεχίσει να οξύνεται, ανεξάρτητα από αναδιαρθρώσεις καλλιεργειών κ.λπ. που πιπιλίζουν σαν καραμέλα οι σοσιαλφιλελεύθεροι, όσο συνεχίζεται και εντείνεται η αγοραιοποίηση τη γεωργίας.

Ας εξετάσουμε όμως τώρα πιο συγκεκριμένα πώς συντελέστηκε η αγοραιοποίηση και ο μαρασμός της γεωργίας μας μέσα στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία. Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 άρχισε η βαθμιαία άρση των εσωτερικών κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά των αγροτικών προϊόντων (προστατευτικοί δασμοί, επιδοτήσεις από τον προϋπολογισμό, καθορισμός τιμών κ.λπ.). Οι έλεγχοι αυτοί αντικατεστάθηκαν, στην αρχή από τους κοινοτικούς ελέγχους της ΚΑΠ που απροκάλυπτα παρείχαν μεγαλύτερη προστασία στα αγροτικά προϊόντα των ισχυρών βορείων εταίρων μας και, σήμερα, από τους διεθνείς ελέγχους που επιβάλλει η GATT, οι οποίοι ενισχύουν παραπέρα τη διαδικασία αυτή, επεκτείνοντας την άμεση προστασία στα προϊόντα των χωρών με μεγάλες «αγρο-μπίσνες» (ΗΠΑ, Καναδάς κ.λπ.).

Το βασικό επιχείρημα που χρησιμοποίησαν κατά κόρον τόσο οι σοσιαλφιλελεύθεροι εκσυγχρονιστές όσο και οι συμπαθούντες «προοδευτικοί» διανοούμενοι συνοψίστηκε από τον υπ. Γεωργίας, που με μια αφοπλιστική ασχετοσύνη (αν όχι συνειδητή απόπειρα συσκότισης της πραγματικότητας), δήλωσε ότι «η Ελλάδα ωφελείται καθοριστικά από την κοινοτική πολιτική, είναι χώρα που μόνο λαμβάνει στο γεωργικό τομέα, (αφού) τον προηγούμενο χρόνο το εισόδημα στον αγροτικό τομέα από τους κοινοτικούς πόρους ξεπέρασε το 45%».[468] Όμως, οι κοινοτικές επιδοτήσεις είναι μόνο η μια πλευρά της εξίσωσης. Η άλλη πλευρά -η σημαντικότερη- είναι η μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ παράλληλη αποσύνθεση του αγροτικού τομέα. Πρώτα, στα χέρια της κοινοτικής αγροτικής πολιτικής που ανέκαθεν καθοριζόταν με βάση τα συμφέροντα των ισχυρών «βορείων» εταίρων μας και σήμερα, στο έλεος των δυνάμεων της αγοράς που, μέσω της GATT, οδηγεί στη σταδιακή εξαφάνιση κάθε προστασίας της αγροτικής παραγωγής, είτε σε εθνικό είτε σε κοινοτικό επί-

468. *Το Βήμα της Κυριακής,* 8/12/96.

πεδο. Πράγμα που σημαίνει ότι το δίλημμα που αρέσκεται να αναφέρει ο «ενημερωμένος» υπ. Γεωργίας μεταξύ «επανεθνικοποίησης» της αγροτικής παραγωγής και εμμονής στην Κοινή Αγροτική Πολιτική της ΕΕ (ΚΑΠ), στην πραγματικότητα, είναι ήδη ανύπαρκτο. Η ΚΑΠ πνέει τα λοίσθια[469] και η αγροτική παραγωγή στην ΕΕ ενσωματώνεται σταδιακά στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς.

Το αποτέλεσμα των διαδικασιών αυτών ήταν ότι ο αγροτικός πληθυσμός, που την εποχή της ένταξης αριθμούσε 1.010 χιλ. (1982), να έχει πέσει στις 930 χιλ. το 1990 και τις 788 χιλ. το 1994 για να φθάσει το 2000 τις 650 χιλ.[470] Μέσα δηλαδή σε λιγότερο από δύο δεκαετίες από την ένταξη ο αγροτικός πληθυσμός παρουσιάζει μια πελώρια μείωση που φθάνει το 36%.

Μήπως όμως το γεγονός ότι το κατά κεφαλή αγροτικό εισόδημα σε σταθερές τιμές εμφανίζει αύξηση μεταξύ της ένταξης και σήμερα σημαίνει βελτίωση της γεωργίας μας; Στην πραγματικότητα, συμβαίνει το αντίθετο, όπως δείχνουν τα ακόλουθα:

- πρώτον, η αγροτική παραγωγή σε σταθερές τιμές είναι στάσιμη εάν δεν έχει μειωθεί μεταξύ της ένταξης και σήμερα.[471] Πράγμα που σημαίνει ότι η εμφανιζόμενη ως αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων στη γεωργία οφείλεται αποκλειστικά στη μείωση του αριθμού των απασχολούμενων στη γεωργία, λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας που επέφερε η χρήση νέων τεχνολογιών κ.λπ. Παρ' όλα αυτά βέβαια το ανά απασχολούμενο γεωργικό εισόδημα στην Ελλάδα δεν ξεπερνά το ένα τρίτο του αντίστοιχου ολλανδικού και είναι σημαντικά κάτω από το μισό του εισοδήματος στη Γαλλία, το Βέλγιο, τη Δανία και Βρετανία.[472]

469. *Οικονομικός Ταχυδρόμος,* 25/5/95.

470. Eurostat, *Basic Statistics of the EU,* (διάφορα έτη) και ΕΣΥΕ *Τριμηνιαία Έρευνα Εργατικού Δυναμικού,* 2001.

471. Το αγροτικό προϊόν σε σταθερές τιμές 1970 ήταν στάσιμο μεταξύ 1982 και 1995 (μετά το 1995 η ΕΣΥΕ άλλαξε το έτος βάσης και είναι δύσκολη η σύγκριση) και φαίνεται ότι από τότε μειώθηκε απόλυτα (ΕΣΥΕ, *Εθνικοί Λογαριασμοί).*

472. Υπολογισμοί με βάση τα World Bank, *World Development Report 1995* και Eurostat, *Basic Statistics of the EU, 1995.*

- δεύτερον, η αύξηση της παραγωγικότητας δεν ήταν ικανή να κλείσει το τεράστιο άνοιγμα με τους εταίρους μας με συνέπεια στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας η αγροτική μας παραγωγικότητα να είναι μόλις το 40% περίπου αυτής των εταίρων μας.[473] Τις συνέπειες από το άνοιγμα των αγορών μας στα πολύ πιο ανταγωνιστικά αγροτικά προϊόντα των εταίρων μας μπορούμε να τις δούμε στο αγροτικό ισοζύγιο (εξαγωγές-μείον εισαγωγές για τρόφιμα, ποτά, καπνό, βαμβάκι, ακατέργαστα δέρματα) που παρουσιάζει δραματική επιδείνωση σε ολόκληρη την περιόδο μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ. Έτσι ενώ στην περίοδο μετά τη μεταπολίτευση και μέχρι την πλήρη ένταξή μας (1974-80) η χώρα παρουσίαζε ένα μικρό πλεόνασμα στο αγροτικό ισοζύγιο η κατάσταση αντιστράφηκε δραματικά μετά την ένταξη όταν δημιουργήθηκε ένα σημαντικό και συνεχώς διογκούμενο έλλειμμα. Χαρακτηριστικά, το έλλειμμα στο αγροτικό ισοζύγιο υπερπενταπλασιάστηκε από την ένταξη στην ΕΟΚ μέχρι το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας: από 380 εκ. δόλ. το 1981 σε 2,1 δις δόλ. το 1997.[474] Ανάλογα συμβαίνουν και στις άλλες χώρες του κοινοτικού Νότου (Ισπανία, Πορτογαλία) που επίσης παρουσιάζουν σημαντική χειροτέρευση στο αγροτικό τους ισοζύγιο μετά την ένταξή τους στην ΕΟΚ. Αντίθετα, χώρες του «Βορρά», όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Ολλανδία και η Γαλλία παρουσιάζουν τα τελευταία 10 χρόνια πολύ σημαντικά και διογκούμενα αγροτικά πλεονάσματα.[475] Είναι επομένως φανερό ότι ο ανταγωνισμός μέσα στην ΕΟΚ ωφελεί όχι μόνο το βιομηχανικό αλλά ακόμη και το αγροτικό ισοζύγιο των «Βορείων», σε βάρος των «Νοτίων» (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία).

Οι μεταβιβάσεις επομένως από την ΕΕ προς τον αγροτικό τομέα (επιδοτήσεις κ.λπ.), για τις οποίες επαίρονται οι «εκσυγχρονιστές» και οι «προοδευτικοί» διανοούμενοι, έπαιξαν κατ' αρχήν τον ίδιο ακριβώς ρόλο

473. WB, *World Development Report 1998/99,* Πίν. 8.
474. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος* (διάφορα έτη).
475. Υπολογισμοί με βάση το Eurostat, *Basic Statistics of the Community* (διάφορα έτη), Πίν. 6.10-6.11.

που παίζουν γενικότερα οι μεταβιβάσεις της ΕΕ σε σχέση με την ελληνική οικονομία. Ουσιαστικά, συγκαλύπτουν την προϊούσα καταστροφή της παραγωγικής αύξησης των εισοδημάτων. Στην πραγματικότητα όμως οι επιδοτήσεις, ως τμήμα της ΚΑΠ και των περιορισμών που επέβαλε αυτή στο τι παράγουμε και πόσο παράγουμε, συνέβαλαν σε κάτι πολύ σημαντικότερο: στην απόκρυψη της διαστρέβλωσης της παραγωγικής δομής μας που επέφερε η κοινοτική πολιτική. Διότι σήμερα το τι και πόσο παράγουμε έχει πολύ μεγαλύτερη σχέση με τις ανάγκες των «βορείων» εταίρων μας παρά με τις δικές μας ανάγκες σε αγροτικά προϊόντα.

Για παράδειγμα, ενώ χρειαζόμαστε πάνω από 1 εκ. τόνους αγελαδινού γάλακτος για να καλύπτουμε τις ανάγκες μας η ΚΑΠ, μέσω μιας πολιτικής «καρότου» (επιδοτήσεις) και «βούρδουλα» (πρόστιμα), μας έχει επιβάλει να παράγουμε κάτι παραπάνω από το μισό της ποσότητας αυτής, καταδικάζοντάς μας να εισάγουμε εκατοντάδες χιλιάδες τόννους κονσέρβες γάλακτος και γαλακτοκομικών προϊόντων από τους «εταίρους» μας. Γενικά, η ΚΑΠ θέτει συνεχή όρια για τη φυτική και ζωική παραγωγή, για τη συνεχή μείωση εκτάσεων και αγροκαλλιεργειών, όχι μόνο για πλεονασματικά, αλλά ακόμη και για ελλειμματικά προϊόντα, όπως ο καπνός και το βαμβάκι. Έτσι οι επιδοτήσεις, με τη «βοήθεια» του άνισου σε βάρος των αγροτών μας ανταγωνισμού από τις ανταγωνιστικότερες μονάδες του Βορρά, «έπεισαν» τους αγρότες μας να ξεριζώσουν δεκάδες χιλιάδες σταφιδάμπελα στην Κρήτη και την Πελοπόννησο, να συρρικνώσουν την παραγωγή και ποσότητα εξαγωγών καπνού, να μειώσουν την παραγωγή σκληρού σταριού για χάρη της... Γαλλίας, να παραγάγουν οπωροκηπευτικά για τις «χωματερές» κ.λπ.[476]

Όμως, η ΚΑΠ δεν ήταν η κύρια αιτία του μαρασμού του αγροτικού τομέα αλλά απλώς συνέβαλε στη διαστρέβλωση της αγροτικής μας δομής, με τη μεταβίβαση του ελέγχου της αγροτικής παραγωγής σε εξωτερικά κέντρα. Ο βασικός παράγοντας που οδήγησε στην προϊούσα αποσύνθεση του αγροτικού τομέα είναι η μετά την ένταξή μας προϊούσα «αγοραιοποίηση» του αγροτικού τομέα, δηλαδή η ανάθεση βασικά της τύχης

476. *Οικονομικός Ταχυδρόμος,* 23/6/94, 13/7/95 και 4/7/96.

του στις δυνάμεις της αγοράς - διαδικασία που θα ενταθεί δραστικά τα προσεχή χρόνια και θα οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη μείωση του αγροτικού εισοδήματος, ως αποτέλεσμα της μείωσης της παραγωγής και της παράλληλης μείωσης των επιδοτήσεων. Η αγοραιοποίηση αυτή σημαίνει ότι οι μόνοι που θα επιβιώσουν στον ανταγωνισμό είναι οι οικονομικά ισχυρότεροι, δηλαδή οι τεράστιες αγροεπιχειρήσεις (agribusiness) που εξαπλώνονται σήμερα παντού στο Βορρά και οι οποίες με τη συγκέντρωση κεφαλαίου και καλλιεργούμενων εκτάσεων που διαθέτουν είναι ασυναγώνιστες. Ενδεικτικά, σύμφωνα με κοινοτική μελέτη, το μέσο μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων την περασμένη δεκαετία ήταν στη Βρετανία 68 εκτάρια, στη Δανία 34 και το μέσο κοινοτικό που περιλαμβάνει και την περιφέρεια 14 εκτάρια με τάση συνεχούς μεγένθυσης, έναντι μόλις 4 εκτάρια στην Ελλάδα.[477]

Η μόνη «επιλογή» επομένως που έχουν οι μικρομεσαίοι αγρότες μας, στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο, είναι να αφεθούν στις δυνάμεις της αγοράς που αναπόφευκτα θα οδηγήσουν στην παραπέρα συγκέντρωση όσον αφορά το μέγεθος αγροτικών εκμεταλλεύσεων και θα υποχρεώσουν τους ίδιους να εγκαταλείψουν τη γη τους και να προστεθούν στους χιλιάδες ανέργους των πόλεων. Και είναι αυτή η απόγνωση και στις μαζικές κινητοποιήσεις των τελευταίων ετών, υπερασπίζοντας ουσιαστικά το πραγματικό συμφέρον της χώρας και αγνοώντας τις «δημοκρατικές» ανησυχίες των βολεμένων, των κινήσεων για την κοινωνία πολιτών κ.λπ.

Το εύλογο ερώτημα όμως που ανακύπτει είναι γιατί οι επαγγελματίες πολιτικοί, που απαρτίζουν την κυβερνητική φατρία, αναγκάστηκαν να ρίξουν κάθε «σοσιαλιστικό» προσωπείο στην προσπάθεια τους να συντρίψουν την αγροτική εξέγερση. Γιατί ο «εκσυγχρονιστής» πρωθυπουργός, που αρέσκεται να διακηρύσσει ότι η θεμελιακή διαφορά της Κεντροαριστεράς του (δηλ. του σοσιαλφιλελευθερισμού) από το νεοφιλελευθερισμό είναι ότι η πρώτη επιδιώκει τη λύση των προβλημάτων με τον κοινωνικό διάλογο, απέφυγε στην περίπτωση των αγροτών το διάλογο σαν το

477. *Eurostat/Ελευθεροτυπία,* 29/7/93. Βλ και Eurostat, *Basic Statistics of the Community,* Πίν. 5.15.

διάβολο με το λιβάνι, ενώ δέχθηκε το διάλογο με άλλες κοινωνικές ομάδες που προέβαιναν επίσης σε αντίστοιχες «εκβιαστικές» ενέργειες; Νομίζω ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να αναζητηθεί σε τρεις βασικούς παράγοντες:

Ο πρώτος παράγοντας είναι το γεγονός ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις, από τότε που ενταχθήκαμε στην ΕΟΚ, έχασαν τη δυνατότητα να ασκούν ουσιαστική αγροτική πολιτική, η οποία, αρχικά, ανατέθηκε στην ΚΑΠ και σήμερα, μετά τον τελευταίο «γύρο» της GATT, αυξανόμενα στις δυνάμεις της αγοράς. Οι εκάστοτε δηλαδή υπουργοί Γεωργίας παρίσταναν τους υπουργούς, εφόσον οι βασικές αποφάσεις για το τι θα παραχθεί, πώς θα παραχθεί, και για ποιον θα παραχθεί έπαυσαν από τότε να καθορίζονται από τις ανάγκες των Ελλήνων αγροτών και καταναλωτών. Το «άλλοθι» γι' αυτή την απουσία αγροτικής πολιτικής ήταν οι περίφημες επιδοτήσεις από την ΕΕ. Όμως, όπως προσπάθησα να δείξω παραπάνω, οι επιδοτήσεις αυτές βασικά συγκάλυπταν την παράλληλη αποσάθρωση της αγροτικής παραγωγής που κάνει σήμερα φανερή η καταστροφική πορεία του αγροτικού μας ισοζυγίου. Και φυσικά, οι επιδοτήσεις ωφελούν βασικά τους πλουσιότερους αγρότες, εφόσον έχει υπολογιστεί ότι συνολικά στην ΕΕ το 20% των αγροτών εισπράττουν το 80% των επιδοτήσεων.[478] Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, οι εργατο-αγρότες ή αγροτο-εργάτες, που αριθμούν πάνω από 250.000 άτομα, δηλ. πάνω από το ένα τρίτο του αγροτικού πληθυσμού, δεν δικαιούνται κατά την ΕΕ επιδοτήσεις για επενδύσεις κ.λπ.

Έτσι, οι αγρότες μας κάθε λίγο και λιγάκι αναγκάζονταν από την ΚΑΠ να αλλάζουν τη διάρθρωση καλλιεργειών ώστε να επιτύχουν ένα κόστος παραγωγής που «δεν είναι ασύμφορο στις διεθνείς συνθήκες»: από το ξερίζωμα των αμπελιών μέχρι τα θερμοκήπια και τον αγροτουρισμό, από την αντικατάσταση των ελιών με αβοκάντο και του βαμβακιού με οικολογικά προϊόντα. Τώρα, με την GATT, το ρόλο της ΚΑΠ θα αναλάβουν οι δυνάμεις της αγοράς και ήδη ο γύρος του 1999 αναγκάζει την ΕΕ να περικόψει δραστικά τις επιδοτήσεις ενώ, παράλληλα, τα κριτήρια Μάαστριχ^ απαγορεύουν κάθε σκέψη να χρησιμοποιηθεί ο προϋπολογισμός Υ'α

478. J. Warman, *The Observer*, 9/2/97.

την ενίσχυση των αγροτών. Τα αποτελέσματα της ανάθεσης της γεωργίας στις «δυνάμεις της αγοράς» είναι εύκολα προβλέψιμα. Έχει υπολογιστεί ότι αν η GATT επιτύχει το στόχο της να επιβάλει παγκόσμια το είδος της παραγωγικότητας που έχουν επιτύχει οι μεγάλες «αγρο-επιχειρήσεις» των ΗΠΑ, του Καναδά και της Αυστραλίας θα εξαναγκαστούν περίπου 2 δις αγρότες (από τα συνολικά 3 δις που ασχολούνται με τη γεωργία) στην εγκατάλειψη των αγρών τους και στην ενίσχυση του στρατού των εξαθλιωμένων ανέργων και υποαπασχολούμενων που πλημμυρίζουν σήμερα τις τερατουπόλεις.[479]

Σε όλο τον κόσμο σήμερα το ελεύθερο εμπόριο καταστρέφει τις αγροτικές κοινότητες που δεν μπορούν να επιβιώσουν στον ανταγωνισμό με τις αγρο-επιχειρήσεις των ΗΠΑ, χώρα που έχει κάθε συμφέρον να στηρίξει τη διαδικασία αυτή όταν το ένα στα τρία εκτάρια της αμερικάνικης γεωργίας παράγει για εξαγωγή. Όπως σημείωνε πρόσφατα ο Kevin Watkins,[480] το ελεύθερο εμπόριο δημιουργεί κερδισμένους και χαμένους: οι κερδισμένοι είναι οι μεγάλες αγροεπιχειρήσεις και οι μεγαλοαγρότες που εισπράττουν το μεγαλύτερο μέρος των επιδοτήσεων, καθώς και πλεονάσματα και παράλληλα καταστρέφουν το περιβάλλον. Ο βασικός επομένως παράγοντας που έκανε τον πραγματικό κοινωνικό διάλογο με τους αγρότες αδύνατο ήταν ότι οι αγρότες, έμμεσα, αμφισβητούσαν το σημερινό θεσμικό πλαίσιο.

Ο δεύτερος παράγοντας που απέκλειε το διάλογο ήταν το γεγονός ότι η αγροτική εξέγερση, ήταν βασικά αυθόρμητη. Οι κομματικοί μηχανισμοί δεν... δημιούργησαν την εξέγερση, όπως ισχυρίζονται οι επαγγελματίες κυβερνητικοί ψευδολόγοι, αλλά αντίθετα φαίνεται ότι συνέβαλαν αποφασιστικά στην εκτόνωσή της κατά το τελικό στάδιο. Οι αγρότες όμως στα μπλόκα έμαθαν να ξεχνούν τις κομματικές προκαταλήψεις που είχαν στα χωριά τους. Οι κομματικοί αγροτοπατέρες αγνοήθηκαν εντελώς, πράγμα που ανάγκασε τις ηγεσίες να προχωρήσουν σε διάφορα αντίμετρα.[481] Ουσιαστικά, οι αγρότες με τη δράση τους καταργούσαν τους μεσάζοντες

479. James Goldsmith, *Guardian Weekly*, 16/10/94.
480. *The Guardian*, 5/2/97.
481. Βλ. Χρ. Καρανίκας, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 30/1/97.

της πολιτικής και δημιουργούσαν μορφές άμεσης δημοκρατίας στην πράξη, απειλώντας την εξουσία των επαγγελματιών πολιτικών. Δεν είναι λοιπόν η πραγματική δημοκρατία που κινδυνεύει με πράξεις σαν αυτές των αγροτών αλλά η «φιλελεύθερη ολιγαρχία» που οι επαγγελματίες πολιτικοί ονομάζουν δημοκρατία και (με το αζημίωτο φυσικά) υπερασπίζονται με ζήλο. Η βασική άλλωστε προϋπόθεση επιτυχίας της σημερινής νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης είναι το σπάσιμο κάθε πραγματικού αυτόνομου κινήματος και κάθε αυτόνομου κέντρου εξουσίας με την παράλληλη δημιουργία ψευτοκινήσεων για την «κοινωνία πολιτών» (όπως η «Ένωση πολιτών για την παρέμβαση» όπου συνωθούνται «αριστεροί» διανοούμενοι μαζί με... βιομηχάνους με στόχο την ευλογία της σοσιαλφιλελεύθερης κυβέρνησης στην πάταξη των αγροτών κ.λπ.).

Ο τρίτος παράγοντας που αποκλείει τον πραγματικό κοινωνικό διάλογο ιδιαίτερα στην Ελλάδα είναι το γεγονός ότι στη χώρα μας η νεοφιλελεύθερη συναίνεση, αντίθετα με τα καπιταλιστικά κέντρα στην ΕΕ, δεν έχει σημαντική κοινωνική βάση. Ενώ στα κέντρα αυτά, λόγω της ιστορικής καπιταλιστικής ανάπτυξης τους, υπάρχει ένας ισχυρός ιδιωτικός τομέας που τροφοδοτεί την προνομιούχα «κοινωνία του 40%»,[482] στην Ελλάδα, η κοινωνική βάση των κομμάτων εξουσίας ανέκαθεν ήταν οι αγρότες (όπου η σημερινή αδυναμία ύπαρξης αγροτικής πολιτικής αποκλείει το διάλογο) και οι εξαρτημένοι από το δημόσιο τομέα που σήμερα βρίσκονται κάτω από την επίθεση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, εφόσον ο ιδιωτικός τομέας στην Ελλάδα ήταν πάντα παρασιτικός (δηλαδή στηριζόταν και επιζούσε χάρη στην κρατική προστασία).

Η παγκοσμιοποίηση, οι χρηματιστηριακές κρίσεις και η Ελλάδα

Η παγκόσμια αναταραχή στα διεθνή χρηματιστήρια στο τέλος του '97 που έστω από... σπόντα, συμπαρέσυρε για λίγο και τη δραχμή, έκανε φανερό, όχι για πρώτη φορά, ότι στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονο-

482. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα*, ό.π., κεφ. 3.

μία της αγοράς είναι αδύνατο για οποιαδήποτε χώρα να ασκήσει μια οικονομική ή κοινωνική πολιτική η οποία δεν θα είναι της αρεσκείας αυτών που ελέγχουν τις αγορές κεφαλαίου. Ότι δηλαδή τα φληναφήματα των οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς και των «κομισάριων» της διανόησης που τους υποστηρίζουν, ότι δήθεν το κράτος σήμερα μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην υπεράσπιση των αιτημάτων της «κοινωνίας πολιτών» (όπως, για παράδειγμα, το 35ωρο κ.λπ.) αποτελούν μύθους που καταλήγουν στη διαιώνιση της οικονομίας της αγοράς και ό,τι αυτή συνεπάγεται. Ακόμη, δεδομένου ότι η κρίση της δραχμής τότε δεν ήταν απλώς εισαγόμενη, όπως ισχυρίστηκε ο ανεκδιήγητος υπ. Εθνικής Οικονομίας, αλλά οφειλόταν ουσιαστικά στα ίδια σαθρά θεμέλια της οικονομίας μας, είναι σαφές ότι αντίστοιχες κρίσεις θα υπάρχουν και μετά την κατάργηση της δραχμής, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Όσον αφορά τις συνέπειες της διεθνοποίησης πρώτα -που μερικοί οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς (ακόμη και μαρξιστές!) στρουθοκαμηλικά αρνούνται- είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο μεγάλος κερδοσκόπος, ο πολύς Soros τώρα δηλώνει ότι η εντεινόμενη αγοραιοποίηση της οικονομίας οδηγεί σε θεμελιακή αστάθεια, σε καταστροφή της ίδιας της κοινωνίας, εφόσον αποτελεί μύθο η φιλελεύθερη ιδέα της ισορροπίας στην οποία υποτίθεται ότι οδηγούνται τελικά οι αγορές. Παρ' όλα αυτά, οι ελίτ που ελέγχουν τη διεθνή οικονομία της αγοράς πιέζουν για παραπέρα αγοραιοποίηση της οικονομίας. Για παράδειγμα, τη στιγμή που το ινδονησιακό «θαύμα» (όπως και τα άλλα θαύματα των Ασιατικών Τίγρεων που έχουν θαυμαστές στη χώρα μας ακόμη και μεταξύ των υποτιθέμενων «αριστερών») κατέρρεε κάτω από την πίεση των δυνάμεων της αγοράς, το ΔΝΤ ανακοίνωσε την παροχή ενός εκτάκτου «πακέτου» για τη σωτηρία της ινδονησιακής οικονομίας που ανερχόταν σε 23 δις δολ. υπό τον όρο όμως ότι η ινδονησιακή κυβέρνηση θα εισήγαγε οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα έκαναν τις αγορές ακόμη πιο ελεύθερες (δηλ. περισσότερο ανεξάρτητες από κοινωνικούς ελέγχους)!

Αναφορικά με την κρίση της δραχμής, ειδικότερα, θα πρέπει καταρχάς να σημειωθεί ότι η κρίση στις ημιπεριφερειακές χώρες, όπως στα ασιατικά «θαύματα», προηγούμενα στο Μεξικό και σήμερα στην Ελλάδα, δεν αφορούσε μόνο τα Χρηματιστήρια (όπως συνέβη στα μητροπολιτικά

κέντρα) αλλά τα ίδια τα νομίσματά τους. Το κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των περιπτώσεων είναι ότι έχουν κτίσει τη σημερινή «ανάπτυξη» τους πάνω στα δάνεια. Στη Μαλαισία, για παράδειγμα, τα εγχώρια δάνεια αποτελούν 170% του εθνικού της εισοδήματος, ενώ το εξωτερικό της χρέος ανέβηκε από 28% του ΑΕΠ το 1980 σε 43% το 1995.[483] Κατά την ίδια περίοδο, το χρέος του Μεξικού αυξήθηκε από 30% σε 70% και στην Ταϋλάνδη από 26% σε 35%. Όσον αφορά το δικό μας εξωτερικό χρέος αυτό συνεχίζει την ανοδική πορεία του και εξακολουθεί να διπλασιάζεται κάθε 5-6 χρόνια (από 5 δις δολ. το 1979, σε 10,6 το 1983, 31,4 το 1989 και 42,5 το 1996).[484] Για να δούμε όμως τις αιτίες της αύξησης του εξωτερικού χρέους θα πρέπει ν' αντιταχθούμε στη γενικότερη οικονομική δομή της χώρας.

Όπως έχω επανειλημμένα τονίσει στο παρελθόν,[485] το θεμελιακό πρόβλημα της οικονομίας μας δεν είναι ούτε τα δημοσιονομικά ελλείμματα, ούτε ο πληθωρισμός (που αποτελούν απλώς συμπτώματα) αλλά το τεράστιο και συνεχώς διογκούμενο άνοιγμα μεταξύ του τι παράγουμε και τι καταναλώνουμε. Πράγμα που γίνεται φανερά από το χρόνιο και τώρα έτοιμο να εκραγεί έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο που, όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο καλυπτόταν από τα μεταναστευτικά, τα τουριστικά και ναυτιλιακά εμβάσματα και πρόσφατα τις μεταβιβάσεις από την ΕΟΚ. Τελευταία όμως οι πηγές αυτές άρχισαν να στερεύουν, όταν η «ευλογία» της μετανάστευσης μετατράπηκε στην «κατάρα» της παλιννόστησης, ο τουρισμός βάλτωσε και οι εφοπλιστές άρχισαν να αλλάζουν σημαία. Όταν λοιπόν αυτές οι πηγές κάλυψης του ελλείμματος έπαψαν να είναι επαρκείς, τότε η οικονομική ελίτ μας προσέφυγε στο δανεισμό (ντόπιο και ξένο) και τα κερδοσκοπικά κεφάλαια, τα οποία έβρισκαν ιδιαίτερα ελκυστική τη χώρα

483. WB, *World Development Report 1997,* Πίν. 17.

484. Τ. Φωτόπουλος, *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση,* ό.π., Πίν. 1 και OECD *Economic Survey on Greece,* 1977, Πίν. 5.

485. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 2. Όλη 1 αρθρογραφία στην *Ελευθεροτυπία* αναδημοσιεύεται στην ιστοσελίδα www. inclusivedemocracy.org/fotopoulos/

μας με τα υψηλά επιτόκια που προσέφερε. Η συνέπεια της πολιτικής αυτής ήταν ότι τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας... απογειώθηκαν μετά την απελευθέρωση των αγορών συναλλάγματος το 1994.[486] Έτσι τα συναλλαγματικά αποθέματα, που στην αρχή της δεκαετίας μόλις έφθαναν τα 4 δις δολ., εκτοξεύτηκαν στα 15 δις το 1994, για να φθάσουν τα 19 δις δολ. πριν από την κρίση (από τα οποία η ίδια η Τράπεζα της Ελλάδος υπολογίζει ότι τουλάχιστον 4-5 δις δολ. ήταν κερδοσκοπικά). Συνέπεια: μέσα σε λίγα 24ωρα στη διάρκεια της κρίσης του '97 τα συναλλαγματικά αποθέματα έπεσαν κατά 2,5 δις δολ. σηματοδοτώντας μια απώλεια της τάξης του 20%.

Η πολιτική της στήριξης της «ανάπτυξης» στα δανειακά κεφάλαια συνεπάγεται ότι η κυβέρνηση μπορούσε έτσι όχι μόνο να καλύπτει τα δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά και να δημιουργεί μια τεχνητή ευμάρεια στο ισοζύγιο πληρωμών, παρά το εκρηκτικό έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο. Παράλληλα, η αφθονία συναλλαγματικών διαθέσιμων επέτρεπε τη «σκληρή» δραχμή και συνακόλουθα τη συμπίεση του πληθωρισμού για την οποία επαίρεται η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση. Όμως η τεχνητή αυτή ευμάρεια είχε και αρνητικές συνέπειες, οι οποίες δεν αφορούν την οικονομική ελίτ παρά μόνο στο βαθμό που η πολιτική σκληρής δραχμής κάνει τα ελληνικά προϊόντα πιο ακριβά στο εξωτερικό, συμβάλλοντας (κατά1/3 περίπου)[487] στη σημερινή χειροτέρευση του ισοζυγίου πληρωμών. Ακόμη πιο σημαντική συνέπεια ήταν η τρομακτική αύξηση των πληρωμών για τοκοχρεολύσια που από 10% των συνολικών δαπανών του προϋπολογισμού το 1980, έφθασε το 48,5% το 1995. Το αποτέλεσμα της αύξης των πληρωμών για τοκοχρεολύσια ήταν ότι στην ίδια περίοδο οι δαπάνες για την κοινωνική ασφάλιση και πρόνοια έπεσαν από 30,6% το 1980 σε 13,4% των συνολικών δαπανών το 1992-95, οι δαπάνες για την υγεία από 10,5 σε 7,4 και οι δαπάνες για την εκπαίδευση από 9,5% σε 8,5%.[488]

486. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 2.
487. *Το Βήμα,* 22/12/96.
488. UN, *Human Development Report T997,* Πίν. 35.

Αλλά ας κάνουμε μια μικρή παρέκβαση εδώ να δούμε από πιο κοντά τα «θαύματα» της παγκοσμιοποίησης, τις Ασιατικές Τίγρεις, των οποίων η κρίση πυροδότησε και τη δική μας κρίση. Κατά καιρούς οι ιδεολογικοί «κομισάριοι» (κατά Chomsky) της οικονομικής ελίτ («επιστήμονες»-οικονομολόγοι, πολιτειολόγοι, δημοσιογράφοι κ.λπ.) προσπαθούν να αποδείξουν ότι το κλαμπ των καπιταλιστικών μητροπόλεων, το οποίο περιλαμβάνει βασικά τις χώρες της Τριάδας (δυτικοευρωπαϊκές χώρες, Βόρεια Αμερική και Ιαπωνία) -όλες αυτές που έθεσαν τις βάσεις της ανάπτυξής τους τον περασμένο αιώνα- δεν είναι ένα κλειστό κλαμπ. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι οι χώρες αυτές, ιστορικά έχουν ήδη δημιουργήσει τέτοιες σωρευτικές διαφορές, σε σχέση με επίδοξα νέα μέλη (όσον αφορά την παραγωγικότητα, την τεχνολογική, αλλά και τη γενικότερη κοινωνική και πολιτισμική υποδομή τους), που είναι εξεπέραστες στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς.

Έτσι τη δεκαετία του '80 πολλοί από τους κομισάριους αυτούς έβλεπαν ότι σύντομα μερικές λατινοαμερικάνικες χώρες (Βραζιλία, Μεξικό κ.λπ.) επρόκειτο να εισδύσουν στο κλαμπ αυτό, με τη βοήθεια μάλιστα του δανειακού κεφαλαίου από τις μητροπολιτικές τράπεζες που έρεε άφθονα σε αυτές. Και ήλθε η χρεοκοπία των «θαυμάτων» αυτών, μετά το 1982 και τα συνακόλουθα «διαρθρωτικά προγράμματα» του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) που επέβαλαν την απελευθέρωση των αγορών τους, τις αποκρατικοποιήσεις, τις πολιτικές λιτότητας κ.λπ. Αποτέλεσμα: καμιά από τις χώρες αυτές δεν πέτυχε την περιπόθητη εισδοχή στο κλαμπ, αλλά, στη διαδικασία οι φτωχοί στη Λατ. Αμερική είναι σήμερα περισσότεροι από τη δεκαετία του '80, ενώ οι λαοί της περιοχής ακόμη πληρώνουν τα θαλασσοδάνεια των οικονομικών ελίτ τους (που φυγάδευσαν τις καταθέσεις τους σε ελβετικές τράπεζες).

Τη δεκαετία του '90 ανέτειλε το νέο οικονομικό «θαύμα» των Ασιατικών Τίγρεων που, με επικεφαλής τη Νότια Κορέα, υποτίθεται αποδείκνυε ότι το μοντέλο ανάπτυξης το οποίο στηριζόταν στις εξαγωγές και έδινε την πρωτοκαθεδρία στον ιδιωτικό τομέα (έστω και υπό την καθοδήγηση του δημοσίου) θα έσπαζε τον κλειστό χαρακτήρα του κλαμπ. Και αυτο, αντίθετα με το λατινοαμερικάνικο μοντέλο που υποτίθεται ότι ακριβώς απέτυχε διότι στήριξε την ανάπτυξη στην υποκατάσταση εισαγωγών και

το δημόσιο τομέα. Όπως όμως είχα σημειώσει σε ανύποπτο χρόνο,[489] οι λεγόμενες Ασιατικές Τίγρεις δεν αντιπροσωπεύουν ούτε το τέλος της Δύσης ούτε καν την άνοδο ενός νέου καπιταλισμού που θ' αμφισβητήσει την παγκόσμια ηγεμονία του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, όπως άκριτα ισχυρίζονται, για διαφορετικούς λόγους, σοσιαλφιλελεύθεροι εκσυγχρονιστές,[490] αλλά και το νέο μείγμα ελληνοορθόδοξων και πρώην αριστερών.[491]

Όπως τόνιζα τότε, το ασιατικό μοντέλο δεν ήταν βιώσιμο, διότι «η συνέχιση του έντονου κρατικού παρεμβατισμού στην αναπτυξιακή διαδικασία (που τα χαρακτήριζε) δεν είναι πλέον δυνατή στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς».[492] Έτσι η λατινοαμερικάνικη εμπειρία της δεκαετίας του 1980 επαναλήφθηκε την περασμένη δεκαετία στην Άπω Ανατολή, με το κορεατικό, το τάϊλανδέζικο και το ινδονησιακό νόμισμα να χάνουν πάνω από το 50% της αξίας τους και τις χρηματιστηριακές αξίες των χωρών αυτών, καθώς και των Μαλαισίας, Σιγκαπούρης, Χονγκ Κονγκ να πέφτουν αντίστοιχα. Πάλι το ΔΝΤ, με εντολή του κλαμπ που ελέγχει τους πόρους του, επενέβη, όχι βέβαια από αλτρουισμό, αλλά για να εξασφαλίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη για τα μέλη του κλαμπ και συγχρόνως να εξουδετερώσει τις παρενέργειες της ασιατικής κρίσης που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια παγκόσμια οικονομική κρίση. Και αυτό διότι, όπως τονίζει αυξανόμενος αριθμός παρατηρητών,[493] η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας με τις ανεξέλεγκτες κινήσεις κεφαλαίου, την αχαλίνωτη κερδοσκοπία, τα βουνά από χρέη κ.λπ. εύκολα θα μπορούσε να οδηγήσει σε κρίση μεγαλύτερη και αυτής της δεκαετίας του '30.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ν. Κορέας που θεωρούνταν τυπικό παράδειγμα του ασιατικού θαύματος, αν και αναλογικά

489. *Ελευθεροτυπία,* 22/6/96.
490. Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα της Κυριακής,* 14/12/97.
491. Γ. Καραμπελιάς, *Άρδην,* αρ. 1.
492. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., σελ. 52.
493. Βλ. W. Hutton, *The Observer,* 16/11/97 και L. Elliott, *The Guardian,* 12/1/98.

τα ίδια ισχύουν και για τις άλλες Τίγρεις. Το ΔΝΤ σε αντάλλαγμα ενός τεράστιου «πακέτου» βοήθειας προς τη χώρα αυτή, υποχρέωσε την κορεάτικη ελίτ να απορυθμίσει και απελευθερώσει πλήρως τις αγορές κεφαλαίου και εργασίας, καταργώντας, για παράδειγμα, τους αυστηρούς περιορισμούς στο ξένο επενδυτικό κεφάλαιο που τώρα μπορεί να εξαγοράζει ακόμη και το 100% των κορεατικών επιχειρήσεων.

Έτσι, με την καταρράκωση του κορεατικού νομίσματος και των χρηματιστηριακών αξιών, καθώς και την απελευθέρωση των αγορών, που επέβαλε το ΔΝΤ, το δυτικό κεφάλαιο είναι σήμερα ελεύθερο να αγοράζει τις κορεατικές επιχειρήσεις «για ένα κομμάτι ψωμί». Στο μεταξύ, ο κορεατικός λαός εκλήθη να πληρώσει το «θαύμα» με πολιτικές λιτότητας, μαζική ανεργία κ.λπ. (πράγμα που οδήγησε σε μαζικές λαϊκές αντιδράσεις που ακόμη συνεχίζονται). Από την άλλη μεριά, η παραγωγική βάση της χώρας, που στήθηκε με τις θυσίες του λαού αυτού, εξακολούθησε (ως συνέπεια της υποτίμησης του νομίσματος) ν' απολαμβάνει ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι της Δύσης. Όμως αυτήν τη φορά, όπως πρόβλεψε και ο μητροπολιτικός τύπος[494] τα κέρδη από τις επιχειρήσεις αυτές με βάση την Κορέα ρέουν αυξανόμενα στο εξωτερικό, δηλαδή στα μέλη του κλαμπ.

Αλλά ας επανέλθουμε στις περιπέτειες της δραχμής. Στη διάρκεια της κρίσης, ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας δήλωνε την αδυναμία του να εξηγήσει την «πίεση» πάνω στη δραχμή τη στιγμή μάλιστα που το δημόσιο έλλειμμα μειωνόταν, ο πληθωρισμός έπεφτε, ενώ το ΑΕΟ και οι επενδύσεις αυξάνονταν. Το γεγονός βέβαια ότι οι Ασιατικές Τίγρεις έφθασαν σε κρίση, παρότι απολάμβαναν, για πολύ περισσότερο χρονικό διάστημα, σημαντικά υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης από εμάς, ανυπαρξία δημοσιονομικών ελλειμάτων (διότι είχαν χειρότερο κράτος πρόνοιας ακόμη και από το υποτυπώδες ελληνικό) και πολύ χαμηλότερο πληθωρισμό φαίνεται ότι δεν είναι κατανοητό από το διοικητή της Εθνικής Τράπεζας καθώς και από τον ανεκδιήγητο υπ. Εθνικής Οικονομίας ο οποίος φαίνεται ότι πράγματι πιστεύει τη ρητορική του πως ανόρθωσε

494. Βλ., για παράδειγμα, M. Atkinson, *Washington Post/Guardian Weekly,* 11/1/98.

την Οικονομία! Αντίθετα, το βασικό κοινό χαρακτηριστικό που έχει η Ελλάδα και οι χάρτινες Ασιατικές Τίγρεις, δηλ. η καθοριστική εξάρτηση της ανάπτυξης από τη Δύση και τα δανειακά και κερδοσκοπικά κεφάλαια, αγνοείται από τους οικονομικούς φωστήρες της ελίτ μας. Υπάρχει όμως και μια σημαντική διαφορά (σε βάρος μας) μεταξύ «Τίγρεων» και Ελλάδας. Ότι το «ισοζύγιο οικονομικών πόρων» (δηλ. η διαφορά μεταξύ εξαγωγών και εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών) όχι μόνο είναι πολύ χειρότερο στην Ελλάδα από ό,τι στις «Τίγρεις» και τις μητροπόλεις αλλά και χειροτερεύει σημαντικά τα τελευταία 20 χρόνια.[495]

Η συνεχής όμως και μακροχρόνια χειροτέρευση του εμπορικού μας ισοζυγίου (εξαγωγές μείον εισαγωγές), καθώς και η καθήλωση των άδηλων πόρων (μεταναστευτικά, τουριστικά, ναυτιλιακά) που (μαζί με τις κατασκευές) στήριζαν τη μεταπολεμική «ανάπτυξη», προκαλούσαν συνεχή χειροτέρευση στο ισοζύγιο πληρωμών δημιουργώντας όλο και μεγαλύτερη ανάγκη για εξωτερικό δανεισμό. Η ανάγκη δε αυτή γινόταν όλο και εντονότερη όσο δεν αντισταθμιζόταν από αντίστοιχες εισροές επενδυτικών κεφαλαίων. Παράλληλα, το άνοιγμα των κεφαλαιαγορών σήμαινε ότι η Ελλάδα έπρεπε να διατηρεί ανταγωνιστικά επιτόκια προς αυτά των ανταγωνιστριών χωρών για την προσέλκυση δανειακών και κερδοσκοπικών κεφαλαίων. Φυσικά, η ένταξή μας στο ευρώ λύνει μεν τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η δραχμή και τα επιτόκιά μας αλλά δεν λύνει βέβαια τα προβλήματα που προκαλούσαν την αστάθεια της δραχμής, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Είναι χαρακτηριστικές όμως οι λύσεις που πρότεινε στη διάρκεια της κρίσης η ελίτ μας για το ξεπέρασμα της κρίσης. Αφού η πτώση του πληθωρισμού (που με βάση τη διεθνή πτώση των τιμών θα γινόταν έτσι κι αλλιώς, αρκεί να τηρούσαμε τη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής) και η μείωση των ελλειμμάτων δεν απέτρεψε την κρίση, υπαίτιος θεωρήθηκε η έλλειψη «διαρθρωτικών αλλαγών». Δηλαδή ο αργός ρυθμός αποκρατικοποιήσεων και εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης και της

495. Από -5, το 1980, σε -11, το 1990 και -8 το 1999, World Bank, *World Development Report 1997,* Πίν. 13, *World Development Report 2000/2001,* Πίν. 13.

παιδείας, «ξεχνώντας» ότι τα στοιχεία αυτά δεν απουσίαζαν στα ασιατικά θαύματα αλλά ούτε και απέτρεψαν την κατάρρευσή τους.

Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάζαμε συνοπτικά την πλούσια μυθολογία που αναπτύχθηκε σχετικά με τα αίτια της κρίσης και της υποτίμησης της δραχμής καθώς και τις διαγραφόμενες προοπτικές της οικονομίας «μας». Από τη μια μεριά, οι φιλελεύθεροι όλων των αποχρώσεων (συμπεριλαμβανομένων των σοσιαλφιλελεύθερων του ΠΑΣΟΚ αλλά και της «Αριστεράς»[496]) πανηγύρισαν την υποτίμηση, προφανώς διότι τώρα πια δεν έχουν κανένα ενδοιασμό να ταυτίζουν τα συμφέροντα των οικονομικών ελίτ στην Ελλάδα και το εξωτερικό με αυτά της οικονομίας. Ενώ, από την άλλη, οι οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς είδαν την υποτίμηση «σαν ευκαιρία για ανάκαμψη»,[497] προφανώς επειδή δεν αντιλαμβάνονταν ούτε τη δομική σημασία της κρίσης της δραχμής που αντανακλά τη βαθύτερη κρίση της οικονομίας ούτε το γεγονός ότι στο πλαίσιο της ΟΝΕ είναι αδύνατο το ξεπέρασμα της χρόνιας αυτής κρίσης.

Ο βασικός μύθος που υποστηρίχθηκε σχετικά ήταν ότι η υποτίμηση δεν εκφράζει κάποια βαθύτερη κρίση αλλά απλώς την ανάγκη να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα που είχε υποφέρει από την πολιτική της σκληρής δραχμής. Όμως, η υποτίμηση αυτή δεν ήταν ακριβώς η πρώτη που γνωρίσαμε! Η δραχμή έχει υποστεί όχι απλώς κατολίσθηση αλλά καθίζηση στην περίοδο της μεταπολίτευσης και στη μεταπολεμική περίοδο γενικότερα. Οι τρεις υποτιμήσεις στη μεταπολίτευση, σε συνδυασμό με τις διολισθήσεις, είχαν ως συνέπεια η δραχμή, στα πρόθυρα της εγκατάλειψής της για χάρη του ευρώ, να έχει σήμερα λιγότερο από το 10% της αξίας που είχε το 1974, όταν εγκαταλείφθηκε η 20ετής σταθερά ισοτιμία της προς το δολάριο. Αν μάλιστα πάμε πιο πίσω, η δραχμή, στα πρόθυρα του ευρώ, είχε χάσει πάνω από το 98% της αξίας που είχε πενήντα χρόνια πριν. Μολονότι οι ανεκδιήγητοι κυβερνήτες μας επικαλούνται άλλα παραδείγματα υποτιμήσεων (Γαλλία, Βρετανία, Ιταλία κ.λπ.) «ξε-

496. Βλ, για παράδειγμα, τις δηλώσεις του γνωστού νυν σοσιαλφιλελεύθερου και τέως μαρξιστή Μιχ. Παπαγιαννάκη, *Ελευθεροτυπία,* 17/3/98.

497. Κ. Βεργόπουλος, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία,* 22/3/98.

χνούν» να αναφέρουν ότι τα νομίσματα των χωρών στο κέντρο υπέστησαν μεν υποτιμήσεις αλλά και ανατιμήσεις, σε αντίθεση με τη δραχμή που υπέστη μεταπολεμικά μια μονής κατεύθυνσης καθίζηση, η οποία είναι αμφίβολο αν συναντιέται σε άλλη δυτικοευρωπαϊκή χώρα.

Όμως ποια είναι η απώτερη αιτία για το άνοιγμα μεταξύ τού τι παράγουμε και τού τι καταναλώνουμε που υποδηλώνει μια στρεβλή και υποτυπώδη παραγωγική βάση; Οι νεο/σοσιαλ-φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι ο κύριος παθογόνος παράγοντας είναι ο τεράστιος δημόσιος τομέας, οι δημόσιες επιχειρήσεις κ.λπ. και τάσσονται ενθουσιωδώς υπέρ των «διαρθρωτικών αλλαγών» δηλαδή των ιδιωτικοποιήσεων. Όμως, ανάλογα φαινόμενα είχαν και πολλές άλλες χώρες στο παρελθόν, χωρίς να φθάσουν το ελληνικό παραγωγικό χάλι. Είναι επομένως σαφές ότι ο κύριος παθογόνος παράγοντας ήταν ο ιδιωτικός τομέας, ο οποίος και ώθησε το δημόσιο να λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα για την απορρόφηση της ανεργίας, με αποτέλεσμα το σημερινό αντιπαραγωγικό δημόσιο τομέα. Γι' αυτό και οι ιδιωτικοποιήσεις που προβάλλονται σήμερα σαν πανάκεια δεν πρόκειται να οδηγήσουν στο ξεπέρασμα της βαθιάς και χρόνιας κρίσης αλλά απλώς εκφράζουν την ελπίδα των οικονομικών ελίτ ότι αυτό που δεν κατάφερε το ελληνικό κεφάλαιο μεταπολεμικά ίσως το πετύχει το ξένο κεφάλαιο που, με το κατρακύλισμα της δραχμής και την καθιέρωση μιας αντίστοιχα χαμηλής επίσημης ισοτιμίας με το ευρώ, έχει τώρα τη δυνατότητα να εξαγοράσει σε τιμή ευκαιρίας το τμήμα του ελληνικού παραγωγικού δυναμικού που παρουσιάζει μια κερδοφόρα δυναμική.

Αυτά γίνονται φανερά αν εξετάσουμε, για παράδειγμα, τη σχέση της χρόνιας κατολίσθησης της δραχμής με την αντίστοιχη κατολίσθηση της ανταγωνιστικότητας, όπως μετριέται από το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν οι εξαγωγές προς τις εισαγωγές εμπορευμάτων. Μετά τη μεγάλη υποτίμηση του 1953, η ανταγωνιστικότητα σε όρους εξαγωγών/εισαγωγών εκτοξεύτηκε από το 23%, που είχε πέσει στην αρχή της δεκαετίας του '50, στο 55% τη διετία 1953-55. Όμως, η τεχνητή αυτή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας αμέσως μετά άρχισε να φθίνει και ο μέσος όρος στις δεκαετίες '60 και '70 είχε πέσει στο 38%, που αντιπροσώπευε το χαμηλότερο ποσοστό εξαγωγών/εισαγωγών σε ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη και ένα από τα χαμηλότερα στον κόσμο. Όταν στη δεκαετία του «80

εγκαταλείφτηκε η πολιτική της σταθεράς δραχμής και ακολουθήθηκε πολιτική υποτιμήσεων και διολισθήσεων, η ανταγωνιστικότητα βελτιώθηκε, εφόσον το ποσοστό εξαγωγών/εισαγωγών ανέβηκε στο 42%. Όμως, το τίμημα ήταν η εκτίναξη του πληθωρισμού και όλα τα συνακόλουθα. Αντίστροφα, όταν την τελευταία πενταετία ο κύριος στόχος έγινε ο πληθωρισμός -ενόψει της εισόδου στην ΟΝΕ και στη ζώνη του ευρώ- και υιοθετήθηκε η πολιτική της «σκληρής» δραχμής, η δραχμή έμεινε σταθερή και, κατά συνέπεια, ο πληθωρισμός μειώθηκε δραστικά, με την αποφασιστική, βέβαια, βοήθεια της διεθνούς πτώσης των τιμών και κυρίως του πετρελαίου. Το τίμημα, όμως, ήταν η ανταγωνιστικότητα σε όρους εξαγωγών/εισαγωγών να είναι ακόμη πολύ χαμηλότερη από ό,τι στην περίοδο 1953-1989 και, παρά κάποια βελτίωση που σημειώνεται τα δυο τελευταία χρόνια, ακόμη κυμαίνεται στο 33%![498]

Τι διδάσκει ο παραπάνω φαύλος κύκλος; Ότι οι απόπειρες τεχνητής βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας μέσω των υποτιμήσεων και διολισθήσεων απέτυχαν παταγωδώς στο να υλοποιήσουν μια μακροπρόθεσμη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Και αυτό, διότι, το πρόβλημα δεν αφορά απλώς τις τιμές των προϊόντων, όπως υποστηρίζουν οι νεο/σοσιαλ-φιλελευθεροι, πράγμα που αποτελεί απλώς ένα σύμπτωμα, αλλά την έλλειψη σύγχρονων επενδύσεων στην παραγωγική δομή ως γεγονός που έχει συνέπεια, όπως είδαμε παραπάνω, το βάλτωμα τόσο της μεταποιητικής όσο και της αγροτικής παραγωγής μας μετά την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ. Όμως, με την είσοδο μας στην ΟΝΕ και το ευρώ, για την οποία αγωνίστηκαν φιλότιμα οι σοσιαλφιλελεύθεροι, ακόμη και αυτή η τεχνητή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας δεν θα είναι πια δυνατή όπως θα δούμε στη συνέχεια, πράγμα που σημαίνει ότι ο μόνος τρόπος βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας για την ελίτ μας σήμερα είναι η συνεχής συμπίεση του κόστους παραγωγής, μέσω της σύνθλιψης των μισθών/ημερομίσθιων και του «κοινωνικού μισθού», που θα πληρώνουν βέβαια, πάλι, οι «συνήθεις ύποπτοι»: οι άνεργοι, οι χαμηλόμισθοι, οι συνταξιούχοι, όπως θα δούμε στα επόμενα τμήματα αυτού του κεφαλαίου.

498. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος* (διάφορα έτη) και *Ελευθεροτυπία*, 12/8/01.

Η είσοδος στην ΟΝΕ και στη ζώνη του ευρώ και η μυθολογία των ελίτ για τα οφέλη μας

Η διαδικασία για την είσοδο μας στη ζώνη του ευρώ άρχισε στις αρχές του 1998, με την ένταξη της δραχμής στον Μηχανισμό των Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) που δικαιολογημένα χαρακτηρίζεται ο «προθάλαμος» του ευρώ, εφόσον, για μια δοκιμαστική περίοδο δυο ετών, το νόμισμα μιας χώρας που φιλοδοξεί να αποτελέσει τμήμα του ενιαίου νομίσματος πρέπει να διατηρεί σταθερή την ισοτιμία του με τα νομίσματα των χωρών στο ΜΣΙ. Η είσοδος στο μηχανισμό αυτόν σηματοδότησε μια γενική επίθεση της οικονομικής ελίτ με στόχο την παραπέρα «αγοραιοποίηση» της οικονομίας, δηλαδή την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές και κυρίως την αγορά εργασίας - ελέγχων, που είχαν εισαχθεί μετά από μακρόχρονους, και όχι σπάνια αιματηρούς, λαϊκούς αγώνες. Αυτός ήταν ο απώτατος στόχος της κατ' ευφημισμό αποκαλούμενης «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας, μέσω της ενίσχυσης της μερικής απασχόλησης, της διευκόλυνσης των ομαδικών απολύσεων, της θέσπισης μειωμένων αποδοχών ως κινήτρου για την πρόσληψη άνεργων κ.λπ. Ενδιάμεσος στόχος ήταν η συντριβή κάθε οργανωμένης αντίστασης που θα στόχευε στον περιορισμό της «ελεύθερης αγοράς» (διάβαζε: της οικονομικής ελίτ που ελέγχει την οικονομία της αγοράς). Αξίζει όμως να δούμε πιο συγκεκριμένα πώς λειτουργούσε ο ΜΣΙ και ο παραπλήσιος σημερινός μηχανισμός του ευρώ.

Η βασική προϋπόθεση για την ισόρροπη λειτουργία του μηχανισμού είναι η σύγκλιση του ποσοστού πληθωρισμού και, επομένως, του ρυθμου αύξησης του εργατικού κόστους. Αν, για παράδειγμα, οι μισθοί και τα ημερομίσθια στην Ελλάδα αυξάνονται ταχύτερα από ό,τι στις χώρες με το χαμηλότερο ποσοστό πληθωρισμού στο σύστημα, ή γενικότερα εάν η αύξηση της κατανάλωσης υπερβαίνει την αύξηση της παραγωγής και οδηγεί σε υψηλότερο πληθωρισμό σε μια χώρα σε σχέση με τις υπόλοιπες, ένας «εξισορροπητικός» μηχανισμός, που λειτουργεί τόσο στο μικροοικονομικό επίπεδο της ατομικής επιχείρησης όσο και στο μακροοικονομικό επίπεδο της οικονομίας γενικότερα, τίθεται αυτόματα σε κίνηση.

Στο πρώτο επίπεδο, οι επιχειρήσεις που γίνονται μη ανταγωνιστικές και δεν μπορούν πια να ελπίζουν σε μια υποτίμηση της δραχμής για να βελτιώσουν (τεχνητά) την ανταγωνιστικάτητά τους, πρέπει να αντιδράσουν τελικά με απολύσεις, οι οποίες έχουν το «εξισορροπητικό» αποτέλεσμα να συμπιέζουν τους μισθούς και να βελτιώνουν την ανταγωνιστικάτητά τους. Και αυτό ενώ οι ελληνικές τιμές έχουν ήδη πλησιάσει τις ευρωπαϊκές, ενώ ο μέσος μισθός στη χώρα μας εξακολουθεί να είναι περίπου ο μισός από το μέσο κοινοτικό.[499]

Στο μακροοικονομικό επίπεδο, ο ψηλότερος πληθωρισμός έχει αρνητικές συνέπειες στην ανταγωνιστικότητα και στις εξαγωγές, δημιουργώντας (ή αυξάνοντας) το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών. Στην περίπτωση αυτή εφόσον η υποτίμηση, που θα μπορούσε να βελτιώσει το ισοζύγιο (κάνοντας τις εξαγωγές πιο φθηνές και τις εισαγωγές πιο ακριβές), αποκλείεται εξ ορισμού, η μόνη λύση για την αποκατάσταση ισορροπίας στο ισοζύγιο είναι η αύξηση των εξαγωγών, ή η συμπίεση των εισαγωγών. Όμως, με δεδομένη τη σαθρή παραγωγική δομή μας, η πρώτη λύση προϋποθέτει μαζικές παραγωγικές επενδύσεις - κυρίως στη μεταποίηση και όχι απλώς στην υποδομή, όπως αυτές που έχουν δώσει σήμερα πρόσκαιρη ώθηση στο ρυθμό ανάπτυξης. Αλλά, οι παραγωγικές επενδύσεις στη μεταποίηση δεν ξεπέρασαν ποτέ σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο το 15%-17% των συνολικών επενδύσεων και δεν υπάρχει κανένας λόγος για τον οποίο το ντόπιο κεφάλαιο θα στραφεί προς αυτές σήμερα, τη στιγμή δηλαδή που αντιμετωπίζει το μεγαλύτερο ανταγωνισμό στην ιστορία του, όταν δεν το έκανε αυτό τον καιρό που η Ελλάδα ήταν προστατευμένη με ισχυρούς δασμούς. Όσον αφορά το ξένο επενδυτικό κεφάλαιο είναι φανερό ότι σήμερα προτιμά άλλους «παράδεισους» με μεγαλύτερα συγκριτικά πλεονεκτήματα από την Ελλάδα σε μισθούς, εξειδικευμένο προσωπικό κ.λπ. (Ιρλανδία, ανατολικές χώρες, Ασία).

Έτσι, μένει η συμπίεση των εισαγωγών που μπορεί να γίνει είτε άμεσα είτε έμμεσα. Όμως η λήψη άμεσων μέτρων που στρέφονται ειδικά κατά των εισαγωγών δεν είναι πια δυνατή μέσα στην ενιαία αγορά. Όσον

499. Eurostat 1998, *Ελευθεροτυπία,* 8/7/98.

αφορά την έμμεση συμπίεση των εισαγωγών, αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της συνολικής συμπίεσης της κατανάλωσης (δημόσιας και ιδιωτικής) η οποία αναμένεται να συμπιέσει και τον πληθωρισμό. Με δεδομένο ότι τα επιτόκια καθορίζονται σήμερα από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η ελίτ μας έχει σχετικά τρεις επιλογές: ή να αυξήσει τους φόρους ή να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες ή, τέλος, να προσπαθήσει να συμπιέσει τους μισθούς.

Όσον αφορά την αύξηση των φόρων, η αύξηση αυτή δεν μπορεί να αφορά τους φόρους στις επιχειρήσεις διότι αυτό θα έθιγε την ανταγωνιστικότητα και θα δημιουργούσε «αντικίνητρα». Αυτό σημαίνει ότι η μόνη δυνατή αύξηση φορών είναι αυτή πάνω στους μισθωτούς που οδηγεί σε έμμεση συμπίεση των εισοδημάτων τους.

Όσον αφορά τη συμπίεση των δαπανών, με δεδομένη την ανειλημμένη υποχρέωση να μειωθεί το υπέρογκο δημόσιο χρέος, αν αφαιρέσουμε τη μείωση των δαπανών για τόκους που επιφέρει η σταδιακή μείωση του χρέους που επιβάλλει η ΟΝΕ, οι μόνες δαπάνες που μπορούν να συμπιεστούν είναι οι δαπάνες κοινωνικού χαρακτήρα, οι οποίες όμως είναι οι χαμηλότερες στην ΕΕ - στη μείωση άλλωστε των συνταξιοδοτικών δαπανών στοχεύουν οι σχεδιαζόμενες αλλαγές στο ασφαλιστικό. Προς το παρόν, βέβαια, η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση έχει αποφύγει την ανάγκη μείωσης των κοινωνικών δαπανών λόγω των επιπρόσθετων εσόδων που εισπράττει από τις ιδιωτικοποιήσεις. Όμως τα έσοδα αυτά είναι προσωρινού χαρακτήρα και, όταν εξαντληθούν, θα επανέλθει πιεστική η ανάγκη μείωσης των κοινωνικών δαπανών με στόχο πάλι τη συμπίεση των εισοδημάτων και των εισαγωγών.

Εάν οι τρόποι δεν είναι αποτελεσματικοί, η μόνη τελική λύση που απομένει είναι η λήψη μέτρων λιτότητας για τη συμπίεση των μισθών και συνακόλουθα της συνολικής ζήτησης και των εισαγωγών, με τελικό αποτέλεσμα την επιβράδυνση του πληθωρισμού και την «εξισορρόπηση» του ισοζυγίου πληρωμών. Η συμπίεση όμως αυτή των εισοδημάτων (όχι βέβαια ισομερώς κατανεμημένη) σημαίνει και συμπίεση τελικά της παραγωγής, δηλαδή ανεργία. Και στα δυο, επομένως, επίπεδα (δηλαδή το μακρό- και το μικροοικονομικό) ο εξισορροπητικός μηχανισμός λειτουργεί τελικά μέσω της επέκτασης της ανεργίας, η οποία, εάν ο εξισορροπητι-

κός μηχανισμός λειτουργεί αποτελεσματικά, υποτίθεται ότι θα είναι προσωρινή. Πράγμα βέβαια που συμβαίνει μόνο στα μυαλά των ορθόδοξων οικονομολόγων (των ιδεολογικών κομισάριων της οικονομίας της αγοράς) όπως αποδεικνύουν τα εκατομμύρια των άνεργων στην ΕΕ.

Για τη χώρα μας όμως υπάρχει ένας σοβαρός επιπρόσθετος λόγος για τον οποίο ο «εξισορροπητικός» αυτός μηχανισμός θα οδηγεί σε μόνιμη λιτότητα και ανεργία, ακόμα και μετά την επίτευξη δημοσιονομικής και πληθωριστικής σύγκλισης. Κι αυτό, διότι ενώ ο εξισορροπητικός μηχανισμός του συστήματος προϋποθέτει παροδικές αιτίες αποκλίσεων, το χρόνιο άνοιγμα μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης στη χώρα μας φανερώνει μια μόνιμη αιτία απόκλισης. Η οικονομία μας δηλαδή, σε αντίθεση με τις μητροπολιτικές χώρες, πάσχει από μόνιμη «δομική» ανισορροπία και όχι από παροδικές ανισορροπίες. Έτσι, η συνεχής λήψη μέτρων λιτότητας, η διαρκής δηλαδή συμπίεση του εργατικού κόστους, της συνολικής ζήτησης και επομένως των εισαγωγών θα είναι αναπόφευκτη μέσα στην ΟΝΕ όσο αναπαράγεται αυτή η δομική ανισορροπία.

Η ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας επομένως που εφαρμόζει σήμερα η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση αποτελεί θεμελιακό στοιχείο για την απρόσκοπτη λειτουργία του «εξισορροπητικού» μηχανισμού στην ΟΝΕ, ώστε να συμπιέζεται άμεσα το εργατικό κόστος. Αλλά η ελαστικοποίηση προϋποθέτει προηγουμένως την υποταγή των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες θα υποστούν κυρίως τις συνέπειές της σε όρους ανεργίας, υποαπασχόλησης και χαμηλόμισθης απασχόλησης. Η στρατηγική που χρησιμοποίησαν οι ντόπιοι σοσιαλφιλελεύθεροι ήταν η δοκιμασμένη μέθοδος που χρησιμοποίησε ο θατσερισμος στην Ευρώπη. Πρώτο βήμα ήταν η επιλογή του χώρου όπου θα γινόταν η σύγκρουση με την οργανωμένη εργατική δύναμη. Οι ΔΕΚΟ ήταν η προφανής επιλογή εφόσον αποτελούσαν εύκολο στόχο λόγω της κακής ποιότητας των υπηρεσιών τους - ποιότητας, που δεν οφείλεται βασικά στα «προνόμια» των εργαζόμενων (χωρίς να λείπουν βέβαια και αυτά), όπως υποστηρίζουν διάφοροι (μαρξίζοντες!) ιδεολογικοί κομισάριοι,[500] αλλά στην έλλειψη σύγχρο-

500. Βλ, για παράδειγμα, Θ. Π. Λιανός, *Το Βήμα της Κυριακής,* 18/1/98.

νων επενδύσεων, στην έλλειψη αποτελεσματικής οργάνωσης και στην κακοδιοίκησή τους. Το επόμενο βήμα ήταν η επιλογή του χρόνου για τη σύγκρουση και εδώ εφαρμόστηκε η αρχή της «σαλαμοποίησης», όπου το ένα μετά το άλλο συνδικάτο αναγκάζονταν να δώσουν μάχη με όρους που επέλεγε στρατηγικά η οικονομική και πολιτική ελίτ. Και το τελικό βήμα ήταν η θέσπιση, με τη βοήθεια του «λόχου» των βουλευτών των κομμάτων εξουσίας που ψηφίζουν... «κατά συνείδηση» (διάβαζε κατά της εντολές της πολιτικής ελίτ, με στόχο την εξασφάλιση του ψωμιού τους ως επαγγελματιών πολιτικών), των κανόνων «απελευθέρωσης» των εργασιακών σχέσεων.

Στην Ελλάδα όμως υπάρχουν δυο σημαντικές ιδιαιτερότητες που έκαναν ακόμη πιο δύσκολη τη ζωή της πολιτικής και οικονομικής ελίτ. Η πρώτη ιδιαιτερότητα είναι ότι οι ντόπιοι σοσιαλφιλελεύθεροι είχαν την ιστορική ατυχία ότι έπρεπε να παίξουν συγχρόνως το ρόλο της Thatcher αλλά και του Blair. Και αυτό, διότι την εποχή που ο θατσερισμος θέριευε στη Δύση, στην Ελλάδα κυβερνούσε μια λαϊκίστικη κυβέρνηση που παρίστανε ότι έκτιζε το σοσιαλισμό. Έτσι, η σημερινή κυβέρνηση των άχρωμων αλλά και αδίστακτων επαγγελματιών πολιτικών αποτελεί ένα κωμικοτραγικό μείγμα θατσερισμού και μπλερισμού. Από τη μια μεριά χρησιμοποιεί τον καταπιεστικό κρατικό μηχανισμό (π.χ. σε βάρος των αγροτών), σε συνδυασμό με τη δαμόκλειο σπάθη της απόλυσης (εργάτες, υπάλληλοι) για να αποθαρρύνει κάθε απόπειρα της βάσης να ξεπεράσει τις κομματικές ηγεσίες της. Από την άλλη, η θατσερικη πολιτική τρομοκράτησης των αντιστεκόμενων επικαλύπτεται ιδεολογικά με τη φιλολογία του μπλερισμού που αποσκοπεί να συγκαλύψει την αλήθεια ότι ο μπλερισμός αποτελεί τη συνέχεια και όχι την απάντηση στο νεοφιλελευθερισμό, όπως ισχυρίζονται οι ιδεολογικοί κομισάριοι του.[501]

Η δεύτερη ιδιαιτερότητα, που είναι και η πιο σημαντική, είναι το γεγονός ότι στη χώρα μας ο ιδιωτικός τομέας δεν έπαιξε ποτέ τον αναπτυξιακό ρόλο του αντίστοιχου τομέα στις χώρες του κέντρου. Όταν λοιπόν η

501. Βλ. Ν. Μουζέλης, «Ο μπλερισμός απάντηση στον νεοφιλελευθερισμό», *Το Βήμα της Κυριακής,* 5/4/98.

μετανάστευση έπαυσε να δίνει διέξοδο στην ανεργία και την υποαπασχόληση, το δε άνοιγμα των αγορών μας με την ένταξη στην ΕΟΚ οδήγησε στη μαζική αποδιάρθρωση του αγροτικού τομέα και την αποβιομηχάνιση που είδαμε παραπάνω, η λύση που απέμενε για να αποφευχθεί η κοινωνική έκρηξη τη δεκαετία του '80 ήταν η μαζική επέκταση του δημόσιου τομέα. Η λύση όμως αυτή ήταν σε προφανή αντίφαση με την εντεινόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας. Γι' αυτό και σήμερα εγκαταλείπεται, με συνέπεια τις σημερινές αναταράξεις και στα δυο κύρια κόμματα εξουσίας (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ) που αγωνίζονται να συμβιβάσουν τα ασυμβίβαστα: μια νεοφιλελεύθερη πολιτική συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα που πρέπει να στηριχτεί σε μια εκλογική βάση που βασικά ζει ακόμα από αυτόν!

Και ερχόμαστε τώρα στην ένταξή μας στη ζώνη του ευρώ όπου οι γιορτές και τα πανηγύρια του εκσυγχρονιστικού κατεστημένου για το γεγονός ξεπέρασαν κάθε αίσθηση του γελοίου. Και αυτό διότι, όπως είναι γνωστό και έχω επανειλημμένα προσπαθήσει να δείξω στο παρελθόν, η παραγωγική δομή και η ανταγωνιστικότητα της χώρας ελάχιστη έχουν σχέση με αυτήν των άλλων χωρών στην ΟΝΕ. Πράγμα που κάνει τα υποτιθέμενα ευεργετικά αποτελέσματα της ένταξης ακόμη πιο απίθανα στην ελληνική περίπτωση.

Τον Ιανουάριο του 2001 η δραχμή εξαφανίστηκε ουσιαστικά (και από το 2002 και τυπικά), με τη δοξολογία του εκσυγχρονιστικού κατεστημένου των ευρώφρονων και με την ανοχή τουλάχιστον των ελληνόφρονων, αλλά και των οικονομολόγων της ρεφορμιστικής Αριστεράς που είναι λαλίστατοι για τον αμερικανικό «ιμπεριαλισμό» κ.λπ. αλλά σιωπούν για την αρνητική σημασία του τεράστιου αυτού γεγονότος για τον ελληνικό λαό - πράγμα βέβαια όχι ανεξήγητο δεδομένων των σχέσεων πολλών από αυτούς με το εκσυγχρονιστικό κατεστημένο και τα ερευνητικά προγράμματα της ΕΕ. Συγχρόνως όμως για πρώτη φορά το λαϊκό αισθητήριο φαίνεται ότι ξεπερνά τη νάρκωση στην οποία είχε υποβληθεί από την τεχνητή και πρόσκαιρη ευημερία που είχαν δημιουργήσει οι μεταβιβάσεις από την ΕΕ. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι για πρώτη φορά πρόσφατη ευρωδημοσκόπηση έδειξε σημαντική μεταστροφή σχετικά με τη χώρα μας, με αυτούς που δεν επιθυμούσαν την αντικατάσταση της δραχμής από το

ευρώ να υπερτερούν (46% έναντι 39%) και την Ελλάδα να παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό ανικανοποίητων από την πορεία της ΕΕ (65%).[502] Η μεταστροφή αυτή δεν είναι βέβαια άσχετη με τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι οι μεταβιβάσεις από την ΕΕ σταματούν οριστικά σε λίγα χρόνια και ότι ο ρόλος τους ήταν ουσιαστικά να καλύψουν την παράλληλη καταστροφή της παραγωγικής δομής που έφερε η ένταξη στην ΕΕ, όπως είδαμε παραπάνω.

Δεν θ' ασχοληθώ εδώ με τα υποτιθέμενα πολιτικά οφέλη της ένταξης εφόσον η... αποφασιστικότητα των εταίρων μας να προστατεύσουν τα σύνορά μας από τις απειλές της τούρκικης ελίτ έχει ήδη γίνει φανερή. Εντούτοις ήταν κυρίως τα πολιτικά οφέλη από την ένταξή μας στην ΕΟΚ για τα οποία ένας αριβίστας επαγγελματίας πολιτικός (Καραμανλής) που χρησιμοποίησε κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο για να αναρριχηθεί στην εξουσία (Παλάτι, ΗΠΑ) και να παραμείνει σε αυτήν (εκλογές βίας και νοθείας) αναγορεύθηκε (ακόμη και από «αριστερούς» και «αντεξουσιαστές» σε... εθνάρχη! Διότι βέβαια όσον αφορά τα οικονομικά οφέλη, με δεδομένη την αποδιάρθρωση της ήδη στρεβλής παραγωγικής δομής της χώρας μας που έφερε η ένταξή μας στην ΕΟΚ (αποβιομηχάνιση, μαρασμός του αγροτικού τομέα κ.λπ.), το μόνο «κατόρθωμα» του Καραμανλή ήταν ότι επιτάχυνε την αποδιάρθρωση αυτή, εφόσον μετά 15-20 χρόνια θα μπαίναμε στην ΕΟΚ έτσι κι αλλιώς, όπως σύντομα πρόκειται να μπουν και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Ας εξετάσουμε όμως τη σχετική μυθολογία των ελίτ για τα υποτιθέμενα οικονομικά οφέλη από την ένταξή μας στην ΟΝΕ και το ευρώ.

Μύθος πρώτος. Η Ελλάδα μπαίνει στους ισχυρούς της Ευρώπης. Το διαφημιστικό αυτό σύνθημα έχει τόση σχέση με την πραγματικότητα όση θα είχε το αντίστοιχο σύνθημα «το Μεξικό στους ισχυρούς της Γης» που θα μπορούσε να υιοθετήσει η μεξικάνικη κυβέρνηση (εάν δεν είχε συναίσθηση του γελοίου), όταν προσχώρησε στη NAFTA των ΗΠΑ και του Καναδά. Αποτελεί δηλαδή μύθο το ιδεολόγημα της ελίτ ότι για να επιβιώσει μία χώρα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς

502. *The Guardian,* 15/1/01.

πρέπει να ανήκει σε κάποιο μπλοκ και ότι μόνο αν αφήνει όσο πιο ελεύθερη γίνεται την κίνηση κεφαλαίου ανταμείβεται. Η ένταξη του Μεξικού στη NAFTA κάθε άλλο παρά μείωσε τη μαζική αθλιότητα και φτώχεια. Και η Ελλάδα, με την ένταξή της στην ΟΝΕ και το ευρώ, έχει όλες τις προϋποθέσεις να καταλήξει να είναι το Μεξικό της ΕΕ.

Μύθος δεύτερος (σχετικός με τον πρώτο). Η ένταξή μας ενισχύει τη θέση μας μέσα στην ΕΕ, διότι εισέρχεται στην πρώτη ταχύτητα των χωρών της ΟΝΕ. Όμως οι ταχύτητες των χωρών-μελών της ΕΕ προσδιορίζονται από την οικονομική δύναμη της κάθε χώρας (δηλαδή την παραγωγική δομή, την ανταγωνιστικότητα και την παραγωγικότητα) και όχι από το τυπικό κριτήριο της ένταξης στην ΟΝΕ. Διαφορετικά, θα έπρεπε να υποθέσουμε ότι χώρες με την παραγωγική δομή της Βρετανίας, Σουηδίας και Δανίας, που είναι εκτός ΟΝΕ, είναι λιγότερο οικονομικά ισχυρές από την Ελλάδα, ενώ η Ελβετία και η Νορβηγία (οι πλουσιότερες χώρες στην Ευρώπη) που είναι και εκτός ΕΕ είναι... υπανάπτυκτες. Στην πραγματικότητα, αυτό που συμβαίνει είναι ότι η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, οδηγεί στην αντίστοιχη διεθνοποίηση του νομίσματος, σε πρώτο στάδιο με τη διαμόρφωση τριών βασικών νομισμάτων (ευρώ, δολάριο, γεν) και σε τελικό στάδιο ενός παγκόσμιου νομίσματος. Η απώλεια επομένως της νομισματικής αυτονομίας που συνεπάγεται η ένταξή μας στο ευρώ απλώς επισημοποιεί το γεγονός ότι η Ελλάδα θα αποτελεί στο εξής μια φτωχή επαρχία της ΕΕ. Είναι δε ενδεικτικό ότι μετά τη συνθήκη της Νίκαιας η Ελλάδα (μαζί με άλλες μικρές χώρες) έχασε σχεδόν το 40% των ψήφων της στο Συμβούλιο των Υπουργών, τη στιγμή μάλιστα που ακόμη και χώρες εκτός ευρώ, όπως η Βρετανία, απωλέσαν μόνο το 27% των ψήφων!

Μύθος τρίτος («αριστερής» προέλευσης). Η ΟΝΕ και το ευρώ παρέχουν μεγαλύτερη δυνατότητα στους σοσιαλφιλελεύθερους να χτυπήσουν τις συνέπειες της διεθνοποίησης. Θεωρητικά, βέβαια, το επιχείρημα είναι αβάσιμο διότι ο σκοπός της ΟΝΕ είναι ακριβώς να αυξήσει την ανταγωνιστικότητα της ΕΕ, πράγμα που, σε μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, συνεπάγεται τη μείωση ή εξαφάνιση του κοινωνικού μισθού, την ελαστικότητα εργασίας κ.λπ. Πρακτικά, αυτό γίνεται φανερό από το γεγονός, για παράδειγμα, ότι η σκοτεινή οργάνωση στρογγυλής

τραπέζης των ευρωπαίων βιομηχάνων ήταν πάντα η κινητήρια δύναμη πίσω από την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, πιέζοντας για την ενιαία αγορά, για περικοπές στο κράτος πρόνοιας κ.λπ. Όπως παρατηρεί ο Larry Elliott, «μόλις το ευρώ θα έχει στηθεί, η επόμενη φάση θα είναι να καταργηθούν οι "αντιαποδοτικότητες" στην ευρωπαϊκή αγορά εργασίας, μέσω κάποιας δραστικής απορύθμισης που θα εισαχθεί από τις ΗΠΑ».[503] Πέρα όμως από αυτό, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η ΟΝΕ και το ευρώ θα οδηγήσουν σε ακόμη μεγαλύτερη συρρίκνωση του ήδη ξεδοντιασμένου κράτους πρόνοιας. Όπως τονίζει ο καθηγητής στο LSE D. Piachaud,[504] το Σύμφωνο Σταθερότητας, που περιορίζει τις δημοσιονομικές πολιτικές, δημιουργεί πίεση για σύγκλιση των συστημάτων φορολογίας, συμπεριλαμβανόμενων των φορολογικών συντελεστών. Αυτό, με τη σειρά του, θα οδηγήσει σε πίεση για την εναρμόνιση της κοινωνικής προστασίας, δεδομένου ότι καμία χώρα δεν θα μπορεί να παρέχει ψηλότερα κοινωνικά επιδόματα, εάν δεν έχει την παράλληλη δυνατότητα να έχει ψηλότερους φορολογικούς συντελεστές. Περιττό να λεχθεί ότι η εναρμόνιση αυτή θα τείνει στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή που θα είναι ανταγωνιστικός με αυτόν της ΗΠΑ και του ασιατικού μπλοκ - περιοχές που δεν φημίζονται για την κοινωνική τους πρόνοια.

Μύθος τέταρτος (σχετικός με το δεύτερο). Η ένταξη δίνει τις δυνατότητες για ισχυρότερο κοινωνικό κράτος λόγω του δημοσιονομικού πλεονάσματος που υποτίθεται θα προκύψει «από τη βελτίωση της οικονομίας, τη μείωση της φοροδιαφυγής (και) τη μείωση των δαπανών για τόκους ως ποσοστό του ΑΕΠ».[505] Όμως, όπως είδαμε, δεν υπάρχουν εχέγγυα ότι η βελτίωση της οικονομικής ανάπτυξης θα είναι μακροπρόθεσμη και ότι θα συνεχιστεί μετά την εξάντληση των έργων υποδομής, η μείωση μάλιστα της φοροδιαφυγής ανήκει στο χώρο των ευχολογίων που επαναλαμβάνουν μονότονα οι επαγγελματίες πολιτικοί. Ακόμα, το Σύμφωνο Σταθερότητας και οι γενικές κατευθύνσεις οικονομικής πολιτικής

503. *The Guardian,* 23/3/98.
504. *The Guardian,* 4/2/98.
505. Α. Γιαννίτσης, *Το Βήμα,* 18/6/2000.

επιβάλλουν «σφικτή» δημοσιονομική πολιτική. Πράγμα που σημαίνει ότι η σημερινή βελτίωση της δημοσιονομικής κατάστασης λόγω της «αυτόματης» αύξησης των εσόδων (εξαιτίας της σημερινής προσωρινής επιτάχυνσης της ανάπτυξης) και της μείωσης των δαπανών (εξαιτίας της πτώσης των επιτοκίων) χρησιμοποιείται βασικά για να μειωθεί το δημόσιο χρέος και για να διατηρείται η «υγιής» δημοσιονομική θέση που απαιτεί το Σύμφωνο Σταθερότητας και όχι για μια σημαντική βελτίωση των ιδιαίτερα χαμηλών στην Ελλάδα κοινωνικών δαπανών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι πρωτεργάτης της σημερινής σοσιαλφιλελεύθερης πολιτικής, ο οποίος άλλοτε μιλούσε για τον εξαρτημένο χαρακτήρα της ελληνικής ανάπτυξης κ.λπ.,[506] σήμερα μιλά για την έμμεση δημιουργία νέας απασχόλησης (μέσω της δημιουργίας «ευκαιριών για νέες παραγωγικές δραστηριότητες») -αντί για την άμεση δημιουργία θέσεων απασχόλησης- και για την «αναδιανομή κόστους και οφέλους» με στόχο την καταπολέμηση των ανισοτήτων -αντί για την αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου- βολικά «ξεχνώντας» το γεγονός ότι η Ελλάδα (μαζί με την Πορτογαλία) διακρίνεται για τη χειρότερη κατανομή στην ΕΕ! Έτσι, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του ΚΕΠΕ,[507] το φτωχότερο 30% των νοικοκυριών προσπορίζετε το 8% του συνολικού εισοδήματος, ενώ το πλουσιότερο 20% το 47%. Άλλη, ακόμη πιο πρόσφατη, μελέτη βρήκε ότι το φτωχότερο 10% του πληθυσμού εισπράττει το 2,2% του συνολικού εισοδήματος (έναντι 2,6% στην ΕΕ) και το πλουσιότερο 10% το 26,3% (έναντι 24%)![508] Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η Ελλάδα (μαζί με την Πορτογαλία) έχει τη χειρότερη κατανομή εισοδήματος στην ΕΕ,[509] ενώ εκτιμάται ότι το 25% του πληθυσμού ζει σήμερα κάτω από τα όρια της φτώχειας, έναντι 18% στα μέσα της δεκαετίας του 1980[510] (σημειωτέον

506. Α. Γιαννίτσης, *Η ελληνική βιομηχανία. Ανάπτυξη και κρίση,* Gutenberg, 1983.

507. ΚΕΠΕ, «Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια», *Εποχή* 19/11/2000.

508. ΓΣΕΕ (Ινστιτούτο Εργασίας), «ΟΝΕ, ανταγωνιστικότητα και διαρθρωτικές αλλαγές», *Ελευθεροτυπία,* 23/1/01.

509. *Οικονομικός Ταχυδρόμος,* 24/9/98.

510. Eurostat, *Poverty in figures,* 1990.

ότι, παρά τις προεκλογικές αλχημείες των καλοπληρωμένων οικονομικών συμβούλων του πρωθυπουργού,[511] το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα είναι διπλάσιο ή και τριπλάσιο από αυτό άλλων εταίρων μας). Και η ανισότητα αυτή εντείνεται ακόμη περισσότερο από την ουσιαστική ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης και της υγείας (οι ιδιωτικές δαπάνες για την υγεία είναι οι μεγαλύτερες στην ΕΕ), συνέπεια του γεγονότος ότι οι δημόσιες δαπάνες στους κρίσιμους αυτούς τομείς είναι οι χαμηλότερες στην ΕΕ. Έτσι, οι δημόσιες δαπάνες στην παιδεία είναι 3,7% του ΑΕΠ, έναντι 6% στην υπόλοιπη ΕΕ και μέσου παγκόσμιου ποσοστού 4,4%[512]), ενώ οι δαπάνες για την υγεία είναι 4,4% του ΑΕΠ έναντι 6,4% στους εταίρους μας.[513]

Μύθος πέμπτος. Η Ελλάδα αποκτά ισχυρό νόμισμα έναντι του ασθενούς νομίσματος που είχαμε μέχρι σήμερα και εισέρχεται σε μια ζώνη σταθερότητας. Αυτό όμως αποτελεί μια ανόητη υπεραπλούστευση που κρύβει την πραγματικότητα. Η αξία του νομίσματος μιας χώρας στην οικονομία της αγοράς καθρεφτίζει την οικονομική κατάστασή της. Η δραχμή ήταν πράγματι ασθενές νόμισμα και είχε υποστεί χρόνια καθίζηση σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο με τις συνεχείς υποτιμήσεις αλλά αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ούτε ο ιδιωτικός ούτε ο δημόσιος τομέας δημιούργησαν ποτέ μια υγιή παραγωγική δομή. Η εξαφάνιση της δραχμής, από μόνη της, δεν βελτιώνει την παραγωγική δομή της χώρας αλλά απλώς σημαίνει την απώλεια ακόμη και της τυπικής οικονομικής αυτονομίας καθώς και του δικαιώματος να ασκείται οικονομική πολιτική σύμφωνα με τις δικές μας ανάγκες. Η Τράπεζα της Ελλάδος γίνεται παράρτημα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), την πολιτική της οποίας βέβαια καθορίζουν οι ισχυρές οικονομικά χώρες με βάση τα δικά τους συμφέροντα. Έτσι, η οικονομική μας ελίτ δεν θα έχει πια τη δυνατότητα να αλλάζει την ισοτιμία του νομίσματος για να τονώσει τις εξαγωγές και να μειώνει τον πληθωρισμό, ούτε τη δυνατότητα άσκησης αυτόνομης νομι-

511. Τ. Γιαννίτσης, *Ελευθεροτυπία,* 2/4/2000.
512. WB, *World Development Report 1998/99*, Πίν. 6.
513. UN, *Human Development Report 1999,* Πίν. 13.

σματικής πολιτικής. Ακόμη, με το Σύμφωνο Σταθερότητας, ουσιαστικά δεν θα έχει πια ούτε δυνατότητα άσκησης αυτόνομης δημοσιονομικής πολιτικής. Πράγμα που ανακάλυψε πρόσφατα η Ιρλανδία η οποία βρέθηκε στο στόχαστρο της Κομισιόν επειδή, παρεκκλίνοντας από την κοινοτική δημοσιονομική πολιτική, τόλμησε να πάρει μέτρα να μη μειωθεί ο ρυθμός ανάπτυξής της.

Μύθος έκτος. Η ένταξη στο ευρώ θα επιταχύνει την ανάπτυξη και θα δημιουργήσει νέες δουλειές λόγω της μείωσης του κόστους συναλλαγών που σημαίνει το ενιαίο νόμισμα, αλλά και λόγω της βελτίωσης τόσο της ανταγωνιστικότητάς όσο και των εξαγωγών που θα φέρουν η νομισματική και συναλλαγματική σταθερότητα της ΟΝΕ, η αύξηση της παραγωγικότητας που θα προέλθει από τις διαρθρωτικές μεταβολές (ιδιωτικοποιήσεις, «ελαστικοποίηση» εργασίας κ.λπ.) καθώς και η συνέχιση των μεταβιβάσεων από τα κοινοτικά ταμεία για τα έργα υποδομής. Όμως, το μεν όφελος από τη μείωση του κόστους συναλλαγών δεν φθάνει ούτε το 0,5% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ,[514] ενώ οι δυνατότητες για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών από την ένταξή μας στην ΟΝΕ έγιναν φανερές από την εικοσαετή εμπειρία της ένταξής μας στην ΕΟΚ/ΕΕ, όπως είδαμε παραπάνω. Τέλος, όσον αφορά τις δουλειές που θα δημιουργήσουν οι ιδιωτικοποιήσεις και η ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, η ευρωπαϊκή και αμερικανική εμπειρία, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, δεν αφήνουν αμφιβολίες για το πόσες και τι είδους δουλειές δημιουργούνται σχετικά! Εάν λοιπόν η ένταξη στην ΟΝΕ συμπέσει, όπως είναι πιθανό, με μια προσωρινή επιτάχυνση της ανάπτυξης και της απασχόλησης αυτό θα οφείλεται αποκλειστικά στα έργα υποδομής που χρηματοδοτεί το «πακέτο Πρόντι» και τα έργα για την Ολυμπιάδα -πράγματα που έχουν καθαρή ημερομηνία λήξης- και όχι σε κάποια βελτίωση της παραγωγικής δομής ως συνέπεια της ένταξής μας στην ΟΝΕ.

Μύθος έβδομος. Η ένταξη σημαίνει χαμηλότερες τιμές αλλά και χαμηλότερα επιτόκια λόγω της αυστηρής νομισματικής πολιτικής που θα εφαρμόζει η Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα η οποία αντικαθιστά την Τρά-

514. Κομισιόν, *The Observer,* 3/5/98.

πεζα της Ελλάδος. Έτσι, με βάση το συλλογισμό ότι χαμηλότερες τιμές και επιτόκια σημαίνουν χαμηλότερο κόστος για τον καταναλωτή και τον παραγωγό μερικοί βγάζουν το συμπέρασμα ότι τόσο η κατανάλωση όσο και οι επενδύσεις και η παραγωγή θα ενισχυθούν από την ένταξη στην ΟΝΕ. Όμως όλα αυτά προϋποθέτουν μια ισχυρή παραγωγική δομή που, όπως δείχνουν τα παραπάνω στοιχεία για το εξαγωγικό εμπόριο, λάμπει διά της απουσίας της. Αυτό σημαίνει ότι, στο βαθμό που η κατανάλωση θα ενισχυθεί από χαμηλότερες τιμές και επιτόκια, η βασική συνέπεια δεν θα είναι η ενίσχυση της δικής μας παραγωγής και απασχόλησης αλλά αυτής των εταίρων μας, μέσω των αυξημένων εισαγωγών. Η διαδικασία μάλιστα αυτή θα ενταθεί μετά την ΟΝΕ, εφόσον η οικονομική ελίτ μας δεν θα μπορεί, όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, να χρησιμοποιεί εφεξής την υποτίμηση/διολίσθηση της δραχμής και ο μόνος τρόπος για να συγκρατεί το ισοζύγιο θα είναι η συμπίεση των μισθών. Ανάλογα ισχύουν για τις υποτιθέμενες ευνοϊκές επιδράσεις από τα χαμηλότερα επιτόκια στις επενδύσεις και την παραγωγή. Τα επιτόκια για χώρες με σαθρή παραγωγική δομή, όπως η Ελλάδα, δεν είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει τις επενδύσεις, εφόσον εξίσου αν όχι σημαντικότερο ρόλο παίζουν οι συνθήκες ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας που υστερούν σαφώς σε σχέση με αυτές των εταίρων μας. Επομένως, το πιο πιθανό σενάριο είναι ότι η ένταξή μας στην ΟΝΕ και το ευρώ θα σημάνει τη διαιώνιση του βαλτώματος της παραγωγής που σημειώθηκε μετά την ένταξη στην ΕΟΚ, όπως σημειώσαμε παραπάνω. Με άλλα λόγια, τα χαμηλά επιτόκια δεν είναι πάντα ωφέλιμα, όπως υποστηρίζει η ελίτ με βάση το επιχείρημα ότι ενισχύουν τη χρηματοδότηση της παραγωγής και της κατανάλωσης και βοηθούν την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους. Είναι φανερό πως η έλλειψη ισχυρής παραγωγικής βάσης συνεπάγεται ότι η μεν τόνωση της αγοράς από τα χαμηλότοκα καταναλωτικά δάνεια απλώς θα αυξήσει τις εισαγωγές μας, ενώ η μείωση του χρέους, που επιχειρείται βασικά με το ξεπούλημα των δημόσιων επιχειρήσεων, θα φέρει μόνο μια (πρόσκαιρη) βελτίωση στα δημοσιοοικονομικα μεγέθη.

Όμως ας έλθουμε να δούμε πιο κοντά την επιχειρηματολογία των ελίτ μας σε σχέση με τις πιθανές θετικές επιπτώσεις, σε αντιδιαστολή με τις πραγματικές συνέπειες της ένταξης. Σύμφωνα με τον πρόεδρο του Συμ-

βουλίου Εμπειρογνωμόνων, η υιοθέτηση του ευρώ σημαίνει μεγαλύτερη ανάπτυξη και περισσότερες δουλειές.[515] Και αυτό, διότι η ένταξή μας στο μηχανισμό ισοτιμιών και στο ευρώ σημαίνει νομισματική και συναλλαγματική σταθερότητα, αλλά και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας που θα προέλθει από τη μείωση της διαφοράς επιτοκίων με τους εταίρους μας, την αύξηση παραγωγικότητας από τις διαρθρωτικές μεταβολές που ήδη επιχειρεί η κυβέρνηση και τη συνέχιση των μεταβιβάσεων από τα κοινοτικά ταμεία για τα έργα υποδομής. Φυσικά, η επιχειρηματολογία αυτή των οικονομικών «εμπειρογνωμόνων» θεμελιώνεται σε κάποια θεωρία. Και αυτή δεν είναι άλλη από τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη ότι η μείωση του πληθωρισμού οδηγεί αυτόματα σε περισσότερη ανάπτυξη και απασχόληση, πράγμα που δεν επιβεβαιώνει καμία εμπειρική έρευνα. Ακόμη, όταν οι «εμπειρογνώμονες» μιλούν για βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω της μείωσης του χρηματοοικονομικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι φανερό τι εννοούν, όπως είδαμε παραπάνω σε σχέση με τον εξισορροπητικό μηχανισμό του ευρώ: συμπίεση των εισοδημάτων (βασικά των προερχομένων αποκλειστικά από την εργασία). Η συμπίεση αυτή επιχειρείται με τους τρόπους που περιέγραψα παραπάνω και κυρίως μέσω της «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας και των ιδιωτικοποιήσεων, καθώς και της σύνδεσης των αυξήσεων στους μισθούς με αντίστοιχες αυξήσεις στην παραγωγικότητα. Πράγμα που σημαίνει εντατικότερη εργασία και ουσιαστικό «πάγωμα» της ανισότητας στην κατανομή εισοδήματος.

Η κυριότερη όμως αρνητική συνέπεια από την απώλεια του εθνικού μας νομίσματος δεν είναι αυτή που ήδη ανάφερα, δηλαδή η απώλεια ενός βασικού τρόπου που επανειλημμένα χρησιμοποίησε η οικονομική ελίτ μας για την τεχνητή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (υποτίμηση). Ούτε η κυριότερη συνέπεια είναι το γεγονός που αναφέρει ο καθηγητής στο Κέμπριτζ W. Godley,[516] ότι η κυβέρνηση δεν θα μπορεί πια να στρα-

515. *Οικονομικός Ταχυδρόμος/The Economist Intelligence Unit,* ειδική έκδοση «Θα επιτύχει το Ευρώ;» Απρίλης 1998.

516. *The Observer,* 31/8/97.

φεί στην κεντρική της τράπεζα για να χρηματοδοτήσει έκτακτες δαπάνες (π.χ. απότομη αύξηση της ανεργίας) αλλά θα πρέπει να καταφεύγει στο δανεισμό στην ανοικτή αγορά, σε ανταγωνισμό με ιδιωτικές επιχειρήσεις - πράγμα πολύ δαπανηρό, αν όχι αδύνατο. Η κυριότερη συνέπεια της απώλειας του εθνικού νομίσματος είναι βέβαια η απώλεια της ίδιας της οικονομικής κυριαρχίας της χώρας (όπως προκύπτει εξ αντιδιαστολής και από την ανάλυση του Polanyi[517]) που καθιερώθηκε μαζί με την εγκαθίδρυση των κρατών-εθνών. Αυτό σημαίνει την άμεση απώλεια του νομισματικού ελέγχου και την έμμεση απώλεια του δημοσιονομικού που θα επιδίωκαν τον έλεγχο των διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας για χάρη της προστασίας της εργασίας ή/και του περιβάλλοντος. Έτσι, οι συνθήκες του Μάαστριχ και του Αμστερνταμ που καθιέρωσαν την ΟΝΕ και το ευρώ επιβάλλουν μια σειρά ρυθμίσεων (κοινή κεντρική τράπεζα, κοινό νόμισμα, κριτήρια σύγκλισης) που στην ουσία σημαίνουν ότι τα κράτη-μέλη στερούνται από οποιαδήποτε δυνατότητα άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής πολιτικής:

- στο νομισματικό τομέα, διότι οι βασικές αποφάσεις για τον έλεγχο του κοινού νομίσματος, τα επιτόκια κ.λπ. παίρνονται από την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα
- στο δημοσιονομικό τομέα, διότι τα κράτη-μέλη υποχρεώνονται, με την απειλή αυστηρών προστίμων, να ελαχιστοποιούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα ή να δημιουργούν πλεονάσματα για να αποπληρωθεί το δημόσιο χρέος
- στον τομέα της συναλλαγματικής πολιτικής, διότι δεν υπάρχει πια η δυνατότητα π.χ. υποτίμησης του νομίσματος για να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα.

Πώς λοιπόν θα μπορεί η οικονομική ελίτ να επιτυγχάνει υψηλή ανταγωνιστικότητα και αντίστοιχα κέρδη; Η μόνη δυνατότητα που μένει κάτω από τις συνθήκες αυτές είναι, όπως είδαμε παραπάνω, η συμπίεση του κόστους παραγωγής και η ελαχιστοποίηση του φορολογικού βάρους πάνω στα κέρδη και τα εισοδήματα της οικονομικής ελίτ. Πράγμα που ση-

517. K. Polanyi, *The Great Transformation,* ό.π., κεφ. 1 και 18.

μαίνει, από τη μια μεριά, την ανάγκη αύξησης της παραγωγικότητας ή/και συμπίεσης του (άμεσου η έμμεσου) κόστους εργασίας και, από την άλλη, μείωση του φόρου στα κέρδη και μερίσματα, καθώς και των υποχρεωτικών ασφαλιστικών εισφορών των εργοδοτών κ.λπ. Είναι επομένως φανερό ότι στην ΟΝΕ όλο το βάρος της «προσαρμογής» της ανταγωνιστικότητας στις κρατούσες συνθήκες πέφτει στην αγορά εργασίας. Όπου, λοιπόν, η αύξηση της παραγωγικότητας δεν είναι δυνατή, λόγω της απουσίας σημαντικών επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες κ.λπ. (όπως θα είναι η περίπτωση της χώρας μας), τότε θα πρέπει να συμπιέζεται το εργατικό κόστος αντίστοιχα. Πράγμα που επιτυγχάνει η απειλή της ανεργίας και της ανασφάλειας, καθώς και η παράλληλη «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας, στην οποία εξακολουθεί να στηρίζεται η «πολιτική» απασχόλησης της ΟΝΕ, παρά τα ευχολόγια του Άμστερνταμ και τη νίκη της Κεντροαριστεράς.

Αλλά ας έλθουμε τώρα στις γενικότερες οικονομικές συνέπειες του ευρώ, ιδιαίτερα για χώρες σαν την Ελλάδα. Το θεμελιακό πρόβλημα με το ευρώ δεν είναι, όπως ισχυρίζονται οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς,[518] ότι με τον τρόπο που κτίζεται η ΟΝΕ θα φέρει αποσταθεροποίηση. Η αποσταθεροποίηση είναι απλώς πιθανή, ιδιαίτερα εάν οι σοσιαλφιλελεύθεροι αποτύχουν στον αγώνα τους να ελαστικοποιήσουν την αγορά εργασίας κατά τα αγγλοσαξονικά πρότυπα. Εκείνο όμως που είναι όχι απλώς πιθανό αλλά βέβαιο είναι ότι, ακόμη και αν το ευρώ δώσει ώθηση στην ανάπτυξη της ΕΕ, δεν θα ωφεληθούν όλοι, όπως αφήνεται να εννοηθεί, αλλά, σε περιφερειακό επίπεδο, οι πλούσιες περιοχές και, σε ταξικό επίπεδο, τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Ενδεικτικά, πρόσφατη έρευνα καθηγητών στο πανεπιστήμιο Κέμπριτζ έδειξε ότι οι περιοχές της ΕΕ που είναι οι πιο αδύνατες οικονομικά και χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη ανεργία (οι περισσότερες από τις οποίες ανήκουν στο μεσογειακό Νότο) είναι ακριβώς οι περιοχές που θα δουν τη μεγαλύτερη αύξηση στη μακροπρόθεσμη ανεργία.[519] Το γεγονός άλλωστε ότι τα επιτόκια κα-

518. Κ. Βεργόπουλος, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία,* 12/4/98.
519. R. Martin, P. Tyler, M. Baddeley, *The Observer,* 16/11/97.

θορίζονται σήμερα από την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα, σε μια ένωση ανομοιογενών χωρών όπου το κέντρο βάρους θα είναι στο Βορρά, σημαίνει ότι τα επιτόκια αυτά, αναπόφευκτα, εκφράζουν τις συνθήκες του Βορρά και όχι του Νότου. Για παράδειγμα, ένα μπουμ στη Γερμανία θα ωθούσε την Τράπεζα να υψώσει τα επιτόκια, παρότι η Ελλάδα την ίδια στιγμή μπορεί να υποφέρει από ύφεση! Ο μύθος όμως ότι το ευρώ θα μειώσει τις διαφορές μεταξύ περιοχών δέχθηκε τη χαριστική βολή από το παράδειγμα της ενοποίησης της Γερμανίας. Μολονότι η Δυτική Γερμανία δαπάνησε περίπου 4% του ΑΠΕ της για να επιτύχει η ενοποίηση (ποσό ασύγκριτα μεγαλύτερο από αυτό που διαθέτουν σχετικά τα κοινοτικά ταμεία για την ενοποίηση της Ευρώπης), η σημαντική μείωση των οικονομικών διαφορών μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας έχει τώρα μετατεθεί στο πρώτο μισό του 21ου αιώνα, ενώ το πρόβλημα της έκρηξης της ανεργίας στην τ. Ανατολική Γερμανία συνεχίζει να παραμένει άλυτο.

Με βάση τα δεδομένα αυτά δεν είναι περίεργο ότι η μεν οικονομική ελίτ έχει εναποθέσει τις ελπίδες της σήμερα στις ξένες επενδύσεις, οι οποίες όμως εξακολουθούν να είναι αμελητέες,[520] η δε πολιτική μας ελίτ (και οι ανανήψαντες τ. μαρξιστές[521]) στην πανάκεια της εκπαίδευσης!

Παγκοσμιοποίηση και το δικαίωμα στην εργασία

α. *Το πρόβλημα της απασχόλησης στη σημερινή διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία*

Η αδυναμία της οικονομίας της αγοράς να δημιουργήσει θέσεις εργασίας για όλους έγινε φανερή στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όταν στις δυο πρώτες δεκαετίες η ανεργία συγκαλυπτόταν κυρίως από τη μαζική μετανάστευση. Μεταξύ 1981 και 1994, για παράδειγμα, η ένταξη στην ΕΟΚ και το άνοιγμα της ελληνικής αγοράς στο διεθνή ανταγωνισμό που οδήγησε στη συρρίκνωση του αγροτικού και του βιο-

520. *Δελτίο ΣΕΒ,* Δεκ. 2000.
521. Γ. Κατηφόρης, *Το Βήμα,* 24/12/2000.

μηχανικού τομέα, την οποία είδαμε παραπάνω, σήμαινε τη μείωση των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα κατά περίπου 294 χιλ. και αυτών στο δευτερογενή τομέα κατά 128 χιλ.[522] Έτσι, με την ένταξη στην ΕΟΚ και το παράλληλο στέρεμα της πηγής της μετανάστευσης άρχισε μια ακάθεκτη αύξηση της ανεργίας που είχε αποτέλεσμα ότι ενώ το 1981 η ανεργία ήταν 4% του εργατικού δυναμικού, το 1990 σύμφωνα με τα σχετικά, όχι και τόσο αξιόπιστα, στοιχεία της ΕΣΥΕ, είχε ήδη ανέβει στο 7% για να φτάσει το 2000 στο 11%.

Στην πραγματικότητα, η ανεργία θα είχε εκτοξευθεί στα σημερινά επίπεδα ήδη από τη δεκαετία του 1980 αλλά αυτό αποφεύχθηκε χάρη στην παράλληλη μαζική αύξηση των θέσεων των απασχολούμενων στον τομέα των υπηρεσιών και κυρίως στο δημόσιο τομέα. Μόνο τη δεκαετία του '80 (1980-89) ο αριθμός των απασχολούμενων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αυξήθηκε κατά περίπου 226 χιλ.[523] Τη δεκαετία όμως του 1990 η εντεινόμενη διεθνοποίηση της ελληνικής οικονομίας επέβαλε τη δραστική συρρίκνωση του δημόσιου τομέα, αλλά και σημαντικών τμημάτων του τομέα των υπηρεσιών γενικότερα. Τότε, ήλθε ο καιρός για τη δημιουργία στρατιών από ανέργους με πτυχίο. Και αυτό, διότι, παρά τα φληναφήματα των «εκσυγχρονιστών», το πρόβλημα της ανεργίας δεν λύνεται με βάση τις νεοφιλελεύθερες συνταγές βελτίωσης του «ανθρώπινου κεφαλαίου», μέσω της εκπαίδευσης, μετεκπαίδευσης κ.λπ. Οι συνταγές αυτές, όπου εφαρμόστηκαν, απλώς οδήγησαν στην αλλαγή της σύνθεσης των άνεργων: από άνεργους, βασικά ανειδίκευτους και χαμηλής μόρφωσης, σε άνεργους με πατέντες. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα, οι άνεργοι με πτυχίο αυξάνονται ραγδαία. Μέσα στην πενταετία 1990-1995 και μόνο, οι άνεργοι αυτοί αυξήθηκαν από 55.000 σε περίπου 90.000 άτομα, με αποτέλεσμα το 1995 οι άνεργοι κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ/ΤΕΙ ή μεταπτυχιακού τίτλου να φθάσουν το 21,8% του συνόλου των άνεργων.[524]

522. ΓΣΕΕ (Ινστιτούτο Εργασίας), 1996.

523. T. Fotopoulos, «Economic restructuring and the debt problem, the Greek case», *International Review of Applied Economics, τόμ.* 6, αρ. 1, 1992.

524. Δημ. Κατσορίδας, *Ανεργία: Σύγχρονη απειλή σε Ελλάδα και Ευρώπη,* ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 1997.

Σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου η ασφαλιστική κάλυψη της ανεργίας είναι υποτυπώδης και η οικογένεια έπαυσε πια να παίζει το ρόλο ασφαλιστικής δικλείδας, μπορεί κανείς να φανταστεί τα δράματα που κρύβουν τα στατιστικά στοιχεία. Ιδιαίτερα, όταν η Ελλάδα παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό ασφαλιστικής κάλυψης των άνεργων από όλες τις χώρες της ΕΕ. Έτσι, το σύνολο των κοινωνικών επιδομάτων σε μια οικογένεια με ένα παιδί αναπληρώνουν μόνο το 35% του μέσου εργατικού μισθού στην Ελλάδα έναντι μέσου όρου 62% στην ΕΕ.[525] Παράλληλα, το ποσοστό των ανέργων που καλύπτονται από την τακτική επιδότηση του ΟΑΕΔ μόλις έφθανε το 7,8% των άνεργων το 1992[526] και σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία της ΓΣΕΕ το ποσοστό αυτό, που είναι το μικρότερο στην ΕΕ, έχει μειωθεί περισσότερο από τότε. Παρ' όλα αυτά, η πολιτική ελίτ μας δεν είχε δισταγμό να μειώσει τη δαπάνη ανά άνεργο σε σχέση με το κατά κεφαλή ΑΕΠ από 65% το 1980 σε 31% το 1993![527]

Σήμερα γίνεται ολοένα και πιο φανερό ότι δεν υπάρχει διέξοδος από την πολυδιάστατη σημερινή κρίση (οικονομική, πολιτική, οικολογική, κοινωνική) εντός του σημερινού θεσμικού πλαισίου. Η μακροπρόθεσμη επομένως λύση στο χρόνιο πρόβλημα της απασχόλησης είναι η δημιουργία μιας άλλης οικονομίας, πέρα από την οικονομία της αγοράς, αλλά και τον αποτυχημένο κρατικό σχεδιασμό. Μιας οικονομίας που θα εξασφαλίζει τον πραγματικό έλεγχο των μέσων παραγωγής από τους πολίτες. Η δημιουργία ενός μαζικού κινήματος με στόχο την Περιεκτική Δημοκρατία,[528] δηλαδή την άμεση, οικονομική, κοινωνική και οικολογική δημοκρατία, θα μπορούσε να θέσει τις βάσεις για τη θεμελιακή λύση των προβλημάτων της ανεργίας, της εξαθλίωσης και της αβεβαιότητας για το αύριο, στα οποία καταδικάζει σήμερα τη συντριπτική πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Οι μορφές αυ-

525. H. Fawcett and T. Papadopoulos, *Social exclusion social citizenship and de-commodification,* Centre for European Studies, Oxford Discussion paper, 1996

526. Eurostat, *Labor Force Survey,* 1994, σελ. 200.

527. European Commission, *Social Protection in Europe,* 1995, σελ. 76.

528. Βλ. T. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy,* ό.π. κεφ. 5-7.

τοοργάνωσης και αυτοδιεύθυνσης που αναδείχθηκαν στους αγώνες των αγροτών, των εργατών, των μισθωτών και των άνεργων πτυχιούχων είναι το πρώτο βήμα στην κατεύθυνση αυτήν. Το επόμενο βήμα είναι η συνένωση των θυμάτων του «εκσυγχρονισμού» στη μαζική αντίσταση και στο ξεπέρασμα των πολιτικών και οικονομικών ελίτ με τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης, όπως είδαμε στο τρίτο κεφαλαίο, με απώτερο στόχο τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας που θα εξασφάλιζε την ισοκατανομή πολιτικής και οικονομικής δύναμης, μέσω της μετατόπισης της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας από τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ στους ίδιους τους πολίτες.

Η «εναλλακτική» λύση είναι αυτή που προτείνουν σήμερα οι «εκσυγχρονιστές». Δηλαδή, η δημιουργία μιας κοινωνίας λίγων βολεμένων και πολλών περιθωριοποιημένων που θα ζουν με το άγχος της αβεβαιότητας για το αύριο σε μια φτωχή επαρχία της ΕΕ όπου ο βούρδουλας θα είναι το κύριο μέσο του ευρωπαϊκού «εκσυγχρονισμού» μας.

β. Ανεργία και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση προκάλεσε θύελλα κινητοποιήσεων μεταξύ των μαθητών και φοιτητών πριν λίγα χρόνια, σε ένα μεγαλειώδες αυθόρμητο ξέσπασμα που όμοιό του είχε χρόνια να δει ο τόπος, με τα δυο τρίτα των σχολείων υπό κατάληψη, και τη σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση να καταφεύγει στην κρατική τρομοκρατία για να το αντιμετωπίσει. Παράλληλα, το πνευματικό κατεστημένο (δηλ. -κατά το σχετικό εύστοχο χαρακτηρισμό- οι «διανοούμενοι» που «ενδιαιτώνται στο πρυτανείο της κυβέρνησης, της τηλεόρασης και του συγκροτήματος Λαμπράκη»[529]) πήρε ανοικτά θέση υπέρ της μεταρρύθμισης δηλώνοντας απερίφραστα ότι «πάγια αιτήματα της ελληνικής κοινωνίας όπως... το άνοιγμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης γίνονται πραγματικότητα». Θα σταθώ ιδιαίτερα σε αυτό το σημείο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης όχι μόνο διότι το θεωρώ το κυριότερο στοιχείο της αλλά και διότι δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα, παρά μόνο με την έννοια που υποστηρι-

529. Θ. Σκαμνάκης, *Πριν,* 13/12/98.

ζουν οι «πνευματικοί άνθρωποι», ότι δηλ. «εισάγει μέτρα που εναρμονίζονται με τα από καιρό ισχύοντα στις πιο αναπτυγμένες χώρες». Με αλλά λόγια, αποτελεί «εκσυγχρονιστικό» μύθο ότι η μεταρρύθμιση ανοίγει τα πανεπιστήμια σε όλους. Απλώς, το σύστημα εκσυγχρονίζεται σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Και τα πρότυπα αυτά κάθε άλλο παρά ανοίγουν διάπλατα τις πόρτες των πανεπιστημίων σε όλους.

Για παράδειγμα, ο ταξικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης στη Βρετανία έχει δειχθεί από σειρά μελετών,[530] και δεν άλλαξε ούτε μετά από πολλά χρόνια σοσιαλδημοκρατικής διακυβέρνησης. Το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των γονέων είναι, ακόμη, αυτό που καθορίζει ποιοι καταλαμβάνουν τις θέσεις στα πανεπιστήμια. Ο γιος ενός πτυχιούχου έχει μάλιστα μεγαλύτερες πιθανότητες σήμερα να εισέλθει στο πανεπιστήμιο από κάποιον αντίστοιχο νέο τη δεκαετία του '60. Αντίστοιχα, μόνο το 4% των παιδιών ανειδίκευτων εργατών εισέρχονται στο πανεπιστήμιο, και το 3% των ειδικευμένων, έναντι 4% τη δεκαετία του «60![531] Το κρησάρισμα δεν γίνεται μέσω κάποιων εισαγωγικών εξετάσεων που επιβάλλουν αυθαίρετα «από πάνω» έναν κλειστό αριθμό εισακτέων, αλλά «από κάτω», μέσω ποικίλων μηχανισμών που ξεκινούν από το ίδιο το σπίτι των νέων και τα διαφορετικά ερεθίσματα που παίρνουν ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό τους περιβάλλον, μέχρι το σχολείο που θα φοιτήσουν. Έτσι, το μεγαλύτερο τμήμα της ελίτ (επιστημονική, πολιτική, οικονομική κ.λπ.) φοιτά στα πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Κέμπριτζ, όπου σχεδόν σίγουρο εφόδιο για την εισαγωγή είναι η αποφοίτηση από ένα καλό ιδιωτικό σχολείο.

Κάτι παρόμοιο επιδιώξει και η δική μας μεταρρύθμιση, η οποία όμως είχε να αντιμετωπίσει και μερικές ελληνικές ιδιαιτερότητες. Οι ιδιαιτερότητες αυτές είναι πρώτον το τεράστιο άνοιγμα μεταξύ προσφοράς και ζήτησης όσον αφορά τις θέσεις για την ανωτάτη παιδεία, πράγμα που εξηγείται από το γεγονός ότι σε μια χώρα υπηρεσιών ο μοναδικός σχεδόν τρόπος κοινωνικής ανόδου είναι η απόκτηση πτυχίου. Με δεδομένο

530. Βλ., για παράδειγμα, A.H. Halsey *et ai., Origins and Destinations,* Clarendon Press, 1980.

531. I. Murray, *The Times,* 29/4/93,

το πρόβλημα της απορρόφησης των πτυχιούχων σε μια αποδιαρθρωμένη παραγωγική δομή, οι εκάστοτε κυβερνήσεις είχαν επιβάλει το θεσμό των εισαγωγικών εξετάσεων, με τις γνωστές συνέπειες της έκρηξης της παραπαιδείας και των σπουδών στο εξωτερικό (και τα δυο, βασικά, ελληνικά μόνο φαινόμενα μέσα στην ΕΕ). Παρά όμως τις φιλότιμες προσπάθειες των ελίτ μας η ανεργία των νέων, και ιδιαίτερα των πτυχιούχων, αυξάνει δραστικά τα τελευταία χρόνια. Έτσι, η ανεργία των νέων αυξάνεται ταχύτερα στην Ελλάδα από την ΕΕ με το σχετικό άνοιγμα να διπλασιάζεται στη δεκαετία του '90 ενώ, παράλληλα, το ποσοστό των άνεργων με πτυχίο, από 8,8% το 1981 φθάνει το 20,3% το 1994, δηλ. μέσα σε 13 χρόνια αυξήθηκε κατά 130%.[532] Η ανεργία μάλιστα των πτυχιούχων αυξάνει πολύ ταχύτερα από τη συνολική ανεργία. Ενδεικτικά, μεταξύ 1990 και 1995, η συνολική ανεργία αυξάνει κατά 51% ενώ αυτή των πτυχιούχων αυξάνεται κατά 64%.[533] Τέλος, το εκπαιδευτικό σύστημα εκφράζει όλη την αντιφατικότητα της ελληνικής ελίτ που από τη μια ποθεί το δυτικό εκσυγχρονισμό και τεχνολογία και από την άλλη καλλιεργεί με κάθε τρόπο το θρησκευτικό σκοταδισμό, όπως δείχνει το γεγονός ότι οι καθηγητές θεολόγοι στην εκπαίδευση είναι διπλάσιοι από τους καθηγητές πληροφορικής!

Η «εκσυγχρονιστική» μεταρρύθμιση έχει σχετικά διπλό στόχο. Από τη μια μεριά να αντιμετωπίσει τις ιδιαιτερότητες αυτές και, από την άλλη, να «αγοραιοποιήσει» την εκπαίδευση, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της σοσιαλφιλελεύθερης συναίνεσης. Όσον αφορά τον πρώτο στόχο, είναι προφανές ότι επιδιώκεται η κάλυψη της αυξημένης ζήτησης για ανωτάτη παιδεία χωρίς αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για την παιδεία, που είναι σχεδόν του μισό του αντιστοίχου της ΕΕ, υποτίθεται μέσω της αύξησης των θέσεων σε αυτά. Με δεδομένο ότι τα ΑΕΙ/ΤΕΙ ήδη έχουν φθάσει το όριό τους όσον αφορά την προσφορά θέσεων είναι προφανές ότι, με το νέο σύστημα, επιδιώκεται βασικά η μείωση της ζήτησης θέσεων. Οι μηχανισμοί για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, πέρα

532. OECD, *Economic Surveys, Greece,* 1996, σελ. 66.
533. ΕΣΥΕ, *Τριμηνιαία έρευνα εργατικού δυναμικού,* 2001.

από αυτούς που ανέφερα παραπάνω, περιγράφηκαν εύγλωττα από τον ίδιο το νυν πρόεδρο του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας (ΚΕΕ) του Υπ. Παιδείας, ο οποίος, πριν δυο χρόνια, έγραφε για ανάλογες σχετικές προτάσεις: «φόβοι επίσης εκφράζονται ότι θα αυξηθεί ο αριθμός των μαθητών που δεν θα φθάνουν ως το σημείο της απόκτησης του Εθν. Απολυτηρίου. Αποθαρρημένοι οι λιγότερο ικανοί από τις αλλεπάλληλες εξεταστικές διαδικασίες και από την αδυναμία τους να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις της αυξημένης υποστήριξης από την παραπαιδεία, θα εγκαταλείπουν ίσως το λύκειο σε μεγαλύτερα ποσοστά από ό,τι συμβαίνει σήμερα».[534] Είναι λοιπόν σαφές ότι με τη μεταρρύθμιση όσοι τυχαίνει να προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, θα φοιτούν στα καλά ιδιωτικά σχολεία και φροντιστήρια και, αναπόφευκτα, θα αποδειχθούν οι περισσότερο «ανθεκτικοί» στις εξεταστικές διαδικασίες. Αυτοί και θα καταλαμβάνουν τις καλύτερες θέσεις στα πανεπιστήμια, σε βάρος των υπόλοιπων. Με τον τρόπο αυτόν, η κυβέρνηση θα πετύχει με ένα σμπάρο δυο τρυγόνια: εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης, αλλά και μείωση της εκροής συναλλάγματος στο εξωτερικό, αφού οι φιλοδοξίες για ανώτερες σπουδές θα κόβονται τώρα πολύ νωρίς. Ήδη μετά την εισαγωγή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης παρουσιάζεται μια πολύ σημαντική αύξηση των μαθητών στα ιδιωτικά σχολεία. Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας, ο συνολικός αριθμός των μαθητών που φοίτησαν σε ιδιωτικά σχολεία τη χρονιά 1998-99 ήταν 69.752, ενώ τη χρονιά 2000-2001 το συνολικό δυναμικό των ιδιωτικών σχολείων αναμένεται να φτάσει ή και να ξεπεράσει τους 100.000 μαθητές, δηλαδή μέσα σε δυο μόνο χρόνια αυξήθηκε η φοίτηση σε ιδιωτικά σχολεία κατά 43%![535]

Όσον αφορά το δεύτερο στόχο της αγοραιοποίησης των σπουδών, δηλ. της προσαρμογής τους στις ανάγκες της αγοράς και της ανταγωνιστικότητας, υπάρχουν πάλι διάφοροι τρόποι για την επίτευξή του, που

534. Μ. Κασσωτάκης, *Η πρόσβαση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση,* εκδ. Γρηγόρη, 1996, σελ. 138.

535. Ολ. Λιάτσου, «Μάχη για μια θέση σε καλό ιδιωτικό», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία,* 02/09/01.

ήδη εφαρμόζονται στο εξωτερικό με επιτυχία. Είτε άμεσα, με τα προγράμματα σπουδών, είτε έμμεσα με σπονσονάρισμα από ιδιωτικές επιχειρήσεις της έρευνας, ακόμη και πανεπιστημιακών προγραμμάτων σπουδών[536] - δεν είναι περίεργο ότι τα ιδιωτικά σχολεία εξακολουθούν να παρέχουν και κλασική εκπαίδευση για τα παιδιά της ελίτ, ενώ τα δημόσια έχουν υποχρεωθεί σήμερα να παρέχουν μια αυστηρά προσανατολισμένη προς τις ανάγκες της αγοράς εκπαίδευση.

Μια άλλη πτυχή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που επίσης είναι άμεσα δεμένη με την ένταξη της χώρας στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία της αγοράς αναφέρεται στα κυβερνητικά μέτρα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τη θέση των ΤΕΙ μέσα σε αυτήν, που προκάλεσαν σημαντική αναταραχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τους καθηγητές και φοιτητές των ΑΕΙ και των ΤΕΙ να χωρίζονται σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα σχεδόν σε «ταξική» βάση. Στην πραγματικότητα, όμως, η αναταραχή αυτή δεν εξέφραζε παρά τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική οικονομία ενσωματώνεται στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Με αυτό δεν εννοώ βέβαια την τυπική δέσμευση της Ελλάδας να συμμορφωθεί στη Διακήρυξη της Μπολόνια αλλά την ουσιαστική της υποχρέωση να διαμορφώσει ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα ικανοποιεί τις ανάγκες μιας διεθνοποιημένης ελληνικής οικονομίας.

Ο βασικός στόχος της Διακήρυξης της Μπολόνια είναι η σύγκλιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ευρώπη ώστε να δημιουργηθεί ένας «Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης» που διασφαλίζει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης, δηλαδή την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας της αγοράς απέναντι στις ανταγωνίστριες οικονομίες του βορειοαμερικανικού μπλοκ (NAFTA) και των χωρών της Άπω Ανατολής. Ο στόχος αυτός είναι λογική συνέπεια της παγκόσμιας «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας που επιβάλλει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Είναι δηλαδή συνέπεια της ουσιαστικής ενοποίησης της αγοράς εργασίας όσον αφορά την απορύθμισή της, όχι όμως και όσον αφορά την κινητικότητά της που

536. Βλ., για τα παρ' ημίν, Κ. Σταμάτη, *Εποχή*, 6/12/98.

εμποδίζεται με κάθε τρόπο, ιδιαίτερα από το Νότο στο Βορρά, ώστε να εξακολουθεί ο πρώτος να παρέχει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που προσφέρει στις πολυεθνικές του δευτέρου. Με άλλα λόγια, η σύγκλιση των εκπαιδευτικών συστημάτων αποτελεί συνέπεια της ομογενοποίησης της αγοράς εργασίας που επιφέρει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς.

Τι σημαίνει όμως για την Ελλάδα αυτή η ομογενοποίηση της εκπαίδευσης; Σημαίνει μήπως την υποβάθμιση των πανεπιστημιακών σπουδών και ιδιαίτερα των προπτυχιακών προς όφελος των μεταπτυχιακών; Όμως, δεν είναι ο τριετής κύκλος (ο οποίος, όπως ξεκαθαρίστηκε μετά τη Σύνοδο της Πράγας, δεν είναι καν υποχρεωτικός) που υποβαθμίζει το πτυχία στη χώρα μας αλλά το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν διαθέτει παραγωγική δομή άξια του ονόματος της και αναγκαστικά οι πτυχιούχοι συνωστίζονται στις υπηρεσίες, όπου ο σκληρός ανταγωνισμός μεταξύ τους οδηγεί σε συνεχή αύξηση των απαιτουμένων τυπικών προσόντων. Αυτή άλλωστε είναι μια πολύ συνηθισμένη διαδικασία σε χώρες στην περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όπου σήμερα ζητείται ακόμη και διδακτορικό για να μπορέσει κάποιος να βρει δουλειά σε τομείς συνήθως εντελώς άσχετους με το αντικείμενο των σπουδών του. Στις αγγλοσαξονικές χώρες όμως μπορεί κάποιος ακόμη και σήμερα (αν και σε μικρότερο βαθμό από ό,τι 10-20 χρόνια πριν) να βρει απασχόληση με μόνο το πτυχίο ενός τριετούς κύκλου. Είναι επομένως η συγκεκριμένη παραγωγική δομή της χώρας και ο τρόπος «ανάπτυξής» της που οδηγεί σε διαρκή επιμήκυνση των σπουδών και υποβάθμιση των προπτυχιακών, καθώς και στην τεραστία και διογκούμενη ανεργία μεταξύ των πτυχιούχων, και όχι η Διακήρυξη της Μπολόνια!

Αντίστοιχα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα ΤΕΙ είναι πράγματι πιο υποβαθμισμένα από τα ΑΕΙ αλλά αυτό δεν οφείλεται σε κάποιο εγγενές χαρακτηριστικό τους αλλά στον τρόπο οργάνωσης και χρηματοδότησής τους που ποτέ δεν επιδίωξε ουσιαστικά την ομογενοποίηση των δυο τομέων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπως έγινε σε άλλες χώρες. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, παρά την παραπληροφόρηση που επιχειρείται εδώ, σε πολύ πρόσφατη έρευνα ποιοτικής κατάταξης των πανεπιστημίων της, τα «νέα» πανεπιστήμια (δηλ. τα πρώην polytechnics) κατέλα-

βαν συχνά θέσεις εξίσου καλές (κάποτε μάλιστα καλύτερες!) σε σχέση με τα παλιά! Και αυτό, παρά το κρίσιμο γεγονός ότι τα νέα πανεπιστήμια και εκεί δεν διέθεταν ποτέ τη χρηματοδότηση πολλών από τα παλιά.[537] Ο βασικός τρόπος με τον οποίο επιτεύχθηκε η ομογενοποίηση των δυο τομέων ήταν η ντεφάκτο ομογενοποίηση των τυπικών και ουσιαστικών προσόντων των διδασκόντων, που άρχισε από τον καιρό της ίδρυσής τους ως polytechnics στα τέλη της δεκαετίας του '60, πολύ πριν να αρχίσει η διαδικασία αξιολόγησης των τμημάτων σπουδών τους που είχε στόχο την ομογενοποίηση των πτυχίων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ακόμη, δεν υπάρχει αμφιβολία για την υποβάθμιση του εκπαιδευτικού μας συστήματος γενικά και των πανεπιστημίων μας ειδικότερα, σε σχέση με αυτά των χωρών του Βορρά. Η υποβάθμιση αυτή επίσης δεν αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό τους αλλά άμεση συνέπεια του τρόπου «ανάπτυξης» της χώρας και του συνακόλουθου χρόνιου ελλείμματος στη χρηματοδότηση της παιδείας και της έρευνας. Αναγκαία, επομένως, (όχι όμως και επαρκής) συνθήκη για την αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης γενικά είναι η επαρκής χρηματοδότηση του διδακτικού και ερευνητικού έργου τους που απαιτεί όμως τη δραστική φορολόγηση (στην πράξη και όχι στη θεωρία) των ανώτερων εισοδημάτων και των κερδών. Όμως, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς εφόσον θα λειτουργούσε ως αντικίνητρο στις επενδύσεις, ντόπιες και ξένες. Η επαρκής συνθήκη αφορά το ίδιο το περιεχόμενο των σπουδών.

Το ερώτημα εδώ είναι ποιος και με τι κριτήρια αποφασίζει το περιεχόμενο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε μια πραγματικά δημοκρατική κοινωνία η απάντηση είναι εύκολη: η ίδια η κοινωνία, δηλαδή οι χρήστες (διδακτικό προσωπικό και φοιτητές) με βάση τις κοινωνικές ανάγκες που καθορίζονται αμεσοδημοκρατικά από το σύνολο των πολιτών. Στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς όμως το περιεχόμενο των σπουδών, καθώς και το ίδιο το περιεχόμενο των κοινωνικών αναγκών, καθορίζεται ουσιαστικά από μια ελίτ. Στις αγγλοσαξονικές χώρες ήδη το

537. Βλ., *The Guardian,* 22/5/01.

περιεχόμενο διδασκαλίας και έρευνας καθορίζεται με βάση τις ανάγκες των «μπίζνες». Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το περιεχόμενο της διδασκαλίας καθορίζεται σε «πελατειακή» βάση, όπου ο «πελάτης» υποτίθεται είναι ο φοιτητής που, διαλέγοντας τμήμα σπουδών, έμμεσα υπαγορεύει τον τρόπο διάθεσης των δημόσιων κονδυλίων στα πανεπιστήμια. Στην πραγματικότητα όμως ο «πελάτης» είναι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις οι οποίες στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς αποφασίζουν τι, πώς και για ποιον θα παραχθεί και επομένως καθορίζουν τη ζήτηση διάφορων τύπων εργασίας που, με τη σειρά της, καθορίζει και τις επιλογές των φοιτητών. Και το ίδιο συμβαίνει και με την πανεπιστημιακή έρευνα όπου οι οικονομικές ελίτ καθορίζουν είτε άμεσα (σπόνσορινγκ) είτε έμμεσα (μέσω της επιρροής τους στις αποφάσεις των πολιτικών ελίτ για τη διάθεση των δημόσιων κονδυλίων) το περιεχόμενο της έρευνας, με βάση τις ανάγκες των «μπίζνες». Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η ομογενοποίηση της παιδείας στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς σημαίνει ότι η διδασκαλία και η έρευνα γύρω από γνωστικά αντικείμενα που δεν ικανοποιούν άμεσα αυτές τις ανάγκες περιθωριοποιούνται ή εξοστρακίζονται.

Από την άποψη αυτή αποτελούν επομένως απλά ευχολόγια οι υποτιθέμενα ριζοσπαστικές απόψεις οι οποίες, χωρίς να αμφισβητούν το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, θέτουν θέμα μιας παιδείας που θα προσανατολίζεται στις ανθρώπινες ανάγκες, θα παράγει ολοκληρωμένους επιστήμονες κ.λπ. Είναι φανερό ότι οι υποστηρικτές παρόμοιων απόψεων δεν έχουν συνειδητοποιήσει ότι μια τέτοια παιδεία είναι αδύνατη στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Επομένως, ένα πραγματικά ριζοσπαστικό φοιτητικό κίνημα, αντί να διχάζεται όπως σήμερα ως προς το ποια πτυχία ικανοποιούν καλύτερα τις ανάγκες των μπίζνες, θα έπρεπε, ενωμένο, να απαιτήσει την αναβάθμιση όλων των πανεπιστήμιων (ΑΕΙ και ΤΕΙ), μέσω διαδικασιών που θα επιβάλουν την ομογενοποίηση του επιπέδου διδασκαλίας και έρευνας σε αυτά, με στόχο την κάλυψη των αναγκών του συνόλου των πολιτών και όχι αυτών μιας ελίτ. Πράγμα που προϋποθέτει ότι το κίνημα αυτό θα έπρεπε να είναι τμήμα ενός ευρύτερου πολιτικού κινήματος για μια πραγματικά δημοκρατική οργάνωση της πολιτείας και της οικονομίας.

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι η αναγκαία συνθήκη για μια δημοκρατική παιδεία σε ένα μεταβατικό στάδιο προς μια περιεκτική δημοκρατία σημαίνει τη θεμελίωσή της:

- στη δωρεάν και αποκλειστικά δημόσια (όχι κρατική, αλλά «δημοτική») εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες της
- το πραγματικό άνοιγμα των πανεπιστήμιων σε όλους όσους θέλουν να σπουδάσουν, με αντίστοιχη αύξηση των θέσεων,
- την καθιέρωση της κρίσης των μαθητών από το σύνολο της απόδοσής τους κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων (κυρίως από τις γραπτές εργασίες τους και όχι από τα τεστ) και
- την επιπρόσθετη βοήθεια υπό μορφή επιπλέον διδακτικών ωρών, μέσα στο σχολείο, για τα παιδιά που τις έχουν ανάγκη - ιδιαίτερα για όσα προέρχονται από φτωχές οικογένειες με λίγα ερεθίσματα. Οι χιλιάδες αδιόριστοι καθηγητές, μετά από σχετική μετεκπαίδευση, θα μπορούσαν να προσφέρουν τις ώρες αυτές.

Η επαρκής βέβαια συνθήκη αφορά το ίδιο το περιεχόμενο της παιδείας που αποτελεί άλλο τεράστιο θέμα...

Κοινωνική ασφάλιση: άλλο ένα θύμα της παγκοσμιοποίησης

Ένας μύθος που τελευταία καλλιεργείται συστηματικά στην Ελλάδα είναι ότι οι οικονομικές πολιτικές που εκφράζουν τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση στη χώρα μας -τις οποίες εφαρμόζει αδίστακτα η «σοσιαλιστική» κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ- επιβάλλονται δήθεν από κάποια «επιστημονική» ανάλυση της πραγματικότητας. Γι' αυτό και κατά καιρούς έχουν επιστρατευτεί «ειδικοί», όπως ο καθηγητής Σπράος και σήμερα διάφοροι άλλοι τεχνοκράτες, για να δώσουν «επιστημονικό» χρίσμα στην αντιλαϊκή πολιτική της κυβέρνησης. Φυσικά, τα οικονομικά έχουν από καιρό αμφισβητηθεί ότι έχουν οποιαδήποτε σχέση με επιστήμη, που υποτίθεται μπορεί να μας δώσει «αντικειμενικές» αλήθειες για τη λειτουργία της οικονομίας. Στην πραγματικότητα τόσο η ορθόδοξη οικονομική «επιστήμη" (νεοκλασική, κεϊνσιανή, μονεταριστική κ.λπ.) όσο και η αντίστοιχη μαρξι-

στική, καθώς και άλλες προσεγγίσεις που αναπτύσσονται σήμερα, όπως αυτή της Περιεκτικής Δημοκρατίας, δεν είναι παρά τμήματα διαφορετικών «παραδειγμάτων». Δηλαδή, διαφορετικών τρόπων αντίληψης της οικονομικής πραγματικότητας, όπου το μεν ορθόδοξο παράδειγμα παίρνει δεδομένο το υπάρχον σύστημα της οικονομίας της αγοράς και εκφράζει βασικά τα συμφέροντα της οικονομικής ελίτ, η οποία κατ' αρχήν ωφελείται από αυτό, το μαρξιστικό βλέπει το σύστημα αυτό ως μια φάση σε μια «αντικειμενική» ιστορική διαδικασία, το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας ως το αποτέλεσμα του κοινωνικού αγώνα σε συνάρτηση με τις «αντικειμενικές» συνθήκες κ.λπ.[538]

Οι εκθέσεις Σπράου επομένως που μας βομβάρδιζαν πριν λίγα χρόνια, καθώς και η πρόσφατη έκθεση βρετανικής εταιρείας μελετών για το ασφαλιστικό δεν είναι καν επιστημονικές αναλύσεις, όπως ευφημιστικά αποκαλούνται. Απλώς προτείνουν λύσεις σε βασικά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, όπως αυτά της κοινωνικής ασφάλισης, της φορολογίας κ.λπ., με βάση ορισμένα κριτήρια, στόχους και δεδομένες παραμέτους. Ο τρόπος με τον οποίο ορίζονται οι στόχοι και τα κριτήρια αυτά δεν εκφράζει κάποια επιστημονική γνώση αλλά συγκεκριμένους συσχετισμούς δυνάμεων. Όταν, για παράδειγμα, οι εκθέσεις αυτές μιλούν για μέτρα που έχουν στόχο τη βελτίωση της αποδοτικότητας της «οικονομίας» αυτό που εννοούν είναι μέτρα που βελτιώνουν την αποδοτικότητα αυτών που ελέγχουν την οικονομία (δηλαδή της οικονομικής ελίτ) και των επενδύσεών τους. Τελείως διαφορετικά θα ήταν τα μέτρα για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της οικονομίας, αν αυτή ελεγχόταν πραγματικά από το σύνολο των πολιτών. Διότι, τότε η αποδοτικότητα της οικονομίας θα οριζόταν με βάση το κριτήριο κατά πόσο καλύπτονται, κατ' αρχήν οι βασικές ανάγκες όλων των πολιτών, και όχι απλώς, όπως σήμερα, οι ανάγκες εκείνων των πολιτών που το πορτοφόλι τους επιτρέπει την κάλυψη τόσο των βασικών όσο και πολλών μη βασικών αναγκών τους. Οι ίδιοι, δηλαδή, ακριβώς τεχνοκράτες θα έδιναν διαμετρικά αντίθετες λύσεις

538. T. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy,* ό.π., κεφ. 8, όπου εκτενής βιβλιογραφία.

στα ίδια προβλήματα εάν τα κριτήρια και οι στόχοι τους ορίζονταν διαφορετικά, όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια με παράδειγμα το ασφαλιστικό.

Ποιες είναι όμως οι παράμετροι που θεωρούνται δεδομένες από τις «επιστημονικές» αυτές εκθέσεις; Κατ' αρχήν αυτές οι παράμετροι δεν αφορούν μόνο το γενικό κοινό χαρακτηριστικό κάθε «ορθόδοξης» ανάλυσης, δηλ. ότι παίρνουν δεδομένο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Σήμερα οι παράμετροι αυτές είναι πιο εξειδικευμένες και παίρνουν δεδομένη αφενός τη συγκεκριμένη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς με τις ανοικτές αγορές κεφαλαίου και εμπορευμάτων και αφετέρου την ανάγκη ελαχιστοποίησης οποιωνδήποτε κοινωνικών ελέγχων πάνω σε αυτές που θα στόχευαν στην προστασία της εργασίας και της φύσης από τις δυνάμεις της αγοράς. Αυτό σημαίνει ότι οποιεσδήποτε «λύσεις» προτείνουν στα σημερινά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα οι «επιστημονικές» μελέτες τύπου Σπράου θα πρέπει να παίρνουν ως δεδομένα την «ελαστικοποίηση» της εργασίας, τη μέγιστη δυνατή ιδιωτικοποίηση σε όλους τους τομείς (συμπεριλαμβανομένων και των κρίσιμων τομέων κάλυψης βασικών αναγκών όπως υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.), την ελαχιστοποίηση της φορολογίας του εισοδήματος της οικονομικής ελίτ (η οποία σε ένα προοδευτικό σύστημα φορολογίας αναγκαστικά σηκώνει το μεγαλύτερο βάρος για την κάλυψη των κοινωνικών δαπανών), καθώς και το συνακόλουθο πετσόκομμα του κοινωνικού κράτους και την αντικατάστασή του με ένα «δίκτυο ασφαλείας» που ουσιαστικά θεσμοποιεί τη φτώχεια. Όλα αυτά, διότι καμιά οικονομία (διάβαζε οικονομική ελίτ) δεν μπορεί να είναι πια ανταγωνιστική στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς εάν δεν ελαχιστοποιεί το άμεσο και έμμεσο κόστος παραγωγής. Δεδομένου λοιπόν ότι οι φόροι πάνω στο εισόδημα της ελίτ, καθώς και οι εισφορές της στην κοινωνική ασφάλιση επιβαρύνουν το κόστος παραγωγής, οι φόροι και εισφορές αυτές πρέπει να ελαχιστοποιηθούν.

Ας δούμε όμως με μερικά παραδείγματα από τις εκθέσεις για το ασφαλιστικό πώς εκφράζονται οι παραπάνω στόχοι/κριτήρια/παράμετροι. Η βασική παράμετρος της έκθεσης Σπράου για το ασφαλιστικό όπου βασικά αποτελούσε μεταφορά στο παρ' ημίν των απόψεων πάνω

στο θέμα των βρετανών σοσιαλφιλελεύθερων και του ΟΟΣΑ[539]) δεν ήταν η υποτιθέμενη δημογραφική βόμβα η οποία οδηγεί σε «σύγκρουση γενεών» και άλλα παραμύθια. Οι βασικές παράμετροι της Έκθεσης, που επιβάλλονται από τη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, είναι η «ελαστική» αγορά εργασίας και η ανάγκη ελαχιστοποίησης της φορολογίας πάνω στην ελίτ. Όμως, η μεν ελαστική αγορά εργασίας σημαίνει σημαντική ανεργία και υποαπασχόληση (μερική απασχόληση, περιστασιακή απασχόληση κ.λπ.) που αναγκαστικά μειώνει τα έσοδα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (εκτός εάν, ακολουθώντας τις νεομαλθουσιανές εκτιμήσεις των «ειδικών» του Σπράου, μειώσουμε περισσότερο τη γεννητικότητά μας και αυξήσουμε τη θνησιμότητά μας). Η δε ανάγκη ελαχιστοποίησης της φορολογίας της ελίτ εκφράζεται με το άλλο «αντικειμενικό» συμπέρασμα της «επιστημονικής» έκθεσης Σπράου ότι δήθεν φθάσαμε στα όρια της απόδοσης των φορέων, δηλ. στην εξάντληση της φορολογικής ικανότητας. Και αυτό τη στιγμή που η Ελλάδα έχει τα χαμηλότερα φορολογικά έσοδα από το φόρο εισοδήματος σε σχέση με τις 24 χώρες του ΟΟΣΑ (9% η Ελλάδα έναντι μέσου όρου 29% στον ΟΟΣΑ).[540] Όμως, αυτό δεν οφείλεται μόνο, όπως συνήθως υποστηρίζεται, στη γνωστή παράνομη φοροδιαφυγή αλλά και στη καθ' όλα νόμιμη φοροαπαλλαγή της οικονομικής ελίτ. Έτσι, ενώ η Ελλάδα και η Πορτογαλία έχουν, όπως είδαμε, τη χειρότερη κατανομή εισοδήματος στην ΕΕ, οι χώρες αυτές διαθέτουν επίσης και έναν πολύ χαμηλό (σχετικά με τις τεράστιες ανισότητές τους) συντελεστή για τη φορολόγηση των εισοδημάτων της ελίτ, ο οποίος μόλις φθάνει το 40%. Και αυτό, τη στιγμή που ο αντίστοιχος συντελεστής στην ΕΕ είναι κατά μέσο όρο 49% και σε χώρες μάλιστα με μεγαλύτερη κατανομή εισοδήματος και λιγότερη φτώχεια (όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία και η Ισπανία) κυμαίνεται μεταξύ 50% και 60%.[541]

539. OECD, *Economic Surveys, Greece,* 1997.
540. OECD, *OECD in figures 1996,* σελ. 46-7.
541. Ό.π.

Ακόμη, όταν μεταξύ 30 χωρών που χαρακτηρίζονται από τον ΟΗΕ «υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης», η Ελλάδα κατέχει την τελευταία θέση όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες για την κοινωνική ασφάλιση και ευημερία[542] και όταν, μεταξύ των 15 χωρών της ΕΕ, η Ελλάδα πάλι κατέχει την τελευταία θέση, όσον αφορά το ποσοστό των δαπανών για την κοινωνική προστασία στο ΑΕΠ[543] και, τέλος, όταν οι συντάξεις στην Ελλάδα είναι από τις χαμηλότερες στην Ευρώπη (πολύ χαμηλότερες του μέσου όρου στην ΕΕ[544]), πράγμα που καταδικάζει το 46% των συνταξιούχων στη χώρα μας να ζει κάτω από τη γραμμή της φτώχειας (έναντι 27% στην ΕΕ), η «επιστημονική» έκθεση Σπράου προτείνει άμεσες ή έμμεσες μειώσεις συντάξεων! Και σαν να μην έφθανε αυτό, τη στιγμή που οι συνεισφορές των εργαζομένων στην κοινωνική ασφάλιση είναι πολύ υψηλότερες στην Ελλάδα σε σχέση με τις ευρωπαϊκές (15% στην Ελλάδα έναντι μέσου όρου 11% στην ΕΕ[545]) η «επιστημονική» έκθεση Σπράου προτείνει και αυξήσεις ασφαλιστικών εισφορών.

Εάν όμως η έκθεση Σπράου για το ασφαλιστικό σιωπηρά θάφτηκε πριν λίγα χρόνια δεν συνέβη το ίδιο με τη νέα μελέτη βρετανικού οίκου ερευνών πάνω στο θέμα, η οποία επαναλάμβανε ουσιαστικά τις ίδιες προτάσεις. Έτσι, η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση, με «ανανεωμένη τη λαϊκή εντολή», θεώρησε σκόπιμο, εκφράζοντας τη «φιλοσοφία» της ελληνικής και ευρωπαϊκής ελίτ πάνω στο θέμα, να συντάξει σχέδιο για το ασφαλιστικό με βάση τις ανανεωμένες προτάσεις και ήταν μόνο μετά από μαζική λαϊκή αντίδραση που αναγκάστηκε να αποσύρει το σχέδιο αυτό. Φυσικά αυτό δεν σημαίνει και οριστική απόσυρση της ουσίας των προτεινομένων μέτρων τα οποία είναι πολύ πιθανό μετά από κάποιο κοινωνικό «ψευτοδιάλογο» να επανέλθουν σε κάποια ηπιότερη μορφή. Με δεδομένες δηλαδή τις παραμέτρους με τις οποίες κινείται η ελίτ μας, τα περιθώρια για ουσιαστική παρέκκλιση από τις αρχές που εμπεριέχουν τα

542. UN, *Human Development Report 1997,* Πίν. 35.

543. Eurostat, *Basic Statistics of the EU,* 1996, Πίν. 3.31.

544. T. Papadopoulos, στο *Social Insurance in Europe,* (ed.) J. Clasen, Policy Press, 1997, σελ. 186.

545. OECD, ό.π., σελ. 46-7.

προτεινόμενα μέτρα είναι σχεδόν μηδαμινά. Πράγμα που σημαίνει ότι κάθε αγώνας εναντίον των προτάσεων αυτών πρέπει να στρέφεται, για να μην είναι μάταιος, εναντίον των ίδιων των παραμέτρων του ασφαλιστικού συστήματος και όχι απλώς να στοχεύει, όπως προτείνουν συνδικαλιστές του ΠΑΣΟΚ και οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς, στην τροποποίηση μερικών μεταβλητών του.

Με αλλά λόγια, το πρόβλημα δεν είναι απλά να «νοικοκυρέψουμε» το σημερινό ασφαλιστικό σύστημα, όπως προτείνουν μερικοί συνδικαλιστές. Οποιαδήποτε βελτίωση στη διαχείριση -και σίγουρα υπάρχουν πολλές αναγκαίες βελτιώσεις- δεν πρόκειται να λύσει μακροπρόθεσμα το πρόβλημα, όπως δεν το έλυσαν πραγματικά τα αντίστοιχα πειράματα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ακόμη και όταν το σύστημά τους δεν το λυμαίνεται αντίστοιχη φοροδιαφυγή, εισφοροδιαφυγή (αν όχι καθαρή κλοπή), άρνηση ασφάλισης κ.λπ., όπως αυτή που χαρακτηρίζει τη χώρα μας. Ούτε βέβαια το πρόβλημα πρόκειται να λυθεί με παραπέρα ανάπτυξη και μείωση της ανεργίας, όπως προτείνουν συνδικαλιστές και οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς οι οποίοι, μη θέλοντας να θίξουν το επώδυνο πρόβλημα της διανομής της πίτας, μιλούν για το μεγάλωμά της. Στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς δεν είναι πια δυνατή, όπως είδαμε, η πλήρης απασχόληση που επικρατούσε στην περίοδο του σοσιαλδημοκρατικού κρατισμού, ενώ οι μορφές μερικής και περιστασιακής απασχόλησης που σήμερα ανθίζουν (και συγκαλύπτουν την ανεργία) σίγουρα δεν είναι επαρκείς για να καλύψουν τις ανάγκες χρηματοδότησης ενός ασφαλιστικού συστήματος που θα κάλυπτε πραγματικά τις ανάγκες των πολιτών.

Για να αντιληφθούμε όμως τους πραγματικούς στόχους του ασφαλιστικού σχεδίου θα πρέπει να αναχθούμε στη γενικότερη αλλαγή του θεσμικού πλαισίου που έχει εισαγάγει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς το τελευταίο περίπου τέταρτο του αιώνα. Όπως προσπάθησα να δείξω στα προηγούμενα κεφάλαια, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που στοχεύουν στη δραστική συρρίκνωση του οικονομικού ρόλου του κράτους γενικά και του κράτους πρόνοιας ειδικότερα δεν αποτελούν επιλογή στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όπως υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά (Bourdieu, Chomsky κ.λπ.). Όταν μια

οικονομία είναι τόσο ανοικτή στις κινήσεις κεφαλαίου και εμπορευμάτων, όσο είναι οι σημερινές οικονομίες της αγοράς, η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών για τη μεγιστοποίηση της ανταγωνιστικότητάς της δεν αποτελεί θέμα επιλογής αλλά θέμα επιβίωσής της μέσα στον άκρατο διεθνή ανταγωνισμό. Και αυτό δεν ισχύει μόνο για την κάθε χώρα χωριστά αλλά και για τα οικονομικά μπλοκ όπως η ΕΕ και η NAFTA. Το υποτιθέμενο «κοινωνικό μοντέλο» που δήθεν προωθεί η ευρωπαϊκή ελίτ δεν αποτελεί εναλλακτικό μοντέλο στο αμερικανικό αλλά απλώς παραλλαγή του με ανθρώπινο προσωπείο. Και αυτό, διότι (στο πλαίσιο των ανοικτών οικονομιών) το είδος κοινωνικής πολιτικής που εφαρμόζει μια χώρα ή ένα μπλοκ αποτελεί τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή - με κριτήριο την ανταγωνιστικότητα των διαφόρων πολιτικών.

Το θέμα λοιπόν δεν είναι να βρούμε ένα δίκαιο ασφαλιστικό σύστημα για τη σημερινή κοινωνία. Ιδέες μπορεί να υπάρξουν πολλές. Για παράδειγμα, θα μπορούσε κανείς να προτείνει ένα δυαδικό σύστημα κρατικής και «επαγγελματικής» σύνταξης όπου η πρώτη καλύπτει τις βασικές ανάγκες κάθε συνταξιοδοτούμενου πολίτη (οι οποίες θα μπορούσαν να καθοριστούν με δημοψήφισμα, μετά από εμπεριστατωμένες μελέτες για τις σχετικές δυνατότητες) και η δεύτερη τις μη βασικές. Η κρατική σύνταξη θα έπρεπε να είναι δικαίωμα όλων ανεξαιρέτως των πολιτών και να καταβάλλεται με τη συμπλήρωση, π.χ. του 60ού έτους της ηλικίας, ενώ θα έπρεπε να παρέχεται η δυνατότητα και για πρόωρη σύνταξη σε όποιον επιθυμεί, εφόσον όμως «εξαγοράσει» τα χρόνια μέχρι τη συντάξιμη ηλικία σε μια τιμή εξαγοράς που υπολογίζεται με βάση το εισόδημα από κάθε πηγή εισοδήματος/περιουσία. Παράλληλα, το κράτος θα έπρεπε να αναλάβει την υποχρέωση να πληρώνει για κάθε πολίτη την τιμή εξαγοράς των χρόνων ανεργίας. Η επαγγελματική σύνταξη, που πηγάζει από την επαγγελματική ενασχόληση του κάθε πολίτη, θα μπορούσε να ορίζεται με βάση το μέσο εισόδημα όλης της εργάσιμης ζωής και τα χρόνια εργασίας, με το ίδιο όριο ηλικίας όπως η κρατική και με την παροχή επίσης της δυνατότητας πρόωρης συνταξιοδότησης και εξαγοράς. Ένα τέτοιο δυαδικό σύστημα θα μπορούσε, σε ένα μεταβατικό στάδιο προς μια εναλλακτική κοινωνία πέρα από την οικονομία της αγοράς, να εξασφαλίσει την κάλυψη των βασικών αναγκών όλων των πολιτών, δηλα-

δή το ίδιο το δικαίωμά τους στη ζωή, αλλά και το δικαίωμα επιλογής στον τρόπο ζωής τους.

Είναι όμως εφικτό ένα παρόμοιο σύστημα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς; Η απάντηση είναι ένα καθαρό όχι. Είναι φανερό ότι το κατά πόσο ένα ασφαλιστικό σύστημα είναι εφικτό εξαρτάται καθοριστικά από τους τρόπους χρηματοδότησής του. Οι εισφορές των εργαζόμενων και αυτές των εργοδοτών δεν θα μπορούσαν ποτέ, από μόνες τους, να χρηματοδοτήσουν παρόμοιο σύστημα, ιδιαίτερα αν πάρει κανένας υπόψη την ανεργία/μερική και περιστασιακή απασχόληση, που είναι μόνιμο στοιχείο της διεθνοποιημένης οικονομίας, αλλά και τις αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις. Γι' αυτό και κανένα ασφαλιστικό σύστημα στην οικονομία της αγοράς δεν έχει καλύψει μέχρι σήμερα τις βασικές ανάγκες όλων των πολιτών, στηριζόμενο αποκλειστικά στις εισφορές. Τότε έρχεται το κρίσιμο ερώτημα εάν το έλλειμμα θα καλυφθεί από τα δημόσια έσοδα, την ιδιωτική ασφάλιση ή κάποιο συνδυασμό των δύο.

Στην περίοδο του σοσιαλδημοκρατικού κρατισμού, όταν η οικονομία της αγοράς δεν ήταν διεθνοποιημένη όπως σήμερα, το έλλειμμα καλυπτόταν βασικά από τα δημόσια έσοδα, μέσω της φορολόγησης κυρίως των ανώτερων εισοδημάτων. Έτσι, ανάλογα με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης της κάθε χώρας και της έκβασης του ταξικού αγώνα, προσδιοριζόταν στην κάθε περίπτωση ο βαθμός κάλυψης του ελλείμματος αυτού. Σήμερα όμως αυτή η λύση δεν είναι πια εφικτή, εφόσον εάν μια χώρα (ή ακόμη και ένα μπλοκ) αποπειραθεί να φορολογήσει τα ανώτερα εισοδήματα και τα κέρδη κατά τρόπο σημαντικά επαχθέστερο από ό,τι οι ανταγωνίστριες χώρες (ή μπλοκ) θα μειωθεί η ανταγωνιστικότητά της. Με απλά λόγια, θα μειωθούν τα «κίνητρα» των οικονομικών ελίτ για επενδύσεις στη χώρα αυτή και θα προκληθεί μια φυγή κεφαλαίου (κερδοσκοπικού στην αρχή και επενδυτικού στη συνέχεια) που θα έχει καταστροφικές συνέπειες στην αξία του νομίσματος της. Από την άλλη μεριά, η κάλυψη του ελλείμματος από τον ιδιωτικό τομέα, στην οποία καταφεύγουν σήμερα σε διαφορετικούς βαθμούς οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και προτείνει η δική μας οικονομική ελίτ, όχι μόνο δεν μπορεί, εξ ορισμού, να καλύψει τις βασικές ανάγκες όλων των πολιτών (ιδιαίτερα των ανέργων και των υποαπασχολούμενων) αλλά ούτε και αυτές των εργαζόμενων

εφόσον το επίπεδο της σύνταξής τους δεν θα προσδιορίζεται από το ποιες είναι οι βασικές ανάγκες τους αλλά από το εισόδημά τους και τη δυνατότητά τους να πληρώνουν επαρκή ασφάλιστρα για να καλύπτουν και τα κέρδη των ασφαλιστικών εταιρειών. Και αυτό, βέβαια, πέρα από το γεγονός ότι το ύψος της σύνταξής τους, σε τελική ανάλυση, θα εξαρτάται από τις διακυμάνσεις των χρηματιστηρίων, στα οποία οι εταιρείες επενδύουν τα ασφάλιστρά τους, μετατρέποντας τη σύνταξη, δηλαδή την ίδια την επιβίωση των συνταξιούχων, σε λοταρία!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Η ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η παρακμή της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση

Το γενικό πολιτικό μήνυμα που δίνουν τελευταία οι εκλογικές αναμετρήσεις στην Ελλάδα όσο και αλλού είναι ότι σήμερα όλο και λιγότεροι πολίτες συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία που ορίζει το πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας». Για παράδειγμα, το ποσοστό συμμετοχής στις αμερικανικές προεδρικές εκλογές, που παραδοσιακά είναι χαμηλό, παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερη πτώση τις τελευταίες δεκαετίες. Έτσι, τη δεκαετία του 1960, όταν ακόμη είχε κάποιο νόημα η συμμετοχή στις εκλογές εφόσον δεν είχε εγκαθιδρυθεί η νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία και η συνακόλουθη ομογενοποίηση της πολιτικής, το ποσοστό συμμετοχής έφθανε το 62-63%. Στη δεκαετία του 1970 όμως, όταν ακριβώς άρχιζε και η διαδικασία διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς, ξεκίνησε μια καθοδική πορεία που το 1996 οδήγησε μόνο το 49% των ψηφοφόρων στις κάλπες.[546] Στο φαινόμενο αυτό έδωσε πειστική εξήγηση ένας κεϊνσιανός οικονομολόγος, ο Galbraith,[547] που ταύτισε την «ικανοποιημένη εκλογική πλειοψηφία» με τα προνομιούχα

546. *The World Almanac and book of Facts 1998,* World Almanac.
547. J.K. Galbraith, *The Culture of Contendment,* 1993.

κοινωνικά στρώματα στα οποία ανήκουν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και σημαντικό τμήμα των μεσαίων. Δεδομένου δηλαδή ότι τα μη προνομιούχα στρώματα (άνεργοι, χαμηλόμισθοι κ.λπ.) αυξανόμενα δεν συμμετέχουν στην εκλογική διαδικασία, μη περιμένοντας πια καμία σημαντική αλλαγή στη μοίρα τους από το εκάστοτε αποτέλεσμα των εκλογών στη σημερινή νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία, η εκλογική πλειοψηφία εκφράζει βασικά τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Και φυσικά όχι μόνο το εκλέγειν αλλά και το εκλέγεσθαι γίνεται όλο και περισσότερο δικαίωμα των προνομιούχων και αυτών που χρηματοδοτούνται από αυτούς. Για παράδειγμα, για να κερδίσει θέση στη Γερουσία των ΗΠΑ ένας υποψήφιος χρειαζόταν 3,8 εκ. δολ. το 1990, έναντι 4,7 εκ. δολ. το 1996. Αντίστοιχα, οι Clinton και Dole ξόδεψαν περίπου 130 εκ. δολ. ο καθένας στην εκστρατεία τους το 1996.[548]

Παρόμοια φαινόμενα παρατηρούνται στην Ευρώπη όπου, για παράδειγμα, το μέσο ποσοστό συμμετοχής στις ευρωεκλογές έχει πέσει από 63%, το 1979, στο 57%, το 94, ενώ σε χώρες όπως στη Γαλλία και τη Δανία το ποσοστό αυτό βρίσκεται περίπου στο 50%, και στη Βρετανία και Πορτογαλία μόλις πιάνει το 36%! Τα ποσοστά αυτά αντανακλούν ανάλογες τάσεις στη βάση των κομμάτων που συρρικνώνεται συνεχώς μεταπολεμικά. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το Εργατικό Κόμμα είχε 1 εκ. μέλη τη δεκαετία του 1950 ενώ τώρα μόλις αγγίζει τα 400.000, το δε Συντηρητικό Κόμμα από 1,3 εκ. μέλη το 1974 σήμερα διαθέτει 300-350 χιλ. μέλη. Συνολικά, στη Βρετανία μόνο το 1,6% του πληθυσμού είναι μέλη κάποιου κόμματος.[549] Αντίστοιχα στη Γερμανία, παρά τον κορπορατίστικο χαρακτήρα του κράτους, που σημαίνει ότι ακόμη και η εύρεση απασχόλησης συχνά εξαρτάται από την κομματική ιδιότητα, μόνο 2% είναι κομματικά μέλη. Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται και στις σκανδιναβικές χώρες που πάντα διέθεταν ισχυρές κομματικές βάσεις.

Στην Ελλάδα, ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της ψήφου που έχουν επιβάλει οι επαγγελματίες πολιτικοί συγκαλύπτει την αντίστοιχα αυξανόμε-

548. M. Kettle, *The Guardian,* 26/11/97.
549. E. MacAskill, *The Guardian,* 23/6/98.

νη απάθεια μεταξύ των ψηφοφόρων στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία. Εντούτοις, τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών είναι σημαντικά διότι έγιναν περισσότερο συγκρίσιμα με τα διεθνή, λόγω της χαλάρωσης της υποχρεωτικής ψηφοφορίας, ως αποτέλεσμα της κατάργησης των σχετικών διοικητικών κυρώσεων. Για παράδειγμα, στις δημοτικές του 1998, με βάση τα αποτελέσματα του πρώτου γύρου (στο δεύτερο η εικόνα για την αποχή συγχέεται) το σύνολο αποχής, λευκών/άκυρων ξεπέρασε το 35% των ψηφοφόρων, έναντι λιγότερο από 30% το 1994. Και αυτό, όταν στις εκλογές του 1994 το τότε ποσοστό είχε κριθεί ποσοστό ρεκόρ και προκάλεσε κάποια ανησυχία στην πολιτική ελίτ. Είναι επομένως φανερό ότι και στη χώρα μας έχει αρχίσει η διαδικασία σχηματισμού μιας «ικανοποιημένης» εκλογικής πλειοψηφίας. Η εκλογική όμως αυτή πλειοψηφία στην Ελλάδα δεν αποτελείται, όπως στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, σχεδόν αποκλειστικά από τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα στον ιδιωτικό τομέα. Ο τύπος της οικονομικής ανάπτυξης στη χώρα μας έχει δημιουργήσει σημαντικά κοινωνικά στρώματα που είναι μεν σχετικά «βολεμένα», αλλά των οποίων η οικονομική άνεση εξαρτάται, άμεσα η έμμεσα, από το δημόσιο τομέα και όχι από την οικονομία της αγοράς. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν οι μη βολεμένοι, δηλ. οι άνεργοι, οι χαμηλόμισθοι, οι ανασφαλείς, οι περιθωριοποιημένοι οι οποίοι αυξανόμενα, όπως και στη Δύση, δεν συμμετέχουν καθόλου στην εκλογική διαδικασία.

Θα μπορούσαμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι ένα πολύ σημαντικό τμήμα των μη «βολεμένων» στρωμάτων δεν μετείχε καθόλου στις εκλογές εφόσον δεν έβρισκαν ούτε ευρύτερα πολιτικό, αλλά ούτε και στενότερα τοπικό, νόημα σε αυτές. Το ευρύτερο πολιτικό νόημα έλειπε, διότι όλα τα κοινοβουλευτικά κόμματα πρόσφεραν «μία από τα ίδια» εφόσον όλα, με ελάχιστες παραλλαγές, αποδέχονται και υιοθετούν το θεσμικό πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», όπως αυτό εκφράζεται στη σοσιαλφιλελεύθερη συναίνεση. Και αυτό ίσχυσε ακόμη και για το ΚΚΕ που ενώ διαφοροποιείται προγραμματικά από τα αλλά κοινοβουλευτικά κόμματα, (όσον αφορά κυρίως την Ευρωπαϊκή Ενωση, τις ιδιωτικοποιήσεις κ.λπ.), στις δημοτικές εκλογές υποστήριξε είτε υποψήφιους σε συμμαχία με τα αλλά κόμ-

ματα (πράγμα που κάνει αδύνατη την εφαρμογή του προγράμματος του) είτε διάφορους «επώνυμους» ot οποίοι σε κάθε ευκαιρία διακήρυσσαν τη διαφωνία τους με βασικές προγραμματικές θέσεις του κόμματος που συμβαίνει να είναι και οι θέσεις που το διαφοροποιούν από τα αλλά κόμματα! Όσον αφορά το τοπικό πολιτικό νόημα, αυτό είναι εξ ορισμού φαλκιδευμένο όταν οι δημοτικές αρχές στην Ελλάδα ασκούν ελάχιστο και ουσιαστικά ασήμαντο κομμάτι της εξουσίας, η οποία συγκεντρώνεται στα χέρια των οικονομικών ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς και των πολιτικών ελίτ που ελέγχουν τον κρατικό μηχανισμό.

Τέλος, όσον αφορά την «ικανοποιημένη» εκλογική πλειοψηφία που έκρινε το αποτέλεσμα, η μετακίνηση σημαντικού τμήματος της από το ένα κόμμα εξουσίας στο άλλο εξέφραζε βασικά την εκλογική μετατόπιση των εξαρτημένων από το δημόσιο τομέα, των οποίων η θέση γίνεται καθημερινά πιο επισφαλής, λόγω της συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα που συνεπάγεται η σοσιαλφιλελεύθερη συναίνεση. Όχι βέβαια διότι τρέφουν απατηλές ελπίδες ότι ένα εναλλακτικό κόμμα εξουσίας θα αλλάξει πολιτική. Αλλά διότι, μη βλέποντας καμία εναλλακτική λύση στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, εκφράζουν τη δυσφορία τους με την «ψήφο διαμαρτυρίας». Φυσικά, η «στιγμή της αλήθειας» θα έλθει όταν η συνεχιζόμενη συρρίκνωση του δημόσιου τομέα θα μετατοπίσει σημαντικό αριθμό ψηφοφόρων από τη δεύτερη κατηγορία σε αυτήν των ανασφαλών και μη «βολεμένων». Τότε, η σημερινή ψήφος διαμαρτυρίας είτε θα μετατραπεί σε ακόμη σημαντικότερη αποχή από την εκλογική διαδικασία και θα οδηγήσει σε κοινωνικές εκρήξεις σαν αυτές που περιοδικά συνταράζουν τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες είτε θα ενθαρρύνει μια στροφή σε εξωπολιτικούς θεσμούς είτε, τέλος, θα οδηγήσει στη δημιουργία ενός μαζικού κινήματος για ριζική κοινωνική αλλαγή με αίτημα τη δημιουργία συνθηκών πραγματικής πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας.

Η δεύτερη πιθανότητα αυξάνει όλο και περισσότερο τελευταία, εάν τουλάχιστον πιστέψουμε τις δημοκοπήσεις που δείχνουν με συνέπεια ότι στην κορυφή της λίστας των θεσμών που εμπιστεύονται οι Ελληνες σήμερα βρίσκονται η... εκκλησία και ο στρατός ενώ την τελευταία θέση κατέχουν τα κόμματα. Το αποτέλεσμα όμως αυτό, που δικαιώνει αναδρομικά και τον αγώνα της χούντας για την «Ελλάδα Ελλήνων Χριστιανών»,

δεν δείχνει απλώς μια απογοήτευση γενικά με την πολιτική, όπως το παρουσιάζουν τα ΜΜΕ. Αυτό που φανερώνει είναι κάτι εντελώς διαφορετικό: είναι η απογοήτευση με ό,τι περνά σήμερα για πολιτική (αντίστοιχα, οι νέοι που μετέχουν στο κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης δηλώνουν ότι δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική εννοώντας βέβαια τις κομματικές πολιτικές διαμάχες). Δηλαδή, τον ανταγωνισμό επαγγελματιών πολιτικών μέσα από τα κόμματα εξουσίας για το ποιος θα τη διαχειριστεί καλύτερα, με το αζημίωτο βέβαια για τους ίδιους τους πολιτικούς, όπως δείχνουν ακόμη και οι διαβλητές δηλώσεις του «πόθεν έσχες» στην Ελλάδα.

Περιττό βέβαια να λεχθεί ότι η «πολιτική» αυτή δεν έχει καμία σχέση με την έννοια της Πολιτικής που αναπτύχθηκε στον τόπο αυτό δυόμισι χιλιάδες χρόνια πριν. Έτσι, κρίσιμες αποφάσεις για το μέλλον της χώρας αυτής, όπως, για παράδειγμα, εκείνη για την ένταξή μας στην ΟΝΕ, παίρνονται από την πολιτική ελίτ, ενώ ακόμη και οι περισσότερες διαχειριστικές αποφάσεις παίρνονται στο καλοκαιρινό τμήμα της Βουλής με την παρουσία μιας δράκας βουλευτών. Ακόμη και σοβαρές αποφάσεις για το μέλλον του λαού του λεκανοπέδιου της Αττικής, όπου ζει ο μισός σχεδόν πληθυσμός της χώρας, όπως το μετρό, η Ολυμπιάδα, το αεροδρόμιο των Σπάτων παίρνονται από τους επαγγελματίες πολιτικούς χωρίς καμία συμμετοχή των πολιτών. Οι αποφάσεις αυτές με τη σειρά τους προκαθορίζουν τις βασικές παραμέτρους στις οποίες μπορούν να κινηθούν οι δήμοι του λεκανοπέδιου. Ανάλογα ισχύουν με τους δήμους όλης της χώρας. Οι δημότες έχουν ελάχιστη δύναμη να επηρεάσουν την πολιτική και οικονομική διαδικασία που καθορίζει αποφασιστικά τη ζωή τους. Είτε με τις βουλευτικές, είτε, ακόμη περισσότερο, με τις δημοτικές εκλογές.

Όταν, όμως, οι πολίτες βλέπουν ότι αποκλείονται καθημερινά από το σημερινό «δημόσιο» χώρο που μονοπωλείται από τους επαγγελματίες πολιτικούς, όταν στερούνται της δυνατότητας να ελέγχουν τον τρόπο με τον οποίο ικανοποιούνται οι ανάγκες τους που αφήνεται σήμερα στις δυνάμεις της αγοράς και όταν συνειδητοποιούν ότι δεν έχουν ούτε καν το δικαίωμα να επέμβουν στη διαδικασία της καθημερινής επιδείνωσης της ποιότητας ζωής και της υγείας τους, λόγω της αναπόφευκτης υποβάθμισης του περιβάλλοντος που επιβάλλει η δυναμική της αγοράς, θα ήταν αφύσικο να μην παύσουν να ασχολούνται με αυτό που περνά σήμερα για

πολιτική. Όπως θα ήταν περίεργο εάν δεν στρέφονταν στην ορθοδοξία, όπως συνιστούν και διάφοροι θεολόγοι που παριστάνουν τους φιλόσοφους (στην «Ελλάδα Ελλήνων Χριστιανών» ευδοκιμεί και αυτό το είδος) που επιτίθενται κατά του σημερινού τύπου πολιτικής για να εγκωμιάσουν την αρχιεπισκοπική αντιπολίτευση![550] Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν ακόμη και κάποιοι τ. αριστεριστές αναζητούν την ταυτότητά τους στην... ορθοδοξία.[551] Διότι, βέβαια, όταν ένα μαζικό κίνημα με στόχο τη δημιουργία μιας νέας πολιτικής είναι ακόμη στα σπάργανα είναι απόλυτα φυσικό οι νέοι, μέσα στο σκοταδισμό της «Ελλάδας Ελλήνων Χριστιανών» (ή της «ορθόδοξης ρωμιοσύνης» κατά την «αριστερή» ορολογία) με τον οποίο τους τρέφουν τα ηλεκτρονικά ΜΜΕ και κάποια «αριστερά» έντυπα να στρέφονται στην εκκλησία και το στρατό για σωτηρία.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι ο σημερινός τύπος πολιτικής είναι καταδικασμένος, καθώς η επιταχυνόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς ακολουθείται από τη συνεχή παρακμή της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας». Η αδυναμία του κράτους να ελέγξει αποτελεσματικά τις δυνάμεις της αγοράς για να αντιμετωπίσει τα θεμελιακά προβλήματα της μαζικής ανεργίας, φτώχειας, αυξανόμενης συγκέντρωσης του εισοδήματος και του πλούτου, καθώς και η συνεχιζόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος έχουν οδηγήσει όχι μόνο την «υπόταξη» των άνεργων και των περιθωριοποιημένων αλλά, ιδιαίτερα, τους νέους σε μαζική πολιτική απάθεια και κυνισμό. Ταυτόχρονα, είναι πια σαφές ότι τα ουτοπικά όνειρα ορισμένων τμημάτων της «Αριστεράς» για τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας των πολιτών δεν έχουν καμιά πιθανότητα επιτυχίας. Διότι, η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς ακολουθείται αναπόφευκτα από τη διεθνοποίηση της κοινωνίας των πολιτών. Με άλλα λόγια, ο ανταγωνισμός επιβάλλει την επικράτηση του τύπου κοινωνίας πολιτών με τους σχετικά λιγότερους κοινωνικούς ελέγχους πάνω στις αγορές σε σχέση με την προστασία της εργατικής δύναμης και του περιβάλλοντος.

Η διέξοδος δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από τη δημιουργία ενός

550. Χ. Γιανναρά, *Καθημερινή,* 2/8/98.
551. Βλ., για παράδειγμα, *Άρδην,* Δεκ. 1997 και Ιούν.-Σεπτ. 1998.

νέου είδους πολιτικής, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, που θα βασιζόταν σε δομές και διαδικασίες που εξασφαλίζουν την Περιεκτική Δημοκρατία, δηλ. την άμεση, πολιτική και οικονομική, κοινωνική και οικολογική δημοκρατία. Και αυτό, διότι το μεγάλο πρόβλημα σήμερα που έχει οδηγήσει στη γενικευμένη οικονομική, οικολογική, πολιτική και κοινωνική κρίση είναι η συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα στα χέρια διαφόρων ελίτ που διαφεντεύουν τις τύχες όλων μας. Βήματα στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν να είναι, όπως είχα αναφέρει παλιότερα,[552] η σταδιακή «δημοτικοποίηση» της παραγωγής στη θέση της σημερινής ιδιωτικοποιημένης παραγωγής, η δημιουργία τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας στη θέση της σημερινής εξάρτησης από εξωγενή κέντρα δημιουργίας απασχόλησης και εισοδημάτων, η βαθμιαία δημιουργία ενός δημοκρατικά ελεγχόμενου καταμερισμού εργασίας σε επίπεδο συνομοσπονδιών δήμων και, τέλος, η σταδιακή μεταφορά του φορολογικού βάρους από το κέντρο στο τοπικό επίπεδο με την παράλληλη εξουσιοδότηση των δημοτικών συνελεύσεων να αποφασίζουν τόσο το ύψος και κατανομή των φόρων όσο και τη διάθεση των εσόδων.

Φυσικά, τα προγράμματα των συνδυασμών στις εκάστοτε δημοτικές εκλογές δεν έχουν καμία σχέση με παρόμοια αιτήματα. Και δεν αναφέρομαι μόνο στα προγράμματα των τοποτηρητών των κομμάτων εξουσίας αλλά ακόμη και στα μετωπικά «προγράμματα-σούπα» των υπόλοιπων κομμάτων της αντιπολίτευσης που ανθίζουν ιδιαίτερα στους μεγάλους δήμους της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Ούτε βέβαια εμπνέει καμία εμπιστοσύνη η πλαισίωση των μετωπικών συνδυασμών από διάφορους «επώνυμους» διανοούμενους και οικολόγους που δεν τολμούν να κατεβούν αυτόνομα στις εκλογές με ένα ριζοσπαστικό Πράσινο πρόγραμμα, αλλά προτιμούν τη σιγουριά της μετωπικής «σούπας» κ.λπ. Όλοι αυτοί, ακόμη και εάν ήθελαν, σίγουρα δεν θα μπορούσαν να κάνουν καμία ουσιαστική παρέμβαση στα δεδομένα θεσμικά πλαίσια και στις δεδομένες παραμέτρους που δεν διανοούνται να αμφισβητήσουν. Οι ίδιες άλλωστε

552. Βλ. *Ελευθεροτυπία,* 11/10/97 και Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π.

οι γενικολογίες των μετωπικών συνδυασμών για την πάλη κατά της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης αποτελούν, στην καλύτερη περίπτωση, ευχολόγια. Διότι είναι πια φανερό πόσο ουτοπική είναι κάθε ιδέα ότι η σημερινή νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς μπορεί να ανατραπεί χωρίς σαφή συνείδηση της ανάγκης συστημικής αλλαγής. Δηλαδή, της ανάγκης δημιουργίας των θεσμικών προϋποθέσεων για την ανατροπή των σημερινών δομών συγκέντρωσης εξουσίας. Οι διεθνοποιημένες αγορές έχουν εξασφαλίσει το αποτέλεσμα αυτό καθώς και τη δυνατότητα να πνίγεται εν τη γενέσει της οποιαδήποτε απόπειρα για αποτελεσματική πολιτική που θα περιόριζε τις δυνάμεις της αγοράς και θα προστάτευε πραγματικά την εργασία και το περιβάλλον.

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία

Το ελληνικό τοπίο των δημοτικών εκλογών όμως άλλαξε ριζικά με την ψήφιση από τους επαγγελματίες πολιτικούς του νόμου με τη συμβολική ονομασία «Καποδίστριας» για χάρη δήθεν του «εκσυγχρονισμού» της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Και αυτό, παρά τη σημαντική λαϊκή αντίδραση κατά της νέας συγκέντρωσης εξουσίας που επιχειρεί η νέα νομοθεσία. Όμως τι ακριβώς αντιπροσωπεύει ο «Καποδίστριας» και πώς θα μπορούσαμε να δούμε μια πραγματική αποκέντρωση στο τοπικό επίπεδο;

Κατά τη γνώμη μου, ο «Καποδίστριας» αποτελεί τη θεσμοποίηση της σημερινής εξαρτημένης αποκέντρωσης που παραγματοποιείται στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.[553] Και είναι εξαρτημένη η νεοφιλελεύθερη αποκέντρωση, διότι δεν οδηγεί στη δημιουργία αυτοδύναμων τοπικών πολιτικών και οικονομικών μονάδων, αλλά αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα:

- πρώτον, της σημερινής διαδικασίας συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης στα χέρια, κυρίως πολυεθνικών επιχειρήσεων. Στο πλαί-

553. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 13.

σιο αυτό, η νεοφιλελεύθερη εξαρτημένη αποκέντρωση συνεπάγεται επίσης την ανάθεση στην ιδιωτική πρωτοβουλία υπηρεσιών που προηγούμενα παρέχονταν από το κράτος ή τους δήμους - πράγμα που διευκολύνει η διοικητική συγκέντρωση που επιβάλλει ο «Καποδίστριας», και

- δεύτερον, της παράλληλης συγκέντρωσης πολιτικής δύναμης στα χέρια των επαγγελματιών πολιτικών πρωταρχικά στο υπερεθνικό επίπεδο (ήδη από το 1997 το 50% της νομοθεσίας των κρατών της ΕΕ αποφασιζόταν στις Βρυξέλλες και από τότε το ποσοστό αυτό έχει αυξηθεί σημαντικά[554]) και δευτερευόντως στο εθνικό ή τοπικό επίπεδο, όπου οι επαγγελματίες πολιτικοί των νέων υπερδήμων θα συμπληρώνουν αυτούς του κέντρου.

Είναι επομένως φανερό ότι ο πραγματικός στόχος του «Καποδίστρια» είναι ο νεοφιλελεύθερος «εκσυγχρονισμός» της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ο οποίος δεν έχει καμιά σχέση ούτε με την αποκέντρωση αλλά ούτε και με την οικονομική ανάπτυξη της υπαίθρου ή, πολύ περισσότερο, με τη βελτίωση της ποιότητας ζωής όσων έχουν απομείνει σε αυτήν. Και αυτό, διότι η μεταπολεμική οικονομική καταβαράθρωση δεν είναι θέμα έλλειψης πιο «αποτελεσματικών» διοικητικών μηχανισμών, όπως υποθέτει η κυβέρνηση και οι εκσυγχρονιστές «διανοούμενοι-κομισάριοι» που τη στηρίζουν, αλλά θέμα στρεβλής οικονομικής ανάπτυξης.[555] Διότι βέβαια η ερήμωση της υπαίθρου οφείλεται αποκλειστικά στο μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης, που εφάρμοσε η οικονομική και πολιτική ελίτ, το οποίο στηριζόταν στην οικοδομική δραστηριότητα, τις ξένες επενδύσεις, τη μετανάστευση, τον τουρισμό και τη ναυτιλία και τελευταία στις μεταβιβάσεις από την ΕΟΚ. Το αποτέλεσμα ήταν ότι στην Ελλάδα δεν δημιουργήθηκε ποτέ μια υγιής παραγωγική δομή, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ο νεοφιλελεύθερος εκσυγχρονισμός επομένως που επιδιώκει ο «Καποδίστριας» απλώς μπορεί να οδηγήσει σε κάποια αποτελε-

554. M. Leonard, *Politics Without Frontiers,* Demos, 1997.

555. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομικής ανάπτυξης,* ό.π., κεφ. 7-8.

σματικότερη απορρόφηση των σχετικών κονδυλίων της ΕΕ και, αντίστοιχα, σε μερικά έργα υποδομής, αλλά οπωσδήποτε όχι στην οικονομική ανάπτυξη της υπαίθρου η οποία, στο πλαίσιο ιδιαίτερα της GATT και της νέας ΚΑΠ είναι καταδικασμένη.

Ένας επιπρόσθετος στόχος του Καποδίστρια είναι η παραπέρα ενίσχυση της αντιπροσωπευτικής σε βάρος της άμεσης δημοκρατίας. Έτσι οι αποφάσεις που αφορούν τη ζωή της κοινότητας δεν θα παίρνονται πια από το τοπικό συμβούλιο της κοινότητας, κάτω από την άμεση επιρροή των άτυπων συνελεύσεων του καφενείου του χωριού, αλλά από ένα μακρινό δημοτικό συμβούλιο όπου το χωριό θ' αντιπροσωπεύεται με ένα δημοτικό σύμβουλο ή δημαρχιακό πάρεδρο. Δεδομένου μάλιστα ότι, όπως φαίνεται, οι αναγκαστικές συνενώσεις είναι, συνήθως, συνενώσεις μικρών κοινοτήτων με κάποιο μεγάλο δήμο της περιοχής, αυτό σημαίνει παραπέρα ενίσχυση των ιεραρχικών δομών στο τοπικό επίπεδο, εφόσον τα σχετικά αυτόνομα κοινοτικά όργανα μετατρέπονται τώρα σε μειονότητες του ενός, σε ευρύτερα δημοτικά όργανα, όπου τη μειοψηφία θα έχουν οι σύμβουλοι του μεγάλου δήμου. Πράγμα που με τη σειρά του σημαίνει θεσμοποίηση και «ορθολογικοποίηση» των σημερινών άτυπων δομών εξουσίας, όπου το «μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό», στην προσέλκυση δημοσίων κονδυλίων για αναπτυξιακά έργα κ.λπ. Έτσι, αντί τα τοπικά συμβούλια να είναι οι πυρήνες μιας τοπικής δημοκρατίας από όπου ξεκινούν οι αποφάσεις, στην πραγματικότητα, δεν θα είναι παρά οι τοπικές οργανώσεις-σφραγίδα των νέων υπερδήμων, που με τη σειρά τους θα επισφραγίζουν τις αποφάσεις του κεντρικού κρατικού οργανισμού. Παράλληλα, στους νέους υπερδήμους δημιουργείται ένα νέο ενδάμεσο δίκτυο τοπικών επαγγελματιών πολιτικών το οποίο, σε στενή συνεργασία με τους επαγγελματίες πολιτικούς του κέντρου, θα μονοπωλεί την τοπική πολιτική εξουσία.

Ο τρόπος με τον οποίο εισήχθη το αντιδημοκρατικό αυτό νομοσχέδιο είναι χαρακτηριστικός και ενδεικτικός των πραγματικών προθέσεων των εισηγητών του. Οι επαγγελματίες πολιτικοί του κέντρου, που παριστάνουν τους σοσιαλιστές και τους «δημοκράτες», ούτε καν διανοήθηκαν να ρωτήσουν τους ίδιους τους «υπηκόους τους», π.χ. με δημοψηφίσματα, αν συμφωνούν με την αφαίρεση κάθε υπολειμμάτων τοπικής δημο-

κρατικής εξουσίας. Και αυτό, με βάση τα «βαρύγδουπα» επιχειρήματα της κυβέρνησης σχετικά με τα «προβλήματα» που δημιουργεί το θέμα του ποιοι θα νομιμοποιούνταν να ψηφίσουν αλλά και της πιθανής «παραπληροφόρησης» του καφενείου.[556] Όμως η απλή επίκληση των επιχειρημάτων αυτών αποτελεί προσβολή της νοημοσύνης του μέσου πολίτη. Διότι, λίγοι θα αμφισβητούσαν ότι οι μόνοι που θα έπρεπε να συμμετέχουν σε παρόμοια δημοψηφίσματα είναι ο πραγματικός πληθυσμός του κάθε χωριού που βιώνει καθημερινά τα προβλήματα του τόπου του και όχι βέβαια (όπως δήθεν διερωτάται ο αρμόδιος υπουργός) ο «απογραφικός» ή εκλογικός πληθυσμός. Ακόμη, μόνο ως ανέκδοτο θα μπορούσε να εκληφθεί ο φόβος της κυβέρνησης για την παραπληροφόρηση «του καφενείου», τη στιγμή που η ίδια διαθέτει στα χέρια της τη μεγαλύτερη δυνατή πηγή παραπληροφόρησης, την τηλεόραση, που εισέρχεται όχι μόνο στα καφενεία αλλά ακόμη και στις κρεβατοκάμαρες των «υπηκόων» της.

Όμως, σημαίνουν όλα αυτά ότι η συνένωση των σημερινών κατάσπαρτων και μη βιώσιμων κοινοτήτων είναι άσκοπη; Φυσικά όχι, εφόσον η οικονομική ιδιαίτερα βιωσιμότητα μιας αυτοδύναμης τοπικής μονάδας σίγουρα είναι θέμα και μεγέθους[557] ενώ είναι δεδομένο ότι ο κατακερματισμός σε μικρές κοινότητες δεν επιτρέπει τη βιωσιμότητα υποδομών στην εκπαίδευση, στην υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες γενικότερα. Αλλά για να είχε νόημα η συνένωση των κοινοτήτων θα έπρεπε πρώτον να ήταν εκούσια και όχι αναγκαστική. Δεύτερον, ο στόχος μιας παρόμοιας εναλλακτικής αποκέντρωσης πρέπει να είναι η αυτοδυναμία, πράγμα που απαιτεί τη θεμελίωση της στην οριζόντια αλληλεξάρτηση οικονομικά και πολιτικά αυτοδυνάμων δήμων και κοινοτήτων, που θα συνομοσπονδιούσαν τις τοπικές άμεσες κα οικονομικές δημοκρατίες σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.[558] Βήματα στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν να είναι:

556. Βλ. τις δηλώσεις του υφυπουργού Εσωτερικών, *Ελευθεροτυπία,* 23/9/97.
557. Βλ. T. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy,* ό.π., κεφ. 6.
558. Ό.π.

- η σταδιακή «δημοτικοποίηση» της παραγωγής στη θέση της σημερινής ιδιωτικοποιημένης παραγωγής η οποία επιβάλλει ένα οικονομικό δαρβινισμό όπου ο ισχυρότερος επιβιώνει σε βάρος του ασθενέστερου
- η δημιουργία τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας στη θέση της σημερινής εξάρτησης από εξωγενή κέντρα δημιουργίας απασχόλησης και εισοδημάτων, η οποία αναπόφευκτα οδηγεί στην ανεργία και την ανασφάλεια
- η βαθμιαία δημιουργία ενός δημοκρατικά ελεγχόμενου καταμερισμού σε επίπεδο συνομοσπονδιών δήμων και κοινοτήτων που θα απέτρεπε τη δημιουργία των τεράστιων ανισοτήτων μεταξύ πλούσιων και φτωχών σε παραγωγικούς πόρους περιοχών, την οποία δημιουργεί ο σημερινός καταμερισμός μέσω της οικονομίας της αγοράς και, τέλος,
- η σταδιακή μεταφορά του φορολογικού βάρους από το κέντρο στο τοπικό επίπεδο με την παράλληλη εξουσιοδότηση των δημοτικών και κοινοτικών συνελεύσεων να αποφασίσουν τόσο το ύψος και την κατανομή των φόρων όσο και τη διάθεση των εσόδων

Μέσα από μια διαδικασία σαν την παραπάνω θα μπορούσε να επιτευχθεί ο θεμελιακός στόχος της επανένωσης κοινωνίας και οικονομίας και της επανενσωμάτωσης Ανθρώπου και Φύσης, καθώς και η δημιουργία των προϋποθέσεων για μια Περιεκτική Δημοκρατία στη θέση της σημερινής «δημοκρατίας» των πολιτικών και οικονομικών ελίτ.

Η πολιτική ομογενοποίηση μέσα στην ΟΝΕ

«Δεν έχει σημασία τι ψηφίζεις.
Οι κερδισμένοι είναι πάντα οι πολιτικοί»
(αγγλοσαξονικό γνωμικό)

Οι εκλογές του 2000, όπως και όλες οι προηγούμενες, χαρακτηρίστηκαν «κρίσιμες», καμπή για την Ιστορία κ.λπ. Φυσικά, τίποτα από όλα αυτά δεν συνέβαινε. Το εκλογικό σώμα ουσιαστικά κλήθηκε να επικυρώσει βα-

σικές επιλογές που ήδη είχαν γίνει για λογαριασμό του από τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Πράγμα βέβαια ούτε καινούργιο, ούτε ιδιαίτερο για την Ελλάδα. Η συγκεκριμένη μάλιστα επιλογή αυτών των εκλογών, η είσοδος της χώρας στην ΟΝΕ, που καθορίζει σημαντικά το είδος επιλογών που έχει η πολιτική ελίτ μας, είχε γίνει από καιρό, χωρίς βέβαια να διανοηθεί κανένας να ερωτήσει το εκλογικό σώμα, έστω και για τους τύπους. Όλα τα κοινοβουλευτικά κόμματα (εκτός ΚΚΕ) έχουν ταχθεί βασικά υπέρ της ΕΕ και της ΟΝΕ. Αυτό σημαίνει ότι έχουν δεχτεί τις βασικές επιλογές της ελίτ μας τόσο για το παρελθόν, όσο και για το μέλλον. Και αυτό, διότι τα περιθώρια που έχει ένα κόμμα, μέσα στην ΕΕ της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, να ασκήσει, εάν έλθει στην εξουσία, μια «διαφορετική» πολιτική είναι μηδαμινά, όπως ανακάλυψαν και τα ισχυρότερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης (Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία κ.λπ.). Έτσι, όσον αφορά το παρελθόν, τα κόμματα εξουσίας της χώρας μας έχουν ουσιαστικά δεχτεί την αποδιάρθρωση της παραγωγικής δομής που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, δηλαδή την καθίζηση των μισών μεταποιητικών κλάδων, τη στασιμότητα της γεωργίας και την αναπόφευκτη συνακόλουθη διόγκωση της ανεργίας, που σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση του ΟΟΣΑ όχι μόνο έχει φθάσει σε πρωτοφανή επίπεδα αλλά και αναμένεται στα επόμενα χρόνια να μείνει σε επίπεδα πάνω από 10%, πράγμα που μας βάζει στην κορυφή της ανεργίας μαζί με την Ισπανία. Συγχρόνως, το εμπορικό ισοζύγιο, που αποτελεί τον καθρέφτη της παραγωγής μιας χώρας, είναι το χειρότερο στην ΕΕ και, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφαλαίο τα τελευταία χρόνια επιδεινώνεται δραματικά. Και όλα αυτά, παρά την «ανάπτυξη» που διαφημίζει η κυβερνώσα ελίτ προς εξαπάτηση των λαϊκών στρωμάτων που, κυρίως, πληρώνουν την τιμή της. Μια «ανάπτυξη» που σημαίνει ότι οι νέοι μας καταδικάζονται ή στην ανεργία ή, αν πάρουν κάποιο πτυχίο, στις χαμηλότερες αμοιβές σε όλη την ΕΕ.[559]

Όσον αφορά το μέλλον, δεδομένης της αδυναμίας άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής πολιτικής στο νομισματικό τομέα (όπου οι αποφάσεις

559. *Το Βήμα της Κυριακής,* 27/2/2000.

τώρα παίρνονται από την ευρωπαϊκή τράπεζα) και στο δημοσιονομικό τομέα (λόγω της ανάγκης ελαχιστοποίησης των ελλειμμάτων που επιβάλλει η ΟΝΕ), οι διαφορές που επαγγέλλονται τα κόμματα εξουσίας αφορούν λεπτομέρειες και όχι την ουσία. Πέρα λοιπόν από τους σίγουρα ωφελημένους από τις εκλογές, δηλαδή τους επαγγελματίες πολιτικούς που (με το αζημίωτο) καταλαμβάνουν την εξουσία, τι άλλη σημασία μπορεί να έχουν τα αποτελέσματά τους;

Ας δούμε τις διαφορές μεταξύ των κοινοβουλευτικών κομμάτων πιο συγκεκριμένα. Το κυβερνών κόμμα, μετά από μακρόχρονη κατοχή της εξουσίας, κοντεύει να γίνει σαν το «Θεσμικό Επαναστατικό κόμμα» του Μεξικού των απογόνων του Ζαπάτα που κυβερνούσε μέχρι πριν από λίγο τη χώρα για 70 χρόνια, έχοντας προδώσει στην πορεία κάθε ιδανικό της Μεξικάνικης Επανάστασης και δημιουργήσει ένα ευρύτατο κύκλωμα πολιτικής μασονίας. Αντίστοιχα το ΠΑΣΟΚ, έχοντας απεμπολήσει κάθε όραμα για το οποίο πρωτοεκλέχτηκε το 1981, έχει δημιουργήσει πανίσχυρους κύκλους συμφερόντων γύρω του, όχι μόνο στον οικονομικό τομέα αλλά και μεταξύ των διανοούμενων, καλλιτεχνών κ.λπ. (οι οποίοι αντιλαμβάνονται ότι κάθε δυνατότητα κοινωνικής προβολής τους περνά αναγκαστικά μέσα από το θεσμικό αυτό κόμμα), που διευκολύνουν τη διαιώνιση της παραμονής του στην εξουσία. Παράλληλα, η κομματική του βάση αναπόφευκτα συγκεντρώνει όλο και περισσότερο αυτούς που βλέπουν τη συμμετοχή στην πολιτική ως μέσο για την ικανοποίηση των ατομικών συμφερόντων τους και όχι ως μέσο για την υποστήριξη διαφορετικών πολιτικών στόχων/οραμάτων. Πράγμα βέβαια στο οποίο βοηθά αποφασιστικά και το γεγονός ότι δεν υπάρχουν στη σημερινή εποχή της νεοφιλελεύθερης διεθνοποίησης οποιεσδήποτε σημαντικές διαφορές μεταξύ των νεοφιλελεύθερων μέσα στη ΝΔ και των σοσιαλφιλελεύθερων του ΠΑΣΟΚ. Η επανεκλογή επομένως του ΠΑΣΟΚ σημαίνει την παραπέρα ενίσχυση των διαδικασιών αυτών και την ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωση πολιτικής εξουσίας στα χέρια μιας φούχτας επαγγελματιών πολιτικών οι οποίοι στο μέλλον δεν θα αισθάνονται καν την ανάγκη να δικαιολογούνται για πολιτικές όπως η ουσιαστική παράδοση του Οτσαλάν στους δήμιους του, η άμεση συμμετοχή στο έγκλημα κατά του γιουγκοσλαβικού λαού και, το κυριότερο, η με κάθε τρόπο συντριβή κάθε λαϊκού κινήμα-

τος εναντίον της σοσιαλφιλελεύθερης πολιτικής του, που η ΟΝΕ θα κάνει ακόμη πιο σκληρή. Όσον αφορά τη ΝΔ, παρά τους λαϊκισμούς και τα δημαγωγικά συνθήματα της ηγεσίας στα οποία όλο και περισσότερο την οδηγεί η μακρόχρονη απουσία από την εξουσία, η πολιτική που θα ακολουθούσε το κόμμα αυτό στην εξουσία θα ήταν βασικά η ίδια με αυτή του ΠΑΣΟΚ, με δεδομένες τις παραμέτρους της ΟΝΕ. Η μόνη επομένως θετική συνέπεια από την εκλογή της ΝΔ θα ήταν η πιθανότητα αποπαγίδευσης λαϊκών στρωμάτων από τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση στην οποία τα παγιδεύει σήμερα το δήθεν «σοσιαλιστικό» κυβερνών κόμμα -πράγμα που αποτελεί και ένα βασικό λόγο για τον οποίο σύσσωμη σχεδόν η οικονομική ελίτ υποστήριζε το ΠΑΣΟΚ έναντι της ΝΔ.

Τα παραπάνω ισχύουν κατ' αρχήν και για τα μικρότερα κόμματα που δεν αμφισβητούν την ΕΕ/ΟΝΕ: το ΔΗΚΚΙ και το Συνασπισμό με τις... οικολογικές τσόντες του. Οι δυνάμεις της «Αριστεράς και της Οικολογίας», ακόμα και εάν έπαιρναν την εξουσία, δεν θα υπήρχε περίπτωση να έπαιρναν ριζικά μέτρα για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, (όπως δεν πήραν οι αντίστοιχες «προοδευτικές» δυνάμεις στην εξουσία στην ΕΕ), διότι τέτοια μέτρα αναπόφευκτα θα μείωναν την ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα έναντι των άλλων μπλοκ, στην οποία στηρίζεται η δυναμική του όλου συστήματος. Σε μια χώρα μάλιστα με την οικονομική δομή της Ελλάδας, οι στόχοι που επαγγέλλονται τα κόμματα αυτά είναι εντελώς ασύμβατοι με τα μέσα που προβλέπονται από τις συνθήκες Μάαστριχτ και Άμστερνταμ. Πράγμα που σημαίνει ότι τα κόμματα αυτά θα υποχρεώνονταν στις ίδιες πολιτικές (παραπέρα ιδιωτικοποιήσεις και «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας, καθήλωση των μισθών και συντάξεων για χάρη της «διατηρησιμότητας» της ονομαστικής σύγκλισης κ.λπ.) στις οποίες θα υποχρεωθεί και το ΠΑΣΟΚ ή η ΝΔ.

Τέλος, το ΚΚΕ είναι το μόνο κοινοβουλευτικό κόμμα που θα μπορούσε να προβάλει μια πραγματικά εναλλακτική πολιτική, δεδομένης της από μέρους του απόρριψης (σε αντίθεση με τα άλλα κόμματα), της Νέας Τάξης, όπως αυτή εκφράζεται στο οικονομικό πεδίο με την ΕΕ και την ΟΝΕ και στο πολιτικό με το νέο ΝΑΤΟ. Ιδιαίτερα μάλιστα αν τόνιζε το «συστημικό» χαρακτήρα της Νέας Τάξης. Όμως το κόμμα αυτό απεμπολεί τη δυνατότητα να παίξει έναν τέτοιο ρόλο και επιλέγει την ψηφοθηρική αλ-

λά και αποπροσανατολιστική οδό της σύμπηξης εκλογικών συνεργασιών με τυχοδιωκτικά στοιχεία της ελληνορθοδοξίας (που προεκλογικά αμφιταλαντεύονταν αν θα ενωθούν με τους νεοεθνικιστές της ΝΔ ή θα βρουν στέγη στο ΚΚΕ!),[560] πράγμα που αποπροσανατολίζει πολλαπλά τα λαϊκά στρώματα: Πρώτον, με το να υποβαθμίζει τη σημασία του θανάσιμου κίνδυνου που εκφράζει σήμερα για κάθε προοδευτικό δημοκρατικό κίνημα η παγκόσμια έκρηξη του ανορθολογισμού, που στην Ελλάδα εκφράζεται με την άνθηση της ορθοδοξίας. Δεύτερον, με το να απεμπολεί ουσιαστικά, όταν ενδύεται τον «πατριωτικό» μανδύα, τον ταξικό χαρακτήρα του αγώνα που υποτίθεται διεξάγει κατά των ελίτ. Και τέλος, με το να «νομιμοποιεί από τα αριστερά» τις ανορθολογικές τάσεις που σήμερα, με τη μορφή των ξαναγεννημένων χριστιανών στις ΗΠΑ, το κίνημα Νέας Εποχής κ.λπ., στηρίζουν ουσιαστικά τη Νέα Τάξη.

Το εκλογικό αποτέλεσμα, όπως ήταν αναμενόμενο, έγινε δεκτό με ενθουσιώδεις δηλώσεις των οικονομικών και πολιτικών ελίτ στη χώρα και στο εξωτερικό. Η δήλωση του ΣΕΒ ότι «οι εκλογές επιβεβαίωσαν ότι η συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού λαού στηρίζει την ευρωπαϊκή επιλογή της ανοιχτής οικονομίας και του ανταγωνισμού» είναι χαρακτηριστική, διότι συνοψίζει την αιτιατής ευφορίας αυτής. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι η επιλογή αυτή ουσιαστικά δεν τέθηκε υπό την έγκριση του ελληνικού λαού εφόσον και τα δυο κόμματα εξουσίας, (αλλά και ο ΣΥΝ με τις οικολογικές τσόντες του και το ΔΗΚΚΙ, που επίσης την αποδέχονται), δεν μίλησαν ανοιχτά για αυτή και τις συνέπειές της, ώστε να γίνει ένας ουσιαστικός διάλογος πάνω στο θέμα, αλλά απλώς την έπαιρναν ως δεδομένη. Γι' αυτό, το να χαρακτηρίζεται το εκλογικό αποτέλεσμα ως δικαίωση της ΟΝΕ είναι τουλάχιστον ανακόλουθο.

Είναι δεδομένο ότι οι περισσότεροι ψηφοφόροι που ψήφισαν τα κόμματα αυτά το μόνο που δεν σκέφτονταν όταν έκαναν τη συγκεκριμένη επιλογή τους ήταν οι μακροπρόθεσμες συνέπειες της ΟΝΕ και της ανοικτής οικονομίας. Όπως πολλές δημοσκοπήσεις έχουν δείξει στο παρελθόν, οι περισσότεροι ψηφοφόροι έχουν αμυδρή ιδέα για το τι σημαίνει η

560. Σ. Γιαννακά, *Το Βήμα της Κυριακής,* 27/2/2000.

ΟΝΕ στη ζωή τους ενώ γενικά η συμμετοχή στην ΕΕ κρίνεται με βάση τις (παροδικές) αυξήσεις στα εισοδήματα που είχαν οι μεταβιβάσεις από τις Βρυξέλλες. Ένας επομένως βασικός λόγος που θα μπορούσε να εξηγήσει αυτή την ανακολουθία, όπου ο λαός φαίνεται να υπερψηφίζει τα κόμματα της ΟΝΕ, είναι το αναμφισβήτητο γεγονός της έλλειψης πληροφόρησης για τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της επιλογής των ελίτ. Έτσι, επικρατεί η λογική του ελληνορθόδοξου Καραγκιόζη που συνοψίζεται στο «δος ημίν σήμερον». Σε όλα αυτά συντείνουν αποτελεσματικά τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα τα ηλεκτρονικά. Είναι άλλωστε γνωστό ότι σήμερα σε όλες τις δυτικές «δημοκρατίες», με προεξάρχουσα αυτή των ΗΠΑ, εκείνα τα κόμματα και εκείνοι οι υποψήφιοι (δηλαδή εκείνες οι απόψεις) υπερτερούν που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη προβολή στα ΜΜΕ. Προβολή, που εάν μεν πρόκειται για την υποστήριξη του ενός φορέα «συστημικών απόψεων» έναντι του αλλού (π.χ. του ΠΑΣΟΚ έναντι της ΝΔ) εξαγοράζεται με αδρά ανταλλάγματα, ενώ εάν πρόκειται για την υποστήριξη «συστημικών» έναντι «αντισυστημικών» απόψεων (απόψεων που εναντιώνονται στην οικονομία της αγοράς), παρέχεται αφειδώς και δωρεάν. Τα σχετικά παραδείγματα βρίθουν. Στη Βρετανία, το Εργατικό Κόμμα βρισκόταν για σχεδόν δυο δεκαετίες εκτός εξουσίας, επειδή ερωτοτροπούσε με «ανορθόδοξες» ιδέες κατά του νεοφιλελευθερισμού. Μόλις όμως το κόμμα αυτό ανένηψε και υιοθέτησε το μίγμα του σοσιαλφιλελευθερισμού που ονομάζεται «Ο Τρίτος Δρόμος» κέρδισε τη μαζική στήριξη των ΜΜΕ, την οποία ποτέ δεν διέθετε πριν, και εξελέγη με συντριπτική πλειοψηφία. Αντίστοιχα στην Ελλάδα, το ΠΑΣΟΚ, υιοθετώντας μια παρόμοια εκδοχή του σοσιαλφιλελευθερισμού, κέρδισε την υποστήριξη των κυριοτέρων δημοσιογραφικών συγκροτημάτων και μετετράπη σε «καθεστωτικό» κόμμα εξουσίας (δεν αναφέρομαι βέβαια στο ρόλο των κρατικών καναλιών που είναι ρόλος διαφημιστικής εταιρείας της εκσυγχρονιστικής προπαγάνδας για την ΟΝΕ γενικά, και του ΠΑΣΟΚικού έργου ειδικότερα).

Όμως, ενώ σε χώρες του Βορρά όπως η Βρετανία υπάρχει μια εγγενής πλειοψηφία για τη στήριξη του νεοφιλελεύθερου/σοσιαλφιλελεύθερου προγράμματος (ιδιωτικοποιήσεις, ανταγωνισμός, πετσόκομμα του κράτους πρόνοιας κ.λπ.) η οποία θεμελιώνεται στην κοινωνία «των δύο τρίτων», στην Ελλάδα υπάρχει μια σημαντική ιδιοτυπία. Στις χώρες του

Βορρά, την κοινωνία των δυο τρίτων απαρτίζουν κυρίως τα μεσαία στρώματα τα οποία απασχολούνται βασικά στον ιδιωτικό τομέα και είναι οι σημαντικότεροι υποστηρικτές του νεοφιλευθερισμού/σοσιαλφιλευθερισμού, ενώ τα θύματά του (άνεργοι, υποαπασχολούμενοι, χαμηλόμισθοι, φτωχοί κ.ά.), βασικά απέχουν από την εκλογική διαδικασία και από καιρού σε καιρό επανδρώνουν τα ξεσπάσματα που παίρνουν τη μορφή μικροεξεγέρσεων ή καταφεύγουν στις ατομικές «λύσεις» των ναρκωτικών και της εγκληματικότητας. Στη χώρα μας, όμως, έχει δημιουργηθεί μια ιδιότυπη κοινωνία των δυο τρίτων η οποία, σε αντίθεση με την αντίστοιχη κοινωνία στις χώρες του Βορρά, απαρτίζεται από τα μικροαστικά στρώματα των σχετικά «βολεμένων», όχι στον υπανάπτυκτο ιδιωτικό μας τομέα, αλλά σε τομείς άμεσα ή έμμεσα εξαρτημένους από το δημόσιο τομέα - που εξακολουθεί να έχει δεσπόζουσα θέση στην οικονομία. Πράγμα που δημιουργεί μια βασική αντίφαση μεταξύ των στόχων των στρωμάτων αυτών και των στόχων των ελίτ που υποστηρίζουν τα κόμματα εξουσίας. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι όχι μόνο το ΠΑΣΟΚ εξαπατά άμεσα τα στρώματα αυτά, όταν υποστηρίζει ότι οι παραπέρα ιδιωτικοποιήσεις, η ελαστικοποίηση εργασίας κ.λπ. που θα φέρει η ΟΝΕ δεν θα οδηγήσει πολλούς από αυτούς (αγρότες, εξαρτημένους από το δημόσιο τομέα κ.λπ.) στην ανεργία, τη φτώχεια ή τη συμπίεση των εισοδημάτων τους -πράγμα που θα γίνει ιδιαίτερα φανερό όταν εξαντληθούν προσεχώς τα «πακέτα» της ΕΕ- αλλά ακόμη και η «φιλελεύθερη» ΝΔ συναγωνιζόταν προεκλογικά το ΠΑΣΟΚ σε υποσχέσεις «κρατικιστικών» παροχών !

Στην καθαρή αυτή εξαπάτηση των ψηφοφόρων θα πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι οι εκλογές διεξήχθησαν μέσα σε συνθήκες οικονομικής βίας, όπου η ανεργία θέριζε και δημιουργούσε συναισθήματα ανασφάλειας μεταξύ των εξαρτημένων από το δημόσιο τομέα στρωμάτων, των νέων που αδυνατούν να βρουν δουλειά κ.λπ. Σε μια οικονομία μάλιστα όπου οι πελατειακές σχέσεις είναι ακόμη ρυθμιστικές η οικονομική βία είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική. Και αυτό, για να μην αναφέρουμε τις συνεχείς απαγορεύσεις των απεργιών ως «παράνομων και καταχρηστικών», τη βία κατά των αγροτών και κατά των μαθητών κ.λπ.

Από την άλλη μεριά, τα κόμματα της Αριστεράς δεν παρέχουν μια ρεαλιστική εναλλακτική προοπτική. Όχι διότι, όπως υποστηρίζουν διάφο-

ροι οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς, δεν είναι ενωμένα. Μια «παναριστερά» ετερόκλιτων στοιχείων που δηλώνουν «αριστεροί» και συμπεριλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα, από αυτούς που υιοθετούν την οικονομία της αγοράς, ακόμη και την ένταξή μας στην ΕΕ/ΟΝΕ, μέχρι αυτούς που την καταδικάζουν γιατί μολύνει την... ελληνορθοδοξία μας, θα αποτελούσε μια «σούπα» που μόνο ιδεολογική σύγχυση και αποπροσανατολισμό θα προκαλούσε. Η ένωση των δυνάμεων της Αριστεράς και της πραγματικά ριζοσπαστικής οικολογίας (και όχι των οικολογικών τσοντών σε κόμματα της ΟΝΕ) θα είχε νόημα μόνο αν κινούνταν γύρω από ένα εναλλακτικό όραμα κοινωνικής οργάνωσης, πέρα από την οικονομία της αγοράς και το συγκεντρωτικό σχεδιασμό, που θα εξασφάλιζε την πραγματική δημοκρατία, δηλαδή την ισοκατανομή δύναμης (πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής) μεταξύ των πολιτών. Εάν η Αριστερά δεν κατορθώσει να προσφέρει μια τέτοια εναλλακτική προοπτική είναι καταδικασμένη να ψαρεύει στις ψήφους διαμαρτυρίας εκείνων από τα θύματα του νεοφιλελευθερισμού/σοσιαλφιλελευθερισμου που θα εξακολουθούν να ασχολούνται με την εκλογική διαδικασία, ενώ οι υπόλοιποι θα καταφεύγουν σε παροδικά ξεσπάσματα. Έτσι, η μεν Αριστερά θα περιθωριοποιείται όλο και περισσότερο, ενώ τα ξεσπάσματα αυτά, εάν δεν αποτελέσουν τμήμα ενός μακροπρόθεσμου πολιτικού προγράμματος και στρατηγικής για «συστημική» αλλαγή, είναι καταδικασμένα να συντρίβονται ή να αφομοιώνονται από τις ελίτ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

ΟΙ Ι
ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η παγκοσμιοποίηση και ο νέος ανορθολογισμός

Ένα καινούργιο φαινόμενο που συμπίπτει χρονικά με την άνοδο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και -εν μέρει τουλάχιστον- οφείλεται σε αυτήν, είναι ο νέος ανορθολογισμός που άρχισε να ανθίζει την τελευταία εικοσιπενταετία του 20ού αιώνα. Ο νέος αυτός ανορθολογισμός, που φουντώνει τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο, δεν παίρνει παντού τη μορφή επιστροφής στις παλαιές θρησκείες, όπως συμβαίνει στη χώρα μας. Στην πραγματικότητα, προσλαμβάνει ποικίλες μορφές, οι οποίες κυμαίνονται από την αναβίωση, σε ορισμένες περιπτώσεις, των παλαιών θρησκειών (χριστιανισμός, ισλαμισμός κ.ά.) έως την εξάπλωση διαφόρων ανορθολογικών ρευμάτων (μυστικισμός, πνευματισμός, αστρολογία, «Νέα Εποχή» κ.λπ.), τα οποία, ειδικά στη Δύση, απειλούν τις παλαιές θρησκείες.

Έτσι, ενώ στο Νότο (κυρίως ισλαμικές χώρες) και την ημιπεριφέρεια (Ελλάδα, χώρες του τ. «υπαρκτού» κ.λπ.), παρατηρείται μια σημαντική επιστροφή στη θρησκεία, στο Βορρά, με την εξαίρεση των Αμερικανών «ξαναγεννημένων χριστιανών», ο κανόνας είναι η συνεχής φθορά της θρησκείας, η οποία, όπως το διατύπωσε πρόσφατα θεωρητικός του μπλερισμού, «για πάνω από 300 χρόνια, χάνει συνεχώς τη μάχη κατά της επιστήμης και του ανθρωπισμού».[561] Και αυτό συμβαίνει παντού: από τις προτεσταντικές χώρες μέχρι την καθολική Ιρλανδία!

561. W. Hutton, *The Observer*, 20/8/2000.

Σήμερα όμως συγκλίνουν οι ενδείξεις ότι ο θρησκευτικός σκοταδισμός (που προάγεται από τους επαγγελματίες πολιτικούς μας και τα ΜΜΕ με προεξάρχοντα τα κρατικά κανάλια που σε κάθε σημαντική θρησκευτική γιορτή ξεπερνούν τα αντίστοιχα του Ιράν) προωθείται ενεργά και από την υπερεθνική ελίτ για τους δικούς της λόγους. Πριν ένα χρόνο, για παράδειγμα, ο T. Blair δήλωνε ότι «η πίστη είναι το μέλλον» και σε εφαρμογή της αρχής αυτής η βρετανική κυβέρνηση ενθαρρύνει σήμερα με κάθε τρόπο την εξάπλωση των θρησκευτικών σχολείων (ανεξαρτήτως δόγματος). Και αυτό, παρά το γεγονός ότι ο βρετανικός λαός στρέφεται όλο και περισσότερο εναντίον του θρησκευτικού σκοταδισμού, όπως δείχνει το γεγονός ότι η εκκλησία παρουσιάζει μείωση των μελών της κατά 27% από το 1980 ενώ σε πρόσφατο γκάλοπ μόνο το 38% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι πιστεύει πως ο Χριστός είναι ο υιός του Θεού τη στιγμή που το ανάλογο ποσοστό το 1957 ήταν 71 %![562]

Αντίστοιχα, μια από τις πρώτες δεσμεύσεις του Bush, μόλις εξελέγη πρόεδρος (με την υποστήριξη και πανίσχυρων θρησκευτικών οργανώσεων) ήταν η διάθεση 11 δις δολ. σε θρησκευτικά προγράμματα πρόνοιας. Παράλληλα, ήδη από το 1998 το αμερικανικό Κογκρέσο ψήφισε το Νόμο για τη «Διεθνή Θρησκευτική Ελευθερία» και θεσμοθέτησε τη δημιουργία αντίστοιχης επιτροπής με αντιπρόσωπους σε κάθε πρεσβεία για να παρακολουθεί την εφαρμογή του στην πράξη. Χαρακτηριστική της σχετικής διαπλοκής της υπερεθνικής ελίτ είναι ότι σύμφωνα με τη Nina Shea, μέλος της επιτροπής αυτής, «ο κύριος στόχος μας είναι να εγκαθιδρύσουμε τη νέα φιλελεύθερη τάξη σε ολόκληρο τον κόσμο». Η παγκόσμια επομένως αυτή εκστρατεία υπέρ του θρησκευτικού σκοταδισμού και της πνευματικότητας συνδέεται άμεσα, όπως υποστηρίζει γάλλος αναλυτής, με τα λόμπι που προσπαθούν να επιβάλουν τις αξίες της ελεύθερης αγοράς μέσω της παγκοσμιοποίησης. Μάλιστα, το Αμερικάνικο Ινστιτούτο για τη Θρησκεία και τη Δημοκρατία (θερμός υποστηρικτής της οικογένειας Bush και του Reagan) ήταν ακόμη πιο σαφές τονίζοντας επανειλημμένα ότι «η παγκοσμιοποίηση είναι μια ιερή αποστολή εμπνευ-

562. S. Bates, *The Guardian,* 14/4/01.

σμένη από τη Βίβλο», ενώ η πρόεδρος του, Diane L. Knippers, δήλωνε ξεκάθαρα:[563]

> Αυτό που μας κάνει να αγωνιζόμαστε για τη θρησκευτική ελευθερία σήμερα είναι το ίδιο που μας έκανε να αγωνιζόμαστε εναντίον του κομμουνισμού. Η κοινωνία δεν μπορεί να ευημερήσει όταν στηρίζεται στο ψεύδος, όπως συμβαίνει με τον αθεϊσμό και τον κομμουνισμό. Η πνευματικότητα είναι η εγγύηση του πολιτισμού αφού αυτή και η πίστη κάνουν τον κόσμο τίμιο και χωρίς τιμιότητα δεν μπορεί να υπάρξει εμπόριο, ενώ χωρίς εμπόριο δεν μπορεί να υπάρξει πολιτισμός.

Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι ήδη έχει γεννηθεί στην Αμερική μια νέα «υποεπιστήμη» (κάτι αντίστοιχο της υποκουλτούρας, που καλλιεργεί το Χόλυγουντ) της «βιολογίας της πίστης» η όποια επεκτείνεται αλματωδώς ανά τον κόσμο με αμερικανικά κεφάλαια. Οι θεράποντες της «επιστήμης» αυτής, που παριστάνουν τους επιστήμονες (με το αζημίωτο βέβαια χάρη στην αφειδή επιχορήγηση θρησκευτικών οργανώσεων) χρησιμοποιούν δήθεν επιστημονικές μεθόδους για να «αποδείξουν» την ανάγκη για θρησκευτική πίστη. Παράδειγμα της υποεπιστήμης αυτής (που προβλήθηκε και από το ένθετο *Έψιλον* της *Ελευθεροτυπίας* της 12/8/01) είναι η περίπτωση του Andrew Newberg ο οποίος (συνεχίζοντας την προηγούμενη έρευνα του James Austin με τίτλο *Το ζεν και ο* εγκέφαλος!) σε πολύ πρόσφατο βιβλίο[564] ισχυρίζεται ότι με τη χρησιμοποίηση υψηλής τεχνολογίας εισέδυσε στον εγκέφαλο βουδιστριών και φραγκισκανών καλογριών σε κατάσταση αυτοσυγκέντρωσης και «βρήκε» ότι οι μυστικιστικές εμπειρίες των καλογριών ήταν συνδεδεμένες με μια σειρά από παρατηρήσιμα νευρολογικά περιστατικά. Με βάση αυτές τις «επιστημονικές» αποδείξεις ο Newberg υποστηρίζει ότι «η μυστικιστική εμπειρία είναι βιολογικά και επιστημονικά πραγματική... η μυστικιστική εμπειρία στη ρίζα της είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη βιολογία» και καταλή-

563. B. Fouchereau, «Europe resists American religious cults», *Le Monde diplomatique,* Ιούν. 2001.
564. A. Newberg et al, *Why God Won't Go Away,* Ballantine Books, 2001.

γει στο περισπούδαστο συμπέρασμα ότι οι άνθρωποι αναζητούν το θεό γιατί ο εγκέφαλος τους είναι βιολογικά προγραμματισμένος για το σκοπό αυτόν.

Φυσικά, η μεθοδολογία που χρησιμοποιούν οι «επιστήμονες» σαν το Newberg δεν έχει καμία σχέση με την επιστημονική μεθοδολογία, όπως δείχνει το ίδιο το γεγονός της χρησιμοποίησης ενός εντελώς μη αντιπροσωπευτικού δείγματος (βουδίστριες και φραγκισκανές καλόγριες σε στιγμές θρησκευτικής έξαρσης) για να αποδείξει ότι όλοι οι άνθρωποι αναζητούν το θεό! Και αυτό, διότι δεν υπήρχε βέβαια ποτέ αμφιβολία ότι οι μυστικιστικές εμπειρίες είναι πολύ πραγματικές για τις καλογριές και ότι επομένως θα συνδέονται με παρατηρήσιμα νευρολογικά φαινόμενα, όπως άλλωστε ακριβώς το ίδιο πραγματικές είναι για τους σχιζοφρενείς οι παραισθήσεις και ασφαλώς θα συνδέονται με ανάλογα παρατηρήσιμα νευρολογικά φαινόμενα. Όμως, ενώ δυνητικά όλοι οι άνθρωποι μπορούν να έχουν την ικανότητα για μυστικιστικές εμπειρίες ή παραισθήσεις, πολλοί άνθρωποι (και σε χώρες του Βορρά, εκτός των ΗΠΑ, οι περισσότεροι) δεν έχουν τέτοιες εμπειρίες. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι, αντίθετα με τους «επιστήμονες» αυτούς, ο ανθρώπινος εγκέφαλος δεν είναι προγραμματισμένος να αναζητά το θεό κατά τον ίδιο τρόπο που είναι πιθανώς προγραμματισμένος για να καταλαβαίνει τις γραμματικές δομές της γλώσσας (Chomsky). Με άλλα λόγια, ήταν πάντα θέμα επιλογής εάν οι άνθρωποι θα αναζητήσουν το θεό - πράγμα που δείχνει ότι η θρησκεία πάντα είχε να κάνει με κοινωνικούς ή ψυχολογικούς, αλλά όχι βιολογικούς, παράγοντες, ενώ βέβαια δεν ήταν ποτέ θέμα επιλογής η ικανοποίηση πραγματικών βιολογικών αναγκών (π.χ. οι ανάγκες για τροφή, νερό κ.λπ.· εκτός εάν αποφασίσουν να αυτοκτονήσουν). Διαφορετικό είναι βέβαια το θέμα αν οι άνθρωποι διαθέτουν την ικανότητα να πιστεύουν, κάτι που δεν χρειάζεται καμία «επιστημονική» επιβεβαίωση εφόσον υπάρχει η μαζική ιστορική εμπειρία με τα εκατομμύρια των πιστών και τους αιματηρούς θρησκευτικούς πόλεμους μεταξύ τους για να επιβάλει ο ένας την πίστη του στους άλλους. Με την ίδια λογική άλλωστε θα μπορούσε να δειχτεί ότι οι άνθρωποι έχουν και την ικανότητα να μην πιστεύουν, όπως πάλι αποδείχτηκε περίτρανα σε κορυφαίες στιγμές της ιστορίας από ολόκληρους λαούς (Ισπανικός Εμφύλιος) ή από σημαντικούς

διανοούμενους που αρνιούνταν να δεχθούν δοξασίες που δεν βασίζονται στο Λόγο ή τις εμπειρίες.

Ίσως ο καλύτερος χαρακτηρισμός για τη «βιολογία της πίστης» είναι αυτός του Guy Debord,[565] συγγραφέα της *Κοινωνίας του θεάματος:*

> Όταν η επίσημη επιστήμη έχει καταντήσει σαν το υπόλοιπο κοινωνικό θέαμα και παρά τις μοντέρνες τεχνικές παρουσίασης που χρησιμοποιεί απλώς αναβιώνει τις πανάρχαιες τεχνικές των τσαρλατάνων στα πανηγύρια... δεν είναι εκπληκτικό να βλέπει κανείς την αντίστοιχη αναβίωση του κύρους των μάντηδων, των σεκτών και του αέρα κοπανιστού του ζεν, ή της θεολογίας των μορμόνων. Η άγνοια, που πάντα εξυπηρέτησε καλά την εξουσία, δεν έπαυσε ποτέ να είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης.

Όμως, πού οφείλεται η γενική άνθιση του ανορθολογισμού; Συνοπτικά μπορούμε να αναφερθούμε σε τρεις σημαντικές εξελίξεις τη τελευταία 25ετία: την καθολίκευση της οικονομίας της αγοράς μετά την κατάρρευση του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, την οικολογική κρίση και την παράλληλη παταγώδη αποτυχία της «ανάπτυξης» στο Νότο. Η μεταπολεμική, επομένως, εξάπλωση της οικονομίας της αγοράς, που οδήγησε στη σημερινή νεοφιλελεύθερη διεθνοποιημένη οικονομία, προσέφερε γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη των διαφόρων ειδών ανορθολογισμού.

Ειδικότερα στο Βορρά, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,[566] η σημερινή εξάπλωση τόσο του ανορθολογισμού όσο και των ναρκωτικών αποτελεί τη συνήθη αντίδραση στις δομικές αλλαγές των τελευταίων 50 χρόνων. Έτσι, η άνοδος του ανορθολογισμού στο Βορρά θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως το αποτέλεσμα τριών βασικά παραγόντων: πρώτον, του υπαρξιακού κενού που δημιούργησε ο καταναλωτισμός, ο οποίος

565. G. Debord, *Comments on the Society of the Spectacle,* Verso, 1998, σελ. 41-42.

566. Βλ. Τ. Φωτόπουλος: *Θρησκεία, αυτονομία και δημοκρατία, Η άνοδος του νέου ανορθολογισμού,* Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 2000[1] *Ναρκωτικά. Πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης,* Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1999.

αποτελεί τη βασική ιδεολογία της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς· δεύτερον, της αβεβαιότητας και του στρες που πήραν μαζικές διαστάσεις εξαιτίας της εξάπλωσης της ανεργίας και της «ελαστικής» εργασίας που συνόδευσαν τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, και, τέλος, της ταυτόχρονης κρίσης της «αντικειμενικότητας» της επιστήμης. Όσον αφορά τον τελευταίο παράγοντα ειδικότερα, η μετακίνηση προς θρησκευτικά δόγματα ή τον ανορθολογισμό γενικότερα αντανακλούσε την εσώτερη ανάγκη πολλών ανθρώπων για «βέβαιες αλήθειες», την επαύριον της κρίσης του «αντικειμενικού» ορθολογισμού (επιστήμη) και, ιδιαιτέρως, του «επιστημονικού» σοσιαλισμού (πίστη σε ιστορικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς «νόμους» κ.λπ.).

Αλλά, ενώ στο Βορρά τα φαινόμενα αυτά προκαλούνται από την εξάπλωση των μεσαίων στρωμάτων και συνακόλουθα του καταναλωτισμού, καθώς και από την παράλληλη συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια των ελίτ που οδήγησε στην ένταση της πολυδιάστατης θεσμικής κρίσης (πολιτικής, οικονομικής, οικολογικής, πολιτιστικής), στο Νότο, οι αντιδράσεις αυτές πυροδοτούνται από μιαν αντιφατική διαδικασία που περιλαμβάνει τη μεταφύτευση στις χώρες αυτές των πολιτικών και πολιτιστικών πρότυπων του Βορρά που δεν συνοδευόταν όμως από μια αντίστοιχη ανάπτυξη των μεσαίων στρωμάτων και του καταναλωτισμού. Η απώτερη αιτία της αντίφασης αυτής είναι η παταγώδης αποτυχία της δυτικής «ανάπτυξης» που εισάχθηκε στις χώρες αυτές. Τα θρησκευτικά κινήματα επομένως στο Νότο, από τις ισλαμικές χώρες μέχρι τη Λατινική Αμερική, παίρνουν το χαρακτήρα κοινωνικών κινημάτων κατά της οικονομικής και πολιτιστικής «ανάπτυξης» που επιβάλλει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και οδηγούν σε καθεστώτα τύπου Ιράν και Αφγανιστάν.

Τα ανορθολογικά κινήματα όμως, είτε στο Βορρά είτε στο Νότο, άμεσα η έμμεσα, στηρίζουν τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και τη Νέα Τάξη. Έτσι, στο Βορρά τα «λόμπι» των «ξαναγεννημένων» χριστιανών καθώς και των θρησκόληπτων εβραίων - μαζί με τους σιωνιστές- ουσιαστικά καθορίζουν την αμερικανική πολιτική, ενώ το ρεύμα της «Νέας Εποχής» προωθεί την ιδιώτευση που αποτελεί βασικό θεμέλιο της σημερινής α-πολιτικής κοινωνίας. Ακόμη, τα ανορθολογικά κινήματα στο Νότο και οι ακρότητές τους, που απορρέουν από διάφορα ανόητα θρη-

σκευτικά δόγματα που δεν επιδέχονται ορθολογική συζήτηση, παρέχουν τα προσχήματα στις ελίτ του Βορρά να παίζουν το ρόλο του φύλακα των ατομικών δικαιωμάτων και της δημοκρατίας που απειλούνται από τα φονταμενταλιστικά καθεστώτα (εξαιρουμένων βέβαια των «δικών» τους παρομοίων καθεστώτων, για παράδειγμα, το Ισραήλ). Γι' αυτό και σήμερα αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο ενός αντισυστημικού κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης η πάλη όχι μόνο κατά της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς αλλά και κατά του ανορθολογισμού κάθε είδους.

Όμως, το ερώτημα που ανακύπτει εδώ είναι έχει λόγο ύπαρξης, σήμερα ιδιαίτερα, αυτός ο νέος ανορθολογισμός: Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε στο χαρακτήρα του νέου ανορθολογισμού και τους λόγους που προβάλλονται για να δικαιολογήσουν τη δήθεν ανάγκη γι' αυτόν σήμερα. Μπορούμε γενικώς να ορίσουμε ένα ανορθολογικό σύστημα ως το σύστημα του οποίου οι θεμελιώδεις πεποιθήσεις δεν συνάγονται με ορθολογικές μεθόδους, δηλαδή με βάση το «Λόγο» και/ή την προσφυγή στα δεδομένα των αισθήσεων, αλλά με βάση τη διαίσθηση, το ένστικτο, το συναίσθημα, τη μυστικιστική εμπειρία, «εξ αποκαλύψεως» κ.λπ. Σαν τέτοιες οι πεποιθήσεις αυτές βρίσκονται επομένως εκτός Ορθού Λόγου. Αυτό ισχύει ιδιαιτέρως για όλες τις θρησκείες οι οποίες ανέκαθεν χαρακτηρίζονταν από την ύπαρξη μιας σειράς ανορθολογικών κεντρικών αληθειών (θεός, αθάνατη ψυχή, κάρμα κ.λπ.), οι οποίες είναι συνήθως καταγεγραμμένες σε ένα ιερό κείμενο όπως το Ευαγγέλιο, το Κοράνι, οι Βέδες κ.ά. Με αυτή την έννοια, οι θεμελιώδεις αλήθειες που χαρακτηρίζουν όλα τα θρησκευτικά συστήματα αποτελούσαν πάντοτε ένα κλειστό σύστημα. Το γεγονός όμως ότι όχι μόνο ανορθολογικές πεποιθήσεις, όπως τα θρησκευτικά συστήματα, αλλά και ορθολογικές ιδεολογίες όπως ο μαρξισμός αποτελούν κλειστά, και επομένως αντιδημοκρατικά, συστήματα δεν σημαίνει ότι μπορούμε να τις βάζουμε όλες στο ίδιο «τσουβάλι», όπως κάνουν διάφοροι ημιμαθείς ανανήψαντες τέως αριστεριστές που παρομοιάζουν την Εκκλησία με το κόμμα κ.λπ. Υπάρχει μια θεμελιακή διαφορά μεταξύ μιας ορθολογικής ιδεολογίας, όπως ο μαρξισμός, και ενός ανορθολογικού συστήματος, όπως η θρησκεία. Και αυτό διότι η διάψευση των μαρξιστικών υποθέσεων είναι δυνατή διά της προσφυγής στο Λόγο και/ή τα δεδομένα

των αισθήσεων που αποτελούν την πηγή της αλήθειάς τους, σε αντίθεση με τις ανορθολογικές «αλήθειες», που υποτίθεται πηγάζουν από το «θειο λόγο», τη διαίσθηση κ.λπ. - πράγμα που αποκλείει το διάλογο και την ίδια την πραγματική δημοκρατία, που δεν μπορεί παρά να στηρίζεται στην ορθολογική αμφισβήτηση των πάντων.

Πρόδρομος του «νέου» ανορθολογισμού ήταν το σημαντικό αντιορθολογικό κίνημα που αναπτύχθηκε στην Ευρώπη του 19ου αιώνα σε αντίδραση στον ορθολογισμό (δηλαδή τη φιλοσοφική αντίληψη η οποία θεωρούσε το Λόγο ως κύρια πηγή και κριτήριο της γνώσης) του Διαφωτισμού. Ο σκοπός αυτού του κλασικού ανορθολογισμού δεν ήταν η επιστροφή στη θρησκευτική εσοχή του ανορθολογισμού και την εξ αποκαλύψεως αλήθεια, αλλά ο εμπλουτισμός της ανθρώπινης κατανόησης της ζωής, ώστε να επεκταθεί σε διαστάσεις έξω από τα όρια του Λόγου, στις διαστάσεις του ενστίκτου, του αισθήματος και της βούλησης. Εκδηλώσεις του ανορθολογικού αυτού ρεύματος μπορούμε να παρατηρήσουμε σε πολλούς τομείς και κυρίως στη φιλοσοφία, τόσο τη γνωσιολογία όσο και την οντολογία, όπου το αντιορθολογικό κίνημα αμφισβητούσε την «αντικειμενικότητα» του Λόγου και τις απόψεις ότι ο κόσμος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ορθολογικών δομών (όπως υποστήριζαν οι ορθολογιστές), αλλά και τις απόψεις ότι ο κόσμος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη νοήματος και σκοπού, (όπως υποστήριζαν οι θρησκείες). Αντίστοιχες εκδηλώσεις του ρεύματος αυτού συναντούμε στην Ιστορία όπου αμφισβητείται η δυνατότητα ανάπτυξης μιας «ορθολογικής» η «αντικειμενικής» ιστορίας, στην ηθική όπου αμφισβητείται η δυνατότητα ανάπτυξης «αντικειμενικών» ηθικών κριτηρίων, και, φυσικά, στην τέχνη και τη λογοτεχνία, με την ανάπτυξη του ρομαντικού κινήματος και αργότερα του υπερρεαλιστικού.

Ο «νέος» ανορθολογισμός, που αναπτύσσεται σήμερα στο Βορρά με τη μορφή των διάφορων εξωθρησκευτικών κινημάτων που ανέφερα, εκφράζει παρόμοιες απόψεις που υποτίθεται δικαιολογούν την ανάγκη για το νέο ανορθολογισμό. Τέτοιες απόψεις είναι ότι ο ορθολογισμός του Διαφωτισμού, η ιδέα της Προόδου και η σημερινή, υποτιθέμενα «αντικειμενική», επιστημονική γνώση, καθώς και η συνακόλουθη τεχνολογία, έχουν οδηγήσει σε μία τεραστία οικολογική κρίση, αλλά και σε μια ζωή

στερημένη νοήματος μέσα στην καταναλωτική κοινωνία. Όμως σήμερα δεν είναι μόνο οι ανορθολογιστές τύπου «Νέας Εποχής» οι οποίοι χρησιμοποιώντας μια ποικιλία ανορθολογικών μεθόδων, υιοθετούν παρόμοιες απόψεις. Αντίστοιχες απόψεις αναπτύσσουν, στηριζόμενοι όμως σε ατράνταχτες ορθολογικές μεθόδους, σημαντικοί σύγχρονοι στοχαστές που έχουν προσπαθήσει να δείξουν, χωρίς να καταλήγουν στο μεταμοντέρνο κομφορμισμό, ότι:

- δεν μπορεί να υπάρξει μια «αντικειμενική» γνώση της ιστορίας ή της κοινωνίας και της οικονομίας
- δεν υπάρχει ευθύγραμμη ή διαλεκτική πρόοδος στην ιστορία -όπως υποστήριζαν οι ορθολογικές θεωρίες (μαρξισμός κ.λπ.) του 19ου αιώνα- αλλά ότι αντίθετα η δυναμική της οικονομίας της αγοράς σε συνδυασμό με την ιδεολογία της Προόδου έχει οδηγήσει στη σημερινή οικολογική κρίση
- είναι αδύνατον να αντληθεί μια «αντικειμενική» ηθική από τη φυσική ή την κοινωνική εξέλιξη ή από κάποια δήθεν αμετάβλητη ανθρώπινη φύση.

Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι αν κάποτε υπήρχε κάποια ανάγκη να στραφούμε στον ανορθολογισμό για να επικρίνουμε το Διαφωτισμό, την επιστήμη, την τεχνολογία και τον ορθολογισμό γενικότερα, σήμερα, η ανάγκη αυτή είναι πια ανύπαρκτη. Έτσι, εάν έναν αιώνα πριν, μπορεί να ήταν συγχωρητέα η χρήση μη ορθολογικών μεθόδων για την κατάδειξη των ορίων του Διαφωτισμού, της επιστήμης και της τεχολογίας είναι προφανώς βλακώδες να ανατρέχουμε στους πατέρες της εκκλησίας για να κάνουμε το ίδιο σήμερα, όταν η ορθολογική κριτική διαφόρων κεντρικών ιδεών του Διαφωτισμού, όπως εκείνη της Προόδου και η συζήτηση για τους περιορισμούς της επιστήμης (και ιδιαιτέρως της κοινωνικής επιστήμης) και της τεχνολογίας βρίσκονται σε πλήρη ανάπτυξη. Το γεγονός, λόγου χάριν, ότι δεν υπάρχουν «νόμοι της Ιστορίας» μπορεί να δειχτεί ορθολογικά, χωρίς προσφυγή στον κομφορμισμό των μεταμοντερνιστών.[567]

567. Βλ. Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Ράππας, 1978.

Αντίστοιχα, έχει πια καταδειχθεί ορθολογικά ότι η απόπειρα δημιουργίας μιας «επιστήμης» της κοινωνίας, της οικονομίας ή της ιστορίας, η οποία θα διέθετε ένα βαθμό «αντικειμενικότητας» ανάλογο με εκείνον των φυσικών επιστημών, ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία. Παρόμοια, όπως επιχείρησα να δείξω αλλού,[568] το μεγαλύτερο μέρος εκείνου που ονομάζεται σήμερα κοινωνική «επιστήμη», δεν είναι, στην πραγματικότητα, παρά ιδεολογία, δηλαδή μια σειρά ορθολογικών ερμηνειών που θεμελιώνονται πάντοτε σε μια συγκεκριμένη κοσμοαντίληψη ως προς το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Πράγμα βέβαια φυσικό εάν αναλογιστούμε ότι ζούμε σε μια διαιρεμένη κοινωνία όπου η κοσμοαντίληψη του κοινωνικού επιστήμονα σε σχέση με το υπάρχον σύστημα παίζει αποφασιστικό ρόλο στις υποθέσεις που κάνει και, συνακόλουθα, στα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει για τα κοινωνικά προβλήματα.

Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι η διαμάχη που συνεχίζεται στη χώρα μας μεταξύ ευρώφρονων και ελληνόφρονων όχι μόνο δεν αναφέρεται στο περιεχόμενο του ανορθολογισμού αλλά ότι και οι δυο πλευρές παίρνουν δεδομένη την ανάγκη ύπαρξής του, με βάση επιχειρήματα που δεν αναφέρονται καν στον ίδιο το χαρακτήρα του αλλά απλώς στη δυνατότητα χρησιμοποίησής του για την κατάστρωση μιας στρατηγικής σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση. Έτσι, οι μεν ελληνόφρονες θεωρούν απαραίτητη την «επιστροφή στις πολιτιστικές μας ρίζες» (που ταυτίζουν με το νεορθόδοξο ανορθολογισμό) για να μπορέσουμε να αντισταθούμε στην ομογενοποίηση της παγκοσμιοποίησης, ενώ οι ευρώφρονες μιλούν για προσαρμογή στην παγκοσμιοποίηση με παράλληλη ανάπτυξη μιας «πεφωτισμένης» θρησκευτικότητας.[569] Αντίθετα, σύμφωνα με το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας που αμφισβητεί τις θεωρητικές βάσεις τόσο των ευρώφρονων όσο και των ελληνόφρονων,[570] ο αγώνας κατά της παγκοσμιοποίησης δεν μπορεί να στηρίζεται σε ανορθολογικές μεθόδους και δοξασίες, οι οποίες είναι εντελώς ασύμβατες με την έννοια

568. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 8.

569. Βλ. Ν. Μουζέλης, «Χρειάζεται ακόμη η θρησκεία;», *Το Βήμα της Κυριακής,* 9/7/2000.

570. Βλ. σημ. 1 *και Περιεκτική Δημοκρατία.*

της πραγματικής δημοκρατίας ως αυτοθέσμισης στο ατομικό και το συλλογικό επίπεδο.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να εξετάσω τα αίτια της έκρηξης του νέου ανορθολογισμού στην Ελλάδα, με τη μορφή της άνθισης της ελληνοορθοδοξίας, καθώς και τις συνέπειές της στην ανάπτυξη ρατσιστικών τάσεων.

Οι πολιτιστικές επιπτώσεις της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας και η Αριστερά

Η βασική συνέπεια της παγκοσμιοποίησης στον πολιτιστικό τομέα είναι η πολιτιστική ομογενοποίηση που επιφέρει η διάδοση των προϊόντων της δυτικής κουλτούρας και κυρίως της αμερικανικής (υπο)κουλτούρας που εξασφαλίζει ο μονοπωλιακός έλεγχος τον οποίο ασκούν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις πάνω στην παραγωγή και διανομή των πολιτιστικών «εμπορευμάτων» (φιλμ, βίντεο, δίσκοι κ.λπ.). Αναπόφευκτα αυτή η τάση πολιτιστικής ομογενοποίησης, στην οποία οδηγεί η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, έχει δημιουργήσει αντίρροπες τάσεις «επιστροφής στις ρίζες», ιδιαίτερα σε λαούς με πλούσια πολιτιστική παράδοση όπως ο ελληνικός.

Στη χώρα μας, η σύγκρουση αυτή μεταξύ των δυο πολιτιστικών τάσεων έχει πάρει τη μορφή της διαμάχης μεταξύ ευρώφρονων «εκσυγχρονιστών» και ελληνόφρονων «ελληνορθόδοξων», μολονότι βέβαια οι διαχωριστικές γραμμές δεν είναι πάντα καθαρές. Η διαμάχη αυτή, που είχε αναδυθεί από τότε που άρχισε η διαδικασία ένταξης της Ελλάδας στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, τη δεκαετία του '70, στην οποία έχω αναφερθεί αλλού,[571] και αποκορυφώθηκε με το «επίτευγμα»» των εκσυγχρονιστών να μας εντάξουν στην ΟΝΕ, με ιδιαίτερη αφορμή το θέμα των ταυτοτήτων. Στην πραγματικότητα όμως η διαμάχη αυτή δεν αφορά την ίδια την ένταξη στη διεθνοποιημένη οικονομία αλλά μόνο το

571. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* ό.π., κεφ. 11.

πολιτιστικό της περιεχόμενο και ιδιαίτερα τη διαφύλαξη της ορθοδοξίας, με την οποία η ελληνορθόδοξη πτέρυγα της ελίτ ταυτίζει τον ελληνισμό. Πράγμα που έκανε σαφές ο προκαθήμενος της εκκλησίας, που παίζει σήμερα το ρόλο του ηγέτη των ελληνορθόδοξων, όταν στους λόγους του δεν παρέλειψε να εγκωμιάσει τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς γενικά και την ΕΕ/ΟΝΕ ειδικότερα (μείον τις πολιτιστικές τους επιπτώσεις). Ουσιαστικά δηλαδή η διαμάχη αυτή αφορά τη σύγκρουση μεταξύ δυο πτερύγων της ελίτ ως προς το εάν θα μπούμε στην ΟΝΕ ως εξευρωπαϊσμένοι η ως ελληνορθόδοξοι. Η διαμάχη μάλιστα αυτή διαπερνά όλα τα κόμματα αφού ακόμα και το ΚΚΕ τάσσεται μεν εναντίον των εκσυγχρονιστών για την ένταξη αλλά χωρίς να παίρνει καθαρή στάση εναντίον των ελληνορθόδοξων.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η διαμάχη έχει πάρει ανάλογες διαστάσεις μεταξύ των διανοούμενων στα δυο στρατόπεδα όπου εκσυγχρονιστές και ελληνορθόδοξοι συναγωνίζονται για τον τίτλο του «προοδευτικού». Έτσι, οι μεν «προοδευτικοί» εκσυγχρονιστές[572] ταυτίζουν τη νεωτερικότητα και το Διαφωτισμό με την οικονομική και πολιτική ολιγαρχία που επικρατεί σήμερα στη Δύση, «ξεχνώντας» ότι ο Διαφωτισμός και η νεωτερικότητα δεν γέννησαν μόνο την παρωδία της πολιτικής και οικονομικής «δημοκρατίας» που χαρακτηρίζει τη σημερινή αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την οικονομία της αγοράς αντίστοιχα αλλά συνέχισαν και την παράδοση της άμεσης δημοκρατίας που γεννήθηκε σε αυτό τον τόπο (όπως έδειξαν οι μορφές λαϊκής οργάνωσης σε κάθε μεγάλη επανάσταση μετά το Διαφωτισμό) ενώ παράλληλα δημιούργησαν τη σοσιαλιστική παράδοση. Αντίστοιχα, οι «προοδευτικοί» ελληνορθόδοξοι αποδίδουν τη σημερινή πολυδιάστατη κρίση στο Διαφωτισμό, την επιστήμη και την τεχνολογία ταυτίζοντας, στην εποχή της γενετικής επανάστασης, τον ελληνισμό με τον ανορθολογισμό της ορθοδοξίας και το βυζαντινό σκοταδισμό![573]

Η ένταξη της χώρας στην ΕΕ/ΟΝΕ, που αποτελεί τμήμα της ένταξης στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, έχει αναμφισβήτητες αρνητι-

572. Βλ., για παράδειγμα, Δ. Δημητράκος, *Το Βήμα της Κυριακής*, 25/6/2000.
573. Βλ., για παράδειγμα, *Άρδην,* Δεκ. 1997, Ιούν.-Σεπτ. 1998.

κές συνέπειες στην κουλτούρα, η οποία συνίσταται από στοιχεία που εκδηλώνουν την ετερονομία του λαού, όπως η θρησκεία, αλλά και από στοιχεία που εκδηλώνουν την αυτονομία του, όπως η γλώσσα, οι καλλιτεχνικές δημιουργίες, η λαϊκή μουσική κ.λπ. Είναι δε δυστυχώς αυτά ακριβώς τα στοιχεία της αυτονομίας που κινδυνεύουν από τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και όχι η πίστη σε κάποιο θρησκευτικό ανορθολογισμό, ορθόδοξο ή μη. Και αυτό, διότι βασική συνέπεια της διεθνοποίησης είναι η πολιτιστική ομογενοποίηση που επιφέρει η κατάκτηση της βιομηχανίας του θεάματος (κινηματογράφος, βίντεο, δίσκοι κ.λπ.) από τις πολυεθνικές, η επικράτηση της αγγλικής γλώσσας στην πληροφορική (διαδίκτυο) κ.λπ. Αντίθετα, ούτε το «διευθυντήριο των Βρυξελλών» ούτε το αμερικανικό Κογκρέσο έχουν κανένα λόγο να παρεμβάλουν εμπόδια στη θρησκεία που έχει το ευεργετικό (για τις ελίτ) αποτέλεσμα ότι ναρκώνει τις αντιδράσεις από τη διόγκωση της ανισότητας που επιφέρει η διεθνοποίηση της οικονομίας.

Όμως, εάν οι θέσεις των εκσυγχρονιστών και των ελληνορθόδοξων ήταν οι αναμενόμενες δεν συμβαίνει το ίδιο με αυτές της Αριστεράς η οποία δεν βρήκε τη δύναμη να οργανώσει ούτε ένα αντισυλλαλητήριο για να διαδηλώσει την αντίθεσή της τόσο στην ΟΝΕ και την ΕΕ που μαζικά προπαγανδίζουν οι εκσυγχρονιστές (στους οποίους περιλαμβάνεται και ο Συνασπισμός), όσο και στο βυζαντινό σκοταδισμό που καλλιεργούν η εκκλησία, οι ελληνορθόδοξοι «διανοούμενοι» και οι εγκάθετοι όλων αυτών στα ΜΜΕ. Αντίθετα, το ΚΚΕ πήρε μεν θέση εναντίον και των δυο στρατοπέδων η οποία όμως σαφώς κλίνει υπέρ του ελληνορθόδοξου -σε συνέχεια συμμαχιών του με στελέχη των ελληνορθόδοξων- ενώ πολλοί από τους συνήθως λαλίστατους «διανοούμενους» της υπόλοιπης Αριστεράς είτε απέφυγαν συστηματικά να πάρουν οποιαδήποτε δημόσια θέση στο θέμα είτε, όταν πήραν θέση, τάχτησαν υπέρ παρόμοιων συμμαχιών «στο βαθμό που οι (θρησκευόμενοι) αποφασίσουν να παίξουν το ρόλο όχι των πυλώνων της κρατικής εξουσίας, αλλά των υποστηριχτών των λαϊκών κοινωνικών αγώνων».[574]

574. Βλ. Γ. Ρούσση, *Ελευθεροτυπία,* 9/6/2000.

Το θέμα λοιπόν που ανακύπτει είναι γιατί η Αριστερά μας και ιδιαίτερα το ΚΚΕ θυμήθηκαν τον τεχνητό διαχωρισμό του λαού τώρα που η διαμάχη μεταξύ των δυο στρατοπέδων δίνει για πρώτη φορά την ευκαιρία να χτυπηθεί ο θρησκευτικός ανορθολογισμός ο οποίος έχει φουντώσει στη χώρα μας και δεν διαμαρτυρήθηκαν τόσο καιρό για τη μαζική πλύση εγκέφαλου που στόχευε στην τεχνητή ενοποίηση του λαού στη βάση του θρησκευτικού ανορθολογισμού, με την κυβέρνηση να οργανώνει υποδοχές αρχηγού κράτους για εικόνες, τους υπουργούς να συναγωνίζονται ποιος θα σηκώσει τα εικονίσματα στις θρησκευτικές γιορτές και τα κρατικά κανάλια να δίνουν εικόνα φονταμενταλιστικου Ιράν ή Αφγανιστάν σε κάθε θρησκευτική γιορτή και πανηγύρι.

Η θέση που υποστήριξε το ΚΚΕ σχετικά είναι ότι η βάση της όλης διαμάχης δεν έχει να κάνει με τα πραγματικά προβλήματα του λαού και αποσκοπεί στον αποπροσανατολισμό του, ενώ στελέχη του κόμματος που ανέλαβαν να θεωρητικοποιήσουν τη θέση αυτή διακηρύσσουν ότι «η σημερινή (και η χτεσινή και η αυριανή) ελληνική κοινωνία είναι μια κοινωνία «θρησκευτική», δηλαδή μια κοινωνία στην οποία κυριαρχεί, και δεν μπορεί παρά να κυριαρχεί (όσο είναι καπιταλιστική), η θρησκευτική συνείδηση» κάνοντας αναφορά και σε συνωμοσίες εξ ΗΠΑ για «τον πλήρη έλεγχο της πνευματικής ζωής» στην οποία περιλαμβάνουν και την ελληνορθόδοξη παράδοση.[575] Όμως, χρειάζεται μεγάλη δόση συνωμοσιολογίας για να δεχθούμε ότι, όταν το Κογκρέσο επιβάλλει ισονομία των θρησκειών, έχει άλλους στόχους εκτός από τον «ελεύθερο ανταγωνισμό» (οι λαοί, είναι ελεύθεροι να επιλέγουν το όπιό τους) όσον αφορά το θρησκευτικό αφιόνισμα - πράγμα βέβαια που αντίκειται στις μονοπωλιακές διαθέσεις της ορθοδοξίας ή του καθολικισμού κ.λπ. που, εύλογα, αντιδρούν.

Έτσι, κατάντησε να αποτελεί αποπροσανατολισμό του λαού από τα προβλήματά του η διαμάχη για τις ταυτότητες και να μην αποτελεί ακόμη χειρότερο αποπροσανατολισμό η καλλιέργεια και προβολή του θρη-

575. Βλ. τη σχετική αρθρογραφία Θ. Παπαρήγα, *Ριζοσπάστης,* 20/6/2000 και 25/6/2000.

σκευτικού ανορθολογισμού στην οποία επί χρόνια επιδίδονται οι ελληνορθόδοξοι, με την κρίσιμη βοήθεια των εκσυγχρονιστών και την ανοχή της Αριστερός. Το γεγονός ότι η ίδια η θρησκεία καλλιεργεί την υποταγή στις βασικές αποφάσεις των οικονομικών και πολιτικών ελίτ είναι προφανώς άσχετο με το λαϊκό αποπροσανατολισμό για την Αριστερά μας, που δεν έχει πρόβλημα να διαχωρίσει τη θρησκεία από τη γενικότερη ιδεολογία, εάν δεν τη βλέπει και θετικά ως στοιχείο της εθνικής μας κουλτούρας κατά της Νέας Τάξης, τη στιγμή μάλιστα που ο ανορθολογισμός στις διάφορες μορφές του αποτελεί το βασικό στήριγμα αυτής της Νέας Τάξης![576]

Όμως οι θέσεις αυτές της Αριστεράς δεν είναι τόσο περίεργες όσο φαίνονται εκ πρώτης όψεως. Αποτελεί συνήθη θέση της παραδοσιακής Αριστεράς ότι η αλλαγή στις ιδέες, τις αξίες και γενικότερα το «εποικοδόμημα» που περιλαμβάνει και τη θρησκεία θα έλθει μόνο μετά την κατάληψη της κρατικής εξουσίας και την αλλαγή της οικονομικής υποδομής. Γι' αυτό και ο έλληνας αριστερός, ακόμη και αν είναι επαναστάτης τύπου Τσε (π.χ. ο Άρης Βελουχιώτης) μπορεί να φοράει σταυρουδάκια και να ορκίζει τους συναγωνιστές του στην εκκλησία ή, σήμερα, μπορεί να είναι ρατσιστής έναντι των τσιγγάνων, των Αλβανών κ.ά, να είναι πατριάρχης σε σχέση με τη γυναίκα του και τα παιδιά του και να εναποθέτει τη λύση όλων αυτών των προβλημάτων στη μελλοντική σοσιαλιστική κοινωνία, όπως κάνει σήμερα το ΚΚΕ! Αντίθετα, η θέση που υποστηρίζεται σήμερα από μια νέα αναδυόμενη ριζοσπαστική Αριστερά είναι ότι οι ιδέες και οι αξίες δεν αλλάζουν παρά «από κάτω», σε αλληλεπίδραση με τη σταδιακή αλλαγή των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών θεσμών, στο πλαίσιο ενός ριζοσπαστικού πολιτικού προγράμματος για συστημική αλλαγή, δηλαδή για την αντικατάσταση της σημερινής παρωδίας πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας με μια πραγματική (Περιεκτική) Δημοκρατία.[577]

576. Για παραπέρα ανάλυση, βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Θρησκεία, αυτονομία και δημοκρατία,* ό.π.

577. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 7.

Η έκρηξη του ελληνορθόδοξου ανορθολογισμού και οι συνέπειές της

Η άνθιση του ανορθολογισμού, που όπως είδαμε αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο, στην Ελλάδα παίρνει μία ιδιότυπη μορφή που δεν αποκλείεται να προσλάβει στο μέλλον, σε συνδυασμό με τις ανερχόμενες εθνικιστικές τάσεις που μαζί με τις νεορθόδοξες αποτελούν το μείγμα που ονομάζεται «ελληνορθοδοξία», εκρηκτικές διαστάσεις. Ιδιότυπη, διότι σε αντίθεση με την παγκόσμια άνοδο του ανορθολογισμού που συνήθως ξεκινά «από τα κάτω», στην Ελλάδα η άνθιση του ελληνορθόδοξου ανορθολογισμού σε μεγάλο βαθμό καλλιεργείται από το εκσυγχρονιστικό κατεστημένο και τα ΜΜΕ. Η πολιτική ελίτ, ιδιαίτερα του ΠΑΣΟΚ, χρησιμοποιεί κάθε μέσο (για προφανείς ψηφοθηρικούς λόγους) ώστε να προσελκύσει την πελώρια λαϊκή βάση που στηρίζει την ελληνορθοδοξία, μολονότι προσπαθεί συγχρόνως να διαχωρίσει τα νεοορθόδοξα ρεύματα (που εξ αντικειμένου τη βοηθούν στο αφιόνισμα των αντιδράσεων κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης) από τα εθνικιστικά (που τη φέρνουν σε σύγκρουση με την υπερεθνική ελίτ και το διευθυντήριο των Βρυξελλών). Τέτοιο καθοριστικό μέσο για την προσέλκυση των ελληνορθόδοξων ψηφοφόρων αποτελεί η από μέρους της «εκσυγχρονιστικής» ελίτ χρησιμοποίηση των κρατικών τηλεοπτικών καναλιών -τα οποία αποτελούν, μαζί με τα ιδιωτικά, τη μόνη ουσιαστικά μορφή «μόρφωσης» μεγάλων λαϊκών στρωμάτων- για ένα διαρκές πανηγύρι της ελληνοορθοδοξίας.[578] Πράγμα που αποτελεί έγκλημα με μακροπρόθεσμες επιπτώσεις (για το οποίο και μόνο ο ΠΑΣΟΚισμός θα άξιζε να πεταχτεί στο σκουπιδοτενεκέ της ιστορίας), διότι έτσι ταυτίζεται ο ελληνισμός με την ορθοδοξία, η κουλτούρα με εκείνα τα στοιχεία της που εκδηλώνουν την ετερονομία.

578. Όχι τυχαία ο διορισθείς από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ πρόεδρος της ΕΡΤ είναι μέλος των «Φίλων της Αρχιεπισκοπής» και μας δίνει κάθε χρόνο τελευταία το μοναδικό για ευρωπαϊκή χώρα -και άκρως γελοίο- θέαμα μιας ΕΡΤ που τις μέρες του Πάσχα αρχίζει (και συνήθως τελειώνει) τα δελτία της με την... είδηση των παθών και της ανάστασης του Χριστού!

Σήμερα, η «ελληνορθοδοξία» συμπλέει με τον «εκσυγχρονιστικό» κατεστημένο και είναι ανεκτή (εφόσον δεν ξεπερνά ορισμένα όρια) και από το αντίστοιχο ευρωπαϊκό. Οι στόχοι των εταίρων της ανίερης αυτής συμμαχίας μεταξύ εκσυγχρονιστικών ελίτ και ελληνορθόδοξων στοιχείων είναι διαφορετικοί. Έτσι, οι εκσυγχρονιστές έχουν στόχο να «αφιονίσουν» (όπως θα έλεγε και ο Marx) τις αντιδράσεις της ιδιότυπης κοινωνίας των δυο τρίτων που θα υποστεί κατεξοχήν τις συνέπειες των ιδιωτικοποιήσεων, της «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας και των άλλων μέτρων που συνεπάγεται η ένταξή μας στην ΕΕ/ΟΝΕ Από την άλλη μεριά, οι ελληνορθόδοξοι εκμεταλλεύονται την άπλετη δημοσιότητα που παρέχει το εκσυγχρονιστικό κατεστημένο στην κουλτούρα που καλλιεργούν. Αύριο, με την πιθανή όξυνση της λαϊκής δυσφορίας κατά της ΕΕ/ΟΝΕ, τίποτα δεν αποκλείει την αυτονόμηση των ελληνορθόδοξων από το εκσυγχρονιστικό κατεστημένο (και το ΚΚΕ!) και με τη βοήθεια της εκκλησίας να παίξουν και τυπικά το ρόλο της «αντιπολίτευσης» στην ΕΕ/ΟΝΕ.

Τα συμπτώματα της έκρηξης του ελληνορθόδοξου ανορθολογισμού στην Ελλάδα είναι πολλά. Ενδεικτικά:

- όλες οι δημοσκοπήσεις δείχνουν μια συνεχή άνοδο του θρησκευτικού ανορθολογισμού μεταξύ των Ελλήνων και κυρίως -ακόμη πιο επικίνδυνα- των νέων.[579] Σε πρόσφατη μάλιστα ευρωπαϊκή δημοσκόπηση οι έλληνες νέοι βρέθηκαν να κατέχουν το θλιβερό προνόμιο να είναι οι πρώτοι, με συντριπτική διάφορα, όσον αφορά τη σπουδαιότητα που αποδίδουν στη θρησκεία[580] και την υπερηφάνεια που είναι Έλληνες
- η πλειοψηφία των λιγότερο μορφωμένων στρωμάτων και οι μισοί σχεδόν νέοι συμφωνούν ότι η εκκλησία πρέπει να παρεμβαίνει στην ελεύθερη διακίνηση των ιδεών ακόμη και να κατοχυρώνεται συνταγματικά[581]

579. Βλ., για παράδειγμα, *Ελευθεροτυπία*, 8/4/2000.

580. 86% των Ελλήνων αποδίδουν μεγάλη σπουδαιότητα στην εκκλησία έναντι μόλις 33% των καθολικών Ιταλών που έρχονται δεύτεροι, *Ελευθεροτυπία,* 7/4/98.

581. *Ελευθεροτυπία,* 17/3/2000.

- το 81% ταυτίζει την ορθοδοξία με τον ελληνισμό,[582] έναντι 67% το 1987, δικαιώνοντας πανηγυρικά την «Ελλάδα Ελλήνων Χριστιανών» για την οποία ακόμη πληρώνουν οι στρατιωτικοί που την εισήγαγαν - προφανώς διότι πρόλαβαν τους επαγγελματίες πολιτικούς!
- πολλοί από τους «διανοούμενους» μας της «Αριστεράς», τους «μαχητικούς» αντινεοταξίτες δημοσιογράφους στα ΜΜΕ κ.λπ. έχουν ήδη προσχωρήσει σε διάφορους βαθμούς στην ελληνορθοδοξία, ιδεολογικά, ή ακόμη και οργανωτικά («δίκτυο 21») κ.λπ., φτιάχνοντας στο μυαλό τους διάφορες αντιφατικές «σούπες» ελληνορθοδοξίας και «μαρξισμού», αντιιμπεριαλισμού κ.λπ.

Όμως, η σύμπλευση του εκσυγχρονιστικού κατεστημένου με το στρατόπεδο των ελληνορθόδοξων που ανέφερα παραπάνω φαίνεται ότι ξεπέρασε τα όρια ανοχής του ΕΟΚικού κατεστημένου στο θέμα της αναγραφής του θρησκεύματος στις ταυτότητες, και προφανώς οδήγησε σε πιέσεις στην εκσυγχρονιστική κυβέρνηση να προσαρμοστεί στα ευρωπαϊκά δεδομένα. Έτσι, το φαινομενικά ασήμαντο αυτό θέμα δημιούργησε ένταση στις σχέσεις εκσυγχρονιστών και ελληνορθόδοξων, η οποία όμως δεν έφθασε στα όρια μιας ανοικτής σύγκρουσης. Και αυτό, διότι και τα δυο στρατόπεδα είχαν κάθε συμφέρον να αποφύγουν μια τέτοια σύγκρουση που θα έβλαπτε εξίσου τους αντιμαχόμενους. Προφανώς, το ελληνορθόδοξο στρατόπεδο συμβιβάστηκε με τα ανταλλάγματα που δέχτηκε από το εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο σε σχέση με την πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος, η οποία διατήρησε αλώβητο το ρόλο της ελληνορθοδοξίας και την Εκκλησίας μέσα στην κοινωνία, η οποία ουσιαστικά κατατάσσει τους Έλληνες οι οποίοι παρεκκλίνουν από την ελληνορθοδοξία σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

Το θέμα επομένως των ταυτοτήτων, το οποίο επανήλθε πρόσφατα στην επικαιρότητα με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων του εκκλησιαστικού «δημοψηφίσματος» που έδειξε ότι σχεδόν οι μισοί από τους Έλληνες που συνήθως ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα θέλουν να

582. *Ελευθεροτυπία,* 15/11/98.

κατοχυρώνουν την ορθοδοξία τους στις αστυνομικές ταυτότητες, απλώς επιβεβαίωσε πολλές προηγούμενες δημοσκοπήσεις και μόλις πρόσφατη έρευνα του πανεπιστήμιου Μακεδονίας[583] για το γεγονός ότι η χουντική κουλτούρα της «Ελλάδας Ελλήνων Χριστιανών» έγινε πια πολιτιστική κληρονομιά μας, με το 60-62% των νέων να θεωρούν σημαντικότερους θεσμούς τη θρησκεία και την πατρίδα (πάνω ακόμη και από τον έρωτα και τη φιλία!). Η όλη διαμάχη όμως για τις ταυτότητες δεν αποτελεί, όπως υποστηρίχτηκε, απόπειρα της εκκλησίας να επιβάλει θεοκρατικό καθεστώς, ούτε αντίστοιχη απόπειρα του «σοσιαλιστικού» ΠΑΣΟΚ (του οποίου τα στελέχη, συμπεριλαμβανομένου του αρχηγού του συναγωνίζονται στην επίδειξη θρησκευτικής ευλάβειας) να ακολουθήσει όλα τα υπόλοιπα κράτη του Βορρά που έχουν από καιρό καθιερώσει τον ουσιαστικό διαχωρισμό της εκκλησίας από την πολιτεία. Και αυτό, έστω και αν τυπικά μπορεί, για παράδειγμα, η βρετανή βασίλισσα να είναι επικεφαλής της αγγλικανικής εκκλησίας, ή να εξακολουθεί σε μερικές χώρες η δημόσια επιχορήγηση θρησκευτικών σχολείων, χωρίς όμως η θρησκευτική κατήχηση στα σχολεία γενικά να είναι υποχρεωτική, όπως στην Ελλάδα.

Στη χώρα μας έχει καθιερωθεί ένα ημιθεοκρατικό καθεστώς από συστάσεως του νεοελληνικού κράτους και εκδηλώνεται με χίλιους τρόπους, επιβάλλοντας σε όλους τους κάτοικους αυτής της χώρας, είτε είναι πράγματι ευλαβείς ορθόδοξοι που ζουν κάπου στο βυζαντινό Μεσαίωνα είτε είναι άθεοι, αγνωστικιστές, αλλόθρησκοι, ετερόδοξοι κ.λπ. να υφίστανται τον τρόπο ζωής που επιβάλλει η «επικρατούσα θρησκεία» (κάτι που ούτε οι ορθόδοξοι Εβραίοι δεν έχουν καταφέρει να επιβάλλουν στους υπόλοιπους κάτοικους του Ισραήλ). Έτσι, τα παιδιά μόλις γεννηθούν έρχονται σε αναγκαστική επαφή με τη θρησκεία μέσω της βάπτισης που επιβάλλεται άμεσα η έμμεσα. Κατόπιν, από το νηπιαγωγείο κιόλας, υφίστανται την υποχρεωτική θρησκευτική κατήχηση, τους αγιασμούς κ.λπ. που συνεχίζονται στο στρατό, ενώ οι θρησκευτικές εικόνες είναι πανταχού παρούσες σε κάθε δημόσιο κτίριο, οι θρησκευτικοί όρκοι

583. Βλ. την έρευνα του Γιώργου Πιπερόπουλου στην *Ελευθεροτυπία,* 08/08/01.

είναι υποχρεωτικοί, οι θρησκευτικοί γάμοι και κηδείες είναι έμμεσα υποχρεωτικοί. Και φυσικά είναι από το φορολογικό χαράτσωμα όλων, είτε είναι ορθόδοξοι είτε όχι, που καλύπτονται οι μισθοί των κληρικών (παρά την τεράστια περιουσία που κατέχει η εκκλησία!) αλλά ακόμη και τα έξοδα της κρατικής τηλεόρασης για να σερβίρει σε όλους μαζική θρησκευτική κατήχηση!

Όλα αυτά τα αδιανόητα σε οποιαδήποτε άλλη χώρα του Βορρά, που ανθούν μόνο στα θεοκρατικά καθεστώτα τύπου Ιράν και Αφγανιστάν, στη χώρα μας θεωρούνται «κανονικά» και εκθέτουν τους μη ορθόδοξους σε μύριους χαρακτηρισμούς και φακελώματα. Έτσι, η βασική διαφορά μας από τα αμιγώς θεοκρατικά καθεστώτα συνίσταται στο γεγονός ότι ο κλήρος δεν κυβερνά, θέμα όμως που αφορά κυρίως τις σχέσεις πολιτικής και θρησκευτικής ελίτ. Είναι δηλαδή ευνόητο ότι οι επαγγελματίες πολιτικοί δεν θα δέχονταν ποτέ την υφαρπαγή της εξουσίας από τα χέρια τους, είτε αυτή προέρχεται από την εκκλησία σήμερα είτε από το στρατό.

Είναι λοιπόν φανερό ότι η όλη διαμάχη των ταυτοτήτων δεν αφορά το ημιθεοκρατικό ελληνικό καθεστώς, το οποίο ουσιαστικά το δέχονται όλα τα κοινοβουλευτικά κόμματα, εφόσον ακόμη και η κοινοβουλευτική Αριστερά, όταν αναφέρεται στο θέμα του διαχωρισμού μεταξύ πολιτείας και εκκλησίας, είναι σαφές ότι το κάνει μόνο για την τιμή των όπλων και όχι γιατί πραγματικά θέλει να ανακινήσει παρόμοιο θέμα (πράγμα που φοβάται ότι θα της κόστιζε ψήφους). Η διαμάχη επομένως προκλήθηκε απλώς από το γεγονός ότι η «σοσιαλιστική» κυβέρνηση έθεσε θέμα ταυτοτήτων για να προλειάνει την κοινή γνώμη ενόψει της υποχρεωτικής απάλειψης του θρησκεύματος από τις νέες ευρωπαϊκές ταυτότητες που αναμένονται σε μια διετία. Με δεδομένο δηλαδή ότι τα έργα υποδομής και η χρηματοδότηση από τα κοινοτικά κονδύλια θα έχουν εξαντληθεί περί τα μέσα της δεκαετίας αυτής και θα τελειώσουν οριστικά οι σημερινές παχιές αγελάδες (παρά τους πανηγυρισμούς του ανεκδιήγητου υπ. Εθνικής Οικονομίας!), οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ έκριναν ότι το θέμα των ταυτοτήτων θα έπρεπε να έχει «ξεφουσκώσει» πριν από το αναμενόμενο φούντωμα του κινήματος κατά της ΕΕ και της παγκοσμιοποίησης. Το αντάλλαγμα που ήδη δόθηκε σιωπηρά στην εκκλησία, που γνωρίζει βέβαια ότι ούτε η ΝΔ στην εξουσία θα στρεφόταν ποτέ κατά των ευ-

ρωπάϊκών ταυτοτήτων, είναι η δέσμευση για την επ' αόριστον διατήρηση του σημερινού ημιθεοκρατικού καθεστώτος, όπως αποκαλύφτηκε και από την κυβερνητική στάση στην πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος. Η δέσμευση αυτή ήταν απαραίτητη για την εκκλησιαστική ελίτ η οποία έχει πλήρη συνείδηση του γεγονότος, όπως ομολόγησε και ο προκαθήμενος της εκκλησίας, ότι «δίχως ευνοϊκές κρατικές διοικητικές ρυθμίσεις ο λαός μας κινδυνεύει να αποθρησκευτικοποιηθεί».[584] Η συμπαράταξη επομένως της επίσημης εκκλησίας με το εκάστοτε κατεστημένο (Κατοχή, Εμφύλιος, Χούντα) που πάντα ήταν ο εγγυητής της δέσμευσης αυτής, μόνο αφελείς μπορεί να εκπλήσσει. Σε αυτήν τη διευθέτηση δεν έχουν βέβαια καμία αντίρρηση ούτε οι ευρωπαϊκές ελίτ ούτε, πολύ περισσότερο, η αμερικανική ελίτ. Η υπερεθνική ελίτ, όπως είδαμε παραπανω, προωθεί με κάθε τρόπο τη θρησκευτική πίστη και τον ανορθολογισμό γενικότερα, ως τμήμα της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης, προϋποτιθέμενου όμως ότι όλα τα θρησκευτικά ή ανορθολογικά ρεύματα θα έχουν «ίσες ευκαιρίες» - πράγμα που επέβαλε και τη μη αναγραφή του θρησκεύματος στις ευρωπαϊκές ταυτότητες.

Όπως όμως έχω προσπαθήσει να δείξω αλλού,[585] ο θρησκευτικός ανορθολογισμός, και γενικότερα κάθε ανορθολογισμός, είναι ασύμβατος με τη δημοκρατία, όπως είχαν βέβαια ανακαλύψει και οι πολίτες της κλασικής Αθήνας οι οποίοι είχαν πλήρως διαχωρίσει τη θρησκεία από την πολιτεία και στήριζαν όλες τις πολιτικές αποφάσεις τους όχι στην... Αγία Τριάδα (όπως το σημερινό Σύνταγμα μας!) αλλά στο δημοκρατικό ορθολογισμό («έδοξε τη βουλή και τω δήμω»). Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η πίστη ήταν προσωπική υπόθεση για τους Έλληνες και δεν αφορούσε ούτε την κοινότητα ούτε την πολιτεία. Μολονότι λοιπόν κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί το δικαίωμα κάθε μειονότητας να πιστεύει όποια ανορθολογική δοξασία επιθυμεί, μια πραγματική δημοκρατία είναι αδύνατη, εάν η πλειονότητα κινείται με ανορθολογικά κριτήρια όταν μετέχει

584. Α. Ανδριανόπουλος, *Ελευθεροτυπία,* 2/9/01.

585. Τ. Φωτόπουλος, *Θρησκεία, αυτονομία και δημοκρατία,* Ελεύθερος Τύπος, 2000.

στη διαδικασία λήψης συλλογικών αποφάσεων. Για παράδειγμα, μια γνήσια πολιτική (άμεση) δημοκρατία στο Ισραήλ θα ήταν εξίσου αποτυχημένη όσο και η σημερινή «δημοκρατία» εάν η πλειοψηφία του λαού εξακολουθούσε να εμφορείται από θρησκευτικές πεποιθήσεις που δικαιολογούν τις κτηνώδεις πολιτικές εκρίζωσης των Παλαιστίνιων από τη γη τους, διότι η γη αυτή αποτελεί δώρο του... Θεού στους Εβραίους στον αιώνα τον άπαντα. Με άλλα λόγια η θρησκεία και κάθε ανορθολογισμός ανήκουν αποκλειστικά στην ιδιωτική σφαίρα και δεν μπορεί να έχουν καμία ανάμειξη στη δημόσια σφαίρα. Ο μόνος λόγος άλλωστε για τον οποίο οι σημερινές «δημοκρατίες» είναι λειτουργικές, παρά το γεγονός ότι σε μερικές από αυτές, με κύριο παράδειγμα τις ΗΠΑ, οι εμφορούμενοι από ανορθολογικές πεποιθήσεις είναι η πλειοψηφία, είναι το γεγονός ότι όχι μόνο έχουν εξασφαλίσει έναν αυστηρό διαχωρισμό εκκλησίας και πολιτείας αλλά και ότι οι αποφάσεις δεν παίρνονται από τους ίδιους τους λαούς (όποτε η σύγκρουση ανορθολογισμών πιθανόν να παρέλυε τη δημοκρατία) αλλά από διάφορες ελίτ.

Με βάση τα παραπάνω, το αίτημα για τον άμεσο διαχωρισμό εκκλησίας-πολιτείας, δηλαδή για την κατάργηση του σημερινού ημιθεοκρατικού καθεστώτος στην Ελλάδα, είναι περισσότερο από ώριμο και πρέπει ν αποτελέσει βασικό στόχο ενός νέου ριζοσπαστικού δημοκρατικού κινήματος που θα επιδίωκε μια Περιεκτική Δημοκρατία. Ο διαχωρισμός εκκλησίας-πολιτείας είναι ένα από τα πρώτα αναγκαία βήματα για μια δημοκρατία στο πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο. Ο ελληνισμός σίγουρα δεν ταυτίζεται με την ορθοδοξία, εκτός βέβαια αν αρχίσουμε την ιστορία μας από το βυζαντινό Μεσαίωνα και απαρνηθούμε την οποιαδήποτε σύνδεσή μας με τη δημοκρατική παράδοση της κλασικής Αθήνας, της οποίας θεμέλιο ήταν η ορθολογική αμφισβήτηση και όχι το ανορθολογικό δόγμα. Πέρα όμως από αυτό, ο αυξανόμενα πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της ελληνικής κοινωνίας μόνο συγκρούσεις μπορεί να επιφυλάσσει για το μέλλον, εάν συνεχιστεί το σημερινό ημιθεοκρατικό καθεστώς.

Είναι δηλαδή φανερό ότι οι συνέπειες της άνθισης του ιδιότυπου ελληνορθόδοξου εθνικισμού, στο πολιτιστικό επίπεδο των σχέσεων με άλλους λαούς και ιδιαίτερα τους εξαρτημένους από εμάς, τους μετανάστες, είναι ιδιαίτερα σοβαρές, καθώς και επικίνδυνες για την κοινωνική συνοχή. Τα

ραγδαία αυξανόμενα κρούσματα κτηνώδους βίας κατά οικονομικών μεταναστών στη χώρα μας, που φθάνουν μέχρι τα λιντσαρίσματα και τις δολοφονίες εν ψυχρώ, έχουν μάλιστα οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας ολόκληρης φιλολογίας στα ΜΜΕ για το κατά πόσο η ελληνική κοινωνία έχει γίνει ρατσιστική. Η συναινετική άποψη είναι ότι τα κρούσματα αυτά είναι μεμονωμένα και ότι στην Ελλάδα δεν μπορεί να ευδοκιμήσει ο ρατσισμός, λόγω κουλτούρας, ιστορίας κ.λπ. Άποψη που είναι βέβαια η ίδια ρατσιστική, διότι η κουλτούρα αλλάζει, όπως ήδη συμβαίνει στη χώρα μας.

Οι συνθήκες, κατά τη γνώμη μου, που συντείνουν στην ανάπτυξη του ρατσισμού στην Ελλάδα, ανάγονται σε τελική ανάλυση στην παγκοσμιοποίηση (ή σωστότερα στη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς), η οποία λειτουργεί τόσο στο «αντικειμενικό» όσο και στο «υποκειμενικό» επίπεδο.

Στο αντικειμενικό επίπεδο, οι οικονομικές συνθήκες που δημιούργησε η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς παίζουν αποφασιστικό σχετικό ρόλο στην Ελλάδα, αλλά και γενικότερα. Η συνεχής συγκέντρωση οικονομικής δύναμης (που αποτελεί το θεμελιακό σύμπτωμα της διεθνοποίησης), όπως εκφράζεται με την έκρηξη της ανισότητας και της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει δημιουργήσει ένα τεράστιο μεταναστευτικό κύμα από τις πιο φτωχές στις πλουσιότερες χώρες και από τις «υπανάπτυκτες» (κυρίως αγροτικές) περιοχές στις αναπτυσσόμενες τερατουπόλεις του Νότου. Έτσι, η «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας, που αποτελεί βασικό στοιχείο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, έχει ήδη επιτευχθεί ντε φάκτο, με τη μαζική εξαθλίωση εκατομμυρίων ανθρώπων, στην οποία έχει οδηγήσει το σύστημα αυτό.[586] Ακόμη, η κατάρρευση του «υπαρκτού» συντέλεσε όχι μόνο στην καθολίκευση της οικονομίας της αγοράς αλλά και στην προσθήκη εκατομμυρίων ανθρώπων στο πλεονάζον εργατικό δυναμικό. Πρόκειται συνήθως για παράνομους μετανάστες οι οποίοι αναζητούν καλύτερη τύχη σε άλλες χώρες, που προσφέρουν το μόχθο τους σε μισθούς πείνας, για την εξασφάλιση της επιβίωσής τους.

586. Βλ., για παράδειγμα, UN, *Human Development Report 1999.*

Η ελληνική οικονομική και πολιτική ελίτ ανέχθηκε και ανέχεται την ύπαρξη όλου αυτού του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στη χώρα μας (αν και τελευταία η κατάσταση έχει γίνει ανεξέλεγκτη -γι' αυτό και οι «σκούπες» λαθρομεταναστών που, επίσης, «νομιμοποιούν» τη ρατσιστική βία) με βασικό στόχο τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Το γεγονός ότι οι ξένοι αγρεργάτες, οικοδόμοι κ.λπ. πληρώνονται πολύ χαμηλότερους μισθούς από τους ντόπιους, χωρίς επιβαρύνσεις για τους εργοδότες όσον αφορά τις ασφαλιστικές εισφορές κ.λπ., λειτουργεί σήμερα ως το βασικό μέσο βελτίωσης της ελληνικής ανταγωνιστικότητας, αντί για τις πολυέξοδες και ριψοκίνδυνες επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες και μεθόδους που αποτελούν τον εναλλακτικό τρόπο βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας. Έτσι, αντίθετα με τις ασύστολες ψευδολογίες της σοσιαλφιλελεύθερης κυβέρνησης (που φέρει εγκληματική ευθύνη για τον εκρατσισμό της κοινωνίας μας) η μετανάστευση δεν δημιουργεί ανεργία, εφόσον κανένας ντόπιος δεν θα έκανε τις δουλειές που κάνουν οι λαθρομετανάστες με τους προσφερόμενους όρους. Αντίθετα, η λαθρομετανάστευση συντελεί τα μέγιστα στην «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας στους σημαντικότερους ελληνικούς κλάδους όπου συγκεντρώνονται οι οικονομικοί πρόσφυγες (γεωργία, κατασκευές, υπηρεσίες), καθώς και στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας που επιβάλλει η διεθνοποίηση της οικονομίας.

Στο υποκειμενικό επίπεδο, η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς λειτουργεί μέσω των σημαντικών πολιτιστικών επιπτώσεών της. Ως αντίδραση στην πολιτιστική ομογενοποίηση που επιβάλλει η διεθνοποίηση της κινηματογραφικής βιομηχανίας, της μουσικοβιομηχανίας, της βιντεοβιομηχανίας κ.λπ. έχει δημιουργηθεί σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα, ένα κίνημα επιστροφής στις πολιτιστικές ρίζες. Στη χώρα μας το κίνημα αυτό εκδηλώνεται με την επιστροφή στο σκοταδισμό της ορθοδοξίας -σε δήθεν αντίθεση προς τον «εγκληματικό» δυτικό ορθολογισμό- τις βυζαντινές καταβολές μας και γενικότερα με την ενδυνάμωση της ιδεοληψίας του περιούσιου λαού. Τις τάσεις αυτές καλλιεργούν άμεσα η κίνηση των ελληνορθόδοξων, η κυβέρνηση και τα ΜΜΕ και υποστηρίζουν έμμεσα ακόμη και κόμματα, όπως το ΚΚΕ που τάσσεται εναντίον της παγκοσμιοποίησης. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι το

κόμμα αυτό, αντί να ηγηθεί μιας παλλαϊκής εκστρατείας κατά του ρατσισμού, συμμαζεύει στους κόλπους του, για χάρη του «αντιιμπεριαλιστικού μετώπου», ελληνορθόδοξα στελέχη και προσποιείται ότι δεν βλέπει τη σχέση της ελληνορθοδοξίας με το φαινόμενο του ρατσισμού στη χώρα μας, για να μη μιλήσω για την αντίστοιχη σχέση με την έκρηξη του ανορθολογισμού. Ακόμη τα ΜΜΕ, ιδίως τα ηλεκτρονικά, οργιάζουν σε μια εκστρατεία τόνωσης της ξενοφοβίας με πρόσχημα την εγκληματικότητα των αλλοδαπών. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η εκστρατεία αυτή των ΜΜΕ αντί να δημιουργήσει συναισθήματα ανασφάλειας σε σχέση με την εγκληματικότητα (σε πρόσφατη δημοσκόπηση της Κομισιόν οι Έλληνες φαίνονται να αισθάνονται λιγότερο ανασφαλείς σε σχέση με την εγκληματικότητα από όλους τους Ευρωπαίους)[587] έχει απλώς οδηγήσει σε ενδυνάμωση του ρατσισμού.

Οι ηθικοί αυτουργοί επομένως για τον εκρατσισμό της ελληνικής κοινωνίας και για τα καθημερινά εγκλήματα, μικρά ή μεγάλα, εναντίον εξαθλιωμένων μεταναστών πρέπει να αναζητηθούν στο ίδιο το σύστημα της συγκέντρωσης πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στα χέρια των ελίτ, που διασφαλίζει η οικονομία της αγοράς και οι συνακόλουθοι πολιτικοί και πολιτισμικοί θεσμοί. Είναι δηλαδή οι οικονομικές και πολιτικές ελίτ και τα εκτελεστικά τους όργανα στα ΜΜΕ, την αστυνομία και τη δικαστική εξουσία που συγκαλύπτουν τα ρατσιστικά φαινόμενα, υποθάλπουν ή αθωώνουν τα εξαχρειωμένα άτομα που διαπράττουν τα εγκλήματα αυτά και αποπροσανατολίζουν τα λαϊκά στρώματα για τα πραγματικά αίτια του ρατσισμού.

Οι Έλληνες επομένως, όπως κάθε λαός, μπορεί εύκολα να γίνουν ρατσιστές εφόσον συντρέξουν ορισμένες προϋποθέσεις. Και, όπως θα προσπαθήσω να δείξω εν συντομία, σήμερα, ήδη ικανοποιούνται οι προϋποθέσεις που οδηγούν στον εκρατσισμό της κοινωνίας: Οι προϋποθέσεις αυτές, κατά τη γνώμη μου, είναι οι ακόλουθες:

Πρώτον, η υιοθέτηση από μεγάλα λαϊκά στρώματα ιδεολογιών που άμεσα η έμμεσα τονίζουν την ανωτερότητα της φυλής και της γηγενούς

587. *Ελευθεροτυπία,* 29/10/99.

κουλτούρας ή που αποδίδουν τα οικονομικά προβλήματα (έκρηξη ανεργίας, φτώχειας και ανισότητας) καθώς και τα συνακόλουθα κοινωνικά (έκρηξη εγκληματικότητας) στους οικονομικούς μετανάστες και όχι στην ίδια την οικονομία της αγοράς που αποτελεί την απώτατη αιτία τους. Ανάλογα άλλωστε φαινόμενα έκρηξης εγκληματικότητας και ρατσιστικής απόδοσης των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων σε εθνοτικές και πολιτιστικές μειονότητες παρουσιάζονται σήμερα παντού στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Στην Ελλάδα, μολονότι δεν έχουν αναπτυχθεί ακόμη ρατσιστικά κινήματα του τύπου αυτού, αντίστοιχα, για παράδειγμα, των λεπενιστών στη Γαλλία, η ρατσιστική προπαγάνδα για τα αίτια των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων βρίσκει ήδη απήχηση, ιδιαίτερα στα λαϊκά στρώματα που υφίστανται τις συνέπειες της δημιουργίας της μαύρης αγοράς εργασίας. Στη χώρα μας όμως ανθεί ιδιαίτερα ο ιδεολογικός ρατσισμός που τονίζει την ανωτερότητα της γηγενούς κουλτούρας, αν όχι της ίδιας της... φυλής.

Σε αυτή την εξέλιξη συνέβαλαν μια σειρά γενικών και «τοπικών» παραγόντων. Οι γενικοί παράγοντες ανάγονται στην κατάρρευση του «υπαρκτού» και τη συνακόλουθη αμαύρωση του ίδιου του σοσιαλιστικού οράματος, πράγμα που οδήγησε παντού είτε σε αναζωπύρωση εθνικιστικών τάσεων είτε στη σκοταδιστική επιστροφή σε θρησκείες και σπιριτουαλισμούς. Οι «τοπικοί» παράγοντες ανάγονται στην ανάδυση του «μακεδονικού» προβλήματος στην αρχή της περασμένης δεκαετίας και στη σημερινή αναζωπύρωση της ελληνοτουρκικής διαμάχης. Οι παράγοντες αυτοί δημιούργησαν ένα ιδιότυπο τύπο «υπερπατριώτη», ο οποίος, παραβλέποντας το κοινωνικό υπόβαθρο παρόμοιων συγκρούσεων, το ρόλο των ελίτ σ' αυτές και το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς που βασικά τις υποθάλπει, ανάγει τα αίτιά τους απλώς στον κακό αμερικανικό ιμπεριαλισμό. Ένας επιπρόσθετος «τοπικός» παράγοντας είναι η από μέρους των ΜΜΕ μαζική προβολή της θρησκείας, της εκκλησίας και εκείνων από τους «διανοούμενους» (μεταξύ των οποίων και τέως «αριστεροί» που ασπάστηκαν την ορθοδοξία, πιθανώς για να ξεφύγουν από το περιθώριο που τους στερούσε τη δυνατότητα μαζικής προβολής του εγώ τους) οι οποίοι προβάλουν τις ανάλογες απόψεις για την ανωτερότητα της ορθοδοξίας και της ελληνικής φυλής γενικότερα.

Δεύτερον, η διαφοροποίηση της πολιτιστικής ταυτότητας που επιφέρει η αθρόα εισαγωγή οικονομικών μεταναστών με διαφορετικές κουλτούρες. Όταν μάλιστα αυτό γίνεται σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα και σε μια κοινωνία που είχε ήδη ένα πολύ υψηλό βαθμό πολιτιστικής ομοιογένειας, τότε, η απότομη μετατροπή της από μονοπολιτισμική σε ντε φάκτο πολυπολιτισμική, σε συνδυασμό με μια ή περισσότερες από τις παρακάτω προϋποθέσεις, θέτει τις βάσεις για τον πιθανό εκρατσισμό της. Στη χώρα μας, μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού» αντιμετωπίζουμε μια συνεχή εισροή οικονομικών μεταναστών, ιδίως από την Αλβανία, που η ελίτ μας μέχρι πριν λίγο καιρό ουσιαστικά ανεχόταν. Όχι διότι επιδίωκε τη δημιουργία ενός πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού που, άλλωστε, ήδη υπήρχε στη χώρα, αλλά διότι η εισαγωγή εξαθλιωμένων μεταναστών επέτρεπε τη δημιουργία ενός λούμπεν οικονομικών μεταναστών και τη συνακόλουθη ντε φάκτο ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, μέσω της ανάδυσης μιας υπερ-«ελαστικής» μαύρης αγοράς εργασίας. Δηλαδή, μιας αγοράς όπου οι μισθοί είναι πολύ χαμηλότεροι και οι συνθήκες εργασίας πολύ χειρότερες από ό,τι στην επίσημη αγορά. Σήμερα, η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση, έχοντας δημιουργήσει αυτή την υποδομή «ελαστικής εργασίας» και εκμεταλλευόμενη την ανασφάλεια που έχει δημιουργήσει η εξάπλωση της ανεργίας αλλά και η ίδια η ύπαρξη της παράλληλης αυτής αγοράς, προχωρεί ακάθεκτα στη θέσμιση της ελαστικότητας εργασίας γενικά.

Τρίτον, η μεγάλη ανισότητα και η φτώχεια. Φυσικά, η ανισότητα και η φτώχεια είναι εγγενή χαρακτηριστικά της οικονομίας της αγοράς. Στο βαθμό όμως που η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και η συνακόλουθη απελευθέρωση και απορύθμιση των αγορών οδηγούν στην πλήρη «αγοραιοποίηση» της οικονομίας και της κοινωνίας γενικότερα (δηλ. την πλήρη άρση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές) το αποτέλεσμα είναι η έκρηξη της ανεργίας, της υποαπασχόλησης, της φτώχειας και της ανισότητας που αποτελούν το θερμοκήπιο για τον εκρατσισμό της κοινωνίας. Η Ελλάδα εκπληρώνει απόλυτα και την προϋπόθεση αυτήν εφόσον όχι μόνο είναι η πιο φτωχή χώρα της Ευρώπης[588]

588. Eurostat, *GDP in the Regions*, 1998.

αλλά, όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες και έδειξε έρευνα της ΕΕ, έχει επίσης και το «προνόμιο» να διαθέτει (μαζί με την Πορτογαλία) τη μεγαλύτερη ανισότητα στην ΕΕ, καθώς και τη μεγαλύτερη αναλογία φτωχών στο συνολικό πληθυσμό.[589]

Τέταρτον, η ανεκτική και κάποτε καθαρά ρατσιστική στάση του κρατικού μηχανισμού, παρά την απατηλή ρητορική των σοσιαλφιλελεύθερων. Πέρα από το ρόλο των κρατικών καναλιών, πέρα από τις μαζικές συλλήψεις και τους επαναπατρισμούς που δεν απαντώνται σε καμία άλλη χώρα-μέλος της ΕΕ, ο κρατικός μηχανισμός προβαίνει σε κάθε είδους διακρίσεις σε βάρος των οικονομικών μεταναστών και ιδιαίτερα των λαθρομεταναστών. Έτσι, στο νομοθετικό επίπεδο, με νόμο του 1991, ο λαθρομετανάστης στερείται κάθε ανθρώπινου δικαιώματος. Στο εκτελεστικό επίπεδο, αστυνομικοί ανέχονται τα ρατσιστικά κρούσματα βίας κάνοντας απλές «συστάσεις» στους δράστες,[590] ενώ δεν λείπουν τα κρούσματα αστυνομικών που μετέχουν σε λιντσαρίσματα,[591] πέρα βέβαια από τους άγριους ξυλοδαρμούς και το ρατσιστικό υβρεολόγιο με τα οποία «υποδέχονται» τους μετανάστες στα κρατητήρια και τις φυλακές.[592] Τέλος, το δικαστικό σώμα, που στελεχώνεται από ευσεβείς ορθόδοξους και «υπερπατριώτες», δίνει καθαρά ρατσιστικά παραδείγματα εξαντλώντας την επιείκειά του, μέχρις της ουσιαστικής αθώωσης αποβρασμάτων που δολοφονούν Αλβανούς για την κλοπή... καρπουζιών. Φυσικά, τα εκτελεστικά και δικαστικά αυτά όργανα γνωρίζουν ότι έχουν την ανοχή των «από πάνω». Ανοχή, που εξηγείται από το γεγονός ότι οι ρατσιστικές τάσεις εντείνουν τις διαιρέσεις ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα που υφίστανται τις συνέπειες της αγοραιοποίησης, ενώ παράλληλα στρέφουν την προσοχή τους μακριά από αυτήν και τη συνακόλουθη διόγκωση της ανισότητας.

589. Περίπου ένας στους τέσσερις Έλληνες ζει σε συνθήκες φτώχειας, Eurostat, *Statistics in Focus,* 1997/6.

590. *Ελευθεροτυπία,* 6/4/98.

591. *Ελευθεροτυπία,* 11/4/98.

592. *Ελευθεροτυπία,* 16/4/98.

Η άνθιση της εγκληματικότητας στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία

Τα κρούσματα κρατικής αλλά και ιδιωτικής βίας συνταράζουν τα τελευταία χρόνια την ελληνική κοινωνία και θέτουν βαθιά ερωτηματικά όσον αφορά το πού ακριβώς την οδηγεί η σημερινή έκρηξη της εγκληματικότητας, που θα εξετάσουμε εδώ, και των ναρκωτικών, που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Έτσι, τα σώματα ασφαλείας που οπλοφορούν δεν διστάζουν να χρησιμοποιούν τα όπλα τους με το παραμικρό αφαιρώντας τη ζωή ακόμη και αθώων θυμάτων που τυχαίνει να είναι κατά την αντίληψή τους ύποπτοι, με αποκορύφωμα το φόνο, πριν λίγα χρόνια, σέρβου μαθητή. Εάν όμως η κρατική ανομία δεν αποτελεί νέο φαινόμενο για την κοινωνία αυτή, δεν ισχύει το ίδιο και για τα στυγνά κρούσματα αυτοδικίας από τη μεριά των πολιτών που για να σώσουν την περιουσία τους καταφεύγουν στο φόνο. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν τα κρούσματα αυτά τυγχαίνουν της επιδοκιμασίας όχι μόνο του κρατικού μηχανισμού (δικαστήρια κ.λπ.) που ουσιαστικά αθωώνει τους εγκληματίες αλλά και μεγάλου τμήματος της «κοινωνίας των πολιτών», από καθηγητές πανεπιστημίου, που βλέπουν μόνο τη νομικίστικη πλευρά του προβλήματος, μέχρι τις κοινότητες, από τις οποίες προέρχονται οι αδίστακτοι δολοφόνοι, που τους χειροκροτούν. Προφανώς για όλους αυτούς, η ανθρώπινη ζωή έχει αντικατασταθεί από την περιουσία ως απόλυτο αγαθό.

Δεν θα ασχοληθώ εδώ με τα αίτια της έκρηξης της εγκληματικότητας, θέμα με το οποίο είχα ασχοληθεί στο παρελθόν,[593] που βασικά ανάγονται στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, η οποία έχει οδηγήσει, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, σε πελώριο βάθεμα της ανισότητας παντού και στην εξάπλωση της ανεργίας και της χαμηλόμισθης απασχόλησης. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την παράλληλη επέκταση του καταναλωτισμού στα βολεμένα στρώματα της κοινωνίας (που, ανάλογα με το βαθμό οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας, μπορεί

593. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα*, ό.π., κεφ. 5.

να αποτελούνται από μια μικρή ελίτ σε μερικές χώρες του Νότου, μέχρι τις κοινωνίες των «δυο τρίτων» στο Βορρά), συνιστούν τις γενικές αιτίες της έκρηξης της εγκληματικότητας, συμπεριλαμβανομένης και της συναφούς των ναρκωτικών. Στη χώρα μας όμως, πέρα από τις γενικές αυτές αιτίες έχουν προστεθεί και δυο ειδικότερες: η σημαντική μετανάστευση εξαθλιωμένων Ανατολικοευρωπαίων, κυρίως Αλβανών, και η διάδοση, με τη κρίσιμη βοήθεια των ΜΜΕ, του ελληνορθόδοξου ρατσισμού. Όσον αφορά τους πρώτους, δεδομένου ότι η ελληνική κοινωνία δεν προσφέρει καμία προστατευτική υποδομή (το κράτος πρόνοιας είναι υποτυπώδες ακόμη και για τους γηγενείς), η προσφυγή σε κάθε είδος εγκληματικότητας αποτελεί ελκυστική λύση, ιδιαίτερα για όσους από αυτούς δεν είναι δυνατή ούτε η φτηνή απασχόληση. Όσον αφορά την ελληνορθοδοξία, όπως είδαμε παραπάνω, έχει ήδη οδηγήσει στην ευρεία διάδοση του μύθου του περιούσιου ελληνικού λαού με αναπόφευκτη συνέπεια την καλλιέργεια ρατσιστικών ενστίκτων που συμπληρώνουν την ημιμάθεια για τα κοινωνικά αίτια της ανεργίας, της φτώχειας και της εγκληματικότητας.

Έτσι, όπως προκύπτει και από σχετική έρευνα, ήδη από το 1995 η ελληνική κοινή γνώμη χαρακτηριζόταν ως έντονα ρατσιστική και ξενόφοβη, πολύ περισσότερο από τις άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες και περίπου όσο οι υπόλοιπες βαλκανικές.[594] Σε αυτό βέβαια συμβάλλουν αποφασιστικά τα ΜΜΕ με τη μαζική προβολή που δίνουν τόσο στην εγληματικότητα των λαθρομεταναστών, όσο και σε διάφορους εθνικιστές και νεο-ορθόδοξους «διανοούμενους» που καλλιεργούν το μύθο του περιούσιου και «αρχοντικού» λαού. Δεν είναι επομένως εκπληκτικό ότι μέσα σε πέντε μόνο χρόνια την περασμένη δεκαετία είχαν καταγραφεί 73 επιθέσεις που κατέληξαν σε 27 δολοφονίες μεταναστών, εκ των οποίων οι 42 έγιναν με δράστες κρατικούς λειτουργούς.[595]

Εάν η παραπάνω ανάλυση είναι βάσιμη, προφανώς η έκρηξη της εγκληματικότητας έχει «συστημικές» αιτίες. Αναφέρεται δηλαδή στις

594. Έρευνα ιδρύματος Μελετών Λαμπράκη, *Εποχή,* 2/7/95.

595. Έρευνα Νεολαίας ενάντια στο ρατσισμό στην Ευρώπη, *Ελευθεροτυπία,* 1/11/96.

ίδιες τις δομές της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς οι οποίες καθιερώνουν τη σημερινή πελώρια ανισότητα και την καταναλωτική άνεση των μεν, καθώς και την περιθωριοποίηση των δε. Πράγμα που σημαίνει ότι η μόνη μακροπρόθεσμη λύση περνά αναγκαστικά από τη ριζική αλλαγή των ίδιων αυτών των δομών, μέσω της δημιουργίας ενός μαζικού κινήματος που θα παλέψει για μια ριζική κοινωνική αλλαγή η οποία θα στοχεύει στη δημιουργία δομών ίσης κατανομής της πολιτικής και οικονομικής δύναμης. Το επείγον όμως ερώτημα είναι, αν δεχθούμε ότι η ανακοπή της εγκληματικότητας είναι αδύνατη στις σημερινές κοινωνικές και οικονομικές δομές, πώς μπορεί η κοινωνία μας να σταματήσει τουλάχιστον την κρατική ανομία και τα ιδιωτικά λιντσαρίσματα. Το ερώτημα αυτό γίνεται ιδιαίτερα επιτακτικό για τη χώρα μας, εφόσον είναι γνωστό ότι, μολονότι τόσο οι γενικές όσο και οι ειδικές αιτίες για την έκρηξη της εγκληματικότητας δεν αφορούν αποκλειστικά την Ελλάδα, εντούτοις, η κρατική ανομία και τα ιδιωτικά λιντσαρίσματα δύσκολα συναντιούνται σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες.

Στη Βρετανία, για παράδειγμα, οι διαρρήξεις μέσα σε 15 χρόνια αυξήθηκαν κατά 160%[596] αλλά τα κρούσματα φόνων υπόπτων για διάρρηξη, κλοπές κ.λπ., από την αστυνομία ή τους πολίτες, είναι σχεδόν μηδαμινά. Και αυτό, διότι ούτε όλοι οι αστυνομικοί οπλοφορούν, παρά μόνο ειδικά τμήματα εκπαιδευμένων αστυνομικών, ούτε οι πολίτες έχουν δικαίωμα κατοχής όπλου, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Η νομοθεσία μάλιστα για την κατοχή όπλων έγινε πολύ αυστηρότερη μετά από το μαζικό φόνο παιδιών στη Σκωτία από ψυχοπαθή και τη σχετική λαϊκή κινητοποίηση. Πέρα από αυτό δεν υπάρχει κανένα οικονομικό κίνητρο για να συμπλακεί κανένας με ένα διαρρήκτη, όταν γνωρίζει ότι η ασφάλεια του σπιτιού του θα καλύψει τελικά τη ζημιά. Νομίζω λοιπόν ότι είναι επιτακτική ανάγκη η πάλη για τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων που θα μπορούσαν να σταματήσουν τον κατήφορο της ελληνικής κοινωνίας προς την πλήρη ζουγκλοποίησή της.

Η πρώτη κατηγορία μέτρων θα στόχευε στη στέρηση του οικονομι-

596. *The Guardian,* 30/1/96.

κού κίνητρου από τους δολοφόνους διαρρηκτών. Δεδομένου ότι η ιδιωτική ασφάλιση στοχεύει στο κέρδος και κατά συνέπεια είναι δαπανηρή, θα μπορούσε να καθιερωθεί ένα νέο είδος κοινωνικής ασφάλισης που θα κάλυπτε τις ζημιές από διαρρήξεις, κλοπές κ.λπ. Η ασφάλιση αυτή θα έπρεπε να είναι υποχρεωτική για όλους (ώστε να μοιράζονται ευρύτερα οι ζημιές) και τα ασφάλιστρα θα μπορούσαν να καθορίζονται με βάση την καλυπτόμενη αξία του σπιτιού και της περιουσίας (όσο μεγαλύτερη η καλυπτόμενη αξία τόσο υψηλότερα τα ασφάλιστρα). Για τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα τα ασφάλιστρα για την κάλυψη των στοιχειωδών μέσων για την επιβίωση θα μπορούσαν να καλύπτονται από το κοινωνικό σύνολο μέσω μιας προοδευτικής φορολογίας εισοδήματος.

Η δεύτερη κατηγορία μέτρων θα στόχευε στη στέρηση του όπλου του εγκλήματος από τους υποψήφιους φονιάδες, ιδιώτες ή αστυνομικούς. Και όσον αφορά μεν τα σώματα ασφάλειας η λύση είναι εύκολη με την απαγόρευση της οπλοφορίας τους εκτός από ειδικά εκπαιδευμένα τμήματα που θα είχαν δικαίωμα χρήσης των όπλων τους κάτω από αυστηρά καθορισμένες προδιαγραφές (για παράδειγμα, σε μάχες με ένοπλες συμμορίες κ.λπ.). Όσον αφορά τους πολίτες η κατάσχεση κάθε όπλου, συμπεριλαμβανόμενων των κυνηγετικών, θα έδινε την ευκαιρία να σταματήσει και το βλακώδες σπορ του κυνηγιού που σήμερα δίνει το δικαίωμα στο ένα ζώο (που υποτίθεται είναι έλλογο) να σκοτώνει το άλλο για αναψυχή. Βέβαια εδώ γεννιέται το ερώτημα που έχει ιδιαίτερα απασχολήσει τους ελευθεριακούς θεωρητικούς: Γιατί το κράτος να έχει το μονοπώλιο της βίας; Όμως, παρόλο που, θεωρητικά είναι σωστή, η θέση ότι πρέπει και οι πολίτες να μπορούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους κατά της κρατικής βίας (όπως π.χ. έχει καθιερωθεί ιστορικά στις ΗΠΑ), στην πράξη, με την εξέλιξη της σημερινής οπλικής τεχνολογίας, η προστασία που παρέχουν, για παράδειγμα, τα κυνηγετικά όπλα ή ακόμη και τα ελαφρά όπλα έναντι της σύγχρονης κρατικής τεχνολογίας του τρόμου είναι μηδαμινή. Δηλαδή, στην πράξη, το μονοπώλιο της βίας είναι κρατικό, ακόμη και όταν επιτρέπεται η κατοχή ελαφρών όπλων από ιδιώτες - όπως επιβεβαίωσε στη πράξη η σφαγή πριν λίγα χρόνια στις ΗΠΑ ένοπλων δεξιών αντινεοταξιτών στο Waco και το Ruby Ridge.

Ο συνδυασμός των παραπάνω μέτρων, σε ένα μεταβατικό στάδιο

προς μια Περιεκτική Δημοκρατία, θα περιόριζε τη δυνατότητα που έχουν σήμερα ρατσιστές, ψυχοπαθείς ή απλώς άπληστα ή καθυστερημένα άτομα να βάζουν την περιουσία τους πάνω από την ανθρώπινη ζωή.

Η κουλτούρα των ναρκωτικών στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία της αγοράς

α. *Η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και η παράλληλη μαζική εξάπλωση των ναρκωτικών*

Η διαμάχη για το πελώριο πρόβλημα των ναρκωτικών που αντιμετωπίζει η χώρα μας χαρακτηριζόταν πάντοτε από τον έντονο μανιχαϊσμό της: το καλό ταυτίζεται με τη φιλελευθεροποίηση, το κακό με την καταστολή και αντίστροφα.[597]

Κοινό στοιχείο και των δύο ακραίων απόψεων είναι η μη αναγωγή των αιτίων της μαζικής εξάπλωσης της χρήσης ναρκωτικών, τα τελευταία 20 περίπου χρόνια, στο ίδιο το θεσμικό πλαίσιο της σημερινής κοινωνίας, δηλαδή τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και την κουλτούρα του καταναλωτισμού πάνω στην οποία στηρίζεται η οικονομία αυτή, αλλά σε επιμέρους θεσμούς και μηχανισμούς (κυρίως την ποινική καταστολή) που ουσιαστικά αποτελούν τις αναπόφευκτες συνέπειες του μοντέλου αυτού. Έτσι, οι απόψεις αυτές, παίρνοντας δεδομένο το θεσμικό πλαίσιο, όχι μόνο δεν εξηγούν τα πραγματικά αίτια του φαινομένου αλλά και προτείνουν εξίσου επικίνδυνες για το κοινωνικό σύνολο λύσεις. Γιατί αν η καταστολή οδηγεί στην αύξηση της εγκληματικότητας και της κρατικής βίας και καταπίεσης, η φιλελευθεροποίηση δεν μπορεί παρά να καταλήξει στην κοινωνία της «φαρμακευτικής καταστολής» και της χαύνωσης.

Το γεγονός, άλλωστε, ότι θεωρητικοί πρωτεργάτες του νεοφιλελευθερισμού, σαν τον Milton Friedman, είναι φανατικοί οπαδοί της φιλελευθεροποίησης δεν είναι τυχαίο μια και δεν θα είχαν βέβαια αντίρρηση αν

597. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Ναρκωτικά. Πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης,* ό.π., 1999.

η φιλελευθεροποίηση είχε αποτέλεσμα τη, σχετικά ανέξοδη, «νάρκωση» των αντιδράσεων του «ενός τρίτου» στην κοινωνία των «δύο τρίτων» που υιοθετούν. Ούτε η στάση αυτή ξεκινά από τον πόθο των φιλελεύθερων για την ελευθερία του ατόμου, από τον οποίο υποτίθεται ότι διακατέχονται. Εκτός, βέβαια, αν ταυτίσουμε την αυτονομία του ατόμου (την οποία μόνο η πραγματική, δηλαδή η άμεση, πολιτική και οικονομική, δημοκρατία μπορεί να εξασφαλίσει) με την ελευθερία της καπιταλιστικής αγοράς, που όχι μόνο ελάχιστη σχέση έχει με την ατομική ελευθερία αλλά και αποτελεί βασικό στοιχείο του θεσμικού πλαισίου που συνιστά το γενεσιουργό παράγοντα της εξάπλωσης των ναρκωτικών.

Σύμφωνα με τη φιλελεύθερη προσέγγιση, η επιλογή της χρήσης ναρκωτικών συνιστά ένα «ατομικό και ψυχολογικό» γεγονός στο οποίο κοινωνικοί παράγοντες (δηλαδή, βασικά, η πολιτική καταστολής) επεμβαίνουν καθοριστικά στη διαδικασία μετατροπής της χρήσης σε κατάχρηση. Έτσι, οι φιλελεύθερες προσεγγίσεις, ανάγοντας το πρόβλημα της μαζικής εξάπλωσης των ναρκωτικών στο συνδυασμό «ατομικοψυχολογικών» παραγόντων και της πολιτικής καταστολής των ελίτ, αποκοινωνικοποιούν το φαινόμενο. Με βάση τη λογική αυτή, έχει αναπτυχθεί ολόκληρη μυθολογία από φιλελευθέρους «αντεξουσιαστές»[598] για τις «σκοτεινές δυνάμεις» (ο ιμπεριαλισμός των ΗΠΑ, το εξουσιαστικό κράτος, το μεγάλο κεφαλαίο, η μαφία κ.λπ.) που βρίσκονται πίσω από την πολιτική καταστολής και, έμμεσα, πίσω απο την εξάπλωση της κατάχρησης ναρκωτικών. Το γεγονός βέβαια ότι σήμερα τα «πεφωτισμένα» τμήματα της υπερεθνικής ελίτ έχουν ήδη στραφεί στην αντικατάσταση της πολιτικής καταστολής με μια πολιτική φιλελευθεροποίησης της νομοθεσίας, αν όχι και νομιμοποίησης των «μαλακών» ναρκωτικών, αποτελεί απόδειξη ότι η συνωμοσιολογία πάνω στο θέμα αποτελεί ένα ανόητο ιδε-

598. Βλ., για παράδειγμα, την αυτοαποκαλούμενη «αντεξουσιαστική» φιλολογία που έχει αναπτυχθεί πάνω στο θέμα από το «προοδευτικό κατεστημένο» στην Ελλάδα με κύριο εκπρόσωπο τον Κλ. Γρίβα ο οποίος αποδίδει τη μαζική εξάπλωση των ναρκωτικών σε κάποιο συνωμοτικό σχέδιο των ΗΠΑ για να επιβάλουν την πλανητική κυριαρχία τους και την παγκόσμια εκμετάλλευση για χάρη των ελίτ τους! Κλ. Γρίβα, *Πλανητική κυριαρχία και «ναρκωτικά»,* Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνης, 1997.

ολόγημα και ότι με την καταστολή απλώς προσπαθούσαν οι ελίτ να ελέγξουν τις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τα ναρκωτικά, δεδομένου του κόστους σε παραγωγικότητα εργασίας, σε επιπρόσθετες δαπάνες για την υγεία κ.λπ. Είναι προφανές ότι τα τμήματα αυτά των ελίτ συνειδητοποίησαν ότι στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς δεν υπάρχει δυνατότητα αποτελεσματικών κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά ναρκωτικών για την προστασία της εργασίας (όπως άλλωστε και σε καμία άλλη αγορά, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια) και κατά συνέπεια μεταβάλλουν την πολιτική τους στο θέμα, ακολουθώντας τη συμβουλή νεοφιλελεύθερων, όπως ο Friedman, οι οποίοι τουλάχιστον είναι συνεπέστεροι στην ανάλυσή τους.

Αντίθετα, σύμφωνα με την άποψη που υποστηρίζεται εδώ, η ραγδαία εξάπλωση της εξάρτησης απο τα ναρκωτικά τα τελευταία 25 περίπου χρόνια είναι νέο φαινόμενο, για την εξήγηση του οποίου θα έπρεπε να αναχθούμε σε σημαντικές αλλαγές είτε στο ατομικό είτε στο κοινωνικό επίπεδο. Δεδομένου όμως ότι στο ατομικό επίπεδο δεν έχουν, βέβαια, σημειωθεί βιολογικές αλλαγές που θα μπορούσαν να εξηγήσουν το φαινόμενο, ενώ οι οποιεσδήποτε σχετικές ψυχολογικές αλλαγές αποτελούν άμεση συνάρτηση αντίστοιχων κοινωνικοοικονομικών αλλαγών, είναι φανερό ότι τα αίτια της εξάπλωσης των ναρκωτικών θα πρέπει να αναχθούν σε κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες.

Το θεσμικό πλαίσιο αναφέρεται στην «οικονομία της ανάπτυξης» γενικά (που εδώ και 200 περίπου χρόνια έχει ταυτίσει την έννοια της προόδου με την απεριόριστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, σε βάρος τόσο των μη υλικών αξιών όσο και της ίδιας της φύσης) και στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς ειδικότερα. Το γεγονός ότι η εξάπλωση των ναρκωτικών (που ήταν σχεδόν πάντοτε γνωστά) πήρε τεράστιες διαστάσεις στη μεταπολεμική περίοδο, και ιδιαίτερα στο τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα, όταν παράλληλα αναπτυσσόταν η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και η κουλτούρα του καταναλωτισμού, δεν είναι βέβαια συμπτωματικό. Γιατί ακριβώς η εξάπλωση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς και η συνακόλουθη εμπορευματοποίηση κάθε αγαθού και υπηρεσίας δημιουργούσε τα κίνητρα για την αντίστοιχη εξάπλωση τόσο της παραγωγής όσο και της κα-

τανάλωσης ναρκωτικών. Κατά τη γνώμη μου, για να εξηγήσουμε το φαινόμενο της μαζικής εξάπλωσης των ναρκωτικών στην περίοδο που αναπτύσσεται η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς θα έπρεπε να αναχθούμε σε δυο παράλληλες διαδικασίες που σημειώνονται ταυτόχρονα. Συνοπτικά:

- η πρώτη διαδικασία αφορά το Νότο, όπου η επέκταση της προσφοράς ναρκωτικών μπορεί να εξηγηθεί με βάση την αποτυχία της δημιουργίας μιας βιώσιμης «οικονομίας ανάπτυξης» και τον εξαναγκασμό χιλιάδων αγροτών να καταφεύγουν στην «παράνομη» παραγωγή ναρκωτικών για να επιβιώσουν και
- η δεύτερη διαδικασία αφορά το Βορρά, όπου η επέκταση της ζήτησης ναρκωτικών μπορεί να εξηγηθεί με βάση τη δημιουργία της καταναλωτικής κοινωνίας των «δύο τρίτων», που σημαίνει μαζική ανεργία και ανασφάλεια κυρίως μεταξύ των νέων και αλλοτρίωση των υπόλοιπων.

Έτσι, από την πλευρά της παραγωγής, η ενσωμάτωση του Νότου στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς σήμαινε την καταστροφή της αυτοδυναμίας των τοπικών οικονομιών. Η φιλελευθεροποίηση των αγορών, για την οποία αγωνίζονται οι φιλελεύθεροι, συνεπάγεται ότι παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες που καλύπτουν τις ανάγκες του πληθυσμού, ακόμα και σε τρόφιμα, γίνονται «ξαφνικά» αντιοικονομικές, όταν πρέπει να ανταγωνιστούν την τεχνολογία και τις οικονομίες κλίμακας των εισαγομένων αγαθών από το Βορρά. Από την άλλη πλευρά το «συγκριτικό πλεονέκτημα» των περισσότερων χωρών του Νότου περιορίζεται συνήθως στην εξόρυξη και αρχική επεξεργασία των πρώτων υλών τους και στην προσφορά φθηνής εργατικής δύναμης στις πολυεθνικές του Βορρά που μεταφέρουν τμήμα της παραγωγικής τους διαδικασίας στο Νότο. Η παταγώδης αποτυχία αυτού του «μοντέλου» ανάπτυξης έγινε ήδη φανερή από την προηγούμενη δεκαετία, με τη δραστική επέκταση του εξωτερικού χρέους των χωρών στον Νότο (για να καλύψουν το διευρυνόμενο άνοιγμα στις εμπορικές σχέσεις τους με τον Βορρά) και την αντίστοιχη μαζική εξάπλωση της φτώχειας.[599]

599. Τ. Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία,* ό.π., κεφ. 3.

Στο πλαίσιο αυτό, η εξάπλωση της παραγωγής ναρκωτικών ήταν η μόνη λύση για μερικές χώρες στον Νότο, ώστε να αποφύγουν την πλήρη οικονομική κατάρρευση. Για παράδειγμα, η Βολιβία, το Περού και η Κολομβία είναι οι χώρες με τη μεγαλύτερη παραγωγή ναρκωτικών στη Λατινική Αμερική (η Βολιβία από μόνη της είναι η πηγή για πάνω από το 1/3 της παγκόσμιας παραγωγής φύλλων κοκαΐνης). Συγχρόνως ανήκουν στον κατάλογο των 60 φτωχότερων χωρών στον κόσμο με αρνητικό μέσο ποσοστό ανάπτυξης (Βολιβία, Περού) στην περίοδο 1965-90. Σε όλη την περίοδο του μεταπολεμικού μπουμ (1965-80) οι εισαγωγές της Βολιβίας αυξάνονταν με διπλάσιο ρυθμό και της Κολομβίας με τετραπλάσιο ρυθμό από τις (νόμιμες) εξαγωγές τους, ενώ και οι τρεις χώρες στην περίοδο 1985-90 αντιμετώπισαν δραματική πτώση των τιμών των εξαγόμενων προϊόντων τους (οι όροι εμπορίου, δηλ. οι τιμές εξαγωγών σε σχέση με τις τιμές εισαγωγών, έπεσαν από 30% μέχρι 42%). Όταν λοιπόν αναλογιστεί κανείς ότι η ενσωμάτωση των οικονομιών αυτών στην παγκόσμια οικονομία ανάπτυξης και η καταστροφή της αυτοδυναμίας τους σημαίνει ότι ακόμα και οι εισαγωγές δημητριακών (σε όγκο) είναι σήμερα υπερδιπλάσιες στο Περού και σχεδόν διπλάσιες στην Κολομβία,[600] σε σχέση με το 1974, τοτε μπορεί να αντιληφθεί γιατί οι εξαγωγές ναρκωτικών (με τα «στραβά μάτια» των κυρίαρχων ελίτ) είχαν φθάσει, στο τέλος της προηγούμενης δεκαετίας, το ύψος όλων των νόμιμων εξαγωγών της Βολιβίας, το 35% των εξαγωγών του Περού και το 25%-50% των εξαγωγών της Κολομβίας![601]

Από τη μεριά επομένως της προσφοράς, δεν είναι, όπως απλοϊκά παρουσιάζεται το θέμα απο τους οπαδούς της φιλελευθεροποίησης, τα υπερκέρδη των μαυραγοριτών ναρκωτικών που την ενισχύουν. Όσο η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς υποχρεώνει εκατομμύρια ανθρώπων να ζουν από την παραγωγή ναρκωτικών, η προσφορά θα εξακολουθεί να αυξάνει, ανεξάρτητα αν τα κέρδη (μικρά η μεγάλα) τα καρπούνται παράνομοι μαφιόζοι (αλλά και άνεργοι περιθωριακοί κ.λπ.) ή (σε περί-

600. World Bank, *World Development Report,* διάφορα έτη.
601. R.T. Naylor, *Bankers, Bagmen and Bandits,* Black Rose, 1990, σελ. 122.

πτώση φιλελευθεροποίησης) ευπρεπείς κύριοι των πολυεθνικών, των σουπερμάρκετ κ.ά. Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατη μελέτη του αγγλικού Εργατικού Κόμματος η φιλελευθεροποίηση θα οδηγήσει στη μονοκαλλιέργεια ναρκωτικών σε πολλές χώρες στον Νότο, με πιθανές δραματικές συνέπειες στην προσφορά.[602]

Από τη μεριά της ζήτησης, θα έπρεπε να αναφερθούμε σε μια σειρά παραγόντων, κυρίως πολιτιστικών, που έχουν όμως άμεση η έμμεση σχέση με την εξάπλωση της καταναλωτικής κοινωνίας στο Βορρά - όπου και παρατηρείται η σημαντικότερη επέκταση του φαινομένου. Συγκεκριμένα:

- Η αλλοτρίωση του σημερινού ανθρώπου ο οποίος ωθείται να παράγει περισσότερα, με εργασία που συνήθως δεν προσφέρει κανένα νόημα παρά μόνο αν συνδεθεί με το στόχο της μεγαλύτερης κατανάλωσης
- η ψυχική ανάγκη «φυγής» από έναν άδειο υλικό κόσμο
- η ανασφάλεια
- η παθητικοποίηση και η ιδιωτικοποίηση του πολίτη, που ενισχύονται συστηματικά όχι μόνο με την εξάπλωση της καταναλωτικής κοινωνίας αλλά και με τη διογκούμενη συγκέντρωση πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας στα χέρια των ελίτ, που τη διαχειρίζονται, αποτελούν και τους σημαντικότερους θεσμικούς παράγοντες σε σχέση με την επέκταση της ζήτησης ναρκωτικών.

Οι παράγοντες αυτοί οδηγούν είτε σε μεταφυσικές διεξόδους (κινήματα «ξαναγεννημένων Χριστιανών», «Νέας Εποχής», νεοορθοδόξων κ.ά.) είτε στα ναρκωτικά. Η φιλελευθεροποίηση επομένως δεν λύνει το πρόβλημα της εξάπλωσης της ζήτησης ναρκωτικών (εκτός αν δεχθούμε τις αφελείς εξηγήσεις του «νομπελίστα Friedman» ότι η γοητεία του παράνομου καρπού είναι ο κύριος λογος της αυξανόμενης ζήτησης!).

Το συμπέρασμα είναι ότι το πρόβλημα των ναρκωτικών δεν είναι θέμα καταστολής ή φιλελευθεροποίησης αλλά άρσης των αιτίων που οδηγούν στη μαζική παραγωγή και κατανάλωση. Η μόνη επομένως μακροπρόθεσμη λύση είναι η πάλη για την αντικατάσταση της διεθνοποιημένης οικο-

602. *The Guardian,* 3/11/91.

νομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» με μια νέα δημοκρατική μορφή οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας, όπως υποστηρίχθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, που θα εξασφαλίζει την ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης.

Η ικανοποίηση της θεσμικής αυτής προϋπόθεσης δημιουργεί τη βάσιμη ελπίδα ότι το πρόβλημα των ναρκωτικών θα επανέλθει στις φυσιολογικές διαστάσεις του, δηλαδή αυτές της εποχής πριν την παγκοσμιοποίηση όταν βασικά αφορούσε πολύ μικρές μειονότητες στον πληθυσμό που για προσωπικούς λόγους ήθελαν να πειραματίζονται με «τεχνητούς παράδεισους». (Δεν αναφέρομαι στη χρήση ναρκωτικών για ιατρικούς λόγους, που είναι βέβαια θεμιτή, ούτε στη χρήση για θρησκευτικούς λόγους που σε μια πραγματικά δημοκρατική κοινωνία βαθμιαία θα εξαλειφθεί μαζί με το ίδιο το «όπιο των λαών», τη θρησκεία.)[603] Με αλλά λόγια, όταν οι άνθρωποι θα μπορούν να ικανοποιούν τις βασικές (τουλάχιστον) ανάγκες τους χωρίς να εξαρτώνται από την αγορά δεν θα υπάρχει λόγος να καταφεύγουν στην παραγωγή ή το εμπόριο ναρκωτικών για να επιβιώσουν. Αντίστοιχα, όταν η νέα κοινωνία θα προσφέρει πραγματικό νόημα στη ζωή, εφόσον θα εξασφαλίζει την αυτονομία των πολιτών ως ατόμων και ως συνόλου, δεν θα χρειάζεται αυτοί να καταφεύγουν στα ναρκωτικά για να προσδίδουν νόημα στη ζωή τους.

Βραχυπρόθεσμα, όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια, θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί τόσο η πολιτική της καταστολής της χρήσης όσο και η πολιτική της φιλελευθεροποίησης. Το εμπόριο ναρκωτικών είτε νόμιμο είτε παράνομο είναι εγκληματικό για το κοινωνικό σύνολο. Η πρόληψη και η θεραπεία θα έπρεπε να ανατεθούν στην πρωτοβουλία αυτοοργανωμένων και κατάλληλα εκπαιδευμένων πολιτών, στο επίπεδο συνοικίας ή δήμου (όπως άλλωστε έχει προταθεί από ανθρώπους με πείρα και γνώσεις πάνω στο θέμα) και όχι στο Κράτος και τους εμπόρους.

603. T. Fotopoulos, «The Rise of New Irrationalism and its Incompatibility with Inclusive Democracy», *Democracy and Nature,* τόμ. 4, αρ. 2/3, 1998, σελ. 1-49.

β. Εξουσία και ναρκωτικά

Όπως ανάφερα παραπάνω, τμήμα της «προοδευτικής» μυθολογίας που αναπτύσσεται, ιδιαίτερα στη χώρα μας, θεωρεί ότι το πρόβλημα των ναρκωτικών είναι απλώς ένα «εξουσιαστικά κατασκευασμένο πρόβλημα». Ότι δηλαδή για διάφορους λόγους, που εξυπηρετούν την (αμερικανική) εξουσία, έχει εισαχθεί η ποινικοποίηση της χρήσης. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι οι υποστηρικτές του μύθου αυτού δεν βλέπουν καμία αντίφαση στο γεγονός ότι σήμερα η (ευρωπαϊκή) εξουσία τάσσεται υπέρ της φιλελευθεροποίησης, από τμήματα της ηγεσίας του κλήρου και της... αστυνομίας μέχρι και κόμματα του κατεστημένου, όπως οι βρετανοί Φιλελεύθεροι, που θέτουν τώρα θέμα αναθεώρησης της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά.

Δεν θα επαναλάβω τις θέσεις που επανειλημμένα έχω υποστηρίξει αλλού πάνω στο κρίσιμο αυτό κοινωνικό πρόβλημα.[604] Συνοπτικά, η θέση που προσπάθησα να υποστηρίξω στο παρελθόν είναι ότι η λύση δεν βρίσκεται ούτε στην ποινικοποίηση της χρήσης, που απλώς τιμωρεί τα θύματα, ούτε βέβαια στη νομιμοποίηση των ναρκωτικών, που θα συντείνει στην εξάπλωσή τους. Δεδομένου δηλαδή ότι η σημερινή επιδημική εξάπλωση των ναρκωτικών αποτελεί ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο το οποίο μπορεί να εξηγηθεί με αναγωγή στους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που προσδιορίζουν το σημερινό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης, οποιαδήποτε απόπειρα πραγματικής αντιμετώπισης του προβλήματος θα έπρεπε να στοχεύει πρωταρχικά στην αποτροπή της παραπέρα εξάπλωσης της κατάχρησης ναρκωτικών και την παράλληλη κοινωνική ενίσχυση των εξαρτημένων και όχι απλώς στην καταπολέμηση των συμπτωμάτων της κατάχρησης ναρκωτικών (αύξηση εγκληματικότητας κ.λπ.). Προς την κατεύθυνση αυτήν είχα προτείνει παλαιότερα την άρση της ποινικοποίησης της χρήσης που δεν θα συνοδευόταν όμως από τη νομιμοποίηση των ναρκωτικών, αλλά από τη δημιουργία κοινοτικών κέντρων, τα οποία, με στόχο την ενδυνάμωση της ατομικής αυτονομίας

604. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Ναρκωτικά. Πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης,* ό.π.

των χρηστών, θα στήριζαν τα προγράμματα πρόληψης και κοινωνικού ελέγχου.

Η πρόταση αυτή στηρίζεται στη θέση ότι η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες και ιδιαίτερα από τα σκληρά ναρκωτικά, αλλά όχι σπάνια και από τα μαλακά, είναι αναμφισβήτητο ότι έχει κοινωνικές συνέπειες, καθώς και βραχυχρόνιες, αν όχι μακροχρόνιες, επιδράσεις στη διανοητική ικανότητα των χρηστών, πράγμα που νομιμοποιεί το κοινωνικό σύνολο στον έλεγχο της χρήσης τους. Αυτό όμως δεν συμβαίνει με το τσιγάρο, το αλκοόλ ή με τον... καφέ, όπως εκ του πονηρού ισχυρίζονται οι προοδευτικοί «αντεξουσιαστές». Και αυτό, διότι η μόνη συνέπεια της εξάρτησης από το τσιγάρο είναι η διακινδύνευση της ζωής του ίδιου του χρήστου, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν μέτρα διαχωρισμού καπνιστών και μη σε δημόσιους χώρους. Ούτε βέβαια υπάρχει σύγκριση με το αλκοόλ, παρόλο που η εξάρτηση από αυτό έχει ανάλογες κοινωνικές συνέπειες με τα ναρκωτικά, εφόσον είναι δεδομένο ότι η αναλογία αλκοολικών προς τους καταναλωτές είναι ελάχιστη σε σχέση με την αντίστοιχη αναλογία στα ναρκωτικά. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι ίδιοι οι εξαρτημένοι από ναρκωτικά σε πρόσφατη έρευνα που δημοσιεύθηκε στο δελτίο του βρετανικού Royal College of Psychiatry δηλώνουν ότι είναι εναντίον της αποποινικοποίησης των ναρκωτικών, με την εξαίρεση της κάνναβης. Όπως δήλωσε ο Dr. Sahib που συνέταξε τη σχετική έκθεση, «η πλειονότητα των χρηστών πιστεύει ότι η αποποινικοποίηση των ναρκωτικών θα οδηγήσει σε αύξηση της χρήσης».[605]

Όμως, σήμερα έχει καλλιεργηθεί η ιδεολογία ανάμεσα στους νέους, ιδιαίτερα στον αντεξουσιαστικό χώρο, ότι η κατανάλωση ναρκωτικών, που συχνά καταλήγει σε εξάρτηση, αποτελεί κάποιο είδος «αντεξουσιαστικής» στάσης ζωής. Η πολιτική της ποινικοποίησης της χρήσης παίζει βασικό ρόλο στη «νομιμοποίηση» της βλακώδους αυτής ιδεολογίας, η οποία δεν έχει κανένα θεωρητικό ή ιστορικό στήριγμα. Έτσι, στο θεωρητικό επίπεδο, υποστηρίζεται η θέση ότι η κατασταλτική πολιτική ανάγεται στην υπέρτατη πλανητική εξουσία των ΗΠΑ (και της CIA) με στόχους:

605. L. Harding, *The Guardian*, 14/4/98.

τη δημιουργία υποκατάστατου στην «αυτοκρατορία του κακού» που εξαφανίστηκε με το τέλος του ψυχρού πόλεμου, την παροχή καλύμματος (και χρηματοδότησης) για επεμβάσεις οπουδήποτε απειλούνται τα συμφέροντα των ΗΠΑ, τον έλεγχο του «πλεονάζοντος» (κατά Chomsky) πληθυσμού μέσω της αύξησης της καταπίεσης και της συνακόλουθης τρομοκράτησής του, τη δημιουργία δυνατότητας για το χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ να επεκτείνει τις δραστηριότητές του μέσω της διαχείρισης του παράνομου χρήματος από το λαθρεμπόριο ναρκωτικών κ.λπ. Αλλά, μολονότι κανένας δεν θα αμφισβητούσε ότι η κατασταλτική πολιτική έχει παίξει πράγματι κατά καιρούς τους παραπάνω ρόλους, αποτελεί κατά τη γνώμη μου απλοϊκή γενίκευση η άποψη ότι για τις άρχουσες ελίτ στις ΗΠΑ και αλλού η πολιτική καταστολής επιβάλλεται βασικά από λόγους σαν τους παραπάνω. Όπως αντίστοιχα θα αποτελούσε ανόητη συνωμοσιολογία η δικαιολόγηση της ποτοαπαγόρευσης στη διάρκεια του μεσοπόλεμου για παρόμοιους λόγους.

Είναι φανερό ότι η κατασταλτική πολιτική επιβάλλεται βασικά από τις ανάγκες του κεφαλαίου για παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα τις οποίες αγνοούν οι προοδευτικοί «αντεξουσιαστές». Διότι βέβαια αυτό που ανησυχεί τις άρχουσες ελίτ σε σχέση με τα ναρκωτικά δεν είναι ο αριθμός των θανάτων που προκαλούν, αλλά το γεγονός ότι, πέρα από την επιπρόσθετη επιβάρυνση στα συστήματα υγείας, επιδρούν αρνητικά στη διανοητική ικανότητα των εξαρτημένων και επομένως στην παραγωγικότητα τους. Γι' αυτό και δεν σκοτίζονται εάν το τσιγάρο προκαλεί αντίστοιχη επιβάρυνση στα συστήματα υγείας και περισσότερους θανάτους. Είναι άλλωστε προφανές ότι όλα τα παραπάνω οφέλη από την κατασταλτική πολιτική μπορούν να επιτευχθούν (και ήδη επιδιώκονται) με αλλά μέσα. Για παράδειγμα, ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» από χρόνια παίζει πολύ πιο σοβαρό ρόλο υποκατάστατου στην «αυτοκρατορία του κακού» από τον «πόλεμο κατά των ναρκωτικών» και ήδη έχει οδηγήσει σε αντίστοιχες επεμβάσεις στη Μέση Ανατολή, την Αφρική και αλλού, ενώ τα γεγονότα του Σεπτέμβρη 2001 αναδεικνύουν τον «πόλεμο» αυτόν σε επάξιο διάδοχο του Ψυχρού Πολέμου. Ακόμη, η εξουσία δεν έχει έλλειψη προσχημάτων για την καταπίεση του πλεονάζοντος πληθυσμού, όπως άλλωστε συνέβαινε και πριν την εξάπλωση των ναρ-

κωτικών. Ούτε βέβαια, η επιβίωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος των ΗΠΑ εξαρτάται από τη διαχείριση του ναρκοχρήματος»! Τα κέρδη άλλωστε από ένα νόμιμο εμπόριο των ναρκωτικών δεν θα ήταν χαμηλότερα από τα σημερινά. Εάν λοιπόν η αμερικανική ελίτ σήμερα είναι υπέρ της κατασταλτικής πολιτικής αυτό δεν οφείλεται σε κάποια συνομωσία αλλά απλώς στο γεγονός ότι κρίνει (προς το παρόν) ότι το όφελος στην παραγωγικότητα από την καταστολή, που πιστεύει ότι συγκρατεί την παραπέρα εξάπλωση των ναρκωτικών, είναι σημαντικότερο από το προσδοκώμενο όφελος από τη νομιμοποίηση (μείωση εγκληματικότητας κ.λπ.). Αντίθετη εκτίμηση κάνουν σήμερα οι ευρωπαϊκές ελίτ που στρέφονται υπέρ της φιλελευθεροποίησης.

Αλλά και η ιστορική εμπειρία δείχνει ότι ο έλεγχος του πληθυσμού δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της καταστολής, όπως (αφελώς ή μη) υποστηρίζουν οι «αντεξουσιαστές», αλλά, πολύ περισσότερο, μέσω της ίδιας της διάδοσης των ναρκωτικών από την εξουσία. Ο Marx είχε παραστατικά περιγράψει στην αρθρογραφία του πώς οι βρετανοί αποικιοκράτες είχαν καταφύγει ακόμη και σε πόλεμο με την Κίνα για να διασφαλίσουν την εισαγωγή οπίου. Δηλαδή, ενός «δηλητηριώδους», κατά το Marx, ναρκωτικού που, όπως τόνιζε, ήταν προηγούμενα εντελώς άγνωστο στους Κινέζους, με προφανή στόχο την εξασφάλιση της οικονομικής εξάρτησης της απέραντης αυτής χώρας.[606] Αλλά και πρόσφατα, όπως αποκάλυψε ο Gary Webb,[607] η CIA εσκεμμένα δημιούργησε μια επιδημία κοκαΐνης στα γκέτο των μαύρων του Λος Άντζελες (πράγμα που πρόσφατα επιβεβαίωσαν τρεις κυβερνητικές εκθέσεις) για να χρηματοδοτήσει τους κόντρας της Νικαράγουας, με αποτέλεσμα την αποσύνθεση της μαύρης κοινότητας.[608] Έτσι, με ένα σμπάρο η CIA πετύχαινε δυο τρυγόνια: την «ειρηνοποίηση» τόσο των Νικαραγουανών (με τις σφαίρες) όσο και των μαύρων -που είναι κατεξοχήν θύματα του νεοφιλελευθερισμού- (με τα ναρκωτικά).

606. K. Marx, *On Colonialism and Modernization,* Anchor, 1969, σελ. 340-48.
607. G. Webb, *Dark Alliance: The CIA, The Contras and the Crack Cocaine Explosion,* Seven Stories Press, 1998.
608. D. Taylor, *The Guardian,* 16/9/99.

γ. Ο ελληνικός «εκσυγχρονισμός» στα ναρκωτικά

Όπως είχα προβλέψει αλλού,[609] «οι "εκσυγχρονιστικές" τάσεις, που φαίνεται ότι επικρατούν σήμερα στην ΕΕ, για την ελεύθερη διάθεση της κάνναβης και την παροχή μεθαδόνης και ηρωίνης σε όλους τους εξαρτημένους χρήστες με απλή συνταγή γιατρού, πρόκειται σύντομα να υιοθετηθούν και από τη δική μας "εκσυγχρονιστική" ελίτ». Η πρόταση αυτή ήδη υλοποιείται σε σειρά από ευρωπαϊκές χώρες ενώ προβληματίζεται για την εφαρμογή της ακόμη και η αμερικανική ελίτ (από δικαστές, μέχρι... το Χόλυγουντ!), παρά τα συνωμοσιολογικά ανοητολογήματα ότι ο (αμερικανικός) «πόλεμος κατά των ναρκωτικών» αποτελεί το κύριο μέσο για τον έλεγχο του πλανήτη. Είναι φανερό ότι τα «προοδευτικά» τμήματα της υπερεθνικής ελίτ αποφάσισαν την ουσιαστική λήξη του πόλεμου κατά των ναρκωτικών, όχι βέβαια διότι... βαρέθηκαν να ελέγχουν τον πλανήτη αλλά διότι σήμερα εκτιμούν ότι η κατασταλτική πολιτική έχει γίνει πιο δαπανηρή για τις ελίτ (σε όρους αυξημένης εγκληματικότητας και επιβάρυνσης των συστημάτων υγείας) από μια εναλλακτική πολιτική φιλελευθεροποίησης της νομοθεσίας. Η εναλλακτική βέβαια αυτή πολιτική έχει το δικό της κόστος για τις ελίτ, γι' αυτό και μέχρι σήμερα την απέφευγαν. Το κόστος αυτό μετριέται σε όρους μείωσης της παραγωγικότητας που θα επέφερε η αναμενόμενη (όπως έδειξε η εμπειρία μετά την άρση της ποτοαπαγόρευσης) παραπέρα εξάπλωση της χρήσης των ναρκωτικών. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι η σημερινή φιλελευθεροποίηση της νομοθεσίας στη Δύση συνοδεύεται από προτάσεις για υποχρεωτικά «τεστ» των υπόπτων για κατάχρηση ναρκωτικών ανάμεσα στους εργαζόμενους, ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι αρνητικές συνέπειες στην παραγωγικότητα.

Με τη συνήθη λοιπόν καθυστέρηση ήδη γίνονται τα πρώτα βήματα και στη χώρα μας για τον «εκσυγχρονισμό» της σε σχέση με το πρόβλημα των ναρκωτικών που αυξανόμενα παίρνει εκρηκτικές διαστάσεις. Αυτό δείχνει για παράδειγμα η «πρόταση των πέντε» βουλευτών από όλα

609. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Ναρκωτικά. Πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης,* ό.π.

τα «εκσυγχρονιστικά» κόμματα (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΣΥΝ) που υιοθετεί την παραπάνω γραμμή της υπερεθνικής ελίτ. Η πολιτική αυτή δεν έχει βέβαια στόχο την καταπολέμηση της εξάπλωσης των ναρκωτικών που είναι το πρόβλημα αλλά, όπως ρητά δηλώνει, τον «περιορισμό της βλάβης»(harm reduction) με την έννοια της μείωσης των κινδύνων που αντιμετωπίζουν όσοι χρησιμοποιούν «ναρκωτικές» ουσίες. Η (συνήθως σιωπηρή) υπόθεση είναι ότι δεν υπήρξαν ποτέ, ούτε θα υπάρξουν στο μέλλον, κοινωνίες χωρίς «ναρκωτικά» - υπόθεση που διαστρεβλώνει την ιστορική εμπειρία η οποία δείχνει ότι η σημερινή επιδημική σχεδόν εξάπλωση των ναρκωτικών είναι πρωτόγνωρο φαινόμενο που συνδέεται με την ανάδυση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα και έχει ελάχιστη σχέση με την περιθωριακή χρήση ναρκωτικών ουσιών στο παρελθόν, ή την περιστασιακή χρήση για θρησκευτικούς ή ιατρικούς λόγους.[610]

Βασικό στοιχείο της φιλελευθεροποιητικής νομοθεσίας είναι ο διαχωρισμός μεταξύ «μαλακών» (κυρίως της κάνναβης) και «σκληρών» ναρκωτικών, με βάση την υπόθεση ότι η κάνναβη δεν είναι εξαρτησιογόνος ουσία και οπωσδήποτε είναι λιγότερη επικίνδυνη από τα «σκληρά». Όμως, όπως έδειξε πρόσφατη έρευνα του καθηγητού Steven Goldberg στο *Nature Neuroscience*[611] η κάνναβη είναι το ίδιο εξαρτησιογόνος όσο και ναρκωτικά όπως η κοκαΐνη, κάτι που καταρρίπτει τον «προοδευτικό» μύθο ότι είναι αβλαβής[612]. Όσον αφορά την επικινδυνότητα των μαλακών ναρκωτικών είναι γεγονός ότι πολλά από τα «σκληρά» είναι πράγματι πιο επικίνδυνα από την κάνναβη αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η τελευταία είναι ακίνδυνη, όπως υποστηρίζουν οι «προοδευτικοί», οι οποίοι, συνήθως κρίνοντας «εξ ίδιων», βολικά αγνοούν το γεγονός ότι η ελεγχόμενη χρήση από επιτυχημένα κοινωνικά άτομα έχει εντελώς διαφορετικές συνέ-

610. Ό.π.

611. Βλ. T. Radford, *The Guardian,* 16/10/2000.

612. Πριν προλάβουν οι γνωστοί «αντεξουσιαστές» συνωμοσιολόγοι να τον κατατάξουν στα όργανα της CIA, θα έπρεπε να μάθουν ότι ο Goldberg είχε κάνει παρόμοια ανακάλυψη για το τσιγάρο πριν 20 χρόνια οδηγώντας την καπνοβιομηχανία σε βαθιά κρίση.

πειες από την ανεξέλεγκτη χρήση στην οποία καταφεύγει η συντριπτική πλειοψηφία των χρηστών (άνεργοι και περιθωριακοί νέοι, μαθητές που καταφεύγουν σε τεχνητούς παράδεισους για να εκτονωθούν από την πίεση του σχολείου, φυλακισμένοι κ.λπ.). Όπως έδειξε πολύ πρόσφατη έρευνα που δημοσιεύθηκε στην *British Journal of Psychiatry*[613] η τακτική χρήση κάνναβης μπορεί να χειροτερεύσει την πνευματική υγεία όχι μόνο ανθρώπων με σχετικές διαταραχές αλλά και κάθε χρήστη οδηγώντας σε «προσβολές πανικού» και άγχος, καθώς και βλάβες στη μνήμη και την ικανότητα συγκέντρωσης. Πράγμα που έρχεται να επιβεβαιώσει προηγούμενες μελέτες που έδειχναν ότι σε ένα εργοστάσιο όπου οι εργάτες χρησιμοποιούν μηχανήματα, οι χρήστες κάνναβης αποτελούν πραγματικό κίνδυνο για τον εαυτό τους και τους άλλους.[614]

Ένας άλλος μύθος που χρησιμοποιείται από την «προοδευτική» παραπληροφόρηση, στην οποία στηρίζεται και η «πρόταση των πέντε», είναι ότι όπου στην Ευρώπη εφαρμόστηκε η νέα «εκσυγχρονιστική» πολιτική έχει δώσει γενικώς θετικά αποτελέσματα μετατοπίζοντας, ειδικότερα, τη χρήση από τις νεαρές ηλικίες. Όμως η σχετική εμπειρία διαψεύδει και αυτό τον ισχυρισμό. Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση (Οκτώβρης 2000) του ερευνητικού κέντρου που παρακολουθεί τη χρήση ναρκωτικών στην ΕΕ,[615] μερικές από τις χώρες που χρησιμοποιούν ως υποδείγματα οι οπαδοί της εκσυγχρονιστικής φιλελευθεροποίησης φιγουράρουν στην κορυφή των χωρών της ΕΕ με την υψηλότερη αναλογία «προβληματικών» χρηστών στις ηλικίες 15 έως 64 - κατά σειρά: Λουξεμβούργο, Ιταλία, Βρετανία και Ισπανία. Όσον αφορά την κατάχρηση ναρκωτικών (σκληρών και μαλακών) μεταξύ ανήλικων 15-16 χρόνων, πρώτες στη λίστα έρχονται οι Βρετανία (40%), Ιρλανδία (37%), Ολλανδία (32%) -το κατεξοχήν πρότυπο των οπαδών της φιλελευθεροποίησης- ενώ στην Ελλάδα μόνο το 14% των νέων έκαναν κατάχρηση ναρκωτικών (10% κάννα-

613. T. Radford, *The Guardian,* 1/2/01.

614. H. Carter, *The Guardian,* 2/11/98.

615. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, «State of Drugs in the EU», *The Guardian,* 12/10/2000.

βης). Προφανώς πρέπει να «εκσυγχρονιστούμε» για να εξομοιωθούμε και σε σχέση με αυτό το θλιβερό γεγονός προς τους εταίρους μας!

Φυσικά, η λύση στο πρόβλημα των ναρκωτικών δεν βρίσκεται στη σημερινή καταστολή, αλλά ούτε και στη φιλελευθεροποίηση. Και οι δυο πολιτικές αποσκοπούν στην καταπολέμηση απλώς των συμπτωμάτων του προβλήματος και όχι των ίδιων των αιτιών του. Και αυτό, διότι τόσο η καταστολή όσο και η φιλελευθεροποίηση παίρνουν δεδομένο το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης που αποτελεί την απώτερη αιτία της σημερινής μαζικής εξάπλωσης των ναρκωτικών. Η μακροπρόθεσμη επομένως λύση περνά αναγκαστικά μέσα από τον αγώνα εναντίον του θεσμικού αυτού πλαισίου και το κτίσιμο μιας πραγματικά Περιεκτικής Δημοκρατίας. Στο ενδιάμεσο στάδιο, είχα προτείνει παλαιοτέρα τη δημιουργία ειδικών κέντρων πρόληψης και ενδυνάμωσης της ατομικής αυτονομίας των τοξικομανών σε κάθε δήμο,[616] που θα συνόδευαν την αποποινικοποίηση του χρήστη, π.χ. με αιτιολογικό τη διαταραχή στην πνευματική λειτουργία που αναμφισβήτητα προκαλεί η κατάχρηση ναρκωτικών. Η χρήση όμως δεν θα πρέπει να αποποινικοποιηθεί για κανένα ναρκωτικό, μαλακό ή σκληρό, ώστε να παραμένει η κοινωνική ηθική απαξίωση των ναρκωτικών που αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο μιας αποτελεσματικής προληπτικής πολιτικής. Η έμμεση διαφήμιση των ναρκωτικών ουσιών στην οποία καταλήγει η προπαγάνδα για τη φιλελευθεροποίηση αποτελεί βασικό λόγο που οι νέοι μας απερίσκεπτα καταφεύγουν στα ναρκωτικά, υποθέτοντας ότι, ιδιαίτερα τα «μαλακά», δεν βλάπτουν, παρά το γεγονός ότι συνήθως αποτελούν το πρώτο βήμα για τη μετέπειτα μετάβαση στα σκληρά.

Μια τέτοια πολιτική, που πραγματικά θα «περιόριζε τη βλάβη», προϋποθέτει αποτελεσματικό, κεντρικό και τοπικό, έλεγχο της προμήθειας/διάθεσης ναρκωτικών μέσω της πάταξης της παραγωγής-εμπορίας-προμήθειας ναρκωτικών ουσιών με αυστηρές ποινές κατά των μεγαλεμπόρων και αποποινικοποίηση των χρηστών-μικρεμπόρων, εντατική προ-

616. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Ναρκωτικά. Πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης,* ό.π.

βολή από τα σχολεία και τα ΜΜΕ των επικίνδυνων συνεπειών από την κατάχρηση ναρκωτικών, δωρεάν παροχή, αποκλειστικά από τα ειδικά κέντρα, με απαγόρευση της κερδοσκοπικής ιδιωτικής «πρωτοβουλίας», υπηρεσιών απεξάρτησης και στήριξης και -το κυριότερο- κοινωνική δέσμευση για την επανένταξη των τοξικομανών στη κοινωνία.

Επιλογος

ΓΙΑ ΜΙΑ «ΑΛΛΗ» ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Τις μέρες που γράφεται αυτός ο επίλογος ξέσπασε η κρίση που είχε άμεση αφορμή τις «τρομοκρατικές» επιθέσεις στη Ν. Υόρκη και την Ουάσιγκτον, ενώ αναμενόταν η αντίδραση της υπερεθνικής ελίτ, η οποία είχε συστρατεύσει σχεδόν όλες τις επί μέρους ελίτ στον «πόλεμο» που ήταν έτοιμη να εξαπολύσει.

Όταν έγραφα στο τελευταίο κεφάλαιο (πριν τα γεγονότα) ότι «η πάλη όχι μόνο κατά της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς αλλά και κατά του ανορθολογισμού κάθε είδους σήμερα αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο ενός αντισυστημικού κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης» δεν φανταζόμουν βέβαια ότι η δικαίωση της ανάγκης της πάλης κατά του ανορθολογισμού θα ερχόταν τόσο γρήγορα και με τέτοιο διαστρεβλωμένο τρόπο! Ότι δηλαδή οι ίδιοι οι διαχειριστές της παγκοσμιοποίησης θα αναλάμβαναν «σταυροφορία» εναντίον ενός καθεστώτος που κατεξοχήν εκπροσωπεί τον ανορθολογισμό αυτόν. Διότι βέβαια οι διαχειριστές της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς που αποφάσισαν να συντρίψουν ένα εξαθλιωμένο φονταμενταλιστικο καθεστώς δεν είχαν το ευγενές κίνητρο... να συμβάλουν στην πάλη κατά του ανορθολογισμού και υπέρ του δυτικού ορθολογισμού, όπως υποκριτικά διακηρύσσουν, άμεσα η έμμεσα, τα άθλια Πράσινα και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα που συμμετέχουν στο νέο μακελειό που οργανώνει η υπερεθνική ελίτ. Το φανερό κίνητρο ήταν να τιμωρήσουν ένα «κράτος-ταραξία» (το οποίο ανέχονταν μέχρι πριν λίγους μήνες), επειδή τόλμησε να

«σηκώσει κεφάλι» κατά της υπερεθνικής ελίτ και να μην παραδώσει τον ηγέτη της οργάνωσης που αυτή θεωρούσε υπαίτιο για την εκατόμβη της Αμερικής.

Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι οι ελίτ δεν μιλούν μόνον για την τρομοκρατία οργανώσεων αλλά και για την τρομοκρατία κρατών που υποθάλπουν τρομοκράτες και συνακόλουθα πρέπει επίσης να συντριβούν. Ο στόχος επομένως της νέας σταυροφορίας είναι διττός.

Από τη μια μεριά θέλουν να συντρίψουν την αντίσταση οποιουδήποτε «κράτους-ταραξία» στη Νέα Τάξη με το πρόσχημα ότι υποθάλπει την τρομοκρατία. Και αυτό, όταν οι πρωταγωνιστές της μεγαλύτερης κρατικής τρομοκρατίας στην ιστορία είναι ακριβώς οι σημερινοί πρωταγωνιστές της σταυροφορίας κατά της «τρομοκρατίας», δηλαδή οι ίδιες οι ΗΠΑ και το σιωνιστικό Ισραήλ.

Από την άλλη όμως μεριά είναι φανερό ότι ο κύριος στόχος της υπερεθνικής ελίτ δεν είναι απλώς οι «τρομοκρατικές» οργανώσεις, μερικές από τις οποίες, όπως για παράδειγμα αυτές που δρουν στην Παλαιστίνη, δεν έχουν και άλλη επιλογή για να διώξουν τις δυνάμεις κατοχής από την πατρίδα τους, όπως αντίστοιχα δεν είχαν άλλη επιλογή πολλοί άλλοι «τρομοκράτες» στην ιστορία. Κατά τη γνώμη μου, ο κύριος στόχος είναι τα αντισυστημικά ρεύματα του «κινήματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης και γενικότερα κάθε ριζοσπαστικό κίνημα που στρέφεται εναντίον της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, σε εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο.

Η εκστρατεία δηλαδή αυτή περιλαμβάνει την καταστολή όχι μόνο κάθε στρατιωτικής οργάνωσης που στρέφεται κατά των τοπικών ή διεθνών ελίτ και θέτει σε κίνδυνο τη Νέα Τάξη (για παράδειγμα, τα αντάρτικα κινήματα στη Λατινική Αμερική), αλλά και εκείνων από τα ρεύματα των ακτιβιστών που μετέχουν στο «κίνημα» της αντιπαγκοσμιοποίησης, αλλά δεν αρκούνται στα ευχολόγια και τις διαπραγματεύσεις με την υπερεθνική ελίτ, όπως προτείνει η ρεφορμιστική Αριστερά, και προβάλλουν αντισυστημικά αιτήματα. Οι δρακόντειοι περιορισμοί στις ελευθερίες, που είχαν κατακτηθεί μέσα από μακριούς και συνήθως αιματηρούς αγώνες, οι οποίοι ήδη εισάγονται στην ΕΕ και στα κράτη-μέλη (πανευρωπαϊκά εντάλματα, έκδοση καταζητούμενων, ανταλλαγή βάσεων δεδομένων που αφορούν υπόπτους κ.λπ.) στοχεύουν ακριβώς στην κατάπνιξη του «κινή-

ματος» της αντιπαγκοσμιοποίησης εν τη γενέσει του και τη μετατροπή του σε ένα ανώδυνο κίνημα, όπως είναι σήμερα το οικολογικό, και γενικότερα στη συντριβή κάθε ριζοσπαστικής αντίθεσης στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Τα γεγονότα αυτά επομένως είναι διπλά σημαντικά σε σχέση με το στόχο του βιβλίου αυτού. Είναι, πρώτον, σημαντικά διότι κάνουν φανερή την ανάγκη ανάπτυξης μιας αντισυστημικής συνειδητοποίησης για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης -πέρα από τη σύγχυση που δημιουργούν οι οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς- στοιχείο που αποτελεί τον κύριο στόχο του ανά χείρας βιβλίου. Και είναι, δεύτερον, σημαντικά διότι δείχνουν πόσο επιτακτικό είναι το κτίσιμο ενός μαζικού λαϊκού κινήματος σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο με στόχο μια νέα Παγκόσμια Δημοκρατική Τάξη, η οποία θα στηρίζεται στην ισοκατανομή εξουσίας μεταξύ των λαών και των πολιτών.

Η χρόνια πολυδιάστατη κρίση που μαστίζει τη σημερινή κοινωνία, την οποία καθιέρωσε η θέσμιση της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», είναι φανερό ότι, με τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και την διογκούμενη αντίδραση εναντίον της, εισήλθε σε μια κρίσιμη φάση όξυνσης που μπορεί να κρίνει την τύχη της ίδιας της «Νέας Τάξης» που τη στηρίζει.

Το βασικό συμπέρασμα της ανάλυσης στο παρόν βιβλίο είναι ότι η βαρβαρότητα της ολοκληρωτικής κοινωνίας με «δημοκρατικό» μανδύα που ανατέλλει, δεν μπορεί να ανατραπεί με μεταρρυθμίσεις που σκοπεύουν σε μια παγκοσμιοποίηση «με ανθρώπινο πρόσωπο» (φόρος Tobin, άρση των χρεών του Τρίτου Κόσμου κ.λπ.), όπως προτείνει η ρεφορμιστική Αριστερά. Το ιστορικό δίλημμα «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα», που σήμερα θα έπρεπε να μεταφραστεί σε «δημοκρατία ή βαρβαρότητα», είναι περισσότερο επίκαιρο παρά ποτέ.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγγλική

Albert, M. «The movements against neoliberal globalisation from Seattle to Porto Allegre», ηλεκτρονική ομιλία στο συνέδριο του Συνασπισμού της 9ης Μαρ. 2001.

Albert, M. and Hahnel, R. *Looking Forward, Participatory Economics for the Twenty First Century,* Boston: South End Press, 1991.

Anderson, P. «The affinities of Norberto Bobbio», *New Left Review,* Ιούλ.-Αύγ. 1988.

Anderson, P. *The Origins of Postmodernity,* Verso, 1998.

Anderson, P. «Renewals», *New Left Review,* αρ. 1 (νέα περίοδος), Ιαν.-Φεβ. 2000.

Anonymous, «Globalisation: Origins-History-Analysis-Resistance», Do *or Die, Voices of Ecological Resistance,* αρ. 8 (1999).

Armstrong, P. *et al. Capitalism Since World War II,* London: Fontana, 1984.

Avineri, S. (ed.) *Karl Marx on Colonialism and Modernization,* New York: Anchor Books, 1969.

Beder, S. «The Environment Goes to market», *Democracy and Nature,* τόμ. 3, αρ. 3 (ελλ. έκδοση: *Δημοκρατία και Φύση,* αρ. 2, Οκτ. 1996).

Beder, S. «Who killed the Kyoto summit?», *Guardian Weekly,* 7/12/97.

Biehl, J. «From movement to parliamentary party: notes on several European Green movements», *Society and Nature,* τόμ. 1, αρ. 3 (ελλ. έκδ.: *Κοινωνία και Φύση,* αρ. 3, Ιαν.-Απρ. 1993).

Boggs, C. «Economic Globalisation and Political Atrophy», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 2, Ιούλ. 2001.

Bookchin, M. *The Philosophy of Social Ecology,* Montreal: Black Rose Press, 1995.

Bookchin, M. *The Third Revolution,* Cassell, 1996.

Bourdieu, P. *On Television and Journalism,* London: Pluto, 1996.

Bourdieu, P. *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power,* Cambridge: Polity Press, 1996.

Bourdieu, P. «The essence of neoliberalism: Utopia of endless exploitation», *Le Monde diplomatique,* Δεκ. 1998.

Bowles, P. and Xiao-yuan Dong «Current Successes and Future Challenges in China's Economic Reforms», *New Left Review,* Νοέμ.- Δεκ. 1994.

Brammal, C. and Jones, M. «Rural Income Inequality in China Since 1978», *Journal of Peasant Studies,* Οκτ. 1993.

Brenner, R. «The economics of global turbulence», *New Left Review 229,* Μάι.-Ιούν. 1998.

Brewer, A. *Marxist Theories of Imperialism,* London: Routledge and Kegan Paul, 1980.

Carley M. and Christie, I. *Managing Sustainable Development,* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

Castoriadis, C. *Philosophy, Politics, Autonomy,* Oxford University Press, 1991.

Chomsky, N. and Herman, E.S. *Manufacturing Consent,* New York: Pantheon, 1988.

Chomsky, N. «Power in the Global Arena», *New Left Review,* Ιούλ.-Αύγ. 1998.

Clasen, J (ed.) *Social Insurance in Europe,* Policy Press, 1997.

Common, M. *Environmental and Resource Economics*, Longman, 1988.

Debord, G. *Society of the Spectacle,* Black and Red, 1970.

Debord, G. *Comments on the Society of the Spectacle,* Verso, 1998.

Diamond, S. «Free market environmentalism», *Z magazine,* Δεκ. 1991.

Dollar, D. and Kraay, A. *Growth is good for the poor,* Washington: World Bank, 2000.

Douthwaite, R. *The Growth Illusion,* Devon, UK: Resurgence, 1992.

Ekins, P. «The future of the World Trade Organisation», *Democracy and Nature,* τόμ. 3, αρ. 3 (ελλ. έκδ., *Δημοκρατία και Φύση,* αρ. 2, Οκτ. 96).

Ellman, M. «The increase in death and disease under "katastroika"», *Cambridge Journal of Economics,* αρ. 18, 1994.

Ellman, M. *Socialist Planning,* Cambridge University Press, 1979.

European Commission, *Social Protection in Europe,* 1995.

Eurostat, *Basic Statistics of the EU* (διάφορα έτη).

Eurostat, *Poverty in figures,* 1990.

Fawcett, H. and Papadopoulos, T. *Social exclusion, social citizenship and de-commodification,* Centre for European Studies, Oxford Discussion paper, 1996.

Fotopoulos, T. «Economic restructuring and the debt problem, the Greek case», *International Review of Applied Economics, τόμ.* 6, αρ. 1, 1992.

Fotopoulos, T. *Towards An Inclusive Democracy,* London & NY: Cassell, 1997.

Fotopouios, T. «Towards a democratic conception of science and technology», *Democracy and Nature,* τόμ. 4, αρ. 1, 1998 (ελλ. έκδ.: *Δημοκρατία και Φύση,* τχ. 3).

Fotopoulos, T. «The Rise of New Irrationalism and its Incompatibility with Inclusive Democracy», *Democracy and Nature,* τόμ. 4, αρ. 2/3, 1998.

Fotopoulos, T. «Mass Media, Culture and Democracy», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 1, Μάρτ. 1999.

Fotopoulos, T. «The catastrophe of Marketization», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 2, Ιούλ. 1999.

Fotopoulos, T. «The First War of the Internationalised Market Economy», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 2, Ιούλ. 1999.

Fotopoulos, T. «Welfare state or economic democracy?», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 3, Νοέμ. 1999.

Fotopoulos, T. «Class Divisions Today», *Democracy and Nature,* τόμ. 6, αρ. 2, Ιούλ. 2000.

Fotopoulos, T. «The limitations of Life-style strategies. The Ecovillage "Movement" is NOT the way towards a new democratic society», *Democracy and Nature,* τόμ. 6, αρ. 2, Ιούλ. 2000.

Fotopoulos, T. «The Myth of Postmodernity», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 1, Μάρ. 2001.

Fotopoulos, T. «The End of Traditional Antisystemic Movements and the Need for A New Type of Antisystemic Movement Today», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 3, Νοέμ. 2001.

Fouchereau, B. «Europe resists American religious cults», *Le Monde diplomatique,* Ιούν. 2001.

Fox Piven, Fr. «Is it global economics or neo-laissez-faire?» *New Left Review,* Σεπτ.-Οκτ. 1995.

Frank, T. One *Market Under God,* Seeker and Warburg, 2001.

Galbraith, J.K. *The Culture of Contendment,* London: Penguin, 1993.

Giddens, A. *The Third Way,* Oxford: Polity Press, 1998.

Gough, I. *The Political Economy of the Welfare State,* London: Macmillan, 1979.

Gray, J. *After Social Democracy,* Demos, 1997.

Gray, J. *False Dawn: the Delusions of Global Capitalism,* London: Granta books, 1998.

Gray, J. «Goodbye to globalisation», *The Guardian,* 27 Φεβ. 2001.

Guehenno, J-M. *The End of the Nation-State,* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Halsey, A.H. *et al. Origins and Destinations,* Clarendon Press, 1980.

Hardt, M. and Negri, A. *Labor of Dionysus,* Minneapolis: University of Minnesota, 1994.

Hardt, M. and Negri, A. *Empire,* Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2001.

Held, D. *Prospects for Democracy,* Cambridge: Polity Press, 1993.

Held, D *Democracy and the Global Order,* Cambridge: Polity Press, 1995.

Hertz, N. *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy,* London: Heinemann, 2001.

Hirst, P. and Thompson, G. *Globalisation in Question,* Cambridge: Polity Press, 1996.

Hulsberg, W. *The German Greens,* Verso, 1988.

Hutton, W. *The State We're In,* London: Jonathan Cape, 1995.

International Labor Organization (ILO), *Yearbook of Labor Statistics,* διάφορα έτη.

Jacobs, M. *The Green Economy,* London: Pluto Press, 1991.

Jameson, F. «Globalisation and strategy», *New Left Review,* Ιούλ.-Αύγ. 2000.

Jessop, B. *et al.* «Popular capitalism, flexible accumulation and left strategy», *New Left Review,* Σεπτ.-Οκτ. 1987.

Johnson, P. *Inequality in the UK,* Institute of Fiscal Studies, 1997.

Kemp, P. *et al. Europe's Green Alternative: A Manifesto for a New World,* Greenprint, 1992.

Kenwood A.G. and Lougheed A.L., *The Growth of the International Economy, 1820-1980,* London: George Allen and Unwin, 1983.

Kolko, G. *Anatomy of a War,* The New Press, 1994.

Lang, T. and Hines, C. *The New Protectionism,* London: Earthscan, 1993.

Latouche, S. «The paradox of ecological economics and sustainable development», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 3, Νοέμ. 1999.

Leonard, M. *Politics Without Frontiers,* Demos, 1997.

Letto-Gillies, Gr. «Some Indicators of Multinational Domination of National Economies», *International Review of Applied Economics,* τόμ. 3, αρ. 1, 1989.

Luke, T.W. «Globalization, Popular Resistance and Postmodernity», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 2, Ιούλ. 2001.

Marcuse, H. *Soviet Marxism,* London: Routledge, 1958.

Marx, K. *Critique of the Gotha Programme,* Progress Publishers, 1966.

Marx, K. *On Colonialism and Modernization,* Anchor, 1969.

Maximoff, G. P. (ed.) *The Political Philosophy of Bakunin,* New York: Free Press, 1964.

Mies, M. and Bennholdt-Thomsen, V. *The Subsistence Perspective. Beyond the Globalised Economy,* London: Zed Books, 1999.

Monbiot, G. «Still bent on world conquest», *The Guardian,* 16/12/99.

Naylor, R.T. *Bankers, Bagmen and Bandits,* Black Rose, 1990.

Newberg, A. *et al. Why God Won't Go Away,* Ballantine Books, 2001.

OECD, *Economic Surveys, Greece,* διάφορα έτη.

OECD, *Regional Problems and Policy in Greece,* Paris, 1981.

OECD, *Globalization and linkages to 2020,* Paris, 1997.

Palast, G. « Necessity test is mother of Gats intervention: The World Trade Organisation has plans to replace that outmoded political idea: democracy», *The Observer,* 15/4/01.

Panitch, L. «The New Imperial State», *New Left Review,* Μάρ.-Απρ. 2000.

Peoples' Global Action Manifesto, Γενεύη: Φεβρ.-Μάρ. 1998.

Pepper, D. *Eco-Socialism,* Routledge, 1993.

Pepper, D. *Modern Environmentalism,* Routledge, 1996.

Polanyi, K. *The Great Transformation,* Boston: Beacon Press, 1944.

Pollin, R. «Financial Structures and Egalitarian Economic Policy», *New Left Review,* αρ. 214, Νοέμ.-Δεκ. 1995.

Porto Allegre Call for Mobilisation, Βραζιλία: 19/2/01.

Richardson, D. *etal.* (eds.) *The Green Challenge,* Routledge, 1995.

Robertson, J. «Institutional restructuring and the liberatory transition», *Democracy and Nature,* τόμ. 3, αρ. 3, (ελλ. έκδ., *Δημοκρατία και Φύση,* αρ. 2, Οκτ. 1996).

Robertson, J. *Beyond the Dependency Culture,* London: Adamantine Press, 1998.

Salleh, A. *Ecofeminism as politics, Nature, Marx and the Postmodern,* London: Zed books, 1997.

Sen, A. «Freedom's market», *The Observer*, 25/6/2000.
Shalom, S.R. «Reflections on NATO and Kosovo», *New Politics,* καλοκαίρι 1999.
Shiva, V. «This round to the citizens», *The Guardian,* 8 Δεκ. 1999.
Skinner, I. and Ferguson, M. *Trasnsport Taxation and Equity,* Institute For Public Policy Research, 1998.
Sklair, L. *The Transnational Capitalist Class,* Oxford: Blackwell, 2001.
Smith, R. «The Chinese Road to Capitalism», *New Left Review,* Μάρ.-Ιούν. 1993.
Smith, R. «New problems for old: The institution of capitalist economic and environmental irrationality in China», *Democracy and Nature,* τόμ. 5, αρ. 2, Ιούλ. 1999.
Soros, G. *The crisis of global capitalism,* Little, Brown 1998.
Stewart, F. *Technology and Underdevelopment,* Macmillan, 1978.
Stubbs, R. and Underhill, G. *Political Economy and the Changing Global Order,* London: Macmillan, 1994.
Thurow, L. *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America,* Brealy, 1992.
Tormey, S. «Post-Marxism, Democracy and the Future of Radical Politics», *Democracy and Nature,* τόμ. 7, αρ. 1, Μάρ. 2001.
Trainer, T. *The Conserver Society,* Zed books, 1995.
UN, *Human Development Report,* διάφορα έτη.
UN, *Basic Facts About the United Nations,* 1989.
UN, *World Investment Report,* 1993.
Vidal, J. *McLibel, Burger Culture on Trial,* MacMillan, 1997.
Vulliamy, E. «The President who bought power and sold the world», *The Observer,* 1 Απρ. 2001.
Walker, D. «Goodbye Third Way», *The Guardian,* 3/9/01.
Watkins, K. «Free trade and farm fallacies», *The Ecologist,* Νοέμ.-Δεκ. 1996.
Webb, G. *Dark Alliance: The CIA, The Contras and the Crack Cocaine Explosion,* Seven Stories Press, 1998.
Whiteley, P. and Seyd, P. *New Labour, New Grass Roots Party,* 1998.
Williams, A. *Southern Europe Transformed,* Harper and Row, 1984.
Wood, Meiksins E. *Democracy Against Capitalism,* Cambridge University Press, 1995.
World Bank, *World Development Report,* διάφορα έτη.

2. Ελληνική

Βεργόπουλος, Κ. *Παγκοσμιοποίηση. Η μεγάλη χίμαιρα,* Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνη, 1999.
ΓΣΕΕ, (Ινστιτούτο Εργασίας) *ΟΝΕ, ανταγωνιστικότητα και διαρθρωτικές αλλαγές,* Αθήνα 2001.
Γρίβας, Κλ. *Πλανητική κυριαρχία και «ναρκωτικά»,* Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνης, 1997.

Γιαννίτσης, Α. *Η ελληνική βιομηχανία. Ανάπτυξη και κρίση,* Gutenberg, 1983.

ΕΣΥΕ *Τριμηνιαία έρευνα εργατικού δυναμικού,* 2001.

ΕΣΥΕ, *Εθνικοί λογαριασμοί,* διάφορα έτη.

Ζαχαρέας, Α. «Κι όμως, ο Μαρξ δεν "χωρούσε" στη Γένοβα...», *Ελευθεροτυπία,* 01/09/01.

Κασσωτάκης, Μ. *Η πρόσβαση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση,* εκδ. Γρηγόρη, 1996.

Καστοριάδης, Κ. *Η ψαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας,* Ράππας, 1978.

Καστοριάδης, Κ. *Ο θρυμματισμένος κόσμος,* Ύψιλον, 1992.

Κατσορίδας, Δ. *Ανεργία. Σύγχρονη απειλή σε Ελλάδα και Ευρώπη,* ΙΝΕ/ΓΣΕΕ 1997.

ΚΕΠΕ, *Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια,* Αθήνα 2000.

Μαρκής, Δ. *Υπό την σκιάν του Πλάτωνος,* Στάχυ 1997.

Μουζέλης, Ν. «Ο μπλερισμός ως απάντηση στον νεοφιλελευθερισμό», *Το Βήμα της Κυριακής,* 5/4/1998.

Μουζέλης, Ν. «Χρειάζεται ακόμη η θρησκεία;», *Το Βήμα της Κυριακής,* 9/7/2000.

Μπούκτσιν, *Μ. Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία,* Εξάντας, 1993.

Μπουρντιέ, Π. *Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα. Αντεπίθεση πυρών 2,* Πατάκης, 2001.

Οικονομικός Ταχυδρόμος/The Economist Intelligence Unit, Ειδική έκδοση «Θα επιτύχει το Ευρώ;», Απρ. 98.

Ράπτης, Ν. *Ας συζητήσουμε για σεισμούς, πλημμύρες και... τραμ,* Αθήνα: αυτοέκδοση, 1981.

Ράπτης, Ν. *Ο εφιάλτης των πυρηνικών,* Καρρέ, 1986.

Ρέμερ, Τζ. *Ένα μέλλον για τον σοσιαλισμό,* Στάχυ, 1995.

Τσαντίλης, Δ. *Περιβάλλον και απασχόληση. Προς μια οικολογική φορολογική μεταρρύθμιση,* Greenpeace, 1996.

Φωτόπουλος, Τ. *Εξαρτημένη ανάπτυξη,* Εξάντας, 1985 & 1987.

Φωτόπουλος, Τ. Ο *πόλεμος στον Κόλπο,* Αθήνα: Εξάντας, 1991.

Φωτόπουλος, Τ. *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομίας ανάπτυξης,* Γόρδιος, 1993.

Φωτόπουλος, Τ. *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα,* Καστανιώτης, 1997.

Φωτόπουλος, Τ. «Το ΜΑΙ και η σημασία του», *Ουτοπία,* Μάι.-Ιούν. 1998.

Φωτόπουλος, Τ. *Περιεκτική Δημοκρατία,* Καστανιώτης, 1999.

Φωτόπουλος, Τ. *Η Νέα Τάξη στα Βαλκάνια,* Στάχυ, 1999.

Φωτόπουλος, Τ. *Ναρκωτικά. Πέρα από τη δαιμονολογία της ποινικοποίησης και την «προοδευτική» μυθολογία της φιλελευθεροποίησης,* Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1999.

Φωτόπουλος, Τ. *Θρησκεία, αυτονομία και δημοκρατία. Η άνοδος του νέου ανορθολογισμού,* Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 2000.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

(Περιλαμβάνει μόνο τις αναφορές στο κύριο κείμενο)

Albert, M. 102, 106
Amin, S. 39, 42, 149
Arendt, H. 174
Auchincloss, K. 199
Austin, J. 415
Barnevik, P. 64
Ben, T. 255
Bennholdt-Thomsen, V. 70-72, 74
Biehl, J. 324
Blair, T. 36, 37, 100, 180, 183, 184, 189, 193, 223, 257, 262, 361, 414
Blankett, D. 256
Bobbio, N. 195
Boggs, C. 65
Bourdieu, P. 39, 40, 42, 61, 104, 232-234, 389
Burke, T. 287
Busby, C. 315
Bush, G. 29, 42, 85, 86, 163, 249, 290, 414
Callinicos, A. 104
Chomsky, N. 39, 41, 94, 166, 191, 193, 309, 350, 389, 416, 454
Churchill, W. 223
Clinton, W. 163, 164, 393
Cohn-Bendit, D. 201, 219, 220, 323
Cottrell, A. 252
Debord, G. 201, 202, 417
Dekker, W. 64
Ditfurth, J. 323
Elliott, L. 365
Epstein, S. 277
Falk, R. 222
Fischer, J. 201, 323
Frank, Th. 198
Friedman, M. 445, 447, 450
Galbraith, J. 191, 245, 393
Giddens, A. 36, 149, 150, 219
Goldberg, S. 455
Gray, J. 39, 42, 84, 256
Habermas, J. 198, 219
Hardt, M. 57, 67, 68
Hattersley, R. 255
Hayek, F. 191, 192, 199
Held, D. 142, 143
Hirst, P. 43-46, 51
Hobsbawn, E. 42
Jospin, L. 52, 264
Keynes, J.M. 146, 182
Kolko, G. 284
La Fontaine, O. 52, 126, 147, 151, 152
Lipietz, A. 219, 220
Luke, T. 106
Lyotard, F. 198
Marcuse, H. 105
Marx 11, 226, 429, 455
Mies, M. 70, 71, 72, 74
Mitterand, F. 52
Morin, E. 219
Negri, A. 57, 67, 68
Newberg, A. 415, 416
Panitch, L. 39, 41, 152
Piachaud, D. 365
Pinochet, A. 221
Polanyi, K . 70, 71, 75, 83, 84, 88, 128, 131, 140, 371
Radford, T. 301
Reagan, R. 29, 136, 146, 151, 193, 199, 414
Schronder, G. 53, 193
Schweer, D. 53
Sen, A. 36, 37
Shea, N, 414
Shiva, V, 73, 156
Sklair, L. 56, 61
Smith, R. 203, 310
Soros, G. 253, 254, 347
Strange, S. 48
Thatcher, M. 29, 136, 146, 151, 193, 199, 257, 361
Thompson, G. 43-46, 51
Tourain, A. 219
Toussaint, E. 94
Walker, P. 295
Wallerstein, I. 39, 41, 51, 72
Watkins, K. 345
Webb, G. 455

Ανδριανόπουλος, Α. 177, 191
Βεργόπουλος, Κ. 39, 149
Καστοριάδης, Κ. 80, 168, 227
Κοροβέσης, Π. 39
Μιλόσεβιτς, Σ. 201
Μοσκώφ, Κ. 221
Μουζέλης, Ν. 149
Ντενγκ 282, 283
Πουλαντζός, Ν. 152
Φωτόπουλος, Τ. 13-20

Η συζήτηση πάνω στο κρισιμότερο θέμα της εποχής μας, την παγκοσμιοποίηση, χαρακτηρίζεται από μια απερίγραπτη σύγχυση τόσο όσον αφορά τις θεμελιώδεις έννοιες όσο και την αποτίμηση της σημασίας της. Μερικοί την καλωσορίζουν ως ένα ακόμη βήμα στην εξελικτική (αλλά και μυθική) διαδικασία «Προόδου». Άλλοι την αρνούνται στρουθοκαμηλικά ως «χίμαιρα» που ήδη σβήνει ή τη βλέπουν ως μια συνωμοσία του κεφαλαίου η οποία, μέσω των διεθνών οργανισμών που ελέγχει, επέβαλε κάποιο «μοντέλο» παγκοσμιοποίησης.

Στο βιβλίο αυτό ο Τάκης Φωτόπουλος δείχνει το αβάσιμο των προσεγγίσεων αυτών και προσπαθεί να αναπτύξει μια «σύστημική» προσέγγιση η οποία εξετάζει την παγκοσμιοποίηση ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης αντικειμενικών διαδικασιών (που τέθηκαν σε κίνηση με την εγκαθίδρυση της οικονομίας της αγοράς δυο αιώνες πριν) και «υποκειμενικών» συνθηκών (που καθορίζονται από το αποτέλεσμα της κοινωνικής πάλης ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις εξουσιαζόμενες κοινωνικές ομάδες). Με αυτή την έννοια η παγκοσμιοποίηση στη σημερινή οικονομία της αγοράς μόνο νεοφιλελεύθερη μπορεί να είναι, εφόσον νεοφιλελευθερισμός και παγκοσμιοποίηση είναι αλληλένδετα φαινόμενα που αποτελούν απλώς τις όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή, της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς.

Μια τέτοια θεώρηση της παγκοσμιοποίησης συνεπάγεται ότι αντίστοιχα συστημικός πρέπει να είναι και ο χαρακτήρας του κινήματος εναντίον της, με βασική επιδίωξη μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση που θα θεμελιώνεται στην ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης μεταξύ όλων των πολιτών και στην επανενσωμάτωση του Ανθρώπου στη Φύση, δηλαδή στην Περιεκτική Δημοκρατία.

9 789603 939849
ISBN 960-393-984-6